ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗ.

ΤΕΡΓΕΣΤΗ

ΤΥΠΟΙΣ ΤΟΥ ΑΥΣΤΡΟΟΥΓΓΡΙΚΟΥ ΛΟΪΔ

1884.

Δημήτριος Τεργ. Βαγιάνης

Σμύρνη τῇ 14/26 Ἰουλ. 1884

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Τί εἶνε ὁ ἄνθρωπος, πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει;
Εἶνε ἆρά γε ἓν μεταξὺ τῶν ζωϊκῶν ὄντων, ὑπάρχον μέχρις οὗ ἡ ζωὴ συγκρατεῖ τὰ ἐξ ὧν σύγκειται ἄτομα καὶ τὰς ὀργανικὰς τοῦ σώματος λειτουργίας, ὅλως δὲ διὰ τοῦ θανάτου ἐξαφανιζόμενον, ἢ εἶνε ὂν ἐξαιρετικὴν κατέχον θέσιν ἐν μέσῳ τῶν δημιουργημάτων, πεπροικισμένον διὰ πνευματικῶν δυνάμεων, δι' ὧν συνέχεται μετ' ἀπείρου καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ὡρισμένον δὲ εἰς αἰωνίαν ὕπαρξιν;

Ποῖον εἶνε τὸ ἔρεισμα καὶ ποῖον τὸ κῦρος τῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλυπτομένων ἠθικῶν νόμων, πόθεν δὲ ἐκπηγάζει ἡ σύγκρουσις τούτων μετὰ τῶν σωματικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ ῥοπῶν;

Ἡ ἐπιτέλεσις τῶν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐπιβαλλομένων καθηκόντων ἐκτίθησι τοὺς πρὸς ταῦτα συμμορφουμένους καὶ τοὺς ἐλευθέρως ἀποδεχομένους καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους ἐκπληροῦντας εἰς δεινὰ καὶ ταλαιπωρίας· πόθεν ἡ ἀνωμαλία αὕτη ἐν μέσῳ τῆς ἁρμονίας τοῦ Παντός;

Τὶς ἡ ὑπόστασις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ; τίς δὲ ἡ φύσις τῶν ποικίλων ἐμφανίσεων τοῦ ἀπείρου, τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν θρησκευμάτων;

Τὰ ὕψιστα ταῦτα καὶ ἀκρότατα προβλήματα δὲν ἔχουσι θρησκευτικὴν μόνον καὶ θεωρητικὴν σπουδαιότητα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιλύσεως τούτων ἤρτηται ἡ λύσις καὶ διαρρύθμισις παντὸς ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ζητήματος, μετ' αὐτῆς δὲ συνδέονται ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ πρόοδος τοῦ ἀτόμου, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Αἱ θρησκευτικαὶ τῶν λαῶν πεποιθήσεις καὶ παραδόσεις ἐρείδονται ἐπὶ πρακτικῆς λύσεως τῶν προτεθέντων προβλημάτων. Ἐν μέσῳ τῆς ποικιλίας τῶν παραδόσεων τούτων ὑπάρχει κοινὴ βάσις ἀποτελοῦσα τὸ θρήσκευμα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐκδηλοῦσα τὴν ὑπόστασιν καθολικοῦ συναισθήματος. Συμφώνως πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην πεποίθησιν, ὑπεράνω τοῦ ἐνύλου καὶ ὁρατοῦ κόσμου καὶ τῶν διεπόντων αὐτὸν νόμων, ὑπάρχει ἀόρατος, παντοδύναμος καὶ πάνσοφος Δύναμις, ὁ δὲ ἄνθρωπος συμμετέχων τοῦ τε ὁρατοῦ καὶ τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ἐκ σώματος δῆλα δὴ καὶ ἐλευθέρας πνευματικῆς δυνάμεως συγκείμενος, ὥρισται εἰς αἰωνίαν ὕπαρξιν καὶ ζωήν. Ἡ καθολικὴ αὕτη πεποίθησις οὔτε ὁμοιομόρφως ἐμφανίζεται εἰς πάντα τὰ θρησκεύματα οὔτε εἶνε πάντοτε καταφανὴς εἰς τὰ ποικίλα αὐτῶν δόγματα, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιον λίθον παντὸς ἱστορικοῦ θρησκεύματος.

Αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν ἀρχῶν καὶ συστημάτων, δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆς δοθείσης ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος πρακτικῆς τῶν ὑψίστων προβλημάτων ἐπιλύσεως. Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐκ διαφόρων ὁρμώμενοι ἀρχῶν καὶ διὰ διαφόρων προβαίνοντες μεθόδων πρὸς ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας, Βάκων ὁ τῆς πειραματικῆς μεθόδου

ἰδρυτὴς, Καρτέσιος καὶ Μαλεμβράγγιος, οἱ εἰς τὰς μεταφυσικὰς μετεωριζόμενοι μελέτας καὶ πάντες οἱ ἔξοχοι τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν διδάσκαλοι, κατέληξαν διὰ τοῦ λόγου εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος παραδόσεων. Ὁ ἰδρυτὴς αὐτὸς τῆς νεωτέρας σκεπτικῆς φιλοσοφίας Κάντιος, ὁ διαμφισβητῶν εἰς μὲν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, τὴν δύναμιν τοῦ λύειν μεταφυσικὰ ζητήματα, εἰς δὲ τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τὸ κῦρος ἀμέσου ὑπερφυοῦς ἀποκαλύψεως, θεωρήσας τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος ὡς τὴν ὑψίστην πραγματικότητα καὶ τὴν ἀδιαφιλονείκητον ἀλήθειαν, προέβη διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου εἰς τὴν ἀπόδειξιν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, πνευματικῆς δὲ καὶ ἀφθάρτου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεως. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ καθ' ὅλον τὸν βίον ἀγωνισθέντες πρὸς καταπολέμησιν παντὸς θετικοῦ θρησκεύματος, ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Ἰάκωβος Ῥουσσὼ, ὁ μὲν δι' ὑπολογισμῶν τῆς διανοίας, ὁ δὲ διὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνοράσεων, ὑπερήσπισαν τὴν ἀλήθειαν τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ἐν μέσῳ τῆς πλήρους ταύτης ὁμοφωνίας, ἠγείροντο καὶ διαμφισβητήσεις ὁρῶσαι τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν· αἱ ἐπὶ τούτων ὅμως συζητήσεις περιοριζόμεναι ἐντὸς τοῦ κύκλου ἐπιστημονικῆς μεταξὺ τῶν φιλοσοφούντων συζητήσεως οὐδόλως ἐπέδρων ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου.

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, αἱ ἀντιθρησκευτικαὶ δοξασίαι ἀνελίσσονται κατὰ τρόπον ὅλως καινοφανῆ καὶ διάφορον, διαδιδόμεναι δὲ εἰς πάσας τὰς τάξεις τῶν λαῶν ἐπενεργοῦσι σπουδαίως ἐπὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων καὶ κοινωνικῶν ἐνεργειῶν.

Τινές τῶν ἐπιδιδομένων περὶ τὴν μελέτην τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀποτελούντων τὴν σχολὴν τῶν ὑλιστῶν

ἐξεγείρονται κατὰ τῆς λύσεως τῶν ὑψίστων προβλημάτων, ὑπό τε τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, πρεσβεύουσι δὲ καὶ μεταδιδάσκουσιν ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἀνέδειξεν τὸ ἐσφαλμένον καὶ ἀνυπόστατον πάσης πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν θεωριῶν τοῦ Ὑλισμοῦ.

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ τῶν συμφυῶν αὐτῇ δυνάμεων· πάντα ἀπὸ τῆς ὕλης ἐκπορεύονται, πάντα δι' αὐτῆς διέρχονται, πάντα εἰς αὐτὴν ἀπολήγουσιν· ἡ ὕλη, ἄναρχός τε καὶ ἀδιάφθορος, ὑπῆρξεν ἐν τῇ αἰωνιότητι καὶ θὰ διατηρηθῇ ἐν τῇ αἰωνιότητι. Ὁ Κόσμος παρήχθη ἐκ τῶν τῆς ὕλης μηχανικῶν κινήσεων ἄνευ σκοποῦ, ἄνευ λόγου, ἄνευ προδιαγεγραμμένης ἰδέας· τὰ ζωϊκὰ ὄντα ἀνεφύησαν ἐπὶ τῆς γῆς ἐξ αὐτομάτου γενέσεως, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἓν τῶν τυχαίως ἀναφυέντων ὀργανικῶν ὄντων, εἶνε ἐστερημένος πάσης πνευματικῆς δυνάμεως καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως· νοεῖ, σκέπτεται, βούλεται, ἀποφασίζει καὶ ἐνεργεῖ καθ' ὃν τρόπον ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ αἱ μηχανικαὶ τοῦ σώματος κινήσεις ἐξαρτώμεναι ἐκ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἐκ τοῦ εἴδους τῆς τροφῆς καὶ ἐκ τῶν σωματικῶν ἐν γένει περιστάσεων τοῦ χώρου ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται. Αἱ ἰδέαι περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ ἀγαθότητος καὶ ἐγκλήματος, περὶ συνειδήσεως καὶ ἐλέγχων, στεροῦνται πάσης πραγματικῆς ὑποστάσεως, εἶνε δὲ κεναὶ λέξεις μηδεμίαν ἔχουσαι σημασίαν. Ὁ ἄνθρωπος μὴ ὢν πεπροικισμένος δι' ἐλευθέρας πνευματικῆς δυνάμεως εἶνε ἀνεύθυνος ἐπὶ ταῖς πράξεσιν, ὡς τὸ κτῆνος δὲ καὶ τὸ φυτὸν, ἀκαταλόγιστος ἐπὶ ταῖς ἀποφάσεσι καὶ ἐνεργείαις. Αἱ ἄσκοποι καὶ μηχανικαὶ κινήσεις, αἱ πάσης αὐτοσυνειδήσεως στερούμεναι, ὁδηγοῦσι τοῦτον μὲν εἰς τὴν ἐγκληματικὴν, τὸν δὲ ἕτερον εἰς τὴν ἐνάρετον πρᾶξιν. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶνε τυραννικὴ ἐπινόησις, καθ' ἧς οἱ νόμοι τῆς ὕλης δικαίως ἐπανίστανται, διότι οὔτε ὁ ἐγκληματίας εἶνε

ἐλεύθερος νὰ μὴ διαπράξῃ τὸ ἔγκλημα οὔτε ὁ ἐνάρετος ἐλεύθερως ἐνεργεῖ. Τὸ Σύμπαν εἶνε τυχαῖον σύμβαμα στερούμενον πάσης ἠθικῆς σπουδαιότητος, αἱ δὲ περὶ ὑπάρξεως ἀνωτέρου ὄντος πεποιθήσεις εἶνε νοσούσης φαντασίας ἀποκυήματα ὡς εἶνε καὶ αἱ περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικήσεως πνευματικῆς καὶ ἐλευθέρας δυνάμεως.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ὑλισμοῦ οὐδόλως διαφέρουσι τῶν θεωριῶν τοῦ Δημοκρίτου καὶ Λουκρητίου, ἀλλ' ἐν ᾧ αἱ τοιαῦται συζητήσεις περιωρίζοντο εἰς ἐπιστημονικὸν κύκλον, αἱ ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι τῶν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὑλοδοξούντων, διαδιδόμεναι διὰ τοῦ τύπου καὶ τῆς προφορικῆς δημώδους διδασκαλίας, εἰσδύουσιν εἰς τὴν καρδίαν τῶν λαῶν καὶ σπουδαίως ἐπηρεάζουσι τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἀγωγὴν τοῦ ἀτόμου, τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις καὶ τὸν κοινωνικὸν καὶ θρησκευτικὸν βίον.

« Τὸ πνεῦμα τῆς ἀσεβείας τὸ δεσπόζον κατὰ τὴν ἐποχήν μας θὰ ἦτο ἀνεξήγητον, ἔγραφεν ὁ περιώνυμος φυσιόλογος Ἀλβέρτος Χάλλερ, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν κοῦφοι, ἐπιπόλαιοι, φιλήδονοι· ἡ ἀθεΐα εἶνε λίαν τερπνὴ καὶ ἐπαγωγὸς διὰ τὸν διεφθαρμένον. Τὸ μὴ πιστεύειν εἰς Θεὸν καὶ εἰς τὴν ὕπαρξιν πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου ψυχῆς, τὸ πράττειν τὰ πάντα ἄνευ ἐλέγχου τινός, εἶνε τὸ πρακτικὸν τῆς ἀνθρωπότητος σύστημα, οὗ τινος ἡ θεωρία εἶνε ὁ Ὑλισμός. »

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ καθολικοῦ τούτου λόγου ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἱστορικός, ἀποσαφῶν τὰ τῆς διαδόσεως καὶ κοινωνικῆς ἐπηρείας τῶν ἀσεβῶν διδαγμάτων.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὑπῆρξε μέγα θρησκευτικὸν ἅμα καὶ κοινωνικὸν οἰκοδήμημα. Ἀπὸ τοῦ Ἱλδεβράνδου ἡ Ἐκκλησία αὕτη δὲν ἦτο πλέον ἁπλοῦν θρησκευτικὸν ἵδρυμα, ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ πάσης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνεργότητος.

Ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πάπα ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας, ἡ κοσμικὴ τούτου ἐξουσία καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ καὶ προνομιοῦχος θέσις ἣν κατεῖχε μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ἡ φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ τῶν κληρικῶν ἀνάπτυξις καὶ ὑπεροχή, ἡ εὐραία τῶν μοναχικῶν ταγμάτων διοργάνωσις, τὸ μεγαλεπήβολον τινῶν ἐκ τῶν καθεξάντων τὴν Ῥωμαϊκὴν ἕδραν, οἷοι Λέων Α΄ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας κατὰ τὸν ἕκτον, κατέστησαν αὐτὴν πανίσχυρον κοινωνικὴν δύναμιν. Ἐν μέσῳ τοῦ σκότους, τῆς ἀμαθείας καὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἡ κολοσιαία αὕτη δύναμις συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν, εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων, εἰς τὴν ἵδρυσιν εὐαγῶν οἴκων καὶ φιλανθρωπικῶν καταστημάτων καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐδημιούργησεν ἅμα θέσιν ὅλως προνομιοῦχον καὶ ἐξαιρετικὴν ὑπὲρ τῆς κληρικῆς ἱεραρχίας. Ὅτε δὲ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων μετεβλήθη καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς προήχθη διὰ τῶν ἔργων αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ῥωμαϊκὸς κλῆρος οὐδεμίαν τῶν κειμένων ἀπεδέξατο μεταβολὴν σύμφωνον πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον. Ἐκκλησία ἀξιοῦσα νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀναλλοίωτον οὐ μόνον τῶν δογμάτων ἀλλὰ καὶ πάσης μεταβατικῆς παραδόσεως, πάσης ἐνεργείας καὶ παντὸς θεσμοῦ μὴ συμβιβαζομένου πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν τῶν λαῶν ἀνάπτυξιν, κινδυνεύει ν' ἀπολέσῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς σπουδαιότητα, νὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ θρησκευτικὰ σχίσματα καὶ κοινωνικοὺς σπαραγμούς. Ἐκ τῶν ὑπερφιάλων ἀξιώσεων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κλήρου πρὸς ἀμετάβλητον τῶν παραδεδομένων καὶ τῆς προνομιούχου αὐτοῦ θέσεως διατήρησιν, προέκυψαν πάντα τὰ ἄτοπα εἰς ἃ ἐνέπεσεν ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Πᾶσα κατὰ τῶν κειμένων ἐπίκρισις καὶ πᾶσα κατὰ τοῦ κλήρου ἀντίπραξις ἐθεωρήθησαν ὡς θρησκευτικαὶ αἱρέσεις

καὶ ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως ἀπηνῶς κατεδιώχθησαν. Ὁ Πάπας παρεῖχεν ἰσχυρὰν προστασίαν ὁτὲ μὲν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἄλλοτε δὲ καὶ πρὸς τοὺς λαοὺς ἐπὶ τῇ συνθήκῃ τῆς πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ τὰς προνομίας τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχικῶν ταγμάτων ἀφοσιώσεώς των. Ἡ ἐπιστήμη καὶ τὰ γράμματα ἐπροστατεύοντο, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ μὴ παρεκκλίνωσι τῶν ἀρχῶν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, τῆς διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου δικαιολογούσης πάντα τὰ παραδεδομένα. Ὁ Γαλιλαῖος ἐφυλακίζετο ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αἱ περὶ τῆς στροφῆς τῆς Γῆς θεωρίαι του ἀντέκειντο εἰς ῥῆσίν τινα τῶν Γραφῶν, ὡσανεὶ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα ἐπρόκειτο νὰ διδάξωσιν ἀστρονομικὰς ἀληθείας. Αἱ περὶ παλαιότητος τοῦ Κόσμου δοξασίαι ἐθεωρήθησαν ὡς ἀντικείμεναι εἰς τὸ γράμμα τῆς Γενέσεως, ὡσανεὶ αἱ ἐν αὐτῇ ὑποδεικνύμεναι ἡμέραι μὴ ἦσαν χρονικὰ συμβολικὰ διαστήματα, ἀλλ' ἡμέραι ἐξ εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν συγκείμεναι. Πᾶσα κατὰ τῶν φίλων ἡγεμόνων τοῦ Πάπα ἀντίδρασις ἐθεωρήθη ὡς προσβολὴ κατ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ἡ ὑπὸ τοῦ Ναζωραίου ἐγκαινισθεῖσα διεστράφη ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, ἥτις παρίστατο ὡς ἀντιπροσωπεύουσα τὸν θεμελιωτὴν τοῦ Χριστιανικοῦ θρησκεύματος.

Ἐκκλησία μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς πνευματικὴν περιωπὴν, ἀλλ' ἐπεκτείνουσα τὰς ἐνεργείας της εἰς πολιτικοὺς συνδυασμοὺς, ἀξιοῦσα δὲ νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθέραν ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν, διήγειρεν, ὡς εἰκὸς, τὴν κατ' αὐτῆς ἀντιπραξιν καὶ ἀποστασιαν.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Ὀξφόρδης Βίκλεφ, πρῶτος ἀναλαβὼν τὸν κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀγῶνα, ἐδίδασκεν ὅτι ἡ τοῦ Πάπα κοσμικὴ ἐξουσία ἐνασκεῖται ἐν παραβάσει τῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μεταφράσας δὲ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδόμενος διέδιδεν εἰς τὸν λαὸν

τὰς περὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τὰς περὶ λατρείας τοῦ πνεύματος εὐαγγελικὰς ἀρχάς. Ὁ Βίκλεφ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Χοὺς ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι καὶ προάγγελοι τῆς ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησιαστικῆς Μεταρρυθμίσεως.

Τῆς Μεταρρυθμίσεως τελεσθείσης, μέγα ἐγένετο ῥῆγμα κατὰ τῆς δεσποτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, νέα δὲ ἐνεκαινίσθη ἐποχὴ κοινωνικῆς προόδου, ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως καὶ πολιτειακῶν ἐλευθεριῶν. Τῆς Διαμαρτυρήσεως ἐρειδομένης ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, τοῦ δόγματος δὲ τούτου διαμορφώσαντος τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν τῶν Κάτω Χωρῶν, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γέρμανίας, τῆς Ὁλλανδίας, τῆς Ἀμερικῆς, ἡ ἐπιστήμη ἐχειραφετήθη ἀπὸ παντὸς θεσμοῦ κωλύοντος τὴν ἀπρόσκοπτον αὐτῆς ἀνάπτυξιν, οἱ λαοὶ ἀνέκτησαν τὰς πολιτειακὰς αὐτῶν ἐλευθερίας, αἱ κυβερνήσεις ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς πάσης κοινωνικῆς προόδου, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἀπέναντι τῶν προσβολῶν τῆς Διαμαρτυρήσεως ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ λελῃθότως πως νὰ μεταβάλλῃ τὰ κείμενα καὶ τοὺς παραλόγους αὐτῆς θεσμοὺς καὶ τὰς ἐκνόμους ἐνεργείας.

Ἀλλ' ὡς συμβαίνει εἰς πάσας τὰς ἀντιδράσεις, ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῆς Δύσεως Μεταρρύθμισις προέβη καὶ πέρα τοῦ δέοντος, ἀπελευθερώσασα δὲ τὰς συνειδήσεις ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς καταπιέσεως ἐγκατέλειψεν αὐτὰς ἄνευ πηδαλίου καὶ ὁδηγοῦ καὶ προπαρεσκεύασε τὰς παντοίας τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθεροφροσύνης περιπλανήσεις. Οὕτω δὲ ἡ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας διεγερθεῖσα ἀντίπραξις ἐξετραχηλίσθη, καὶ θέσασα τῆς πάλης τὸν θρίαμβον ὑπεράνω τῶν συμφερόντων τῆς ἀληθείας, δὲν περιωρίσθη εἰς τὰς πρὸς μεταβολὴν τῶν κακῶς κειμένων ἐνεργείας της, ἀλλὰ προέβη καὶ μέχρι τῆς προσβολῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐκείνων καὶ θρησκευτικῶν δογμάτων, δι' ὧν καὶ ἡ ἐπιστήμη προήχθη καὶ αἱ πολιτειακαὶ ἐλευθερίαι ἀνεκτήθησαν

καὶ αἱ συνειδήσεις ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιβολῆς ἠλευθερώθησαν.

Κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Χόββες ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπῆρξεν ὁ σφοδρότερος μεταξὺ τῶν πολεμίων τοῦ Παπισμοῦ. Ἐν τῇ ζωηρᾷ ἐπιθυμίᾳ καὶ ἐν μέσῳ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταβαλλομένων προσπαθειῶν πρὸς κατάλυσιν τῆς Παπικῆς ἐξουσίας προέβη μέχρι προσβολῆς καὶ τῶν βάσεων αὐτῶν τοῦ θρησκεύματος. Καὶ δὲν ἠρνεῖτο μὲν ὁ Χόββες τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐδόξαζεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀκατάληπτος ὢν ὡς πνευματικὴ οὐσία, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς σωματικὸν Ὄν ἐξ οὗ τὰ πάντα ἐκπορεύονται. Περὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐπρέσβευεν ὅτι ἐστερημένος ὢν πάσης πνευματικῆς δυνάμεως εἶνε ὅλως ἐστερημένος καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως. Ἑπόμενος ταῖς ἀρχαῖς ταύταις ὁ Χόββες διετύπου τὸ περιώνυμον καὶ ἀπαίσιον δόγμα, καθ' ὃ τὸ μὲν δίκαιον εἶνε ἡ δύναμις τοῦ ἰσχυροτέρου, ὁ δὲ δεσποτισμὸς ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶνε θεσμὸς νόμιμος καὶ ἀναγκαῖος.

Οἱ προπαρασκευάσαντες τὴν πρώτην Γαλλικὴν ἐπανάστασιν παρατηροῦντες ὅτι ἡ ἐκκλησία στενῶς συνδεομένη μετὰ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ κυβερνητικοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ καταλυθῇ, παρενέβαλλε σπουδαῖον κώλυμα εἰς τὸ ἐγχείρημά των, ἐσκέφθησαν ὅτι ἁπλῆ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις οὔτε ἐδύνατο ταχέως νὰ ἐπέλθῃ οὔτε ἐπερχομένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἁπάσας τὰς μελετωμενας ἀναστατώσεις. Τούτου ἕνεκεν οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν τὸν θεϊσμὸν πρεσβεύοντες προσέβαλον τὸ ἱστορικὸν θρήσκευμα, ἕτεροι δὲ ἀναλαβόντες τὰς θεωρίας τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀναφανέντος Ὑλισμοῦ ἀνέπτυξαν αὐτὰς μέχρι τοῦ ἀκροτάτου σημείου, καὶ ὑποσκάπτοντες τὰ θεμέλια πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, κατέστησαν οἱ ἀληθεῖς θεμελιωταὶ καὶ ἐγκαινισταὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀθεϊσμοῦ.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ τελευταίου αἰῶνος ἐδημοσιεύθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Holbach «Τὸ σύστημα τῆς Φύσεως» μεστὸν

ἱστορικοῦ ψεύδους καὶ πεπλανημένων ἐπιστημονικῶν δοξασιῶν, ἀλλὰ γεγραμμένον κατὰ τρόπον εὔληπτον καὶ δημώδη, προασπίζον δὲ καὶ θεραπεῦον πάσας τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κοχλάζοντα πάθη. Περὶ τοῦ συγγράμματος ταύτου ἔγραφεν ὁ μεγας Γαῖτε· «δὲν δύναμαι νὰ νοήσω τίνι τρόπῳ τοιαύτη συγγραφὴ ἀπέβη τόσον ὀλεθρία· εἶνε τοσοῦτον σκαιὰ, ἄκριτος καὶ νεκρὰ, ὥστε οὐδὲ τὴν θέαν τοῦ βιβλίου τούτου δύναμαι ν' ἀνεχθῶ.» Καὶ ὅμως οὐδὲν ἄλλο σύγγραμμα κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀνεγνώσθη πλειότερον τῆς ἐρεβώδους ἐκείνης συγγραφῆς. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὸ περὶ «Ὕλης καὶ Δυνάμεως» πόνημα τοῦ Βύχνερ ἐστηριγμένον ἐπὶ θεωριῶν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀποκρουομένων, μεταφρασθὲν εἰς διαφόρους γλώσσας, κατέστη τὸ δημοτικώτερον τῶν ἀναγνωσμάτων, ἐξ οὗ ἡ ἡμετέρα νεολαία ἀρύεται τὰς ἐπὶ τῶν ὑψίστων ζητημάτων δοξασίας της.

Μάτην περιφανεῖς φυσιοδίφαι ἐξήλεγξαν τὴν πλάνην τῶν ἐν ταῖς συγγραφαῖς ταύταις περιεχομένων διδαγμάτων! Μάτην οἱ κράτιστοι τῆς φύσεως ἰχνηλάται καὶ οἱ τοὺς νόμους αὐτῆς ἀποκαλύπτοντες βεβαιοῦσιν ὅτι πᾶσαι αἱ νεώτεραι τῆς ἐπιστήμης ἀποκαλύψεις ἐνισχύουσι τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, καταφανῆ ποιοῦσαι τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν! Μάτην οἱ ὕπατοι τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν προκηρύττουσιν ὅτι τὰ ζητήματα περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων διαφεύγουσι τὴν ἁρμοδιότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν! Ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς κοινωνικοὺς σπαραγμοὺς καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ἐπαναστάσεις, καθ' ἃς μικρὰ μειονότης διὰ τοῦ θορύβου καὶ τῆς δραστηριότητος ἐπιβάλλει τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἰδέας της κολακεύουσα τὰ πάθη καὶ τὰς ὀρέξεις τοῦ πλήθους, οὕτω καὶ οἱ ὑλοδοξοῦντες, οἱ τὴν κατωτέραν τῆς ἐπιστήμης βαθμίδα κατέχοντες, μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὰς διὰ τοῦ τύπου δημοσιεύσεις

των, ἀλλὰ τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας διερχόμενοι, ἀναμιγνύοντες δὲ εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνατροπῆς ζητήματα, ὑποστηρίζοντες τὸ ἀνεύθυνον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ πάθη ὑποδαυλίζοντες, ἐθάμβωσαν τὰ πλήθη τῶν μεγαλοπόλεων καὶ κατέστησαν τὴν θεωρίαν τοῦ Ὑλισμοῦ τὸν σπουδαιότερον τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν κινδύνων. « Καὶ ὅμως, ἔγραφεν ὁ ἐπιφανὴς τῆς Χημείας καθηγητὴς Liebig, δὲν εἶνε οἱ ἔγκριτοι τῶν φυσιοδιφῶν οἱ τὰ ψευδῆ καὶ ἀνεπιστήμονα τοῦ Ὑλισμοῦ δόγματα ὑποστηρίζοντες, ἀλλ' εἶνε οἱ ἁπλοῖ μαθητευόμενοι (i dilettanti) τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν οἱ ἐξαπατῶντες τοὺς ἀμαθεῖς καὶ τὴν ἄκριτον νεότητα, οἱ προκηρύσσοντες ἀρχὰς ἃς ἡ ἐπιστήμη ἀποκηρύσσει καὶ καταδικάζει. »

Ἀλλὰ πάντα ἀπέβησαν μάταια, ὁ δὲ γαυριῶν Ὑλισμὸς ἐπεκτείνει ἤδη τὸν κύκλον τῶν ἐνεργειῶν καὶ κατακτήσεών του καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς, παρ' οἷς οὔτε ἰσχὺς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐπικρατεῖ οὔτε ἀντίπραξις κλήρου παρακωλύει τὴν κοινωνικὴν πρόοδον οὔτε κοινωνικαὶ προνομίαι ὑπάρχουσιν ὅπως καταργηθῶσιν. Ἤδη δὲ, ἐκλειψάντων καὶ τῶν αἰτίων τῶν προκαλεσάντων τὴν κατὰ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀντίδρασιν, οἰκτρὰ ἐπῆλθε σύγχυσις, καθ' ἣν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ὑλισμοῦ αἱ πρὸς πᾶσαν πρόοδον ἀντιστρατευόμεναι καὶ πᾶσαν διαμφισβητοῦσαι ἐλευθερίαν, καταβάλλουσαι δὲ πᾶν ὑψηλὸν καὶ ἰδεῶδες φρόνημα, καθιστῶσαι τὸν ἄνθρωπον ἁπλῆν μηχανὴν σωματικῶν κινήσεων, προκηρύσσονται ἐν ὀνόματι τῆς προόδου καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὸ δὲ χείριστον, καὶ ὡς ἀλήθειαι ἐπιστημονικὸν ἔχουσαι κῦρος.

Καὶ τὸ ἡμέτερον Ἔθνος πλείστους καὶ δεινοὺς διατρέχει ἠθικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους ἐκ τῶν ὁσημέραι διαδιδομένων ἀπαισίων διδασκαλιῶν. Οἱ κίνδυνοι οὗτοι δὲν ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτιῶν ἐξ ὧν ἐν τῇ Δύσει ἐπήγασαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ αὐτὸ ἄγουσι σημεῖον, ἐπίκεινται δὲ καὶ δεινότεροι κατὰ τὰ

κοινωνικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα. Ἐκπολιτισμὸς πολλῶν αἰώνων, κλῆρος πεφωτισμένος, ἄνδρες ἐπιφανῆ κατέχοντες θέσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὁ Δάβη, ὁ Φαραδάη, ὁ Σοασοὺλ, ὁ Βίρχοφ, ὁ Bois-Raymond, ἔξοχοι πολιτικοὶ καὶ δημοσιολόγοι, ὁ Γιζῶτος, ὁ Θιέρσος, ὁ Γλάδστων, ὁ Μαμιάνης, ὁ Καστελὰρ, ὁ Καρὼ, ὁ Ἀλβεσβὴ, ὁ Ἰούλιος Σίμων ἀνταγωνίζονται ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ καὶ ἀντιστρατεύονται κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀποτροπαίων θεωριῶν. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν οὔτε ὁ κλῆρος ἔχει τὴν ἱκανότητα ν' ἀντιστῇ, οὔτε οἱ μὴ ἐξ ἐπαγγέλματος θεολογοῦντες λόγιοι, οὔτε οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κρίνουσιν ἄξιον τῆς μερίμνης αὐτῶν τὸ σπουδαιότατον καὶ ἀκρότατον τῶν ζητημάτων, ἐξ οὗ ἤρτηται ἡ ῥύθμισις καὶ ἡ διεύθυνσις πάσης πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνεργείας.

Καὶ ὅμως σήμερον εἴπερ ποτὲ παρίσταται ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη τῆς προασπίσεως, τῆς διαφωτίσεως καὶ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν δύναται νὰ ἐπιδώσῃ καὶ καταστῇ πρόξενος κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς προόδου καὶ διαπλάσεως, ἐὰν ὁ ἀπολαύων αὐτὴν λαὸς δὲν συναισθάνεται τὴν ἰσχὺν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ δὲν ὁδηγεῖται εἰς τὰς ἐνεργείας του ὑπὸ τῶν ὑπαγορεύσεων τοῦ καθήκοντος· ἠθικὸς δὲ νόμος καὶ καθῆκον εἶνε λέξεις νεκραὶ καὶ ἄνευ πρακτικῆς τινος σπουδαιότητος, ἐὰν μὴ ἐρείδωνται ἐπὶ τοῦ κύρους ἀνωτέρου καὶ ὑπερκοσμίου Νομοθέτου. Ἄτομον, οὗτινος τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη ἐν μέσῳ κοινωνίας θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, δύναται νὰ σεβασθῇ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς ὑπερφυοῦς κύρους, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐξευρεθῇ λαὸς προαχθεὶς καὶ ἐκπολιτισθεὶς μακρὰν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Λαὸς ἀποδεχόμενος τὰς ἀρχὰς τῶν ὑλοδοξούντων καὶ πειθόμενος ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἐνάρετος ἢ κακοῦργος, ὅτι εἶνε ἐστερημένος πάσης ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὅτι οὐδεμία ἄλλη πλὴν τῆς κτηνώδους ὑπάρχει ζωὴ, ἀποβαλὼν δὲ

πᾶσαν ἰδέαν περὶ τοῦ ἀπείρου, περὶ δημιουργικῆς θεότητος, περὶ αἰωνιότητος καὶ πάσης ὑπερκοσμίου ὑπάρξεως, θὰ ἦνε ὁμὰς κτηνωδῶν ὄντων ἀλληλομαχούντων καὶ ἀλληλοκτονούντων, δίκην δὲ δούλων ἀποφευγόντων τὸ κακὸν ἐφ' ὅσον φοβοῦνται τὴν τιμωρίαν καὶ τὴν μάστιγα.

« Ὁ δεσποτισμὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς θρησκείας, ἔγραφεν ὁ μέγας ὑπέρμαχος τῶν ἐλευθεριῶν τῶν λαῶν Τοκεβὶλ, ἀλλ' ἡ ἐλευθερία δὲν δύναται νὰ προαχθῇ καὶ καρποφορήσῃ μακρὰν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Καὶ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ προοδεύσῃ πολιτεία, ἐν ᾗ οἱ μὲν πολιτικοὶ δεσμοὶ χαλαροῦνται ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτευμάτων, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς σύνδεσμος συγκρατῶν αὐτήν; Καὶ τί θὰ ἀποβῇ λαὸς καταστὰς κύριος ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ ὑπόκειται εἰς θεῖα παραγγέλματα; » — « Αἱ ἀκράδαντοι θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔγραφε πρό τινων μηνῶν ὁ ἐλευθεροφρονῶν Ἰούλιος Σίμων, δύνανται μόναι νὰ διαμορφώσωσι μεγάλους πολίτας καὶ μεγάλους λαούς. »

Καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς δὲν ἔχομεν ἀνάγκην μακρῶν σκέψεων καὶ ἐκζητήσεων ὅπως γνωρίσωμεν τίς εἶνε ἡ κοινωνικὴ σπουδαιότης καὶ ἐπενέργεια τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, πρόχειρον ἔχοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους.

Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε τὸ κέντρον, περὶ ὃ ἐστρέφετο πᾶσα ἡ ἐνεργότης τοῦ Ἔθνους καὶ εἰς ὃ συνεκεντροῦτο ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ βίος. Ἡ Ἐκκλησία, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, παρεξετράπη ἐν πολλοῖς τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἀντὶ θρησκεύματος ζώσης ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως κατέστη πρακτικὴ ξηρῶν διατυπώσεων καὶ σχολαστικῶν συζητήσεων. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλας τὰς δοκιμασίας ταύτας τὸ τῆς πίστεως συναίσθημα, μὴ συνταρασσόμενον ὑπὸ ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν, διετηρήθη ζῶν καὶ ἀκμαῖον,

μεταδοθὲν δὲ καὶ εἰς τὰς ἐπελθούσας μετὰ τὴν κατάκτησιν γενεὰς καὶ ἀνυπολόγιστον ἀσκῆσαν δύναμιν, διέσωσεν ἐν μέσῳ τῆς βαρβάρου δουλείας καὶ γλῶσσαν καὶ ἐθνισμὸν καὶ ὕψος φρονήματος, ἡ δὲ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἡ σώτειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐνσκήψασαν πανώλεθρον καταιγίδα.

Μεταβληθείσης τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων, τῆς γραμματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως προαγομένης εἰς πάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, ἀναφυείσης τῆς ἀνάγκης μορφώσεως νέων ἠθῶν ἐλευθέρου βίου, τῶν δὲ ἀνοσίων διδαγμάτων τῆς ἀθεΐας ἐκ τῆς Δύσεως μεταγγιζομένων καὶ διαδιδομένων, ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶνε σήμερον εἴπερ ποτὲ μεγάλη καὶ περισπούδαστος, ἀλλὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοιαύτης ἀποστολῆς καὶ τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας καὶ ἡ διεύθυνσις τοῦ κηρύγματος πρέπει συμμορφούμενα πρὸς τὰς ὑφιστάμενας ἀνάγκας νὰ ὦσι διάφορα καὶ πρὸς τὴν νέαν τοῦ Ἔθνους προοδευτικὴν πορείαν ἀντιστοιχοῦντα.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε τὸ ὁριστικὸν τῆς ἀνθρωπότητος θρήσκευμα, διότι εἶνε τὸ θρήσκευμα τῆς ἀπολύτου προόδου καὶ τελειότητος τὸ μεθαρμοζόμενον πρὸς πᾶσαν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ μεταβολήν. « Γίνεσθε τέλειοι. » Ἐφ' ὅσον καὶ ἂν προοδεύσῃ ἄτομον ἢ κοινωνία τις οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπερβάλῃ οὐδὲ κἂν πόρρωθεν νὰ προσεγγίσῃ τὸ ὑποδεικνύμενον ἡμῖν σημεῖον προόδου καὶ ἀπολύτου τελειότητος, πρὸς ὃ μᾶς ὁδηγοῦσιν αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπαγγελίαι. Ἀλλ' ἵνα αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπενεργῶσιν ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν πιστῶν διαμορφώσεως, δέον ἡ Ἐκκλησία νὰ συμβαδίζῃ μετὰ τῆς διανοητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς τῶν λαῶν προόδου, νὰ συμμορφώνῃ τὰς ἐνεργείας της πρὸς τὰς ἐπερχομένας κοινωνικὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, δέον νὰ προΐσταται παντὸς εὐσεβοῦς καὶ φιλανθρωπικοῦ ἔργου, νὰ μεθαρμόζῃ διὰ τῶν

ἁρμοδίων ἐκκλησιαστικῶν ἐξουσιῶν καὶ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας συμφώνως πρὸς τὰς κατὰ καιροὺς περιστάσεις, διὰ δὲ κηρύγματος καταλλήλου πρὸς τὰς παρουσιαζομένας ἐθνικὰς ἀνάγκας νὰ διατηρῆται ζῶσα καὶ ἐνεργὸς ἐν τῇ πολιτείᾳ δύναμις.

Οἱ πιστοὶ κατὰ προγενεστέρας ἐποχὰς διαφλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ ζέοντος θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐπωκοδομοῦντο φοιτῶντες εἰς τὰς ἱεροτελεστείας, τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας παραγγέλματα καὶ τὰς ὑποθήκας ἀπεδέχοντο ὡς ἔχοντα ἀναμφισβήτητον κῦρος θείας ἀποκαλύψεως. Ἱερεὺς κανονικῶς ἐπιτελῶν τὰς ἱεροτελεστίας, γνωρίζων νὰ βαπτίζῃ τὰ νήπια καὶ νὰ θάπτῃ τοὺς νεκροὺς, ἤρκει πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, ὅτε οὐδεὶς καὶ οὐδὲν συνετάραττε τὰς πεποιθήσεις τῶν πιστῶν, οἱ δὲ λόγοι του ἐν μέσῳ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς κοινῆς συμφορᾶς ἐθεωροῦντο ὡς χρησμοί. Αἱ θρησκευτικαὶ συζητήσεις περιωρίζοντο ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν δογμάτων καὶ τῆς ῥυθμίσεως τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, οἱ δὲ τὸν θεῖον λόγον κηρύσσοντες ἤθελον ματαιοπονῇ ἐὰν προὐτίθεντο τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν βάσεων τοῦ θρησκεύματος, ἃς οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διαμφισβητῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὰ πάντα μετεβλήθησαν, καὶ οἱ ναοὶ ἐρημοῦνται, καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἀνεπιστήμονος ἱερέως, καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ παραγγέλματα πᾶσαν ἀπώλεσαν ἐπιῤῥοήν, τὸ δὲ θρησκευτικὸν συναίσθημα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιθρησκευτικῶν προσβολῶν τῶν διεγειρομένων ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ἀποχαυνοῦται καὶ ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀδιαφορίας ἀπονεκροῦται καὶ συμφθίνει. Συνταράσσεται ἀληθῶς ὁ ἡμέτερος κλῆρος ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ ἐπικρίνοντος ἐκκλησιαστικήν τινα ἐξωτερικῆς λατρείας παράδοσιν, ἀλλ' ἀμερίμνει ἀπέναντι ἐνεργειῶν, προσβαλλουσῶν τὰς βάσεις πάσης ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀληθείας. Ἀγωνίζεται

ὅπως διασώσῃ τὸ ἀναλλοίωτον μεταφυσικῆς τινος διδασκαλίας, μηδεμίαν ἐχούσης πρακτικὴν σπουδαιότητα, ἀλλὰ δὲν συγκινεῖται ὅταν τὰ θεμέλια τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν ὑποσκάπτωνται. Ἐπικαλεῖται ἐνίοτε, ὡς μὴ ὤφελε, καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐξουσίας καὶ τὴν αὐστηρὰν τῶν νόμων ἐκτέλεσιν πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης πεπλανημένης δογματικῆς θεωρίας, ἀλλ' ἐγκαταλείπει τὸ μόνον μέσον τὸ δυνάμενον λυσιτελῶς νὰ προασπίσῃ τὰς συνειδήσεις τῶν πιστῶν ἀπὸ παντὸς κινδύνου, τὴν δημοσίαν καὶ ἐπιστημονικὴν συζήτησιν, τὴν διὰ τοῦ λόγου διαφώτισιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Οὕτως αἱ μὲν πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ περιστάσεις ῥιζηδὸν μετεβλήθησαν, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἔμεινε στάσιμος καὶ οὐδόλως μετέβαλε τρόπον ἐνεργείας, τὸ δὲ Ἔθνος κατὰ τὴν νέαν πορείαν του εὑρίσκεται ἔναντι τῆς ἐπενεργείας ἀνοσίου διδασκαλίας, προκηρυσσομένης ἐν ὀνόματι τῆς προόδου καὶ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὀηλητηριαζούσης τὸν ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν αὐτοῦ βίον, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὠργανισμένης δυνάμεως, ἀντιτασσομένης διὰ τοῦ λόγου καὶ πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἐνεργείας πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπικειμένων κινδύνων.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀνακαινίσεως τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἔν τε τῷ θρησκευτικῷ καὶ κοινωνικῷ συμφέροντι, εἶνε ἄμεσος καὶ κατεπείγουσα, εἶνε ἡ πρώτη καὶ σπουδαιοτέρα τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Καὶ δὲν πρόκειται βεβαίως κατὰ τὴν ἀναμόρφωσιν ταύτην οὔτε περὶ ἐξευρέσεως νέων δογμάτων, οὔτε περὶ μεταβολῆς τῶν κειμένων, οὔτε περὶ ἄλλων θρησκευτικῶν καινοτομιῶν, ἀλλὰ περὶ ἀνυψώσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς περίβλεπτον πνευματικὴν θέσιν καὶ περὶ μεταβολῆς τῶν τρόπων καὶ τῶν μέσων τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, πρὸς ἐπικράτησιν τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν καὶ μετουσίωσιν αὐτῶν εἰς τὸν οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, καὶ πρὸς διαφώτισιν καὶ ἀναζωπύρησιν τοῦ θρη-

σκευτικοῦ συναισθήματος. «Ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία, κατὰ τοὺς λόγους σοφοῦ Γερμανοῦ, ἐγένετο προμαχὼν κατὰ τῶν παφλαζόντων κυμάτων τοῦ Ἰσλὰμ, προμαχὼν ἐν ᾧ οὐχὶ λίθοι ἐκ μαρμάρου, ἀλλ' οἱ πολυτιμότατοι λίθοι τοῦ θείου λόγου ἀπετέθησαν καὶ κατωρύχθησαν.» Τοὺς πολυτίμους τούτους λίθους πρόκειται ἤδη νὰ ἐξαγάγωμεν καὶ προσηκόντως νὰ τοποθετήσωμεν· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ πρὸ τῆς μορφώσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἀφ' οὗ δέον νὰ ἐκπορευθῇ καὶ δι' οὗ νὰ συντελεσθῇ πᾶσα ἀνακαίνισις καὶ μεταβολή.

Ἐν ᾧ ὅμως ἡ περὶ τούτου μέριμνα πρόκειται σπουδαῖον καθῆκον τῶν διεπόντων τὰς τύχας τοῦ Ἔθνους, οἱ ἐπαπειλούμενοι κίνδυνοι ἐπίκεινται καὶ προβαίνουσι βήμασι γιγαντιαίοις. Μέχρις οὗ δὲ ἀνατείλῃ ἡ ποθητὴ τῆς ἀναμορφώσεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμέρα, καὶ οἱ μακρὰν τῶν διευθυνόντων τὰ τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἱστάμενοι, φρονοῦντες ὅτι μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀῤῥήκτως συνδέεται τό τε φρόνημα καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ τῶν λαῶν πρόοδος, ὀφείλομεν, ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ δυνάμει, νὰ καταβάλωμεν πάντα ζῆλον πρὸς ἀπόκρουσιν ψευδῶν καὶ ὀλεθρίων διδαγμάτων, νὰ συναγωνισθῶμεν δὲ μετὰ τῶν ὀλίγων ἐκείνων, οἵτινες καὶ πρὸ ἡμῶν ἀνέλαβον τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ σπουδαίου τούτου καθήκοντος.

Ἀμφιβάλλω ἐὰν οἱ τὰ τῆς Πολιτείας διέποντες καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας προϊστάμενοι ἔλαβον τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσωσι καὶ σταθμήσωσι τοὺς κινδύνους, οὓς διατρέχομεν ὡς ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀθορύβως μὲν ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τέχνης καὶ σπουδῆς ἀγωνιζομένων πρὸς διάδοσιν τῶν διδαγμάτων τῆς ὑλοδοξίας καὶ ἀθεΐας. Ἀλλ' ἔγνων ἐκ πείρας ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν νέων τῶν περιπλανηθέντων ἐκ τῶν τῆς ἀσεβείας διδαγμάτων, οὔτε τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν

αὐτῶν ἐμελέτησαν, οὔτε τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς αὐτῶν ἐστάθμησαν συνεπείας. Ὅπως καὶ τοὺς κινδύνους καταστήσω προφανεῖς καὶ διαφωτίσω τὴν ὁδὸν πρὸς ἣν οἱ πεπλανημένοι ἐτράπησαν, γνωρίσω δὲ τοῖς ἀναγνώσταις τὰ συμπεράσματα τῶν θεωριῶν καθ' ὧν προτίθεμαι ν' ἀντεπεξέλθω, ἀναγράφω ἐνταῦθα τὰ δόγματα τοῦ Ὑλισμοῦ, ὡς διατυποῦνται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν κορυφαίων τῆς δοξασίας ταύτης.

« Οὐδὲν ὑπάρχει πλὴν τῆς ὕλης. Τὸ Σύμπαν εἶνε τὸ τυχαῖον ἀποτέλεσμα τῆς συνδυαζομένης ἐνεργείας τῶν ἀτόμων τῶν αἰωνίως καὶ ἄνευ βουλήσεως ἢ συναισθήσεως κινουμένων κατὰ τοὺς ἀναγκαίους τῆς φύσεως νόμους » (Büchner).

« Ἡ ὕλη μόνη εἶνε θεία, αἰωνία, ἄπειρος, ἄφθαρτος, ἡ πηγὴ πάσης ὑπάρξεως. Φύσις, Κόσμος, Πνεῦμα, Θεὸς, τὰ πάντα ἔγκεινται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὰς συμφυεῖς αὐτῇ δυνάμεις » (Moleschott).

« Μὴ ὑπάρχοντος Θεοῦ, πᾶν θρήσκευμα δὲν εἶνε εἰμὴ ἱστὸς ὑφανθεὶς ἐκ ψευδῶν ἐπινοήσεων πρὸς πολιτικόν τινα σκοπὸν καὶ πρὸς ἀποκτήνωσιν τῶν λαῶν. Τὸ πνεῦμα τὸ κινοῦν τὰ πάντα εἶνε ὁ ἄργυρος καὶ τὸ χρῆμα. Τὸ νόμισμα ἀρύεται τὴν ἰσχύν του ἐκ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ ἰδιότητος, δυνάμενον νὰ μεταποιηθῇ εἰς ἀπόλαυσιν καὶ ἡδονήν » (Ruge).

« Ὁ ἄνθρωπος, εἴτε κατὰ τὴν σωματικὴν εἴτε κατὰ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ φύσιν, δὲν εἶνε εἰμὴ ἓν χημικὸν τῆς ὕλης προϊόν » (Büchner).

« Ὅ,τι καλοῦμεν πνεῦμα δὲν εἶνε ἄλλο τι ἢ ἡ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ σωματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὕπαρξις εἶνε πᾶσα ἡ ὑπόστασίς του· ὅ,τι τρώγει τοῦτο καὶ εἶνε ὁ ἄνθρωπος. Τὸ πνεῦμα εἶνε ἰδεώδες προϊὸν ἄνευ πραγματικότητος, τὸ ἀποτέλεσμα συνδυασμοῦ ὑλικῶν ἀτόμων, ὅμοιον τῆς κινήσεως τῆς βελόνης ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ ὡρολογίου » (Feuerbach).

« Ἡ νόησις ἤρτηται ἐκ τῆς τυχαίας κινήσεως τῶν ἀτόμων τοῦ ἐγκεφάλου, εἶνε ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου ὡς αἱ ἐκκρίσεις τῶν μυώνων καὶ τῶν γαγγλίων. Πᾶσα ἰδέα καὶ πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου ἐκπηγάζει ἀπὸ τῶν φυσικῶν τῆς πέψεως λειτουργιῶν καὶ ἀπὸ τῆς ἀδιακόπου ἀνανεώσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν οὐσιῶν (Vogt). Ὁ ἄνθρωπος εἶνε μία μηχανή, προϊὸν τυχαίας συνενώσεως σωματικῶν οὐσιῶν, ἥτις αἰσθάνεται, ἀντιλαμβάνεται, σκέπτεται (Lametrie). »

» Τὸ ἀνανεοῦν τὴν ὕλην τοῦ σώματος πρὸς μείζονα ἀπόλαυσιν καὶ ἡδονήν, τὸ παράγειν φωσφόρον διὰ καλῶν βρωμάτων καὶ ποτῶν καὶ διὰ συνεχῶν λουτρῶν, οὗτος εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως· πάντα τὰ λοιπὰ συγκεντροῦνται ἐν τῷ σκοπῷ τούτῳ. Αἱ σωματικαὶ ἡδοναί· ἰδοὺ εἰς τί πρέπει νὰ τείνωσι πᾶσαι αἱ προσπάθειαί μας· πάντα τὰ λοιπὰ εἶνε φροῦδα καὶ μάταια (Büchner). Ἡ ἐκζήτησις τῆς ἀπολαύσεως τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς δυνάμεως εἶνε ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς (Hobbes). »

« Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε πεπροικισμένος δι' ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ συνειδήσεως. Ἡ νόησις, ἡ βούλησις, ἡ ἐνέργεια εἶνε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἐν τῷ κτήνει προϊόντα πηγάζοντα ἐξ ἀναγκαίων μεταβολῶν. Λόγος, ὕφος, προσπάθειαι, σκέψεις, εὐποιΐα, ἔγκλημα, γενναιότης, δειλία, προδοσία, ἀγάπη, μῖσος, φόνος, κακουργήματα εἰσὶ φυσικὰ φαινόμενα, συνέπειαι ἀναγκαῖαι αἰτίων ἀμεταβλήτων καὶ ἀναποδράστων ὡς εἶνε ὁ ἄξων περὶ τὸν ὁποῖον στρέφεται ἡ γῆ. Ἡ βουλησις εἶνε κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου ἐξαρτωμένη ἀπὸ ἐξωτερικῶν περιστάσεων καὶ ἐπιρροῶν, αὐτόβουλος θέλησις καὶ ἐλευθέρα ἐνέργεια δὲν ὑπάρχουσιν. Ἡ καλουμένη τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία εἶνε ἀληθὴς φρεναπάτη » (Moleschott).

« Τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν δὲν ἤρτηνται ἀπὸ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμοῦ. Ἡ εὐθύνη καὶ ἡ ὑπαιτιότης, ὡς ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ

ποινικὴ διδασκαλία θέλουσι νὰ μᾶς ἐπιβάλωσι, δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ὑπόστασιν » (Vogt).

« Οὐδεμία σπουδαία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ κτήνους καὶ ἀνθρώπου· ὁ ἄνθρωπος εἶνε κτῆνος καλῶς ὠργανισμένον. Ἡ γυνὴ ὡς ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ της εἶνε κατωτέρα τοῦ ἀνδρός. Οἱ μαῦροι εἶνε ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν φύσεως ἀνάξιοι νὰ συμμετέχωσι τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνθρωπότητος » (Büchner).

« Ὁ γάμος εἶνε τυχαῖος θεσμὸς καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν ἡ μοιχεία ἀπαγορεύεται, εἶνε δέσμευσις αὐθαίρετος. Ἡ ἐξάμβλωσις τοῦ ἐμβρύου εἶνε φυσικὸν δικαίωμα τῶν γονέων » (Büchner).

« Ἡ διαγωγὴ παντὸς ἀνθρώπου εἶνε ὅλως ἀδιάφορος ἀπέναντι τῆς συνειδήσεώς του. Ἀρκεῖ νὰ μὴ παραβιάζῃ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας καὶ νὰ μὴ ἔρχηται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κοινωνίαν » (Büchner).

« Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπιτρέπεται νὰ κάμῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς φυσικὰς ῥοπὰς καὶ ὀρέξεις του. Εἶνε μωρία νὰ μὴ ἀπολαμβάνῃ τις τοιούτων ἡδονῶν, ὡς ἡ φρόνησις ὑπαγορεύει. Τὸ μέτρον τῆς ἠθικότητος δὲν ἔγκειται εἰς ἀπόλυτόν τι θεῖον, ἀλλ' εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀγαθὸν εἶνε πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς φυσικάς του ῥοπάς, κακὸν δὲ πᾶν ὅ,τι εἶνε ἀπεχθὲς καὶ δύναται νὰ τὸν βλάψῃ. Τὰ κακουργήματα εἶνε φυσικὰ φαινόμενα, συνέπειαι ἀναγκαῖαι αἰτίων ἀκαθέκτων καὶ ἀναποδράστων. Ποιναὶ καὶ ἀμοιβαὶ εἶνε πολιτικὰ ἐπινοήματα. Τὰ ἁμαρτήματα εἶνε παραβάσεις τῶν δυσειδαιμονιῶν καὶ τῶν προλήψεων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἀνατρέφονται οἱ ἄνθρωποι » (Feuerbach).

« Μόνον οἱ μωροὶ δύνανται νὰ πιστεύσωσιν ὅτι δέδοται εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀπολαύσῃ τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἡδονῶν τῆς ὑπάρξεως ἐπαγγελλόμενον συνάμα καὶ τὴν ἀρετήν. Ἄφετε

τὴν χίμαιραν ταύτην κενὴν πάσης ἐννοίας καὶ ὑποστάσεως. Ὅπως ἀπολαύωμεν ἀληθῶν ἡδονῶν, πρέπει νὰ ὦμεν φιλήδονοι μέχρις ἀκολασίας. Τὰ ἐλαττώματα εἶνε ἀναγκαῖα πρὸς πρόοδον τῆς πολιτείας, ὡς ἡ πεῖνα πρὸς διατήρησιν τοῦ σώματος » (Mandeville εἰς Lange τόμ. 1ος σελ. 523).

« Αἱ τροφαὶ καὶ ἡ διαφορος αὐτῶν χρῆσις ἐγχαράττουσιν εἰς ἕκαστον λαὸν τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ χαρακτῆρα. Τὸ τέϊον μετὰ τῆς ἀποκλειστικῆς σχεδὸν χρεωφαγίας καθιστᾷ τὸν Ἄγγλον ἰσχυρὸν, σύννουν, πρακτικὸν, μετ' εὐχερείας διεξάγοντα τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ γεννᾷ μετὰ τῶν κλιματικῶν καὶ γεωγραφικῶν σχέσεων τὴν ἀποτρόπαιον ἐκείνην αὐστηρὰν ὀρθοδοξίαν τὴν παρὰ Βρεταννοῖς ἀπαντῶσαν. Ὁ καφὲς ἀναδεικνύει τὸν Γερμανὸν βαθύνουν καὶ φιλόσοφον καὶ ὀξυδερκῆ ἐπιστήμονα, θὰ συνετέλει δὲ εἰς παραγωγὴν ἐξόχων ἰδεῶν ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ κοινωνικῷ κόσμῳ, εἰ μὴ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ (τοῦ καφέ!) παρεκωλύετο ἐπαισθητῶς ὑπὸ τοῦ ζύθου, τῶν γεωμήλων καὶ τῶν ὀσπρίων » (Reich)

« Ἐλεύσεται ἡμέρα, ὅτε εἰς παραγωγὴν ὡρισμένου κύκλου ἰδεῶν θὰ εὑρεθῇ καὶ ἀντίστοιχον εἶδος τροφῶν· τότε δὲ θὰ δύνηταί τις διὰ σκοπίμου διατάξεως τῆς τροφῆς ν' ἀναδεικνύῃ κατ' ἀρέσκειαν γραμματικοὺς, θεολόγους, πολιτικοὺς, ἐπαναστάτας, ἡ δὲ ἀπέραντος ὀξυδέρκεια ἡ νῦν περὶ τὰ πολιτεύματα, τοὺς νόμους καὶ τὰ παρόμοια καταβαλλομένη θὰ ῥυθμίζηται τότε πρὸς τὴν εὕρεσιν τῶν ζωμῶν καὶ τῶν κρέατων » (Vogt). [1])

Τοιαῦται εἶνε αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ θεμελιώδη τοῦ Ὑλισμοῦ δόγματα! Τοιαῦται εἶνε αἱ διδασκαλίαι δι' ὧν ὁ ἀθεϊσμὸς προ-

---

[1]) Ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἐξελέγξῃ τὴν ἀκρίβειαν τῶν μνημονευομένων χωρίων συμβουλευόμενος τὸ σύγγραμμα τοῦ Böhner μεταφρασθὲν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ὑπὸ Bourrit « Du materialisme au point de vue des sciences naturelles » — Genève.

τίθεται ν' ἀντικαταστήσῃ τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις! Τοιαύτη εἶνε ἡ πρόοδος ἣν ἀγωνίζονταί τινες νὰ εἰσκομίσωσιν εἰς Ἑλλάδα διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ δημώδους διαδόσεως τῶν ἀνοσίων τῶν ὑλοδοξούντων πονημάτων!

Ὁ ἐπιπολαίως καὶ ἀνεπιστάτως ἀναγινώσκων τὰς συγγραφὰς τοῦ Ὑλισμοῦ, καὶ δὴ τὰς ἐν Ἑλλάδι δημοσιευομένας, θὰ πιστεύσῃ ὅτι αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι ἔλυσαν ἤδη πάντα τὰ κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα, ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι κατέδειξαν τὸ ἐφικτὸν τῆς αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ὕλης, καὶ ὅτι αἱ χημικαὶ πρόοδοι καὶ ἀναλύσεις ἀπέδειξαν τὴν ἀλήθειαν τῆς ἄφρονος δοξασίας περὶ ἀμέσου ἐκπορεύσεως τῶν διανοητικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων ἀπὸ τῶν λειτουγιῶν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. Καὶ τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἐπεσκοτίσθη ἐκ τοιούτων ἀλλοκότων διδαγμάτων; Καὶ τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἐπίστευσεν, ἐπὶ μικρὸν τοὐλάχιστον, ὅτι αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης ἐξήλεγξαν ὡς πεπλανημένας τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς καὶ μεταφυσικῆς πεποιθήσεως; Καὶ ὅμως ἀρκεῖ νὰ ἐνσκήψῃ τις μετ' ἐπιστασίας εἰς τὴν μελέτην τῶν ὑλοδοξούντων καὶ νὰ συμβουλευθῇ τοὺς ἑρμηνεῖς τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως πεισθῇ ὅτι οὐδέποτε ἄλλοτε ἡ θετικὴ ἐπιστήμη ἀνεδείχθη τοσοῦτον ἀνίκανος πρὸς λύσιν τῶν ὑψίστων προβλημάτων ὅσον σήμερον. Αἱ πρόοδοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶνε ἀληθῶς τεράστιοι, ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ ζητήματα περὶ τῶν πρώτων αἰτίων, περὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου, καὶ περὶ τῶν διανοητικῶν καὶ πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη διάκειται ἐν τῇ αὐτῇ ἐν ᾗ διέκειτο θέσει κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Δημοκρίτου καὶ Λουκρητίου. Καὶ τί λέγω; Αἱ πρόοδοι τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, κατὰ τὴν βεβαίωσιν περιφανοῦς τῶν ἡμερῶν μας φυσιοδίφου, κατέστησαν προφανεῖς τὰς

ἑπομένας ἀληθείας· αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι εἶνε καὶ ἔσονται ἐν τῷ μέλλοντι ἀνίκανοι πρὸς ἐπίλυσιν τῶν περὶ τῆς οὐσίας καὶ ἀρχῆς τῶν ὄντων προβλημάτων. Τὴν λύσιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ἐκζητήσῃ εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ εἰς τὰς μεταφυσικὰς μελέτας· ἡ δὲ περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἀναρμοδιότης τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν εἶνε ῥιζικὴ καὶ ἀπόλυτος.

Ἐπιδοθεὶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τοιαύτην μελέτην, προτίθεμαι νὰ ἐκθέσω τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξα, καὶ ὑποδείξω τὰ ἴχνη τῆς μακρᾶς ὁδοῦ ἣν διήνυσα.

Δοκίμια τῶν προκειμένων μελετῶν ἐδημοσίευσα ἐν τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ. Ἡ κρίσις τῶν περὶ τὰ ζητήματα ταῦτα ἁρμοδίων ὑπῆρξε λίαν ἐπιεικής, τὸ δὲ ἀτελὲς ἔργον μου ἐκρίθη ἄξιον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπογραμμὸς εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Μεδιολάνων βραβευθὲν πόνημα «Περὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐργατικῶν τάξεων». Ἡ εὔνους αὕτη ὑποδοχὴ δὲν ὀφείλεται βεβαίως οὔτε εἰς τὸ καινοφανὲς τῶν ἐπιχειρημάτων, οὔτε εἰς τὴν περὶ τὸ γράφειν δεινότητα, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἐφαρμοσθεῖσαν μέθοδον κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν ἐπεγειρομένων ζητημάτων. Βαθυτάτης πληρούμενος εὐγνωμοσύνης διά τε τὰς δημοσιευθείσας καὶ τὰς ἰδιαιτέρως ἀνακοινωθείσας μοι εὐμενεῖς κρίσεις, ἀποδίδων δὲ αὐτὰς μᾶλλον εἰς τὴν στάθμησιν τοῦ σκοποῦ πρὸς ὃν ἀπέβλεψα ἢ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ ἔργου ἀξίαν, ἀρκοῦμαι ἐνταῦθα ἀναγράφων λέξεις τινὰς ἐκ τῆς ἐξενεχθείσης ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Sauer κρίσεως, ὡς ὑποτυπούσης ζωηρῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐφαρμοσθείσης μεθόδου· «Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀναλαβόντων τὴν κατὰ τῆς ὑλοδοξίας πάλην, ἀληθοῦς γαγγραίνης τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν, ἀντιτάσσουσι θρησκευτικὰ δόγματα. Ὁ συγγραφεὺς τῶν προκειμένων μελετῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἐχθρικὸν ὁπλοστάσιον, ἔλαβε τὰ ἐχθρικὰ ὅπλα καὶ, ἐπισχὼν τὰ κέρατα τοῦ ἐχθροῦ, πο-

λεμεῖ αὐτὸν ἀμειλίκτως δι' ἀκαταγωνίστου λογικῆς ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πεδίου ».

Αἱ ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ τῷ ὄντι ζητήματος θεολογικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ συζητήσεις σπουδαίως συντείνουσι πρὸς διαφώτισιν, πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ μικρὸν συμβάλλουσι πρὸς ἐπάνοδον τῶν πεποιθήσεων, ὅτε αὗται ὡς ἐκ τῆς ἀδιαφορίας ἐχαλαρώθησαν ἢ ἐξέλιπον ὡς ἐκ τῆς ἐπενεργείας τῶν δογμάτων τῆς ἀρνήσεως καὶ τοῦ Ἰλισμοῦ, ἐπ' ἐλάχιστον δὲ δύνανται νὰ συντελέσωσι πρὸς ἀποσόβησιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν κινδύνων οὓς διατρέχομεν.

Τὰ ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἱστορικοῦ θρησκεύματος ἐπιχειρήματα οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἀποβαλόντος πᾶσαν πεποίθησιν περὶ ὑπάρξεως ὑπεραισθητοῦ κόσμου καὶ ὑπερφυοῦς Δυνάμεως. Τὴν δὲ φιλοσοφικὴν ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων συζήτησιν οὐχὶ πάντες δύνανται νὰ παρακολουθήσωσιν ὡς προαπαιτοῦσαν παντοίας ψυχολογικὰς καὶ μεταφυσικὰς γνώσεις.

Ὁ Πλάτων διὰ διαλεκτικῆς μεθόδου ἠρύετο τὴν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ἀπόδειξιν ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπαρχούσης ἐμφύτου περὶ τοῦ θείου ἰδέας. Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη εἶνε ἄρά γε ἔμφυτος ἢ περιέρχεται εἰς αὐτὸν ἐξ ἱστορικῶν παραδόσεων; Ὁ Ἀριστοτέλης πλὴν τῆς διαλεκτικῆς ἐφαρμόζων καὶ τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον ἀπεδείκνυε τὴν ὕπαρξιν πρώτης καὶ ὑπερφυοῦς Δυνάμεως ἐκ τῆς πρώτης τῶν ὄντων κινήσεως. Ἀλλ' ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς σύμφυτος τῇ ὕλῃ ἰδιότης; Βάκων ὁ Βερουλάμιος ἐξανέστη κατὰ τῆς σχολαστικῆς τοῦ μεσαιῶνος θεολογίας ἀξιούσης νὰ τίθηται ὡς βάσις πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἀποδοχὴ καὶ ἐπικράτησις τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν· κατὰ τὸν Βάκωνα ἡ πειραματικὴ μέθοδος εἶνε ἡ μόνη δυναμένη νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ ἀσφαλῶς εἰς

τὴν ἐκζήτησιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Ἡ ἐπιστήμη οὕτω προβαίνουσα δὲν λαμβάνει τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς διανοίας ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Ἀλλ' αἱ πεποιθήσεις αὗται εἶνε ἄρα γε ἀπόῤῥοια τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ πειραματικῆς ἐρεύνης ἢ, ἐκπορευόμεναι ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἀνελίσσονται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ ἐμπεδούμεναι ὑπὸ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκζητήσεων καὶ μελετῶν; Ὁ Κάντιος ἐδόξαζεν ὅτι ἡ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ μελλούσης ζωῆς ἀλήθεια δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου καὶ τῶν σκέψεων τῆς καθαρᾶς διανοίας. Ἀλλ' ὁ μέγας νοῦς τοῦ φιλοσόφου τῆς Κενισβέργης ἔστη πρὸ τοῦ ἀδιαφιλονεικήτου γεγονότος τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος. Τὸ καθῆκον, κατ' αὐτὸν, εἶνε ὁ μυστηριώδης λόγος ἐξ οὗ ἀναβλύζει τὸ φῶς τὸ διαφωτίζον τὴν καρδίαν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ζωοποιοῦν τὴν φύσιν καὶ ἀποκαλύπτον ὡς τὴν ὑψίστην πραγματικότητα τὸν ὑπεραισθητὸν καὶ αἰώνιον κόσμον. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῶν πεποιθήσεών του ὁ Κάντιος ἐδημιούργησεν ὁλόκληρον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἄνευ τῆς ἐπισταμένης μελέτης τοῦ ὁποίου ἀποβαίνει ὅλως ἀκατάληπτον τὸ ὕψος καὶ τὸ ἔρεισμα τῶν θρησκευτικῶν του δοξασιῶν. Ὁ Παῦλος Ζανὲ ἀνήγειρεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὸ μέγα οἰκοδόμημα τῶν φιλοσοφικῶν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ ἀφθάρτου ζωῆς ἀποδείξεων, ἐρειδόμενον ἐπὶ τῶν ἀρχαίων βάσεων τῶν τελικῶν αἰτίων· τῆς δὲ πραγματικότητος τούτων ἀμφισβητουμένης, ὁ Ζανὲ ἐφιλοπόνησε μετ' ἀπαραμίλλου τέχνης καὶ ἐπιστημονικῆς δυνάμεως ὀγκώδες σύγγραμμα πρὸς ἀπολογίαν τῆς μεταφυσικῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς ὡρμήθη κατὰ τὰς κρίσεις καὶ ἐκζητήσεις του.

Ἡ ποικιλία αὕτη τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων καὶ ἡ διάστασις τῶν μεταφυσικῶν συστημάτων ἐξ ἑνὸς, καὶ ἡ ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων ὁμοφωνία ἐξ ἑτέρου, εἶνε ἀληθῶς σπουδαιότατον

ἐγγύον τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, διότι ἐκ διαφόρων, ἔστιν ὅτε δὲ, καὶ ἐξ ἀντιθέτων ὁρμώμενα τὰ συστήματα ἀρχῶν, καταλήγουσιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον. Ἀλλὰ τῶν ὑλιστῶν διαμφισβητούντων τὸ ἔμφυτον τῶν ἰδεῶν, τὴν πραγματικότητα τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, τὰ τελικὰ αἴτια καὶ τὴν ὀρθότητα πάσης μεταφυσικῆς ἀρχῆς, ἐπεγείρεται ἀναγκαίως ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν συστημάτων προκαταρκτικὴ ἀμφισβήτησις ὡς πρὸς τὴν βάσιν τῶν ἀρχῶν, τὸ δὲ θρησκευτικὸν ζήτημα περιέρχεται εἰς πολύπλοκον διαλεκτικὴν συζήτησιν, ἣν μόνον ν' ἀντιμετωπίσωσι δύνανται οἱ ἐντριβεῖς περὶ τὰς μεταφυσικὰς ἐπιστήμας.

Ἀλλα πλὴν τῆς μεθόδου ταύτης τῶν ἀμέσων καὶ διαλεκτικῶν ἀποδείξεων, δὲν δυνάμεθα ἀράγε νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν δι' ἑτέρας, ἐμμέσου μὲν καὶ ἀπωτέρας, ἀλλὰ προσιτῆς εἰς πᾶσαν διάνοιαν, μὴ ἀπαιτούσης προκαταρκτικήν τινα περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν συζήτησιν, δυναμένης δὲ νὰ κατακτήσῃ τὰς πεποιθήσεις καὶ αὐτῶν ἐκείνων, ἀφ' ὧν ἐξέλιπεν ἡ ζωὴ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ὡς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν;

Ἐὰν αἱ θρησκευτικαὶ τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις βασίζωνται ἐπὶ τῆς ἀληθείας, αἱ ἐναντίαι τούτων θὰ ὦσιν ἀναγκαίως ἀτομικαὶ ἀποπλανήσεις μηδεμίαν ἔχουσαι ὑπόστασιν καὶ ὁδηγοῦσαι εἰς συνεπείας, ὧν τὸ ἄτοπον δύναται νὰ ἐξελεγχθῇ διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν γεγονότων καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης. Τὰ κοσμικὰ φαινόμενα καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Γῆς ἐμφάνισις τῆς ζωῆς ἢ εἶνε ἀπαύγασμα δημιουργίας καὶ προϋπαρχούσης ὑπερφυσικῆς Δυνάμεως, ἢ εἶνε ἁπλαῖ ἐμφανίσεις ἀνάρχου καὶ αἰωνίου ὕλης ἀσκόπως καὶ τυχαίως πηγάζουσαι ἐκ τῶν ἀσυνειδήτων αὐτῆς κινήσεων. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ὑποθέσεων τρίτη δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν

καταδείξῃ, καὶ ἂν ἡ μία ἦνε ψευδὴς, ἡ ἑτέρα εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀληθής· tertium non datur, ἔλεγεν ὁ κλεινὸς Βίρχοφ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν. Αἱ διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ἢ ἐκπηγάζουσιν ἀμέσως ἐκ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σωματικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμοῦ ἢ μετὰ τούτου συνέχεται ἑτέρα πνευματικὴ καὶ ὑπεραισθητὴ, ἐξ ἧς ἀπορρέουσι πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ὑποθέσεων, τρίτη δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδὲ διὰ τῆς φαντασίας νὰ ἐπινοηθῇ, ἡ δὲ ἐξέλεγξις τοῦ ψεύδους τῆς μιᾶς μᾶς ὁδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἀληθείας τῆς ἑτέρας.

Ὁ Ὑλισμὸς ἀποκρούων πᾶσαν περὶ ἀποκαλύψεως ἰδέαν καὶ πᾶσαν τῆς ἀληθείας ἐκζήτησιν διὰ μεταφυσικῶν ἀρχῶν, δοξάζει ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει πλὴν τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου, καὶ ὅτι πάντα τὰ ἐπεγειρόμενα κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα, πάντα τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς ζητήματα ἐλαβον ἢ δύνανται νὰ λάβωσι πληρεστάτην ἐπίλυσιν διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν φαινομένων τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ διὰ τῶν ἀρχῶν τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, χωρὶς νὰ ἐκζητήσωμεν τὴν λύσιν αὐτῶν εἰς ἀοράτους καὶ ὑπεραισθητὰς δυνάμεις, μὴ ὑπαρχούσας οὐδὲ ἐχούσας πραγματικήν τινα ὑπόστασιν.

Οὕτω τιθεμένης τῆς ὑλιστικῆς ὑποθέσεως, ἐὰν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης θρησκευτικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἀρχῆς, χρώμενοι τῶν ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων ὑποδεικνυομένων ἡμῖν μέσων καὶ δι' αὐτῶν προβαίνοντες εἰς τὴν λογικὴν ἔρευναν καὶ ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων, φθάσωμεν εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν θεωριῶν τοῦ Ὑλισμοῦ καὶ εἰς τὴν μετὰ πάσης θετικότητος ἀπόδειξιν τῆς πλάνης τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ, θὰ καταλήξωμεν ἀναγκαίως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλήθεια ἔγκειται εἰς τὴν ἑτέραν τῶν ὑποθέσεων, εἰς τὰς ἐναντίας πεποιθήσεις καὶ δοξασίας.

Ἐκ τοιαύτης ὁρμώμενος σκέψεως καὶ προβαίνων πρὸς ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας ἠκολούθησα ἀπαρεγκλίτως τὴν ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων ὑποδεικνυομένην ὁδόν. Ἐθέμην τὰ ἀνθρωπολογικὰ ζητήματα ἐνώπιον τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐζήτησα τὴν λύσιν των, ἀνέλυσα τὰ γεγονότα ὑπὸ τῆς λογικῆς τοῦ Ὑλισμοῦ ὁδηγούμενος, ἀπεμάκρυνα κατὰ τὰς σκέψεις μου πᾶσαν ἐπίδρασιν θρησκευτικῆς πίστεως καὶ παραδόσεως, προσέτρεξα εἰς τοὺς ἑρμηνεῖς καὶ διδασκάλους τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὴν κρίσιν δὲ καὶ ἐξέτασιν τούτων ὑπέβαλον πάντα συλλογισμὸν, πᾶσαν σκέψιν, τὴν στάθμησιν παντὸς γεγονότος καὶ πάντα τὰ ἐκ τούτων ἐκπηγάζοντα συμπεράσματα. Πασίγνωστα καὶ πρόδηλα γεγονότα, νόμοι τῆς φύσεως, πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι, πρὸ παντὸς δὲ λογικὴ τοῦ Ὑλισμοῦ, ὑπῆρξαν οἱ μόνοι ὁδηγοὶ τῆς μακρᾶς καὶ κοπιώδους πορείας μου. Ἀλλ' ἡ ἀνάλυσις τῶν γεγονότων, οἱ νόμοι τῆς φυσεως, αἱ διδασκαλίαι τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἡ λογικὴ τῶν ὑλοδοξούντων μὲ ἤγαγον εἰς τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν περὶ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀποπλανήσεως τῶν ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν, καὶ μὲ ὡδήγησαν εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ αἰωνίου οἰκοδομήματος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Ἰδού, τότε εἶπον, ἡ πρακτικὴ μέθοδος, ἰδοὺ ἡ ἀσφαλὴς ὁδὸς δι' ἧς δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὑψίστων προβλημάτων, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν! Πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς τὴν διαχαραχθεῖσαν ὁδὸν ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν, ἂς ἀκολουθήσωμεν τὰς συμβουλὰς τῶν ὑλοδοξούντων, ἂς ἐγκαταλείψωμεν πᾶσαν σκέψιν ἀπορρέουσαν ἐκ τοῦ συναισθήματος, ἐκ τῶν παραδόσεων, καὶ ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης, ἂς τραπῶμεν καὶ διανύσωμεν τὴν ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων ὑποδεικνυομένην ὁδόν. Ἐὰν ἐπ' αὐτῆς βαδίζοντες καὶ ὑπὸ τῶν

ὑλοδοξούντων αὐτῶν ποδηγετούμενοι κατίδωμεν τὴν πλάνην τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, τότε θέλομεν ἀσφαλῶς εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἑτέραν, τότε ἡ ἐν τῷ αἰωνίῳ οἰκοδομήματι τῆς ἀπαστραπτούσης ἀληθείας εἴσοδός μας ἔσεται ἀπρόσκοπτος, μόνιμος, ἑδραία καὶ ὁριστική.

Ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς μεθόδου ταύτης δέον νὰ σταθμίσῃ ὁ ἀναγνώστης καὶ πᾶσαν βεβαίωσιν καὶ πᾶσαν περὶ τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων σκέψιν μου. Τὰ θετικὰ καὶ ἱστορικὰ θρησκεύματα, ἰδίως δὲ τὸ θρήσκευμα ἐξ οὗ παρήχθη ὁ νεώτερος πολιτισμός, ὑπῆρξαν τὸ ἀντικείμενον μακρᾶς καὶ ἀδιαλείπτου μελέτης, θὰ καταστῶσι δὲ καὶ τὸ ἀντικείμενον ἄλλης σειρᾶς μελετῶν προσεχῶς δημοσιευθησομένων. Ἀλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ πονήματι, τὰ θρησκευτικὰ γεγονότα ἐθεωρήθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ὑπὸ ὅλως φυσιολογικὴν ἔποψιν, ὡς ἱστορικὰ γεγονότα, ὡς φυσικὴ ἐξέλιξις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἀποκεκαλυμμένης ὑπερφυοῦς ἀληθείας. Ὁ ὅρος οὗτος μοὶ ἐπεβάλλετο ἐκ τοῦ ὅλως ἐπιστημονικοῦ καὶ πειραματικοῦ χαρακτῆρος τῶν δημοσιευομένων μελετῶν, διότι πᾶσα ἐξ αὐτοῦ παρέκβασις ἤθελεν ἀφ' ἑνὸς μὲν μὲ ὁδηγήσῃ εἰς τὰς προκαταρκτικὰς ἐκείνας θεολογικὰς καὶ μεταφυσικὰς συζητήσεις, ἃς κύριον μέλημά μου ὑπῆρξε ν' ἀπομακρύνω, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἤθελε περιορίσῃ τὴν ἀπόλυτον τῆς συζητήσεως ἐλευθερίαν, ἣν σκοπὸν προεθέμην ν' ἀκολουθήσω ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἀποβαλόντας πᾶσαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν καὶ προβαίνων εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας διὰ τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς λογικῆς τῶν ἀντιφρονούντων.

Ὁ μὴ ἐντριβὴς περὶ τὰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις ἂς μὴ πτοηθῇ ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ τῆς πρώτης τῶν μελετῶν ὕφους. Τῶν διδασκόντων τὰς ἀσεβεῖς θεωρίας, ἀξιούντων ὅτι εἶνε οἱ τῆς ἐπιστήμης θεράποντες καὶ ὀπαδοί, ἔδει καὶ ἡ θέσις τῶν προβλημάτων καὶ αἱ πρῶται τῆς λύσεως αὐτῶν νύξεις νὰ διατυπωθῶσι μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας. Ἀλλ' ἀποτεινόμενος πρώτιστα καὶ

μάλιστα πρὸς τοὺς ὅλως ἀμυήτους τῶν ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοσμολογικῶν συζητήσεων, ἀνέλυσα καὶ διεφώτισα εἰς τὰς μεθεπομένας μελέτας ἓν ἕκαστον τῶν τεθέντων προβλημάτων κατὰ τρόπον δημώδη καὶ εἰς πάντας προσιτόν.

Κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν κρίσιν ἣν διερχόμεθα ἰδιάζων ἐπικρατεῖ χαρακτὴρ, ἡ δὲ ἐπὶ τῶν ἐπεγειρομένων ζητημάτων συζήτησις δέον νὰ ῥυθμισθῇ καὶ μεθαρμοσθῇ πρὸς αὐτόν. Ἡ κρίσις δὲν περιστρέφεται οὔτε περί τι θετικὸν δόγμα, οὔτε περί τι ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα οὔτε περὶ ἰδιαιτέραν τινὰ μεταφυσικὴν ἀλήθειαν· ψυχολογία, ἀρχὴ τῶν ὄντων, γένεσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ζωῆς, καθῆκον, ἠθικὴ εὐθύνη, ὕψος φρονήματος, ἅπας ὁ διανοητικὸς καὶ ἠθικὸς βίος μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τίθενται εἰς ἀμφισβήτησιν ἐν ὀνόματι τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Πρὸς ἀποσόβησιν τῶν κοινωνικῶν καὶ θρησκευτικῶν κινδύνων, οὓς διατρέχομεν, δὲν ἐξαρκεῖ οὔτε ἡ διὰ μεταφυσικῆς οὔτε ἡ διὰ καθαρᾶς θρησκευτικῆς συζητήσεως ἀνασκευὴ τῶν παραλόγων δοξασιῶν. Ὁ δὲ βουλόμενος ἐκθύμως καὶ λυσιτελῶς ν' ἀγωνισθῇ τὸν ἀγῶνα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας ὀφείλει ν' ἀποδυθῇ εἰς τὴν πάλην ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν γεγονότων, τοῦ κοινοῦ νοὸς, τῆς πείρας καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἐφ' οὗ οἱ ἀντιδοξοῦντες ἤγαγον τὴν συζήτησιν.

Ἀναμετρῶ πληρέστατα καὶ τὸ χαλεπὸν τοῦ ἔργου καὶ τὸ ἀσθενὲς τῶν δυνάμεών μου· ἀλλ' ὁ ἀποδυόμενος εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν σπουδαίου καθήκοντος δὲν πρέπει ν' ἀποδειλιᾷ ἐνώπιον δυσχερειῶν, τὸ δὲ στερρὸν καὶ ἀκράδαντον τῶν πεποιθήσεών μου, εἰς ἃς μὲ ἤγαγε πολυχρόνιος τῶν αἰωνίων προβλημάτων μελέτη, τὸ ὕψος τῆς θέσεως, ἣν κατέχουσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ οἱ διαφωτίσαντες τὰς κρίσεις μου, καὶ τὸ ἀκαταγώνιστον τῆς αἰωνίου ἀληθείας, θὰ κατισχύσωσιν, ἐλπίζω, καὶ τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἐμῶν δυνάμεων.

MEΛETAI.

ΜΕΛΕΤΗ Α΄.

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ.

Προτίθεμαι κατὰ τὴν μελέτην ταύτην νὰ ὁρίσω ἀνθρωπολογικά τινα γεγονότα, ν' ἀναλύσω καὶ ἀκριβώσω τοὺς χαρακτῆρας αὐτῶν, παραθέτων δὲ πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὑλισμοῦ ν' ἀποσαφήσω τὰ ἐπεγειρόμενα προβλήματα, ἅτινα θὰ ὦσι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἑπομένων μελετῶν.

Α΄

Ἡ ἰδέα

Ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει καὶ διὰ τῆς διανοίας δημιουργεῖ ἰδέας ἃς καὶ διατηρεῖ ἐν τῇ μνήμῃ του, δύναται δὲ καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἐνώπιον τοῦ συνειδότος του κατὰ τὸν μετέπειτα χρόνον. Καὶ τινὲς μὲν τούτων εἶνε ἁπλῶς παραστατικαὶ, ἀπεικονίζουσαι τὸ σχῆμα, τὸν χρωματισμὸν ἢ ἄλλας τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἰδιότητας, ἕτεραι δὲ μὴ ἐκπηγάζουσαι ἀπό τινος τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεως εἶνε ἁπλαῖ συλλήψεις καὶ νοητικαὶ καταστάσεις μὴ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αἰσθητόν τι ἀντικείμενον.

*

Εἴδομεν τὸν Παρθενῶνα, ἡ δὲ ἄποψις τοῦ οἰκοδομήματος ἀπεικονισθεῖσα εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν διατηρεῖται ἐν αὐτῇ καὶ ἄνευ πραγματικῆς θέας, ἑπομένως δυνάμεθα ν' ἀναχαράξωμεν νοητικῶς τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ μνημείου, διακρινομένην ἀπὸ πάσης ἄλλης ἰδέας ἢ ἀπεικονίσεως τῆς μνήμης.

Ἐπισκεφθέντες πόλιν τινὰ ἐγνωρίσαμεν τὰς ὁδοὺς καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς, κατὰ δὲ τὴν ἐν αὐτῇ διαμονήν μας ἐλάβομεν καὶ συγκινήσεις χαρᾶς καὶ λύπης ἢ ἠκούσαμεν ῥήτορα ὁμιλοῦντα περί τινος κοινωνικοῦ ζητήματος· ἐν τῇ μνήμῃ ἀκολούθως διατηροῦμεν οὐ μόνον τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ὁδῶν καὶ μνημείων τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὰς συγκινήσεις τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης καὶ τὰς κυριωτέρας τῶν ἰδεῶν, τὰς ὑπὸ τοῦ ῥήτορος ἀναπτυχθείσας.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν παραστατικῶν τούτων ἰδεῶν, αἵτινες ἔλαβον τὴν πρώτην ἀρχήν των ἐξ ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων, ἐσμὲν κάτοχοι καὶ ἄλλων ἰδεῶν ὅλως γενικῶν καὶ ἀφηρημένων· ἔχομεν τὰς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ χρόνου, τοῦ ἀπείρου, τῆς αἰωνιότητος, τῆς ταὐτότητος, τοῦ αἰτίου, τοῦ μηδενός, αὗται δὲ εἶνε ἁπλᾶ νοήματα μὴ ἔχοντα σχέσιν πρὸς ὡρισμένον τι σῶμα ἢ πρὸς αἰσθητήν τινα ἰδιότητα.

Τώρα τί εἶνε ἡ ἰδέα; τίς δὲ ἡ οὐσία καὶ τὰ συστατικὰ αὐτῆς στοιχεῖα;

Ἡ ἰδέα δὲν εἶνε βεβαίως ὑλικόν τι ὄν, ἔχον βάρος ἢ ἔκτασιν ἢ σωματικήν τινα ἰδιότητα, δυνάμενον νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν αἰσθητηρίων μας ἢ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μηχανικῶν ἐργαλείων, ἐφ' ὅσον καὶ ἂν ἤθελον τελειοποιηθῇ. Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶνε τοσοῦτον προφανὴς καὶ ἀδιαφιλονείκητος, ὥστε οὐδὲ οἱ ὑλισταὶ αὐτοὶ διενοήθησαν νὰ τὴν ἀμφισβητήσωσι· πρεσβεύουσι μὲν ὅτι αἱ ἰδέαι παράγονται ἀμέσως ἀπὸ τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, ὡς ἡ χολὴ ἀπὸ τοῦ ἥπατος,

ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῶν παραγομένων ἰδεῶν, ἀποδέχονται καὶ ἀνομολογοῦσιν ὅτι εἶνε ὅλως ἄϋλος καὶ πνευματική. « Ἡμεῖς, λέγει ὁ κορυφαῖος αὐτῶν Βύχνερ, δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἰδέαν εἰμὴ ὡς ἄϋλόν τι ἀποκλεῖον τὴν ὕλην καὶ μηδεμίαν ἔχον σωματικὴν ἰδιότητα. » [1])

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ ἰδέα δὲν συνίσταται οὔτε εἰς τὸν ἦχον τῆς λέξεως δι' ἧς ἐκδηλοῦται οὔτε εἰς τὸ σημεῖον τῆς γραφῆς δι' οὗ ἀπὸ πάσης ἄλλης καθορίζεται. Διὰ τῆς φωνῆς καὶ τῆς γραφῆς ἡ ἰδέα διακρίνεται ἀπὸ πάσης ἄλλης καὶ πρὸς ἄλλους μεταδίδεται, ἀλλ' ἐν ἑαυτῇ θεωρουμένη, εἶνε κατάστασις νοητική, δυναμένη μὲν νὰ ὁρισθῇ διὰ γραπτῶν ἢ προφορικῶν σημείων, οὐδόλως ὅμως συγχεομένη μετὰ τῶν συμβολικῶν καὶ παραστατικῶν τούτων σημείων.

Ὁ προφορικὸς λόγος εἶνε ἦχος παράγων ἐντύπωσιν ἐπὶ τῆς ἀκοῆς, ἡ δὲ ἰδέα εἶνε ἡ ἐν τῷ νῷ παραγομένη ἔννοια· διὰ τοῦ λόγου αἱ ἰδέαι ὁρίζονται, διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, κοινοποιοῦνται εἰς ἄλλους, καὶ διὰ τῶν σημείων τῆς γραφῆς μακρόθεν μεταδίδονται καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταβιβάζονται. Ἡ σπουδαιότης τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ τῆς γραφῆς εἶνε ἀνυπολόγιστος κατὰ τὰς γενομένας κοινωνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς προόδους, ἡ δὲ ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τῆς γλώσσης παντὸς ἔθνους καὶ τῶν συμβολικῶν τῆς διανοίας παραστατικῶν σημείων συμβαδίζει μετὰ τῆς πνευματικῆς καὶ διανοητικῆς αὐτοῦ διαμορφώσεως· ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ σπουδαιότης αὕτη, ἡ ἰδέα εἶνε ὅλως διακεκριμένη ἀπὸ τῆς ὁριζούσης αὐτὴν λέξεως ἢ ἄλλου παραστατικοῦ σημείου. Πολλάκις ἐγείρεται εἰς τὴν διάνοιάν μας μία ἰδέα, στερούμεθα δὲ τῆς λέξεως ὅπως ἐκφράσωμεν καὶ εἰς ἄλλους μεταδώσωμεν· ἄλλοτε παρουσιάζεται εἰς τὴν

---

[1]) Βύχνερ « Δύναμις καὶ Ὕλη » Κέφ. Π'.

διάνοιαν ἡ ἰδέα, ἀλλὰ μὴ ἔχοντες πρόχειρον τὴν ὁρίζουσαν αὐτὴν λέξιν, θέτομεν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν δύναμιν τῆς μνήμης, ἐκζητοῦμεν ἐν μέσῳ τῶν συμβολικῶν σημείων τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν καὶ ἀνευρίσκοντες τοῦτο ὁρίζομεν καὶ ἐκδηλοῦμεν τὴν ἰδέαν, ἣν ὅμως, καὶ πρὶν ἢ ἐξεύρωμεν τὴν παριστάνουσαν αὐτὴν λέξιν, εἴχομεν πρὸ τοῦ συνειδότος μας. Πολλάκις δὲ ἀποβλέποντες εἰς τὴν διανοητικὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου μεθ' οὗ συνδιαλεγόμεθα καὶ ὅπως καταστήσωμεν καταληπτὴν τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδέας, ἀπομακρυνόμενοι τῆς κυριολεξίας ποιοῦμεν χρῆσιν διαφόρων τῶν συνήθων λέξεων ἢ καὶ μακρῶν περιφράσεων. Ἐνίοτε ἡ αὐτὴ λέξις ὁμοίως γραφομένη καὶ προφερομένη, διαφόρους ἔχει σημασίας, καίτοι δὲ τὰς αὐτὰς προξενοῦσα πάντοτε ἐντυπώσεις εἰς τὴν ἀκοήν, διεγείρει ἐν ἡμῖν ἑκάστοτε διάφορον ἔννοιαν· ἡ λέξις λόγος ἄλλοτε μὲν ἐγείρει ἐν ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τοῦ συνόλου τῶν λέξεων δι' ὧν ἐκφράζομεν τὰς ἰδέας μας, ἄλλοτε δὲ τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν δι' ἧς κρίνομεν καὶ ἄλλοτε τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ αἴτιον πράγματός τινος ἢ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Παντός. Ὡς τὸ διανοεῖσθαι καὶ τὸ λέγειν εἶνε μὲν ἀλληλένδετα, ἀλλὰ δὲν ἀπαρτίζουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα νοουμένη εἶνε διάφορόν τι τῆς διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Πρὸς πίστωσιν δὲ καὶ διατράνωσιν τῶν λεγομένων, ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα τὴν κρίσιν τοῦ Βύχνερ, ἀπαλλάττουσαν ἡμᾶς περαιτέρω ἀναπτύξεως· « Ἡ ἰδέα εἶνε πνευματικόν τι μὴ ἔχον σῶμα ἢ ἄλλην τινὰ ὑλικὴν ἰδιότητα. »

Τοῦτο εἶνε τὸ γεγονός· ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας οὐδὲν ὑπάρχει πλὴν τῆς ὕλης, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἐστερημένος ψυχῆς καὶ πάσης ἀΰλου καὶ πνευματικῆς ἀρχῆς, νοεῖ καὶ σκέπτεται διὰ μόνης τῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὑπαρχούσης ὕλης, αἱ δὲ ἰδέαι εἶνε ἐκκρίσεις τοῦ ὀργάνου τούτου, ὡς ὁ σίαλος ἔκκρισις τῶν ἀδένων τοῦ στόματος.

Τεθέντος τούτου, ἰδοὺ τὸ πρῶτον ἐπεγειρόμενον πρόβλημα.

Ἐὰν οὐδὲν ὑπάρχει πλὴν τῆς ὕλης, πῶς δύνανται νὰ ἔχωσιν ὕπαρξιν ὄντα ἄϋλα καὶ πνευματικὰ ὡς αἱ ἰδέαι;

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦνε ἐστερημένος πνευματικῆς δυνάμεως, τίνι τρόπῳ ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου δύνανται νὰ ἐκπηγάσωσιν ἄϋλα καὶ πνευματικὰ προϊόντα; Οἱ ὑλισταὶ συμπαραβάλλουσι τὸν μυελὸν πρὸς τὸ ἧπαρ καὶ τοὺς ἀδένας· καὶ ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν τὰς λειτουργίας τῶν ὀργάνων τούτων, δυνάμεθα ὅμως νὰ νοήσωμεν τὴν ἐξ αὐτῶν ἔκκρισιν τῆς χολῆς καὶ τοῦ σιάλου, διότι πρόκειται περὶ αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν προϊόντων, ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἰδεῶν, εὑρισκόμεθα εἰς θέσιν οὐ μόνον διάφορον, ἀλλὰ καὶ πάντη ἀντίθετον.

Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῶν ὅρων τοῦ τιθεμένου ἐνταῦθα προβλήματος· δὲν ζητοῦμεν παρὰ τῶν ὑλιστῶν νὰ προσδιορίσωσιν οὔτε τὰς λειτουργίας οὔτε τοὺς τρόπους τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐγκεφάλου· ζητοῦμεν ἁπλῶς νὰ γνωρίσωμεν ἐὰν ὑπὸ ὀργάνου σωματικοῦ, μὴ συνεργαζομένου μετὰ πνευματικῆς τινος δυνάμεως, ἐὰν ὑπὸ μιᾶς μηχανῆς, ὡς οἱ ὑλισταὶ χαρακτηρίζουσι τὸν ἄνθρωπον, δύνανται νὰ παραχθῶσιν ὄντα ὑπὸ τῶν ἰδίων ὁριζόμενα ὡς ἄϋλα καὶ ὡς μὴ ἔχοντα μηδεμίαν ὑλικὴν καὶ αἰσθητὴν ἰδιότητα. Καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης εἶνε ἀπεικονισμέναι καὶ ὡς διὰ τύπου ἐγκεχαραγμέναι αἱ λέξεις καὶ τὰ σύμβολα τῶν ἰδεῶν, τὸ πρόβλημα εἶνε πάντοτε τὸ αὐτό, καθότι ἐκζητεῖται καὶ τότε νὰ γνωρίσωμεν ἐὰν διὰ τοῦ ἤχου τοῦ προφορικοῦ λόγου ἢ διὰ τῆς ὁράσεως τῆς γραφῆς, δύναται νὰ παραχθῇ ὑπὸ τοῦ ἐγκέφαλου ἡ ἔννοια, ἡ παριστανομένη ἰδέα, ἥτις, ὡς δὲν ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν, εἶνε ὅλως ἄϋλος καὶ πνευματική.

Β'.

Ἡ κρίσις.

Τὸ προτεθὲν πρόβλημα λαμβάνει μείζονας διαστάσεις καὶ ἐξαίρεται πρὸ τοῦ Ὑλισμοῦ ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ δυνάμει διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐπακολουθούντων τὴν γένεσιν τῶν ἰδεῶν φαινομένων καὶ τῆς μορφώσεως νέων διὰ τῶν σκέψεων καὶ κρίσεων τῆς διανοίας.

Ὁ Ὑλισμὸς δοξάζει ὅτι αἱ ἰδέαι μορφοῦνται διὰ τῶν κινήσεων καὶ λειτουργιῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, παραγομένων εἴτε ἐκ τῆς αὐτενεργείας αὐτῆς εἴτε ἐκ τῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων μεταβιβαζομένων ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Ἔστω· ἀλλ' ἡ ἰδέα, μετὰ τὴν γένεσίν της, διαμένει, διατηρεῖται, ἐντοπίζεται εἰς τὴν διάνοιαν, ἐπανέρχεται δὲ διὰ τῆς ἀναμνήσεως καὶ ἀναπαρίσταται ἐνώπιον τοῦ συνειδότος μετὰ πολλὰς ἡμέρας καὶ μετὰ ὁλόκληρα ἔτη, εἴτε μετ' ἄλλων συνδεομένη εἴτε μόνη, ὡς ἐκ τυχαίας συμπτώσεως ἢ ἑκουσίας ἀναμνήσεως.

Ἐρωτῶμεν ἤδη· τίνι τρόπῳ μία ἄϋλος καὶ πνευματικὴ παραγωγή, οἵα ἡ ἰδέα, δύναται νὰ διατηρηθῇ καὶ ἀποθηκευθῇ ἐφ' ἑνὸς σωματικοῦ ὀργάνου; Ἡ ἰδέα εἶνέ τι ἄϋλον στερούμενον πάσης σωματικῆς ἰδιότητος· τοῦτο ἀνομολογοῦσιν οἱ ὑλισταί. Ὑποθέτοντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε πεπροικισμένος διὰ πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ ἐνεργείας, δυνάμεθα, ἂν οὐχὶ νὰ γνωρίσωμεν τοὺς τρόπους, νὰ νοήσωμεν τοὐλάχιστον τὸ ἐφικτὸν τῆς ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ μετουσιώσεως τοῦ ἀΰλου ὄντος, τῆς διατηρήσεως καὶ ἐναποθηκεύσεως προϊόντος τῆς ἰδίας αὐτῆς φύσεως καὶ οὐσίας. Ἐπειδὴ ὅμως, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὑλιστῶν, ὁ ἄνθρωπος εἶνε σωματικὴ μηχανὴ ἐστερημένη πάσης ψυχικῆς καὶ

πνευματικῆς δυνάμεως, ἡ διατήρησις καὶ ἐναπόθεσις τῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καθίσταται ἀκατάληπτος καὶ παρουσιάζει βεβαίωσιν τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου.

Προβῶμεν περαιτέρω.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν μορφώνει μόνον ἰδέας, ἀλλὰ σκέπτεται καὶ κρίνει ἐπ' αὐτῶν, ἐκ δὲ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων ἐνεργειῶν νέαι ἐκπηγάζουσι καὶ παράγονται ἰδέαι.

Ὑποθέσωμεν ὅτι εἴτε διὰ τῆς ἀναγνώσεως εἴτε διὰ τῆς προφορικῆς ἀφηγήσεως πληροφορούμεθα τὸ πρῶτον περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἀριστείδου· προσεγγίζοντες τὰς μορφωθείσας ἐν ἡμῖν ἰδέας περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πράξεων τούτων πρὸς τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν ἐν ἡμῖν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, ἐξάγομεν ἓν συμπέρασμα, τοῦτο δὲ εἶνε μία νέα ἰδέα μὴ προϋπάρχουσα ἐν ἡμῖν «ὁ Ἀριστείδης ἦτο δίκαιος». Ἡ νέα αὕτη ἰδέα παρήχθη ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐκ τῆς συμπαραβολῆς ταύτης πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν πράξεων τοῦ Ἀριστείδου.

Ἀναλύοντες πᾶσαν ἄλλην σκέψιν καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην κρίσιν, εὐκόλως θὰ πεισθῶμεν ὅτι αὗται συνίστανται εἰς τὴν προσέγγισιν, εἰς τὴν συμπαραβολήν, εἰς τὸν συνδυασμόν, εἰς τὴν ἐκτίμησιν καὶ εἰς τὴν μεταποίησιν ἰδεῶν.

Τί πράττει ὁ μελετῶν ἐπί τινος σχεδίου ὅπερ πρόκειται νὰ φέρῃ εἰς πέρας, ἢ ὁ ἀναλαμβάνων τὴν λύσιν πολιτικοῦ ἢ μαθηματικοῦ ἢ κοινωνικοῦ ζητήματος; Ἀπομακρύνει τὴν διάνοιάν του, ἐφ' ὅσον τῷ εἶνε ἐφικτόν, ἀπὸ πάσης τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐντυπώσεως, συγκεντρώνει δὲ ἅπασαν τὴν προσοχήν καὶ τὴν διανοητικήν του ἐνεργότητα ἐπὶ τοῦ ζητήματος οὕτινος ἐπελήφθη τὴν λύσιν, ἐπανάγει πρὸ τῆς διανοίας του πάσας τὰς ἰδέας, αἵτινες ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα, καὶ ὅπως διευκολύνῃ τὸ ἔργον του ἀνακαλεῖ αὐτὰς νοητικῶς διὰ τῶν

διακριτικῶν ἐκείνων τῆς φωνῆς ἢ τῆς γραφῆς σημείων, ἅτινα ὁρίζουσι τὴν μίαν ἀπὸ τῆς ἄλλης. Ὁμιλεῖ μετὰ τῶν ἰδεῶν τούτων ὁμιλίαν σιωπηλὴν καὶ συμβολικήν, τάσσει τὴν μίαν παρὰ τὴν ἑτέραν, ἀπομακρύνει τὰς πρότερον ἀνακληθείσας καὶ ἀντικαθιστᾷ δι' ἄλλων· καὶ τώρα μὲν συνθέτει διαφόρους εἰς μίαν, ἄλλοτε δὲ τὴν μίαν ἀναλύει εἰς διαφόρους, προβαίνει εἰς μυρίους τῶν ἰδεῶν συνδυασμοὺς καὶ παλαίων πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς ὅλα τὰ ἄϋλα ἐκεῖνα ὄντα, ἅτινα ἐκάλεσεν εἰς βοήθειάν του, προσεγγίζει εἰς τὴν λύσιν, ἀμφιβάλλει, ἀπομακρύνεται τοῦ ζητουμένου καὶ ἐπὶ τέλους μορφώνει τὸ σχέδιόν του, λύει τὸ τεθὲν ζήτημα καὶ παράγει νέας ἰδέας, νέα τουτέστι πνευματικὰ προϊόντα ἐκπηγάσαντα ἐκ τῆς προσεγγίσεως, ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἢ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐν τῇ διανοίᾳ του προϋπαρχόντων ἢ ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων. Ἐὰν ἐν τῇ ἀποθήκῃ τῶν λέξεων καὶ τῶν συμβολικῶν σημείων ὑπάρχωσι τὰ δυνάμενα διά τινος συνδυασμοῦ νὰ παραστήσωσι τὰς παραχθείσας νέας ἰδέας, τὰ νέα σχέδια, τὰς γενομένας τῶν ζητημάτων λύσεις, ὁ σκεπτόμενος τὰ ἀποδέχεται καὶ ὁρίζει δι' αὐτῶν τὰς παραχθείσας κρίσεις καὶ ἐννοίας, ἄλλως προστρέχει εἰς ἄλλα παραπλήσια σημεῖα ἢ καὶ δημιουργεῖ νέας λέξεις καὶ συμβολικὰς παραστάσεις τῶν νέων ἰδεῶν.

Ἡ διασκεπτομένη δύναμις εἰς πάσας τὰς ἐνεργείας ταύτας ἀποβλέπει εἰς ἕνα σκοπὸν καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἐφιστᾷ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὰς ἐνεργείας της. Δὲν ἐνεργεῖ δι' αὐτομάτων καὶ ἀσυνειδήτων μηχανικῶν κινήσεων, ὡς ὁ στόμαχος κατὰ τὰς πεπτικὰς αὐτοῦ λειτουργίας, ὡς τὸ ἧπαρ κατὰ τὴν προπαρασκευὴν καὶ ἔκχρισιν τῆς χολῆς, ἀλλ' ἔχει καὶ τὴν συνείδησιν τῶν ἐνεργειῶν της καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, δι' ὧν προβαίνει εἰς τὰς λειτουργίας της καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς διευθύνσεως τούτων. Οὐδὲ ἡ σκεπτομένη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴ περιορίζεται

ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου ὁρισθέντος, ἀλλὰ συνταράσσεται ἐν μέσῳ τῶν ἀφῃρημένων ἰδεῶν, σκέπτεται ἐπί τε τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἐνεργεῖ ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ μετεωρίζεται εἰς τὸ ἄπειρον, κινεῖται ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἵπταται εἰς τὴν αἰωνιότητα, καὶ δημιουργεῖ ὁλοκλήρους κόσμους ἰδεώδεις, καὶ ἀρχὰς ἀφῃρημένας καὶ πεποιθήσεις καὶ αἰσθήματα, μηδεμίαν ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ὅλως δὲ διάφορα ἢ καὶ τῶν προϋπαρχουσῶν ἀρχῶν καὶ αἰσθημάτων ἐναντία.

Ἐνώπιον τῶν γεγονότων τούτων μέγα καὶ σπουδαῖον ἐπεγείρεται πρόβλημα· ἐάν, ὡς οἱ ὑλισταὶ διδάσκουσιν, ὁ ἐγκέφαλος καὶ κρίνῃ καὶ σκέπτηται ὡς πάντα τὰ λοιπὰ σωματικὰ ὄργανα, τίνι τρόπῳ δύναται νὰ παραλαμβάνῃ ἄϋλα ὄντα καὶ νὰ προσεγγίζῃ ἢ ἀντιπαραβάλῃ, νὰ συνδυάζῃ ἢ ἀναλύῃ, νὰ μεταποιῇ καὶ διευθύνῃ κατὰ βούλησιν καὶ αὐτενέργειαν, καὶ ἐκ πασῶν τούτων τῶν ἐνεργειῶν νὰ παράγῃ νέα μὴ προϋπάρχοντα πνευματικὰ ὄντα, νέας ἰδέας, νέας κρίσεις καὶ νέας πεποιθήσεις;

Ὁ Ὑλισμὸς μᾶς διδάσκει ὅτι ἀποκρούει τὴν περὶ πνευματικῆς ψυχῆς πεποίθησιν, ἀκατάληπτον θεωρῶν τὴν ὕπαρξιν δυνάμεως ἀΰλου σχέσιν ἐχούσης μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη τίθεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς παραχθείσας ἰδέας, αἵτινες εἶνε, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ὑλιστῶν, ὄντα ἄϋλα, καὶ τίνι τρόπῳ ἐπενεργεῖ ἐπ' αὐτῶν καὶ συνδυάζει καὶ ἀναλύει καὶ παράγει τὰς νέας ἀΰλους ἐννοίας, τὰς νέας ἀΰλους πεποιθήσεις καὶ τὰ νέα συναισθήματα;

Κατὰ τοὺς μηχανικοὺς τῆς φύσεως νόμους, πᾶν σῶμα εἴτε ἀνόργανον εἴτε ἐνόργανον ἐπενεργεῖ μέχρι τοῦ σημείου εἰς ὃ ἐπεκτείνεται ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἥπατος καὶ τοῦ στομάχου περιορίζονται ἐντὸς τοῦ σώματος, ἡ ἐνέργεια τῶν φωνητικῶν ὀργάνων ἐξικνεῖται

μέχρι τῆς τελευταίας δονήσεως ἣν ἡ φωνὴ παράγει εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν, αἱ ἐντυπώσεις τῆς ὁράσεως λήγουσιν ὅπου ἡ δύναμις τοῦ ὀφθαλμοῦ. Τώρα τίνι τρόπῳ αἱ ἐνέργειαι τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης ἐπεκτείνονται ἐφ' ὅλου τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἐπεκτείνονται ἐπὶ κόσμου ἀοράτου καὶ ἐπὶ ἀντικειμένων ἀΰλων καὶ πνευματικῶν; Κατὰ τοὺς ἀπαραβάτους φυσικοὺς νόμους, πᾶσα σωματικὴ ἐνέργεια καὶ πᾶσα ὀργάνου λειτουργία πραγματοποιεῖται διὰ κινήσεως μορίων, αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ ἐγκεφάλου, κατὰ τὰς ὑλιστικὰς δοξασίας, διὰ τοῦ αὐτοῦ μηχανικοῦ τρόπου διεξάγονται. Ἐνέργεια ὀργανικὴ καὶ σωματικὴ ἐπενεργοῦσα ἐπὶ τοῦ μέλλοντος καὶ ἐπὶ τοῦ μὴ ὑπάρχοντος δὲν δύναται οὔτε νὰ νοηθῇ οὔτε φυσικῶς νὰ ὑπάρξῃ· ἀλλὰ τότε τίνι τρόπῳ ὁ ἐγκέφαλος παράγει προνοητικὰς ἰδέας καὶ κρίσεις καὶ ἀπώτατον προτίθεται ἐν τῷ μέλλοντι σκοπὸν, καὶ προπαρασκευάζει καὶ ἐκλέγει καὶ διευθύνει τὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σχεδίου χρονικῶς ἀφεστῶτος; τίνι τρόπῳ κρίνει οὐ μόνον ἐπὶ πραγματικῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑποθετικῶν γεγονότων;

Οἱ ὑλισταὶ μᾶς διδάσκουσιν ὅτι ἐπὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης εἶνε τετυπωμένοι οἱ ἦχοι τῶν λέξεων, τούτων δὲ προφερομένων, ἐπεγείρονται ἐν ἡμῖν αἱ ἀντιστοιχοῦσαι ἔννοιαι. Ἔστω· ἀλλ' ὅτε ἡ αὐτὴ λέξις προφερομένη, ὅλως διαφόρους ἐν ἡμῖν παράγει ἐννοίας, τίς ὁ κρίνων καὶ διαχωρίζων τὴν μίαν ἀπὸ τῆς ἑτέρας, καὶ τίς ὁ λέγων, ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐκδηλοῦται ἡ μία ἀντὶ τῆς ἄλλης ἐννοίας;

Ἡ συνείδησις, ἡ κρίσις, ἡ αὐτενέργεια τῆς διανοίας, αἱ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ὄντων ἐπενέργειαι τῆς σκεπτομένης ἀρχῆς προφανῶς μαρτυροῦσιν ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ παραχθῶσιν ἐκ σωματικοῦ ὀργάνου καὶ διὰ τῶν διεπόντων τὴν ὕλην νόμων.

Γ'.

Η ἰδέα τῆς Θεότητος.

Τρίτον ἐγείρεται πρόβλημα ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτήρων τῶν περὶ τῆς Θεότητος ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων.

Ὁ Ὑλισμὸς διδάσκει ὅτι πᾶσα θρησκευτικὴ ἰδέα εἶνε χιμαιρικὴ φρεναπάτη ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ψευδοῦς δοξασίας περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ. Μὴ ὑπάρχοντος οὔτε ὄντος οὔτε δυνάμεώς τινος ἐκτὸς τῆς ὕλης πᾶσα ἰδέα ἀποδεχομένη τὴν ὕπαρξιν ὑπεραισθητοῦ ὄντος εἶνε πλημμελὴς τοῦ ἐγκεφάλου ἔκκρισις καὶ παραγωγή, ὡς εἶνε ἡ ἀπὸ τοῦ ἥπατος ἔκκρισις ὑγροῦ μὴ ἔχοντος τὰ συστατικὰ τῆς χολῆς στοιχεῖα.

Ὁ μέγας μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Καρτέσιος ἐδόξαζεν ὅτι ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα εἶνε ἡ μαθηματικὴ τῆς ὑπάρξεώς του ἀπόδειξις. Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω τὰ περὶ τῆς μεταφυσικῆς ὀρθότητος τῆς βαθείας ταύτης δοξασίας, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὑλισμοῦ αὕτη παρίσταται ὡς ἀληθὲς ἀξίωμα.

Ὁ Ὑλισμὸς πρεσβεύει ὅτι πᾶσαι αἱ ἰδέαι παράγονται ἀπὸ τῶν κινήσεων, τῶν ἀλλοιώσεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, αἵτινες πηγάζουσιν ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθητηρίων μεταβιβαζομένων ἐντυπώσεων. οὐδεμία δὲ ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου δύναται νὰ παραχθῇ ἰδέα μὴ λαβοῦσα τὴν πρώτην αὐτῆς ἀφετηρίαν ἀπὸ αἰσθητῆς τινος ἀντιλήψεως. Καὶ αὐταὶ αἱ μὴ παραστατικαὶ ἰδέαι, αἱ μὴ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς ἐξωτερικόν τι ἀντικείμενον, παράγονται διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἐγκεφάλου ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῷ προϋπαρχουσῶν ἀντιλήψεων καὶ ἰδεῶν, αἵτινες παρήχθησαν διὰ τῶν αἰσθητηρίων. Οὕτω δὲ, κατὰ τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας, πᾶσα ἰδέα ἐκπηγάζει

ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀλλ' ἀναγκαίως καὶ πάντοτε ἀπὸ μιᾶς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως. Μορφοῦντες τὴν ἰδέαν τέρατος μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῇ φύσει, ἔχοντος δὲ τὴν κεφαλὴν ἀνθρώπου, τὸ σῶμα ἵππου καὶ τὴν οὐρὰν ὄφεως, δὲν ἐδημιουργήσαμεν τὸ τέρας ἐκ τοῦ μηδενὸς, ἀλλὰ συνδυάσαντες τὰς προϋπαρχούσας ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἀποτυπώσεις τῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἵππου, τοῦ ὄφεως κατηρτίσαμεν τὴν ἰδέαν τοῦ μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῇ φύσει τέρατος. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν γενικῶν καὶ ἀφηρημένων ἰδεῶν, καθ' ἃς ὁ ἐγκέφαλος ἀναλύει, συνδυάζει, συναρμολογεῖ καὶ μεταποιεῖ τὰ στοιχεῖα προϋπαρχουσῶν ἀντιλήψεων, καὶ ἰδεῶν. Καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου ὁ Ὑλισμὸς εἶνε συνεπὴς πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ δοξασίας του. Καὶ τῷ ὄντι· ἐὰν αἱ ἰδέαι δὲν εἶνε εἰμὴ προϊόντα καὶ ἐκκρίσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, πρέπει ἀναγκαίως νὰ προκύπτωσιν ἐξ ἀμέσων τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεων ἢ ἐξ ἄλλων στοιχείων ἐντοπισθέντων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἢ ἐν ἄλλῳ μέρει τοῦ σώματος. Ἕπεται δ' ἐντεῦθεν ὅτι μία ψευδὴς καὶ πλημμελὴς ἰδέα ἢ ἐκπηγάζει ἔκτινος ἐλαττωματικῆς ἐντυπώσεως τῶν αἰσθητηρίων ἢ ἐκ παθολογικοῦ συνδυασμοῦ καὶ ἐπεξεργασίας προϋπαρχόντων στοιχείων· οὕτω τὸ ἦπαρ δύναται μὲν διὰ παθολογικῆς ἐπεξεργασίας νὰ παραγάγῃ ὑγρὸν μὴ ἔχον τὰ συστατικὰ τῆς χολῆς, ἀλλὰ πρὸς παραγωγὴν τούτου δέον πάντοτε νὰ προϋπάρχωσι τὰ στοιχεῖα τοῦ παραχθέντος ὑγροῦ, ἄλλως τὸ ἦπαρ δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τι ἐκ τοῦ μηδενός.

Ἀλλὰ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, καὶ οὐ μόνον κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ Ὑλισμοῦ δὲν ὑπάρχει Θεὸς, ἀλλ' οὐδὲν ὑπάρχει ὂν καὶ οὐδεμία ἐκτὸς τῆς ὕλης δύναμις. Τὸ ἄϋλον εἶνε τὸ μὴ ὑπάρχον, καὶ ἐὰν ὑπῆρχεν οὐδέποτε ἐδύνατο νὰ ἔλθῃ εἰς συγκοινωνίαν μετὰ τῆς ὕλης· τούτου τεθέντος, ἰδοὺ τὸ ἐπεγειρόμενον πρόβλημα.

Μὴ ὑπάρχοντος Θεοῦ καὶ μὴ ὑπάρχοντος οὐδενὸς πνευματικοῦ ὄντος, μὴ ἐπενεχθείσης ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου οὐδεμιᾶς ἐξ

ἀΰλου ὄντος ἐντυπώσεως, μὴ ὑπαρχούσης οὔτε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ οὔτε ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου πνευματικῆς τινος ἀρχῆς, πῶς ἐδύνατο νὰ παραχθῇ ἡ περὶ τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ ἰδέα;

Ἐκ τοῦ μηδενὸς μηδὲν παράγεται. Αὕτη εἶνε ἡ θεμελιώδης βάσις τοῦ Ὑλισμοῦ, καθ' ὃν τὸ μὴ ἐνσώματον εἶνε τὸ μηδέν. Θεὸς δὲν ὑπάρχει, πνευματικὰ ὄντα δὲν ὑπάρχουσιν, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε πεπροικισμένος δι' ἀΰλου ἀρχῆς δυναμένης νὰ παραγάγῃ πνευματικὰς ἰδέας, ἡ δὲ ἐγκεφαλικὴ ὕλη οὔτε ἔλαβεν οὔτε δύναται νὰ λάβῃ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεις περὶ πνευματικῶν ὄντων μὴ ὑπαρχόντων ἐν τῇ φύσει· ἀλλὰ πῶς τότε ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸ σωματικὸν ὄργανον τοῦ ἐγκεφάλου παρήγαγε τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν; Παρὰ τοῦ Ὑλισμοῦ γνωρίζομεν ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἐνεργεῖ ὡς πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος ὄργανα, ἐκ δὲ τῶν λειτουργιῶν τοῦ πηγάζουσιν αἱ ἰδέαι ὡς ὁ σίαλος ἐκ τῶν ἀδένων τοῦ στόματος. Ἔστω· ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς πλημμελοῦς ἐκκρίσεως πρέπει ἀναγκαίως ἢ νὰ εἰσέλθωσι διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων ἢ νὰ προϋπάρχωσιν, ἄλλως κατὰ τὴν δόξαν τῶν ὑλιστῶν ἡ ἰδέα δὲν δύναται νὰ παραχθῇ. Καὶ ὅμως κατὰ τὴν μορφωθεῖσαν περὶ Θεοῦ ἰδέαν οὐ μόνον δὲν ἐπεγένοντο ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις οὐδὲ προϋπῆρχον ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ πνευματικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ταῦτα οὔτε ἐν τῷ Σύμπαντι οὔτε ἐκτὸς τοῦ Σύμπαντος ὑπάρχουσι, διδάσκοντος τοῦ Ὑλισμοῦ ὅτι οὔτε ὂν οὔτε δύναμίς τις ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὕλης. Καὶ ἰδοὺ τίς ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων ἀποδίδεται ἐνέργεια εἰς τὸν ἐγκέφαλον κατ' ἀντίθεσιν τῶν ἰδίων ἀρχῶν!

Ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη ἡ μὴ δυναμένη νὰ παραγάγῃ ἰδέας ἄνευ τῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεων, ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη ἡ περικλειομένη ἐντὸς τοῦ κρανίου καὶ ἐνεργοῦσα ὡς τὸ ἦπαρ, ὡς ὁ σπλήν, ὡς τὰ γάγγλια καὶ οἱ τοῦ σώματος ἀδένες, ἀναλαμβάνει καὶ διεξάγει καταπληκτικὰς καὶ φυσικῶς ἀδυνάτους

ἐνεργείας ἀνεξαρτήτως πάσης ἀμέσου ἢ ἐμμέσου αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως. Ἐξέρχεται ἡ ἐνέργεια αὐτῆς τοῦ κρανίου καὶ διέρχεται καὶ ὑπερπηδᾷ τὸ Σύμπαν καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος δημιουργεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐγκαταλείπει τὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παράγει τὴν ἰδέαν τῆς αἰωνιότητος, ἐναντίον πάντων τῶν νόμων τῆς φύσεως ἐπινοεῖ ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ἰδέαν τῆς παντοδυναμίας, καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἰδεῶν τούτων, καὶ τὸ δὴ σπουδαιότερον κατ' ἀντίθεσιν πάσης ὑλιστικῆς δοξασίας, δημιουργεῖ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος Ὄν ἄπειρον, παντοδύναμον, αἰώνιον, πεπροικισμένον διὰ προσόντων μὴ ὑπαρχόντων οὐδὲ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως δυναμένων νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον δι' ἐξωτερικῆς τινος ἐντυπώσεως. Καὶ ἡ ἐν τῇ κρανιακῇ θήκῃ ἐγκεκλεισμένη ὕλη καταβάλλουσα πάντας τοὺς μηχανικοὺς καὶ σωματικοὺς νόμους δημιουργεῖ τὸ ἰδεῶδες, τὸ μὴ ὑπάρχον, τὸ μὴ ἔχον οὔτε ἔκτασιν οὔτε βάρος οὔτε σωματικήν τινα ἰδιότητα, δημιουργεῖ δύναμιν δεσπόζουσαν ἐπὶ πάντων τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ὁρίζουσαν τὰς σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Σύμπαντος, ἐπινοεῖ καὶ παράγει οὐχὶ πλέον μίαν ἰδέαν, ἀλλὰ τὴν θρησκείαν, τὴν ψυχολογίαν, τὴν λογικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν καλλιλογίαν καὶ πάσας τὰς μεταφυσικὰς ἐπιστήμας τὰς μὴ ἐχούσας οὔτε ὑπόστασίν τινα οὔτε πραγματικόν τι ἀντικείμενον μελέτης καὶ πεποιθήσεως καθὸ περιστρεφομένας ἐπὶ πνευματικῶν ὄντων καὶ δυνάμεων. « Ἀλλ' ὅπως πιστεύσωμεν ὅτι ἅπασαι αἱ δημιουργίαι αὗται παρήχθησαν ἐξ ἑνὸς σωματικοῦ ὀργάνου μὴ συνεργαζομένου μετὰ πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς δυνάμεως, λέγει ὁ φυσιοδίφης Snell, δέον νὰ ὁπλισθῶμεν διὰ πίστεως πολὺ ἀνωτέρας καὶ ἰσχυροτέρας τῆς πίστεως τῆς ἀπαιτουμένης παρὰ πασῶν τῶν παραδόσεων τῶν ἱστορικῶν θρησκευμάτων. »

Δ'.

Ἡ περὶ ψυχῆς ἰδέα.

Ὁ ἐγκέφαλος εἶνε τὸ ὄργανον εἰς ὃ συγκεντροῦνται πᾶσαι αἱ τῶν αἰσθητηρίων ἐντυπώσεις καὶ ἐξ οὗ παράγονται αἱ τῆς συνειδήσεως ἀντιλήψεις καὶ παρ' οὗ ἐπεξεργάζονται πάντα τὰ νοήματα, αἱ ἰδέαι, τὰ συναισθήματα, αἱ κρίσεις καὶ αἱ βουλήσεις, ἐπὶ δὲ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης ἀποτυποῦνται καὶ ἐντοπίζονται πάντα τ' ἀποτελέσματα τῶν διεξαχθεισῶν ὑπ' αὐτῆς λειτουργιῶν. Τοιαύτη εἶνε ἡ τῶν ὑλιστῶν διδασκαλία· τώρα παρατηρήσατε τὰ γεγονότα.

Τὸ ἐγκεφαλικὸν ὄργανον τὸ ἔχον συνείδησιν τῶν ἐργασιῶν του, τὸ ἀντιλαμβανόμενον, τὸ σκεπτόμενον, τὸ παράγον τὰς ἰδέας καὶ τὰ βουλήματα ἐπινοεῖ καὶ δημιουργεῖ δύναμιν μὴ ὑπάρχουσαν, ἀποκαλεῖ αὐτὴν πνεῦμα ἢ ψυχὴν καὶ εἰς ταύτην ἀποδίδει τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, τὰ ἴδια αὐτοῦ ἔργα, ὁμολογεῖ δὲ ὅτι αἱ παραχθεῖσαι ἰδέαι δὲν ἐνετοπίσθησαν ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐναπεταμιεύθησαν ὑπὸ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως παρ' ἧς λαμβάνει τὰς κινήσεις καὶ μεθ' ἧς συνεργάζεται!

Δὲν ἐγείρομεν ἐνταῦθα οὔτε θρησκευτικὸν οὔτε μεταφυσικόν τι πρόβλημα, ἀλλὰ ζήτημα κοινοῦ νοὸς καὶ ἁπλῆς καὶ δημώδους μηχανικῆς.

Ὁ Ὑλισμὸς πρεσβεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε πεπροικισμένος διὰ πνευματικῆς δυνάμεως, συνεχομένης μὲν ἀλλὰ μὴ συνταυτιζομένης μετὰ τοῦ σώματος, καὶ ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖ τὴν περὶ ὑπάρξεως ψυχῆς ἰδέαν ἀνυπόστατον καὶ ψευδῆ, ἔκκρισιν πλημμελῆ καὶ παθολογικὴν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης.

Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ ἐγκέφαλος δὲν περιορίζεται, ὡς ἐν τῇ περὶ Θεοῦ ἰδέᾳ, εἰς παραγωγὴν ἰδέας πνευματικῆς δυνάμεως ἐκ τοῦ

μηδενὸς, ἀλλ' ἐπινοεῖ καὶ ἀρχὴν ἀναιροῦσαν τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ λειτουργίας· οὕτω δὲ τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο σωματικὸν ὄργανον, ἐξ οὗ πάντα τὰ νοήματα καὶ αἱ κρίσεις ἐκπορεύονται, τὸ ὁρίζον τοὺς νόμους τῆς κινήσεως τῶν ἡλίων, τῶν πλανητῶν καὶ τῶν ἀστέρων, τὸ δημιουργοῦν πάσας τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἀγνοεῖ ὅτι αὐτὸ εἶνε τὸ ἐνεργοῦν καὶ σκεπτόμενον καὶ βουλευόμενον!

Ὁ Βύχνερ καὶ μετ' αὐτοῦ πάντες οἱ ὑλισταὶ βεβαιοῦσιν, «ὅτι μία δύναμις δὲν δύναται ν' ἀποκαλυφθῇ εἰς ἡμᾶς εἰμὴ διὰ τῶν ἀλλοιώσεων καὶ μεταβολῶν τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὕλης ἐπιγενομένων· οὐδὲν ἄλλο μέσον δύναται νὰ καταστήσῃ ἡμῖν γνωστὴν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς δυνάμεως.» Ἔστω· ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ περὶ ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς πεποίθησις: Ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον ν' ἀποκαλυφθῇ εἰς τὸν ἐγκέφαλον, κατὰ τὴν τεθεῖσαν ἀρχὴν, ὡς μὴ ἐπενεγκοῦσα οὐδεμίαν ἐπὶ τῆς ὕλης ἀλλοίωσιν. Ἐὰν ἀπ' ἐναντίας ἡ ψυχὴ ἐπενήργησεν ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ διὰ τῆς ἐπενεργείας ταύτης ἀπεκαλύφθη, τὰ θεμέλια τοῦ Ὑλισμοῦ ἐκ βάθρων σαλεύονται καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς ψυχῆς ἀποδείκνυται ἐξ αὐτῆς τῆς παραχθείσης περὶ αὐτῆς ἰδέας.

Καὶ ἡ ἰδέα αὕτη δὲν καταμηνύεται σήμερον τὸ πρῶτον ὡς ψευδὴς καὶ ἀνύπαρκτος οὐδὲ ἐξακολουθεῖ παραγομένη ὑπὸ τῶν ἐγκεφάλων τῶν μὴ ἐφιστώντων τὴν προσοχήν των ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τούτων ἢ ἀγνοούντων τοὺς τρόπους τῆς ἀναλύσεως καὶ παρατηρήσεως. Πρό 2500 ἐτῶν οἱ ὑλισταὶ διδάσκουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰς θεωρίας των, ἐπέστησαν δὲ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐγκεφάλου ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ λειτουργίας τῆς εἰς ἄλλην ἀρχὴν ἀποδιδομένης· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς διδασκαλίας ταύτας οἱ ἐγκέφαλοι τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καντίου, τῶν ἐκζητούντων τὴν ἐνδοτάτην φύσιν τῶν ὄντων

καὶ τοὺς νόμους τῆς διανοίας, καὶ οἱ ἐγκέφαλοι τοῦ Κέπλερ καὶ τοῦ Ἔρσχελ τῶν ἀποκαλυπτόντων τοὺς νόμους τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐξακολουθοῦσι πάντοτε βεβαιοῦντες ὅτι οὐχὶ αὐτοὶ ἀλλ' ἡ παρ' αὐτοῖς ἐνοικοῦσα πνευματικὴ δύναμις παραλαμβάνει τὰς ἐντυπώσεις, συναισθάνεται τὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐπεξεργαζομένη αὐτὰς παράγει τὰ νοήματα καὶ τὰς βουλήσεις. Ἀληθῶς οἱ ὑλισταὶ μᾶς βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ ἐγκέφαλοι αὐτῶν δὲν παράγουσι τοιαύτας ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα ἐφ' οὗ θέλομεν ἐγκύψει εἰς τὴν προσεχῆ μελέτην εἶνε, ἐὰν εἰς παθολογικὴν καὶ ἀνώμαλον κατάστασιν εὑρίσκονται οἱ ἐγκέφαλοι τῶν ὑλοδοξούντων ἢ οἱ ἐγκέφαλοι συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἐπιφανῶν τοῦ ἐπιστητοῦ ἑρμηνευτῶν.

Ε'.

Ἐλευθέρα βούλησις.

Ἡ δύναμις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως εἶνε ὁ ὕφαλος ἐφ' οὗ πᾶσαι αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι προσκρούουσι, συντρίβονται καὶ ναυαγοῦσιν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε μόνον πεπροικισμένος διὰ θελήσεως, ἀλλὰ καὶ δι' ἐλευθέρας θελήσεως ἀνεξαρτήτου καὶ τῶν νόμων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ τῶν νόμων τοῦ ἰδίου σώματος. Αἱ σωματικαὶ ἀνάγκαι καὶ ῥοπαὶ καὶ ὀρέξεις ἐπενεργοῦσιν ἀληθῶς ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ ὑπαγορεύουσιν εἰς αὐτὴν ἀποφάσεις καὶ ἐνεργείας, πολλάκις ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις δεσπόζουσα τῶν σωματικῶν ἀναγκῶν ἀποφασίζει καὶ ἐνεργεῖ κατ' ἀντίθεσιν τούτων, καὶ ἀντιστρατευομένη πρὸς πᾶσαν ῥοπὴν καὶ ἀπαίτησιν τοῦ σώματος καταδικάζει αὐτὸ εἰς στερήσεις καὶ καταβάλλει ὡς καὶ

*

αὐτὰ τὰ τῆς φύσεως ἔνστικτα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, προβαίνουσα μέχρι καὶ τῆς πλήρους καταστροφῆς τοῦ ὑπ' αὐτῆς δεσποζομένου σώματος.

Κατὰ τὴν ὑλιστικὴν θεωρίαν, πᾶσαι αἱ τῆς βουλήσεως ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι ἤρτηνται ἐκ τῶν κινήσεων καὶ λειτουργιῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης προκαλουμένων ἐξ αἰσθητῶν ἐντυπώσεων ἢ ἄλλων ἐσωτερικῶν αἰτίων, ἀλλὰ πάντοτε σωματικῶν καὶ μηχανικῶν, μὴ ὑπάρχοντος ἀΰλου ὄντος καὶ ἀσωμάτου δυνάμεως, μηδὲ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης δυναμένης ν' ἀλλοιωθῇ καὶ ὑποκινηθῇ ὑπὸ ὑπεραισθητοῦ τινος αἰτίου. Ἀλλὰ τί ἄρα γε εἶνε αἱ ἀφῃρημέναι ἰδέαι, αἱ ἠθικαὶ πεποιθήσεις, ἡ τιμή, ἡ ἀγάπη, τὸ καθῆκον καὶ πάντα τὰ λοιπὰ αἰσθήματα τὰ ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπενεργοῦντα; Δὲν διδάσκουσιν ἄρα γε οἱ ὑλισταὶ ὅτι αἱ ἰδέαι εἶνε ἐκκρίσεις μὲν τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ' ἀσώματος παραγωγὴ μὴ ἔχουσα οὐδὲν ὑλικὸν στοιχεῖον; Τί δὲ εἶνε αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι αἱ μετὰ τοσαύτης δυνάμεως ἐπενεργοῦσαι ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, πολλάκις δὲ ὑπερνικῶσαι καὶ πάσας τὰς σωματικὰς ἀνάγκας καὶ ὑπερπηδῶσαι τοὺς νόμους τῆς φύσεως; Βεβαιοῦσιν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι δὲν εἶνε μόνον, ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαί, ἄϋλος τοῦ ἐγκεφάλου παραγωγή, ἀλλ' εἶνε καὶ χίμαιραι καὶ φαντασιώδη ὀνειροπολήματα μὴ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς οὐδεμίαν πραγματικότητα. Καὶ ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀνυπάρκτων ἐκείνων ὄντων πάντα τὰ αἰσθήματα λαμβάνουσιν ἐξαισίαν δύναμιν καὶ ἀκατάβλητον στερρότητα, ἡ τέχνη ἐμπνεομένη ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ζωοποιεῖ τοὺς νεκροὺς λίθους καὶ παράγει τὰς ἀθανάτους ἁρμονίας τοῦ Παρθενῶνος ἢ τοῦ Πανθέου, ὑπὸ τὴν δύναμιν τῶν χιμαιρικῶν ἐκείνων ἰδεῶν τὸ αἴσθημα τῆς ἠθικότητος συγκεντροῦται εἰς ἕνα Δεκάλογον, ὃν οὐδεμία θεωρία διέστεισε καὶ οὐδεμία ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ὑπερηκόντισε κατὰ τὸ ἰδεῶδες τῆς τελειότητος. Ὑπὸ δὲ τὴν ἐπενέργειαν

τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν νέα ζωὴ καὶ νέον πνεῦμα ἐγχυθὲν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα διεχώρισε τὴν ἱστορίαν αὐτῆς εἰς δύο περιόδους, καὶ τῆς ἀρχαίας ἀποπερατωθείσης, νέα ἤρξατο ἱστορία νέων προόδων καὶ νέου ἐκπολιτισμοῦ, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νέας ταύτης ζωῆς ὁ ἄνθρωπος ἀνῆλθε πολλάκις ἐν τῷ πρακτικῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ εἰς ἰδεῶδες ἀρετῆς, ἁγιότητος καὶ αὐταπαρνήσεως. Ὅτε δὲ ἡ ὑλικὴ καὶ μηχανικὴ δύναμις ἀπετόλμησε νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ ὅτε διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ σιδήρου προσεκλήθη ὁ πιστὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ὡς χιμαιρικὰς καὶ φαντασιώδεις θεωρουμένας πεποιθήσεις, τότε ἡ ἰσχὺς τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας ἀπεκαλύφθη ἐν ὅλῃ τῇ ἐξαισίᾳ καὶ πανισχύρῳ αὐτῆς δυνάμει ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων καὶ βουλημάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ ὑλισταὶ διδάσκουσιν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἤρτηνται ἀπὸ τῶν μηχανικῶν κινήσεων τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, τῶν ἐξ ἀνάγκης ἐπιβαλλομένων εἰς αὐτὴν ἐκ τῶν φυσικῶν νόμων τοῦ σώματος, ἡ δὲ πεποίθησις περὶ ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου θελήσεως χαρακτηρίζεται ὡς ἀληθὴς φαντασιοπληξία.

Ἀλλ' ἐφαρμόσατε πάσας τὰς ὑλικὰς καὶ μηχανικὰς δυνάμεις, τὰς μόνας κατὰ τὴν διδασκαλίαν σας ὑπαρχούσας ἐν τῇ φύσει, ἐφαρμόσατε ταύτας ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ μάρτυρος, καὶ ἀπὸ τῆς ἐκκοπῆς τῶν μελῶν καὶ τῶν σπαραγμῶν τοῦ σώματος, θελετε ἴδῃ ἀνυψουμένην καὶ ἀπαστράπτουσαν πνευματικὴν δύναμιν καταβάλλουσαν πᾶσαν ὑλικὴν καὶ μηχανικήν. Παρατηρήσατε μεθ' ὅλης τῆς διακρινούσης ὑμᾶς ψυχρότητος τί ποτὲ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς τοῦ μάρτυρος ὕλης; Εἶνε ἡ δύναμις μιᾶς ἰδέας, ἑνὸς ἀύλου καὶ πνευματικοῦ ὄντος, καθ' ὑμᾶς δὲ μιᾶς χιμαίρας καὶ σκιᾶς ὀνείρου· καὶ ὅμως ἡ σκιὰ κατανικᾷ τὸ ὑπάρχον, καὶ

ἡ πνευματικὴ ἐκείνη καὶ χιμαιρικὴ δύναμις νικᾷ καὶ καταβάλλει καὶ τὰς μηχανικὰς δυνάμεις καὶ τὰ ἔνστικτα καὶ τοὺς σωματικοὺς πόνους καὶ πᾶσαν τοῦ σιδήρου δύναμιν, ἡ δὲ βούλησις ἑνὸς μόνου ὑπερνικᾷ πάσας τὰς θελήσεις τῶν ἐπὶ τῆς γῆς δεσποζόντων καὶ ἡ ἠθικὴ τῆς θελήσεως ἐλευθερία. ἡ κατὰ τὰς διδασκαλίας σας μὴ ὑπάρχουσα, ἀναπτύσσουσα τὴν ὑπεραισθητὴν αὐτῆς ἰσχύν, καθίστησι δούλους ὑπὸ τὸ κράτος της πάντας τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ ἀναδεικνύεται

Lo maggior don che Dio per sua larghezza
Fesse creando, ed alla sua bontate
Più conformato, e quel ch' ei più apprezza
Fu della volontà la libertate
Di che le creature intelligenti
E tutte e sole furo e son dotate *(Dante)*

Ἀλλ' οἱ ὑλισταὶ εἶνε καταδεδικασμένοι νὰ διαμφισβητῶσι τὸ μὴ ἐπιδεκτικὸν οὔτε σπουδαίας συζητήσεως οὔτε ἀμφισβητήσεως, τὴν δύναμιν τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Ἡ δύναμις αὕτη τῷ ὄντι ἀρκεῖ ὅπως ἀνατρέψῃ ἐκ βάθρων πᾶν ὑλιστικὸν οἰκοδόμημα καταδεικνύουσα κατὰ τρόπον προφανῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοίκησιν ψυχῆς καὶ πνεύματος διοικοῦντος τὸ ἴδιον σῶμα καὶ δεσπόζοντος αὐτοῦ. « Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπίστευσα, ἔγραφε πρὸ δύο ἐτῶν ὁ ἐπιφανὴς φυσιολόγος τῆς Γερμανίας Bois-Reymond, ὁ ἐπί τινα χρόνον πρὸς τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας ἐκκλίνας, ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπίστευσα ὅτι τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως ἐδύνατο νὰ συναρμολογηθῇ μετὰ τοῦ σωματικοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμοῦ. Βαθυτέρα μελέτη ἔπεισέ με ὅτι οὐδεμία ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δύναταί ποτε νὰ ἐξεύρῃ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἐν τῷ σωματικῷ ὀργανισμῷ· τούτου ἕνεκεν, οἱ ὑλοδοξοῦντες ἔκριναν πρόσφορον νὰ διαμφισβητήσωσι τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως. Ἀλλ' οὐδεὶς εἴτε ἀμαθὴς

εἴτε ἐπιστήμων δύναται ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὀρθότητα τοιαύτης ἀρνήσεως, ἣν ἄλλως τε καὶ αὐτοὶ οἱ ὑλισταὶ οὔτε ἀποδέχονται οὔτε ἐφαρμόζουσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον.»

Ἐπὶ μακρὸν θὰ διεξέλθωμεν τὰ ἐκ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως ἐπεγειρόμενα προβλήματα, ἐκ δὲ τῆς ἀναλύσεως καὶ μελέτης ταύτης θέλουσιν ἀναλάμψῃ λαμπηδόνες φωτὸς διασκεδάζουσαι τὸ σκότος τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν καὶ πάσης ἀντιθρησκευτικῆς δοξασίας.

ΣΤ'.

Τὸ Ἐγώ.

Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, νοεῖ καὶ βούλεται· ἔχων συνείδησιν τῶν συναισθήματων, τῶν βουλήσεων καὶ τῶν νοημάτων του γινώσκει ἐξ ἀμέσου καὶ ἰδίας γνώσεως, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ πνευματικαὶ αὐτοῦ ἐνέργειαι συγκεντροῦνται καὶ ἐκπορεύονται ἀπὸ μιᾶς ἑνότητος, ἣν καλεῖ Ἐγώ· ἐγὼ αἰσθάνομαι, ἐγὼ σκέπτομαι, ἐγὼ θέλω. Ἀντιλήψεις, ἰδέαι, ἐπιθυμίαι, σκέψεις, ἀποράσεις, πεποιθήσεις καὶ πᾶσα συναίσθησις παθήσεως καὶ πᾶσα πρᾶξις αὐτενεργείας, συνενοῦνται καὶ συγχωνεύονται εἰς τὸ ἑνωτικὸν καὶ ἑνιαῖον τοῦ Ἐγὼ κέντρον. Τὸ Ἐγὼ παθαίνεται, ἀντιλαμβάνεται, αὐτενεργεῖ, παράγει τὰ νοήματα, κρίνει, καθορίζει, ἀναλύει, διασκευάζει, ἀποθηκεύει ἐν ἑαυτῷ τὰ παραγόμενα καὶ ἀναπαράγει διὰ τῶν ἀναμνήσεων. Μυρίαι καὶ ἀναρίθμητοι καὶ καταπληκτικῶς ποικίλαι εἰσὶν αἱ διὰ τῆς ἀφῆς καὶ τῶν λοιπῶν αἰσθητηρίων μεταβιβαζόμεναι εἰς τὸν ἐκ μυριάδων κυψελῶν καὶ κυττάρων συγκείμενον ἐγκέφαλον ἐντυπώσεις καὶ

αἰσθήσεις· ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἐξαισίας ταύτης τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ ἐσωτερικῶν ἐνεργειῶν ἀπεράντου ποικιλίας, τὰ πάντα καταλήγουσι καὶ τὰ πάντα ἐκπορεύονται ἀπὸ τῆς ἑνότητος ἐκείνης τοῦ Ἐγώ, ἥτις οὐχὶ μόνον διαδοχικῶς ἀλλὰ καὶ συγχρόνως καὶ παθαίνεται καὶ αἰσθάνεται καὶ νοεῖ καὶ βούλεται. Καὶ ἡ θαυμασία αὕτη συγκεντρωτικὴ τοῦ Ἐγώ ἀρχή, ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς ἐφορᾷ ἐπὶ τοῦ σώματος, μεθ' οὗ εἶνε συνδεδεμένη, καὶ προνοεῖ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ, ἐξερευνᾷ ἀφ' ἑτέρου πάντα τὸν περὶ αὐτὴν ἐξωτερικὸν κόσμον, προβαίνει εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀνακάλυψιν τῶν διεπόντων αὐτὸν νόμων, καὶ τώρα μὲν διευθύνει τούτους κατὰ βούλησιν, ἄλλοτε δὲ ὑποζεύγνυσι καὶ καταβάλλει καὶ δεσπόζει καὶ διὰ μιᾶς ἰδέας, διὰ μιᾶς σκέψεως καθίστησι δούλους τῶν ἰδίων ἀναγκῶν καὶ ὀρέξεων τοὺς ἀνέμους καὶ τὰς θαλάσσας, ὑπερυψουμένη δὲ καὶ μέχρι τοῦ στερεώματος, ὁρίζει μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας τὰς κινήσεις τοὺς ἐλιγμοὺς καὶ τὰς μεταβολὰς τῶν οὐρανίων σωμάτων. Καὶ ἡ ἐνιαία αὕτη καὶ ἐξαισία τοῦ Ἐγώ ἀρχὴ σκέπτεται, ἀμφιβάλλει, ἐργάζεται ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ, καὶ ἀγαπᾷ καὶ μισεῖ, καὶ ἀγαπᾷ τὴν φυσικὴν ὡραιότητα καὶ ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀρετὴν, τὴν τιμὴν, τὴν ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς παρθένου διαλάμπουσαν ἁγνότητα, καὶ τὸ ἔγκλημα βδελύσσεται καὶ τελειοποιεῖ ἑαυτὴν, καὶ τελειοποιεῖ πάντα τὰ περὶ ἑαυτὴν καὶ ἀναπτύσσεται καὶ μεταρσιοῦται καὶ νέον κόσμον δημιουργεῖ ἴδιον καὶ ἐξ αὐτῆς λαμβάνοντα τὴν ἀρχὴν, τὸν κόσμον τῆς ἠθικῆς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς καλλιτεχνείας, τῆς πολιτείας, τῆς ἱστορίας. Σκέπτεται τὸ Ἐγώ ἐπὶ τοῦ παρελθόντος, ἐμβλέπει τὸ παρὸν, διαβλέπει τὸ μέλλον, συναισθάνεται τὸ καθῆκον, καὶ τώρα μὲν μετ' αὐτοῦ συμμορφοῦται, ἄλλοτε δὲ παραβιάζει, καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς παραβιάσεως συναισθάνεται, καὶ μετανοεῖ καὶ μεταπίπτει, καὶ οἱ ἔλεγχοι ἐν αὐτῇ τῇ ἐνιαίᾳ ἀρχῇ ἀναπαράγονται. Καὶ ἡ

κεντρικὴ τοῦ Ἐγὼ ἑνότης δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ μεταβάλλῃ καὶ τελειοποιῇ τὸν περὶ αὐτὴν ὁρατὸν καὶ ἁπτὸν κόσμον, ἀλλὰ μεταβάλλεται διὰ τῆς φαντασίας καὶ εἰς δημιουργὸν δύναμιν, καὶ ὑπεριπταμένη τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀναδίδει φλόγας, αἵτινες «καίουσιν ἅμα καὶ διαρπάζουσι» γοητεύουσι καὶ καταπλήττουσι τὰς καρδίας, καὶ δημιουργεῖ ἔργα φωτὸς καὶ σκότους, τὴν Ἰλιάδα, τὸν Ἅδην, τὸν Οἰδίπουν, τὸν Φαῦστον. Καὶ γνωρίζει μὲν ἡ ἐνιαία τοῦ Ἐγὼ δύναμις ὅτι εἶνε στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ δεσποζομένου ὑπ' αὐτῆς σώματος, ἀλλὰ συναισθάνεται ὅτι εἶνε καὶ ἀνεξάρτητος τούτου· ὑπερορῶσα δὲ καὶ τὰς παρούσας σωματικὰς ἀνάγκας καὶ ὀρέξεις, προτίθεται τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἐπίτευξιν σκοποῦ τινος, ὁρίζει τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας, εἰσχωρεῖ εἰς ἀτριβεῖς ὁδούς, ἀντιστρατεύεται κατὰ παντὸς παρεμβαλλομένου προσκόμματος, παλαίει ἐπὶ μῆνας καὶ ὁλόκληρα ἔτη καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον κατὰ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ φθάνει εἰς τὸν προτεθέντα σκοπὸν ἢ ἀποτυγχάνουσα ἐπανέρχεται εἰς νέας σκέψεις καὶ νέους ὑπολογισμούς. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν καταπληκτικῶν καὶ ἀπεράντων τούτων ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων καὶ μεταβολῶν καὶ ἀντιθέσεων τῆς διανοίας, τοῦ αἰσθήματος, τοῦ πάθους καὶ τῆς βουλήσεως, ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἐγὼ ἔχει τὴν συνείδησιν τῆς διατηρήσεως τῆς προσωπικῆς αὐτῆς ταυτότητος καὶ τὸ ἀδιαίρετον τῆς ἰδίας ἑνότητος.

Ἀπέναντι τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τούτου γεγονότος μέγα καὶ σπουδαῖον ἐγείρεται πρὸ τοῦ Ὑλισμοῦ πρόβλημα.

Ἐν τῇ περὶ ἡμᾶς φύσει οὐδὲν ὑπάρχει ὂν ἀμετάβλητον καὶ ἀδιαίρετον, ἡ δὲ ἔκτασις καὶ τὸ διαιρετὸν εἶνε οἱ ἀχώριστοι τῆς ὕλης χαρακτῆρες· ἀλλὰ τὸ ἑνιαῖον ἐκεῖνο καὶ ἀδιαίρετον τοῦ Ἐγὼ ὄν, εἰς ὃ συγκεντροῦνται ἅπασαι αἱ ἀντιλήψεις, εἰς ὃ ὑποκύπτουσι πᾶσαι αἱ τῆς συνειδήσεως ἐνοράσεις καὶ ἐξ οὗ

ἐκπορεύονται πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἐργασίαι, ἀποκλείει πάντας τοὺς χαρακτῆρας τῆς ὕλης τῆς μὴ οὔσης οὐδὲ δυναμένης νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀμεταβλήτου καὶ ἀδιαιρέτου καὶ ὡς ἐνεργούσης ἐκτὸς τοῦ ὁρατοῦ καὶ μηχανικοῦ κόσμου. Αἱ κινήσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς ὕλης δύνανται νὰ διεξηγήσωσι τὰς ὑλικὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις τῶν σωμάτων, ἀλλὰ τίς ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ σωματικῆς ἀλλοιώσεως καὶ τοῦ συνειδότος, γεγονότος νοητικοῦ ἢ ἠθικοῦ; Τίνι δὲ τρόπῳ ἡ ὕπαρξις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῆς ἀδιαιρέτου τοῦ Ἐγὼ ἑνότητος καὶ ἡ τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν παραγωγὴ καὶ οἱ συνδυασμοὶ, καὶ αἱ τῆς φαντασίας δημιουργίαι, καὶ αἱ ἐλπίδες, καὶ αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος σκέψεις, καὶ αἱ τοῦ βουλητικοῦ ἐλεύθεραι ἐνέργειαι, καὶ αἱ κατὰ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἰδίου σώματος ἀντιπράξεις καὶ ἀντενέργειαι, αἱ προφανῶς ἀντικείμεναι καὶ ἀντιστρατευόμεναι κατὰ πάντων τῶν προσόντων καὶ χαρακτήρων τῆς ὕλης, δύνανται νὰ συναρμολογηθῶσι μετὰ τῆς θεωρίας τοῦ Ὑλισμοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος στερούμενος πάσης πνευματικῆς δυνάμεως εἶνε ἁπλοῦς ὄγκος ἐνοργάνου ὕλης, πᾶσαι δὲ αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ ἐργασίαι τελοῦνται διὰ τοῦ ἐγκεφάλου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀπαραβάτων τῆς φύσεως νόμων;

Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἐπεγειρόμενον πρὸ τοῦ Ὑλισμοῦ πρόβλημα ἐκ τῆς ταυτότητος, τοῦ ἀδιαιρέτου καὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς προσωπικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀρχῆς καὶ συνειδήσεως.

Τοσαύτη δ' εἶνε ἡ σπουδαιότης τοῦ προβλήματος τούτου, ὥστε ὁ Βίρχοφ ἔλαβεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἐνδόσιμον ὅπως ἀντεπεξέλθῃ κατὰ πάσης ὑλιστικῆς δοξασίας. «Ἐφ' ὅσον ἡ ἑνωτικὴ βάσις τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς ἰδιαίτερον ἁπλοῦν τοῦ σώματος ὄργανον, ἐπιστημονικῶς δὲν ἐπιδέχεται ἀντίρρησιν ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐκτὸς τῆς ψηλαφητῆς ὕλης ὑπάρχει καὶ ὄν τι ἀστάθμητον, ἄϋλον, αἰθέριον ἢ καθαρῶς πνευματικόν. Τὸ ἐπ'

ἐμοὶ ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῶν ἰδεῶν ἔλαβον τὸ ἐνδόσιμον, τὴν μὲν καθαρῶς ὑλιστικὴν δόξαν, καθ' ἣν ἡ συνείδησις χαρακτηρίζεται ὡς ἁπλῆ τοῦ ἐγκεφάλου λειτουργία, νὰ θεωρήσω ὡς αὐθαίρετον, τὴν δὲ μεταφυσικὴν θεωρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιαιτέρας ψυχῆς ὡς δεδικαιολογημένην, καὶ νῦν δ' ἔτι, παρὰ τὰς ἀντιπαρατηρήσεις τοῦ Φόγτ, δὲν δύναμαι νὰ πεισθῶ ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶνε σφαλερὰ ἢ στερεῖται λογικῆς βάσεως.» [1])

Ζ'

Ἡ γένεσις τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα ἔσεται ἐν τῶν πρωτίστων ἀντικειμένων τῶν παρεπομένων μελετῶν· ἐνταῦθα δὲ θέλω σκιαγραφήσῃ τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας συζητεῖται.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ὁ φυσιοδίφης Λαμάρκ, ὑποτυπώσας παλαιάν τινα τοῦ Ἀναξιμάνδρου δόξαν, ἐφρόνει ὅτι πάντα τὰ εἴδη τῶν ζωϊκῶν ὄντων δὲν ἐδημιουργήθησαν συγχρόνως, ἀλλ' ἀναφύεντα τινὰ ἐξ αὐτῶν διὰ τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως, ἣν ὁ Δημιουργὸς ἐχορήγησεν εἰς τὴν φύσιν, ὑπῆρξαν ὡς τὰ πρωτοπλάσματα ἐξ ὧν διὰ τῆς ῥέμα καὶ κατὰ μικρὸν μεταμορφώσεως καὶ ἐξελίξεως παρήχθησαν πάντα τὰ ζωϊκὰ ὄντα, ἐν οἷς καὶ ὁ ἄνθρωπος. Τὴν θεωρίαν ταύτην πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἐπίστωσε καὶ ἡρμήνευσεν ὁ μεγαλοφυὴς Δάρβιν· «φρονῶ ἔλεγεν, ὅτι ἅπας ὁ ζωϊκὸς κόσμος παρήχθη ἐκ

---

[1]) Σχαϊδεμάχερ, περὶ Ὑλισμοῦ. Συνείδησις.

τεσσάρων ἢ πέντε ἀρχετύπων ἤτοι πρωτογόνων εἰδῶν· ἴσως ἡ ἀναλογία ἠδύνατο νὰ μὲ ὠθήσῃ ὀλίγον προσωτέρω, ὥστε νὰ πιστεύσω ὅτι πάντα τὰ ζῶα κατάγονται ἐξ ἑνὸς μόνου πρωτοτύπου· ἀλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη θὰ ἦτο τολμηρά.» Καὶ Λαμὰρκ ὅμως καὶ Δάρβιν οὐ μόνον δὲν ἀπεδέχοντο ἀλλὰ καὶ ἀπέκρουον τὴν ἰδέαν τῆς ἐκ τῆς ὕλης αὐτομάτου γενέσεως τῶν πρώτων ἐκείνων ἀρχεγόνων πρωτοπλασμάτων. «Ἡ φύσις, ἔγραφεν ὁ Λαμὰρκ, παράγει τὴν ζωὴν, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὴν φύσιν μετὰ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτῆς» καὶ ὁ Δάρβιν προσέθετεν «ἡ ζωὴ τοῦ πρώτου ἐκείνου πρωτοπλάσματος, πεπροικισμένου διὰ καταπληκτικῆς καὶ ἀπείρου δυνάμεως ἐξελίξεως πρὸς παραγωγὴν τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, εἶνε ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Δημιουργοῦ, δὲν βλέπω δὲ διὰ τίνα λόγον αἱ θεωρίαι μου δύνανται νὰ σκανδαλίσωσι τὸ ἁγνότατον τοῦ ἀνθρώπου θρησκευτικὸν αἴσθημα.»

Ὁ Δάρβιν μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν εἰλικρινείας ἐθεώρησε τὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας του ὡς ἁπλᾶς ὑποθέσεις καὶ δὲν ἀπέκρυψε πάσας τὰς ἀντιρρήσεις καὶ πάντα τὰ γεγονότα καθ' ὧν προσέκρουον. Ὁ Δαρβινισμὸς κατέπληξε τὸ κατ' ἀρχὰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον καὶ πλεῖστοι τῶν φυσιοδιφῶν μετ' αὐτοῦ συνετάχθησαν, ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σπουδαία ἐπῆλθεν ἀντίδρασις καὶ ὀπισθοχώρησις ὡς ἐκ τῶν γενομένων γεωλογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων. «Ὑπῆρξεν ἐποχὴ, ἔλεγεν ἐσχάτως ὁ Βίρχοφ ἐνώπιον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν, καθ' ἣν ὀλίγοι τῶν φυσιοδιφῶν ἤγειρον ἀμφιβολίας περὶ τῆς γενέσεως καὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἑτέρου ζωϊκοῦ ὄντος· ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, πᾶσαι αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις καὶ ἔρευναι καὶ πᾶσαι αἱ πρόοδοι τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας μᾶς ἀπεμάκρυναν ἀπὸ τῆς συγγενείας ἐκείνης, θεωρῶ δὲ ὡς ἀληθῆ δόξαν τῆς Ἑταιρίας τῶν ἀνθρωπολόγων τῆς

Γερμανίας ὅτι αὕτη, καθ' ὃ χρόνον ἤκμαζεν ἡ Δαρβίνειος θεωρία, διετήρησεν ἅπασαν αὐτῆς τὴν ψυχρότητα μὴ ἀποδεχθεῖσα τὸ ἐπιστημονικὸν ταύτης κῦρος.»

Καὶ ὅμως οἱ ὑλισταὶ λαβόντες ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ Δάρβιν ὑπόθεσιν, παραστήσαντες αὐτὴν ὡς ἀλήθειαν λαβοῦσαν ὁριστικὸν τῆς ἐπιστήμης κῦρος, παραμορφώσαντες τοὺς οὐσιώδεις αὐτῆς χαρακτῆρας καὶ βεβαιώσαντες ὅτι οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἀπὸ ἄλλου ζωϊκοῦ ὄντος, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ πρῶτα ζωϊκὰ πρωτοπλάσματα αὐτομάτως ἀπὸ τῆς ὕλης ἀνεφύησαν, ἐπεσκότισαν τοὺς μὴ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπασχολουμένους καὶ παρήγαγον ἀληθὲς χάος εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς νεολαίας. Μυριάκις ὁ Δάρβιν παρήνεσεν αὐτοὺς νὰ μὴ παρασύρωνται ὑπὸ τῆς φαντασίας, μυριάκις ἐπανέλαβεν ὅτι αἱ θεωρίαι του εἶνε ἁπλαῖ εἰσηγήσεις καὶ προτάσεις ἐπιστημονικῆς μελέτης μὴ ἐμπεδούμεναι πάντοτε ἐπὶ τῶν γεγονότων· «παρατηρεῖτε, ἔλεγεν αὐτοῖς, μελετᾶτε, ἀλλὰ μὴ ἀποδίδητε τῇ θεωρίᾳ μου μεῖζον τοῦ πρέποντος κῦρος.» «Προσέξατε, ἔλεγεν ὁ θιασώτης τοῦ Δάρβιν, Δαβὶδ Στράους, ὅτι ἐγγύτερον ἐξεταζομένη ἡ θεωρία ρωρᾶται καταλείπουσα ἀνερμήνευτα πάμπολλα, καὶ δὴ τὰ πρώτιστα καὶ κορυφαῖα· παρέχει μὲν νύξεις πρὸς μελέτην καὶ πρὸς μελλούσας πιθανὰς ἐπιλύσεις ἀλλ' οὐδαμῶς οὐδὲν ἐπιλύει.» Ἀλλ' αἱ παραινέσεις ὑπῆρξαν μάταιαι, καὶ οὐ μόνον ἡ Δαρβίνειος θεωρία, ἡ ὁσημέραι ἐξελεγχομένη ὡς ὑπόθεσις ἀνυπόστατος, ἀνεκηρύχθη ὡς ἀλήθεια ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ πέρα τῆς θεωρίας ταύτης προβάντες ἐβεβαίωσαν ὅτι καὶ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ζωϊκὰ πρωτοπλάσματα ἐξ αὐτομάτου παρήχθησαν γενέσεως. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Βύχνερ καὶ Φόχτ καὶ Ἔκελ διὰ τῶν δημωδῶν δημοσιεύσεών των καὶ διὰ τῶν προφορικῶν διδασκαλιῶν των διέσειον τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς περὶ δημιουργίας πεποιθήσεως καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης διέδιδον θεωρίας ἃς οὐδέποτε ἡ

ἐπιστήμη ἀπεδέξατο, ὁ ὕπατος τῶν ζώντων φυσιοδιφῶν Pasteur ἀπεδείκνυε διὰ τῶν πειραμάτων αὐτοῦ τὸ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως. Οὕτως δὲ οἱ μὲν ὑλοδοξοῦντες ἐβεβαίουν ὅτι τὸ περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρόβλημα λύεται διὰ τῆς Δαρβινείου θεωρίας, ὁ δὲ Δάρβιν ἐχαρακτήριζε ταύτην ἁπλῆν ὑπόθεσιν μηδόλως ἀντιτασσομένην εἰς τὰς θρησκευτικὰς περὶ δημιουργίας πεποιθήσεις, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀνέτρεπε διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου τὰς διδασκαλίας τοῦ Ὑλισμοῦ περὶ αὐτομάτου τῶν ζωϊκῶν ὄντων γενέσεως.

Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν ὑλοδοξούντων καὶ τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας λαμβάνων ὡς γνώμονα θέλω ἐγκύψῃ ἐν ταῖς ἑπομέναις μελέταις εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν προτεθέντων προβλημάτων, ἐνταῦθα δὲ ἁπτόμενος αὐτῶν ἀκροθιγῶς περιορίζω τὸν λόγον ἐπὶ γενικῶν τινων σκέψεων.

Μάτην ἠθέλατε ἐκζητήσῃ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ὑλιστῶν τὴν λύσιν τῶν ὁρισθέντων προβλημάτων· οἱ μὲν ἀποσιωπῶσι ταῦτα, οἱ δὲ μᾶς παραπέμπουσι δι' ἀορίστων καὶ κενῶν φράσεων εἰς τὰς γενομένας ἐπιστημονικὰς προόδους, ἕτεροι δὲ τούτων ἀνομολογοῦντες ὅτι οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι λύουσι τὰ ἐπεγειρόμενα ζητήματα, ἐπαγγέλλονται ὅτι ταῦτα θέλουσι λάβῃ τὴν λύσιν των ἐν τῷ μέλλοντι. «Εἶνε ἀληθὲς, λέγει ὁ Βύχνερ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὐδεμίαν δίδει ἐξήγησιν τῶν πνευματικῶν φαινομένων· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐξήγγειλεν εἰσέτι τὸν τελευταῖον λόγον, πρέπει δὲ νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι ἐν τῷ

μέλλοντι θέλει λύσῃ πάντα τὰ ἐπεγειρόμενα προβλήματα.» — «Τὸ Ἐγὼ εἶνε γεγονὸς ἀνεξήγητον καὶ δὲν ἀξιῶ ὅτι δύναμαι νὰ ἐπιφέρω οὐδεμίαν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἐξήγησιν.» [1]) Ὁ καθηγητὴς Ἔκελ προοιμιαζόμενος τοῦ λόγου ὃν ἀπήγγειλεν ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ ἔτος 1878 περὶ τῶν ἐμψύχων κυττάρων ἔλεγε· «Τί εἶνε ἡ ψυχή; πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει; ὁ ἄνθρωπος ἔχει μόνον ψυχὴν ἢ καὶ τὰ ζῶα; καὶ ποῦ δύνανται ἆρά γε νὰ εὑρεθῶσι τὰ ὅρια, ποῦ αἱ ἀρχαὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἐν τῷ ζωϊκῷ βασιλείῳ; Ἐναντι τοιούτων καὶ ὁμοίων ζητημάτων παριστάμεθα ἔτι καὶ σήμερον, ὡς πρὸ χιλίων καὶ δισχιλίων ἐτῶν, ἄνευ ὁριστικῆς ἀπαντήσεως δυναμένης νὰ τύχῃ γενικῆς ἐπιστημονικῆς παραδοχῆς καὶ κύρους.» [2])

Καὶ ἀνομολογῶ μὲν καὶ ἀποδέχομαι ὅτι οὐδὲν σύστημα καὶ οὐδεμία ἐπιστημονικὴ θεωρία δύναται νὰ ἐπιλύσῃ πάντα τὰ περὶ αὐτὴν ἐπεγειρόμενα προβλήματα, ἀλλ' ὅπως θεωρία τις προτεινομένη πρὸ εἴκοσι πέντε ὅλων αἰώνων καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀποκρουομένη καταστῇ ἀξία νέας καὶ σπουδαίας συζητήσεως, εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ λάβωσι τοὐλάχιστον ἐπεξήγησίν τινα τὰ κατ' αὐτῆς ἀντιστρατευόμενα προφανῆ γεγονότα, νὰ συναρμολογηθῇ τὸ ὀρθὸν τῆς θεωρίας ταύτης μετὰ τῆς ὑποστάσεως τῶν κατ' αὐτῆς ἐπεγειρομένων πράγματων καὶ γεγονότων.

Τώρα ἰδοὺ τίς εἶνε ἡ θέσις τῶν δογμάτων τοῦ Ὑλισμοῦ ἔναντι τῶν κατ' αὐτῶν ἐπανισταμένων γεγονότων.

Κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένον, μὴ ἔχον σῶμα καὶ ὅλως πνευματικόν· καὶ ὅμως αἱ ἰδέαι, τὰ συναισθήματα, αἱ πεποιθήσεις ὑπάρχουσι, καὶ οἱ ὑλισταὶ ἀνομολογοῦσιν ὅτι εἶνε ὄντα καὶ παραγωγαὶ ἄϋλοι καὶ πνευματικαί.

---

[1]) Broussais. — Réponse aux critiques.
[2]) Κλειὼ ἀριθ. 1110.

Οὐδεμία πνευματικὴ δύναμις δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσεις καὶ συνάφειαν μετὰ τοῦ σώματος καὶ μετὰ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης· τοῦτο μᾶς διδάσκετε οἱ ὑλισταί. Καὶ ὅμως αἱ ἰδέαι, τὰ συναισθήματα, αἱ πεποιθήσεις ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου, συνδυάζονται, μεταποιοῦνται, ἀναλύονται, συντίθενται καὶ κρίνονται ὑπ' αὐτοῦ, καίτοι μὴ ἐνοικούσης κατὰ τὰς ὀοξασίας σας οὐδεμιᾶς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον, τὰ πνευματικὰ ἐκεῖνα ὄντα ἐντοπίζονται καὶ κατατίθενται ἐπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἀναπαράγονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς συνειδήσεως.

Διατείνεσθε ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, καὶ ψευδῆ ποιοῦντες ἐφαρμογὴν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης θεωρίας, προκηρύσσετε ὅτι οὐδεμία ἰδέα παράγεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐὰν μὴ προηγήθῃ ἡ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὑλικὴ ἀλλοίωσις ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων· καὶ ὅμως ὁ ἐγκέφαλος παρήγαγε τὴν περὶ θεότητος ἰδέαν τὴν μὴ ἀντιστοιχοῦσαν οὔτε ἐν τῷ συνόλῳ οὔτε ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτῆς πρὸς οὐδεμίαν αἴσθησιν ἢ ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν.

Ἐπαγγέλλεσθε ὅτι οὐδεμία δύναμις δύναται ν' ἀποκαλυφθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἐπιφέρῃ σωματικὰς καὶ μηχανικὰς εἰς τὸν ἐγκέφαλον μεταβολὰς καὶ ἐντυπώσεις· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ἀποκαλύπτεται καὶ περὶ αὐτοῦ μορφοῦνται καὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις, καθίσταται δὲ τὸ ἀντικείμενον τῶν ψυχολογικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ὅμως ἀποκρούετε τὴν περὶ ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς ἀλήθειαν καὶ διδάσκετε ὅτι αὕτη ἐδημιουργήθη καὶ ἀπεκαλύφθη ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ ὑπὸ τοῦ ἐγκεφάλου αὐτοῦ ἀπεδόθησαν αἱ ἴδιαι ἐνέργειαι εἰς ὃν ἀνύπαρκτον καὶ πνευματικόν.

Οὐδεμία ὑπάρχει δύναμις ἐκτὸς τῆς ὕλης, πᾶσαι δὲ αἱ βουλήσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἤρτηνται ἐκ μηχανικῶν, σωματικῶν καὶ ἀσυνειδήτων τῆς ὕλης κινήσεων· τοιαύτη εἶνε ἡ

θεωρία. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος καὶ βουλεύεται καὶ ἀποφασίζει ἐναντίον τῶν ῥοπῶν καὶ ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος, καὶ ἐνεργεῖ κατ' ἀντίθεσιν τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν νόμων καὶ δεσπόζει καὶ καταβάλλει τούτους καὶ κατ' αὐτῶν ἀντιστρατεύεται.

Ἀρνεῖσθε τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν· καὶ ὅμως ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὑμεῖς ἐνεργεῖτε ὡς ὄντα ἐλεύθερα, καὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ σκέπτεσθε ὑμεῖς αὐτοὶ καὶ κρίνετε καὶ ἐργάζεσθε, ὡσανεὶ ὁ ἄνθρωπος εἶχε τὴν ἐλευθέραν τῶν πράξεών του διεύθυνσιν.

Ἐγκαταλείψατε, μᾶς λέγετε καθ' ἑκάστην, ἐγκαταλείψατε τὰ ὀνειροπολήματα καὶ τὰς φαντασιώδεις θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ προσέλθετε εἰς τὸ σύστημα καὶ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς πείρας, τῶν γεγονότων καὶ τῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης. Ἰδοὺ ἡμεῖς· ἀλλ' ὅτε προσελθόντες ἐζητήσαμεν παρ' ὑμῶν τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀποκρυόντων τὰς θεωρίας σας γεγονότων, ἠκούσαμεν παρ' ὑμῶν ὅτι «τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν ἐπιδέχονται ἐξήγησιν»· ὅτε δὲ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐξεζητήσαμεν προόδους, ἠκούσαμεν παρ' ὑμῶν ὅτι «ὡς πρὸς τὰ ψυχολογικὰ ζητήματα εὑρισκόμεθα ἐν οἵᾳ θέσει εὑρίσκετο ἡ ἐπιστήμη πρὸ χιλίων καὶ δύο χιλιάδων ἐτῶν». Ποῖον λοιπὸν εἶνε τὸ ἔρεισμα, τίς δὲ ἡ ὑπόστασις τῶν ὑμετέρων θεωριῶν, καὶ τίνες αἱ πειραματικαὶ ἀλήθειαι αἱ ἐμπεδοῦσαι καὶ ὑποστηρίζουσαι ταύτας; Εἴπετε ὅτι ἡ ζωὴ ἀνεφύη ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου δι' αὐτομάτου ἀπὸ τῆς ὕλης γενέσεως καὶ ἤδη διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν πειραμάτων πληροφορούμεθα ὅτι ἡ αὐτόματος ἀπὸ τῆς ὕλης γένεσις εἶνε φυσικῶς ἀδύνατος. Ἐβεβαιώσατε ὅτι αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης ἀπεκάλυψαν τὸ ἀνυπόστατον τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων· ἀλλὰ κατὰ τῆς βεβαιώσεως ταύτης ἐπανίστανται καὶ διαμαρτύρονται πάντες οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἑρμηνεῖς τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ διαμαρτύρονται οἱ

Φαραδάϋ καὶ Δέβη ἐκ τῶν Βρεττανικῶν νήσων, ὁ Κλαύδιος Βερνὰρ καὶ ὁ Pasteur ἐκ Γαλλίας, διαμαρτύρονται οἱ Βίρχοφ καὶ Bois-Reymond ἐκ τῶν γερμανικῶν χωρῶν καὶ ὁ De la Rive ἐξ Ἑλβετίας καὶ ὁ μέγας Ἀγαζίζ ἐκ τοῦ νέου κόσμου.

Ἐπικαλεῖσθε τὴν ἐπιστήμην· ἡ ἐπιστήμη! ἡ ἐπιστήμη! Ἔστω αὕτη ὁδηγὸς τῶν πεποιθήσεών μας· ἂς ἀναλύσωμεν καὶ ἂς ἐξελέγξωμεν δι' αὐτῆς τὰς δοξασίας μας, τὰς ἐνοράσεις τῶν συναισθημάτων μας καὶ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς ἀνθρωπότητος· ἀποδεχόμεθα πάσας τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας καὶ πάντα τὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐγκαταλείψωμεν ὡς ἐκ τούτου τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν μας ἕρμαιον ἐκείνων, οἵτινες καταχρώμενοι τὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης διδάσκουσιν ἡμᾶς ἀσυνάρτητα διδάγματα προσκρούοντα πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐξοκέλλοντα εἰς τὸ χάος. Ἀκούομεν μεθ' ὅλης τῆς ἀνεκτικότητος καὶ μεθ' ὅλης τῆς προσοχῆς πάντα τὰ διδάγματα καὶ πάσας τὰς εἰσηγήσεις σας, ἀλλὰ προσερχόμενοι εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἐπιστήμης ὅπως βασανίσωμεν αὐτὰς πειθόμεθα ὅτι αἱ ὑμέτεραι θεωρίαι ἀποκρούονται καὶ κηρύσσονται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὁρασεῖαι καὶ παράλογοι.

Πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν μᾶς ἠγγέλλετο ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη τῆς Γερμανίας ἀνεκάλυψε καὶ ὁριστικῶς ἀπεφάνθη ἐπὶ πάντων τῶν διανοητικῶν, ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων. Οὐδεὶς ἀπετόλμα ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν πανθεϊστικῶν τοῦ Ἑγέλου διδαγμάτων καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Humbold ἐθεωρήθη ὡς τολμητίας ἐγείρας ἀμφιβολίας τινὰς ἐπὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐπικρατουσῶν ἰδεῶν· ὁ Ἑγελος ἀπεβίωσε καὶ πλουσίαν κατέλιπεν ἐπιστημονικὴν κληρονομίαν. Ἀλλὰ τί ἀπομένει πλέον ἐκ τῆς κληρονομίας ἐκείνης; οἱ ἴδιοι μαθηταὶ ἀποσκιρτήσαντες ἀπέβαλον τὰς κληρονομηθείσας θεωρίας καὶ οὐδεὶς πλέον μετὰ τριάκοντα ἔτη ἀποδέχεται αὐτάς.

Πρό τινων ἐτῶν οἱ Gall καὶ Spurzeihm μᾶς ἐβεβαίουν ὅτι αἱ διάφοροι νοητικαὶ καὶ αἰσθηματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἱκανότητες, ἡ προσοχή, ἡ ἀνάμνησις, ἡ κρίσις, ἡ ἀγαθότης, ἡ κακία, ἀντεστοίχουν πρὸς ὡρισμένα τοῦ ἐγκεφάλου μέρη. Ἡ φρενολογικὴ δὲ αὕτη παραφροσύνη, ἣν ἀπεδέχθησαν πλεῖστοι τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἰατρῶν ὡς ἀδιαφιλονείκητον ἀλήθειαν μυκτηρίζοντες τοὺς ἀλλοφρονοῦντας, ἐπὶ τοσοῦτον προέβη καὶ ἐπί τινα χρόνον ἐπεκράτησεν, ὥστε καὶ τὰ τοπογραφικὰ τῶν κρανίων σχέδια ἰχνογραφήθησαν οἱονεὶ ἐπρόκειτο περὶ μηχανῶν ἢ λιθίνων οἰκοδομημάτων· ἀλλὰ τὰ κρανία ἐκεῖνα ἐκτιθέμενα σήμερον προκαλοῦσι τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν τῶν ἐπιστημόνων, χρησιμεύουσι δὲ ὡς ἀθύρματα τῶν νηπίων.

Ἤδη δὲ ἐξαντληθείσης τῆς πηγῆς τῶν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης προκηρυσσομένων καινοτομιῶν, μᾶς ἐπαναφέρουσι τὰς ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου καὶ Λουκρετίου ἐξαγγελθείσας θεωρίας, ἐμπεδουμένας δῆθεν καὶ κυρουμένας ὑπὸ τῶν γενομένων προόδων τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀγγελλομένων τούτων προόδων θέλω ἐπασχοληθῇ ἐν ταῖς παρεπομέναις μελέταις, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐκζητῶ καὶ αὖθις παρὰ τῶν ὑλιστῶν, ποῖον εἶνε τὸ ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν καὶ τίνες αἱ ἐμπεδοῦσαι αὐτὰς ἐπιστημονικαὶ πρόοδοι; Μή τι πρόκειται περὶ θεωριῶν ὁμοίων ταῖς τοῦ Gall καὶ τοῦ Spurzeihm, ἢ περὶ δογμάτων νέας τινὸς πίστεως μηδεμίαν ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὴν ἐπιστήμην;

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπήντησεν ὁ ἔνθερμος μεταξὺ τῶν ὑλιστῶν Ἔκελ. Κατὰ τὸ ἔτος 1878 ἔν τινι τῶν ἐν Παρισίοις ὁμοφρόνων του ὁμηγύρει ἀπεκάλυψε πᾶσαν τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν ὑλοφρονούντων γυμνότητα. « Δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν, ἔλεγεν, οὔτε τοὺς ὅρους οὔτε τὸν χρόνον, ἀλλ' ὅ,τι πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον εἶνε τοῦτο, ὅτι τὰ πρῶτα ζωϊκὰ ὄντα ἀνεφάνησαν

ἐν τῇ θαλάσσῃ· ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν δύναται ν' ἀποκρουσθῇ οὔτε δι' ἐπιχειρημάτων οὔτε διὰ χημικῶν πειραμάτων. Ἔφθασεν ἡ στιγμὴ καθ' ἣν πρέπει ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν θεολογικὴν ἰδέαν περὶ τοῦ Σύμπαντος, περὶ τῆς ζωῆς καὶ περὶ τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς τοῦ ἑνισμοῦ καὶ μηχανισμοῦ τοῦ Κόσμου ἰδέας. Τὸ μυστήριον ἐξακολουθεῖ νὰ ἦνε ἀκατάληπτον καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς σχολῆς δὲν δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν· ἐφθάσαμεν εἰς τὰ ὅρια τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας πίστεως.» [1]) Ἀλλὰ πῶς; μᾶς προτείνετε μίαν ὑπόθεσιν καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀποκλείετε πᾶν ἐπιχείρημα καὶ πᾶν ἐξαγόμενον χημικῆς πείρας; Μᾶς ὁμιλεῖτε, οἱ ὑλοδοξοῦντες, περὶ μυστηρίου ἀκαταλήπτου καὶ περὶ πίστεως; Ἀλλὰ σεῖς μᾶς εἴπετε· «ἐγκαταλείψατε τὰς μυστηριώδεις καὶ ὑπερκοσμίους πεποιθήσεις σας, διότι πᾶσα ἐπὶ τῆς πίστεως ἐρειδομένη πεποίθησις εἶνε ἀναξία τοῦ ἀνθρώπου· ἐγκαταλείψατε πᾶσαν περὶ Δημιουργοῦ καὶ δημιουργίας ἰδέαν καὶ προσέλθετε εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν». Καὶ ἤδη μᾶς ἀναγγέλλετε ὅτι τὸ μυστήριον τοῦ Παντὸς εἶνε ἀκατάληπτον καὶ ἐν αὐτῷ δὲν δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια! Καὶ ἤδη ἀποστρέφετε τὸ πρόσωπον ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰς χημικὰς ἀναλύσεις τὰς καθιστώσας καταφανῆ τὸν περὶ αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς παραλογισμόν σας! Καὶ ἤδη ἀποτολμᾶτε νὰ προτείνητε ἡμῖν ὑποθέσεις, μυστήρια, δόγματα καὶ νέαν πίστιν!

Ἀλλ' ἐὰν ἡ πίστις αὕτη καὶ τὰ προτεινόμενα δόγματα δὲν δύνανται νὰ ὑποστῶσι τὴν πειραματικὴν ἔρευναν οὐδ' ἔχουσιν ἐπιστημονικόν τι κῦρος, περιβέβληνται κἂν τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἠθικοὺς χαρακτῆρας τοὺς δυναμένους ν' ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὰ πιθανότητά τινα ὀρθότητος καὶ ἀληθείας, καταστήσωσι δὲ τὴν προτεινομένην πίστιν ἀξίαν τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος:

---

[1]) Temps 30 Αὐγούστου 1878.

Ὦ! ἐὰν μοὶ προτείνετε πίστιν μὴ ἱκανοποιοῦσαν μὲν πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς διανοίας, ἀλλὰ περιβεβλημένην πάντα τὰ ἱστορικὰ καὶ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τὰ ἐπιβάλλοντα τὸ γόητρον τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ· ἐὰν μοὶ ἀγγέλλετε δόγματα, ἅτινα διεθέρμανον τὰς καρδίας τῶν ἐν ταῖς τέχναις διαπρεψάντων, τῶν περικλεῶν τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων, τῶν γιγάντων τῆς ποιήσεως, τῶν ἐνδόξων ἰχνηλατῶν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· ἐὰν ἐκ τῶν ναμάτων τῆς πίστεως ταύτης ἀνέβλυσαν πᾶσαι αἱ περιφανεῖς ἀρεταὶ, πᾶσαι αἱ πράξεις τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελοθυσίας, δι' ἃς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων σεμνύνεται· ἐὰν μοὶ ἀποκαλύπτετε δόγματα ὁδηγοῦντά με εἰς τὴν πρόοδον καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἐγείροντα τὸ αἴσθημα τῆς ἰδεώδους τελειότητος, ἐμπνέοντα μοι ἀκατάβλητον δύναμιν ὅπως ἀταράχως διαβλέπω τὸν θάνατον κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐμοῦ καθήκοντος· ἐὰν ἡ πίστις αὕτη ὡς ἀπὸ λαμπροτάτης ἑστίας διαχέουσα τὰς λαμπηδόνας τοῦ φωτὸς αὐτῆς διαφωτίζει τὸ σκότος καὶ ἐπιλύει πάντα τὰ καταθλίβοντα τὴν καρδίαν μου προβλήματα· ἐὰν τὰ προτεινόμενα δόγματα εἰς μὲν τὸν πλούσιον ἐμπνέουσι τὸ αἴσθημα τοῦ ἐλέους, τὴν ὑπομονὴν δὲ καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ τὴν παρηγορίαν εἰς τὸν δυστυχοῦντα· ἐὰν τὰ δόγματα ταῦτα καθιστῶσιν ἀξιοθαύμαστον τὴν ἐν τιμιότητι πενίαν, καθαγιάζουσι τὴν λύπην καὶ διανοίγουσι τὸ ἄπειρον τῆς ἐλπίδος πρὸ τοῦ τάφου· ἐὰν ἡ πίστις αὕτη διέσωσε καὶ ὕψος φρονήματος καὶ γλῶσσαν καὶ ἐθνικὴν ὕπαρξιν ἐνδόξου λαοῦ ὑπὸ βάρβαρον στενάζοντος δουλείαν, καὶ τὰ συναισθήματα τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας διαφλέγουσα, ὕψωσε πρώτη τὸ λάβαρον αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ πραγματώσεως τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ πόθων, κλίνω εὐσεβῶς τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς πίστεως καὶ τῶν προτεινομένων μοι δογμάτων, θὰ εἴπω δ' εἰς τὴν διάνοιάν μου· ἴδε τὴν ἀλήθειαν. Ἐὰν σὺ διὰ τῶν ψυχρῶν ὑπολογισμῶν καὶ

ἀναλύσεών σου δὲν δύνασαι ν' ἀνιχνεύσῃς αὐτὴν, ἐὰν ἡ μαρμαρυγὴ τοῦ φωτὸς ἐκθαμβοῖ τὰ σὰ ὄμματα, ἀλλ' ἐγώ εἰμὶ πεπροικισμένος καὶ διὰ συνειδήσεως διασχιζούσης τὰ μυστηριώδη σκότη καὶ διὰ συναισθήματος ἐνορῶντος τὸ τέλειον, τὸ αἰώνιον. τὸ ἀόρατον. Κλίνω εὐλαβῶς γόνυ πρὸ τοῦ ὕψους τῆς ἀγγελλομένης μοι πίστεως, ἡ δὲ διάνοιά μου ἱκανοποιεῖται ἐνώπιον τῶν γεγονότων, πρὸ τοῦ ἰδεώδους τῆς ἠθικῆς τελειότητος, πρὸ τοῦ ὁρίζοντος τοῦ ἀπείρου, καὶ πάντα ἀποβάλλει δισταγμὸν ἐν μέσῳ τοῦ κατακλύζοντος τὴν καρδίαν μου ὠκεανοῦ καθηγιασμένων πεποιθήσεων καὶ ὑπερκοσμίων φρονημάτων.

Ἀλλὰ τὴν προτεινομένην ἡμῖν πίστιν καὶ τὰ ἱλυσπωμένα ἐν τῇ ὕλῃ δόγματα καλῶς γνωρίζομεν· εἶνε ἡ πίστις τοῦ μηδενὸς καὶ χείρων τοῦ μηδενός. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε κτῆνος καὶ ἁπλῆ σωματικὴ μηχανὴ, μὴ ἔχων οὔτε ἐλευθερίαν λόγου οὔτε ἐλευθερίαν συνειδήσεως, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀνεύθυνος ἐπὶ ταῖς πράξεσι καὶ ἐνεργείαις του· τὸ κακὸν ἢ τὸ ἀγαθὸν, ἐθελοθυσία, δικαιώμα, καθήκοντα, ἀρετὴ, ἐγκλήματα, εἰσὶ λέξεις κεναὶ νοήματος καὶ πραγματικότητος, καθόσον αἱ βουλήσεις καὶ ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου ἤρτηνται ἀπὸ τῶν μηχανικῶν καὶ ἀσυνειδήτων κινήσεων τῶν τοῦ ἐγκεφάλου μορίων, τῶν διεπομένων ὑπὸ νόμων φυσικῶν καὶ ἀπαραβάτων· πανθ' ὅσα ἱκανοποιοῦσι τὰ ἔνστικτα, τὰς ῥοπὰς καὶ τὰς ὀρέξεις τοῦ σώματος, ἐπιτρέπονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι πᾶν φρόνημα ἰδεῶδες καὶ ὑπερκόσμιον εἶνε ὀνειροπόλημα καὶ φαντασιοπληξία. Τοιαύτη ἡ πίστις, τοιαῦτα τὰ προτεινόμενα ἡμῖν δόγματα. Ἀλλ' ἡ μὲν συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος βδελύσσεται τὴν πίστιν ταύτην, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀποκρούει, ἀποκηρύσσει καὶ διαμαρτύρεται κατὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸ κῦρος αὐτῆς ὑπὲρ τῶν δογμάτων τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς ἀποκτηνώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ΜΕΛΕΤΗ Β΄.

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΟΜΕΝΟΣ.

Ὑποθέσωμεν δύο ἀντιφρονοῦντας, συνδιαλεγομένους ἐπὶ τῶν ὑψίστων κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων, προσκαλοῦντας δὲ ἡμᾶς, τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν γράφοντα, ν' ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τῆς ἐγειρομένης μεταξὺ αὐτῶν διαφωνίας. Καὶ ὁ μὲν τούτων πνευματιστὴς καὶ ἁπλεως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀποφαίνεται τάδε. «Πλήρη ἔχω καὶ ἀδιάσειστον πεποίθησιν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ περὶ πνευματικῆς ἀρχῆς ἐν ἐμοὶ ἐνοικούσης, αἱ πεποιθήσεις μου αὗται πηγάζουσιν ἐκ τοῦ ἐμοῦ συνειδότος, ἐρειδόμεναι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν σκέψεων τῆς ἐμῆς διανοίας καθίστανται ἀκράδαντοι καὶ ἀδιάσειστοι, μάλιστα ὅταν ἀναλογίζωμαι ὅτι εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς ἐπιστήμης διερμηνέων ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἐποχῇ. Ἄλλως τε λαμβάνων ὡς γνώμονα καὶ ὁδηγὸν τῶν σκέψεών μου τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θεωρίας τῶν ὑλιστῶν, καταλήγω εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα καὶ εἰς τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις.» Ὁ δὲ ἕτερος, ὑλιστὴς, ὀπαδὸς τοῦ Βύχνερ καὶ Ἔκελ, ἀντιλέγει· «Αἱ ἰδέαι αὗται πηγάζουσιν ἐκ πλημμελῶν κινήσεων καὶ ἐκκρίσεων τοῦ ἐγκεφάλου σου· Θεὸς

δὲν ὑπάρχει, οὔτε πνευματική τις δύναμις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικεῖ, οὔτε ἀρχὴ ἢ ἀντικείμενόν τι ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ ἁπτοῦ, τοῦ ὁρατοῦ καὶ σωματικοῦ κόσμου. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ διατελοῦντος ἐν ὑγιᾷ καὶ φυσιολογικῇ καταστάσει καὶ ἀποβαλόντος πᾶσαν αἰτίαν δυναμένην νὰ διαταράξῃ τὰς λειτουργίας αὐτοῦ, παράγονται αἱ ἰδέαι τῆς ἀρνήσεως πάσης ὑπεραισθητῆς δυνάμεως ».

Καλούμενοι ν' ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τῶν ἀντιθέτων τούτων δοξασιῶν, θέσωμεν ὡς βάσιν τῆς κρίσεώς μας ἀρχὴν λαμβανομένην ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν συνδιαλεγομένων ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἰδίων σκέψεων, ὅπως καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ θὰ καταλήξωμεν γίνωσιν ὑπ' αὐτῶν ἀποδεκτά. Ὁ πρῶτος τούτων, καί τοι πνευματιστὴς, διατείνεται ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ τῶν ὑλιστῶν θεωρίαι ἄγουσιν εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ Ὑλισμοῦ· λάβωμεν ὅθεν ὡς γνώμονα καὶ ὁδηγὸν τὰς θεωρίας ταύτας, τὰς ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν συνδιαλεγομένων πρεσβευομένας, ὅπως ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τῆς διενέξεως.

Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ὑλιστῶν, εἶνε προϊὸν ἑνώσεως καὶ συμπήξεως σωματικῶν ὀργάνων ἀποτελούντων μηχανικὴν καὶ ὀργανικήν τινα ἑνότητα ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης πνευματικῆς δυνάμεως. Ἕκαστον τῶν ὀργάνων τῆς μηχανῆς χρησιμεύει εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ λειτουργίαν, οἱ πόδες εἰς τὴν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετακίνησιν, οἱ πνεύμονες πρὸς εἰσπνοὴν τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ὁ στόμαχος εἰς κατεργασίαν τῶν βρωμάτων, τὸ ἧπαρ εἰς τὴν ἔκκρισιν τῆς χολῆς, ἡ καρδία εἰς τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, οἱ νεφροὶ εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀχρήστων ῥευστῶν, ὁ δὲ ἐγκέφαλος εἰς ἀποδοχὴν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, μεταβιβαζομένων διὰ τῶν αἰσθητηρίων. καὶ εἰς μεταποίησιν τούτων εἰς ἰδέας, εἰς πεποιθήσεις, εἰς συναισθήματα. « Τὸ καλούμενον πνεῦμα εἶνε προϊὸν τῆς ἐνεργείας

τοῦ μυελοῦ, προϊὸν ἰδεῶδες ἄνευ πραγματικῆς βάσεως, ἀποτέλεσμα συναρμολογήσεως ὑλικῶν σωμάτων, οἷα ἡ βελόνη τοῦ ὡροδείκτου » (Feuerbach). « Ἡ διάνοια εἶνε ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου ὁμοία τῶν ἐκκρίσεων τοῦ ἥπατος, τῶν νεφρῶν, τῶν ἀδένων· ἡ σκέψις εἶνε προϊὸν μηχανικῶν τοῦ ἐγκεφάλου κινήσεων, ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς τροφῆς καὶ τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως καὶ ἀνανεώσεως τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης » (Φόχτ). « Ὁ πνευματικὸς καὶ διανοητικὸς τοῦ ἀνθρώπου βίος εἶνε τὸ προϊὸν τοῦ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ παραγομένου φωσφόρου, ἀναλόγως δὲ της ποιότητος καὶ ποσότητος τούτου παράγονται αἱ ἰδέαι, τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ πεποιθήσεις » (Moleschott).

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας, αἱ ἀντίθετοι ἰδέαι τῶν δύο συνδιαλεγομένων εἶνε ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν, ὧν τοῦ ἑτέρου εἶνε ἀναγκαίως πλημμελεῖς, πηγάζουσι δὲ ἐκ παθολογικῆς καὶ ἀνωμάλου καταστάσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κινήσεων· ἐκ τοῦ ἑνὸς τῶν ἐγκεφάλων παράγονται αἱ ἰδέαι καὶ αἱ πεποιθήσεις τῆς μετ' αὐτοῦ συνεργείας πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως ὑπεραισθητῶν ὄντων, ἐκ δὲ τοῦ ἑτέρου ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ὅλως τούτων ἐναντίαι. Τίνος τῶν δύο τούτων ἐγκεφάλων τ' ἀπολειτουργήματα εἶνε ὀρθά, φυσιολογικὰ καὶ πρὸς τὰ πράγματα ἀντιστοιχοῦντα; Ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς ὑλιστικῆς θεωρίας, κατὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ὀφείλομεν βεβαίως νὰ λάβωμεν ὡς γνώμονα τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν ποιότητα τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης· ἀλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἡμετέρων σκέψεων, διευκρινήσωμεν τὴν μέθοδον ἣν προτιθέμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν.

Ὁ Βύχνερ ἐξομοιοῖ τὴν ἐγκεφαλικὴν μηχανὴν πρὸς ἀτμομηχανήν, ὁ δὲ Feuerbach πρὸς ὡροδείκτην. Τώρα ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν χιλίους ὡροδείκτας κατασκευασθέντας ὑπὸ τοῦ ἰδίου τεχνίτου, ἀφ' ἑσπέρας δὲ πάντας τὴν αὐτὴν ὥραν ἐπακριβῶς σημειοῦντας· ἐγειρόμενοι τοῦ ὕπνου παρατηροῦμεν ὅτι αἱ βελόναι

τῶν 999 ὡροδεικτῶν σημειοῦσι τὴν πέμπτην ὥραν, τοῦ δὲ τελευταίου τὴν ὀγδόην. Ἄνευ πολλῶν σκέψεων καὶ ὑπολογισμῶν, ἐφαρμόζοντες τοὺς κοινοτέρους τῆς πιθανότητος κανόνας, βεβαιοῦμεν ὅτι αἱ κινήσεις τοῦ ἑνὸς τῶν ὡροδεικτῶν ὑπῆρξαν ἀνώμαλοι καὶ πλημμελεῖς, ταχτικαὶ δὲ καὶ εὔρυθμοι αἱ τῶν 999. Ἐὰν δὲ τῆς οἰκίας ἐξερχόμενοι παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ τῆς πόλεως ὡροδεῖκται συμφωνοῦσι κατὰ τὴν σημείωσιν τῆς ὥρας πρὸς τοὺς ἡμετέρους 999, τότε θεωροῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον ἀλήθειαν ὅτι ὁ μηχανισμὸς τοῦ ἑνὸς, τοῦ μὴ συμμορφουμένου πρὸς πάντας τοὺς λοιποὺς, εἶνε εἰς ἀνώμαλον καὶ πλημμελῆ κατάστασιν.

Ὁ Φὸχτ ἐξομοιάζει τὰς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὰς τοῦ ἥπατος. Ὑποθέσωμεν ὅτι μᾶς παρουσιάζονται ὑγρὰ δύο εἰδῶν παραχθέντα ἐκ τοῦ ἥπατος δύο ἀνθρώπων· καὶ τὸ μὲν τούτων κιτρινωποῦ χρώματος σύγκειται, ὡς κατεδείχθη διὰ χημικῆς ἀναλύσεως, ἐκ τῶν στοιχείων Α καὶ Β, τὸ δὲ ἕτερον ἐρυθροῦ χρώματος ἐκ τῶν στοιχείων Δ καὶ Ε. Ὅπως ὁρίσωμεν τίς τῶν δύο ἐκκρίσεων ὑπῆρξε παθολογική, τὸ δὲ παραχθὲν πλημμελές, συμπαραβάλλομεν τὰ προκείμενα ὑγρὰ πρὸς τὴν συνήθη τοῦ ἥπατος παραγωγὴν πάντων τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, ἐὰν δὲ αὕτη ἦνε κιτρινωποῦ χρώματος καὶ περιέχῃ τὰ στοιχεῖα Α καὶ Β, ἐξαιρετικῶς δὲ καὶ σπανίως παρήχθη καὶ χολὴ χρώματος ἐρυθροῦ περιέχουσα τὰ στοιχεῖα Δ καὶ Ε, ἀποφαινόμεθα ἄνευ διστάγμου τινος ὅτι ἡ τοῦ πρώτου ἥπατος ἔκκρισις ὑπῆρξε φυσιολογική, πλημμελὴς δὲ καὶ παθολογικὴ ἡ τοῦ δευτέρου.

Εὑρισκόμενοι ἐνώπιον τῆς μηχανῆς τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ τοὺς μὲν, ἢ ἐνώπιον τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ὀργάνου κατὰ τοὺς ἄλλους, προκειμένου δὲ νὰ προσδιορίσωμεν τὸ κανονικὸν ἢ ἀνώμαλον τῶν ἐνεργειῶν του, τὸ φυσιολογικὸν ἢ παθολογικὸν τῶν

ἐκκρίσεων, τουτέστι τῶν παραγομένων ὑπ' αὐτοῦ ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, ἃς ἐφαρμόσωμεν τὰς ἀρχὰς αἵτινες μᾶς ὁδηγοῦσι κατὰ τὰς περὶ μηχανῶν ἢ ὀργάνων κρίσεις μας. Τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ὀργάνου λειτουργοῦντος ὡς πάντα τὰ λοιπὰ ὄργανα ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον διεύθυνσιν τῶν μηχανικῶν καὶ σωματικῶν τῆς φύσεως νόμων, μὴ ὑποκειμένου δὲ εἰς οὐδεμίαν πνευματικὴν ἀρχὴν δυναμένην ν' ἀλλοιώσῃ ἐλευθέρως τὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας του. δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸ ἐγκεφαλικὸν ὄργανον τῆς λογικῆς τῶν μηχανῶν καὶ τῶν λοιπῶν ὀργάνων. Τοιαύτη εἶνε ἡ μέθοδος ἣν μεθ' ὅλης τῆς ἀκριβείας θέλομεν ἐφαρμόσῃ ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν.

Ἀγανακτεῖς βεβαίως, ἀναγνῶστα, πληροφορούμενος ὅτι ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως πρόκειται νὰ ἐφαρμόσωμεν μηχανικὰς ἀρχάς, νὰ κρίνωμεν δὲ περὶ αὐτῶν λαμβάνοντες ὡς ὁδηγὸν τὴν λογικὴν τὴν ἐπὶ τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν ἐφαρμοζομένην. Καὶ ὅμως, ὅπως καταστήσωμεν πρόδηλον τὴν ἀποπλάνησιν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν καὶ ἐξελέγξωμεν τὸ τερατῶδες τοῦ παραλογισμοῦ αὐτῶν, δέον νὰ διέλθωμεν διὰ τῆς δοκιμασίας ταύτης ἀκολουθοῦντες καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν ἰδίαν λογικήν των.

Ὁ ἐκ τῶν δύο διαλεγομένων ὑλιστὴς δὲν δύναται βεβαίως ν' ἀξιοῖ ὅτι αἱ παραγωγαὶ τοῦ ἐγκεφάλου του εἶνε ὑπέρτεροι τῶν τοῦ ἀντιφρονοῦντος αὐτῷ· αἱ ἰδέαι τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου παράγονται ἐκ τῶν κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἑνὸς ἑκάστου, εἰσὶν ὅμως ὅλως ἀντικείμεναι καὶ ἀντίθετοι, ὥστε αἱ κινήσεις καὶ λειτουργίαι τοῦ ἑνὸς ἐξ ἀνάγκης εἶνε πλημμελεῖς καὶ παθολογικαί· πρόκειται δὲ νὰ ὁρίσωμεν διὰ τῆς λογικῆς τῶν ὑλιστῶν τίνες αἱ φυσιολογικαί, τίνες δὲ αἱ ἀνώμαλοι καὶ ἐλαττωματικαί.

Τώρα σταθμίζοντες τὰ γεγονότα καὶ ὑπὸ τῆς πείρας ὁδηγούμενοι, ἐξερευνῶντες τὰς ἐκκρίσεις πάντων τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰς παραχθείσας καὶ παραγομένας ἐξ αὐτῶν ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, δυνάμεθα εὐχερῶς ν' ἀκριβώσωμεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἀναρίθμητοι μυριάδες τῶν ἐμφανισθέντων ἐπὶ τῆς Γῆς ἐγκεφάλων παρήγαγον σταθερῶς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις θρησκευτικὰς καὶ πάντες ἐβεβαίωσαν ὅτι δὲν εἶνε αὐτοὶ οἱ αὐτομάτως παράγοντες ἰδέας, βουλήσεις, αἰσθήματα, ἀλλ' ἕτερα παρ' αὐτοῖς πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ δύναμις, πρὸς ἣν μεταδίδουσι τὰς ἐντυπώσεις των καὶ παρ' ἧς δεχόμενοι τὴν διεύθυνσιν τῶν κινήσεων καὶ ἀλλοιώσεών των μεταβιβάζουσιν αὐτὰς εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος ὄργανα. Ἡ στατιστικὴ τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκουσιν ἀληθῶς ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνεφαίνετο καὶ ἐγκέφαλός τις ἀντιθέτους παραγαγὼν δοξασίας, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου καὶ Λουκρετίου πρέπει νὰ κατέλθωμεν εἰς τὸν ΣΤ.΄ αἰῶνα ὅπως ἀπαντήσωμεν ἐγκέφαλον παραγαγόντα ἀντιθρησκευτικὰς ἰδέας, καὶ ἀπὸ τούτου εἰς τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας ὅπως ἀνεύρωμεν ἀριθμόν τινα ἐγκεφάλων, ἐξ ὧν ἐκπηγάζουσιν ὑλιστικαὶ δοξασίαι καὶ ἄρνησις πνευματικῶν ἀρχῶν καὶ δυνάμεων· πλὴν καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶνε κόκκος ἄμμου ἐντὸς τοῦ ὠκεανοῦ τῶν ἐγκεφάλων τῶν κατοίκων τῆς Γῆς, τῶν ὑπὸ μυρίους τύπους παραγόντων τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις περὶ ὑπάρξεως πρώτου Αἰτίου τοῦ Παντὸς καὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικήσεως πνευματικῆς ἀρχῆς.

Ἀπέναντι τοῦ καταπληκτικοῦ μεγέθους τοιούτου γεγονότος τὸ συμπέρασμα εἶνε ἀναμφισβήτητον· ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος παράγῃ τὰς ἰδέας ὡς τὸ ἧπαρ τὴν χολὴν καὶ οἱ ἀδένες τὰ ῥευστά, ὡς ὁ ὡροδείκτης σημειοῖ τὰς ὥρας, ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος ὑπόκηται κατὰ τὰς λειτουργίας καὶ ἐνεργείας του εἰς τοὺς μηχανικοὺς νόμους,

εἰς οὓς ὑπόκεινται πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος ὄργανα, εἶνε προφανὲς καὶ ἀδιαφιλονείκητον ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἡμετέρου ὑλιστοῦ, τοῦ ἐπικαλεσθέντος τὴν κρίσιν καὶ ἀποφανσίν μας, εὑρίσκεται εἰς πλημμελῆ καὶ ἔκρυθμον καὶ παθολογικὴν κατάστασιν, διότι ἐξ αὐτοῦ παράγονται ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις μὴ ἔχουσαι τὰ στοιχεῖα τῶν παραγομένων ὑπὸ τῶν ἐγκεφάλων ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἡμετέρου ὑλιστοῦ δὲν ἔχει συνείδησιν τοῦ ὑπὸ πάντων τῶν λοιπῶν συναισθανομένου γεγονότος, ὅτι τοὐτέστι δὲν εἶνε αὐτὸς μόνος ὁ παράγων τὰς ἰδέας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς βουλήσεις, ἀλλ' ἡ ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦσα πνευματικὴ ἀρχή. Μία πλάνη, μία αὐταπάτη, παθολογική τις κατάστασις βεβαίως ὑπάρχει εἰς ἕνα τῶν δύο ἐγκεφάλων τῶν συνδιαλεγομένων, ἀλλ' ἡ λογικὴ τῆς μηχανικῆς, ἡ λογικὴ τῶν σωμάτων, ἡ λογικὴ τῶν ἀπαραβάτων τῆς φύσεως νόμων μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἡ πλάνη, ἡ αὐταπάτη, ἡ ἔκρυθμος κατάστασις ὑπάρχει εἰς τὸν ἐνεργοῦντα ἐγκέφαλον κατὰ τρόπον ἀντίθετον πάντων τῶν λοιπῶν ἐγκεφάλων καὶ παράγοντα προϊόντα ὅλως ἐξαιρετικὰ καὶ ἀνώμαλα.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο θὰ ἐξελέγξωμεν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ἑτέρας τῶν ὑλοδοξούντων ἀρχῆς.

Ἡ ὕλη κυβερνᾷ τὸν ἄνθρωπον· ἡ ὕπαρξις οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ βρῶσις· τὸ κλίμα τῆς χώρας ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος διαμένει, καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐν τῇ κοιλίᾳ εἰσαγομένων βρωμάτων ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν κινήσεων καὶ ἀλλοιώσεων τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγομένων ἰδεῶν, διότι καὶ τὰ νοήματα καὶ αἱ πεποιθήσεις καὶ τὰ συναισθήματα ἤρτηνται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς ποσότητος τοῦ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ παραγομένου φωσφόρου. Καὶ κατὰ μέν τινας τῶν ὑλιστῶν, ὁ καφὲς εἶνε ἡ καταλληλοτέρα πόσις πρὸς παραγωγὴν ὀρθῶν καὶ μεγάλων ἰδεῶν, κατὰ δὲ τὸν Moleschott ἀνυψοῦντα τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν βρώματα

εἶνε τὰ πίσα, οἱ φάσηλοι καὶ αἱ φακαὶ, κατ' ἄλλους δὲ ἡ βρῶσις τῶν ἰχθύων, ὡς παραγόντων μεγάλην ποσότητα φωσφόρου, κανονίζει ἐμμελῶς καὶ ἀναπτύσσει τὰς κινήσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καὶ τὰς διανοητικὰς αὐτῆς λειτουργίας. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων ἐπαγγελλόμενα, ἰδοὺ δὲ τὰ γεγονότα.

Οἱ ὑλισταὶ οἰκοῦσιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ διαιτῶνται ὡς πάντες οἱ λοιποὶ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης, καὶ ὅμως οἱ ἐγκέφαλοι τούτων παράγουσι δοξασίας πνεύματος καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Διερχόμενοι δὲ πᾶσαν τὴν Γῆν καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας καὶ τοῦ Νέου Κόσμου μεταβαίνοντες, ἔνθα κλίματα εὐκραῆ ἢ κατεψυγμένα, καὶ τοὺς σαρκοβόρους ἐπισκεπτόμενοι λαοὺς καὶ τοὺς διὰ τῶν ὀσπρίων ἢ ἄλλων τῆς γῆς προϊόντων διαιτωμένους, καὶ τοὺς ἰχθυοφάγους τῶν παραλίων τῆς Ἰκαρδίας καὶ Βρεττανίας, ἐπεκτείνοντες δὲ τὰς ἡμετέρας ἐρεύνας ἐπί τε τῶν ἐκπεπολιτισμένων καὶ ἀπολιτεύτων λαῶν τῶν ὑπὸ διαφόρους καὶ ἀντιθέτους ἐπιδράσεις κλίματος καὶ διαίτης βιοῦντας, εὑρισκόμεθα ἔναντι γεγονότος σταθεροῦ, ἀναλλοιώτου, ἀκαταγωνίστου, τῆς ἐκκρίσεως θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων ἀπὸ πάντων τῶν ἐγκεφάλων τῶν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου οἰκούντων ἀνθρωπίνων ὄντων.

Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ ἡμέτερος ὑλιστὴς διακόπτει τὴν σειρὰν τῶν ὑλιστικῶν συλλογισμῶν μας· ἀνομολογῶ καὶ παραδέχομαι, λέγει, ὅτι οἱ ἐγκέφαλοι τῆς ἀνθρωπότητος παράγουσι θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ σπάνιοί τινες ἐγκέφαλοι παράγοντες ἀντιθέτους δοξασίας, οἵτινες ἀντενεργοῦντες εἰς τὰς κειμένας ἰδέας, νέας δημιουργοῦσι θεωρίας. Ἐν αὐτοῖς ἔγκειται ἡ κίνησις καὶ ἡ πρὸς τὰ πρόσω ὠθοῦσα ἐνέργεια, αὐτοὶ ἀνακαλύπτουσιν, αὐτοὶ ἐργάζονται διὰ τὰς μελλούσας γενεάς, αὐτοὶ τὰ πάντα ἀνατρέπουσιν, αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν παλαίουσιν, αὐτοὶ

προκαλοῦσι τὰς κοινωνικὰς λαίλαπας [1]). Δὲν πρέπει ὅθεν ν' ἀποβλέπητε εἰς μόνον τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποιότητα τῶν σπανίων ἐκείνων ἐγκεφάλων τῶν ἀναλαβόντων τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν πάλην. Ἡ ἐντελεστέρα ὀργάνωσις τῶν σπανίων τούτων ἐγκεφάλων, εἴτε ἐκ τῆς φύσεως ἤρτηται εἴτε ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ τεχνητῆς ἀναπτύξεως, ἰσοφαρίζει οὐ μόνον τὸ καταπληκτικὸν τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐγγυᾶται τὸ ὀρθὸν τῶν ἐκκρίσεων τῆς ἀντιθρησκευτικῆς παραγωγῆς των. Πρὸς εὐθυγνωσίαν ὅθεν τῆς ἱκανότητος τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς παραγωγὴν ὀρθῶν ἰδεῶν, δέον νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψει τὴν κατάστασιν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως.

Ὅτι τελειότερον ὄργανον διὰ τῶν εὐρύθμων αὐτοῦ κινήσεων παράγει ἐκκρίσεις ὀρθοτέρας πολλῶν ἀτελεστέρων, οὐδεὶς βεβαίως θὰ διαμφισβητήσῃ· ὡροδείκτης καλῶς κατεσκευασμένος θὰ σημειοῖ τὰς ὥρας ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων κακῶς κατεσκευασμένων· ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν λύεται διὰ τῆς ἁπλῆς βεβαιώσεως ὅτι οἱ ἀντιθρησκευτικὰς δοξασίας παράγοντες ἐγκέφαλοι ἔχουσι καὶ ἐντελεστέραν ὀργάνωσιν. Τὸ ζήτημα καὶ μετὰ τὴν βεβαίωσιν ταύτην εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε θέσιν· τίνες οἱ καλῶς καὶ τίνες οἱ κακῶς ὠργανωμένοι ἐγκέφαλοι; τίνες ἐν παθολογικῇ, τίνες δὲ ἐν φυσιολογικῇ διάκεινται καταστάσει; Θέλετε ν' ἀπομακρυνθῆτε τῆς λογικῆς τῶν μηχανῶν, τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν, τῆς λογικῆς τῶν ὑμετέρων ἀρχῶν καὶ θεωριῶν; Ἀλλ' εἴπατε ἡμῖν, προκειμένου περὶ σωματικοῦ ὀργάνου, τίς εἶνε ὁ ἕτερος γνώμων, πλὴν τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ δυνάμενος νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς τελειότητος τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀκριβείας τῶν κινήσεων καὶ λειτουργιῶν του; Τὴν φυσιολογικὴν κατάστασιν πάντων τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος ὀργάνων

---

[1]) Ὅρα πραγματείαν περὶ αὐτοματισμοῦ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ Ἀσωπίου τοῦ ἔτους 1883 σελ. 411.

προσδιορίζομεν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ, ὑμεῖς δὲ πρεσβεύετε ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ὁ παράγων τὰς ἰδέας εἶνε ἓν τῶν ὀργάνων τούτων· ἀλλ' ἐὰν ἀποκρύπτητε τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὀργανικῶν ἀρχῶν, κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς φυσιολογικῆς ἢ παθολογικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, τίς ἄλλη σᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐντελεστέρας ὀργανώσεως τῶν σπανίων ὑμῶν ἐγκεφάλων;

Οἱ ὑλισταὶ κατενόησαν πληρέστατα τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἐρωτήματος τούτου, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔστρεψαν τὰς μελέτας αὐτῶν πρὸς ἀνεύρεσιν γνωρίσματος τῆς ἐντελεστέρας τῶν ἐγκεφάλων ὀργανώσεως· καὶ εὕρομεν, εἶπον, εὕρομεν τὸν γνώμονα καὶ τὸν ὁδηγὸν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους τῆς παραγωγῆς αὐτῆς. Ἐκ δὲ τῆς γενομένης ὁδῆθεν ἀνακαλύψεως καὶ τῶν νέων μελετῶν καὶ ἐκζητήσεων νέα ἐπεφάνη εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν ὁρίζοντα ἐπιστήμη, ἣν καὶ Κρανιοσκοπίαν ἀπεκάλεσαν. Συμφώνως πρὸς τὰ δόγματα τῆς νέας ἀνακαλύψεως καὶ τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης ὁ ὄγκος τοῦ ἐγκεφάλου συμβαδίζει πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειότητα, αἱ δὲ περιελίξεις τοῦ μυελοῦ ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἀκρίβειαν ἢ εἰς τὸ πλημμελὲς τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀλλοιώσεων καὶ ἑπομένως εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἰδεῶν. Μυελὸς ὁμαλῶς καὶ κανονικῶς κατηρτισμένος ἐνδεικνύει φυσιολογικὴν τῆς διανοίας κατάστασιν, πᾶσα δὲ ἀνωμαλία τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης εἶνε ἀπόδειξις παθολογικῆς διαταράξεως τῶν εὐρύθμων αὐτῆς ἀλλοιώσεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγομένων ἐκκρίσεων. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ Κρανιοσκοπία ταῦτα ἐδίδασκε, φυσιοδίφης τις προβὰς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐγκεφάλων τῶν ἠλιθίων ἐξηκρίβωσεν ὅτι οἱ πλεῖστοι τοὐτων ἦσαν ὀγκωδέστεροι τῶν τοῦ Κουβιὲ καὶ Humbold· ἕτερος λαβὼν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἀνεξετάστως ἑπτακόσια χρανία καὶ συμπαραβαλὼν αὐτὰ πρὸς τὰ χρανία δέκα διακεκριμένων ἐπιστημόνων,

ἠκρίβωσεν ὅτι τὰ τελευταῖα κατεῖχον κατὰ τὸν ὄγκον ὑποδεεστέραν θέσιν τῆς πλειονότητος τῶν πρώτων· καὶ ὁ Φρειδράϊγ ἀνέφερε πληθὺν περιπτώσεων, καθ' ἃς μέγιστα ὀγκώματα ἀναπτυχθέντα κατὰ τὴν ζωὴν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ οὐδεμίαν ἐπήνεγκον νοητικὴν διατάραξιν· καὶ ὁ Ἀνδρὰλ καὶ ὁ Φάρδελ, ὁ μὲν ἐπὶ 43 ὁ δὲ ἐπὶ 71 ἀτόμων, παρετήρησαν σπουδαίας ἐν τῇ ἐγκεφαλικῇ ὕλῃ ἀλλοιώσεις ἄνευ τινὸς νοητικῆς διαταράξεως, καὶ σφαῖραι καὶ ξένα σώματα πολλάκις παρεμβληθέντα εἰς τὸν ἐγκέφαλον, κατὰ τὰς βεβαιώσεις τοῦ Βένεκε, οὐδεμίαν ἐπέφεραν νοητικὴν ἀλλοίωσιν, καὶ πολλὰς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ πυώσεις ἐξηκρίβωσεν ὁ Κὸλκ, ἄνευ ἀλλοιώσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ διάσημος παθολόγος Χάγεν ἐπὶ ἀπείρων γεγονότων ἐρειδόμενος ἐβεβαίωσεν ὅτι «ἡ ἰατρικὴ πεῖρα ἀποδεικνύει ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερον τοῦ ἐγκεφάλου μέρος, ὅπερ νὰ μὴ στρεβλοῦται καὶ ἐντελῶς καταστρέφηται διὰ πιέσεως, σκληρύνσεως, πυώσεως, χωρὶς ὅμως ἡ συνείδησις νὰ πάθῃ ἐντεῦθεν».

Καὶ μέχρι τινὸς μὲν οἱ ὑλοδοξοῦντες ἀνθιστάμενοι κατὰ τῶν πηγαζόντων ἐκ τῶν γεγονότων τούτων προδήλων συμπερασμάτων διετείνοντο ὅτι παθόντος ἑνὸς τῶν ἡμισφαιρίων τοῦ ἐγκεφάλου τὸ ἕτερον ἠδύνατο ν' ἀρκέσῃ πρὸς διεξαγωγὴν πάσης διανοητικῆς λειτουργίας· ὅτε ὅμως ὁ περιφανὴς Νόϊμαν ἠκρίβωσε περιπτώσεις, καθ' ἃς ἀμφοτέρων τῶν ἡμισφαιρίων τοῦ ἐγκεφάλου προσβληθέντων οὐδεμία ἐπῆλθε μεταβολὴ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως, ὅτε οἱ Σβίτεν καὶ Χάλλερ ἐβεβαίωσαν ὅτι εἰς πλείστας ὅσας περιστάσεις μετὰ σπουδαίους τραυματισμοὺς καὶ στρεβλώσεις τοῦ ἐγκεφάλου ἐπῆλθε βελτίωσις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, ὅτε ὁ Χουφελὰνδ καὶ ὁ Ἐννεμόζερ παρετήρησαν ὅτι «καὶ ἐν τελείᾳ σχεδὸν καταστροφῇ τοῦ ἐγκεφάλου ἡ συνείδησις καὶ ἡ γνωστικὴ δύναμις παρετείνοντο μέχρι τῆς τελευταίας τοῦ βίου στιγμῆς, τὰ δὲ κρανία ἀνοιγέντα εὑρέθησαν κεναὶ θῆκαι

ἄνευ ἐγκεφάλου», τότε πᾶσαι μὲν αἱ ὑπεκφυγαὶ τῶν ὑλοδοξούντων ἐξηντλήθησαν, πᾶσαι δὲ αἱ σοφιστικαὶ ἀντιῤῥήσεις κατέπεσον, καὶ ἡ Κρανιοσκοπία ἄρδην ἀνατραπεῖσα περιῆλθεν εἰς τὴν θέσιν τῆς φρενολογικῆς τοῦ Gall θεωρίας· εἷς δὲ τῶν κρανιοσκόπων ἐν διατριβῇ δημοσιευθείσῃ πρὸ δύο ἐτῶν ἐν τῇ »Εὐρωπαϊκῇ Ἐπιθεωρήσει» συνεβούλευε τοὺς ὁμόφρονας νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὁριστικῶς τὰ κρανιοσκοπικὰ πειράματα, ἵνα προλάβωσι τὸν κίνδυνον τῆς μεταβολῆς τῆς Κρανιοσκοπίας εἰς ἀληθῆ κρανιομανίαν. [1])

Ἀλλ' ἐὰν οἱ ὑλισταὶ δὲν δύνανται νὰ ὁρίσωσι τὰ αἰσθητὰ καὶ σωματικὰ γνωρίσματα τῆς τελειότητος ἢ ἀτελείας τῶν ἐγκεφάλων, δύνανται κἂν νὰ ὑποδείξωσιν ἡμῖν γεγονότα, ἐνδείξεις, τεκμήρια ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἢ καὶ ἁπλῆν τινα κατὰ προσέγγισιν ὁδηγίαν, ὅπως διαγινώσκοντες τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὸ εὔρυθμον τῶν σπανίων ἐγκεφάλων, ἐξ ὧν παράγονται αἱ ἰδέαι τῆς ἀρνήσεως, τῆς ἀθείας καὶ τοῦ ὅλως μηχανικοῦ χαρακτῆρος τῶν διανοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργειῶν, ἀποδεχθῶμεν τὰς ἰδέας ταύτας ὡς ὀρθὰς καὶ φυσιολογικάς, ἀπομακρυνθῶμεν δὲ ἀπὸ τῶν παραγομένων πεποιθήσεων ἐκ πάντων τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πεισθῶμεν ὅτι οὗτοι ἐν παθολογικῇ διάκεινται καταστάσει; Εἴπατε ἡμῖν· τίνων ἐγκεφάλων λειτουργίαι, τίνων δὲ ἡ παραγωγὴ καὶ αἱ πεποιθήσεις πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν, ἔστω καὶ καθ' ἁπλῆν πιθανότητα, ὡς αἱ ἐντελέστεραι πάντων τῶν λοιπῶν καὶ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων;

Φρονεῖτε ἆρά γε ὅτι οἱ τῶν ποιητῶν ἐγκέφαλοι εἶνε οἱ τῆς φύσεως προνομιοῦχοι καὶ οἱ ἐντελέστερον κατηρτισμένοι; Οἱ

---

[1]) Ὅρα τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῶν Μελετῶν περὶ Ὑλισμοῦ τοῦ Καρόλου Σχαϊδεμάρχερ — Ἀξιόλογον τούτων μετάφρασιν ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀθήναις ὁ Ἰγνάτιος Μοσχάκης κατὰ τὸ 1874.

ποιηταὶ, οἱ τὸ ἄγνωστον καὶ ἰδεῶδες διαβλέποντες πέρα τοῦ ἁπτοῦ καὶ αἰσθητοῦ, οἱ τὸ σκότος διαφωτίζοντες καὶ εἰσάγοντες ἡμᾶς εἰς νέους κόσμους ὑπ' αὐτῶν δημιουργηθέντας, εἶνε ἄρά γε πεπροικισμένοι διὰ τῶν ἐξαισιωτέρων ἐγκεφαλικῶν μηχανῶν; Ἀλλ' οἱ ἐγκέφαλοι τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Βιργιλίου, τοῦ Δάντου, τοῦ Γαΐτε, τοῦ Μίλτωνος, τοῦ Κλόπστοκ, τοῦ Λαμαρτίνου παρήγαγον θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, τὰ δὲ ἔργα των εἶνε τὰ σημεῖα τῆς ἑνώσεως τοῦ πεπερασμένου μετὰ τοῦ ἀπείρου, ἀμυδραὶ ἀποκαλύψεις τοῦ θείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Παραδέχεσθε ἴσως ὅτι ἡ μάθησις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀναδιφώσης τὰ περὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ ἀναλυούσης τὰς πηγὰς τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν ὀργάνων: Ἀλλ' ὁ Πλάτων ἀνήγειρε τὸ μέγα μνημεῖον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πνευματικότητος καὶ τοῦ ἀθανάτου τῆς ψυχῆς· ὁ Ἀριστοτέλης ἐχαρακτήριζεν ὡς παράφρονας τοὺς ἀρνουμένους τὴν ὕπαρξιν τοῦ πρώτου ὑπερκοσμίου Λἰτίου· ὁ Βερουλάμιος ἐβεβαίου ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι κατέστησαν ἀκραδάντους τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις· οὐδέποτε δὲ ὁ ἐγκέφαλος ἑνὸς Μαλεμβραγίου ἢ Καρτεσίου ἢ Καντίου ἢ Κουζὲν ἢ Main de Biran ἢ τινος τῶν ἐξόχων φιλοσόφων, ὧν αἱ μελέται καὶ τὰ συστήματα κατέλιπον ἴχνη ἀνεξάλειπτα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ τῆς σοφίας τῶν αἰώνων, ἐπηγγείλατο ἰδέας καὶ πεποιθήσεις ἀρνήσεως καὶ ὑλοδοξίας.

Δεικνύουσιν ἴσως τὸ ἐντελὲς τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως τὰ ἐξαίσια τῆς τέχνης ἔργα τὰ διεγείροντα τὸν θαυμασμὸν τῆς ἀνθρωπότητος; Ἀλλὰ δύνασθε ἄρά γε νὰ μᾶς ὑποδείξητε τὸ κρανίον Φειδίου ἢ Πραξιτέλους, Ῥαφαήλου ἢ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, Μοζὰρ ἢ Ῥοσίνη, Στέφενσων ἢ White, ἐξ οὗ νὰ μὴ παρήχθησαν ἐκκρίσεις ὑπερκοσμίων καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν;

*

Μὴ τυχὸν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι καθιστῶσιν εὐρύθμους καὶ ἀκριβεῖς τὰς ἐγκεφαλικὰς κινήσεις καὶ λειτουργίας; Ἀλλὰ τίς ποτε Εὐκλείδης ἢ Εὔλερος ἢ Λεϊβνίτιος ἢ Πασχὰλ ἀπεδέχθη τὰ δόγματα τῆς ὑλοδοξίας καὶ τῆς ἀρνήσεως πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως;

Εἶνε ἆρά γε αἱ φυσικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ ἐπιστῆμαι αἱ διαφωτίζουσαι τοὺς ἐγκεφάλους διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων, τελειοποιοῦσαι δὲ αὐτοὺς καὶ ἐπιδρῶσαι πρὸς μόρφωσιν ἐκκρίσεων συμφώνων πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὴν ἀλήθειαν: Ἀλλ' ἐν τῇ περὶ Ὑλισμοῦ ἱστορίᾳ τοῦ Lange ἀναγινώσκομεν ὅτι «οὔτε οἱ σπουδαῖοι τῆς φύσεως παρατηρηταὶ οὔτε οἱ ἀποκαλύπτοντες τοὺς νόμους τῆς φύσεως πρεσβεύουσιν τας ἰδέας καὶ ἀρχὰς τῶν ὑλοδοξούντων.» Οὐδὲ ὑμεῖς θὰ ἐξεύρητε τὸ κρανίον Κοπερνίκου τινὸς ἢ Κεπλέρου, Humbold ἢ Φαραδάη, ἢ Δέβη, ἢ Λιναίου, ἢ Κουβιὲ, ἢ Βυφὼν, ἢ Ἀγαζὶζ, ἢ Ἀμπὲρ, ἢ Pasteur, ἐξ οὗ νὰ μὴ παρήχθησαν ἄφθονοι ἐκκρίσεις θρησκευτικῶν καὶ ὑπερκοσμίων πεποιθήσεων. Θὰ μᾶς παρουσιάσητε βεβαίως τὰ ὑμέτερα κρανία ἢ τὰ τοῦ Βύχνερ, τοῦ Φὸχτ καὶ τοῦ Ἔκελ, ἀλλ' ἀπέναντι τούτων ἵσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας τὸ ὑπὸ κλεινοῦ φυσιοδίφου ἐγερθὲν μνημεῖον ἐπ' ὀνόματι πάντων τῶν περὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας διαπρεψάντων καὶ τῶν μεγάλων τῆς φύσεως διερμηνέων· «ὅσῳ μᾶλλον τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης εὐρύνεται, ἔγραφεν ὁ τοὺς ἀστέρας καὶ τοὺς νόμους τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀποκαλύπτων τῇ ἀνθρωπότητι Herschell, τοσούτῳ μᾶλλον πολλαπλασιάζονται καὶ καθίστανται ἀκαταμάχητοι αἱ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Αἰωνίου, τῆς ὑπάρξεως διανοίας δημιουργοῦ καὶ παντοδυνάμου. Γεωλόγοι, μαθηματικοὶ, ἀστρονόμοι, φυσιοδίφαι, πάντες προσήνεγκον τὰς εὐχάς των εἰς τὸν μέγαν τοῦτον ναὸν τῆς ἐπιστήμης, ναὸν ἱδρυθέντα εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν».

Εἶνε ἆρά γε ἡ μεγαλοφυΐα, ἡ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας διὰ θαυμασίων ἐνοράσεων προηγουμένη τῆς ἐπιστήμης, ἡ τὸ ἔξοχον τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ὀργανισμοῦ καταδεικνύουσα: Ἀλλὰ γνωρίζετε κρανίον μεγαλοφυΐας φέρον τ' ὄνομα Ἀλεξάνδρου, ἢ Καίσαρος, ἢ Ναπολέοντος, ἢ Βασιγκτῶνος, ἢ Κολόμβου, ἢ Φραγκλίνου, ἐξ οὗ νὰ μὴ παρήχθησαν ἄφθονοι ἰδέαι καὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις;

Καὶ ἡ τελειότης ἄρα καὶ τὸ ποιὸν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως μᾶς ὁδηγοῦσιν εἰς ἃ τὸ καταπληκτικὸν τοῦ ἀριθμοῦ συμπεράσματα. Ἐὰν δὲ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ πεποιθήσεις καὶ τὰ συναισθήματα εἶνε ἐκκρίσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, μὴ ἐξαρτώμεναι ἐξ ἐλευθέρας καὶ πνευματικῆς ἀρχῆς ἀλλὰ διεπόμεναι ὑπὸ τῶν φυσικῶν νόμων τῶν ὀργανικῶν ὄντων, τὸ συμπέρασμα εἶνε ἀναγκαῖον, προφανές, ἀναμφίλεκτον καὶ ἀκαταγώνιστον. Αἱ ἐκ τῶν σπανίων τῶν ὑλοδοξούντων ἐγκεφάλων παραγόμεναι ἰδέαι, οὖσαι διάφοροι καὶ ἀντίθετοι τῶν ἐκ τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν εὐστοχώτερον ὑπὸ τῆς φύσεως κατηρτισμένων ἢ διὰ τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης τελειοποιηθέντων, εἶνε ἐλαττωματικαὶ καὶ πλημμελεῖς, διάκεινται δὲ οἱ ταύτας παράγοντες ἐγκέφαλοι ἐν καταστάσει ὅλως ἀνωμάλῳ καὶ παθολογικῇ.

Ὁ Βύχνερ διδάσκει ὅτι «ἡ πειραματικὴ τῆς φύσεως μελέτη μᾶς ὁδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀλήθειαν ἣν πρέπει ν' ἀποδεχθῶμεν, ἐάν τε εὐχάριστος ἢ πικρά, ἐάν τε λογικὴ ἢ παράλογος». Καὶ πρὸ τοῦ Βύχνερ ὁ Feuerbach ἔγραφεν· «ἡ ἀλήθεια εἶνε ὁ νόμος τῆς φύσεως». Πάντες δὲ οἱ ὑλισταὶ ἐπαγγέλλονται ὅτι πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας δέον νὰ ὁδηγώμεθα ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὑπὸ τῶν φαινομένων, ὑπὸ τῶν γεγονότων, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῶν ἀφηρημένων καὶ ὑπερβατῶν θεωριῶν· ὁδηγοὶ ἡμῶν δέον νὰ ὦσι τὰ ἱστορικὰ καὶ στατιστικὰ γεγονότα τ' ἀποκαλύπτοντα ἡμῖν τὴν διεύθυνσιν τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ἄγοντα

ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, ποῦ μᾶς ὁδηγοῦσι τὰ πράγματα, ποῦ δὲ τὰ ἱστορικὰ καὶ στατιστικὰ γεγονότα, τίνα δὲ μᾶς ἀποκαλύπτουσι τῆς φύσεως διεύθυνσιν;

Ὁ ἄνθρωπος, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐπιστήμης καὶ παντὸς θρησκευτικοῦ δόγματος, ζῶν ἐν μέσῳ τῆς φύσεως εἰς ἀγρίαν καὶ βάρβαρον κατάστασιν ἐν ταῖς ὀπαῖς καὶ τοῖς σπηλαίοις τῆς γῆς, ἀνυψοῦται πέρα τοῦ ὁρατοῦ καὶ ἁπτοῦ κόσμου καὶ ἀνεγείρει βωμοὺς εἰς τὴν ἀόρατον καὶ ὑπερκόσμιον Δύναμιν. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ στατιστικὴ παριστῶσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας γεγονὸς ἄπειρον κατὰ τὰς διαστάσεις του, ἀμετάβλητον ἐν πάσαις ταῖς κοινωνικαῖς ἀλλοιώσεσι καὶ ἀνατροπαῖς, ἀκατάβλητον ἔναντι πάσης ἀντιδράσεως, πανίσχυρον κατὰ τὴν ἐπίτε τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν ἐπίδρασίν του, τὸ γεγονὸς τῆς ἐκδηλώσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀχώριστον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐκπορευόμενον ἀπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ θὰ ἀναλύσωμεν τὸ συναίσθημα τοῦτο, εὐχερὲς δὲ θὰ ἀποβῇ ἡμῖν ν' ἀποδείξωμεν ὅτι συναίσθημα ζωογονοῦν τὴν ἀνθρωπίνην ἐνεργητικότητα, παρεισαγόμενον εἰς τὴν χαρὰν ἡμῶν καὶ εἰς πᾶσαν λύπην, ἀπομάσσον τὰ ἀρθόνως ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἐκχεόμενα δάκρυα, συναίσθημα ὁδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὸ ἄπειρον καὶ εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς τελειότητος καὶ πάσας τὰς λοιπὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις ἐκκαθαῖρον καὶ ἀνυψοῦν, τελειοποιοῦν τὸ ἄτομον, καθαγιάζον τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις καὶ χορηγοῦν κῦρος καὶ ἰσχὺν εἰς τὸ καθῆκον καὶ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ συνειδότος, ὃν εἶνε οὔτε αἴσθημα τεχνητὸν οὔτε παρείσακτον, ἀλλὰ σύμφυτον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως ἀρκεῖ ἡμῖν νὰ βεβαιώσωμεν τὸ ἱστορικὸν καὶ στατιστικὸν τοῦτο γεγονὸς· ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶνε γεγονὸς ὑπάρξαν

καὶ ὑπάρχον ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἐποχῇ, ἐν πάσῃ κοινωνικῇ καταστάσει βαρβαρότητος ἢ πολιτισμοῦ, ἀχώριστον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἑπόμενοι τῇ ἀρχῇ τοῦ Ὑλισμοῦ, καθ' ἣν ἡ μὲν φύσις μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὰ δὲ γεγονότα μᾶς ἀποκαλύπτουσι ταύτην, καὶ παρέχουσιν εἰς τὰς κρίσεις μας ἀσφαλῆ ἐπιστημονικὴν βάσιν, ἐδέι οἱ ὑλισταὶ πρῶτοι νὰ συμπεράνωσιν ὅτι τὸ μέγα καὶ ἀμετάβλητον γεγονὸς τῆς ἐκδηλώσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, εἰς ἃς ἡ φύσις ἄγει τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν ἀγρίαν αὐτοῦ καὶ ἀπολίτευτον κατάστασιν καὶ ἐν αἷς ἐμμένει μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λοιπῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ προόδου, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν καὶ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτῆς.

Ἀλλ' ὄχι· οἱ ὑλισταὶ ἐπιλαθόμενοι τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ δοξασιῶν μᾶς συμβουλεύουσι νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὰ γεγονότα, ν' ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τῆς διδομένης ὑπὸ τῆς φύσεως διευθύνσεως εἰς τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ν' ἀντικαταστήσωμεν δὲ εἰς ταύτας τὰς φαντασιολογίας τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ τὰς ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου των εἰς τὰς τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀλλὰ σεῖς μᾶς εἴπετε· ἔστωσαν τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα ὁ ὁδηγὸς ἡμῶν πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, διότι αὕτη ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τοὺς μηχανικοὺς αὐτῆς νόμους· σεῖς μᾶς ἐδιδάξατε ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἤρτηνται καὶ ἐκπορεύονται ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων τοῦ ἐγκεφάλου κινήσεων καὶ ἀλλοιώσεων, λειτουργοῦντος ὡς πάντα τὰ λοιπὰ σωματικὰ ὄργανα· σεῖς μᾶς ἐβεβαιώσατε ὅτι κατὰ τὴν μόρφωσιν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν οὐδεμία συνεργάζεται πνευματικὴ δύναμις ἐλευθέρως λειτουργοῦσα καὶ δίδουσα ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διεύθυνσιν εἰς τὰς ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου· ὅτε δὲ ἡμεῖς ἐπιχειροῦμεν νὰ

σκεφθῶμεν συμφώνως πρὸς τὰς ὑμετέρας ἀρχὰς καὶ θεωρίας καὶ ταύτας νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν γεγονότων, καὶ ὅτε παρατηρεῖτε εἰς τίνα συμπεράσματα μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἰδία ὑμῶν λογικὴ, ἐξανίστασθε κατὰ τῶν ὑμετέρων δοξασιῶν, μᾶς ἐγκαταλείπετε καὶ προτείνετε ἡμῖν πίστιν καὶ ἀξιώματα ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἀποκρουόμενα καὶ θεωρίας, ὑπὲρ ὧν οὐδὲν ἐπιστημονικὸν κῦρος δύνασθε νὰ ἐπικαλεσθῆτε· καὶ ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου δὲν βεβαιοῦται πλέον ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ γεγονότος. ὡς ὅτε πρόκειται περὶ ἥπατος ἢ στομάχου ἢ νεφρῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σπανιότητος καὶ ἐξαιρέσεως, ἡ δὲ φύσις δὲν μᾶς ὁδηγεῖ, ὡς μᾶς ἐβεβαιώσατε, εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὰ δὲ γεγονότα οὐδὲν πλέον μᾶς ἀποκαλύπτουσιν, ἡ δὲ πραγματικότης καὶ ἡ φύσις καὶ αἱ ἐκκρίσεις τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ πάντων μέγιστον τῶν ἱστορικῶν καὶ στατιστικῶν γεγονότων καὶ οἱ μηχανικοὶ ἀναγκαῖοι νόμοι εἰσί μηδὲν πρὸ τῶν ἐκκρίσεων τῶν σπανίων ὑμῶν ἐγκεφάλων! Ἐννοῶ καὶ ἐξηγῶ πληρέστατα τὸν πιστεύοντα ὅτι ἐν ἑαυτῷ ὑπάρχει ἀρχὴ καὶ δύναμις ἐλευθέρως λειτουργοῦσα καὶ ἐλευθέρως σκεπτομένη καὶ ὑποστηρίζοντα τὴν ὀρθότητα τῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεών του ἀπέναντι ἀντιθέτων πεποιθήσεων τῶν πολλῶν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἡ ἀξιώσις ὑλιστοῦ ὑποστηρίζοντος τὴν ὀρθότητα τῶν ἐκ τοῦ ἰδίου ἐγκεφάλου μηχανικῶς παραγομένων ἰδεῶν κατέναντι τῶν γεγονότων καὶ κατ' ἀντίθεσιν τῆς ὑπὸ τῆς φύσεως διδομένης διευθύνσεως καὶ τῆς παραγωγῆς πάντων τῶν λοιπῶν τῆς ἀνθρωπότητος κρανίων εἶνε, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ λογικὴν, ἄντικρυς παραφροσύνη.

Καὶ οἱ ὑλισταὶ δὲν περιορίζονται εἰς ταῦτα· πρὶν ἢ τὴν ἀλήθειαν τῶν πεποιθήσεών των ἀποδείξωσι, πρὶν ἢ χορηγήσωσιν εἰς αὐτὰς ἐπιστημονικόν τι κῦρος, παραβιάζοντες τοὺς κανόνας τῆς ἰδίας λογικῆς, καὶ τὰ γεγονότα καὶ τὴν καθολικότητα καὶ

τὰς ἐκδηλώσεις τῆς φύσεως ὑπερπηδῶντες προβαίνουσι περαιτέρω· θεωροῦντες δὲ τοὺς ἐγκεφάλους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἐπιστημόνων ἐν παθολογικῇ καταστάσει, καθ' ὅσον ἐξ αὐτῶν παράγονται θρησκευτικαὶ ἰδέαι, ἐπασχολοῦνται καὶ πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν νοσολογικῶν αἰτίων τῆς παθολογικῆς ταύτης καταστάσεως. Τίνα δὲ φρονεῖτε ὅτι εἶνε ταῦτα; Τὰ βρώματα ἴσως ἢ τὸ κλίμα ἢ ἄλλα φυσικὰ αἴτια τὰ μόνα ὑπάρχοντα ἐν τῇ φύσει, δυνάμενα δὲ, κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ δοξασίας των, νὰ ἐπιφέρωσιν ἀλλοίωσιν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης; Ἀλλ' ὄχι· ἐνταῦθα μᾶς παριστῶσι πνευματικὰ ὄντα μὴ ὑπάρχοντα ἐν τῇ φύσει, πνευματικὰ αἴτια καὶ δυνάμεις ἐπενεργούσας ἐπὶ τῶν ἐγκεφάλων καὶ προκαλούσας τὴν παθολογικὴν αὐτῶν κατάστασιν καὶ τὴν θρησκευτικὴν νόσον. Αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ δόγματα τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, ἰδοὺ τίς ἡ πηγὴ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων· καταργήσατε τὰ θρησκεύματα, ἀποβάλετε τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ ἡ ἀνθρωπότης θέλει θεραπευθῇ ἀπὸ τῆς κατατρυχούσης αὐτὴν νόσου καὶ οἱ ἐγκέφαλοι δὲν θέλουσι πλέον παράγῃ θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, θέλουσι δὲ κατὰ τὴν παραγωγήν των συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ἐκκρίσεις τῶν σπανίων ὑλιστικῶν κρανίων.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς διαγνώσεως ταύτης οὐδόλως μεταβάλλει τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἀπορρέουσιν ἐκ θρησκευτικῶν παραδόσεων δέον καὶ πάλιν νὰ ἐξετασθῇ ποῦ ἔγκειται ἡ ἀλήθεια, εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας ἢ εἰς τὰς ἀρνήσεις τοῦ Ὑλισμοῦ;

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μελέτην ταύτην δὲν πρέπει ν' ἀπομακρυνθῶμεν ταχέως ἀπὸ τῆς ὁρμωμένης ἐκ τοῦ γεγονότος τῶν παραδόσεων ἀντιῤῥήσεως, ὡς ἀποτελούσης τὸν τελευταῖον προμαχῶνα ἐν ᾧ οἱ ὑλοδοξοῦντες καταφεύγουσι καὶ τὸ προσφορώτερον μέσον, δι' οὗ σαγηνεύουσι

τὴν ἀπειρίαν τῆς νεότητος, τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν.

Τὰ πράγματα καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἱστορία λέγουσιν εἰς τοὺς ὑλιστάς· κατεδαφίσατε τοὺς ναούς, ἐξοντώσατε τὰ ἱερατεῖα, καταργήσατε τὰ θρησκεύματα, ἀποβάλετε πᾶσαν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πλήρη ταύτην κατάργησιν καὶ καταστροφὴν θὰ ἐκπορεύωνται ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, διότι ὁ μὲν νοῦς ἐκζητεῖ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων, ἡ δὲ φύσις ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ὑπεραισθητὰς καὶ ὑπερκοσμίους ἐνοράσεις διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦντος θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Ἔζη ὁ Σωκράτης ἐν μέσῳ ἀντιθέτων θρησκευτικῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων· εἶχεν ἐνώπιόν του ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὰ μυθολογήματα τοῦ πατρίου θρησκεύματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς ὑπερφιάλους τῶν σοφιστῶν τερατολογίας, δι' ὧν οὗτοι ὡδήγουν τὴν νεότητα εἰς τὸν σκεπτισμὸν καὶ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ὁ Σωκράτης ἐπιχειρεῖ ν' ἀπελευθερώσῃ τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ δήμου καὶ ἀπὸ τῶν πεπλανημένων τῆς ἀρνήσεως καὶ σοφιστείας συστημάτων· τὸ ἐλεύθερον τῶν διδαγμάτων του καὶ ἡ χειραφέτησις τῆς καρδίας του ἀπὸ πάσης θρησκευτικῆς παραδόσεως ἐξέθεσαν αὐτὸν εἰς τὴν περὶ ἀθεϊσμοῦ κατηγορίαν, ὡς ἱερόσυλος δὲ οὗτος καὶ τῆς θρησκείας ὑπονομεὺς κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Τώρα τίνες ὑπῆρξαν αἱ ἰδέαι, τίνες δὲ αἱ πεποιθήσεις ἦ, ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῶμεν τῆς λογικῆς τοῦ Ὑλισμοῦ, τίνες ὑπῆρξαν αἱ κινήσεις, τίνες αἱ ἀλλοιώσεις, τίς δὲ ἡ παραγωγὴ τοῦ ἐγκεφάλου ἐξ οὗ ἀπεβλήθησαν πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις; Ὁ Σωκράτης προτιμᾷ τὸν θάνατον μᾶλλον ἢ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν ἰδίων συμπολιτῶν ἢ εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις. Ἀλλ' ἡ

οὕτω χειραφετηθεῖσα ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως θετικοῦ θρησκεύματος διάνοια ποῦ ἀράγε ὡδήγησεν αὐτὸν, τίνες δὲ αἱ ἐξ αὐτῆς ἐκπηγάσασαι ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις; Διδάσκων ὁ Σωκράτης κατὰ τὴν τελευταίαν ὥραν τοῦ βίου τὰ περὶ θεότητος καὶ ψυχῆς θεσπέσια διδάγματα ἐστήριζεν ἀράγε αὐτὰ ἐπὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων ἢ ἐπὶ δογμάτων θετικῆς τινος θρησκείας; Οὔτε ὑπερφυᾶ τινα ἀποκάλυψιν ἐπεκαλεῖτο οὔτε τὰς πατρίους συνεμερίζετο δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τῆς διαλεκτικῆς ἀπεδείκνυε τὴν ὀρθότητα τῶν πεποιθήσεών του. Ἀνιχνεύοντες τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ἐξεύρωμεν βεβαίως πολλοὺς Σωκράτας, θὰ ἴδωμεν ὅμως ἄπειρον πληθὺν ἀνθρωπίνων ὄντων πρεσβευόντων θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ δοξασίας, καίτοι μὴ ὑποκυψάντων εἰς τὴν ἐπίδρασιν θρησκεύματος ἢ θρησκευτικῶν παραδόσεων ἢ καὶ ἀποβαλόντων πᾶσαν ἐξ ἀποκαλύψεως ἢ θετικοῦ δόγματος πεποίθησιν.

Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἀνεφάνη ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ φιλοσοφικὸν τῶν θεϊστῶν σύστημα· ὁ Herbert Cherbury καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Braun καὶ Blunt προσέβαλον τὸ κῦρος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ παντὸς θετικοῦ θρησκεύματος. Διάφοροι ἱστορικαὶ περιστάσεις, ὧν περιττὸν εἶνε ν' ἀναμνησθῶμεν, συνέτειναν εἰς τὴν μεγάλην ἐπίτασιν τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου συστήματος· λατρεία, παραδόσεις, δόγματα, ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, τὰ προφανέστερον βεβαιούμενα ἱστορικὰ γεγονότα, πάντα προσεβλήθησαν καὶ κατὰ πάντων ἐξηγέρθη ἡ ἄρνησις καὶ ἡ ἀμφιβολία. Ἀλλὰ τίς ὑπῆρξεν ἡ παραγωγὴ τῶν ἐγκεφάλων τῶν θεϊστῶν, οἵτινες μέχρι φανατισμοῦ καὶ παραφορᾶς προσέβαλον τὰς δοξασίας καὶ πεποιθήσεις τῶν συγχρόνων των; Ὑπερασπελογοῦντο καὶ ἠγωνίζοντο πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ τοῦ αὐτοῦ φανατισμοῦ, μεθ' ὧν ἀντιπεξήρχοντο κατὰ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Ὁ Βολταῖρος πάντα τὸν βίον διήνυσε παλαίων κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ κατὰ πάσης θετικῆς θρησκείας, ὁ δὲ ἀντιθρησκευτικὸς φανατισμὸς ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς ἱστορικὰς περιπλανήσεις, εἰς ψευδεῖς βεβαιώσεις, εἰς τὰς θρασυτέρας παραδοξολογίας· ἀλλὰ τίνες ὑπῆρξαν αἱ ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου ἐκείνου τοῦ παραφερομένου κατὰ πάσης θρησκευτικῆς παραδόσεως: Ὁ ἄφρων μόνον, ἔγραφεν ὁ Βολταῖρος, δύναται νὰ πιστεύσῃ ὅτι πρὸς κατασκευὴν ὡροδείκτου ἀπαιτεῖται τεχνίτης, πρὸς ἐμφάνισιν δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς δὲν ἀπαιτεῖται ἡ ὕπαρξις Αἰτίου ἀπείρου νοήσεως καὶ ἀκαταλήπτου παντοδυναμίας.

Ὁ Ἰάκωβος Ῥουσὼ ἀφορισθεὶς ὑπὸ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, καταδιωκώμενος ὑπὸ πασῶν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων διὰ τὸ ἀνεξάρτητον καὶ ἀκόλαστον τῶν δοξασιῶν του, κατέτριψε τὸν βίον καταπολεμῶν πάσας τὰς θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς παραδόσεις. Ἀλλὰ γνωρίζετε φιλόσοφον ἢ ῥήτορα, γνωρίζετε μετὰ τὸν Σωκράτην ἐπιστήμονα ἢ θεολόγον γράψαντα μετὰ μείζονος σθένους καὶ πειστικότητος ἢ λαλήσαντα λόγους εὐγλωττίας πειστικωτέρους τῶν τοῦ Ἐφημερίου τῆς Σαβοΐας; Γνωρίζετε δὲ πνευματιστήν τινα ἢ πιστὸν ἐξελέγξαντα τὸν ἀθεϊσμὸν διὰ τοῦ ἀκαταγωνίστου τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου τῆς Γενεύης: «Τὸν βίον καὶ τὴν ἐμὴν ὕπαρξιν ἀφιέρωσα, ἔγραφεν ὁ Ἰάκωβος Ῥουσὼ, ὅπως καταβάλω καὶ ἐκ θεμελίων ἀνατρέψω τὸν φανατισμὸν τὸν θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἀλλ' ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξω μεταξὺ τοῦ φανατισμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀθείας, δὲν ἤθελον διστάσῃ νὰ ἐκλέξω οἱονδήποτε φανατισμὸν ἀποκρούων τὰ δόγματα τοῦ ἀθεϊσμοῦ.»

Ἀλλ' ὅπως σταθμίσωμεν δεόντως τὸ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων ἐπιχείρημα τῶν ὑλιστῶν, δέον νὰ ἐπιστήσωμεν πρώτιστα καὶ μάλιστα τὴν προσοχήν μας ἐπὶ δύο διαφόρων

ἐποχῶν, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς πρώτης τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ἐμφανίσεως καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου.

Κατὰ τὴν πρώτην τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ἐμφάνισιν δὲν ὑπῆρχον βεβαίως οὔτε θρησκεύματα οὔτε παραδόσεις οὔτε ἱερατεῖα οὔτε ναοὶ οὔτε δόγματα. Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἀναγκαίως προηγήθησαν, εἰς τὸν μετέπειτα δὲ χρόνον ἀναπτυχθεῖσαι ἐδογματίσθησαν καὶ διὰ τῶν θετικῶν θρησκευμάτων ἀνεπτύχθησαν. Τώρα τίνι τρόπῳ ἀνεφύησαν ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων ἐγκεφάλων πρὸ πάσης θρησκείας καὶ πρὸ πάσης παραδόσεως, ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἐπὶ ὄντων μὴ ὑπαρχόντων καὶ ὡς ἐκ τούτου μηδεμίαν ἐνασκούντων ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἐπίδρασιν, μηδεμίαν δὲ ἐπενεγκόντων εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν ὕλην ἀλλοίωσιν; Γνωρίζω καλῶς τίνα περὶ τούτου λέγετε, τίνα δὲ γράφετε οἱ ὑλοδοξοῦντες· ὁ ὑπὸ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ἐμπνεόμενος φόβος ὑπῆρξε τὸ πρῶτον αἴτιον τὸ διεγεῖραν θρησκευτικὰς ἰδέας· ταῦτα λέγετε, ἀλλ' οὐδόλως ἀποδεικνύετε. Ταῦτα λέγετε, ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ δοξασίαι σας ἀντιστρατεύονται πρὸς τὰς βεβαιώσεις σας καὶ ἐξελέγχουσι τὸ πεπλανημένον αὐτῶν· καθ' ὑμᾶς πᾶσα ἰδέα ἐκπηγάζει καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν αἰσθητηρίων· ἀλλὰ τίνι τρόπῳ αἴσθησις παράγουσα φόβον ἠδύνατο ὑπὸ ἑνὸς σωματικοῦ ὀργάνου νὰ μεταβληθῇ εἰς δημιουργίαν ὄντος ὑπεραισθητοῦ καὶ ὑπερκοσμίου; ἵνα τί δὲ παρελθόντος τοῦ φόβου ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου ἐξακολουθεῖ παράγων θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις; Ὁ ὑπὸ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ἐμπνεόμενος φόβος διήγειρε τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ· ἔστω· ἀλλὰ ποῖος φόβος ἢ τίς τῶν φαινομένων τῆς φύσεως αἴσθησις διήγειρε τὴν περὶ ψυχῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἰδέαν καὶ πεποίθησιν; Τίνι τρόπῳ ὄργανον αὐτομάτως κινούμενον καὶ ἐνεργοῦν διεβεβαίωσε τὸ πρῶτον ὅτι οὐχὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς συνεργείας ἑτέρας πνευματικῆς

δυνάμεως διεξάγει τὰς λειτουργίας αὐτοῦ: Οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἐπὶ τῶν ἐρωτημάτων τούτων ἀπαντήσεις σας, ὀφείλετε ὅμως κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσητε ὅτι κατὰ τὴν πρώτην διέγερσιν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν οὔτε θετικόν τι θρήσκευμα, οὔτε ἱερατεῖα, οὔτε παραδόσεις ἐπέδρασαν, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι πάντα ταῦτα προϋποθέτουσι τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν δημιουργίαν θρησκευτικῆς πρώτης ἰδέας καὶ πεποιθήσεως.

Ἀλλ' ὅπως καταστήσωμεν πρόδηλον τὴν ἀλήθειαν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις διαμορφοῦνται μὲν καὶ ἀναπτύσσονται ὑπὸ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, δὲν ἤρτηνται ὅμως οὐδὲ ἐξ αὐτῶν τὸ πρῶτον ἐκπηγάζουσιν, ἂς ἀναλύσωμεν τὰ καθ' ἡμᾶς γεγονότα.

Ἡμεῖς ἐσμὲν ἀληθῶς τέκνα τῶν πνευματιστικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων· ὁ πολιτισμός, αἱ πρόοδοι τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, αἱ ἀστυκαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐλευθερίαι, αἱ τὸ πρῶτον παγιωθεῖσαι ἐν ταῖς ἐπικρατείαις τῆς Ἀγγλίας, τῶν Κάτω Χωρῶν καὶ τῆς Ἀμερικῆς, οἰκουμέναις ὑπὸ λαῶν ἐξαιρέτως θεοσεβῶν, πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ ἀνελίξεις καὶ πάντες οἱ θεσμοὶ τῆς ἀδελφότητος, τῆς ἰσότητος, τοῦ ἐλέους, τὸ πρῶτον προέκυψαν καὶ ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκραταιώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐπίδρασιν τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος καὶ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Ἐναπέκειτο ἡμῖν τὸ καθῆκον ν' ἀποδεχθῶμεν, νὰ τελειοποιήσωμεν, νὰ μεταβάλωμεν τὰς παραδόσεις ταύτας συμφώνως πρὸς τὰς προόδους τὰς πραγματωθείσας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Ἐναπέκειτο ἡμῖν εἰς τὴν δέσμευσιν τῶν πεποιθήσεων ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἀνεξιθρησκείαν καὶ τὸ ἐλεύθερον τοῦ φρονήματος, εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ πλούτου ν' ἀντικαστήσωμεν τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς διανοίας καὶ τῆς

ἠθικότητος, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς τῆς λατρείας διατυπώσεις, ὅσαι διὰ τοῦ χρόνου ἀπώλεσαν τὴν πρακτικὴν αὐτῶν σπουδαιότητα, νὰ ἐμπνεύσωμεν τὴν ζωὴν τοῦ αἰσθήματος, εἰς τὸ γράμμα ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἰδέαν καὶ εἰς τὰς σοφιστείας τῆς σχολαστικότητος τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐναπέκειτο ἡμῖν ἅμα ἡ ἀποστολὴ καὶ τὸ καθῆκον νὰ σεβασθῶμεν, νὰ συντηρήσωμεν, νὰ ἐνισχύσωμεν καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς τῶν παραδόσεων τὰς ἀποτελούσας τὸ στερρὸν καὶ ὕψιστον κῦρος πάσης ἠθικῆς ἀρχῆς, τὰς ζωοποιούσας καὶ κραταιούσας τὰ συναισθήματα τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀδελφότητος, τὰς ἀποτελούσας τὴν μόνην τῆς παρηγορίας ἄγκυραν ἐν μέσῳ τῶν τοῦ βίου δεινῶν, τὰς ἀνυψούσας τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῆς κτηνώδους ζωῆς καὶ χορηγούσας τὴν ἐπίλυσιν παντὸς περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων ζητήματος συμφώνως πρὸς τὴν ἀποδεδεγμένην ὑπὸ τῶν ἀληθῶν τῆς ἐπιστήμης διερμηνέων.

Ἀλλ' ἀντί τούτου τί πράττομεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις; Ἢ ἀδιαφοροῦντες ὅλως περὶ τῶν θρησκευτικῶν περικλειόμεθα εἰς τὸ γράμμα τῶν παραδόσεων καὶ τῶν τύπων, οἵτινες ὡς ἐκ τῶν ἐπελθουσῶν μεταβολῶν καὶ προόδων ἀπώλεσαν πᾶσαν σπουδαιότητα καὶ ζωτικότητα, ἢ ὑπερπηδῶντες τὰ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φρονήσεως τιθέμενα ὅρια καὶ τῆς πλουσίας καὶ ἀνεκτιμήτου περιουσίας τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων παραιτούμενοι, μυκτηρίζομεν καὶ περιφρονοῦμεν πᾶν ὅ,τι ὅσιον καὶ ἰδεῶδες καὶ θεῖον μετεβιβάσθη εἰς τὴν ἡμετέραν γενεάν. Τὴν ἠθικὴν τοῦ Μωσαϊκοῦ δεκαλόγου ἀγωνιζόμεθα ν' ἀποκρούσωμεν ἀπέναντι τῆς ἠθικῆς τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων καὶ παθῶν· ἀντί τοῦ ὕψους καὶ τῆς ἀπολύτου τελειότητος, τῆς ἀποκαλυφθείσης τῇ ἀνθρωπότητι διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδαχῆς, προτείνομεν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς περὶ τοῦ ἀνευθύνου τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπαισίους θεωρίας

τοῦ Φόχτ καὶ τοῦ Βύχνερ. Εἰς τὸν Θεὸν πρόκειται ν' ἀντικατα-στήσωμεν τὴν ὕλην, εἰς τὸ πνεῦμα, τὴν ἰλὺν καὶ τὸν βόρβορον, εἰς δὲ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἐλέους καὶ τῆς φιλανθρωπίας, τὴν κοινοκτημοσύνην καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας. Ἡ πρώτη τῆς Γαλλίας δημοκρατία κατήργησε διὰ ψηφίσματος τὸ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δόγμα, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς καταδιώκει πᾶσαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν· διηγέρθη δὲ εἴς τινα τῶν μεγά-λων κέντρων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ τοιοῦτον ἀσεβείας καὶ ἀθεϊσμοῦ ῥεῦμα, ὥστε οὐχὶ πλέον οἱ ἀπιστοῦντες ἀλλ' οἱ ἀγωνι-ζόμενοι ὅπως ἀναχαιτίσωσι τοὺς ἠθικοὺς, τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους τῆς ἀνθρωπότητος χαρακτηρίζονται ὡς ἀμαθεῖς καὶ δεισιδαίμονες, ἢ ὡς φωτοσβέσται καὶ ὀπισθοδρομικοὶ καταγγέλλονται καὶ καταδιώκονται. Οὕτω δὲ αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις ἐν μέσῳ τῆς ἀδιαφορίας τῶν πολλῶν ἀπεκρυσταλ-λώθησαν καὶ διὰ τῆς περιφρονήσεως καὶ τοῦ μυκτηρισμοῦ τῶν λοιπῶν πᾶσαν ἀπώλεσαν σπουδαιότητα. Ἐὰν δὲ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις διηγείροντο καὶ ἐκραταιοῦντο διὰ τῆς ἐπι-δράσεως τῶν θετικῶν θρησκευμάτων καὶ τῶν παραδόσεων, ἔδει ἀναμφιβόλως νὰ βαίνωμεν πρὸς τὴν θεραπείαν τῆς νοσώδους τῶν ἐγκεφάλων καταστάσεως· πρῶτοι δὲ τῶν μελλόντων νὰ θεραπευθῶσι καὶ ἀναλάβωσι τὴν ὑποδεικνυομένην ἡμῖν ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων φυσιολογικὴν κατάστασιν, ἔδει νὰ ὦσιν οἱ ἀπαλ-λαγέντες ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῶν διατρουσῶν τὰς πλημμελεῖς τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης ἐκκρίσεις.

Ἀλλὰ κατ' ἀντίθεσιν τούτου ἐσμὲν μάρτυρες γεγονότος μεγίστης σπουδαιότητος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἀνελισσομένου· πάντα τὰ ἔξοχα τῶν ἡμερῶν μας πνεύματα, πάντες οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἐν τῳ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, πάντες οἱ προϊστάμενοι τῆς κοινωνικῆς προόδου καὶ πάσης πολιτειακῆς ἐλευθερίας ἀνα-λαμβάνουσι τὴν ἀπολογίαν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ἀληθείας τῶν

θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων ἀπέναντι τῶν προσβολῶν τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς ἀθεΐας. Καὶ δὲν περιορίζονται ἁπλῶς εἰς τεκμήρια σεβασμοῦ πρὸς τὰ ὑφιστάμενα θρησκεύματα ἢ πρὸς τὰς μυκτηριζομένας παραδόσεις, ἀλλὰ κατέρχονται εἰς τὴν πάλην ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁλόκληρα τοῦ βίου ἀφιεροῦσιν ἔτη πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν, αἵτινες ἔδει νὰ ὦσιν ἐξηφανισμέναι ἐκ τῶν ἐγκεφάλων αὐτῶν, ἐὰν ἴχνος τι ἀληθείας ἐνυπῆρχεν εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Ὑλισμοῦ.

Ὁ Γυζῶτος ἀποχωρήσας τοῦ ἐνδόξου πολιτικοῦ καὶ φιλολογικοῦ σταδίου του ἀφιέρωσε τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τοῦ βίου εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ ἀπολογίαν τῶν ἱστορικῶν πεποιθήσεων. Ὁ Ἀδόλφος Θιέρσος ἐπεχείρησε τὴν ἀνασκευὴν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν ἐν συγγράμματι ὅπερ, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ῥήσεις, «θὰ ἦτο τὸ ἐνδοξότερον τῆς ζωῆς του μνημεῖον», ἀλλὰ τὸ ἔργον δὲν ἐπερατώθη δυστυχῶς ὡς ἐκ τῶν σπουδαίων ὑπηρεσιῶν ἃς προσήνεγκε τῇ πατρίδι του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου. Ὁ μέγας ἱεροφάντης τῶν ἐλευθεριῶν τῶν λαῶν Γλάδστων ἔνθεν μὲν ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῆς δεσποτείας τῶν μεσαιωνικῶν παραδόσεων, ἔνθεν δὲ παλαίει κατὰ τῶν ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν, πάντοτε δὲ ἀναδείκνυται ὁ μέγας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπέρμαχος ἀδιαλείπτως, ἐν μέσῳ τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσιῶν, ἀναγινώσκων ἐπ' ἐκκλησίας τὰς Γραφάς. Ὁ Φὼξ ἐγκαινίζει δημοσίας συνδιαλέξεις πρὸς δημώδη θρησκευτικὴν διδασκαλίαν· ὁ Bunsen εἰς ὀγκώδη συγγράμματα ἀνιχνεύει τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· Τοκεβὶλ καὶ Albesby, Laboulaye καὶ Ἰούλιος Σίμων δοξάζουσι καὶ διὰ σπουδαίων πονημάτων ἀποδεικνύουσιν ὅτι πολιτικαὶ ἐλευθερίαι καὶ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ δὲν δύνανται νὰ παγιωθῶσι παρὰ τοῖς λαοῖς, παρ' οἷς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δὲν ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου·

ὁ ἀμείλικτος τοῦ Παπισμοῦ ἀντίπαλος Ματζίνης δημοσιεύει τὸ πόνημα αὐτοῦ «Dal Concilio a Dio», ὅπως ἐκδηλώσῃ τὰς ἀκραδάντους αὐτοῦ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις· ὁ Renouvier ἱδρύει τὴν ἐπιθεώρησιν τῆς «Κριτικῆς Φιλοσοφίας», ὅπως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστήμης καταπολεμήσῃ τὰ συστήματα τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς ἀθείας· ὁ Μαμιάνης δημοσιεύει τὸ περιώνυμον αὐτοῦ σύγγραμμα «La Religione dell'avvenire», ὁ δὲ Max Müller ἐπισκέπτεται πάντας τοὺς ἡμιβαρβάρους τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς λαοὺς ὅπως μελετήσῃ τὰ θρησκεύματα αὐτῶν. καὶ ἐπανερχόμενος εἰς Ἀγγλίαν διδάσκει ἀπὸ τῆς πανεπιστημιακῆς ἕδρας, ὅτι τὰ θρησκευτικὰ γεγονότα ἐκπορεύονται ἀπὸ τοῦ συμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὔτε αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις οὔτε τὰ θετικὰ θρησκεύματα δύνανται νὰ δώσωσι διεξήγησίν τινα τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων καὶ ἐκδηλώσεων.

Ἐν ταῖς ἑπομέναις μελέταις θὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς δοξασίας πάντων τῶν περιφανῶν φυσιοδιφῶν καὶ φυσιολόγων, οἵτινες διὰ τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν κατέδειξαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἀνυπόστατον καὶ ἀνεπιστῆμον τῶν ὑλιστικῶν ἀρχῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς βάσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ἐνταῦθα θέλω περιορίσῃ τὸν λόγον ἐπί τινων ἐπιστημονικῶν μεταγνώσεων, αἵτινες διαφωτίζουσι τὰς ἡμετέρας σκέψεις.

Ὡς ἡ σπουδαιοτέρα περὶ Ὑλισμοῦ δημοσίευσις θεωρεῖται τὸ σύγγραμμα τοῦ ἰατροῦ Καβανὴς περὶ «τῶν σχέσεων τοῦ Ἠθικοῦ καὶ Σωματικοῦ». Ὁ Καβανὴς πρῶτος διετύπωσε τὸ ὑλιστικὸν δόγμα, καθ' ὃ αἱ ἰδέαι παράγονται ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου διὰ μηχανικῶν κινήσεων, ὡς ἡ χολὴ ἀπὸ τοῦ ἥπατος καὶ ὁ σίελος ἀπὸ τῶν ἀδένων τοῦ στόματος. Τὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη διανύοντος τοῦ Καβανῆ τὸ τριακοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς

ήλικίας, μετὰ ἐννέα δ' ἔτη ἔγραφεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Fauriel δημοσιευθεῖσαν μετὰ τὸν θανατόν του καὶ πραγματευομένην τὸ ζήτημα «περὶ τῶν πρώτων αἰτίων». «Αἱ νέαι καὶ ἐμβριθεῖς μελέται εἰς ἃς ἐπεδόθην, ἔγραφεν ὁ Καβανὴς, μὲ πείθουσιν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ συνταυτίσωμεν τὰ φαινόμενα τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ μετὰ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων· ἡ ἐνοικοῦσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχὴ, ἡ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἀντιλαμβανομένη καὶ κατὰ τὴν σκέψιν συλλειτουργοῦσα μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου πρέπει νὰ ἦνε ἀναγκαίως ἄϋλος καὶ πνευματική· αὕτη εἶνε τὸ αἴτιον, ἡ δὲ ἐγκεφαλικὴ ὕλη τὸ ὄργανον.» Τὰς νέας ταύτας καὶ ὅλως τῶν προηγουμένων ἀντιθέτους πεποιθήσεις του ὑποστηρίζει δι' ἐπιχειρημάτων φυσιολογικῶν καὶ πειραματικῶν, καταλήγει δὲ εἰς τὸ ἑπόμενον συμπέρασμα· «ἡ ἄϋλος καὶ πνευματικὴ ἀρχὴ ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικοῦσα προϋποτίθησιν ἀναγκαίως ἓν πρῶτον πνευματικὸν αἴτιον ὅπερ δὲν ἠξεύρω πῶς νὰ καλέσω, Βέδαν ἢ Δία ἢ Ἰεχωβὰ, ἀλλ' ὅ,τι εἰς τὴν διανοιάν μου ἥδη ἐπιβάλλεται, εἶνε ὅτι ἡ πρώτη αὕτη αἰτία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ».

Ἐν τῷ 17ῳ τόμῳ τοῦ ἰατρικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος «Archives générales de médecine» ἐδημοσιεύθη ἡ ἑπομένη ἀνάκλησις τῶν ὑπὸ τοῦ φυσιολόγου Georges πρεσβευομένων ὑλιστικῶν δοξασιῶν. «Ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθέντι συγγράμματι κατὰ τὸ ἔτος 1821 περὶ «τοῦ νευρικοῦ συστήματος», ὡς καὶ ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ ἐκπονηθέντι περὶ «παραφροσύνης», ἐκηρύχθην ὀπαδὸς τῶν θεωριῶν τοῦ Ὑλισμοῦ. Νέαι μελέται ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν φαινομένων τῆς ὑπνοβασίας δὲν μοὶ ἐπιτρέπουσι πλέον νὰ ἐγείρω ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἐν ἡμῖν καὶ ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρξεως δυνάμεων ὅλως νοητῶν καὶ πνευματικῶν· ἡ τελευταία αὕτη πεποίθησίς μου ἐρείδεται ἐπὶ ἀδιαφιλονεικήτων σπουδαίων γεγονότων. Ἤμην ἀρά γε ἐνδομύχως

*

πεπεισμένος περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ὅσων ἐδημοσίευσα κατὰ τὸ 1821: Φρονῶ τοὐλάχιστον ὅτι τότε ἤμην πεπεισμένος· καλῶς ὅμως ἐνθυμοῦμαι ὅτι καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας πεποιθήσεις μου ἐπηγείροντο ἐν ἐμοὶ δισταγμοί, οὓς ἅπαντας διεσκέδαζον διὰ τῆς ἀρχῆς καθ' ἣν οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὕλης. Συνέτεινεν ἴσως εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἀσεβῶν δοξασιῶν μου ἡ ματαιότης τῆς ἐπιδείξεως; Δὲν ἐξετάζω τοῦτο· ἀλλ' ἡ παροῦσα δήλωσις δι' ἧς ἀνακαλῶ τὰς προηγουμένας δοξασίας μου θὰ ἴδῃ τὸ φῶς, ὅταν δὲν θὰ ἐπιτραπῇ εἰς οὐδένα νὰ ἐγείρῃ ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς εἰλικρινείας μεθ' ἧς παραδίδεται ἐπὶ τοῦ χάρτου. Ἐὰν ἐγὼ δὲν κρίνω κατάλληλον νὰ δημοσιεύσω, παρακαλῶ τοὺς ἐκτελεστὰς τῆς διαθήκης μου νὰ δώσωσιν εἰς τὴν ἀνάκλησιν ταύτην πᾶσαν δυνατὴν δημοσιότητα. (1η Μαρτίου 1826)»

Ὁ Σὶρ Humphrey Davy, πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Λονδίνου, ὁ διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις του θεωρούμενος ὡς ὁ Humbold τῆς Ἀγγλίας, νέος ἔτι ὤν, ὑπῆρξεν εἷς τῶν φανατικωτέρων ὑλιστῶν. «Ἡ σκέψις, ἔγραφε, καὶ πᾶσα τῆς διανοίας ἐνέργεια εἶνε ἁπλαῖ λειτουργίαι καὶ ἰδιότητες τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης.» Πρὶν ἢ συμπληρώσῃ τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὁ Davy ἀπεκήρυξε πάσας τὰς διὰ τῶν πονημάτων του δημοσιευθείσας ὑλιστικὰς θεωρίας· «εἰργάσθην, ἔγραφεν, ἐπὶ μακρὸν, εἰργάσθην ὅπως συνταυτίσω τὸ σῶμα μετὰ τῆς νοήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος· τὰ νεῦρα βεβαίως καὶ ὁ ἐγκέφαλος παρεμβαίνουσι καὶ συμπράττουσιν, ἀλλ' ἐν τίνι σχέσει καὶ ἐν τίνι μέτρῳ; ἰδοὺ τί μοὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ γνωρίσω. Ὅμως περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικούσης πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου ἀρχῆς ἤδη εἰμὶ πεπεισμένος ἄνευ δισταγμοῦ καὶ ἀμφιβολίας». Οὐδὲ ὁ Davy περιωρίσθη εἰς τὴν ἁπλῆν ταύτην ἀποκήρυξιν τῶν τῆς νεότητος πεποιθήσεων, ἀλλ' ἐγκαταλείψας τὰ συνήθη ἐπιστημονικὰ ἔργα του καὶ ἀποδημήσας, ὅπως ἐν

ἀνέσει ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἐκπόνησιν πονήματος ἐπιστημονικῶς ἀναλύοντος τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα, ἐδημοσίευσε τὸ περισπούδαστον αὐτοῦ σύγγραμμα, «Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι ἑνὸς φιλοσόφου», δι' οὗ ἀνεξαρτήτως πάσης μεταφυσικῆς θεωρίας ἀνεσκεύασε τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας. Ὁ μέγας φυσιοδίφης κατέλυσε τὸν βίον ἐν Γενεύῃ ὅπου καὶ ἐτάφη, ἐπὶ δὲ τοῦ μνημείου του, τῇ βουλήσει αὐτοῦ, ἐνεχαράχθη ἡ λέξις «Ἐλπίζω», ἐν ᾗ συγκεφαλαιοῦνται καὶ εὐγλώττως ἐκδηλοῦνται αἱ τελευταῖαι αὐτοῦ πεποιθήσεις.

Ὁ Ἐρρῖκος Φερδινάνδος Παπιλιών, εἷς τῶν ἐγκριτοτέρων τῆς Γαλλίας φυσιοδιφῶν, ἐπεδόθη εἰς τὰς μελέτας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καθόσον αὗται σχετίζονται πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν. «Ἡ ἀδιάλειπτος μελέτη τῶν ἀμεταβλήτων καὶ σταθερῶν τῆς φύσεως φαινομένων, ἔγραφεν ὁ Παπιλιών, προπαρεσκεύασε καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ ἄκαμπτον τῆς διανοίας μου· ἡ ἀνάγνωσις δὲ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διδερὼ καὶ Λαμετρῆ ἐνισχύσασα τὰς ὑλιστικὰς δοξασίας μου διήγειρεν ἐν ἐμοὶ ἀληθὲς μῖσος κατὰ πάσης μεταφυσικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἰδέας». Ὅπως μελετήσῃ διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου τ' ἀνθρωπολογικὰ φαινόμενα, ἐπωφεληθῇ δὲ καὶ πάσης ἐπιστημονικῆς προόδου πρὸς διεξήγησιν τῶν πνευματικῶν γεγονότων διὰ τῶν ὀργανικῶν καὶ μηχανικῶν τῆς φύσεως νόμων, διῆλθε πολλὰ ἔτη τοῦ βίου ἐν τοῖς χημείοις τοῦ Wurtz καὶ Robin· ἀλλ' αἱ πειραματικαὶ αὗται μελέται ἀντὶ νὰ ἐδραιώσωσι τὰς στερεὰς αὐτοῦ ὑλιστικὰς πεποιθήσεις, μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐξησθένισαν καὶ ἐπὶ τέλους διέσεισαν καὶ ὅλως ἐξήλειψαν αὐτάς, ὁδηγήσασαι αὐτὸν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς ἐξηγήσεως τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων διὰ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. «Ἐν μέσῳ τῶν σπουδαίων τούτων πειραματικῶν ἐπὶ τῆς ὕλης μελετῶν μου, ἔγραφεν ὁ Παπιλιών κατὰ τὸ 1874, ἔλυσα τὰ ὕψιστα περὶ ψυχῆς προβλήματα, καὶ πεισθεὶς περὶ τοῦ ψεύδους

τῆς κτηνώδους ἀρνήσεως ἐγκατέλιπον τὸν Ὑλισμὸν τὸν ἑκάστοτε παρακολουθοῦντα τὰς πρώτας καὶ νεανικὰς μελέτας· κατεῖδον δὲ τὴν ἀλήθειαν τῶν θρησκευτικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἀρχῶν.»

Ὁ ἐν Γερμανίᾳ Czolbe συνέτεινεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος πρὸς διάδοσιν τῶν τῆς Ὑλοδοξίας ἀρχῶν, ἐπιληφθεὶς δὲ ἰδίως τοῦ περὶ αὐτοσυνειδησίας ζητήματος, ἐπρέσβευεν ὅτι «τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως εἶνε ἀπαύγασμα τῶν κινήσεων τοῦ ἐγκεφάλου ἐπ' αὐτοῦ ἐπανακαμπτουσῶν». Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἀποκηρύξας τὰς ἀρχὰς ταύτας ἐν μεταγενεστέρῳ συγγράμματι ἔγραφεν· «ἐξῆλθον τῆς ἀπάτης ὅτι αἰσθήσεις καὶ αἰσθήματα ἐκ τῆς ὕλης πηγάζουσι».

Τὰ γεγονότα ταῦτα μᾶς ἄγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ αὐθυπάρκτου τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, πηγαζουσῶν ἐξ ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐμβριθῶν μελετῶν ἀνεξαρτήτως τῶν παραδόσεων καὶ παντὸς θετικοῦ θρησκεύματος. Κατὰ τὴν πρώτην τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν μόρφωσιν δὲν ὑπῆρχον βεβαίως οὔτε παραδόσεις οὔτε θετικὸν θρήσκευμα, οὐδὲ αἱ μεταγενέστεραι παραδόσεις ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διανοίας τῶν ἀποβαλόντων αὐτὰς καὶ μὴ ἀποδεχθέντων τὸ θεῖον αὐτῶν κῦρος, οὐδ' ἐπενήργησαν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν πολεμίων παντὸς θετικοῦ θρησκεύματος, οὐδὲ ἐπιῤῥοήν τινα ἐνήσκησαν ἐπὶ τῶν ὑπολογισμῶν καὶ τῶν πειραματικῶν τῶν ὑλιστῶν σκέψεων, τῶν ἀποκηρυξάντων τὰς ἰδίας ἀρχὰς καὶ ἀποδεξαμένων τὰς ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐπιλύσεις τῶν κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν φαινομένων. Βεβαίως αἱ παραδόσεις καὶ τὰ θρησκεύματα σπουδαίως συμβάλλουσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων· ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τοῦ ἀγρίου εἶνε πάντῃ διάφορος τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ Μωαμεθανοῦ ἢ τοῦ Ἰσραηλίτου, καὶ τούτων πάλιν αἱ πεποιθήσεις πάντῃ διάφοροι τῶν πεποιθήσεων τοῦ

πρεσβεύοντος τὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, σύμφυτον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐξ οὗ ἀπορρέουσιν αἱ πρῶται θρησκευτικαὶ συναισθήσεις, καθιστὸν δὲ τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θρησκευτικῆς ἀναπτύξεως καὶ διαμορφώσεως, δὲν ἤρτηται οὔτε ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως, οὔτε ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων. Ὡς ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὂν διανοητικὸν πεπροικισμένον δι' ἠθικῶν, αἰσθηματικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων, οὕτω εἶνε σύμφυτον αὐτῷ καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Ἡ ἐπιστήμη ἀναπτύσσει καὶ διαμορφοῖ τὴν διάνοιαν, ἀλλ' αὕτη νοεῖ καὶ σκέπτεται πρὸ πάσης ἐπιστήμης· αἱ ὡραῖαι τέχναι συμβάλλουσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ὡς αἱ ἠθικαὶ καὶ πολιτειακαὶ ἐπιστῆμαι εἰς τὰ λοιπὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ ταῦτα προϋπάρχουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸ πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης.

Οὕτως ἡ ἐπίλυσις τῶν ὑψίστων προβλημάτων διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὑλιστικῶν ἀρχῶν οὐδόλως μεταβάλλεται οὐδ' ἀλλοιοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων διὰ τοὺς ἑπομένους λόγους· πρῶτον μὲν, διότι τὸ ζήτημα καὶ μετὰ τὴν μόρφωσιν τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων μένει ἀμετάβλητον, ἐκζητουμένου ἐὰν εἰς ταύτας ἐνυπάρχει ἡ ἀλήθεια ἢ εἰς τὰς ἐκκρίσεις τῶν σπανίων τῶν ὑλιστῶν ἐγκεφάλων. Εἶτα δὲ, διότι αἱ πρῶται προκύψασαι θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἀναγκαίως παρήχθησαν πρὸ πάσης θρησκευτικῆς παραδόσεως. Καὶ τελευταῖον, διότι μυριάδες ἐπὶ μυριάδων ἐγκεφάλων, καὶ δὴ ἐπιστημόνων καὶ ἄλλοτε ὑλιστῶν, ἀποβαλόντες πᾶν θετικὸν θρήσκευμα καὶ πᾶσαν παράδοσιν, παράγουσιν ἰδέας καὶ πεποιθήσεις θρησκευτικὰς, ἀνεξαρτήτους πάσης ἐπιδράσεως τῶν παραδόσεων καὶ τῶν θετικῶν θρησκευμάτων.

Ἀλλ' εἶνε ἤδη καιρὸς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τοὺς συνδιαλεγομένους καὶ νὰ ἐκθέσωμεν τὰ συμπεράσματα τῶν μελετῶν μας.

Ἐλάβομεν ὡς γνώμονα καὶ ὁδηγὸν τῆς ἡμετέρας κρίσεως τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν· ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῆς δοξασίας καθ' ἣν αἱ ἰδέαι καὶ αἱ πεποιθήσεις καὶ πάντα τὰ νοήματα ἤρτηνται ἀπὸ τῶν ἀμέσων τοῦ ἐγκεφάλου λειτουργιῶν, ἐφηρμόσαμεν τοὺς νόμους καὶ τὴν λογικὴν τῆς μηχανικῆς κινήσεως καὶ τῶν σωματικῶν ὀργανισμῶν. Εὑρεθέντες δὲ κατὰ τὴν πορείαν μας ἔναντι σπουδαίου, διαρκοῦς καὶ ἀκαταβλήτου γεγονότος, τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τῆς ἀνθρωπότητος, ἤχθημεν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἐντελεστέρας ὀργανώσεως τῶν κρανίων εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ τῶν σπανίων τῶν ὑλοδοξούντων ἐγκεφάλων ἐκκρίσεις εἰσὶ πλημμελεῖς καὶ παθολογικαὶ, αἱ δὲ τῶν πολλῶν καὶ τῶν τελειοτέρων εὔρυθμοι καὶ φυσιολογικαί. Πρὸς ἐξέλεγξιν τῆς ὀρθότητος τοῦ ἡμετέρου συμπεράσματος ἐφηρμόσαμεν καὶ τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἡ φύσις μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀνελύσαμεν καὶ τὰς ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων ἀντιτεινομένας ἀντιῤῥήσεις, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα ἡμῶν οὐδόλως ἐσαλεύθη, νέα μάλιστα προέκυψαν ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης ἐπιχειρήματα καταδεικνύοντα τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς ὑλιστικῆς θεωρίας.

Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ ἡμέτερος ὑλιστὴς διαμαρτύρεται καὶ κατὰ τῆς ἐφαρμοσθείσης λογικῆς καὶ κατὰ τῆς πορείας ἣν διηνύσαμεν καὶ κατὰ τοῦ συμπεράσματος εἰς ὃ κατελήξαμεν.

« Ἐγὼ, ἐπιφωνεῖ, δὲν δύναμαι νὰ ὑποτάξω τὰς πεποιθήσεις μου οὔτε εἰς ἀριθμητικοὺς ὑπολογισμοὺς οὔτε εἰς μηχανικὰς καταμετρήσεις οὔτε εἰς τὰς τῶν ἄλλων γνώμας καὶ ἰδέας, καὶ ἂν ταύτας συμμερίζεται ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Εἰμὶ ἐλεύθερος καὶ κατὰ τὰ συναισθήματα καὶ κατὰ τὰς σκέψεις καὶ κατὰ τὰ διανοήματά μου, οὐδὲ ἀποδέχομαι τὴν ἀλήθειαν ἄλλων ἰδεῶν πλὴν τῶν ἱκανοποιουσῶν τὴν ἐμὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐμὴν διάνοιαν. Τὸ προφανὲς καὶ αὐταπόδεικτον δι' ἐμὲ εἶνε ὅτι

πλὴν τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου οὐδὲν ὑπάρχει, ἀδιαφορῶ δὲ καὶ οὐδόλως λαμβάνω ὑπ' ὄψει τὰς τῶν πολλῶν πεποιθήσεις οὐδὲ εἶνε λογικὸν νὰ μεταβάλω τὸ ἐλεύθερον ἐμοῦ φρόνημα ἐρειδόμενος ἐπὶ τούτων.»

Δὲν ἀμφισβητοῦμεν βεβαίως τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου λειτουργίας τῆς διανοίας σας οὐδὲ ἀμφισβητοῦμεν τὸ ἀπόλυτον τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεώς σας· ἀλλ' ἀνομολογήσατε μεθ' ἡμῶν ὅτι εἰς τοὺς λόγους σας ἔγκειται νέα ὁριστικὴ ἐξέλεγξις καὶ ἀνασκευὴ πάσης ὑλιστικῆς θεωρίας. Ἔστὲ ἐλεύθεροι κατά τε τὴν νόησιν καὶ τὰς κρίσεις, ἐλεύθεροι ν' ἀποδεχθῆτε ἢ ἀποβάλητε τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰ νοήματα τῶν ἄλλων. Ὅπως διαγνώστητε τὴν φυσιολογικὴν ἢ παθολογικὴν κατάστασιν τῆς διανοίας σας, ἀρνεῖσθε νὰ ἐφαρμόστητε ἐπ' αὐτῆς τοὺς ἐφαρμοζομένους κανόνας κατὰ τὴν διάγνωσιν τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἥπατος, τῶν νεφρῶν καὶ τῶν ἀδένων· ἀποκρύετε τὴν διδομένην ὑπὸ τῆς φύσεως διεύθυνσιν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, προτίθεσθε δὲ διὰ τῆς ἐλευθέρας διανοίας σας νὰ κρίνητε, ἐὰν αἱ παραγόμεναι ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἰδέαι κατά τε τὴν βάρβαρον καὶ ἀγρίαν ἢ ἐκπεπολιτισμένην κατάστασιν εἰσὶ ψευδεῖς ἢ ὀρθαί. Τὰ μηχανικὰ καὶ ἱστορικὰ καὶ στατιστικὰ γεγονότα δὲν δύνανται νὰ δεσμεύσωσιν οὔτε τὰς κρίσεις οὔτε τὰς πεποιθήσεις σας. Ἀγαθῇ τύχῃ· ἀλλὰ τότε δὲν εἶσθε πλέον μηχανή, ἡ προσωπικότης σας δὲν ἔγκειται πλέον εἰς τὰς μηχανικὰς λειτουργίας ἑνὸς ὀργάνου, ἐξ οὗ παράγονται αἱ ἰδέαι ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον τῶν φυσικῶν νόμων ἐπικράτησιν· ἀποκρύοντες δὲ τὴν λογικὴν τῶν ἀριθμῶν καὶ τοῦ εἴδους τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ποιότητος τῆς ὕλης καὶ τῶν συμπερασμάτων, εἰς ἃ μᾶς ἄγει ἡ καθολικότης τῶν γεγονότων, καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοίας σας διεκδικοῦντες, διαμαρτύρεσθε κατὰ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν βάσεων τοῦ Ὑλισμοῦ. Διότι ἡ μὲν ἄρνησις τῆς ἐλευθερίας τῆς νοήσεως καὶ

τῆς βουλήσεως εἶνε ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος πάσης ὑλιστικῆς θεωρίας, ἡ δὲ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας κατά τε τὴν σκέψιν, τὴν συναίσθησιν καὶ τὴν βούλησιν ἄγει ἡμᾶς εὐθὺ εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὕπαρξιν ἀρχῆς ἀνεξαρτήτου τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, μὴ δεσποζομένης ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀμεταβλήτων τῆς φύσεως νόμων. Ἀλλὰ τότε δὲν εἴσθε πλέον ὑλισταὶ ἢ κατ' ὄνομα, διὰ δὲ τῶν περὶ ἐλευθερίας λόγων καὶ φρονημάτων σας σαλεύετε ἐκ βάθρων τὸ ὑλιστικὸν οἰκοδόμημα τὸ μὴ ἀποδεχόμενον δυνάμεις καὶ ἀρχὰς ἐνεργούσας ἐκτὸς τῶν μηχανικῶν νόμων.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ὑλισμὸς δὲν δύναται νὰ ὑποστῇ οὐδὲ τὸν ἔλεγχον τῶν ἰδίων ἀρχῶν, αἱ ἠθικαὶ διδασκαλίαι καὶ τὰ πρακτικὰ αὐτοῦ συμπεράσματα εἶνε ἄρά γε τοιαῦτα ὥστε, ἐκθαμβούμενοι ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς αὐστηρότητος τῶν λογικῶν ὑπολογισμῶν καὶ σκέψεων ἀπομακρυνόμενοι, ν' ἀποκλίνωμεν πρὸς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν; Τίς δύναται νὰ ᾖ ἐπὶ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου ἡ τῶν πνευματικῶν καὶ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐπίδρασις, τίς δὲ ἡ τῶν τῆς ἀρνήσεως ὑλιστικῶν θεωριῶν;

Μὴ ἀπαντήσῃς ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος τούτου, ἀναγνῶστα, οὐδ' ἐγώ. Τὸ περισπούδαστον τοῦτο ἀντικείμενον θὰ μελετήσωμεν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐπισταμένως, κατὰ δὲ τὴν μελέτην ταύτην λαβόντες ὡς ὁδηγοὺς τῶν σκέψεών μας τὰς ὑλιστικὰς δοξασίας, ἃς ἐκζητήσωμεν τὴν ἀπάντησιν παρὰ τῶν ἀντιφρονούντων, ὧν οἱ ἐγκέφαλοι εἰσὶν ἀπηλλαγμένοι πάσης ἐκ τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος καὶ τῶν παραδόσεων ἐπιδράσεως.

Ὁ Διδερώ, διακρινόμενος μεταξὺ τῶν ὁμοφρόνων του διὰ τὸ βίαιον τῶν προσβολῶν του κατὰ πάσης θρησκευτικῆς ἰδέας, συνεβούλευεν ἡμέραν τινὰ τὸν υἱόν του ἐπὶ παρουσίᾳ ἑνὸς τῶν ἰδίων μαθητῶν· «τέκνον μου, τῷ ἔλεγε, καλαὶ εἶνε αἱ ὑπαγορεύσεις τοῦ νοός, ἀλλὰ τὸ καλλίτερον προσκεφάλαιον ἐφ' οὗ δύναται ὁ

ἄνθρωπος νὰ ἐπαναπαυθῇ εἶνε ἡ θρησκεία». Τοῦ παρευρισκομένου μαθητοῦ παρατηρήσαντος ὅτι ἡ συμβουλὴ ἀντίκειται εἰς τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας, «φίλε μου, τῷ εἶπεν ὁ διδάσκαλος, εἰμὶ ὑλιστὴς ἐπὶ ἓξ μόνον μῆνας κατ' ἔτος». Καὶ πολλὰς ἄλλας παρεῖχεν ὁ Διδερὼ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ἀποδείξεις, μαρτυρούσας ἀντιθέτους τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημοσίᾳ ἐπαγγελλομένων πεποιθήσεων. Περιπατῶν ἡμέραν τινὰ εἰς τὴν ἐξοχὴν μετὰ τοῦ φίλου του Grimm ἔλαβεν εἰς χεῖρας στάχυν σίτου καὶ ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἠτένιζεν ἐπ' αὐτοῦ εὐλαβῶς τοὺς ὀφθαλμούς. Τί παρατηρεῖς; ἠρώτησεν αὐτὸν ὁ Grimm. — Δὲν παρατηρῶ, ἀλλ' ἀκούω. — Τίς σοὶ ὁμιλεῖ; — Ὁ Θεὸς, ἀπεκρίθη ὁ Διδερώ. — Καὶ λοιπόν; — Ἡ καρδία ἀκούει καὶ συναισθάνεται, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα εἶνε περιωρισμένον. [1])

Ὁ δημοσιεύσας ἐν Ἀθήναις τὴν περὶ «Αὐτοματισμοῦ» πραγματείαν εἰς τὸ περὶ θρησκεύματος ζήτημα ἔγραφεν· «εἶνε ἀληθὲς ὅτι πολλοὶ νομίζουσι τὴν θρησκείαν βλαβερὰν καὶ ζητοῦσι τὴν κατάργησιν αὐτῆς· εἰς μεγάλην ὅμως εὑρίσκονται πλάνην. Πρῶτον, στρατὸς ἄνευ θρησκείας, ναύτης ἄνευ θρησκεύματος, ἀσθενέστατα εἶνε τοῦ ἔθνους προπύργια. Δεύτερον, γυνὴ ἄνευ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀηδέστατον καὶ βρωμερὸν εἶνε συνήθως ζῶον. Τρίτον, κατάργησις τοῦ θρησκεύματος σημαίνει ὄχι μόνον κατάργησιν πάσης ἐν τῷ βίῳ παρηγορίας διὰ τὸ πολὺ τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ἔκλυσιν παντὸς ἠθικοῦ συνδέσμου διὰ τὸν κατώτερον λαόν.» [2]) Οὕτω ἀνθρώπινον ὂν στερούμενον θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶνε ἀπεχθὲς κτῆνος. Ὁποία βαρύτιμος ὁμολογία! Ὁποία ἀριστοτέχνου σκιαγραφία, χαραχθεῖσα διὰ τοῦ καλάμου τοῦ δοξάζοντος ὅτι δύναμις καὶ νοήσεως καὶ

---

[1]) Albesby — Comment les peuples deviennent libres — βιβλ. στ.' κεφ. θ.'

[2]) Ἡμερολόγιον Ἀσωπίου τοῦ ἔτους 1883 σελ. 410.

κρίσεως καὶ βουλήσεως ἔγκεινται εἰς σωματικὰς τοῦ ἐγκεφάλου ἐνεργείας ἐντετοπισμένας εἰς νευρικὰς χώρας ἐν αἷς ἐπεξεργάζονται!

Καὶ ταῦτα μὲν οἱ ὑλισταὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, τίνα δὲ περὶ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ δόγματα τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος μυκτηρίζοντες;

Πρὸ δύο ἐτῶν οἱ ἐλευθεροφρονοῦντες ἑώρταζον τὴν ὀγδοηκονταετηρίδα τοῦ μεγαλοφυοῦς τοῦ αἰῶνος ποιητοῦ τοῦ ὁλόκληρον δημιουργήσαντος ποίημα κατὰ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Βίκτωρ Οὐγὼ πολεμεῖ τὰ δογματα, κατεδαφίζει τοὺς ναοὺς, ἐξορίζει τὴν θεότητα ἐκ τοῦ Πανθέου καὶ τοῦ Παρθενῶνος, καταργεῖ τὰς ἱεροτελεστίας, μυκτηρίζει τὴν λατρείαν καὶ, ὡς καταιγὶς ἀναρπάζουσα πᾶν τὸ προστυχὸν, ἡ φαντασία του ἐξεγειρομένη καὶ λάβρος κατὰ τῶν παραδόσεων τῶν λαῶν ἐπιπίπτουσα διανοίγει τὴν ἄβατον ἄβυσσον, τὴν φρικώδη τῆς ἀρνήσεως ἄβυσσον, ἐξ ἧς τὸ φρικαλέον τῆς ὑλοδοξίας φάσμα ἐγειρόμενον ἀπαγγέλλει τὸν ἀπαίσιον λόγον· « Μηδέν »·

« Μηδὲν πρὸ τῆς ζωῆς, μηδὲν μετὰ θάνατον.

« Τὸ ἀγαθὸν οὐδένα ἔχει λόγον ἀπέναντι τοῦ κακοῦ, ὡς ὁ τροπικὸς ἀπέναντι τοῦ πόλου. Πάντα διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀνάγονται εἰς τὸ κτηνῶδες ἔνστικτον.

« Ὁ Δὲ Σάδης θριαμβεύων μυκτηριζέτω τὸν Βικέντιον Πάολα.

« Πᾶν ὕλης ἄτομον νεκρὸν, κωφὸν, ἀσυνείδητον, νῦν μὲν τυραννοῦν νῦν δὲ τυραννούμενον.

« Τὰ πάντα εἰς τὰς ὀρέξεις καὶ εἰς τὰς γαστέρας.

» Ἀρετή· κενὴ λέξις. Κακούργημα, δὲν ὑπάρχει. Ἔσο τίγρις, ἐὰν δύνασαι. Ἔσο τίγρις, ἐὰν τοῦτο σὲ θέλγει. Ζῆθι, ἀδιάφορον πῶς. Κατάλυσον τὸν βίον, ἀδιάφορον ποῦ. Ἰδοὺ τὸ δόγμα.

« Καλιγόλας ὁ σοφὸς, Ἀριστείδης ὁ παράφρων.

« Χριστὸς καὶ Ἰούδας ἀποχωρίζονται, ἀλλ' ἐν τῷ αἰωνίῳ σκότει συγχωνεύονται. Τὸ ἄτομον ἀγνοεῖ τίς ὁ Χριστὸς, τίς δὲ ὁ Ἰούδας. Ἡ κακοῦργος ἰσότης τοῦ Ἀστέρος καὶ τοῦ βορβόρου.

« Ἀτίλας, ἄτομον ἀπαίσιον, ἀλλ' ἀθῶον, ἀνεύθυνον ὡς τὸ ἄτομον τοῦ πυρὸς, ὡς ἡ κόκκος τῆς ἄμμου

« Μάρκος ὁ Αὐρήλιος. Ἵνα τί; Τιβέριος. Διὰ τί ὄχι; Νέρων καὶ Τραϊανὸς δὲν εἶνε ἢ μορφαὶ ἐπιπλέουσαι καὶ κυμαινόμεναι.

« Ὁ καλούμενος δεσπότης ἢ τύραννος ἢ δήμιος κατατρώγει τὰς σάρκας, ὡς σεῖς τρώγετε τὸν ἄρτον. »

« Τί καλεῖτε ψευδὲς, τί δὲ ἀληθές; τί τὸ δίκαιον, τί δὲ τὸ καθῆκον; ἀπόστολος, δήμιος, ἥρως, προδότης, πάντα μάταια καὶ κενά.

« Μὴ ἔστω πλέον τί ἀγαθὸν οὔτε μέγα οὔτε ὅσιον οὔτε ἰδεῶδες οὔτε θεῖον. Ἔστωσαν πάντα τυχαῖα, σκιαὶ καὶ ἐρείπια.

« Τὸ Σύμπαν, μαινόμενον ἐν τῷ σκότει, μὴ γνώτω οὐδὲν ἐκ τῶν φερόντων τ' ὄνομα· ἀγάπη, λόγος, δικαιοσύνη.

« Οὐσία τῶν ὄντων ἔστω τὸ ἕρπον καὶ ἀσυνειδήτως ἀνελισσόμενον, διαλάμπον ἄνευ φωτὸς, κινούμενον ἄνευ αἰτίου, ὄγκος παγετώδης μὴ ἔχων οὐδὲ τὴν ὄψιν δεσμωτηρίου, εἶδος ἀδιαλείπτου, ἀλόγου θανάτου, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐπανερχόμενον καὶ ἀπὸ τοῦ τάφου ἐγειρόμενον.

« Θεὸς δὲν ὑπάρχει. Ἀρνήθητι καὶ ἀναπαύου. Μηδεμίαν ἔχεις εὐθύνην. Οὐδεὶς σὲ περιμένει.

« Ψυχὴ δὲν ὑπάρχει. Ἄνθρωπε! Οὐδὲν τοῦ σώματος ἐπιζῇ. Σὰρξ ὡρισμένη διὰ τὸν τάφον, ἀρκείτω σοι ὁ σκώληξ. »

Πρὸ τοιούτων φρικωδῶν ἐρειπίων καὶ καταστροφῶν, εἰς ἃς τὸ ἀποτρόπαιον τοῦ Ὑλισμοῦ φάσμα ἤγαγε τὴν διάνοιαν τοῦ ποιητοῦ, τὸ πνεῦμα τοῦ Οὐγὼ καταπλήσσεται, συνταράσσεται, ἔντρομον δὲ γενόμενον καὶ διὰ τροπῆς, ἧς μάτην θὰ ἐπειρώμεθα

νὰ ἐκζητήσωμεν τὸν λόγον εἰς μηχανικὰς τοῦ κρανίου κινήσεις, ἀπελευθεροῦται τοῦ φάσματος, καὶ τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης, ὑπὸ θείας δὲ αἰωρούμενον πτήσεως ὑπερυψοῦται καὶ ἐν μέσῳ ὑπερκοσμίων ἐνοράσεων ἐναβρυνόμενον, ἀνασκάπτει διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀπεχθοῦς δοξασίας, ὑπὸ ἀπλέτου δὲ διαυγαζόμενον λάμψεως, ἐπαναπαύεται εἰς τὴν συναίσθησιν καὶ ὁμολογίαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὑψίστου.

« Ὑπάρχει. Ἀλλ' οὐδεμία ἀνθρώπου ἢ ἀγγέλου γλῶσσα, οὐδεμία ταλαιπωρία, οὐδεμία ἀγάπη οὐδὲν τρυφερὸν, ταπεινὸν ἢ ἀγέρωχον χεῖλος δύναται ν' ἀρθρώσῃ εὐκρινῶς τ' ὄνομά του.

« Ὑπάρχει! ὑπάρχει! ὑπάρχει!

« Οἱ οὐρανοὶ, αἱ ἡμέραι, αἱ νύκτες, αἱ λαμπηδόνες παντὸς μεγαλείου εἶνε ἀριθμοὶ. Ἐκεῖνος εἶνε τὸ Ἄπειρον.

« Ἄνθρωπε. Ἀρκείτω σοι νὰ πιστεύῃς εἰς Αὐτόν. Ἀρκείτω σοι νὰ ἐλπίζῃς εἰς Αὐτόν. Ἀρκείτω σοι νὰ λέγῃς, Ὑπάρχει!

« Ὑπάρχει! Διότι οἱ Καίσαρες τρέμουσιν ἐνώπιον τῆς Πάτμου.

« Ὑπάρχει! Διότι ἐγὼ θεωρῶ Αὐτὸν εἰς τὸ Ἰδεῶδες, εἰς τὸ Ἀπόλυτον, εἰς τὸ Δίκαιον, εἰς τὸ Καθῆκον, εἰς τὴν Ἐπιστήμην.

« Ὑπάρχει! Διότι ὁ νοῦς μος πρὸς Αὐτὸν ἀνυψούμενος καθίσταται γίγας.

« Ὑπάρχει! Ὑπάρχει! Ψυχή μου, ἴδε, ἴδε Αὐτόν.

« Ἄξων Αὐτοῦ εἶνε ἡ Δικαιοσύνη, κύκλος ἡ Συνείδησις, ἰσημερία ἡ Ἰσότης, ἄπειρος Αὐτοῦ ἠὼς ἡ Ἐλευθερία. Αἱ λαμπηδόνες τῶν ἀκτίνων Του διαφωτίζουσι τὰ αἰσθήματά σου.

« Ὑπάρχει! Ὑπάρχει ἄνευ ἐκλείψεως, ἄνευ νυκτὸς, ἄνευ ἀναπαύσεως. Ἄναρχός τε καὶ Αἰώνιος. »

ΜΕΛΕΤΗ Γ.

ΑΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΔΕΑ.

Εἰσαγωγικαὶ σκέψεις.

Προτίθεμαι ἤδη ν' ἀναλύσω καὶ ἀνασκευάσω τὰς θεωρίας τῶν ὑλοδοξούντων διὰ τῶν ἀρχῶν τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, ἃς ἑκάστοτε ἐπικαλοῦνται κατὰ πάσης μεταφυσικῆς ἀληθείας καὶ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως.

Αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι εἶνε ἄρά γε ἁρμόδιαι νὰ ἐπιλύσωσι τὰ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων προβλήματα:

Αἱ ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀποδεδειγμέναι ἀλήθειαι, ἀντίκεινται ἄρά γε εἰς τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων, ἢ ἀπ' ἐναντίας ἐνισχύουσι καὶ καθιστῶσιν ἀκαταμάχητον τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν:

Τίς εἶνε ἡ ὑπόστασις τῆς περὶ αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς δοξασία, τίς δὲ ἡ θέσις τοῦ Δαρβινισμοῦ ἐνώπιον τῆς ἐπιστήμης:

Ἀλλ' ἐνταῦθα φαίνεταί μοι ὅτι ἀκούω τὰς συνήθεις τῶν ὑλοδοξούντων ἐπιτιμήσεις· εἶσαι σὺ ὁ γράφων ἁρμόδιος, ἔχεις

δὲ τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιστημονικὴν ἱκανότητα, ὅπως ἐπιληφθῇς συζητήσεως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν; Οἱ δὲ ἀναγνῶσται πρὸς οὓς ἀποτείνεσαι, ἐὰν δὲν ἐνέκυψαν εἰς μελέτας ἐπὶ τῶν ἀκριβολόγων ἐπιστημῶν, δύνανται ἆρά γε καλῶς νὰ κρίνωσι καὶ στερρὰς νὰ μορφώσωσι πεποιθήσεις ἐπὶ ζητημάτων μὴ διακειμένων ἐν παραλλήλῳ θέσει πρὸς τὴν νοητικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν;

Μὴ πτοηθῇς, ἀναγνῶστα, διὰ τῶν ἐρωτημάτων τούτων· ἐκ τῆς προεισαγωγικῆς ταύτης μελέτης θὰ πεισθῇς εὐχερῶς ὅτι σὺ μέν, διὰ τῶν ὑπαγορεύσεων καὶ τῆς λογικῆς τοῦ κοινοῦ νοὸς τὴν κατάλληλον ἐφαρμόζων μέθοδον, δύνασαι νὰ διανύσῃς ἀσφαλῶς τὴν ὁδὸν εἰς ἣν πρόκειται νὰ εἰσέλθωμεν, ἐγὼ δὲ οὐδὲν πράττω τὸ παράτολμον λαμβάνων παρὰ σοὶ τὴν θέσιν ἁπλοῦ ὁδηγοῦ, τὰ δὲ ὕψιστα συμφέροντα καὶ ἱερώτατα ἀμφοτέρων καθήκοντα μᾶς προσκαλοῦσιν εἰς τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν ἀληθειαν ὁδοιπορίαν. Ἡ ὁδός, εἰς ἣν προτίθεμαι νὰ σὲ ὁδηγήσω, εἶνε εὐρεῖα καὶ ὁμαλή, ἄπλετον δὲ φῶς περιφανῶν λαμπτήρων διαφωτίζει καὶ διασκεδάζει τὸ ἐπ' αὐτῆς διαχεόμενον ὑπὸ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν σκότος. Ὅπως δὲ μετὰ θάρρους εἰσέλθῃς εἰς τὴν πεφωτισμένην ταύτην ὁδὸν θὰ σκιαγραφήσω αὐτὴν ὧδε καὶ πρὸ τῆς εἰς αὐτὴν εἰσόδου.

Ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶνε ἡ ἀνάλυσις τῶν σωμάτων, τὰ παντοῖα γεγονότα καὶ φαινόμενα τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου, ὁ ὁρισμὸς καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀμεταβλήτων τῆς φύσεως νόμων ὑφ' ὧν διέπονται. Ἐκτὸς ὅμως τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα, ὧν ἡ μελέτη δὲν ὑπάγεται οὐδὲ νὰ ὑπαχθῇ δύναται εἰς τὴν σφαῖραν τῶν φυσικῶν, τῶν πειραματικῶν καὶ ἀκριβῶν ἐπιστημῶν, ὡς διεπομένων ὑπὸ ἄλλων νόμων ἢ ἐξαρτομένων ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Τοιαῦτα εἶνε τὰ θρησκευτικά, τὰ

νοητικά, τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα τ' ἀποτελοῦντα τὸ ἀντικείμενον τῶν θεολογικῶν, τῶν φιλοσοφικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐν τοιαύτῃ ἐπιστημονικῇ θέσει καὶ καθορισμῷ μᾶς προτείνεται ἡ τῶν ὑλοδοξούντων διδασκαλία ἐν ὀνόματι τῆς θετικῆς ἐπιστήμης· Θεὸς δὲν ὑπάρχει· οὐδεμία ὑπάρχει δύναμις καὶ οὐδὲν ὂν μὴ συνταυτιζόμενον μετὰ τῆς ὕλης, καὶ οὐδεμία ἐνοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικὴ ἀρχή· πάντα τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα ἤρτηνται ἀπὸ μηχανικῶν τῶν ἀτόμων κινήσεων, διέπονται δὲ ὑπὸ τῶν φυσικῶν τῶν σωμάτων νόμων.

Ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων τούτων ἐρειδόμενοι οἱ ὑλοδοξοῦντες προβαίνουσι καὶ εἰς τὰ ἐξ αὐτῶν πηγάζοντα συμπεράσματα· θρησκεία καὶ μεταφυσικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι δέον νὰ καταργηθῶσι καὶ νὰ ἐκλείψωσιν ὡς μὴ ἔχουσαι πραγματικόν τι ἀντικείμενον πίστεως καὶ μελέτης. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι πᾶν τὸ ἐπιστητὸν πρέπει νὰ συγκεντρωθῇ καὶ περιορισθῇ εἰς τὰς πειραματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας τὰς ἐχούσας ὡς ἀντικείμενον τὸ μόνον ὑπάρχον, τὸ σῶμα καὶ τὴν ὕλην, ἁρμόδιοι δὲ πρὸς ἐπίλυσιν παντὸς ζητήματος περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ οὐσίας τῶν ὄντων εἶνε οἱ φυσιοδίφαι οἱ τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀνερευνῶντες καὶ ἀνακαλύπτοντες.

Ἐννοοῦμεν τὸν συλλογισμὸν καὶ τὰ συμπεράσματα, ἀλλὰ τίς ὁ κρίνων περὶ τῆς βάσεως ἐφ' ὧν ἐρείδονται, τίς δὲ ὁ μέλλων νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι εἰς τὰς βεβαιώσεις τῶν ὑλιστῶν, ἐξ ὧν ἀπορρέουσι τὰ συμπεράσματά των, ἔγκειται ἡ ἀλήθεια: Πρὶν ἢ καὶ θρησκεία καὶ μεταφυσικαὶ ἐπιστῆμαι καταλυθῶσι καὶ καταδικασθῶσιν εἰς ἀειφυγίαν, θὰ ἦτο βεβαίως λογικὸν ν' ἀκουσθῶσι καὶ οἱ λόγοι καὶ αἱ σκέψεις αὐτῶν ἐπὶ τῆς δοξασίας, καθ' ἣν πλὴν τῆς ὕλης οὔτε ὂν ἕτερον οὔτε ἑτέρα ἀνεξαρτήτως αὐτῆς ὑπάρχει δύναμις. Ἀλλ' ὅπως μὴ περιπέσωμεν εἰς μακρὰς

συζητήσεις, ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τῆς προταθείσης μεθόδου, ἂς παραγκωνίσωμεν πρὸς καιρὸν καὶ θρησκείαν καὶ μεταφυσικὴν καὶ φιλοσοφίαν, καὶ ἂς ἐμπιστευθῶμεν καὶ νοῦν καὶ καρδίαν καὶ ἰδέας καὶ πεποιθήσεις εἰς τὸ ἀπόλυτον κῦρος τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, ἂς ἐξαρτήσωμεν δὲ τὴν ὁριστικὴν πάντων τῶν προβλημάτων ἐπίλυσιν ἀπὸ τῶν ὑποδεικνυμένων ἡμῖν φυσιοδιφῶν, τῶν διὰ τῆς πείρας καὶ τῶν γεγονότων ἀνακαλυπτόντων τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων.

Ἀναγνῶστα! Ἐὰν ἔχῃς ἀνάγκην ἰατρικῆς συμβουλῆς διὰ σὲ ἢ ἕνα τῶν οἰκείων σου, ἐκζητεῖς βεβαίως ταύτην παρὰ τῶν ἰατρῶν, ἐκλέγων μεταξὺ τούτων τοὺς μᾶλλον πεπειραμένους· ἐὰν ἔχῃς ἀνάγκην συμβουλῆς ἐπὶ νομικοῦ τινος ζητήματος, ἐκζητεῖς ταύτην παρὰ τῶν νομοδιδασκάλων· ἐὰν δὲ δικαστὴς ὢν πρόκειται νὰ δικάσῃς ἐπὶ ποινικῆς τινος δίκης περὶ δηλητηριάσεως, προσκαλεῖς τοὺς χημικοὺς ὅπως προβῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτουμένας ἀναλύσεις πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς δηλητηριώδους οὐσίας. Καί τοι δὲ μὴ ὢν οὔτε ἰατρὸς οὔτε δικηγόρος οὔτε χημικός, μορφώνεις πεποιθήσεις καὶ λύεις τὰ ζητήματα ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων καὶ τῆς κρίσεως τῶν περὶ ταῦτα πεπειραμένων. Τὴν πρακτικὴν ταύτην πορείαν πρόκειται ν' ἀκολουθήσωμεν καὶ κατὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὑψίστων κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων. Οἱ ὑλισταὶ μᾶς βεβαιοῦσιν ὅτι κάτοχοι τῶν ἀπαιτουμένων γνώσεων πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τούτων εἰσὶν οἱ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διδάσκαλοι, οἱ φυσιοδίφαι, οἱ ἀστρονόμοι, οἱ φυσιολόγοι, οἱ μαθηματικοί. Ἐπικαλεσθῶμεν ἄρα τὰς γνώμας, τὰς διδασκαλίας καὶ τὰ πειράματα τούτων, συμμορφώσωμεν δὲ τὰς ἐπιστημονικὰς δοξασίας μας, ὅσαι συνέχονται πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν πεποιθήσεις, πρὸς τὰς ὁδηγίας, πρὸς τὰς διδασκαλίας καὶ πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῶν ἐγκρίτων φυσιοδιφῶν καὶ

φυσιολόγων τῶν ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν αὐτῶν, θεωρουμένων ὡς περιφανῶν τῆς ἐπιστήμης διερμηνέων. Πρὸς τοῦτο πάντες ἐσμὲν καὶ ἱκανοὶ καὶ ἁρμόδιοι, πάντες δυνάμεθα ν' ἀκούσωμεν καὶ νοήσωμεν τὰ τελευταῖα συμπεράσματα, εἰς ἃ οἱ ἐπιφανεῖς τῆς φύσεως ἰχνηλάται ἀπέληξαν διὰ τῶν ἐκζητήσεων καὶ πειραματικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν. Καὶ δὲν ἔχομεν ἁπλῶς τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἁρμοδιότητα, ὅπως διὰ τοιαύτης μεθόδου προβῶμεν εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ ὕψιστον καθῆκον ἀπέναντι ἡμῶν, ἀπέναντι τῶν τέκνων μας, ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ τῷ ὄντι· αἱ προτεινόμεναι ἡμῖν ὑλιστικαὶ θεωρίαι, ὡς ἐξαγόμενον τῶν ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων μελετῶν, ὁρῶσιν ἀμέσως ἅπαντα τὸν νοητικόν, τὸν ἠθικόν, τὸν θρησκευτικὸν ἡμῶν βίον. Ἐὰν οἱ ταύτας πρεσβεύοντες ἐνεφοροῦντο ὑπὸ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπουν ἢ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῆς ἀληθείας, ἐὰν δὲν ἤγοντο ὑπὸ πνεύματος ἐπιδείξεως καὶ φανατισμοῦ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀρχῶν, ἐὰν εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις δὲν ἀνεμίγνυον πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα, ὤφειλον ἐν τῷ συμφέροντι τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος νὰ περιορίσωσι πᾶσαν συζήτησιν ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς ἐπιστήμης, μέχρις οὗ αὕτη ὁριστικῶς ἀποφανθῇ ἐπὶ τῶν προτεινομένων ὑπ' αὐτῶν θεωριῶν. Καὶ τὴν πορείαν ταύτην οἱ κράτιστοι τῶν φυσιοδιφῶν ὑποδείξαντες κατέστησαν προσεκτικοὺς τοὺς διδασκάλους τοῦ Ὑλισμοῦ περὶ τῶν κινδύνων οὓς διατρέχει ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ, ὡς ἐκ τῆς πρὸς τοὺς λαοὺς καὶ πρὸς τὰ ἀνεπιστήμονα πλήθη διαδόσεως θεωριῶν μὴ ἐχουσῶν ἔτι οὐδὲν ἐπιστημονικὸν κῦρος. Πρὸς βεβαίωσιν τῶν λόγων μου ἀρκοῦμαι ν' ἀναφέρω τὰς συμβουλὰς ἑνὸς ἐξ αὐτῶν.

Πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν ὁ Ἔκελ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συνδιαλέξεών του τὰς περὶ ἐξελίξεως καὶ γενέσεως τῆς ζωῆς

ὑλιστικὰς ἀρχὰς ὑπεστήριζεν ὅτι αὗται δὲν ἔχουσιν ἁπλῶς θεωρητικὴν σπουδαιότητα, ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβωσι καὶ πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ, ἐπὶ τῆς νομοθεσίας, ἐπὶ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἐπὶ τῆς θεολογίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως, εἰς δὲ τὰ διδάγματα περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου πρέπει ν' ἀντικατασταθῇ ἡ θεωρία περὶ καταγωγῆς αὐτοῦ ἀπὸ ἑτέρου ζωϊκοῦ ὄντος.

Κατὰ τὸ συγχροτηθὲν ἐν Μονάχῳ συνέδριον τῶν φυσιοδιφῶν κατὰ τὸ ἔτος 1877 ὁ καθηγητὴς Βίρχοφ ἔλαβεν ὡς θέμα τοῦ λόγου του τὴν ὑπὸ τοῦ Ἔκελ γενομένην πρότασιν. Πασίγνωστον εἶνε τὸ περιφανὲς τῆς ὑπὸ τοῦ Βίρχοφ κατεχομένης θέσεως μεταξὺ τῶν ζώντων φυσιολόγων, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἴσως ὁμοίως γνωστὸν τὸ ἐλευθέριον τῶν φρονημάτων του περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς Πρωσσικῆς Βουλῆς τῆς 26 Φεβρουαρίου 1883 τινὲς τῶν βουλευτῶν ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῆς διδασκαλίας καθηγητοῦ τινος, ὡς ἀντικειμένης εἰς τὰ δόγματα τοῦ ἐπικρατοῦντος χριστιανικοῦ θρησκεύματος, προσέκαλουν δὲ τὴν Κυβέρνησιν νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὸ ἄτοπον τοῦτο. Ὁ Βίρχοφ ἐξανέστη κατὰ τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἐκθύμως καὶ μετὰ λόγου δυνάμεως, καί τοι μὴ ἀσπαζόμενος τὰς ὑπὸ τοῦ προσβαλλομένου καθηγητοῦ πρεσβευομένας ἰδέας, ὑπεστήριξε τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης· ἀλλ' ὁ Βίρχοφ αὐτὸς ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν τοῦ Ἔκελ καὶ σφοδρῶς κατ' αὐτῆς ἀντεπεξῆλθεν οὐχὶ ἐν θρησκευτικῷ ἢ κοινωνικῷ τινι συμφέροντι, ἀλλ' ἐν τῷ συμφέροντι τοῦ κύρους καὶ τῆς ὑπολήψεως τῆς ἐπιστήμης. «Ὁ Ἔκελ ἐξυπηρετεῖ ἆρά γε τὰ συμφέροντα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθείας προτείνων τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν καὶ τὴν εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια διδασκαλίαν τῶν θεωριῶν του;» Οὕτως ἔθετο τὸ ζήτημα, οὐδεὶς δὲ τούτου ἁρμοδιώτερος πρὸς ἐπίλυσιν αὐτοῦ, καθ' ὅσον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ

Ἔκελ ἐπεκαλεῖτο καὶ τὰ σπουδαῖα ἐξαγόμενα τῶν μελετῶν καὶ πειραμάτων τοῦ Βίρχοφ ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν κυττάρων καὶ τῶν σωματικῶν κυψελῶν.

Ἰδοὺ δὲ ἐν περιλήψει αἱ περισπούδαστοι τοῦ κλεινοῦ φυσιοδίφου σκέψεις, αἱ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν ἀναπτυχθεῖσαι.

« Τὰς θεωρίας τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν δέον νὰ διακρίνωμεν καὶ καθορίζωμεν εἰς δύο μεγάλας τάξεις. Ἡ μία τούτων περιλαμβάνει τὰς διδασκαλίας τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι καὶ καθ' ὧν οὐδεμία εὔλογος καὶ σπουδαία συζήτησις δύναται νὰ ἐγερθῇ, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἀνάγονται πᾶσαι αἱ θεωρίαι αἱ ὁρίζουσαι τὰ προβλήματα πρὸς ὧν τὴν ἐπίλυσιν στρέφονται αἱ ἐκζητήσεις καὶ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι. Αἱ τελευταῖαι αὗται χρησιμεύουσιν ἐνίοτε ὅπως πληρώσωσι τὰ κενὰ τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων μετὰ μείζονος ἢ ἥσσονος πιθανότητος, ἄλλοτε δὲ δὲν εἶνε εἰμὴ ὑποθέσεις ἁπλαῖ, χρησιμεύουσαι πρὸς κανονισμὸν τῆς διευθύνσεως τῶν ἐπιστημονικῶν πειραμάτων καὶ μελετῶν. Ἐὰν αἱ μελέται καὶ τὰ πειράματα ταῦτα ἐπικυροῦσι τὰς προσωρινῶς ἀποδεδεγμένας ταύτας θεωρίας καὶ ὑποθέσεις, ἀποκτῶσιν αὗται τὸ ὁριστικὸν τῆς ἐπιστήμης κῦρος καὶ θεωροῦνται ὡς πειραματικαὶ ἀλήθειαι, ἀλλ' ἐὰν τὰ ἐξαγόμενα τῶν μελετῶν καὶ πειραμάτων δὲν ἀνταποκρίνονται οὔτε εἰς τὰς θεωρίας οὔτε εἰς τὰς ὑποθέσεις, αὗται παραγκωνίζονται ὁριστικῶς, ἡ δὲ ἐπιστήμη στρέφει τὰς ἐνεργείας καὶ ἐκζητήσεις αὐτῆς πρὸς ἄλλην διεύθυνσιν. Πρὸς τοὺς λαοὺς πρέπει νὰ διδάσκωνται ἄνευ περιορισμοῦ τινος πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀποδεδεγμέναι ἀλήθειαι, καὶ αὗται πρέπει ν' ἀφομοιῶνται καὶ μετὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου νὰ συγχωνεύωνται. Καθῆκον τοῦ φυσιοδίφου εἶνε οὐ μόνον νὰ διδάσκῃ πρὸς πάντας τὰς ἀληθείας ταύτας,

ἀλλὰ καὶ νὰ ἐργάζηται ὅπως τύχωσι καὶ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς. Ἀλλ' ὁσάκις εὑρισκόμεθα ἀπέναντι μιᾶς ὑποθέσεως ἢ μιᾶς θεωρίας μὴ λαβούσης ἔτι τὸν χαρακτῆρα ἐπιστημονικῆς προτάσεως καὶ μὴ δυναμένης ἑπομένως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθείας, τότε καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἐπιστήμης καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καθήκοντα μᾶς ἐπιβάλλουσι ν' ἀπέχωμεν τῆς πρὸς τοὺς λαοὺς διαδόσεως καὶ διδασκαλίας, καθ' ὅσον αὗται ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἡμέραν δύνανται ν' ἀποδειχθῶσιν ὑπὸ τῆς πείρας ψευδεῖς καὶ πεπλανημέναι. »

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν ὁ περικλεὴς φυσιοδίφης μεταβαίνει εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ἐγειρομένου εἰδικοῦ ζητήματος ἐφαρμογήν των.

« Ὁ Ἔκελ, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Βίρχοφ, ἀξιοῖ ὅτι ἡ περὶ ἐξελίξεως τῆς ζωῆς θεωρία δέον νὰ γείνῃ δεκτὴ εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια, ν' ἀντικατασταθῇ δὲ εἰς τὰ περὶ δημιουργίας θρησκευτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ διδάγματα τὰ μὴ ἀποδεχόμενα τὴν ἐμφάνισιν τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ὕλης. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ δὲν δύναμαι ἀληθῶς νὰ νοήσω τίνι τρόπῳ ἐδύνατό τις νὰ φαντασθῇ καὶ προτείνῃ τὴν εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια διδασκαλίαν θεωρίας, ἐξ ἧς θὰ προκύψῃ πλήρης μὲν ἀναστάτωσις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, θὰ σαλευθῶσι δὲ τὰ θεμέλια τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ τῶν λαῶν βίου, χωρὶς νὰ δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἡ προτεινομένη θεωρία εἶνε μία ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Ἤθελον βεβαίως συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Ἔκελ, ἀλλὰ τότε καὶ τότε μόνον ὅταν ἡ παρ' αὐτοῦ προτεινομένη ὑπόθεσις ἐλάμβανε τὸν χαρακτῆρα ἐπιστημονικῆς προτάσεως καὶ ἀληθείας. Θὰ ἤμην ὅλως ἀδιάφορος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην περί τε τῶν διαταράξεων καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, θὰ ἐδίδασκον δὲ καὶ θὰ ἐκήρυσσον πρὸς τοὺς λαοὺς ὅτι εἰς τὰς περὶ δημιουργίας πεποιθήσεις των δέον ν' ἀντικατασταθῶσιν αἱ ἀλήθειαι περὶ αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς

καὶ αἱ περὶ ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς δι' ἀνελίξεως τῆς ζωῆς ἑτέρου ζωϊκοῦ ὄντος· πρὸς τοῦτο ὅμως δέον νὰ ἦμαι εἰς θέσιν νὰ εἴπω· ἰδοὺ μία ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Ἀλλὰ μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης, μέχρις οὗ ἡ περὶ αὐτομάτου ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς θεωρία διάκειται ἐν ᾗ σήμερον θέσει, ἐν τῇ θέσει μιᾶς ὑποθέσεως, μιᾶς ἁπλῆς ὑψηγορίας, οὐ μόνον δὲν πρέπει νὰ διδάσκηται εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ ν' ἀντικαθίστηται εἰς τὴν περὶ δημιουργίας διδασκαλίαν, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ διδάσκηται οὐδὲ ὡς ἁπλῆ θεωρίας πρότασις τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Ὑμεῖς γνωρίζετε ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τὰ ἀνθρωπολογικὰ ζητήματα ἀποτελοῦσι τὸ πρώτιστον τῶν ἐνασχολήσεών μου ἀντικείμενον· ἀλλ' ἐν ὀνόματι καὶ ἐν τῷ συμφέροντι τῆς ἐπιστήμης ἐξορκίζω ὑμᾶς νὰ μὴ ἐκλαμβάνητε τὰ προβλήματα ὡς ἐπιστημονικὰς προτάσεις. Ἡ λύσις τοῦ περὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ζητήματος διὰ τῆς ζωϊκῆς ἐξελίξεως εἶνε ἀληθῶς εἷς τῶν πόθων τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἡ γενομένη ἀπόπειρα τῆς μεταβολῆς τοῦ προβλήματος εἰς βεβαίωσιν, ἥτις ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἡμέραν δύναται ν' ἀποδειχθῇ πεπλανημένη καὶ ἀνυπόστατος, εἶνε μεστὴ κινδύνων διὰ τὸ κῦρος αὐτὸ τῆς ἐπιστήμης. Ὅταν πρὸ δέκα ἐτῶν μᾶς παρουσιάζετο μικρόν τι κρανίον εὑρεθὲν ἐν ὀπῇ τινι ἢ σπηλαίῳ, διεβλέπομεν εἰς αὐτὸ τὰ τεκμήρια ὄντων πιθηκοειδῶν καὶ ἀγρίων· ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ τεκμήρια καὶ αἱ σκέψεις μας ἐμηδενίσθησαν, καθ' ὅσον μεταγενέστεραι ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι τὰ κρανία ἐκεῖνα ἀνῆκον εἰς ἄτομα κοινωνίας ἀνεπτυγμένης· πολλοὶ δὲ τῶν σήμερον ζώντων θὰ ἦσαν εὐτυχεῖς, ἐὰν τὰ κρανία των ἦσαν τοῦ μεγέθους τῶν ἀνευρεθέντων καὶ ὑφ' ἡμῶν τὸ κατ' ἀρχὰς θεωρηθέντων ὡς πιθηκοειδῶν καὶ ἀγρίας καταστάσεως κρανίων. Τὰ σήμερον ἀνακαλυπτόμενα καὶ ἐπιστημονικῶς βεβαιούμενα γεγονότα μᾶς πείθουσιν ὅτι μεταξὺ πιθήκου καὶ ἀνθρώπου ὑπάρχει

ἀνέκαθεν εὐκρινῶς διαγεγραμμένον μέγα χάσμα, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἑτέρου ζωϊκοῦ ὄντος ἐνισχύεται ὑπὸ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκζητήσεων. Ὀφείλω δὲ διαῤῥήδην νὰ δηλώσω ὑμῖν ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πραγματικαὶ καὶ πειραματικαὶ ἔρευναι μᾶς ἀπομακρύνουσιν ἀπὸ τῆς προτεινομένης λύσεως.»

Μετὰ ταῦτα ὁ Βίρχοφ προέβη εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως προβλήματος, πρὸς ὃ συνδέονται αἱ περὶ κυττάρων ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν ἐπικαλούμεναι θεωρίαι του. «Ἐγὼ ἐβεβαίωσα, ἔλεγε, καὶ σήμερον ἔτι δοξάζω ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς ἐνυπάρχουσιν ἐν ἑκάστῳ ζωϊκῷ κυττάρῳ, ἀλλ' ἀπὸ τῆς δοξασίας μου ταύτης τίνι ποτὲ τρόπῳ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξαγάγωσιν οἷα ἐξήγαγον συμπεράσματα περὶ τῆς αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως; Τὸ λέγειν ὅτι πᾶσα σωματικὴ κυψέλη σύγκειται ἐξ ἀζώτου, ὀξυγόνου καὶ ἄνθρακος, εἶνε λίαν εὔκολον, ἀλλὰ πῶς ἐκ τοῦ ὀξυγόνου καὶ τῶν συνεταίρων προέκυψεν ἡ ζωή; Ἰδοὺ τὸ μέγα πρόβλημα. Μέχρις οὗ τοιαύτη δὲν δίδεται ἐξήγησις, ἡμεῖς δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ εἴπωμεν εἰς τοὺς λαοὺς ὅτι ἡ ζωὴ ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν κυττάρων, οὐδὲ ἐμβριθὴς νοῦς δύναται ν' ἀποδεχθῇ τὴν βεβαίωσιν ταύτην ὡς ἐπιστημονικὴν καὶ ἐπ' αὐτῆς νὰ ἑδραιώσῃ τὰς πεποιθήσεις του. Ἐννοῶ πληρέστατα ὅτι ἡ ἐμφάνισις τῆς ζωῆς δὲν δύνανται νὰ ἔχῃ εἰμὴ μίαν τῶν δύο ἐξηγήσεων· ἢ αὕτη ἐκπηγάζει ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς ὕλης αὐτομάτου γενέσεως ἢ εἶνε ἀποτέλεσμα δημιουργίας· μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὑποθέσεων μίαν πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐκλέξωμεν, διότι τρίτη δὲν ὑπάρχει. Ἀλλὰ βεβαιοῦντες ὅτι ἡ ζωὴ προέκυψεν αὐτόματος δὲν προχωροῦμεν οὐδὲ ἓν βῆμα πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδεικνύομεν ὅτι ἡ αὐτόματος γένεσις εἶνε δυνατὴ ἐν τῇ φύσει. Καὶ ἡμεῖς, πρέπει

ἄνευ περιαγωγῶν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δὲν δυνάμεθα οὐδὲ ἓν μόνον γεγονὸς ν' ἀναφέρωμεν ἐξουσιοδοτοῦν ἡμᾶς νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῇ φύσει αὐτόματος γένεσις. Οἱ ἐπιστήμονες ἀγωνίζονται νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν λύσιν ταύτην, ἀλλ' αἱ ἀποδείξεις ἐλλείπουσι, τὸ δὲ φυσικῶς δυνατὸν τῆς αὐτομάτου γενέσεως οὐδόλως ἀποδείκνυται. Ὅταν δὲ ἀναλογίζωμαι ὅτι πάντα τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον γενόμενα πειράματα καὶ πᾶσαι αἱ μελέται μας πρὸς ἐξεύρεσιν ἑνὸς μόνου γεγονότος συνδέοντος τὴν ἀνόργανον ὕλην μετὰ τῶν ἐνοργάνων καὶ ζωϊκῶν σωμάτων ὑπῆρξαν μάταια, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι πᾶσα ἐλπὶς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως ἐντελῶς ἐξέλιπε.» [1])

Τοιαῦτα εἰσὶ τὰ παραγγέλματα καὶ τοιαῦται αἱ δοξασίαι τοῦ περιφανοῦς φυσιολόγου, οὗ τινος τὰς θεωρίας πολλάκις οἱ ὑλοδοξοῦντες ἐπεκαλέσθησαν. Τίς δὲ ἡ πορεία τῶν ὑλιστῶν ἀπέναντι τῶν λαῶν, τίνες αἱ βεβαιώσεις των, τίς ἡ εἰλικρίνεια τοῦ κηρύγματός των:

Τὴν συζήτησιν τῶν ὑψίστων προβλημάτων δὲν περιορίζουσιν ἐντὸς τῆς ἐπιστημονικῆς σφαίρας, ἀλλὰ διὰ δημωδῶν πονημάτων, δι' ἄρθρων καὶ διατριβῶν καταχωριζομένων εἰς τὰς ἐφημερίδας καὶ εἰς τὰ ἡμερολόγια, διὰ συνδιαλέξεων καὶ δημηγύρεων εἰς ἃς καλοῦσι τοὺς βιομηχάνους, τοὺς τεχνίτας, τοὺς μαθητάς, τὰς γυναῖκας καὶ τὰ νήπια, κηρύττουσιν ὅτι αἱ φυσικαὶ καὶ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ τῶν τελευταίων αὐτῶν ἀνακαλύψεων καὶ προόδων ἀπέδειξαν τὴν ἐκ τῆς ὕλης αὐτόματον τῆς ζωῆς γένεσιν, τὴν ἐκ τοῦ πιθήκου καταγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀνυπόστατον τῶν πεποιθήσεων περὶ ὑπάρξεως δυνάμεων ἐκτὸς τῶν σωμάτων· ἐπὶ τοῖς κηρύγμασι δὲ τούτοις προσκαλοῦσιν ἡμᾶς

---

[1]) Revue Scientifique 8 Δεκεμβρίου 1877.

νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὰ θρησκευτικὰ ἡμῶν συναισθήματα ὡς ἔωλα καὶ φαντασιώδη, ν' ἀποβάλωμεν τὰς περὶ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς εὐθύνης τῶν πράξεών του δοξασίας, καὶ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον ἔχων ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐγκεφάλου προδιαγεγραμμένην τὴν ὁδὸν ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ, γεννώμενος ἐλεύθερος ἢ δοῦλος, κλέπτης ἢ κακοῦργος, δεισιδαίμων ἢ πονηρὸς, τῆς δὲ διδομένης εἰς αὐτὸν παιδεύσεως μὴ δυναμένης νὰ ἐπηρεάσῃ εἰμὴ τὰ μέρη τοῦ ἐγκεφάλου τὰ ἀνατομικῶς προωρισμένα πρὸς ἐκδήλωσιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γνώσεως ἢ ἀρετῆς ἢ κακίας. [1]) Ἀπέναντι τῆς πορείας ταύτης τῶν ὑλοδοξούντων, τίνα εἰσὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα ἡμῖν καθῆκοντα, τίς δὲ ἡ ὑποδεικνυομένη ἡμῖν ὁδὸς ὑπὸ τοῦ κοινοῦ νοὸς, ὑπὸ τῆς στοιχειωδεστέρας λογικῆς, ὑπὸ τῶν ὑψίστων συμφερόντων ἡμῶν τε καὶ τῶν οἰκογενειῶν μας καὶ τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνήκομεν καὶ ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος; Ἔστω ὅτι οὔτε τὰς προσαπαιτουμένας γνώσεις ἔχομεν ὅπως ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἐπεγειρομένων προβλημάτων, οὔτε αἱ συνήθεις ἀσχολίαι μας ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην ταύτην καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν ἰδίων ἐπιστημονικῶν πεποιθήσεων, ἀλλ' ἕκαστος ἡμῶν ἔχει καὶ τὴν ἱκανότητα καὶ τὸν προσαπαιτούμενον χρόνον ὅπως ἐρωτήσῃ καὶ πληροφορηθῇ, πρὶν ἢ ἀποβάλῃ πάσας τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, ἐὰν ἀληθῶς τὰ κηρύγματα τῶν διδασκάλων τοῦ Ὑλισμοῦ εἶνε προτάσεις καὶ βεβαιώσεις τῆς ἐπιστήμης ἢ ἀπ' ἐναντίας γνῶμαι καὶ φαντασιοκοπίαι αὐτῶν, ἃς εἰσὶ μὲν ἐλεύθεροι νὰ πρεσβεύωσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἔχουσι δικαίωμα νὰ διδάσκωσιν εἰς τοὺς λαοὺς ὡς ἐπιστημονικὰ δόγματα, χωρὶς κἂν νὰ ὁμολογῶσιν ὅτι ταῦτα ἢ διαμφισβητοῦνται ἢ καὶ ὅλως

---

[1]) Ὅρα ἡμερολόγιον Ἀσωπίου τοῦ ἔτους 1883 σελ. 405.

ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων τῆς ἐπιστήμης διερμηνέων. Ναί· οὔτε νὰ μορφώσωμεν ἡμεῖς τὴν ἐπιστήμην δυνάμεθα, οὔτε πρέπει ν' ἀποβάλλωμεν ἢ ἀμφισβητῶμεν τὰς γενομένας ὑπ' αὐτῆς ἀνακαλύψεις τῆς ἀληθείας, οὔτε νὰ θεωρήσωμεν τὴν γνώμην καὶ πεποίθησιν ἡμῶν ὡς βαρύνουσαν τὴν πλάστιγγα διαμφισβητουμένων ζητημάτων, ἀλλὰ βεβαίως ἔχομεν τὴν ἁρμοδιότητα νὰ ἐρωτήσωμεν καὶ πληροφορηθῶμεν παρὰ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς περὶ τῆς θέσεως τῶν ζητημάτων καὶ περὶ τῶν συμπερασμάτων εἰς ἃ οἱ ὑπὸ πάντων ἀνεγνωρισμένοι ἑρμηνεῖς αὐτῆς ἀπολήγουσιν· ἔχομεν καὶ ἁρμοδιότητα καὶ καθῆκον νὰ πληροφορηθῶμεν ἐὰν τὸ προτεινόμενον ἡμῖν φάρμακον πρὸς θεραπείαν τῶν νοσούντων δῆθεν ἐγκεφάλων μας εἶνε σωτηρίας φάρμακον ἢ δηλητήριον καταστρέφον καὶ ἐξαφανίζον τὸν ἠθικὸν ἡμῶν βίον.

Διαλεγόμενος ἡμέραν τινα μετ' ἄγγλου φυσιοδίφου παρετήρουν αὐτῷ ὅτι τινὲς τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὰς μελέτας τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν πρεσβεύουσι καὶ διαδίδουσιν εἰς τοὺς λαοὺς ἀρχὰς καὶ διδάγματα σαλεύοντα ἐκ θεμελίων τὰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις. «Τὸ γεγονὸς εἶνε δυστυχῶς ἀληθὲς, ὑπέλαβεν ὁ φυσιοδίφης, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ αἰτιᾶσθε μόνον τοὺς ταῦτα φρονοῦντας καὶ διαδίδοντας· ἡ εὐθύνη τῶν κοινωνικῶν ἀποτελεσμάτων τῶν γενομένων διαδόσεων ἐπιβαρύνει ἅπαντας. Σεῖς οἱ νομολόγοι καὶ φιλόλογοι, σεῖς οἱ διδάσκαλοι, οἱ ἐμπορευόμενοι, οἱ βιομήχανοι, σεῖς πάντες οἱ οἰκογενειάρχαι, ἀνέγνωτε ἄρθρον τι ἐφημερίδος ἢ παρέστητε εἴς τινα συνδιάλεξιν ὑλιστοῦ τινος ἀξιοῦντος ὅτι ἀνεκάλυψε τὰ μυστήρια τῆς ζωῆς ἢ τῆς δημιουργίας, ἄνευ δὲ περαιτέρω ἐρεύνης ἢ ἐπιστεύσατε εἰς τὰ λεγόμενα ἢ μετ' ἀδιαφορίας ἠκούσατε. Ἐννοῶ ὅτι δὲν εἴσθε εἰς θέσιν ν' ἀρνηθῆτε τὰ προτεινόμενα ὑμῖν γεγονότα ἢ ν' ἀνασκευάσητε τὰς θεωρίας, ἀλλ' ἐπὶ ζητήματος ἐξ οὗ ἤρτηται ὁ οἰκογενειακὸς καὶ κοινωνικὸς βίος,

ἐπὶ ζητήματος ἐκ τῆς ἐπιλύσεως τοῦ ὁποίου ἤρτηνται πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, καθῆκον εἴχετε νὰ γνωρίσητε τὰς γνώμας καὶ δοξασίας τῶν διδασκάλων τῆς ἐπιστήμης, ἔδει ὑμεῖς αὐτοὶ νὰ στραφῆτε πρὸς τοὺς Φαραδάη, τοὺς Βίρχοφ, τοὺς Φλουράνς, τοὺς Ἀμπὲρ, τοὺς Χὶρν, τοὺς Κλαυδίους Βερνὰρ, τοὺς Λίβιχ, τοὺς Quatrefages. Ἐὰν τοῦτο ἠθέλετε πράξῃ θὰ ἠκούετε παρ' ὅλων ἐπαναλαμβανομένους τοὺς λόγους καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξεν ὁ μέγας τῆς φύσεως ἰχνηλάτης Sir Humphrey Davy, ὁ ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη ἄφθονον περιποιήσας πλοῦτον εἰς τὴν ἐπιστήμην διὰ τῶν σπουδαίων ἀνακαλύψεών του. « Ματαίως ἐκζητεῖτε τὴν ζωὴν « ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ θανάτου. Ἡ ὕλη ἣν ψαύετε οὔτε αἰσθά- « νεται οὔτε βλέπει οὔτε σκέπτεται, καὶ οὐδεμία τῆς ὕλης σύν- « θεσις δύναται νὰ δημιουργήσῃ τὴν διάνοιαν. Ἐφ' ὅσον ὁ σοφὸς « εἰσδύει εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἐπιστήμης, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ καρ- « δία του πληροῦται πίστεως καὶ φωτιζομένη καταπλήσσεται πρὸ « τοῦ ἐπιλάμποντος μεγαλείου τοῦ θείου φωτός. »

Καὶ δὲν εἶνε αὕτη ἡ μόνη δοθεῖσα ἡμῖν συμβουλή. Ἕτερος φυσιοδίφης γάλλος, καταγγείλας τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας « ὡς μὴ ἐχούσας ὑπὲρ αὐτῶν οὐδὲ μίαν τῶν μεγίστων ἀνακαλύψεων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων καὶ ὡς διαδιδομένας πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἀμαθῶν καὶ τῆς κούφης νεότητος, » προσκαλεῖ ἅπαντας νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐρωτήσωσιν αὐτὴν ὅπως πεισθῶσιν ὅτι οἱ ὑλισταὶ « τασσόμενοι ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἐπιστήμης, μιμούμενοι τοὺς τύπους καὶ τὰ σχήματα αὐτῆς καὶ καλυπτόμενοι ὑπὸ τὸ προσωπεῖόν της, τῇ ἀποδίδουσι τὸν βαρὺν ὄγκον τῶν ἰδίων σοφισμάτων » [1])

---

[1]) Ὅρα Φλαμμαριὼν « ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει » Σελ. 27 καὶ ἑπ. τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Αἰκατερίνης Ζάρκου.

Ἀκολουθοῦντες τὰς συμβουλὰς ταύτας καὶ ἐκζητοῦντες τὰς ἐπιστημονικὰς δοξασίας τῶν μεγάλων τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων θὰ κατανοήσωμεν βεβαίως τὸν Ἀριστοτέλην λέγοντα ἡμῖν ὅτι παραφρονοῦντες δείκνυνται οἱ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς διαμφισβητοῦντες καὶ τὸν Κλαύδιον Βερνὰρ βεβαιοῦντα ὅτι ὁ Ὑλισμὸς εἶνε ἀπονενοημένη ἐπίνοια τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας· θὰ ἐννοήσωμεν τὸν Pasteur ὁδηγοῦντα ἡμᾶς διὰ τῶν πειραμάτων του εἰς τὴν ἀπόδειξιν τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως, καὶ τὸν Ἀγαζὶζ διὰ τῶν ἁπλουστέρων ἐπιχειρημάτων ἀποδεικνύοντα ὅτι ὁ Δαρβινισμὸς ἀντίκειται εἰς τοὺς ἀναλλοιώτους τῆς φύσεως νόμους· θὰ ἀκούσωμεν, καλῶς δὲ θὰ νοήσωμεν τὸν Bois-Reymond καὶ τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν ζώντων φυσιοδιφῶν διδάσκοντας ἡμᾶς, ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ἐπέλυσαν οὐδὲ νὰ ἐπιλύσωσι δύνανται ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τῆς πειραματικῆς αὐτῶν μεθόδου τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων ζητήματα, παραπέμποντας δὲ ἡμᾶς πρὸς ἐπίλυσιν τούτων εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὰς μεταφυσικὰς ἐπιστήμας· ὥστε ἐπὶ τοιούτων ἐρειδόμενοι στερρῶν βάσεων θὰ μορφώσωμεν ἐπιστημονικὰς δοξασίας, αἵτινες θὰ προασπίσωσι μὲν τὰς ἡμετέρας ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις ἀπὸ τῶν παντοίων τῶν ὑλοδοξούντων προσβολῶν, θὰ ὁδηγήσωσι δὲ τὰς ἡμετέρας ἐρεύνας καὶ κρίσεις κατὰ τὴν ἀνίχνευσιν τῆς ἀληθείας.

Αἱ δοξασίαι πάντων τῶν μὴ ὑλοδοξούντων φυσιοδιφῶν, ἐπὶ τῶν ὁρώντων τὴν ἀρχὴν καὶ οὐσίαν τῶν ὄντων προβλημάτων καὶ τῶν συνεχομένων πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, εἰς δύο ὑπάγονται κατηγορίας. Κατὰ τοὺς μέν, αἱ φυσικαὶ καὶ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι εἰσὶν ὅλως ἀναρμόδιοι νὰ ἐπιλύσωσι τοιαῦτα ζητήματα· πᾶσαι δὲ αἱ περὶ τούτων μελέται ἀπέβησαν μάταιαι καὶ τοιαῦται θέλουσιν ἀποβῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Κατὰ δὲ τοὺς λοιποὺς, καί τοι μὴ ἀποδεχομένους τὴν ἁρμοδιότητα τῶν

φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, αἱ βεβαιωθεῖσαι πειραματικαὶ περὶ τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου ἀλήθειαι καὶ αἱ γενόμεναι ἀνακαλύψεις συμβαδίζουσι πρὸς τὰς βάσεις τῶν μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν, τῶν ἀποδεχομένων τὴν ὕπαρξιν ὄντων καὶ πνευματικῶν δυνάμεων ἀνεξαρτήτων τῆς ὕλης. Καὶ οἱ πρῶτοι ὅμως καὶ οἱ τελευταῖοι συμφωνοῦσι καὶ συναντῶνται ἐφ' ἑνὸς σημείου, ὁμοφώνως ἀποκρούοντες τὰ δόγματα τοῦ Ὑλισμοῦ.

Ἡ βεβαίωσις αὕτη εἶνε ἀληθής; Ἰδοὺ τὰ ὅρια ὧν ἐντὸς θὰ περιστραφῶσιν αἱ ἡμέτεραι ἔρευναι καὶ ἐκζητήσεις ἐπὶ τῶν συνεχομένων πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ζητημάτων· πρόκειται μᾶλλον νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνίχνευσιν καὶ βεβαίωσιν ἑνὸς γεγονότος ἢ νὰ ἐπιφέρωμεν ἰδίας σκέψεις καὶ ἰδίας κρίσεις, πρὸς τοῦτο δὲ οὐδεὶς θὰ διαμφισβητήσῃ καὶ τὴν ἁρμοδιότητα καὶ τὴν ἱκανότητα ἑκάστου ἡμῶν.

Δυσχερὲς θὰ ἦτο νὰ διεξέλθω τὰς γνώμας καὶ τὰς σκέψεις πάντων τῶν φυσιοδιφῶν ἐπὶ τῶν συζητουμένων προβλημάτων, ἀλλ' ἀναλαμβάνων παρὰ τοῖς ἀναγνώσταις τὴν θέσιν εἰσηγητοῦ μᾶλλον ἢ κριτοῦ, θέλω μὲν ἐκθέσῃ τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης καὶ τῶν μελετῶν μου, θέλω δὲ πάντοτε ἀναφέρει πρὸς πίστωσιν αὐτῶν τοὺς λόγους ἐκείνων οἵτινες ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν ἐμῶν πεποιθήσεων.

Λογίζω δ' ἐμαυτὸν εὐτυχῆ δυνάμενος νὰ βεβαιώσω τοὺς ἀναγνώστας ὅτι διαπρεπὴς τῆς Γενεύης καθηγητὴς, εἰς τὰς αὐτὰς ἐγκύψας μελέτας, εἰς τὰ αὐτὰ ἀπέληξε συμπεράσματα. Τοῦ ἔργου τοῦ Ἐρνέστου Νεβὶλ μὴ δημοσιευθέντος ἔτι, δὲν δυνάμεθα ἀτυχῶς νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῶν ἐμβριθῶν αὐτοῦ σκέψεων, ἀλλὰ γνωρίζομεν ἀπὸ τοῦδε τὸ σημεῖον εἰς ὃ καταλήγουσι. Τιμήσας με ὁ σοφὸς ἀνὴρ δι' ἐπιεικοῦς καὶ ἐνθαρρυντικῆς ἐπιστολῆς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν δημοσίευσιν τῶν πρώτων δοκιμίων τῶν μελετῶν μου, ἐπέρανεν αὐτὴν διὰ τῆς

βεβαιώσεως ταύτης· « ἐπεδόθην καὶ ἐγὼ εἰς μακρὰν μελέτην ἐπὶ τῶν σημερινῶν τῆς ἐπιστήμης προόδων, ἀπέληξα δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πάντες οἱ θεμελιωταὶ τῆς προόδου ταύτης καὶ οἱ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας πρωταγωνιστοῦντες ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀληθειῶν, ἃς οἱ μὲν ὑλισταὶ ἀποβάλλουσιν, ὑμεῖς δὲ ὑπερασπίζεσθε. Ἡ δημοσίευσις τῶν μελετῶν σας δὲν εἶνε μόνον ἔκδοσις βιβλίου, ἀλλὰ καὶ ἐπιτέλεσις ἀγαθῆς πράξεως. » [1])

---

[1]) Τὰ δοκίμια τῶν προκειμένων μελετῶν εἶχον ἤδη δημοσιευθῇ ἐν τῇ Ἰταλικῇ κατὰ τὸ ἔτος 1882, αἱ δὲ ἤδη δημοσιευόμεναι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἐκτύπωσιν, ὅτε ἔλαβον γνῶσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ Naville «La Physique moderne — Etudes historiques et philosophiques» δημοσιευθέντος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1883). Εἶμαι εὐτυχὴς εὑρισκόμενος εἰς θέσιν νὰ εἴπω ὅτι ἐκ τῶν αὐτῶν ὡρμήθημεν ἀρχῶν καὶ εἰς τὰ αὐτὰ ἀπελήξαμεν συμπεράσματα καίπερ διάφορον βαδίσαντες ὁδόν. Καὶ ὁ μὲν καθηγητὴς πρὸς τὸν ἐπιστημονικὸν ἀποτεινόμενος κόσμον καὶ ἐπιχειρῶν ν' ἀποδείξῃ ὅτι πᾶσαι αἱ πρόοδοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν οὐ μόνον οὐδόλως ἀντιστρατεύονται πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ἐπήγασαν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ὀφείλονται, ἀναλύει καὶ συζητεῖ ἐν οὐσίᾳ πάντα τὰ ζητήματα ὑπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔποψιν, συνεργοὺς ἔχων εἰς τὰς ἐκζητήσεις του τρεῖς τῶν ἐγκρίτων φυσιοδιφῶν τῆς Γενεύης. Τὸ δὲ ἐμὸν ἔργον ὡρισμένον πρὸς δημοτικωτέραν ἀνάγνωσιν ἐρείδεται πρώτιστα ἐπὶ τοῦ κύρους τῆς γνωματεύσεως τῶν φυσιοδιφῶν· οὕτω π. χ. πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐκπορεύσεως πνευματικῶν φαινομένων καὶ αὐτενεργειῶν ἀπὸ τῆς ὕλης, ὁ καθηγητὴς ἀναλύει καὶ ἐκτενῶς ἀκριβώνει τὰ περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης διὰ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν πειραματικῶν παρατηρήσεων, ἃς ἀρύεται ἐκ τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τούτου, ὡς καὶ ἐπὶ παντὸς ζητήματος οὗτινος ἡ ἀνάλυσις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὑπὸ τῶν μὴ ἐπιδοθέντων ἀποκλειστικῶς εἰς ἐπιστημονικὰς μελέτας, πρακτικωτέραν ἐφαρμόσας μέθοδον καὶ μὴ ἐπαναπαυόμενος ἐπὶ τῶν ἐμῶν ἐρευνῶν καὶ πεποιθήσεων, ἐπικαλοῦμαι τὰς σκέψεις καὶ τὰς γνώμας τῶν ἐξόχων φυσιοδιφῶν.

ΜΕΛΕΤΗ Δ΄.

ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ.

Αἱ κατὰ καιροὺς ἀναφυόμεναι συγκρούσεις μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης ἐκπηγάζουσιν ἀείποτε ἐκ τῆς ἀτόπου συγχύσεως καὶ ὑπερβάσεως τῶν εἰς ἑκατέραν διαγεγραμμένων ὁρίων, ὑπό τε τοῦ ἀντικειμένου ἐφ᾽ οὗ περιστρέφονται καὶ τῆς ὑφ᾽ ἑκάστης ἐφαρμοζομένης μεθόδου πρὸς ἐκζήτησιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας.

Καὶ ἡ μὲν θρησκεία ἀντικείμενον ἔχουσα τὰς σχέσεις τοῦ Ἀπείρου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, μελετῶσα ἐπὶ τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τοῦ συνδέσμου τούτου μετὰ τῆς πρώτης καὶ ἀπολύτου αἰτίας, προάγει τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ συντελεῖ εἰς τὰ δόγματα αὐτῆς διὰ τῶν ἐνοράσεων καὶ ἀποκαλύψεων τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, διὰ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνελίξεως τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ διὰ φιλοσοφικῶν ἐκζητήσεων καὶ ἐρευνῶν. Ἐπισκοποῦσα τὰ ὁρατὰ φαινόμενα, ὑπερίπταται μὲν καὶ διὰ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀποκαλυπτομένης ὑπερνοητῆς σοφίας εἰς τὸ πρῶτον ὑπερκόσμιον αἴτιον, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι ὁρᾷ τοὺς τρόπους τῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸν ὁρισμὸν τῶν νόμων ὑφ᾽ ὧν διέπονται εἶνε ὅλως ἀλλότριον πάσης θρησκευτικῆς μελέτης. Ἡ δὲ ἐπιστήμη, τὰ τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου

ἀκριβοῦσα καὶ περιγράφουσα, τοὺς δὲ νόμους τῆς φύσεως ἀνακαλύπτουσα, ὁρίζει τοὺς τρόπους τῆς ἐνεργείας τῶν ὁρατῶν καὶ αἰσθητῶν ὄντων, εἶνε δὲ ὅλως ἀναρμοδία πρὸς ἐπίλυσιν ὑπερβατῶν ζητημάτων, ἐφ' ὧν ἀδύνατος καθίσταται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου δι' ἧς βαίνει κατὰ τὰς μελέτας καὶ ἐκζητήσεις της.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν περιορίζονται ἐντὸς τῶν διαγραφομένων ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων ὁρίων, οὐδεμία ἐναντιότης δύναται νὰ προκύψῃ μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, ἡ σύγκρουσις δ' ἄρχεται ἅμα τῇ ὑπερβάσει καὶ συγχύσει τῆς ἁρμοδιότητος ἑκατέρας αὐτῶν.

Τῆς θεολογίας ἀξιούσης κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας νὰ καταστῇ ἡ κρηπὶς καὶ ἡ ἀφετηρία παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ, προέκυψεν, ὡς εἰκός, ἡ μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας σύγκρουσις. Καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας αἱ συγκρούσεις αὗται ἐπαναλαμβάνονται, ἀλλ' οἱ πόλοι τοῦ ἄξονος ἀντεστράφησαν, ἡ δὲ θέσις εἶνε ὅλως διάφορος. Γινὲς τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὰς μελέτας τῶν φυσικῶν, τῶν βιολογικῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἀκριβῶν ἐπιστημῶν, ἀξιοῦσι νὰ περιορίσωσι πᾶν τὸ ἐπιστητὸν εἰς τὰ πορίσματα καὶ τὰ ἐξαγόμενα τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, πᾶσαν δ' ἀποκρούοντες ἀλήθειαν καὶ πᾶσαν γνῶσιν πηγάζουσαν εἴτε ἐκ τοῦ αἰσθήματος εἴτε ἐκ τῆς μεταφυσικῆς καὶ νοητικῆς μελέτης εἴτε ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀγωνίζονται νὰ παραγκωνίσωσι τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, ἐπιλαμβανόμενοι δὲ τῆς ἐπιλύσεως προβλημάτων ὑπερβατῶν ἐφαρμόζουσιν ἐπ' αὐτῶν μέθοδον ὅλως ἀκατάλληλον καὶ λογικὴν ἣν ἀκολουθοῦσι κατὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν ὁρατῶν καὶ σωματικῶν ἀντικειμένων.

Ὅπως γνωρίσωμεν τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας ὅρια καὶ τὴν ἀναρμοδιότητα τούτων πρὸς ἐπίλυσιν θρησκευτικῶν ζητημάτων καὶ ἐξελέγξωμεν ἅμα τὰ ἄτοπα καὶ

τοὺς παραλογισμοὺς εἰς οὓς παρασύρονται οἱ τοὺς φραγμοὺς τούτους ὑπερπηδῶντες, δέον ν' ἀκριβωθῇ ἐνταῦθα τὸ ἑπόμενον ἐπιστημονικὸν γεγονός.

Πάντες οἱ κράτιστοι φυσιοδίφαι πρεσβεύουσιν ὅτι αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι οὔτε ἐπέλυσαν οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐπιλύσωσι δύνανται ζητήματα ὁρῶντα τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, ἀπ' ἐναντίου δὲ ἐπαγγέλλονται καὶ διδάσκουσιν ὅτι τὴν ἐπίλυσιν ταύτην δέον νὰ ἐκζητήσωμεν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ εἰς τὰς μεταφυσικὰς ἐπιστήμας.

Ὁ Bois-Reymond διάσημος φυσιολόγος καὶ πρύτανις τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου, εἰς ὃν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ὀφείλουσι τὰς περὶ ζωϊκοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἀνακαλύψεις, ἐπελάβετο κατὰ τὸ ἔτος 1872 ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδίφων τῆς Γερμανίας νὰ διαγράψῃ τὰ ὅρια τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης· ἰδοὺ δὲ ἐν περιλήψει τίνες αἱ κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἀναπτυχθεῖσαι ἀρχαὶ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἀνδρός.

Ἀναδιφῶντες τὴν φυσικὴν ἱστορίαν τῆς Γῆς εὑρισκόμεθα πρὸ τῆς ἐνάρξεως καὶ ἐμφανίσεως νέου παραδόξου καὶ ἀκαταλήπτου γεγονότος· τὸ ἀκατάληπτον τοῦτο φαινόμενον εἶνε ὁ νοῦς. Πάντες οἱ ἑρμηνεῖς τῆς φύσεως ἐσμὲν σύμφωνοι ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶνε ὅλως ἀνεξήγητον διὰ τῶν γενομένων ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης προόδων καὶ ἀνακαλύψεων, ἐγὼ δὲ προτίθεμαι ν' ἀποδείξω ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τούτου, ὅτι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων οὐδεμίαν ποτὲ δύναται νὰ λάβῃ ἐπιστημονικὴν ἐξήγησιν ἐν τῷ μέλλοντι. Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς Γῆς ὕπαρξις συναισθανθεῖσα τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην, ἀχανὴς καὶ ἀνυπέρβατος διηνοίχθη ἄβυσσος, ὁ δὲ Κόσμος κατέστη ἔκτοτε διττῶς ἀκατάληπτος καὶ ἀνερμήνευτος.

Πᾶσαι αἱ περὶ τῆς φύσεως γνώσεις ὅσας ἔχομεν καὶ ὅσας δυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἐκζητήσεις τῶν

*

φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀνάγονται ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἀτόμων ἐξ ὧν σύγκεινται. Πέρα τῆς κινήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ὕλης ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ χωρὶς νὰ εἰσδύσῃ ἐπὶ ἐδάφους ὅλως ἀλλοτρίου αὐτῆς, μὴ οὔσης πλέον ἐφικτῆς οὐδεμιᾶς πειραματικῆς παρατηρήσεως. Ἂς παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐπὶ τοσοῦτον θὰ προοδεύσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι ὥστε νὰ ὁρίσωσι μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας πάσας τὰς μετακινήσεις τῶν ἀτόμων καὶ πάντας τοὺς φυσικοὺς νόμους ἐξ ὧν ἡ ὕλη διέπεται. Θὰ ὦσιν ἆρά γε εἰς θέσιν μετὰ τὰς καταπληκτικὰς ταύτας προόδους νὰ ἐπιλύσωσι πάντα τὰ προβλήματα τοῦ Παντός; Ὄχι, λέγει ὁ Bois-Reymond· διὰ μακρῶν δὲ χωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν του καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν αὐτῶν ἐφαρμογὴν ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων· περιορίζομαι ἐνταῦθα ν' ἀναφέρω ἓν τούτων. Ἡμεῖς ἐβεβαιώσαμεν διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου ὅτι στενὸς σύνδεσμος ὑπάρχει καὶ σχέσις ἄμεσος μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν αἰσθηματικῶν καὶ νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου λειτουργιῶν, ἅπαντες δὲ παραδεχόμεθα ὅτι αἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθητηρίων μεταβιβαζόμεναι εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐπεξεργάζονται καὶ μεταποιοῦνται. Ἂς ὑποθέσωμεν ἤδη ὅτι θὰ εὑρεθῶμεν ἡμέραν τινὰ εἰς θέσιν νὰ ὁρίσωμεν ἐπακριβῶς πάσας τὰς μετακινήσεις τοῦ ἐγκεφάλου καὶ νὰ βεβαιώσωμεν μαθηματικῶς τὰς ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν μεταβιβαζομένην ὑπὸ τῶν αἰσθητηρίων ἐντύπωσιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ ἄγνοιά μας ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς αἰσθητικότητος, τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς νοήσεως ἔσεται πλήρης καὶ ἀπόλυτος οἵα καὶ σήμερον, οὐδὲ ὑπάρχει ἐλπὶς ἐπιλύσεως ἐν τῷ μέλλοντι, καθότι εἰς ταύτην δὲν ἀντίκειται σωματική τις δυσκολία, ἀλλὰ παρουσιάζεται ἔναντι ἡμῶν κώλυμα ὑπεραισθητῆς φύσεως. Ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ διευθύνωμεν τὰς μελέτας, τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ ἡμέτερα

πειράματα εἰμὴ ἐπὶ τῶν σωμάτων ἢ ἐπὶ ἀντικειμένων ἅτινα διανοητικῶς παριστάνομεν ὡς ἔχοντα ὑλικὴν καὶ αἰσθητὴν ὕπαρξιν. Πᾶν ὅ,τι ἐκ τῆς φύσεως γνωρίζομεν δὲν εἶνε ἐσωτάτη τῆς οὐσίας τῶν ὄντων γνῶσις ἀλλὰ τῆς ἐπιφανείας καὶ φαινομενικότητος αὐτῶν, εἶνε σκιᾶς γνῶσις. Ἡ τελευταία πρόοδος εἰς ἣν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν μελετῶντες ἐπι τοῦ ἐγκεφάλου εἶνε ἡ διάκρισις, ὁ ὁρισμὸς καὶ ἡ βεβαίωσις πάσης μεταβολῆς καὶ πάσης τῶν ἀτόμων κινήσεως. Μέγας ἀληθῶς ἔσεται ὁ θρίαμβος τῶν φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, καθ' ἣν ἡμέραν θὰ εὑρεθῶσιν εἰς θέσιν νὰ ὁρίσωσι μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας τὴν ἀντιστοιχοῦσαν τοῦ ἐγκεφάλου ἀλλοίωσιν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν μετακίνησιν τούτου ἢ ἐκείνου τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων κατὰ τὴν διέγερσιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν συναισθημάτων. Ἀλλ' ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸ περιφανὲς τοῦτο σημεῖον καὶ εἰς τὴν ἀκροτάτην ταύτην πρόοδον, θὰ εὑρεθῶμεν ἀπέναντι ἀνυπερβλήτου δυσκολίας, ἀπέναντι προβλήματος ἀνεπιδέκτου πειραματικῆς τινος λύσεως. Τίνι τρόπῳ αἱ μηχανικαὶ τῶν ἀτόμων κινήσεις μετεβλήθησαν εἰς αἴσθησιν, εἰς συνειδὸς, εἰς ἰδέας, εἰς μνήμην, εἰς ἀλληλουχίαν ἐννοιῶν; Τίς ὑπάρχει ἀναλογία μεταξὺ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀλλοιώσεων καὶ τῶν ἐν ἐμοὶ ἀρχεγόνων καὶ ἀορίστων, ἀλλὰ βεβαίων καὶ θετικῶν γεγονότων ἅτινα ἐκφράζω διὰ τῶν φράσεων «αἰσθάνομαι πόνον, ἀκούω τὸν ἦχον ὀργάνου, αἰσθάνομαι γεῦσιν, ὑπάρχω καὶ ἔχω συναίσθησιν τῆς ὑπάρξεώς μου»; Ἡ ἐπεξήγησις τοῦ συνειδότος διὰ τῶν μηχανικῶν κινήσεων εἶνε καὶ ἔσεται ἐν τῷ μέλλοντι ἀδύνατος, ἐὰν δὲ καὶ ἐπὶ μικρὸν ἠθέλομεν παραδεχθῇ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐν ἑκάστῳ σωματικῷ μορίῳ ὑπάρχει ψυχικὸν στοιχεῖον συνειδήσεως, οὐδὲ διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν εὐλογοφανῆ τινα λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα, διότι θὰ εὑρισκόμεθα καὶ τότε ἀπέναντι ἑτέρου μυστηριώδους γεγονότος,

τοῦ ἐνιαίου καὶ ἀδιαιρέτου τοῦ ἀνθρωπίνου συνειδότος. Μελετήσατε ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ὕλης, ἀναλύσατε αὐτὴν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, προβῆτε εἰς πάσας τὰς ὑποθέσεις, θὰ φθάσητε πάντοτε εἰς ἓν σημεῖον ὑπερνοητὸν καὶ ἀπολύτως ἀνεξήγητον. Ἐντεῦθεν ἕπεται, ἠκολούθει λέγων ὁ Bois-Reymond ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν, ὅτι ἀντὶ νὰ περιστρεφώμεθα ἐντὸς ἀδιεξόδου κύκλου ματαίων θεωριῶν, πρέπει νὰ πεισθῶμεν καὶ νὰ ὁμολογήσωμεν διαῤῥήδην ὅτι αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης δὲν ἀνεκάλυψαν οὐδὲ ν' ἀνακαλύψωσι δύνανται τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, καθιστῶσι δὲ ἀπ' ἐναντίου προφανὲς τὸ ἀπολύτως ἀδύνατον τῆς ἐξηγήσεως καὶ νοήσεως αὐτῆς. Ἀγνοοῦμεν καὶ ἀγνοήσομεν· ἰδοὺ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Ἡ ἐπιστήμη οὐδεμίαν δίδει ἐξήγησιν τῶν αἰνιγμάτων τοῦ Παντὸς καὶ αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι θὰ ὦσι πάντοτε ἀναρμόδιοι καὶ ἀνίκανοι νὰ λύσωσι τὰ προβλήματα ὑπερβατῆς καὶ ὑπεραισθητῆς φύσεως. Ignoramus et ignorabimus· ἀγνοοῦμεν καὶ ἀγνοήσομεν. Ἡ βεβαίωσις αὕτη τοῦ διασήμου ἀνδρὸς ἐπήνεγκε ταραχὴν καὶ ἀληθῆ ἀναστάτωσιν εἰς τὸ πεδίον τῶν θεωριῶν τοῦ ἀθεϊσμοῦ. Ἐπὶ παντὸς ἐκ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν ἐπιγειρομένου ἐπιστημονικῶς δὲ μὴ λυομένου προβλήματος, οἱ ὑλοδοξοῦντες πρόχειρον εἶχον ἀπάντησιν· εἶνε ἀληθὲς, ἔλεγον, ὅτι ἐκ τῶν ἡμετέρων θεωριῶν ἐπεγείρονται σπουδαῖα προβλήματα μηδεμίαν λαβόντα ἐπιστημονικὴν λύσιν, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀπήγγειλεν ἔτι τὸν τελευταῖον λόγον καὶ ἐν δεδομένῳ μέλλοντι θὰ φθάσῃ βεβαίως εἰς τὴν ἐπίλυσιν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ Bois-Reymond, ἀνδρὸς οὗτινος τὰς διδασκαλίας οἱ ὑλισταὶ πολλάκις ἐπεκαλέσθησαν ἐξαίροντες τὸ περιφανὲς τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ θέσεως, ἐξεπόρθουν καὶ τὴν τελευταίαν ἔπαλξιν ἐν ᾗ ὠχυροῦντο, διότι κατ' αὐτὰς ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη οὔτε ἔλυσεν οὔτε δύναται νὰ λύσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰ σπουδαιότατα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ οὐσίας τῶν

ὄντων προβλήματα· ignoramus et ignorabimus. Καὶ, ὡς ἦν ἐπόμενον, οἱ ὑλοδοξοῦντες θορυβηθέντες ἐξανέστησαν κατὰ τοῦ Bois-Reymond καὶ ἤγειραν κατ' αὐτοῦ μέγαν πάταγον, τολμήσαντος νὰ βεβαιώσῃ ὅτι αἱ φυσιολογικαὶ ἐπιστῆμαι οὔτε ἐν τῷ παρόντι λύουσιν οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐπιλύσωσι δύνανται τὰ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις συνεχόμενα ἀνθρωπολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ προβλήματα.

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1880 ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου ἑορτάζουσα τὴν ἐπέτειον τῆς ἱδρύσεώς της προσεκάλεσε τὸν πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου ν' ἀπαγγείλῃ ἐπιστημονικὸν λόγον πρὸς τιμὴν τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς Λεϊβνιτίου. Ὁ Bois-Reymond μετὰ ὀκτὼ ἐτῶν νέας μελέτας καὶ πειράματα ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ συζητηθέντος ἀντικειμένου ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν διὰ λόγου φέροντος ἐπιγραφὴν «Τὰ ἑπτὰ τοῦ Κόσμου αἰνίγματα» καὶ δημοσιευθέντος κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1881 ἐν τῷ περιοδικῷ «Deutsche Rundschau».

«Πρὸ ὀκτὼ ἐτῶν, ἔλεγεν ὁ Bois-Reymond, ἐπεχείρησα ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν τῆς Γερμανίας νὰ διαγράψω τὰ ὅρια τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ν' ἀποδείξω συγχρόνως διὰ νέων ἐπιχειρημάτων ἀλήθειαν, ἣν ἐμβριθεῖς ἐπιστήμονες πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀπεδέχθησαν καὶ ἐκύρωσαν. Εἶνε ἐπιστημονικῶς ἀδύνατον, ἐβεβαίουν κατὰ τὴν περίπτωσιν ἐκείνην, νὰ ἐξηγήσωμεν ἢ καὶ ἁπλῶς νὰ νοήσωμεν τὴν στοιχειωδεστέραν αἴσθησιν διὰ τῆς κινήσεως τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀτόμων ἐξ ὧν αὕτη σύγκειται. Ἡ λέξις «ignorabimus», ἣν τότε ἀπήγγειλα, προὐκάλεσεν ἐνθουσιώδεις ἐπαίνους καὶ σπουδαίας ἅμα ἐπικρίσεις, κατέστη δὲ τὸ σημεῖον καὶ ἡ ἀφετηρία μεγάλου ἐπιστημονικοῦ θορύβου. Καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξετιμήθη ὑπὲρ τὸ δέον ἡ ἐμὴ ἱκανότης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐρρίφθη κατ' ἐμοῦ λίθος ἀναθέματος ὡς ἀποτολμήσαντος νὰ διαγράψω τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.»

Οὕτω προοιμιαζόμενος καὶ ἀκολουθῶν τὴν σειρὰν τῶν ἀναπτυχθεισῶν κατὰ τὸ ἔτος 1872 σκέψεων ὁ Bois Reymond ὥρισεν ἑπτὰ αἰνίγματα ὡς ἀποτελοῦντα τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ Κόσμου. Τὰ προβλήματα ταῦτα διήρεσεν εἰς δύο τάξεις· τὰ μὲν τούτων μὴ ἐπιλυθέντα ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης δύνανται ἐν τῷ μέλλοντι καὶ διὰ νέων προόδων νὰ ἐπιλυθῶσι, τὰ δὲ λοιπὰ ἐθεώρησεν ἀνεπίδεκτα ἐπιστημονικῆς τινος λύσεως καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἰδοὺ τὰ αἰνίγματα ταῦτα.

α΄. Τὸ ἀδύνατον ἔν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι τῆς διαγνώσεως τῆς ὕλης καὶ τῶν συμφυῶν αὐτῇ δυνάμεων.

β΄. Ἡ γένεσις καὶ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῆς ὕλης. Ἡ ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος κίνησις τῆς ὕλης εἶνε ὑπερνοητὴ καὶ ἐπιστημονικῶς ἀκατάληπτος, τὸ δὲ ἐξ αὐτῆς ἐπεγειρόμενον πρόβλημα οὐδεμιᾶς ἐπιστημονικῆς λύσεως εἶνε ἐπιδεκτικόν.

γ΄. Ἡ γένεσις τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου.

δ΄. Τὸ κατὰ τὸ φαινόμενον σκόπιμον τῆς φύσεως. Οἱ νόμοι τῆς παραγωγῆς ὀργανικῶν σωμάτων δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ λειτουργήσωσιν, ἐὰν μὴ ἡ ὕλη ἦτο καταλλήλως προπαρεσκευασμένη πρὸς παραγωγὴν ὀργανικῶν ὄντων.

ε΄. Τὸ πέμπτον αἴνιγμα, φύσεως ὅλως ὑπερνοητῆς μὴ ἐπιδεχόμενον οὐδεμίαν ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιστημονικὴν λύσιν, εἶνε τὸ τῆς αἰσθητικότητος.

στ΄. Τὸ αὐτολογιστικὸν τῆς διανοίας.

ζ΄. Τὸ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἐπεγειρόμενον πρόβλημα οὐδεμίαν δύναται νὰ λάβῃ ὑπὸ τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης λύσιν.

Μακρὸν θὰ ἦτο νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ Bois-Reymond ἀναπτυχθείσας ἐπιστημονικὰς σκέψεις ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν ὁρισθέντων αἰνιγμάτων, ἀλλ' ὅπως δώσω μικρὸν δοκίμιον τῶν ἐμβριθῶν αὐτοῦ παρατηρησεων, θέλω ὑποδείξῃ

τὰς ὁρώσας τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, καθιστῶν αὐτὰς ὅσον οἷόν τε ἁπλουστέρας.

Αἱ φυσικαὶ καὶ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι λαμβάνουσι τὴν πρώτην αὐτῶν ἀφετηρίαν ἀπὸ τῆς ὕλης καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων, ἐπὶ τούτων δὲ περιστρέφονται καὶ αἱ μέλεται καὶ παρατηρήσεις των. Ἡ παροῦσα τοῦ ἐγκεφάλου κατάστασις, ὡς καὶ ἐκείνη τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου εἶνε τὸ μηχανικὸν ἀποτέλεσμα τῆς προτέρας θέσεως, εἶνε δὲ καὶ τὸ αἴτιον τῆς μεταγενεστέρας. Ἓν ἁπλοῦν μόριον τοῦ μυελοῦ δὲν δύναται νὰ μετακινηθῇ ἀπὸ τῆς θέσεως ἐν ᾗ εὑρίσκεται ἄνευ μηχανικῆς αἰτίας παραχθείσης ἐκ τῶν φυσικῶν νόμων τῶν διεπόντων τὴν ὕλην. Ἡ μετακίνησις ἑνὸς μορίου τοῦ ἐγκεφάλου ἀνεξαρτήτως μηχανικοῦ αἰτίου καὶ τῶν ἀναγκαίων τῆς φύσεως νόμων, θὰ ἦτο θαῦμα οὐχὶ διάφορον ἐκείνου τῆς τοῦ ἡλίου πλημμελοῦς κινήσεως προκαλούσης τὴν διατάραξιν τοῦ πλανητικοῦ συστήματος. Ἐντεῦθεν δὲ ἕπεται ὅτι, ἐὰν, ὡς φρονοῦσιν οἱ ὑλοδοξοῦντες, πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τῆς ἡμετέρας βουλήσεως ἤρτηνται ἀπὸ μηχανικῶν τοῦ ἐγκεφάλου κινήσεων, πᾶν στοιχεῖον ἐλευθερίας ἀναγκαίως ἀποκλείεται ἀπὸ τῶν βουλήσεων καὶ ἀποφάσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ πειραματικὴ ἐπιστήμη περιστρεφομένη εἰς τὴν μελέτην καὶ παρατήρησιν τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀνυπερβάτων καὶ ἀμεταβλήτων νόμων τῆς φύσεως, δὲν δύναται οὔτε ἐν τῷ παρόντι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐπεξηγήσῃ φαινόμενον καὶ γεγονὸς μὴ ὑπαγόμενον εἰς φυσικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους, ἀλλ' ἐκπηγάζον ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρας δυναμένης νὰ ἐνεργήσῃ καὶ βουλευθῇ ἀνεξαρτήτως τῶν νόμων τῆς ὕλης, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ πρὸς παραγκώνισιν καὶ ἐκβίασιν αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀρχὴ αὕτη, διακειμένη εἰς προφανῆ ἐναντιότητα πρός τε τὸ ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ πρὸς τὴν μεθόδον τῶν ἐκζητήσεών των, δὲν δύναται οὔτε νὰ συμπεριληφθῇ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἐρευνῶν των. Ἐντεῦθεν ἕπεται

ὅτι ἡ ἐπιστήμη θέλουσα νὰ ἐπιληφθῇ τῆς ἐξετάσεως τοῦ γεγονότος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως εὑρίσκεται εἰς τὸ δίλημμα ἢ νὰ παραγνωρίσῃ καὶ ἀρνηθῇ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ἢ ν' ἀνομολογήσῃ ὅτι εἶνε ἀδύνατος ἡ ἐπεξήγησίς του καὶ ἡ λύσις τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐπεγειρομένων προβλημάτων διὰ τῶν νόμων τῆς ὕλης καὶ τῶν συμφυῶν αὐτῇ δυνάμεων. Τούτου δ' ἕνεκεν οἱ ὑλοδοξοῦντες, ἀξιοῦντες ν' ἀνάγωσι πάντα εἰς τὰς κινήσεις τῆς ὕλης, κατιδόντες δὲ τὸ ἀδύνατον τῆς συναρμολογήσεως προφανοῦς καὶ ἀναμφισβητήτου γεγονότος πρὸς τὰ δόγματα τῆς δοξασίας των, ἠρνήθησαν τὴν ὑπόστασιν καὶ πραγματικότητα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὴν ἄρνησιν ταύτην οὐδεὶς ἐχέφρων ἀποδέχεται, διότι καὶ ἡ ἀνθρωπότης καὶ τὸ ἄτομον, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἀμαθής, καὶ αὐτοὶ οἱ τὴν ἄρνησιν ταύτην ἐπιστημονικῶς ἐπαγγελλόμενοι πιστεύουσι καὶ συνοίδασιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἐνεργεῖ καὶ ἀποφασίζει ἀνεξαρτήτως, πολλάκις δὲ καὶ ἐναντίον τῶν νόμων τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος. Καὶ ὁ φανατικώτερος τῶν ὑλιστῶν ἀποτροπιάζεται νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις εἶνε προδιαγεγραμμένη παράστασις, καθ' ἣν εἰς μὲν τὸν A ὡρίσθη ὑπὸ τῆς φυσεως νὰ παραστήσῃ τὸ πρόσωπον τοῦ κακούργου, εἰς δὲ τὸν B τὸ τοῦ δικαστοῦ. Οὐδεὶς εἴτε σοφὸς εἴτε ἀμαθὴς δύναται νὰ πιστεύσῃ καὶ πεισθῇ ὅτι δὲν εἶνε ἐγκληματίας, διότι εἰς ἄλλον ἔτυχεν ὁ κλῆρος τοῦ ἐγκλήματος, πάντες δὲ εἰσὶ πεπεισμένοι ὅτι δὲν εἶνε ἐγκληματίαι διότι δὲν θέλουσι νὰ διαπράξωσι κακουργήματα. Εἷς ἓν τῶν περὶ ζωϊκοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἔργων μου, ἠκολούθει λέγων ὁ Bois-Reymond, ἐγνωμάτευον ὅτι αἱ πρόοδοι τῆς ἀναλυτικῆς μηχανικῆς δύνανται νὰ φθάσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι εἴς τινα ἐπεξήγησιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποκρύψω ὅτι νέαι μελέται καὶ παρατηρήσεις μὲ ὡδήγησαν εἰς τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν περὶ τοῦ ἀνεπιλύτου προβλήματος

ἀναποσπάστως συνδεδεμένου πρὸς ἕτερα ζητήματα, ὧν ἡ διὰ τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν λύσις εἶνε ἀδύνατος· ταῦτα δὲ εἶνε τὰ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ὕλης, τὰ περὶ τῆς πρώτης αὐτῆς κινήσεως καὶ τὰ περὶ αἰσθητικότητος.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Bois-Reymond ὑπετύπωσεν ἐν δυσὶ λέξεσι καὶ διεφώτισε τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἀδυνάτου τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ οὐσίας τῶν ὄντων διὰ τῆς μεθόδου τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, δὲν ὑπῆρξεν οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος, ὡς ὁ ἴδιος ἀνωμολόγησεν, ὁ τοιαύτην ἐπαγγελλόμενος διδασκαλίαν. Πασίγνωστος εἶνε ἡ ἐν τῇ φυσιολογικῇ ἐπιστήμῃ κατεχομένη θέσις ὑπὸ τοῦ πρὸ διετίας ἀποβιώσαντος Κλαυδίου Βερνὰρ, οὗ τὸν θάνατον μαθὼν ὁ Γαμβέτας ἀνεφώνησεν « ἐσβέσθη μέγα φῶς ὅπερ δὲν δύναται πλέον ν' ἀναφθῇ » καὶ περὶ οὗ ὁ προεξάρχων τῆς ἐν Γαλλίᾳ θρησκευτικῆς καταδιώξεως Παῦλος Βὲρτ ἔλεγεν· « ἀνακαλύπτει τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας ὡς ἄλλοι ἀναπνέουσι ». Πλὴν τῶν σπουδαίων φυσιολογικῶν ἀνακαλύψεων ὁ Κλαύδιος Βερνὰρ πολύτιμον περὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου κατέλιπεν ἡμῖν ἔργον, ὅπερ καὶ οἱ ὅλως ἄγευστοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δύνανται νὰ συμβουλευθῶσι καὶ νοήσωσι πληρέστατα· ἰδοὺ δὲ τίνα ἐν αὐτῷ ἀνευρίσκομεν ἐπιστημονικὰ διδάγματα. « Ἐπιβάλλονται εἰς τὰς βιολογικὰς ἐπιστήμας ὅρια μὴ δυνάμενα ἀκινδύνως νὰ ὑπερπηδηθῶσιν. Οἱ σοφοὶ τῶν αἰώνων διέκριναν τὰ πρῶτα ἀπὸ τῶν προσεχῶν αἰτίων τῶν φαινομένων. Ὁρίζοντες τοὺς ὅρους καὶ τὸ προσεχὲς αἴτιον παντὸς φαινομένου φθάνομεν εἰς ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπερπηδήσωμεν. Τὰ πρῶτα καὶ ἀπώτατα αἴτια ἐπεγείρουσι προβλήματα διαφεύγοντα ὅλως τὴν πειραματικὴν μέθοδον· ἐφ' ὅσον καὶ ἂν προχωρήσῃ ἡ ἐπιστήμη εἰς τὰς ἐρεύνας καὶ ἀποκαλύψεις της θὰ εὑρεθῇ πάντοτε ἐνώπιον μιᾶς « ἀγνώστου αἰτίας », πέρα τῆς ὁποίας δὲν πρέπει νὰ ὠθήσῃ

τὰς μελέτας της ἀδυνατοῦσα νὰ ἐξεύρῃ τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν ὄντων. Ἡ ἐσωτάτη γνῶσις τοῦ ἐλαχίστου φυσικοῦ φαινομένου προϋποτίθησι τὴν πλήρη τοῦ Σύμπαντος γνῶσιν, διότι ἕκαστον φαινόμενον εἶνε μία ἀκτινοβολία τοῦ Παντός. Ἡ ἐπὶ τῶν ζωϊκῶν ὄντων ἀπόλυτος ἀλήθεια παρουσιάζει νέας καὶ ἀνυπερβλήτους δυσχερείας ἐπειδὴ ἐκτὸς τῆς γνώσεως τοῦ Σύμπαντος ἔδει νὰ ἔχωμεν καὶ ἰδιαιτέραν γνῶσιν τοῦ ζωϊκοῦ ὀργανισμοῦ ἀποτελοῦντος ὁλόκληρον κόσμον ἐντὸς τοῦ Παντός. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι τὰ πρῶτα αἴτια δὲν δύνανται νὰ καταστῶσιν ἀντικείμενον μελέτης τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Ἡμεῖς δὲν θὰ γνωρίσωμέν ποτε τί εἶνε τὸ πνεῦμα καὶ τίς εἶνε ἡ οὐσία τῆς ὕλης. Ἀλλ' ἐὰν αἱ ἐπιστῆμαι δὲν δύνανται νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν πρώτων αἰτίων διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πειραματικῆς αὐτῶν μεθόδου, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο ν' ἀποτρέψωμεν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἐκζητήσεως τοῦ ἀπείρου καὶ ἀπολύτου. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶνε ἐμμελὲς σύνολον πολλῶν καὶ ποικίλων δυνάμεων καὶ λειτουργιῶν ἐναρμονίως ἐνεργουσῶν πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας· τοῦ αἰσθήματος, ἐξ οὗ ἐκπορεύονται αἱ ἐνοράσεις καὶ αἱ τῆς καρδίας ἀποκαλύψεις· τοῦ λόγου, δι' οὗ ἀναπτύσσονται αἱ ἰδέαι καὶ ἐξάγονται τὰ συμπεράσματα· τῆς πείρας, ἥτις εἶνε ὁ ἀσφαλὴς τοῦ λόγου ὁδηγός. Εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἀνατομεῖόν μου δὲν εἶμαι οὔτε ὑλιστὴς οὔτε πνευματιστής· παρατηρῶ τὰ γεγονότα καὶ τὰ φαινόμενα, γνωρίζων δὲ ὅτι ταῦτα εἶνε ἀποτελέσματα προσεχῶν αἰτίων καὶ ταῦτα πάλιν ἀποτελέσματα ἑτέρων γεγονότων καὶ προηγουμένων αἰτίων, ἀνατρέχω ἀπὸ γεγονότος εἰς γεγονὸς καὶ ἀπὸ αἰτίου εἰς αἴτιον μέχρις οὗ φθάσω εἰς σημεῖον καθ' ὃ πᾶσα περαιτέρω πειραματικὴ μελέτη καὶ ἐκζήτησις ἀποβαίνει ἀδύνατος. Οὕτω π. χ. παρατηρῶ τὴν ζωὴν, ἀναλύω αὐτὴν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ μελετῶ ἐπὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς φύσεων καὶ ἀνελίξεων· ἐξετάζων τὸ

πρῶτον τῆς ζωῆς σπερματικὸν κύτταρον ἐμβλέπω ἐν αὐτῷ μίαν ἰδέαν παρακολουθοῦσαν τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ συντήρησιν τοῦ σώματος μέχρι τῆς διὰ τοῦ θανάτου καταπαύσεως καὶ διαλύσεως τῶν ὀργανικῶν καὶ ζωϊκῶν λειτουργιῶν του. Ἡ ἰδέα αὕτη δὲν εἶνε οὔτε χημικὴ οὔτε φυσική τις ἀρχή, ὁ δὲ Ὑλισμὸς ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἐπεξηγήσῃ πάντα τὰ φαινόμενα οὐδεμίαν δύναται νὰ μοὶ δώσῃ περὶ αὐτῆς ἐξήγησιν. Πόθεν ἄρα ἔρχεται ἡ ζωϊκὴ ἰδέα καὶ ἀπὸ τίνος σημείου ἐκπορεύεται; ποῖον εἶνε τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἀπώτατον αὐτῆς αἴτιον; Ἅμα ἐπεγείρω τὰ ζητήματα ταῦτα ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη μ' ἐγκαταλείπει, διότι δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ προβῶ εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν δια πραγματικῶν παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων ἢ διὰ χημικῶν καὶ φυσικῶν ἐκζητήσεων. Δύναμαι βεβαίως νὰ προχωρήσω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων τούτων, ἀλλὰ τότε εἰσέρχομαι εἰς τὴν σφαῖραν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν, δὲν εἶμαι πλέον ὁ φυσιοδίφης ὁ διὰ τῆς πειραματικῆς παρατηρήσεως βαίνων πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς ἀληθείας, αἱ δὲ γνῶμαι καὶ δοξασίαι μου δὲν περιβάλλονται πλέον τὸ κῦρος ἀκριβῶν καὶ θετικῶν ἐκζητήσεων, διότι εὑρίσκομαι ἐκτὸς τῆς περιφερείας καὶ τῆς ἁρμοδιότητος τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν.»

Ἰδοὺ τὰ ὅρια τῶν φυσικῶν καὶ ἀκριβῶν ἐπιστημῶν διαγραφόμενα ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου Βερνάρ. Οὔτε αἱ χημικαὶ οὔτε αἱ φυσικαὶ οὔτε αἱ βιολογικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχουσιν ἁρμοδιότητά τινα πρὸς ἐπίλυσιν τῶν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ οὐσίας τῶν ὄντων προβλημάτων. Οἱ ἰατροί, οἱ φυσιολόγοι, οἱ τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀναδιφῶντες καὶ ἀνιχνεύοντες, δύνανται νὰ μορφώσωσι πεποιθήσεις ἐπὶ θρησκευτικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων, ἀλλ' αἱ πεποιθήσεις των αὗται οὐδὲν ἔχουσιν ἐπιστημονικὸν κῦρος, διότι φιλοσοφοῦσιν ἐπ' αὐτῶν ἢ πιστεύουσιν ὡς ὁ φιλόσοφος, ὁ φιλόλογος, ὁ καλλιτέχνης, ὡς ὁ ἁπλούστατος τῶν ἐργατῶν· ὁ δὲ

Ἔκελ κηρύσσων τὸν Ὑλισμὸν ὡς νέαν πίστιν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων, παρεσύρετο ὑπὸ τῆς ἀληθείας εἰς τὸ σημεῖον, εἰς ὃ μᾶς ὁδηγοῦσιν αἱ ἐμβριθεῖς σκέψεις καὶ μελέται τῶν ἐξόχων τῆς φύσεως ἑρμηνευτῶν.

Καὶ πρὸ τοῦ Κλαυδίου Βερνὰρ ὁ ἐπιφανὴς καθηγητὴς τῆς Χημείας τῶν ὀργανικῶν σωμάτων Chevreul ἐν τῷ συγγράμματί του περὶ τῆς ἱστορίας τῶν χημικῶν γνώσεων ἔθετο τὰ ὅρια τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν. « Αἱ ἐπιστῆμαι αὗται, λέγει ὁ Chevreul, ἀνερευνῶσι τὰ πράγματα ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ ὁδηγηθῶσιν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων. Πέρα τούτων διανοίγεται τὸ στάδιον τοῦ ἀπείρου, ἐξ οὗ διαβλέπονται νέοι οὐρανοὶ ἀληθειῶν, νέοι τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ὁρίζοντες. Ἐπὶ τῶν ἀληθειῶν τούτων αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι οὐδὲν νὰ βεβαιώσωσι καὶ οὐδὲν ν' ἀρνηθῶσι δύνανται, καθ' ὅσον οὔτε ζυγίζονται οὔτε καταμετροῦνται οὔτε εἶνε ἐπιδεκτικαὶ ἀκριβοῦς καὶ ἀριθμητικοῦ ὁρισμοῦ. Ἐπὶ παντὸς σημείου τῆς ἀπεράντου σφαίρας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐμφανίζονται αἴτια μυστηριώδη ὅλως ἀκατάληπτα καὶ ἀνεξιχνίαστα πρὸ τῶν ὁποίων ὁ ἰχνηλάτης τῆς φύσεως ἀναγκάζεται νὰ διακόψῃ πᾶσαν περαιτέρω ἐκζήτησιν. Αἱ ἐπιστῆμαι αὗται ἀναγνωρίζουσι μὲν ὅτι ἐκτὸς τῶν φαινομένων ὑπάρχει καὶ εἷς πρῶτος καὶ ἀπώτατος λόγος, ἀλλ' ἐπὶ τούτου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἁρμοδιότητα ὅπως ἐπεκτείνωσι τὰς ἐρεύνας των. Διὰ τὸν ὑλιστὴν, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Chevreul, Θεὸς δὲν ὑπάρχει· ἔχει καλῶς. Ἀλλ' ἡ πρότασις αὕτη εἶνε ἓν δόγμα, εἶνε βεβαίωσις ἐκ τῶν προτέρων, εἶνε πίστις μηδὲν ἔχουσα κοινὸν μετά τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Ἐὰν ἐπ τοῦ ζητήματος τούτου θελήσωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν πειραματικὴν μέθοδον, θὰ φθάσωμεν ἀναγκαίως εἰς ἐναντίον συμπέρασμα. Ὁ φυσιοδίφης ἐκζητεῖ ἐπὶ παντὸς γεγονότος τὸ αἴτιον

τὸ δυνάμενον νὰ παραγάγῃ τὸ μελετώμενον γεγονός. Εὑρισκόμενος ἐνώπιον μιᾶς μηχανῆς ἀναγνωρίζει ταύτην ὡς παραχθεῖσαν ἐξ ἑνὸς αἰτίου δυναμένου νὰ ἐπιφέρῃ τὴν συναρμολόγησιν τῶν διαφόρων ἐργαλείων ἐξ ὧν ἡ μηχανὴ σύγκειται. Εὑρισκόμενος ἐνώπιον τῶν διανοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων ὁ φυσιοδίφης πρέπει ἀναγκαίως νὰ παραδεχθῇ τὴν ὕπαρξιν αἰτίου δυναμένου νὰ παραγάγῃ νοητικὰς δυνάμεις· δὲν θὰ κατανοήσῃ ἴσως τὴν φύσιν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ αἰτίου, ἀλλὰ θέλων νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν πειραματικὴν μέθοδον δέον νὰ παραδεχθῇ τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν τὸ αἴτιον τοῦτο εἶνε ἀκατάληπτον ἢ ἀνεπίδεκτον πειραματικῶν παρατηρήσεων, δὲν θὰ ἀποτελέσῃ βεβαίως ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἀντὶ νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς βεβαιώσεις τοῦ ὑλιστοῦ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς αἴτιον πνεύματος καὶ νοήσεως. Ἐὰν δὲ τὸ αἴτιον τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον μελέτης καὶ ἐρεύνης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἶνε προφανὲς ὅτι οὐδέποτε αὗται θὰ χορηγήσωσι τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν.»

Ὁ Erdmann ἐξεπόνησε καὶ ἐδημοσίευσε σπουδαῖον σύγγραμμα, «περὶ τῶν σχέσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς θρησκείας». Συνοψίζων πάσας τὰς ἐπιστημονικὰς προόδους, ἀναφέρων τὰς γνώμας τῶν ἐξόχων φυσιολόγων καὶ φυσιοδιφῶν, ἀναλύων τὸ ζήτημα ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, ἐπικαλούμενος τὸ ἐπιστημονικὸν κῦρος Humbold τοῦ μεγάλου, καταλήγει εἰς τὸ ἑπόμενον συμπέρασμα· «ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς φύσεως δὲν πρέπει νὰ ὑπερπηδήσῃ ὅριον οὗ πέραν οὔτε αἰσθητὴ παρατήρησις εἶνε ἐφικτὴ οὔτε νὰ βεβαιώσῃ δύναται πρότασιν ἀνεπίδεκτον πειραματικῆς κυρώσεως. Τὸ μυστήριον τῆς δημιουργίας κεῖται ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς σφαίρας. Δι' ἡμᾶς ἡ φύσις εἶνε ἓν γεγονός. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ περιορίζονται καὶ ἐπ' αὐτοῦ

πρέπει νὰ περιστρέφωνται αἱ ἡμέτεραι ἐπιστημονικαὶ μελέται, ἀπὸ δὲ τοῦ σημείου τούτου ἄρχεται ἡ θρησκεία, μόνη ἁρμοδία πρὸς ἐπίλυσιν τῶν μυστηριωδῶν προβλημάτων.»

Κατιδόντες τίνα τὰ ὑπὸ τῶν περιφανῶν φυσιοδιφῶν τιθέμενα ὅρια εἰς τὰς ἐρεύνας τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ πρὶν ἢ ἐκζητήσωμεν παρ' αὐτῶν νέας ὁδηγίας, νέας συμβουλάς, νέα φῶτα, δυνάμεθα μετὰ θάρρους νὰ βεβαιώσωμεν καὶ ἐπαναλάβωμεν ἀλήθειαν ἣν ὑπηνίχθημεν τῆς μελέτης ταύτης ἀρχόμενοι. Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη συναντῶνται μὲν κατὰ τὴν ἀνίχνευσιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας, ἀμφότεραι δὲ συναπαρτίζουσι τὸν διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν, τὸν ἰδεώδη καὶ αἰσθηματικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον, ἀλλ' οὐδέποτε συγκρούονται, ἐφ' ὅσον ἑκάστη ἐμμένει ἐντὸς τῆς διαγεγραμμένης αὐτῇ ἁρμοδιότητος ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Εἰς τὴν ἐπιστήμην μὲν ἀπόκειται ἡ ἀπόλυτος ἁρμοδιότης τῆς ἀναλύσεως καὶ μελέτης τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ καὶ φαινομενικοῦ κόσμου, εἰς αὐτὴν ὁ ὁρισμὸς παντὸς αἰτίου δυναμένου νὰ ἐξακριβωθῇ διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ, εἰς τὴν ἐπιστήμην ἡ ἁρμοδιότης τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν νόμων τῆς φύσεως, εἰς τὴν θρησκείαν δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ συναισθήματος ἐκπορευομένην καὶ διὰ τῶν μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν ἀνελισσομένην καὶ κυρουμένην διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπόκειται ἡ ἐπίλυσις τῶν περὶ τοῦ πρώτου αἰτίου καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ τῶν τούτοις παρεμφερῶν ὑπεραισθητῶν προβλημάτων. Οἱ ὅροι καὶ οἱ νόμοι τοῦ ὑπάρχοντος καὶ ἀποτελοῦντος ἀντικείμενον αἰσθητῆς καὶ πειραματικῆς ἐρεύνης, ἰδοὺ τὸ στάδιον ἐν ᾧ κινεῖται πᾶσα φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἀλλ' οὔτε οἱ ὑπάρχοντες νόμοι οὔτε οἱ ὅροι τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων νὰ ἐπεξηγήσωσι δύνανται τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὸ πρῶτον αὐτῶν αἴτιον. Αἱ ἀλήθειαι δὲ αὗται δὲν ἐρείδονται μόνον ἐπὶ τοῦ κύρους

ἐπιστημονικῶν διδασκαλιῶν καὶ λογικῶν συμπερασμάτων, ἀλλὰ λαβοῦσαι σάρκα καὶ ὀστᾶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος περιφανῶς ἐπιλάμπουσι καθιστάμεναι τοῖς πᾶσι κάτοπτοι καὶ προσιταί. Πάντες οἱ μεγάλοι τῆς φύσεως ἰχνηλᾶται, ἀνακαλύπτοντες διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς πείρας τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων καὶ ἀκριβοῦντες τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους, πληροῦνται ἅμα ὑψίστων θεοσεβείας συναισθημάτων, χορηγοῦντες οὕτω ἀφ' ἑνὸς μὲν ζῶσαν ἀπόδειξιν τῆς ἁρμονίας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων μετὰ τῶν ἐξαγομένων τῆς ἐπιστήμης, διαφωτίζοντες δὲ ἀφ' ἑτέρου ὡς εὐσταλεῖς καὶ φωτεινοὶ λαμπτῆρες τοὺς λόγους τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς νεωτέρας πειραματικῆς ἐπιστήμης· « ἐπιπόλαιος ἐπιστήμη δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ἀσέβειαν, βαθεῖαι δὲ καὶ ἐπιστημονικαὶ τῆς φύσεως γνώσεις ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν. »

Τῆς βεβαιώσεως καὶ ἀναλύσεως τοῦ περισπουδάστου τούτου ἱστορικοῦ γεγονότος θέλομεν ἐπιληφθῇ εἰς τὰς προσεχεῖς μελέτας.

ΜΕΛΕΤΗ Ε΄.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑΙ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΦΥΣΙΟΔΙΦΩΝ.

«Καὶ ὅμως κινεῖται!» Τοὺς λόγους τούτους ἀπήγγειλεν ὁ Γαλιλαῖος ἐν μέσῳ τῶν καταδιώξεων καὶ βασάνων, εἰς ἃς ὑπεβλήθη ὅτε τὰ περὶ στροφῆς τῆς Γῆς περὶ τὸν Ἥλιον ἐδίδασκε. «Καὶ ὅμως κινεῖται!» Οὔτε προλήψεις λαῶν οὔτε θρησκευτικαὶ παρεννοήσεις οὔτε κληρικῶν καταδιώξεις ἴσχυσαν ὅπως ἀποσβέσωσι τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, ἣν πρῶτον μὲν ἡ ἐπιστήμη ἐκύρωσεν, εἶτα δὲ πάντες ὁριστικῶς ἀπεδέχθησαν. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πορεία καὶ τοιοῦτος ὁ τελικὸς θρίαμβος πάσης νέας σπουδαίας ἀνακαλύψεως. Αἱ ἐπικρατοῦσαι δοξασίαι κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, αἱ δεισιδαιμονίαι τῶν λαῶν, πολλάκις δὲ καὶ τὰ συγκρουόμενα συμφέροντα συνασπίζονται ὅπως θέσωσι φραγμὸν εἰς τὴν δίοδον καὶ ὑπερίσχυσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ δοξασίαι καὶ προλήψεις καὶ συμφέροντα καταπίπτουσι καὶ ὑποχωροῦσι πρὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας, ἧς τὴν πρόοδον δύνανται ἐπὶ μικρὸν μὲν ν' ἀναχαιτίσωσιν, οὐδέποτε δὲ τὸ ἀκτινοβόλον φῶς ν' ἀποσβέσωσι καὶ τὴν ἐπικράτησιν αὐτῆς νὰ παρακωλύσωσιν.

Ὑπῆρξεν ἀράγε τοιαύτη ἡ πορεία τῶν ὑλιστικῶν καὶ ἀντιθρησκευτικῶν θεωριῶν;

*

Ἡ ἱστορία τῶν αἰώνων καὶ τὰ γεγονότα τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μαρτυροῦσιν ὅτι οὔτε προλήψεις οὔτε συμφέροντα συνησπίσθησαν κατὰ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, πολλάκις μάλιστα καὶ συμφέροντα καὶ πάθη καὶ κοινωνικαὶ ἀποπλανήσεις λαῶν συνεμάχησαν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ θρίαμβον αὐτῶν, ἡ δὲ ἐπιστήμη τῆς πείρας καὶ τῆς διαγνώσεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἐξελέγχουσα τὴν πλάνην τῶν ὑλιστικῶν δογμάτων, ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτῶν, παρεκώλυσε τὴν πρόοδόν των καὶ διέσωσε τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν κινδύνων τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως καὶ τοῦ κοινωνικοῦ σφακελισμοῦ, ὃν θὰ διέτρεχε εἴποτε ὑπ' αὐτῶν παρεσύρετο.

Ἐὰν αἱ ἀσεβεῖς θεωρίαι ἐνεφανίζοντο σήμερον τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν ὁρίζοντα, οἱ τούτων ὀπαδοὶ θὰ ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ λόγιον τοῦ Γαλιλαίου· « καὶ ὅμως αἱ ἡμέτεραι θεωρίαι εἶνε ὀρθαὶ », θὰ εἶχον δέ τινα λόγον ν' ἀμφισβητήσωσι τὸ κῦρος τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων καὶ ἐρευνῶν τῶν αἰώνων, ἐὰν τουλάχιστον ἐδύναντο νὰ ἐπικαλεσθῶσιν ἓν μόνον γεγονὸς ἄγνωστον κατὰ τὸ παρελθὸν ἢ μίαν μόνην ἀνακάλυψιν μαρτυροῦσαν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ὑλυστικῶν δογμάτων. Ἀλλ' οὔτε νέον τι γεγονὸς ἐπικαλοῦνται οὔτε σήμερον τὸ πρῶτον διδάσκονται. Εἴκοσι καὶ πέντε ὅλοι αἰῶνες ἀριθμοῦνται ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως καὶ πληρεστάτης αὐτῶν ἀναπτύξεως, ἡ δὲ ἐπιστήμη καθ' ὅλον τὸν μακρὸν τοῦτον χρόνον ὑπῆρξεν ὁ ἀκατάβλητος τῆς πλάνης αὐτῶν ἐλεγκτὴς καὶ ὁ μόνος ἰσχυρὸς πολέμιος.

Τὸ ὑλιστικὸν τοῦ Δημοκρίτου σύστημα οὐδενὸς ἠμοίρει δόγματος καὶ οὐδενὸς ἐπιχειρήματος τοῦ Ὑλισμοῦ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Οὐδὲν ὑπάρχει πλὴν τοῦ κενοῦ καὶ τῶν μορίων τῆς ὕλης. Τὰ ἄτομα αὐτομάτως καὶ ἀσυνειδήτως κινούμενα καὶ συγκρουόμενα, καταπίπτοντα δὲ καὶ συνενούμενα ἐν τῇ ἀπεράντῳ τοῦ κενοῦ ἀβύσσῳ παρήγαγον τυχαίως πάντα τ' ἀποτελοῦντα τὸ

Σύμπαν σώματα καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐπικρατοῦσαν ἁρμονίαν. Καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐκ τυχαίας συνενώσεως διαφόρων ἀτόμων παρήχθη, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ σύγκειται ἐκ σωματικῶν μορίων ἀνεπαισθήτου ἐκτάσεως παρεμφερῶν πρὸς τὰ τοῦ φωτός. Ὡς καὶ αὐτὴ δὲ ἡ μέχρι τινὸς ἀποδοθεῖσα πρὸς τὸν Lavoisière ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, καθ' ἣν «οὐδὲν ἐν τῇ φύσει ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀναφύεται καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται», προδιετυπώθη σαφέστατα ὑπὸ τῶν καλουμένων μηχανικῶν τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφων. Τὸ ὑλιστικὸν σύστημα τοῦ Δημοκρίτου καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ οὐδὲν ἀπήντησεν πρόσκομμα ἐν τῷ θρησκεύματι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἢ ἐν ὠργανωμένῳ τινὶ κλήρῳ. Ὁ φυσιοδίφης Ἀναξαγόρας ἐξελέγχων πρῶτος τὴν πλάνην τοῦ Ὑλισμοῦ κατεδείκνυε διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ παρατηρήσεων ὅτι «Νοῦς τὰ πάντα διεκόσμησεν», ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς περὶ κινήσεως τῶν σωμάτων θεωρίας ἀνεσκεύαζε τὰ ὑλιστικὰ διδάγματα. Ἡ οὐσία τῶν ἀντικειμένων, ἐδίδασκεν ὁ μέγας φυσιογνώστης ἅμα καὶ φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητος, δὲν εἶνε ἡ ὕλη ἀλλ' ἡ ἰδέα ἣν ταῦτα ἐξωτερικεύουσι καὶ πραγματοῦσι· πρὸς κατασκευὴν μιᾶς τραπέζης ὁ ξυλουργὸς συνέλαβε τὴν ἰδέαν καὶ τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ἔδει νὰ χρησιμεύσῃ, καὶ λαβὼν τὴν ὕλην ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν πρὸς τὸν προτιθέμενον σκοπὸν κατάλληλον μορφήν. Τὸ δένδρον σύγκειται ἐκ τῶν αὐτῶν ὑλικῶν μορίων ἐξ ὧν καὶ τὸ ζῶον, ἡ ἰδέα ὅμως ἣν ἕκαστον πραγματοῖ εἶνε ὅλως διάφορος. Ἀλλ' ἡ κίνησις τῆς ὕλης πρὸς πραγμάτωσιν μιᾶς ἰδέας προϋποτίθησιν ἀναγκαίως τὴν ὕπαρξιν κινούσης νοητικῆς δυνάμεως· «Δεῖ ἄρα εἶναι ἀρχὴ τοιαύτη ἧς ἡ οὐσία ἐνέργεια. Ἐπεὶ δὲ ἐστὶ κινοῦν αὐτὸ ἀκίνητον ὄν, ἐνέργεια ὄν, τοῦτο οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν οὐδαμῶς. Ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ἄρα ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις».

Αἱ ὑλιστικαὶ δοξασίαι καὶ πάλιν ἐδιδάχθησαν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ προσκόψασαι

εἰς τὰς προόδους τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὑπὸ πάντων τῶν φυσιοδιφῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς ἀποκρουσθεῖσαι ἐξέλιπον ὅλως ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὁρίζοντος μέχρι τῶν τελευταίων αἰώνων. Ὁ Εὐκλείδης ἐδημιούργει τὴν γεωμετρικὴν μέθοδον, ὁ Ἀρχιμήδης ἀνεκάλυπτε τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς περὶ μετακινήσεως τῶν σωμάτων, ὁ Ἵππαρχος καὶ ὁ Ἀρίσταρχος ἐδίδασκον τὰς ἀστρονομικὰς θεωρίας αἵτινες ὑπῆρξαν ἡ ἀφετηρία τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Κεπλέρου καὶ Κοπερνίκου, ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος κατέστησαν τὴν ἀνατομίαν βάσιν τῶν ἰατρικῶν ἐπιστημῶν, ὁ Γαληνὸς ἔθετο τὰς βάσεις τῶν νεωτέρων θεωριῶν περὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, πλεῖστοι δὲ ἄλλοι σοφοὶ Ἕλληνες ἐγένοντο θεμελιωταὶ τῆς ἀκουστικῆς, τῆς ὀπτικῆς, τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς θεωρίας τῶν ἀερίων καὶ τῶν ἀτμῶν. Ἀλλὰ πάντες οἱ ἐπιφανεῖς οὗτοι φυσιογνῶσται, ὀπαδοὶ τῶν φιλοσοφικῶν τοῦ πνευματισμοῦ ἰδεῶν, ἀπέκρουον τὰς ἰδέας τοῦ Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων. Γεγονὸς ὄντως καταπληκτικόν! Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως ὡς θεότητες ἐλατρεύοντο, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸν Δημόκριτον, δυσκόλως θὰ ἐξεύρωμεν ἕτερον μεταξὺ τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν τῆς φύσεως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, πρεσβεύοντα τὰς τῶν ἀθεϊστῶν θεωρίας [1]). Καὶ ὁ Ἐπίκουρος αὐτὸς, φιλόσοφος μᾶλλον ἢ φυσιοδίφης, διὰ προφανοῦς πρὸς τὰς θεωρίας του ἀντιφάσεως ἀπέκρουε μὲν τὰς ἰδέας τοῦ πλήθους περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐπίστευεν εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς θεότητος. Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Λουκρέτιος ὁ συγγράψας τὸ ὑλιστικὸν ποίημα «De rerum natura» ἐναντίον τῶν ἐν αὐτῷ διδαχθέντων συνέταξσε πρὸ τοῦ θανάτου τοὺς ἑπομένους περὶ ψυχῆς στίχους·

---

[1]) Ὅρα Lange «Ἱστορία τοῦ Ὑλισμοῦ» μέρος Α.' κεφ. Δ.'

« Cedit autem retro de terra quod fuit ante
In terram: sed quod missum est ex ætheris oris
Id rursus cœli fulgentia templa receptant. » [1])

Τίνες δὲ ὑπῆρξαν οἱ ἀναλαβόντες τὸ ἔργον τῆς ἀνασκευῆς τῆς ὑλοδοξίας κατὰ τὴν νέαν αὐτῆς ἐμφάνισιν τῶν τελευταίων αἰώνων καὶ τίνες οἱ ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων ὑπεραπολογούμενοι; Καὶ πάλιν φυσιοδίφαι καὶ πάλιν οἱ μεγάλοι τῆς φύσεως ἰχνηλᾶται καὶ ἑρμηνεῖς.

Ὁ Ἰσαὰκ Νεύτων, περατώσας τὴν περὶ ὀπτικῆς πραγματείαν καὶ ἐκθαμβούμενος ἐκ τῆς πανσόφου διανοίας, ἣν διέβλεπεν ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ ὀργάνου τῆς ὁράσεως, ἐσημείου εἰς τὸ τέλος τῆς συγγραφῆς του, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου ». Ἀνακαλύψας δὲ τοὺς νόμους τῆς ἕλξεως καὶ τῆς βαρύτητος, « εἶδον τὸν Θεὸν, ἀνεφώνει, εἰς τὰ ἔργα καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσεως τοὺς ἀναδεικνύοντας Σοφίαν καὶ Δύναμιν ἀπὸ τῆς ὕλης ἀνεξάρτητον », ἐγκαταλιπὼν δὲ τὰς περὶ τῆς φύσεως ἐρεύνας καὶ εἰς θρησκευτικὰς ἐπιδοθεὶς μελέτας κατέλιπεν ἡμῖν τὸ ἐπὶ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου ἔργον του, μαρτύριον τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἐνδομύχων θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων.

Ὁ Κέπλερος διανύσας τὸν βίον ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ περατώσας τὸ μέγα τῆς ἀστρονομίας ἔργον, εἰς ὃ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἀφιέρωσε πάσας τὰς δυνάμεις, ἔγραφεν ἐν αὐτῷ· « Ὦ Δημιουργέ! Σὲ εὐλογῶ ὅτι Σὺ μοὶ ἐπέτρεψας νὰ θαυμάσω τὰ ἔργα σου. Ἔφερα εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν τοῦ βίου μου διὰ τῆς διανοίας ἣν Σὺ μοὶ ἐδώρησας. Διηγήθην τοῖς ἀνθρώποις τὴν δόξαν τῶν Σῶν ἔργων. Ἐὰν διὰ τῶν ἐργασιῶν μου, αἵτινες πρὸς Σὲ ἔπρεπε νὰ κατευθύνωνται, ἐξεζήτησα καὶ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων, συγχώρησόν μοι ἐν

---

[1]) Latanzio.

τῇ ἀγαθότητι καὶ εὐσπλαγχνίᾳ σου. Οὐράνιοι ἁρμονίαι, εὐλογεῖτε τὸν Κύριον. Ψυχή μου, εὐλόγει τὸν Κύριον.»

Ὁ Λιναῖος ἀνακαλύπτων τοὺς ἐξαισίους νόμους καὶ τὰ καταπληκτικὰ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου φαινόμενα διορᾷ ἐν αὐτοῖς τὴν ὕπαρξιν ὑπερφυοῦς Δυνάμεως. «Εἶδον τὸν Θεὸν, ἔλεγε καὶ πρὸς τοὺς οἰκείους αὐτοῦ πολλάκις ἐπανελάμβανεν, εἶδον τὸν Θεὸν παρερχόμενον, εἶδον Αὐτὸν, ὡσεὶ κωφὸς δὲ καὶ ἄλαλος ἐγενόμην συνεχόμενος ὑπὸ θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως. Ἀνεκάλυψα τὰ ἴχνη τῶν βημάτων Αὐτοῦ εἰς τὰ ἔργα τῆς Δημιουργίας του. Καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα ἐξ αὐτῶν ὁποία σοφία καὶ δύναμις! ὁποία τελειότης!»

Ὁ μαθηματικὸς Καρτέσιος ἀντεπεξερχόμενος κατὰ πάσης ὑλιστικῆς θεωρίας ἐπεχείρησε τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἑπομένης προτάσεως. «Δύο εἶνε αἱ αὐταπόδεικτοι εἰς τὸν διανοητικὸν κόσμον ἀλήθειαι, ἡ πρώτη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει, ἡ δευτέρα ὅτι ὑπάρχει Θεός. Οὐδὲν μαθηματικὸν πρόβλημα ἀποδείκνυται μετὰ τοσαύτης ἐναργείας ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ ὕπαρξις.»

Ὁ Euler, ἐκλεχθεὶς μέλος τῶν Ἀκαδημιῶν τῶν Παρισίων, τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Πετρουπόλεως διὰ τὴν νέαν δοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ διεύθυνσιν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῆς μηχανικῆς, ἐδημοσίευσε περισπούδαστον ἀπολογίαν ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀνασκευάζων τὰς δοξασίας τῶν ὑλοδοξούντων.

Καὶ ὁ μέγας Πασχὰλ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν νόμων τῆς βαρύτητος τῆς ἀτμοσφαίρας, δι' ὧν κατεδείκνυε τὸ ἔωλον τῆς περὶ τοῦ κενοῦ θεωρίας τῶν ἀρχαίων, ἐγκαταλιπὼν τὰς μαθηματικὰς καὶ πειραματικὰς ἀσχολίας ἀπεδύθη εἰς τὸν θρησκευτικὸν ἀγῶνα, κατέλιπε δὲ τοῖς μεταγενεστέροις πολύτιμον τῶν θρησκευτικῶν του σκέψεων ἀποθησαύρισμα. «Ἡ ἐπιστήμη, ἔγραφεν ὁ σοφὸς ἀνὴρ, δύο ἔχει ἄκρα συναντώμενα καὶ συνε-

φαπτόμενα· τὸ μὲν εἶνε ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀμάθεια, τὸ δὲ ἡ πεποίθησις, εἰς ἣν καταλήγουσιν οἱ ἔξοχοι καὶ μεγαλοφυεῖς ἐπιστήμονες, ὅτι εὑρίσκονται εἰς τὸ σημεῖον τῆς πληρεστάτης ἀγνοίας. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀγνοίας τοῦ ἀμαθοῦς καὶ τοῦ σοφοῦ, εἰς τοῦτο συνίσταται, ὅτι ὁ τελευταῖος συναισθάνεται καὶ ἀνομολογεῖ τὴν ἄγνοιάν του. Ἀνωτάτη τῆς διανοίας ἀνάπτυξις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν περὶ ὑπάρξεως ἀπείρων, ἀκαταλήπτων καὶ ὑπερνοητῶν πραγμάτων.»

Οὕτως ἡ ἐπιστήμη τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος ἐπιληφθεῖσα τῆς συζητήσεως τοῦ ἐπεγερθέντος θρησκευτικοῦ ζητήματος ἀνεσκεύαζε καὶ κατεδίκαζε τὰς ἀσεβεῖς τοῦ Χόββες διδασκαλίας· οὐδὲ εἷς δὲ ἐκ τῶν διαπρεψάντων κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν φώτων καὶ τῶν ἀνακαλύψεων ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς καὶ φυσικαῖς ἐπιστήμαις ὑπῆρξεν ὀπαδὸς ἀντιθρησκευτικῶν ἀρχῶν, ἐξ ἐναντίας πάντες οἱ μέγα φέροντες ὄνομα, οἱ μὲν ἐπὶ μικρὸν, οἱ δὲ καὶ ὁριστικῶς ἐγκαταλείψαντες τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῶν ἀσχολίας, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Ἡ ἐνσκήψασα ἐπὶ τῶν γαλλικῶν χωρῶν ἐπαναστατικὴ καταιγὶς κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα ἐπανήγαγεν εἰς φῶς τὰς ἀποτροπαίους θεωρίας, καὶ οἱ μὲν Διδερὸ καὶ D'Alembert ἐν ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας, Lametrie δὲ καὶ βαρῶνος Holbach ἐν ὀνόματι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐδίδασκον τὰ περὶ τῆς σκεπτομένης ὕλης, τὰ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης μηχανῆς καὶ τὰ περὶ μὴ ὑπάρξεως Θεοῦ τῶν ἀσεβῶν δόγματα. Πᾶσα μὲν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ἐπίδρασις καὶ ἐνέργεια κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς Γαλλίας, ὁ δὲ εὔπιστος πάντοτε καὶ ζωηρὸς καὶ ὑπὸ παντὸς ἐκκεντρικοῦ καὶ νέου παρασυρόμενος λαὸς τῆς χώρας ταύτης, ἐπισκοτισθεὶς ἐν μέσῳ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κλύδωνος καὶ τὸ θρήσκευμα θεωρῶν ὡς σπουδαῖον κώλυμα τῆς ἐπιδιωκομένης τοῦ

κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος καταλύσεως, ἀμείλικτον κατὰ πάσης θρησκευτικῆς ἰδέας ἐπήγειρε καταδίωξιν, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἡ παραφροσύνη προέβη, ὥστε οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ διὰ διατάγματος ἐκύρωσαν τὸν ἀθεϊσμὸν καὶ ἐν τῷ προσώπῳ μιᾶς γυναικὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐθέσπισαν. Ἀλλ' ἐνῷ καὶ συμφέροντα καὶ πάθη καὶ κυβερνῶντες καὶ κυβερνώμενοι συνησπίσθησαν καὶ εἰργάζοντο πρὸς ἐπικράτησιν τῶν τῆς ἀθείας δοξασιῶν, ἡ ἐπιστήμη ἀνέλαβε τὸν κατ' αὐτῶν ἀγῶνα καὶ προπαρεσκεύασε τὴν εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις ἐπάνοδον τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ. Καὶ ἐν μὲν τῷ χώρῳ τῆς φιλοσοφίας ἠγωνίζετο ὁ Ἰάκωβος Ῥουσὼ, ἐπὶ δὲ τοῦ πεδίου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διαπρεπεῖς καὶ ἔξοχοι φυσιοδίφαι. « Δὲν δύναμαι ν' ἀποδεχθῶ, ἔγραφεν ὁ Ῥουσὼ, τὰς ἀνοήτους τοῦ Ὑλισμοῦ ὑποθέσεις· θεωρῶ τὸν Θεὸν ἐν ἐμοὶ καὶ εἰς πάντα τὰ περιστοιχοῦντά με. Δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ ὅτι ἐπιστήμων δύναται ἐν καλῇ πίστει νὰ πρεσβεύῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ὑπερτάτη Νόησις πέρα τῆς Φύσεως. Παρατηρῶ καὶ γνωρίζω τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, συναισθάνομαι τί εἶνε ἁρμονία, κάλλος, ἀρετή· εἶμαι εἰς θέσιν, θεωρῶν τὸ Σύμπαν, νὰ ὑπερυψώσω τὴν διάνοιαν μέχρι τοῦ Ἀπείρου, σεῖς δὲ ἐκζητεῖτε νὰ μὲ ὁμοιώσητε τοῖς κτήνεσι. Ψυχὴ διεφθαρμένη· ἡ ἀνόητος φιλοσοφία σου σ' ἐξευτελίζει καὶ ἀποκτηνώνει, ἀλλὰ τὸ πνεῦμά σου διαψεύδει τὰς θεωρίας σου. Ἀπόφευγε τοὺς ἐγείροντας ἀπεγνωσμένας διδασκαλίας ὑπὸ τὴν πρόφασιν ὅτι πρόκειται νὰ διεξηγήσωσι τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως. Ἀνατρέποντες, καταστρέφοντες, περιφρονοῦντες πᾶν ὅ,τι ἡ ἀνθρωπότης σέβεται καὶ τιμᾷ, ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῶν δυστυχούντων τὴν τελευταίαν παρηγορίαν, ἀπὸ τῶν εὐτυχούντων καὶ ἰσχυρῶν τὸν μόνον τῶν παθῶν των χαλινὸν, ἀνασπῶσι δὲ ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδίας πάντων τὸν ἔλεγχον τοῦ ἐγκλήματος καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀρετῆς, καυχώμενοι ἅμα ὅτι εὐεργετοῦσι τὴν ἀνθρωπότητα! »

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ῥουσὼ διὰ τοῦ «Αἰμιλίου» κατήγγελλεν ἐνώπιον τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος τὰ ὑλιστικὰ δόγματα, ὁ περιώνυμος φυσιολόγος Χάλερ ἐδημοσίευε τὴν περὶ ψυχῆς πραγματείαν του, ὁ ἰατρὸς Tralles τὸ σπουδαῖον πόνημα «Ἄνθρωπος-Μηχανή», ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν Hollmann τὴν κατὰ τοῦ Lamettrie ἐπιστολήν, καὶ ἀνώνυμος φυσιοδίφης τὰς περὶ «Φυσικῆς Ἱστορίας» μελέτας του, πάντες δ' οὗτοι ἀνεσκεύαζον διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης τὰς πλάνας τοῦ Ὑλισμοῦ. Ὁ δὲ μεγαλοφυὴς Φραγκλῖνος, τὸ ἀγλάϊσμα τοῦ νέου κόσμου, πρὸς ὃν ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει τὰς σπουδαιοτέρας περὶ ἠλεκτρισμοῦ ἀνακαλύψεις καὶ ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου μεθαρμόσεις, ἐξηγείρετο κατὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸ κῦρος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ ἀθεϊσμοῦ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, καὶ ἐντὸς τοῦ χημείου τῶν πειραμάτων του ἔγραφε, «τὰ ἄρθρα τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκείας του». Καὶ διὰ μὲν τῆς ἁρμονίας τοῦ Παντὸς ὁ Φραγλῖνος ὑπερήρθη εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ, ἀναλύων δὲ τὴν ὕλην καὶ συμπαραβάλλων τὰς ἰδιότητας αὐτῆς πρὸς τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, ἐξήγαγε τὰ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς συμπεράσματα καὶ ἔγραφεν ἐπὶ τοῦ ἡμερολογίου του· «Παντοδύναμε ἀγαθότης! Εὔσπλαγχνε Πάτερ! Χορήγησόν μοι σοφίαν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς συμφέροντος· ἐνίσχυσόν με πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἐντολῶν Σου· δέχθητι τὰς προσφερομένας πρὸς τὰ λοιπὰ τέκνα Σου ὑπηρεσίας μου ὡς ἐλάχιστον τεκμήριον τῆς πρὸς Σὲ εὐλαβείας καὶ εὐγνωμοσύνης μου ἀντὶ τῶν μεγάλων ἀγαθῶν ὧν μ' ἐνέπλησας».

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, τοῦ Ὑλισμοῦ διδασκομένου ἐν ὀνόματι τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, τὸ αὐτὸ ἱστορικὸν συνεχίζεται γεγονός, πάντες δὲ οἱ τὰ πρῶτα φέροντες φυσιοδίφαι ἐξανίστανται καὶ διαμαρτύρονται κατὰ τῆς γενομένης

τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπιστήμης καταχρήσεως καὶ τῆς ψευδοῦς ἑρμηνείας τῶν προόδων αὐτῆς πρὸς ἐπισκότισιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀληθειῶν καὶ πεποιθήσεων, ἐν αἷς ἡ ἀνθρωπότης ἐπετέλεσε πᾶσαν ἐπιστημονικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον.

Εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι διαπρεπέστατοι φυσιολόγοι, οἷοι ὁ Βίρχοφ, ὁ Bois-Reymond, ὁ Κλαύδιος Βερνὰρ, πρεσβεύουσι καὶ διδάσκουσιν ὅτι τὰ συνεχόμενα μετὰ τῆς θρησκείας ζητήματα οὔτε ἔλαβον οὔτε νὰ λάβωσι δύνανται ἐν τῷ μέλλοντι ἐπίλυσίν τινα ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πάντα δὲ τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ οὐσίας τῶν ὄντων προβλήματα ὑπεκφεύγουσι τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῶν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης ἐπὶ εἴκοσι πέντε ὅλους αἰῶνας τοῦ Ὑλισμοῦ ἀπόκρουσις θὰ ἤρκουν βεβαίως ὅπως περιφρουρήσωσι τὴν θρησκευτικὴν τῆς ἀνθρωπότητος συνείδησιν, ἐὰν οἱ ὑλισταὶ συζητοῦντες ἐν καλῇ πίστει ἐπρότεινον τὰς διδασκαλίας των ὡς ἰδίας θεωρίας καὶ γνώμας, ἀνωμολόγουν δὲ ὅτι κατ' αὐτῶν διαμαρτύρονται πάντες οἱ ἐπιφανεῖς φυσιοδίφαι. Ἀλλὰ τούτων ἀναρτώντων τὴν σημαίαν τῆς ἐπιστήμης, ἀποκαλούντων δὲ ἀμαθεῖς καὶ ἀνεπιστήμονας τοὺς μὴ ἀποδεχομένους ἀνεξετάστως τὰς παραδοξολογίας καὶ τὰ ἑαυτῶν δόγματα, εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὰς δοξασίας καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξαν ὅσοι τῶν ζώντων φυσιοδιφῶν ἐπελήφθησαν τῆς συζητήσεως τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων, μετὰ τὰς τελευταίας προόδους καὶ ἀνακαλύψεις τῶν ἀκριβῶν ἐπιστημῶν.

Δυσχερὲς θὰ ἀπέβαινε νὰ συνοψίσω ἐνταῦθα περίληψιν τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δημοσιευθέντων ἐπιστημονικῶν ἔργων πρὸς ἀνασκευὴν πάσης ἀντιθρησκευτικῆς δοξασίας. Τὰς γνώμας τῶν διασημοτέρων τοῦ αἰῶνος τούτου φυσιοδιφῶν θὰ γνωρίσω τοῖς ἀναγνώσταις κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν εἰδικῶν ζητημάτων, ἣν θέλω ἐπιχειρήσῃ εἰς τὰς προσεχεῖς μελέτας, ἐν δὲ τῇ παρούσῃ

περιορίζομαι εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ τελευταίου ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Χὶρν, ἐν ᾧ συνοψίζονται καὶ διατυποῦνται αἱ περὶ τῶν θρησκευτικῶν προβλημάτων δοξασίαι τῶν ἐπιφανῶν φυσιοδιφῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου [1]).

Ὁ Χὶρν, γνωστὸς εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον διὰ τὰς περὶ θερμοδυναμικῆς ἀνακαλύψεις του, ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ ἔτος 1868 τὸ περὶ «Θεωρίας τῆς θερμότητος» σύγγραμμα, ἐν ᾧ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπικρίνει τὴν ὑλιστικὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οὐδεμία ὑπάρχει δύναμις ἐν τῇ φύσει ἐκτὸς τῆς ὕλης. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1881 ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Βελγίου πρὸς ἀνασκευὴν τῆς θεωρίας τοῦ Ὑλισμοῦ, διελεύκανε δὲ ταύτην δημοσιεύσας κατὰ τὸ 1882 διάφορα ἄρθρα ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῆς Ἀλσατίας» ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, «Ἡ ἀθανασία τῆς Ψυχῆς καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη». Ἀναλύων τὰ

---

[1]) Ἐν ταῖς προηγουμέναις, ἐν τῇ παρούσῃ καὶ ταῖς μεθεπομέναις μελέταις ἀναφέρω τὰ ὀνόματα ἐξόχων φυσιοδιφῶν ἀποκηρυσσόντων τὰς πλάνας τοῦ ἀθεϊσμοῦ· πλὴν τούτων, τὸ καθόλου περὶ Ὑλισμοῦ ζήτημα συζητεῖται καὶ ὑπὸ ἄλλων τῆς φύσεως ἑρμηνευτῶν ὑπὸ πολλὰς καὶ διαφόρους τῶν φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν ἐπόψεις εἰς τὰ ἑπόμενα συγγράμματα, καταλήγοντα ἅπαντα εἰς τὰ αὐτὰ τοῦ Χὶρν συμπεράσματα καὶ μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὑπὸ τοῦ Lange βεβαιωθέντος γεγονότος, τουτέστιν ὅτι, «οὔτε οἱ ἀνακαλύψαντες τοὺς νόμους τῆς φύσεως οὔτε οἱ ἔξοχοι φυσιοδίφαι πρεσβεύουσι τὰς δοξασίας τῶν ὑλοδοξούντων» — Théologie de la Nature par Straus-Durckeim — Du Matérialisme au point de vue des sciences naturelles par Böhner μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Bourrit — Insénéscence du sens intime par Lordat — Les derniers jours d'un philosophe par Sir Humphry Davy μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Flammarion — Philosophie spiritualiste de la Nature par Henri Martin — Psycologie Physiologique par Lotze μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Penjon — L'homme-singe par le D.r James — Esprit et Matière par le D.r Hubert — Dio esiste per Quirico Filopanti — Ὁ Θεὸς ἐν τῇ Φύσει ὑπὸ Φλαμαριῶνος μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Α. Ζάρκου. — Balfour Stewart et Tait, "Unseen Universe„. London.

ἐν τῇ ἐκθέσει συζητούμενα θέλω ἀποσαφήσῃ αὐτὰ διὰ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἔργων.

Διὰ τῶν ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῆς Ἀλσατίας» καταχωρισθέντων ἄρθρων ὁ Χὶρν διαφωτίζει ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ἀποτελοῦσαν τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῶν φυσικομαθηματικῶν σκέψεων καὶ κρίσεών του ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος.

Ὁ ἐπιστήμων, λέγει ὁ Χὶρν, πρὸς διεξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀποδέχεται πολλάκις ὡς ἀναμφήριστον ἀλήθειαν τὴν ὕπαρξιν αἰτίων καὶ δυνάμεων, ὧν καὶ ἡ οὐσία καὶ ἡ ἕδρα καὶ οἱ χαρακτῆρες εἰσὶν ὅλως μυστηριώδεις καὶ ἀκατάληπτοι.

Ἐπιχειροῦντες τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ παραγαγόντος ἓν φυσικὸν φαινόμενον αἰτίου, τιθέμεθα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πλείονας προϋποθέσεις, ἐφ' ὧν μελετῶμεν καὶ προβαίνομεν εἰς πειραματικὰς παρατηρήσεις. Διὰ τῆς μελέτης καὶ τῶν πειραμάτων ἀπορρίπτομεν ὁτὲ μὲν τὴν μίαν ὁτὲ δὲ τὴν ἄλλην τῶν ὑποθέσεων μέχρις οὗ φθάσωμεν εἰς τὴν συναρμολογουμένην μετὰ τῶν παρατηρήσεών μας. Ἐὰν αἱ παραιτέρω μελέται μᾶς πείσωσιν ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ὑπόθεσις εἶνε σύμφωνος πρὸς τὰ πράγματα, ἀποδεχόμεθα αὐτὴν ὡς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, καίτοι μὴ δυνάμενοι οὔτε τὴν οὐσίαν νὰ κατανοήσωμεν οὔτε τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς νὰ ὁρίσωμεν.

Λαμβάνοντες εἰς χεῖρας σῶμα ἔχον βαρύτητά τινα καὶ ἀφίνοντες αὐτὸ ἐλεύθερον ἀπὸ τῆς πιέσεως τῶν χειρῶν μας παρατηροῦμεν ὅτι τὸ σῶμα καταπίπτει πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Τίς εἶνε ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου τούτου; Τὸ αἴτιον ἀποκαλοῦμεν νόμον τῆς βαρύτητος καὶ τῆς ἕλξεως, ὁ δὲ Νεύτων κατέδειξεν ὅτι ὁ νόμος οὗτος δεσπόζων καὶ ἐπὶ πάντων τῶν οὐρανίων σωμάτων διατηρεῖ τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν κανονικότητα τῶν κινήσεων καὶ ἑλιγμῶν των. Ἀλλὰ τί ποτε εἶνε ὁ νόμος τῆς βαρύτητος καὶ τῆς ἕλξεως; τίς εἶνε ἡ ἕδρα αὐτοῦ καὶ τίς ἡ φύσις του;

Ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἡ ἄγνοιά μας εἶνε καὶ ἔσεται πλήρης καὶ ἀπόλυτος. Ἡ δύναμις αὕτη ἔχει ἆρά γε τὴν ἕδραν της εἰς τὰ ἑλκυόμενα σώματα; ὑπάρχει ἐν τῷ αἰθέρι σῶμά τι ἀόρατον ἐπενεργοῦν πρὸς σύνδεσμον καὶ ἕλξιν τῶν σωμάτων; ἢ ἡ δύναμις αὕτη εἶνε φυσικὸς μὲν νόμος, ἀλλὰ μὴ ἔχων τὴν ἕδραν αὐτοῦ εἰς οὐδὲν σῶμα, νόμος ὅλως ἀσώματος καί τοι δεσπόζων ἐπὶ τῆς φύσεως; Ὁ Νεύτων καὶ μετ' αὐτοῦ ἐπιφανεῖς τῶν ἡμερῶν μας φυσιοδίφαι ἀποδέχονται τὴν τελευταίαν ὑπόθεσιν, ἕτεροι διὰ σοφιστειῶν παιδαριωδῶν καὶ παραλόγων ἀγωνίζονται ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ νόμος τῆς ἕλξεως ἔχει τὴν ἕδραν αὐτοῦ εἰς τὰ σώματα, καὶ ἄλλοι πάλιν οὐδεμίαν τῶν ὑποθέσεων τούτων ἀποδεχόμενοι φρονοῦσιν ὅτι ὑπάρχει ἀόρατόν τι σῶμα, δι' οὗ ὁ μέγας τῆς φύσεως νόμος λειτουργεῖ. Τὸ δὲ ἐπιστημονικὸν γεγονὸς εἶνε ὅτι ὁ μὲν νόμος τῆς βαρύτητος εἶνε μυστηριώδης καὶ ἀκατάληπτος, ἡ δὲ ὕπαρξις αὐτοῦ βεβαία καὶ ἀναμφίλεκτος.

Ἐκ σπερματικῶν μορίων συγκειμένων ἐκ στοιχείων ὑλικῶν τῆς αὐτῆς φύσεως ἀναπτύσσονται διάφορα ὀργανικὰ ὄντα. Ἐκ τοῦ ἑνὸς παράγεται δένδρον, ἐκ τοῦ ἑτέρου ἵππος, ἐξ ἑτέρου πάλιν ἐλέφας καὶ ἐξ ἄλλου ἄνθρωπος. Οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ἐν ἑκάστῳ τῶν μορίων τούτων ὑπάρχει ἰδέα τις καὶ δύναμις ἀνελισσομένη ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ὀργανικῆς ζωῆς μέχρι τοῦ τέλους αὐτῆς. Ἀλλὰ τίς ἡ φύσις καὶ τίνες οἱ χαρακτῆρες, τίς δὲ ἡ πηγὴ τῆς ἰδέας καὶ τῆς δυνάμεως ταύτης; Ἰδοὺ ζητήματα μὴ λαβόντα λύσιν τινὰ καὶ ἐφ' ὧν ἀπόλυτος ὑπάρχει ἄγνοια μηδόλως κλονίζουσα τὴν περὶ ὑπάρξεως τῆς μυστηριώδους δυνάμεως ἐπιστημονικὴν πεποίθησιν· "ignorantia modi non tollit certitudinem facti„· «ἡ ἄγνοια τοῦ τρόπου δὲν κλονίζει τὴν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ γεγονότος βεβαιότητα».

Τούτων οὕτως ἐχόντων προβαίνει ὁ Χὶρν εἰς τὴν μελέτην τῶν γεγονότων ὅπως ὁρίσῃ τοὺς ὅρους τοῦ προβλήματος.

Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ὑπάρχει, καὶ τὰ μὲν αἰσθητήρια μᾶς πείθουσι περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐπιστήμη διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεών της βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπῆρξε κατὰ τὸ παρελθὸν οἷος σήμερον ἐμφανίζεται. Ἡ παροῦσα μορφὴ καὶ κατάστασις τῆς Γῆς ἣν οἰκοῦμεν ἔλαβε μίαν ἀρχήν, τὰ δὲ ἐπ' αὐτῆς φαινόμενα ἦσαν ἀλλοῖα κατ' ἐποχὴν παρελθοῦσαν καὶ μὴ δυναμένην ἀκριβῶς νὰ ὁρισθῇ. Ὑπῆρξεν ἐποχὴ καθ' ἣν ἡ ἐμφάνισις καὶ διατήρησις τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς ἦτο φυσικῶς ἀδύνατος, αἱ δὲ γεωλογικαὶ παρατηρήσεις κατέδειξαν προφανῶς ὅτι κατὰ τὸν προηγούμενον αὐτῆς ὀργανισμὸν οὔτε φυτικοὶ ὀργανισμοὶ οὔτε ζωϊκὰ ὄντα ἐπεφαίνοντο ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου.

Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια πολλὰ καὶ διάφορα ἐπενόησε συστήματα καὶ ὑποθέσεις, ἀλλ' ἅπαντα ἐπὶ τέλους εἰς δύο ἀνάγονται.

Ἢ αἱ οὐσίαι, ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὕλη, καὶ οἱ διέποντες αὐτὴν νόμοι ὡς καὶ πάντα τὰ ὄντα εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα παρήχθησαν ἔκ τινος πρώτου αἰτίου ὑπερκοσμίου, ὑπερφυσικοῦ καὶ αἰωνίου.

Ἢ ἡ ὕλη οὐδεμίαν ποτὲ ἔλαβεν ἀρχήν, ἐν δὲ τῇ αὐτομάτῳ αὐτῆς μεταβολῇ καὶ τροποποιήσει παρήγαγε τὴν διοργάνωσιν τοῦ Παντὸς καὶ πάντα τὰ κοσμολογικὰ φαινομενα, ὡς καὶ αὐτὰ τὰ πνευματικὰ καὶ ἀόρατα.

Αἰτιότης ἐγκόσμιος ἢ αἰτιότης ὑπερκόσμιος. Ἰδοὺ αἱ δύο ὑποθέσεις ἀπέναντι τῶν ὁποίων καταλήγουσι πάντα τὰ συστήματα καὶ πᾶσαι αἱ ὑποθέσεις τῶν θρησκευμάτων, τῆς φιλοσοφίας, τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ κοινοῦ νοός. Ὁ ἐπιστήμων, ὡς καὶ ὁ ἁπλούστερος τῶν ἀνθρώπων, εὑρίσκεται ἀπέναντι τῶν δύο τούτων ὑποθέσεων, ὧν ἡ μία εἶνε ἐκ διαμέτρου ἐναντία τῆς ἑτέρας, κατ' ἀνάγκην δὲ, ἐὰν ἡ μία εἶνε ἀληθὴς, ἡ ἑτέρα εἶνε ἀνυπόστατος καὶ ψευδής.

Ὁ φυσιοδίφης δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἄμεσον ἀπόδειξιν τῆς ὑπερκοσμίου αἰτιότητος χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἁρμοδιότητος καὶ τῆς σφαίρας τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μέθοδον δι' ἧς προβαίνει εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ δύναται μελετῶν ἐπὶ τῶν γεγονότων, ἐπὶ τῶν γνωστῶν τῆς ὕλης ἰδιοτήτων καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων νὰ ἀναλύσῃ καὶ ἐρευνήσῃ τὴν δευτέραν τῶν ὑποθέσεων, ἐὰν τοῦτ' ἔστιν ἐκ τῆς ὕλης καὶ τῆς αὐτομάτου λειτουργίας τῶν νόμων αὐτῆς ἐδύναντο νὰ προκύψωσι πάντα τὰ κοσμολογικὰ φαινόμενα ἢ ἐάν τινα τούτων μαρτυροῦσι περὶ τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς παραγωγῆς τοῦ Κόσμου ἀπὸ μόνης τῆς ὕλης ἄνευ τῆς ἐνεργείας ἄλλου αἰτίου πνευματικοῦ, παντοδυνάμου, ὑψίστης τελειότητος, ἀπείρου διανοίας καὶ ἀνεξαρτήτου τῶν νόμων τῆς φύσεως.

Προβαίνοντες εἰς τὴν μελέτην ταύτην δυνάμεθα διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης νὰ βεβαιώσωμεν τὰς ἑπομένας ἀληθείας.

Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει δυνάμεις μὴ ἐκπορευόμεναι ἀπὸ τῆς ὕλης οὐδὲ μετ' αὐτῆς ἀδιασπάστως συνεχόμεναι.

Ἡ ζωὴ δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἀπὸ τῆς ὕλης αὐτομάτως.

Αἱ νοητικαὶ δυνάμεις, πνευματικῆς οὖσαι φύσεως, πηγάζουσιν ἀναγκαίως ἀπὸ ἀΰλου αἰτιότητος.

Ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, οὖσα ἡ ἄρνησις πασῶν τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν ἀναγκαίων τῆς φύσεως νόμων, δὲν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ὑπόστασιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὕλης, εἶνε δὲ αὐτενεργὸς καὶ ἀπὸ τοῦ σώματος ἀνεξάρτητος.

Ἡ ὕλη δὲν ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος.

Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων τούτων ἀληθειῶν θέλομεν ἐνασχοληθῇ ἐν ἰδιαιτέραις μελέταις, περὶ δὲ τῆς τελευταίας θὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα τὰς σκέψεις τοῦ ἐξόχου τῆς φύσεως ἰγνηλάτου.

Οἱ ὑλοδοξοῦντες ἀπέτειναν πολλάκις πρὸς τοὺς θεϊστὰς τὴν ἑπομένην ἐρώτησιν· ἐὰν ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν Κόσμον ἐν ὡρισμένῳ τινὶ χρόνῳ, τί ἔπραττεν ἡ ὑπερφυσικὴ αὕτη αἰτιότης ἐν τῇ αἰωνιότητι;

Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου δὲν δύναται λογικῶς νὰ ἐκζητηθῇ παρὰ τῶν θεϊστῶν, τιθεμένης δὲ τῆς ἐρωτήσεως ἡ ἀπάντησις εἶνε θριαμβευτική. Ἀποδεχόμενοι τὴν ὕπαρξιν αἰωνίου καὶ ὑπερκοσμίου αἰτιότητος, δὲν δυνάμεθα ἐπ' αὐτῆς νὰ ἐφαρμόσωμεν τοὺς νόμους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου οὐδὲ τὴν λογικὴν τῶν πεπερασμένων ὄντων. Ἡ ἀπευθυνομένη ἐρώτησις ἐκπηγάζει ἀπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ χρόνου καὶ ἀπὸ τῶν λογικῶν τοῦ ἀνθρώπου σκέψεων ἃς ἐφαρμόζει ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, ἀλλ' οὔτε αἱ ἰδέαι αὗται οὔτε αἱ τῆς συνήθους λογικῆς κρίσεις ἔχουσιν ἐφαρμογήν τινα ἐπὶ ὄντος καὶ αἰτιότητος ὑπερκοσμίου καὶ ὑπερφυσικῆς. Εἰς τὴν ἐρώτησιν ἀπαντῶσιν οἱ θεϊσταὶ λέγοντες· ἀγνοοῦμεν καὶ πρέπει ν' ἀγνοῶμεν, διότι δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς ἡμετέρας κρίσεως νὰ γνωρίσωμεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως ὄντος προαιωνίου καὶ ἱσταμένου ὑπεράνω τῶν νόμων τοῦ χρόνου καὶ τῆς φύσεως, οὐδὲ νὰ συναρμολογήσωμεν τὴν ὕπαρξιν τούτου πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς πεπερασμένων ὄντων. Ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἐρώτησις ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς ὑλοδοξοῦντας ἀνατρέπει ἐκ βάθρων πάσας τὰς δοξασίας των. Ἐὰν ἡ ὕλη ὑπῆρξεν ἐν τῇ αἰωνιότητι, τίς ἦτο ἡ κατάστασις αὐτῆς, τί δ' ἔπραττε κατὰ τὴν αἰωνιότητα; Ἐὰν ἡ ὕλη εἶνε αἰωνία, καὶ ὁ Κόσμος οἷος σήμερον ἐμφαίνεται καὶ ἡ ζωὴ ἐπὶ τῆς γῆς ἔδει νὰ ὑπάρχωσιν ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος. Ἐὰν ἡ ὕλη ὡς ἐκ τῆς ἐξελίξεως καὶ τῶν συμφυῶν αὐτῇ νόμων ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν ὑφιστάμενον τοῦ Κόσμου ὀργανισμόν, ὁ ὀργανισμὸς οὗτος ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῇ αἰωνιότητι. Ἡ αἰωνιότης τῆς ὕλης καὶ ἡ μὴ αἰωνιότης τοῦ Κόσμου ἐν τῇ παρούσῃ

αὐτοῦ καταστάσει εἰσὶν ἰδέαι καὶ βεβαιώσεις συγκρουόμεναι, ὧν ἡ μία ἀνατρέπει καὶ ἀποκλείει τὴν ἑτέραν. Γεθείσης δὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, καθ' ἣν πλὴν τῆς καταστάσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ ἡ μορφὴ καὶ ὁ ὑφιστάμενος τῆς Γῆς ὀργανισμὸς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐμφάνισις τῆς ζωῆς ἔλαβον ἀρχὴν ἐν τῷ χρόνῳ, ἕπεται ὅτι ἡ ὕλη δὲν ἔχει αἰωνίαν ὕπαρξιν.

Πρὸς ἀποσάφησιν τῆς περισπουδάστου ταύτης σκέψεως τοῦ Χὶρν ὑποθέσωμεν ὅτι Γῆ καὶ Σελήνη ὑπῆρχον ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος ἐν ᾗ διάκεινται σήμερον καταστάσει, ὡς ἕκ τινος δὲ φυσικοῦ νόμου λίθος ἀποχωριζόμενος τῆς Σελήνης ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ πέσῃ ἐπὶ τῆς Γῆς. Ὁ λίθος κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς Γῆς ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος καὶ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ ἢ καὶ διὰ τῆς φαντασίας νὰ ἐπινοηθῇ ὁ χρόνος τῆς πτώσεώς του. Ἐὰν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἐποχὴν, ἔστω καὶ μυριάδων χιλιάδων ἐτῶν, ἀφ' ἧς ὁ λίθος εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς Γῆς, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ θετικὸν καὶ μαθηματικὸν συμπέρασμα τῆς μὴ ὑπάρξεως τοῦ ἐν τῇ αἰωνιότητι νόμου τῆς ἀπὸ τῆς Σελήνης καταπτώσεως τοῦ λίθου. Τοῦ νόμου τούτου ὑφισταμένου ἀπὸ τῆς αἰωνιότητος καὶ τ' ἀποτελέσματα ἔδει νὰ ὦσιν ἐν τῇ αἰωνιότητι καὶ οὐδὲν ἴχνος χρόνου καὶ ἀρχῆς θὰ ἐδύνατο νὰ ἐξευρεθῇ οὐδὲ διὰ τῆς φαντασίας νὰ ἐπινοηθῇ.

Ὁ Ὑλισμὸς δοξάζει ὅτι ἡ ὕλη ὑπάρχουσα ἐν τῇ αἰωνιότητι δὲν ἔλαβεν ἀρχήν τινα, διὰ δὲ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἰδίων νόμων ἔφθασεν αὐτομάτως εἰς τὰ κοσμολογικὰ φαινόμενα. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ τὰ φαινόμενα ταῦτα καὶ ὁ ὀργανισμὸς τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ ὁ ἐνεστὼς τῆς Γῆς ὀργανισμὸς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐμφάνισις τῆς ζωῆς ἔλαβον ἀρχὴν, ἣν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν εἰς χιλιάδας ἐτῶν; Τῆς ὕλης ἐνεργούσης ἐν τῇ αἰωνιότητι καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας ἔπρεπε νὰ ὦσιν αἰώνια, διότι ἡ ἰδέα τῆς αἰωνιότητος ἀποκλείει τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου· ἐὰν δυνά-

*

μεθα νὰ ὁρίσωμεν χρόνον τῶν ἐπελθόντων ἀποτελεσμάτων, ἕπεται ἀναγκαίως ὅτι καὶ ἡ ἐνέργεια ἐξ ὧν παρήχθησαν ἔσχεν ἀρχήν.

Ὁ Χὶρν ἀναπτύσσων διὰ μακρῶν τὰς ἰδέας ταύτας καὶ διὰ μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν, ἀποκλείων δὲ καὶ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς μηχανικῆς καὶ τῶν νόμων τῆς θερμότητος τὴν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν ἡ παροῦσα τοῦ Κόσμου κατάστασις ἐδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταβατική, συμπεραίνει περὶ τῆς μὴ αἰωνιότητος τῆς ὕλης. Ἐπὶ δὲ τοῦ συμπεράσματος τούτου ἐρειδόμενος καὶ ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς ὑπάρξεως ἀοράτων, ἀσωμάτων καὶ ἐλευθέρων δυνάμεων, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος εἶνε πεπροικισμένος, ταῦτα δὲ συναρμολογῶν πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς αὐτομάτου ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς, ἀπορρίπτει τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὑλοδοξούντων καὶ καταλήγει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῆς παρὰ τῶν θεϊστῶν ὑποστηριζομένης ἐναντίας ὑποθέσεως. [1])

Ἀλλὰ τίς ἡ οὐσία, τίνες δὲ οἱ χαρακτῆρες καὶ ἡ φύσις τοῦ ὑπερκοσμίου αἰτίου, εἰς ὃ μᾶς ὁδηγεῖ ἀναγκαίως ἡ ἀπόρριψις τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ὑλισμοῦ; Ἰδοὺ ζητήματα ὧν τῆς ἐρεύνης ἐπιλαμβάνονται αἱ μεταφυσικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ μελεται, καὶ ἅτινα ὑπεκφεύγουσιν ὅλως τὴν ἁρμοδιότητα τῶν ἀκριβῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν θετικῶν παρατηρήσεων. Ἡ περὶ τούτων ὅμως ἀναρμοδιότης μου ὡς φυσιοδίφου, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Χὶρν, καὶ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ πρώτου αἰτίου οὐδόλως κλονίζουσι τὴν πλήρη πεποίθησίν μου περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἀπο-

---

[1]) Πρῶτος ὁ μαθηματικὸς Κοστὴ εἰς τὰς κατὰ τὸ ἔτος 1832 ἐν Τορίνῳ παραδόσεις του ἐπεχείρησε τὴν μαθηματικὴν ἀπόδειξιν τῆς προτάσεως «ἡ ὕλη δὲν εἶνε αἰωνία». Τὴν πρότασιν ταύτην ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς μηχανικῆς ἀνέπτυξεν ὁ καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς De la Rive εἰς τὸ Ἀθήναιον τῆς Γενεύης κατὰ τὸ ἔτος 1868 (Chronique Génévoise 11 Janvier 1868). Ὅρα καὶ τὴν μαθηματικὴν πραγματείαν τῶν Balfour Stewart et Tait "Unseen Universe„.

δεχόμενος καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις μου ἀνελισσομένων γεγονότων τὴν ὕπαρξιν αἰτίων, ὧν πολλάκις ἀγνοῶ καὶ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τοὺς τρόπους, μηδόλως περὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῶν ἀμφιβάλλων, κατὰ μείζονα λόγον θεωρῶ ὡς ἀναμφήριστον τὴν ὕπαρξιν τοῦ πρώτου αἰτίου, οὗτινος δὲν δύναμαι νὰ γνωρίσω τοὺς ὑπερκοσμίους χαρακτῆρας. Ἡ δὲ πλήρης καὶ ἀκράδαντος αὕτη πεποίθησίς μου δὲν πηγάζει οὔτε ἐκ πίστεως οὔτε ἐξ ἠθικῶν ἢ μεταφυσικῶν θεωριῶν, ἀλλ' ἐρείδεται ἐπὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων. Κατιδὼν τὸ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς ἐκπορεύσεως τῶν κοσμολογικῶν φαινομένων ἀπὸ τῆς ὕλης καὶ ἀπορρίπτων τὴν ἐγκόσμιον αἰτιότητα ὁδηγοῦμαι διὰ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς ὑπερκοσμίου αἰτιότητος, καί τοι παριστανομένων ὡς ἀκαταλήπτων τῶν ὅρων καὶ τῶν χαρακτήρων αὐτῆς. [1])

Περὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἰδοὺ τίνες αἱ δοξασίαι τοῦ Χίρν.

Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, σκέπτεται, κρίνει βουλεύεται. Οὐδὲν ἐπιχείρημα, οὐδὲν τέχνασμα, οὐδεμία σοφιστικὴ ἱκανότης δύναται νὰ μὲ πείσῃ ὅτι ἡ αἴσθησις, ὁ λογισμὸς, ἡ κρίσις καὶ ἡ βούλησις κατεργάζονται ἐντὸς μηχανῆς καὶ ἐξ αὐτῆς παράγονται. Ἄνευ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικήσεως ψυχικῆς, ἀοράτου καὶ ἀΰλου δυνάμεως, πᾶσα ἐξήγησις τῆς νοήσεως, τῆς κρίσεως καὶ τῆς βουλήσεως εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατος. Οὔτε ἡ ὕλη οὔτε οἱ διέποντες

---

[1]) Ὁ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας πλουτίσας τὴν ἐπιστήμην διὰ τῶν περὶ τῶν νόμων τοῦ μαγνητισμοῦ ἀνακαλύψεών του διάσημος Ἀμπὲρ, ἔλεγεν ὅτι αἱ μεγάλαι πνευματικαὶ ἀλήθειαι δὲν εἶνε δι' αὐτὸν ἄρθρα πίστεως, ἀλλ' ἐπιστημονικὴ βεβαιότης. «Ἡ ὕπαρξις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ εἶνε, λέγουσιν, ὑπόθεσις, ναὶ ὑπόθεσις, ἀλλ' ἧς ἡ ἀλήθεια ἀποδείκνυται ὡς αἱ τῶν ὑποθέσεων τοῦ Κοπερνίκου καὶ τοῦ Νεύτωνος. Οὐδεμία βεβαιότης ὑπάρχει ἀσφαλεστέρα τῆς ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς ἐναργείας ἀποδεδειγμένης ὑποθέσεως». (La philosophie des deux Amperre par Barthélémy St. Hilaire).

αὐτὴν νόμοι δύνανταί ποτε νὰ δώσωσιν ἐξήγησίν τινα τῶν γεγονότων τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τοῦ αἰσθήματος, τοῦ νοήματος, τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἐλέγχου, τῆς συναισθήσεως τῆς ἠθικῆς εὐθύνης. Ὁ ἐγκέφαλος ἐργάζεται βεβαίως ὡς ὄργανον τῆς νοητικῆς δυνάμεως, ὡς ἐργάζονται οἱ ὀφθαλμοὶ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ὁράσεως καὶ οἱ πόδες κατὰ τὰς σωματικὰς κινήσεις· ἀλλ' οὔτε οἱ ὀφθαλμοὶ ἀντιλαμβάνονται οὔτε οἱ πόδες ὁρίζουσι τὰς κινήσεις, ἀλλ' οἱ μὲν εἶνε ὄργανα τῆς ὁράσεως οἱ δὲ τῆς κινήσεως. Ἐὰν τὰ ὄργανα ταῦτα ἐκλείψωσιν, ἐλλείπουσιν αἱ ἐντυπώσεις τῆς ὁράσεως καὶ ἡ ἑκουσία κίνησις ἀποβαίνει ἀδύνατος· οὕτω καὶ ὑπὸ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐγκεφάλου ἐπηρεάζονται βεβαίως καὶ τὰ νοήματα καὶ αἱ συναισθήσεις καὶ αἱ τῆς βουλήσεως ἐνέργειαι, οὐχὶ διότι ὁ ἐγκέφαλος σκέπτεται, συναισθάνεται καὶ βουλεύεται, ἀλλὰ διότι εἶνε τὸ ὄργανον τῶν λειτουργιῶν τῆς νοητικῆς καὶ βουλευτικῆς δυνάμεως [1]). Τὸ λέγειν ὅμως ὅτι ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μορίων τοῦ ἐγκεφάλου δύνανται νὰ παραχθῶσιν ἄϋλα ὄντα καὶ ἀποτελέσματα, ὡς αἱ ἰδέαι, αἱ κρίσεις καὶ αἱ ἀποφάσεις, εἶνε παραλογισμὸς ὅστις οὐδέποτε ἔπρεπε ν' ἀπαγγελθῇ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης. Ὡς τὸ εἴπωμεν μετὰ θάρρους, ἀκολουθεῖ λέγων ὁ Χὶρν, γνωρίζομεν τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν γεγονότων ὁρίζομεν τὸ ἀσώματον αὐτῆς, ἀγνοοῦμεν ὅμως καὶ τὴν οὐσίαν τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τοὺς τρόπους τοῦ συνδέσμου καὶ τῶν μετὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν αὐτῆς. Ἀγνοοῦμεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐγείρωμεν οὐδεμίαν λογικὴν

[1]) Ὁ καθηγητὴς τῶν χημικῶν ἐπιστημῶν Robert Mayer ἀποσαφίζει τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐγκεφάλου διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν τηλεγράφων. Οὐδεμία τηλεγραφικὴ εἴδησις μεταβιβάζεται ἄνευ τῆς συγχρόνου χημικῆς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρευστοῦ ἐνεργείας· ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ τηλεγραφήματος δὲν ἤρτηται βεβαίως ἀπὸ τῆς χημικῆς ἐνεργείας. Οὕτω καὶ ὁ ἐγκέφαλος εἶνε τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος οὐχὶ καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν πνεῦμα.

ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, καθὼς ἀγνοοῦντες καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης καὶ τοὺς τρόπους τῆς μεταδόσεως τῆς κινήσεως ἀπὸ σώματος εἰς σῶμα οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὕλης καὶ περὶ τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀνομολογουμένης ταύτης ἀγνοίας οἱ ὑλοδοξοῦντες οὐδὲν δύνανται βεβαίως ν' ἀρυσθῶσιν ὑπὲρ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν ἐπιχείρημα. Τὸ μὴ ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς ὑπάρξεως δυνάμεως, αἰτίου ἢ ὄντος οὕτινος οἱ χαρακτῆρες δὲν διαγινώσκονται, εἶνε ὅλως διάφορον ἀπὸ τῆς ἐπαγγελίας προτάσεων καὶ ἀρχῶν ὑπὸ μὲν τῶν γεγονότων ἀνατρεπομένων, ὑπὸ δὲ τῆς λογικῆς ἐξελεγχομένων ψευδῶν καὶ ἀνυποστάτων. Ὁ ἐκ τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργειῶν καὶ ἐλευθέρων δυνάμεων ποριζόμενος τὸ συμπέρασμα τῆς ἐν αὐτῷ ἐνοικήσεως πνευματικῆς καὶ ἐλευθέρας ἀρχῆς βεβαιοῖ ἀλήθειαν, εἰς ἣν καὶ ἡ λογικὴ καὶ τὰ πράγματα ὁδηγοῦσιν αὐτὸν, ἀλλ' αἱ βάσεις τοῦ Ὑλισμοῦ δὲν εἶνε ἁπλῶς σκοτειναὶ καὶ μυστηριώδεις οὐδὲ ἀπορρέουσιν ἐκ γεγονότος οὔτινος ἀγνοοῦνται οἱ ὅροι τῆς ὑπάρξεως καὶ οἱ νόμοι τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἐκπηγάζουσιν ἀπὸ προτάσεως ἐξελεγχομένης ψευδοῦς ὑπ' αὐτῶν τῶν γεγονότων καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, οἷα εἶνε ἡ ἐκπόρευσις τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἀπὸ σωματικῆς μηχανῆς.

Τοῦ φυσιοδίφου βεβαιοῦντος τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοίκησιν ἀρχῆς ἀΰλου αἰσθανομένης, νοούσης καὶ βουλευομένης, δύο ἕτερα ἐπεγείρονται περὶ αὐτῆς ζητήματα. Ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀρχὴ συναποθνήσκει ἆρά γε μετὰ τῆς ὀργανικῆς τοῦ σώματος διαλύσεως ἢ καὶ μετ' αὐτὴν διατηρεῖται ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς: Καὶ ἐὰν ἡ πνευματικὴ δύναμις ἐπιζῇ μετὰ τὸν σωματικὸν θάνατον, τίς ἔσεται ἡ μέλλουσα αὐτῆς ὕπαρξις;

Τὰ ζητήματα ταῦτα ἐξέρχονται τοῦ χώρου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀποτελοῦσι δὲ τὸ ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς καὶ θρη-

σκευτικῆς ἐρεύνης. Τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ζήτημα δύναται νὰ συζητηθῇ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἀκριβῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ μίαν καὶ μόνην ἔποψιν, τὴν ἑξῆς· «ἡ ἐπιστήμη θεωρουμένη ὡς τὸ σύνολον τῶν γνώσεων ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ἐνισχύει ἆρά γε, ἐλαττοῖ ἢ ἀνατρέπει τὸ δόγμα περὶ μελλούσης ὑπάρξεως;» Τιθεμένου οὕτω τοῦ ζητήματος ὁ Χὶρν προβαίνει εἰς τὰς ἑπομένας σκέψεις.

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης οὐ μόνον οὐδὲν ἀπόλλυται ἄτομον τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ οὐδεμία φυσικὴ δύναμις καταστρέφεται καὶ ἐκμηδενίζεται. Τὸ σῶμα διαλύεται εἰς σώματα, ἀλλὰ πάντα τὰ ἄτομα ἐξ ὧν σύγκειται διατελοῦσιν ἀείποτε ὑπάρχοντα, περιβαλλόμενα νέαν μορφὴν καὶ μετ' ἄλλων ἀτόμων συμμιγνύμενα καὶ νέα συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν σώματα. Ἀλλὰ καὶ αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἢ εἰς ἄλλας δυνάμεις μεταμορφοῦνται ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ διατηροῦνται, οὐδέποτε ὅμως ἐκλείπουσιν· οὕτω ἡ κίνησις μεταβάλλεται εἰς ἦχον, εἰς ἠλεκτρισμόν, εἰς θερμότητα, εἰς μαγνητισμόν, καὶ ἡ θερμότης πάλιν καὶ ὁ ἠλεκτρισμὸς εἰς κίνησιν. Τεθέντος ὅθεν τοῦ γεγονότος τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικήσεως πνευματικῆς δυνάμεως, τὸ ἀδιάφθορον καὶ ἀθάνατον ταύτης εἶνε συνέπεια ἀναγκαία τῆς ὑπάρξεώς της, τὸ δὲ δόγμα τῆς ἀθανασίας αὐτῆς οὐδόλως ἀντίκειται εἰς τοὺς γνωστοὺς τῆς φύσεως νόμους, ἐνισχύεται μάλιστα ἡ ὀρθότης αὐτοῦ ἐκ τῶν νεωτάτων τῆς ἐπιστήμης προόδων. Ἀλλὰ τίνες ἔσονται οἱ ὅροι τῆς μελλούσης τύχης καὶ ὑπάρξεως τῆς ἐπιζώσης ψυχικῆς δυνάμεως; Ἰδοὺ ζήτημα διαφεῦγον τὰς παρατηρήσεις καὶ τὴν ἁρμοδιότητα τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης· ἡ πεποίθησις ὅμως ἣν κέκτηται ὁ ἐπιστήμων περὶ τοῦ ἀδιαφθόρου πάσης ὑπαρχούσης δυνάμεως ἀποτελεῖ τὴν ἑδραίαν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ συναισθήματος βάσιν.

Γνωρίσας τοῖς ἀναγνώσταις τὰς σκέψεις καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Χὶρν σκοπὸν προεθέμην νὰ ὑποδείξω αὐτοῖς τὴν σειρὰν τῶν θετικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν ἀφ' ὧν ἀρύονται τὰς δοξασίας των ὅσοι τῶν φυσιοδιφῶν, μὴ περιορισθέντες νὰ βεβαιώσωσιν ἁπλῶς τὴν ἀναρμοδιότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν περὶ τὴν λύσιν τῶν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων ζητημάτων, ἐπεχείρησαν ν' ἀποδείξωσιν ὅτι αἱ πρόοδοι καὶ τὰ ἐξαγόμενα τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης οὐδόλως συγκρούονται μετὰ τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων, ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀναιροῦσι καὶ ἀνατρέπουσιν ἄρδην τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας.

Ἀναγνῶστα! Δὲν διηνύσαμεν εἰσέτι τὴν πορείαν μας, νέα δὲ γεγονότα, νέαι ἀλήθειαι καὶ νέα φῶτα θέλουσιν ἀσφαλῶς μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὸ σημεῖον πρὸς ὃ κατευθυνόμεθα· ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ἐφ' ἧς ἱστάμεθα ἀποτεινόμενοι πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν δοξασιῶν των βαρύτητα.

Ὑμεῖς οἱ ὑλοδοξοῦντες σεμνύνεσθε ἐπὶ ταῖς μελέταις καὶ τῇ καλλιεργείᾳ τῶν φυσικῶν καὶ ἀκριβῶν ἐπιστημῶν, ἀπέραντος δ' εἶνε ὁ χῶρος τῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκζητήσεών σας, ὡς εἶνε ἀπέραντος ὁ αἰσθητὸς κόσμος καὶ οἱ τοῦτον διέποντες νόμοι. Εἰς ὑμᾶς λοιπὸν ἀπόκειται καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἁρμοδιότης τῆς συζητήσεως καὶ ἀναλύσεως παντὸς τῆς ὁρατῆς φύσεως προβλήματος· εἰς ὑμᾶς ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τῆς διὰ μηχανικῶν αἰτίων ἐξηγήσεως τῶν φαινομένων καὶ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀναποδράστων τῆς φύσεως νόμων. Οὐδεμία μεταφυσικὴ θεωρία ἢ θρησκευτικὴ πεποίθησις ἔχει δικαίωμα παρεμβάσεως εἰς τὰς συζητήσεις σας ἢ ἐπιρροῆς καὶ ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν κρίσεων καὶ ἀποφάνσεών σας· ἀλλ' ἡ ἁρμοδιότης σας ἐξαντλεῖται, τὸ δὲ ἐπιστημονικὸν τῶν γνωματεύσεών σας κῦρος μηδενίζεται ἀπὸ τοῦ σημείου, ἀφ' οὗ ἄρχονται γεγονότα ἀπὸ

ἐναντίων νόμων ἢ καὶ ἀπὸ ἐλευθέρας τινὸς ἀρχῆς ἀρτώμενα, ἐφ' ὧν αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι καθίστανται ἀπολύτως ἀδύνατοι. Τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ ἀσώματον κέντρον τῆς ἡμετέρας νοήσεως, τὸ ἐλεύθερον τῶν λειτουργιῶν τῆς βουλήσεως, τὸ ὑπεύθυνον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, αἱ θρησκευτικαὶ τῆς συνειδήσεως ἐνοράσεις, τὸ δημιουργικὸν τῆς φαντασίας, αἱ πρὸς τὸ ἰδεῶδες πτήσεις καὶ αἱ πρὸς τὸ Ἄπειρον τῶν καρδιῶν ἐπάρσεις, αἱ ἐνθουσιώδεις ὁρμαὶ τοῦ καθήκοντος, τῆς ἀγάπης, τοῦ ἐλέους, τῆς ἐθελοθυσίας, ἀπέναντι τῶν ὁποίων οἱ μὲν νόμοι τῆς φύσεως τίθενται ἐκποδὼν καὶ καταργοῦνται, τὸ δὲ σῶμα ὑποτάσσεται εἰς τὰ κελεύσματα ἱερᾶς καὶ ἀκαταβλήτου καὶ ὑπεραισθητῆς ἀρχῆς, διαφεύγουσι πάντας τοὺς αἰσθητοὺς καὶ ἀριθμητικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ τὰς παρατηρήσεις, οὐδὲ ὑποβάλλονται εἰς τὰ πειράματα τῶν χημείων καὶ ἀνατομείων σας. Οὐδὲ ἀληθῶς αἱ κατακτήσεις ὑμῶν ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου εἶνε τοιαῦται ὥστε νὰ καθιστῶσιν εὐλογοφανῆ τὴν προέλασίν σας εἰς ἀλλοτρίους ὁρίζοντας, εἰς τὸν χῶρον τῶν πνευματικῶν, τῶν ἠθικῶν, τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων, διότι καὶ ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ὁρίζουσα τὰς γνώσεις της ἀνομολογεῖ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἄγνοιαν περί τε τῆς οὐσίας τῆς ὕλης καὶ τῆς φύσεως τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων. Ἀλλ' οἱασδήποτε οὔσης τῆς προόδου καὶ καταστάσεως τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης οἱ μὴ καλλιεργοῦντες αὐτὴν ὀφείλουσιν, ἀποδεχόμενοι τὰς ὑπ' αὐτῆς βεβαιουμένας ἀληθείας καὶ ἐπωφελούμενοι εὐγνωμόνως τῶν ἔργων καὶ ἀνακαλύψεών της, ν' ἀφίστανται ἀπὸ πάσης συζητήσεως καὶ διαμάχης ἐπὶ προβλημάτων ἐφ' ὧν μηδεμίαν ἔχουσιν ἁρμοδιότητα. Ἀλλ' ὅτε τινὲς τῶν καλλιεργούντων τὰς φυσικὰς καὶ βιολογικὰς ἐπιστήμας, ἐπιλαβόμενοι ἐν ὀνόματι αὐτῶν τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν ζητημάτων καὶ εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν σφαῖραν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν μελετῶν, βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ νόησις

ἐκπορεύεται ἀπὸ τοῦ σώματος, ὅτι ἡ ἐλευθέρα ἡμῶν βούλησις καὶ τὸ ὑπεύθυνον τῶν πράξεών μας εἶνε μῦθοι καὶ περιπετομένης φαντασίας ἀποκυήματα, ἀποδίδουσι δὲ πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ πάσας τὰς πεποιθήσεις μας εἰς τὰς ἀσυνειδήτους κινήσεις καὶ ἐπιδράσεις τοῦ ἄνθρακος τοῦ ὀξυγόνου καὶ τῶν βρωμάτων, τότε γεννᾶται ὑπὲρ ἡμῶν δικαίωμα, τότε ἐπιβάλλεται εἰς τὰς συνειδήσεις μας ὑψηλὸν καὶ ἱερὸν καθῆκον. Καὶ τότε ἡμεῖς προστρέχομεν εἰς τοὺς φωστῆρας τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τοὺς ἀνακαλύπτοντας καὶ ἑρμηνεύοντας τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ ἐπικαλούμεθα τὴν ἀρωγὴν αὐτῶν ὅπως φωτισθέντες γνωρίσωμεν ἐὰν ἡ ἐπιστήμη ἀποδέχηται τὰς παραλόγους καὶ ἀσεβεῖς διδασκαλίας. Ὅτε δὲ ὑμεῖς γαυριῶντες μᾶς εἴπετε, «ὁ ἄνθρωπος εἶνε δένδρον ἢ μηχανὴ ἢ κτῆνος αὐτοκινούμενον· ὅτε διὰ τῶν δημοσιεύσεων καὶ ἀγορεύσεών σας μᾶς ἐδιδάξατε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε οὔτε νόησις ἐλευθέρως κρίνουσα, οὔτε βούλησις ἀγαπῶσα, οὔτε αὐτάπάρνησις καὶ ὁλοκαύτωσις τῶν αἰσθήσεων εἰς τὰς ὑπὲρ αἴσθησιν ἰδέας, οὔτε αἴσθημα ὑπεριπτάμενον εἰς τὸ ἰδεῶδες καὶ εἰς τὰ αἴθρια ὕψη τοῦ Ἀπείρου», ὅτε ὁ Ἔκελ μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι «τὸ λίαν διαδεδομένον δόγμα περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἐλέγχεται ἐντελῶς ἀβάσιμον ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν», τότε ὑφ' ὑμῶν ὠθούμενοι προέβημεν μέχρι τῶν πυλῶν τῆς ἐπιστήμης ὅπως ἀκούσωμεν τοὺς χρησμούς αὐτῆς. Καὶ τοὺς χρησμοὺς τούτους εὐκρινῶς καὶ ἠκούσαμεν καὶ κατενοήσαμεν ἀπὸ στόματος τῶν ἐξόχων τῆς ἐπιστήμης ἱεροφαντῶν. Ὁ σκεπτόμενος καὶ βουλευόμενος ἄνθρωπος, εἶπον ἡμῖν, εἶνε διὰ τὴν πειραματικὴν ἐπιστήμην μυστήριον· δένδρον βλαστάνον, ἄνθος φυόμενον, φωνὴ λαλοῦσα, χορδὴ δονουμένη, σταγὼν ὕδατος δροσίζουσα, λίθος ἐπὶ γῆς καταπίπτων, ἀκτὶς φωτὸς ἀπολάμπουσα εἰσὶ μυστηριώδη καὶ ἀνεξήγητα φαινόμενα. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύσις, οἱ ἥλιοι καὶ τὰ ἄτομα, ἡ γῆ καὶ οἱ οὐρανοί, ὁ χῶρος καὶ ἡ κίνησις καὶ

ὁ χρόνος, πᾶς ὁ ἁπτὸς καὶ ὁρατὸς κόσμος εἶνε μυστήριον ἀκατάληπτον. Μυστήριον δεξιόθεν, μυστήριον ἀριστερόθεν, μυστήριον ἄνω, μυστήριον κάτω, παντοῦ τὸ μυστήριον. Ἡ ἐπιστήμη καθορίζει μὲν καὶ περιγράφει τὰ φαινόμενα, ἀναλύουσα δὲ αὐτὰ ἐξακριβοῖ τὰς σχέσεις των καὶ ἀνακαλύπτει τὰ προσεχῆ αἴτια, μεθ' ὧν συνδέονται καὶ ἐξ ὧν ἀπορρέουσιν· ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν πρώτην τῶν πραγμάτων αἰτίαν, ὡς πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς ζωϊκῆς καὶ φυτικῆς ζωῆς καὶ τῆς διατηρούσης καὶ δι' αὐτῆς ἀνελισσομένης ἀρχῆς, ὡς πρὸς τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα, ὁ φυσιοδίφης οὐδὲν περισσότερον τοῦ ἀμαθοῦς γινώσκει, πᾶσαν δὲ περὶ τούτου δοξασίαν δὲν δύναται ν' ἀρυσθῇ ἀλλοθέν ποθεν εἰμὴ ἀπὸ μεταφυσικῶν μελετῶν καὶ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ὅσάκις δὲ ὑμεῖς οἱ ὑλισταὶ εἴτε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἴτε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἴτε ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐκηρύξατε ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει διὰ τὸν ἐπιστήμονα μυστήριον, τὴν δὲ ὕλην περιεβάλατε διὰ τῶν ἰδιοτήτων τῆς δημιουργίας, τῆς αἰωνιότητος, τῆς προνοίας καὶ εἰς αὐτὴν τὸν πνευματικὸν, τὸν ἠθικὸν καὶ ἐλεύθερον ἡμῶν βίον ἀνηγάγετε· ὁσάκις ἀπεπειράθητε νὰ ὑπαγάγητε τὴν λύσιν τῶν ὑψίστων προβλημάτων εἰς ἀριθμητικοὺς ὑπολογισμοὺς ἢ εἰς βάρη δι' ὧν τὰ σώματα σταθμίζονται, ἡ ἐπιστήμη ἐξηγέρθη οὐχὶ ἵνα διαφωτίσῃ τὸ μυστήριον, ἀλλ' ὅπως τὴν μὲν πλάνην τῶν θεωριῶν σας ἐξελέγξῃ, διαμαρτυρηθῇ δὲ κατὰ τῶν ἐν ὀνόματι αὐτῆς διδασκομένων. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἑρμηνέων τῆς φύσεως εἶπον ὑμῖν, καταχρᾶσθε τῆς θέσεώς σας κηρύσσοντες ἀρχὰς μὴ ἐχούσας οὐδὲν ἐπιστημονικὸν κῦρος· ἕτεροι δὲ τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας μας ζώντων βεβαιώσαντες τὴν ἄγνοιαν ὑμῶν τε καὶ αὐτῶν, ἔθεντο τὰ ὅρια τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν· ἄλλοι προσωτέρω χωρήσαντες καταδεικνύουσιν ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σύγκρουσις μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν βάσεων τῆς θρησκείας· ἕτεροι τέλος εἶπον ὑμῖν

διαῤῥήδην ὅτι ἀποκρούουσι τὴν νόθον καὶ ἄφρονα διδασκαλίαν σας τὴν ἀντικαθιστῶσαν τὴν φύσιν εἰς τὴν θεότητα, ἀποδίδουσαν δὲ τῇ νεκρᾷ ὕλῃ ἀναδημιουργίας, ζωῆς, νοήσεως, ἠθικότητος καὶ ἐλευθερίας δυνάμεις. Ἡμεῖς δὲ ἐκ τῆς λαμπηδόνος τοῦ ἐπιστημονικοῦ φωτὸς καταυγαζόμενοι καὶ πρὸς τὸν πνευματικὸν ἀποδυόμενοι ἀγῶνα ἐλέγχομεν τὰς παραδοξολογίας τῶν διδαγμάτων σας, οὐχὶ διὰ τῶν ἡμετέρων γνώσεων καὶ θεωριῶν, ἀλλὰ μελετῶντες καὶ ἀποσαφοῦντες τοὺς ἀπαγγελθέντας ὑπὸ τοῦ Chevreul λόγους κατὰ τὸ 1874 ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν· «Ἀκούων τινὰς λέγοντας ὅτι ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸν Ὑλισμὸν, ἠρώτησα ἐμαυτὸν ἐὰν εἰς ἐμὲ, τὸν διανύσαντα τὸν βίον ἐν μέσῳ τῶν βιβλίων μου καὶ ἐντὸς ἑνὸς χημείου, δὲν ἐπεβάλλετο τὸ καθῆκον νὰ διαμαρτυρηθῶ κατὰ τοῦ κηρύγματος τούτου. Ἀκράδαντον ἔχω τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀνωτάτου Ὄντος δημιουργοῦ διττῆς ἁρμονίας· τῆς ἁρμονίας τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἀνοργάνου κόσμου καὶ τῆς διοικούσης τὸν ἐνόργανον καὶ ζωϊκὸν κόσμον. Οὐδέποτε καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἐποχῇ τοῦ βίου μου ὑπῆρξα ὑλιστής· ἡ διάνοιά μου οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ νοήσῃ ὅτι ἡ διττὴ αὕτη ἁρμονία καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς αὐτομάτως παρήχθησαν».

ΜΕΛΕΤΗ ΣΤ'.

ΟΙ ΙΑΤΡΟΙ.

Αἱ φυσικαὶ καὶ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι μεγάλας καὶ ἀληθῶς τεραστίας ἐπετέλεσαν προόδους κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ, δὲν συνεβάδισεν ὅμως μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ ἡ ἐπιστήμη ἡ ὡς ἀποστολὴν τάξασα ἑαυτῇ τὴν διάγνωσιν καὶ θεραπειαν τῶν νοσολογικῶν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ ἀλλοιώσεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῶν ἐμβίων ὄντων εἶνε τοσοῦτον πολύπλοκος καὶ μυστηριώδης, αἱ δὲ λειτουργίαι του διεξάγονται διὰ τοιούτου καταπληκτικοῦ καὶ ἀμηχάνου πλήθους ἐνεργειῶν ἑκάστου τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀνεξαρτήτων ἅμα καὶ συνεχομένων καὶ διασταυρουμένων πρὸς παραγωγὴν τοῦ ἐνιαίου τῆς ζωῆς φαινομένου, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ τὰ ἐπ' αὐτῶν ἐπενεργοῦντα αἴτια εἰσὶν ὑποκεκρυμμένα καὶ δυσδιάγνωστα, ὥστε τὰ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ καὶ τῶν διαταράξεων αὐτοῦ τῇ ἐπιστήμῃ γνωστὰ εἶνε κόκκος ἅμμου ἐντὸς ὠκεανοῦ. Ἐντεῦθεν τὰ πολλὰ καὶ ἀλλήλοις ἀντιστρατευόμενα καὶ συγχρουόμενα συστήματα καὶ σχολαὶ περὶ διαγνώσεως τῶν νόσων καὶ ἀκριβώσεως τῶν παραγουσῶν αὐτὰς αἰτιῶν· ἐντεῦθεν αἱ ἐναντίαι τῆς θεραπείας μέθοδοι ἐφαρμοζόμεναι ὑπὸ περιφανῶν ἰατρῶν κατὰ τὸν αὐτὸν χρονον καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις· ἐντεῦθεν ἡ παντελὴς

ἄγνοια τοῦ τρόπου τῶν ἐνεργειῶν τῶν χορηγουμένων φαρμάκων καὶ τὰ ἐναντία τούτων ἀποτελέσματα κατὰ τὰ διάφορα ἄτομα. Ἀλλ' ἐν ᾧ πάντες ἀνομολογοῦσι τὴν ἀβεβαίαν καὶ οὐχὶ εὐάρεστον θέσιν ἐν ᾗ διάκειται ἡ νοσολογικὴ ἐπιστήμη, ὁ δὲ περιφανὴς μεταξὺ τῶν ἰατρῶν Τρουσὼ ὥριζεν αὐτὴν, « ἐπιστήμην τῶν εἰκασιῶν », τινὲς τῶν ἐνασκούντων τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἀδυνατοῦντες νὰ ἐπιλύσωσι καὶ τὰ ἐλάχιστα τῶν προβλημάτων τοῦ σώματος, ἀναδεικνύμενοι ὑπέρμαχοι καὶ κήρυκες ψυχοβόρων θεωριῶν, ἀποφαίνονται αὐθεντικῶς, καὶ δὴ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν γνώσεων, ἐπὶ παντὸς θρησκευτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ ζητήματος. « Οἱ ἐπιπόλαιοι οὗτοι, μὴ εἰδότες τί εἶνε ὁ πυρετὸς ἢ ἡ φλόγωσις ἢ ὁ κατάῤῥους, ἢ πῶς παράγεται τὸ αἷμα ἢ εἰς τί χρησιμεύει ἡ χολὴ, οἱ νήπιοι οὗτοι ἐν τῇ γνώσει τῶν φυσικῶν νόμων ἰσχυρίζονται, προσπαθοῦσι δὲ νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τὸν ἀμαθῆ καὶ εὔπιστον λαὸν τὴν πεποίθησιν, ὅτι δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὴν γένεσιν τῶν ἰδεῶν, τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ». (Liebig).

Ἡ ἐκ τῆς παρατόλμου ταύτης θεωρίας ἐπιπολαίων ἐπιστημόνων πηγάζουσα ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν πεποιθήσεων τῆς νεότητος καὶ τῶν λαῶν εἶνε μεγίστη καὶ ὀλεθρία, καθ' ὅσον οἱ μὴ ἐπισταμένως ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀνθρωπολογικῶν ζητημάτων εὐκόλως παρασύρονται καὶ πλανῶνται, ὑπολαμβάνοντες ὅτι οἱ τὰς λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος διερευνῶντες καὶ ἀκριβοῦντες γνωρίζουσιν ἢ διαβλέπουσί τι ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἢ εἰς τοὺς λοιποὺς ἐπιστήμονας, ἐνιστάμενον κατὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου καὶ ἀνατρέπον τὰς βάσεις τοῦ καθολικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος θρησκεύματος.

Ἐνώπιον τοιαύτης ἀτόπου ἐπενεργείας ἕκαστος ἐξ ἡμῶν δὲν ἔχει μόνον τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ καθῆκον νὰ ἐκζητήσῃ καὶ

ἀκριβώσῃ ἐὰν ὄντως αἱ βιολογικαὶ ἐπιστῆμαι ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸν ἀθεϊσμὸν καὶ ἐὰν οἱ ἰατροὶ ἔχουσιν ἁρμοδιότητά τινα, ὅπως μετ' αὐθεντίας ἀποφαίνωνται ἐπὶ τῶν μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν προβλημάτων. Καὶ δὲν πρόκειται βεβαίως ὁ τοιαύτην ἐπιχειρῶν διερεύνησιν νὰ ἐπιληφθῇ τῆς μελέτης ἰατρικοῦ τινος ἢ φυσιολογικοῦ ζητήματος, οὐδὲ εἶνε ἀνάγκη νὰ τυγχάνῃ ἐγκρατὴς περὶ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ὅπως ἐξακριβώσῃ γεγονότα τινὰ ὁδηγοῦντα εἰς ἐμβριθῆ κρίσιν καὶ εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα ἐπὶ τῶν ἐξῆς δύο ἀληθειῶν.

Ἡ ἰατρικὴ τέχνη καὶ αἱ παρεμφερεῖς αὐτῇ ἐπιστῆμαι οὐδὲν ἐπίστανται περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων, οὐδεμία δὲ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ἀντιστρατεύεται πρὸς τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων.

Οἱ τὴν θεραπευτικὴν ἐπιστήμην ἐνασκοῦντες, ἐὰν μὴ ἐγκύψωσιν εἰς ἰδιαιτέρας ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων μελέτας, εἰσὶν ἥκιστα ἁρμόδιοι ὅπως περὶ αὐτῶν κρίνωσι καὶ ἀποφαίνωνται.

Ἐὰν τῷ ὄντι οἱ περὶ τὴν θεραπείαν τῶν νόσων ἐνασχολούμενοι ἐπιστήμονες ἠκρίβουν ἀλήθειάν τινα ἐνδεικνύουσαν τὴν ὀρθότητα τῶν ὑλιστικῶν δοξασιῶν, θὰ ἐγνώριζον ἡμῖν αὐτὴν ἐν τοῖς διαφόροις αὐτῶν περὶ Ὑλισμοῦ συγγράμμασί των. Εἴδομεν ἀπ' ἐναντίου ὅτι οἱ μὲν τῶν ἰατρῶν Καβανὴς καὶ Βρουσαὶ, ἀφ' οὗ ἐπὶ πολλὰ ἔτη περιεπλανήθησαν καὶ δημοσίᾳ τὰς ἀντιθρησκευτικὰς δοξασίας ἐπρέσβευσαν, ἀνήρεσαν αὐτὰς καὶ ὡμολόγησαν ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἄγει εἰς τὸν θεϊσμὸν, ὁ δὲ Βύχνερ, ἐν τῷ περὶ «Ὕλης καὶ Δυνάμεως» πονήματι, ἀνομολογῶν ὅτι οὐδὲν τῶν ὑπὸ τοῦ Ὑλισμοῦ ἐπεγειρομένων προβλημάτων λύεται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, περιωρίσθη νὰ μᾶς παραπέμψῃ εἰς τὰς μελλούσας καὶ ἀδήλους αὐτῆς προόδους, νὰ ἐκφράσῃ δὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιλύσεώς των. Πλὴν δὲ τούτου, διαπρεπεῖς ἰατροὶ

ἐγκύψαντες ἐπὶ τῆς ἰδιαιτέρας μελέτης τῶν μεταφυσικῶν ζητημάτων ἀπέληξαν εἰς ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα σύμφωνα πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις. Καὶ ἐνταῦθα δὲν ἐννοῶ νὰ λαλήσω οὔτε περὶ ἰατρῶν ζώντων ἐν χρόνοις καὶ χώραις μισαλλοδόξοις οὔτε περὶ ἰατρῶν οἵτινες λόγῳ σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν θρήσκευμα ἀπέχουσι τῶν θρησκευτικῶν συζητήσεων, ἀλλὰ περὶ ἰατρῶν ζώντων ἐν χώραις ἀπολύτου θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπιδοθέντων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν ἀκροτάτων προβλημάτων ἐν καιροῖς, καθ' οὓς ἡ περὶ τὰ θεῖα περιφρόνησις θεωρεῖται ὡς τεκμήριον σοφίας καὶ βαθείας τῶν πραγμάτων γνώσεως· ἐννοῶ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὰς μαρτυρίας ἐπιφανῶν ἰατρῶν, οἵτινες ἀφιέρωσαν τὰς ἡμέρας των εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀνασκευὴν πάσης ἀντιθρησκευτικῆς δοξασίας.

Ὁ πολὺς ἐν ἰατροῖς τοῦ τελευταίου αἰῶνος Ἀλβέρτος Χάλερ ἀποβάλλει τὴν γενομένην εἰς αὐτὸν πρότασιν ὑπὸ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου περὶ τῆς εἰς Βερολῖνον ἐγκαταστάσεώς του. «Δὲν ἔρχομαι ἀπήντησε πρὸς τὸν ἡγεμόνα, νὰ ὑπηρετήσω εἰς τόπον διοικούμενον ὑπὸ μονάρχου πρεσβεύοντος τὰς ἀρχὰς τῆς ἀσεβοῦς ὑλοδοξίας». Ἀπὸ πάσης εὐρωπαϊκῆς χώρας προστρέχουσιν οἱ πλούσιοι καὶ οἱ ἡγεμόνες ὅπως λάβωσιν ἰατρικὴν συμβουλὴν παρὰ τοῦ περικλεοῦς ἰατροῦ, ὁ δὲ Ἀλβέρτος Χάλερ ἐγκαταλείπει ἐπὶ χρόνον τινὰ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἐπιστήμης, συγκεντροῦται ἐπὶ ὁλόκληρον ἔτος ἐντὸς τοῦ σπουδαστηρίου του καὶ ἐκπονεῖ τὸ μέγα περὶ ψυχῆς πόνημα, ἐν ᾧ ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ φυσιολογικῶς τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκπορεύσεως τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, ἐὰν μὴ αὕτη συλλειτουργεῖ μετὰ δυνάμεως ἀΰλου, πνευματικῆς καὶ αὐθυποστάτου. Ἡ δημοσίευσις τοῦ συγγράμματος τούτου ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν ἤκμαζον αἱ θεωρίαι τῶν ἐν Γαλλίᾳ διασειόντων τὰς βάσεις πάσης

θρησκευτικῆς ἰδέας, ἐνεποίησεν, ὡς εἰκὸς, βαθυτάτην ἐντύπωσιν, οἱ δὲ ὑλισταὶ ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς καὶ δι' ἀλλεπαλλήλων δημοσιεύσεων ἠγωνίζοντο ν' ἀνασκευάσωσι τὰς ἐμβριθεῖς αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς σκέψεις καὶ ἐπισκοτίσωσι τὰ μετὰ μεγάλης σαφηνείας διαλευκανθέντα ζητήματα. Ἀλλὰ πᾶσα νέα ἐπίκρισις νέαν ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς τὸν περιώνυμον ἰατρὸν, ὅπως ἀναπτύξῃ καὶ καταστήσῃ δημώδεις τὰς σκέψεις καὶ διδασκαλίας του. «Καὶ τί; ἔγραφεν ὁ Χάλερ ἀπαντῶν εἰς μίαν τῶν ἐπικρίσεων· λέγετε ὅτι κατὰ τὴν ἐμὴν ὑπόθεσιν ὁ ἄνθρωπος σύγκειται ἐκ δύο οὐσιῶν, τῆς μὲν πνευματικῆς καὶ ἀΰλου, τῆς δὲ σωματικῆς. Καὶ πότε ἐγὼ καὶ ἐν τίνι περιστάσει ἐθέμην ὑποθέσεις: Ὁμιλῶ περὶ γεγονότων οὐχὶ περὶ ὑποθέσεων, καὶ περὶ γεγονότων προδήλων καὶ πασιφανῶν. Ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐν ἐμοὶ συναισθανομένης δυνάμεως μοὶ ἀποδεικνύει περιφανῶς καὶ ἀλανθάστως τὴν ἐν ἐμοὶ ὕπαρξιν πνευματικῆς δυνάμεως· σκέπτομαι, συλλογίζομαι, θέλω, κρίνω καὶ γνωρίζω ὅτι πᾶσαι αἱ λειτουργίαι αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ σωματικὸν οὐδὲ δύνανται νὰ διεξαχθῶσιν ὑπὸ σωματικοῦ τινος ὀργάνου· ἰδοὺ τὸ γεγονός. Ἀλλὰ σεῖς οἱ ὑλοδοξοῦντες ἀγωνίζεσθε νὰ ἐπισκοτίσητε τὰ γεγονότα καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἀπορρεούσας ἀληθείας, σεῖς ἀγωνίζεσθε νὰ πείσητε τὸν ὄχλον ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου οἱ ἐπιστήμονες ἐπιστάμεθά τι ἄγνωστον εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων. Ἰδοὺ διὰ τί καλεῖτε ὑποθέσεις, αὐταποδείκτους καὶ προφανεῖς ἀληθείας».

Ἕτερος τῶν ὑλιστῶν ἐπικρίνων τὸ δημοσιευθὲν πόνημα, ἔγραφεν ὅτι ὁ Χάλερ δὲν ἐστάθμισε δεόντως τὰς ἀδιαρρήκτους σχέσεις τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης μετὰ τῶν ἠθικῶν καὶ νοητικῶν γεγονότων. «Καὶ τί; ἐπαναλαμβάνετε, ἀπεκρίνατο ὁ Χάλερ, τὸ τετριμμένον τῶν τριόδων ἐπιχείρημα; Καὶ τίς ἀγνοεῖ ἢ τίς ποτὲ ἠρνήθη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης ἐπὶ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων: Καὶ τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ τοῦ

*

μυελοῦ ἀλλοίωσις ἐπιφέρει πολλάκις τὴν διατάραξιν τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν; Ἀλλὰ τί τοῦτο ἀποδεικνύει; Θέσατε εἰς χεῖρας ἐργάτου κακὸν καὶ πλημμελὲς ἐργαλεῖον, τὸ ἐξ αὐτοῦ παραγόμενον δὲν θὰ ἦνε βεβαίως ἐντελές· ἀλλὰ θὰ συμπεράνητε ὡς ἐκ τούτου ὅτι τὸ ἐργαλεῖον παράγει οὐχὶ δὲ ὁ χρησιμοποιῶν αὐτὸ ἐργάτης; Δόσατε εἰς ἱκανὸν μουσικὸν ἀποχορδισθὲν ὄργανον καὶ δὲν θὰ ἀκούσητε πλέον τὰς ἁρμονίας ἐκείνας δι' ὧν ἔθελγε τοὺς ἀκροατάς του· ἀλλὰ θὰ εἴπητε ἆρά γε ὅτι τὸ ὄργανον παιανίζει αὐτομάτως καὶ οὐχὶ ὁ ἐπ' αὐτοῦ παίζων μουσικός; Ἄψατε λύχνον ὄπισθεν καθρέπτου καὶ ἀμαυρώσατε τὸ κρύσταλλον, τὸ φῶς τῆς λυχνίας θαμβοῦται· ἀλλὰ θὰ συμπεράνητε ὡς ἐκ τούτου ὅτι τὸ φῶς ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸ κρύσταλλον; Ἡ ψυχὴ ἐνασκεῖ τὰς δυνάμεις της διὰ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, ὅτε δὲ ταῦτα διάκεινται ἐν φυσιολογικῇ καταστάσει, αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἐνεργοῦσι κανονικῶς· ἀλλ', ἐὰν τὰ ὄργανα πάσχουσιν, αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι ἀναγκαίως διαταράσσονται ἢ καὶ καταπαύουσι, καί περ τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς διατηρουμένης ἀναλλοιώτου. Μὴ ἐκτοπίζητε τὰ ζητήματα, μὴ ἀπομακρύνησθε ἀπὸ τῶν γεγονότων. Τὰ γεγονότα εἶνε ὁ λογισμός, ἡ βούλησις, ἡ κρίσις. Τὰ φαινόμενα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἐκπηγάσωσιν εἰμὴ ἀπὸ ἀΰλου καὶ πνευματικῆς ἀρχῆς. Ἰδοὺ ἡ ἀλήθεια τοῦ κοινοῦ νοός, ἰδοὺ ἀλήθεια στοιχειώδους λογικῆς, ἣν οὐδὲν ἐπιστημονικὸν σόφισμα δύναται νὰ ἐπισκοτίσῃ καὶ οὐδεμία ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις ν' ἀνατρέψῃ».

Ὁ διάσημος Φοδερὲ, ὁ πατὴρ τῆς ἰατροδικαστικῆς, σχολιάζων καὶ ἀνακεφαλαιῶν τὰς ἀρχὰς τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς ἰατρικῆς τέχνης, ἔγραφεν ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1829 δημοσιευθέντι περὶ «Πνευματισμοῦ» συγγράμματί του· «Τὸ δισύνθετον τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ πνεύματος τουτέστι καὶ σώματος, οὐδέποτε διημφισβητήθη παρὰ τῶν μεγάλων παρατηρητῶν, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἀνήγειραν τὸ οἰκοδόμημα

τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης. Οἱ διδάσκαλοί μας οὐδέποτε ἐπίστευσαν ὅτι ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη δύναται νὰ κρίνῃ καὶ βουλευθῇ».

Ὁ Ἀδελὼν ἐν τῷ περιωνύμῳ περὶ Φυσιολογίας συγγράμματί του τιθέμενος τὰ ὅρια τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν ἔγραφεν ἐν τοῖς προλεγομένοις· «Τὰ νοητικὰ φαινόμενα εἶνε τὸ προϊὸν τῶν δύω συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ἡ Φυσιολογία ἐνασχολεῖται μόνον περὶ τῆς συλλειτουργίας τῶν σωματικῶν ὀργάνων κατὰ τὰς νοητικὰς καὶ βουλητικὰς ἐνεργείας, ἀποδεχομένη δὲ τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ ἀΰλου τῆς σκεπτομένης καὶ βουλευομένης δυνάμεως δὲν ἐπεκτείνει τὰς ἐρεύνας της ἐπὶ ταύτης, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν μελέτην τῶν σωματικῶν ὅρων τῶν καθιστώντων ἐφικτὴν τὴν ἐκδήλωσιν τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν γεγονότων».

Lordat, ὁ γνωστὸς ἰατρὸς καὶ καθηγητὴς τῶν φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἀφιεροῖ κατὰ τὸ 1844 εἴκοσι παραδόσεις ἐπὶ τῆς μελέτης τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικούσης πνευματικῆς ἀρχῆς, δημοσιεύει δὲ ἐν ἰδιαιτέρῳ πονήματι ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Insénescence du sens intime». Ἐν αὐταῖς ὁ Lordat ἐπιχειρεῖ τὴν πειραματικὴν ἀπόδειξιν τῆς ἑπομένης ἀληθείας. Μεταξὺ τῆς σωματικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς ὑφίσταται ἐσωτάτη σχέσις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπόλυτος ἐξάρτησις, οἵα θὰ ἦτο βεβαίως ἐὰν τά τε πνευματικὰ καὶ σωματικὰ φαινόμενα παρήγοντο ἀπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ ἀδιαιρέτου ἑνότητος. Μέχρι τινὸς βαίνουσι καὶ ἀναπτύσσονται παραλλήλως, ἄλλοτε ἀπομακρύνονται ἀπ' ἀλλήλων, καί τοι δὲ οὐδέποτε τέλεον ἀποχωρίζονται διαρκοῦντος τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς βίου, αἱ ἐνέργειαι ὅμως καὶ λειτουργίαι των ἐπακριβῶς διακρίνονται. Ἀπὸ τῶν τεσσαράκοντα μέχρι τῶν τεσσαράκοντα πέντε ἐτῶν ἡ σωματικὴ ζωὴ ἀνέρχεται μέχρι τοῦ κατακορύφου αὐτῆς σημείου, καὶ ἀπὸ τῆς ἡλικίας ταύτης ἄρχεται ἡ βαθμιαία κατάπτωσις, ἀλλ' αἱ πνευματικαὶ

δυνάμεις ἐνισχύονται καὶ προοδεύουσιν. Ὅτε ἡ σωματικὴ ζωὴ εἰς προβεβηκυίαν ἡλικίαν καταπίπτει ἐπαισθητῶς καὶ ἀδυνατεῖ νὰ παράσχῃ τὴν σύμπραξίν της, τότε καὶ αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις στερηθεῖσαι τῆς συνεργείας ταύτης δίδουσι σημεῖα ἐξασθενήσεως· πλὴν ὅμως καὶ κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἡ κατάπτωσις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, πολλάκις δὲ ὁ πνευματικὸς βίος διατηρεῖ πᾶσαν τὴν σφριγῶσαν αὐτοῦ ζωτικότητα ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ δὲ πνευματικὴ ἀρχὴ ἀκολουθεῖ προοδεύουσα μέχρι τῆς πλήρους σωματικῆς καταπτώσεως, ἐνίοτε δὲ καὶ μέχρι θανάτου. Δι' ἀπείρων ἄλλων τοιούτων γεγονότων καὶ πειραματικῶν παρατηρήσεων ὁ Lordat ἀποδεικνύει τὸ δισύνθετον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀπολήγει εἰς τὸ ἑξῆς συμπέρασμα. «Τὸ δισύνθετον τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ σωματικῶν τουτέστι καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, δὲν εἶνε ἁπλῶς γνώμη φιλοσοφική, ἀλλὰ γεγονὸς ἀπὸ τῆς πείρας ἀποῤῥέον καὶ προφανῶς ἀποδεικνύμενον».

Ὁ Foissac, πρόεδρος μιᾶς τῶν ἰατρικῶν ἑταιριῶν τῶν Παρισίων, ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ ἔτος 1854 περισπούδαστον πόνημα περὶ Μετεωρολογίας ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν ἰατρικήν, βραβευθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν. Ἐγκαταλείψας μετὰ τὴν δημοσίευσιν ταύτην τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἐπιστήμης ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν μεγάλων κοσμικῶν προβλημάτων. «Τίς εἶνε ὁ σκοπὸς τοῦ προσωρινοῦ τούτου βίου εἰς ὃν ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος χωρὶς νὰ ζητήσῃ αὐτόν; Καὶ πρὸς τί ὁ Κόσμος, πρὸς τί ἡ Δημιουργία, πρὸς τί ἡ ὕπαρξις τοῦ Παντός; Πόθεν ἆρά γε ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος, πόθεν ἡ ζωή, πόθεν ἐπήγασεν ἡ Κτίσις, πόθεν ἐκπορεύονται καὶ ποῦ κατευθύνονται;» Αἱ μελέται τοῦ σοφοῦ ἰατροῦ ἐνεγράφησαν εἰς ὀγκώδες πόνημα δημοσιευθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1863 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ὑγιεινὴ τῆς ψυχῆς», οὗ τὸ τελευταῖον συμπέρασμα ἔχει ὧδέ πως· «ὁ Θεὸς ἐπροίκισε

τὸν ἄνθρωπον κρίσει καὶ διανοίᾳ ὅπως ἀνυψούμενος ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς ζωῆς διαβλέπῃ τὰ θαύματα τῶν μυστηριωδῶν κόσμων, τὰ προσεγγίζοντα αὐτὸν εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐμποιοῦντα αὐτῷ τὴν πεποίθησιν ὅτι δύναται ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἴδῃ καὶ καθέξῃ αὐτὴν ἐν πάσῃ τῇ λαμπρότητι καὶ τελειότητι αὐτῆς».

Ὁ Bertulus, καθηγητὴς τῆς παθολογίας, μετὰ τὴν ἐκπόνησιν σπουδαίων ἰατρικῶν πονημάτων ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1869 σύγγραμμα, «περὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνος». Τὴν ἰδέαν, καθ' ἣν αἱ φυσιολογικαὶ καὶ νοσολογικαὶ μελέται ὁδηγοῦσιν εἰς τὸν Ὑλισμόν, θεωρεῖ ὡς συκοφαντίαν κατὰ τῆς ἐπιστήμης. Τοιαύτη συκοφαντία, λέγει ὁ Bertulus, δὲν εἶνε νέα. Ὁ Broun ὑπερήσπισε τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην διὰ τοῦ περὶ τῆς «Θρησκείας τοῦ ἰατροῦ» πονήματός του· ὁ Lussauld διὰ τῆς δημοσιευθείσης «ἀπολογίας τῶν ἰατρῶν κατὰ τῶν συκοφαντούντων αὐτοὺς ὡς ἀθέους». Ὁ Βοεμέρος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βυρτεμβέργης, ὁ Μάλθους τῆς Γοτίγγης, ὁ Βάλμε καὶ Βρανσὲ, ἐπιφανεῖς ἰατροὶ, διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς συκοφαντίας ταύτης προκληθείσης ὑπὸ τῆς κουφονοίας ἐνίων ἐκ τῶν ἐνασκούντων τὴν ἰατρικὴν τέχνην. «Καὶ ἐγὼ, ἀκολουθεῖ λέγων ὁ διάσημος νοσολόγος, καὶ ἐγὼ ἐπιχειρῶ νὰ διαμαρτυρηθῶ ἐν ὀνόματι τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἐν τῷ δημοσιευομένῳ τούτῳ πονήματι προτίθεμαι ν' ἀνασκευάσω τὴν περὶ τῆς ἰατρικῆς τέχνης ἐπικρατοῦσαν δόξαν, καὶ ἐπικαλούμενος τὴν μαρτυρίαν διασήμων ἰατρῶν νὰ καταδείξω ὅτι οὐδεὶς τούτων ἐπρέσβευσε τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀσεβοῦς Ὑλισμοῦ. Τὸ λέγειν ὅτι αἱ νοητικαὶ ἐνέργειαι καὶ τὰ ἠθικὰ αἰσθήματα καὶ αἱ πεποιθήσεις εἶνε ἄμεσα προϊόντα τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, ἐστὶ πλάνη τερατώδης καὶ μωρὰ βεβαίωσις». Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀναπτύσσει ὁ σοφὸς ἰατρὸς δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων και γεγονότων ἐν τῇ ὀγκώδει αὐτοῦ συγγραφῇ.

Ὁ νοσολόγος James ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1871 σύγγραμμα πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ Δαρβινισμοῦ. «Τινὲς, λέγει ὁ ἐμβριθὴς οὗτος ἰατρὸς, προκηρύσσουσι τὸν ἀθεϊσμὸν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ἕτεροι δὲ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῷ δε τῷ πονήματι προτίθεμαι ν' ἀποδείξω ὅτι τοιαῦται δοξασίαι εἶνε ἡ ἄρνησις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τὰ πρὸ τούτου δημοσιευθέντα ἔργα μου καὶ ἡ πολυχρόνιος μετὰ τοῦ Magendie συνεργασία μου ἐπὶ τῆς φυσιολογίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος μοὶ χορηγοῦσιν, ἐλπίζω, τὸ δικαίωμα πρὸς συζήτησιν τοιούτων προβλημάτων».

Ὁ ἐν Γοτίγγῃ διάσημος καθηγητὴς τῆς φυσιολογίας Ἑρμάνος Λότζε ἐδημοσίευσε πρό τινος σπουδαίαν συγγραφὴν ἐπιγραφομένην «Ψυχολογικὴ Φυσιολογία». Εἶνε βέβαιον καὶ ἀναντίῤῥητον, γράφει ἐν αὐτῇ, ὅτι αἱ ἀλλοιώσεις τῆς ἡμετέρας πνευματικῆς καταστάσεως προκαλοῦνται ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ ἐπενεργειῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος· ἀλλ' εἶνε ἅμα καὶ γεγονὸς προφανὲς καὶ ἀναμφήριστον, ὅτι τὰ τελικὰ τῶν ἐντυπώσεων τούτων ἀποτελέσματα ἐν ἡμῖν οὐδένα ἔχουσι χαρακτῆρα δυνάμενον νὰ συμπαραβληθῇ πρὸς τὰς φυσικὰς καὶ μηχανικὰς τῶν σωμάτων ἐνεργείας. Ἡ ἐκ τῶν δύο τούτων γεγονότων ἀπορῤῥέουσα ἀλήθεια εἶνε πρόδηλος καὶ καταφανής· τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν ἐκπηγάζουσιν ἀπὸ μόνων τῶν σωματικῶν καὶ μηχανικῶν ἀλλοιώσεων, ἀλλ' ἀναγκαίως αὗται συλλειτουργοῦσι μετά τινος ἄλλης ἀρχῆς χορηγούσης αὐταῖς πνευματικὸν χαρακτῆρα καὶ ὑπόστασιν. «Αἱ ὑλιστικαὶ δοξασίαι, ἀκολουθεῖ λέγων ὁ περιώνυμος τῶν ἡμερῶν μας φυσιολόγος, διαστρέφουσαι ἀναιδῶς τὰ πράγματα οὐ μόνον τὴν ὕπαρξιν τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς ἀμφισβητοῦσιν, ἀλλ' ἀγωνίζονται νὰ ὑπαγάγωσι τὴν ψυχολογίαν εἰς τὰ ὅρια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ὀλεθρία τῶν θεωριῶν τούτων ἐπίδρασις μ' ἔπεισε νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀνασκευὴν αὐτῶν. Αἱ φυσικαὶ

ἐπιστῆμαι παρήχθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς μελέτης τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου, ἄφρονες δὲ ἀναδείκνυνται οἱ ἀξιοῦντες νὰ ἐφαρμόσωσι τὰς ἀκριβωθείσας ὑπ' αὐτῶν ἀληθείας καὶ τὰς γενομένας ἀνακαλύψεις εἰς τὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως πνευματικὰ φαινόμενα. Ὅτι ἡ ἐκτόπισις τοῦ σώματος γίνεται διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν μυώνων, ὅτι διὰ τῶν νεφρῶν διέρχεται ὑγρόν τι, καὶ ὅτι τὸ ὑγρὸν τοῦτο πρὶν ἐξέλθῃ τοῦ σώματος ὑφίσταται χημικὴν ἀλλοίωσιν, ταῦτα πάντα δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ νοήσωμεν· ἀλλ' ὅτι ὁ μυελὸς δύναται νὰ μεταβάλῃ σειρὰν μηχανικῶν κινήσεων εἰς σειρὰν πνευματικῶν φαινομένων τοῦτο οὐδέποτε μοὶ ἀπέβη δυνατὸν νὰ νοήσω».

Πολὺν ἤγειραν οἱ ὑλοδοξοῦντες θόρυβον ἐπὶ τῇ δοξασίᾳ τινῶν ἰατρῶν ἀποδιδόντων ἑκάστοτε τὴν παραφροσύνην καὶ τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου παθολογικὴν διατάραξιν εἰς ἀντιστοιχούσας τοῦ ἐγκεφάλου βλάβας ἢ στρεβλώσεις. Ἐπὶ τῆς βεβαιώσεως ταύτης ἐρειδόμενοι ἠρύοντο ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀποκλειστικῆς ἐξαρτήσεως τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν ἀπὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης. Ἀλλ' οἱ ἰατροὶ Παλόγκε, Γρὸν, Ἰάκωβης, Χαϊρὸτ, Πιρκὲν, Λερὲ καὶ ὁ ἐπικαλούμενος «Ἡρακλῆς τῆς ψυχιατρικῆς» Ἐσκιρὸλ ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῆς δοξασίας ταύτης, δι' ἀφιλονεικήτων δὲ γεγονότων καὶ παρατηρήσεων ἐπὶ πτωμάτων ἐτεκμηρίωσαν ὅτι εἰς τοὺς ἐγκεφάλους τῶν παραφρονούντων οὐδεμία ὑπάρχει ἀλλοίωσις, ὅταν δὲν πάσχωσιν ἐξ ἄλλης σωματικῆς νόσου [1]).

Μακρὸν θὰ ἦτο παρατείνων τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην ν' ἀναφέρω τὰς δοξασίας τοῦ Βουφαλίνη, τοῦ Πανίτζα, τοῦ Σοφὰρτ καὶ ἄλλων διασήμων ἰατρῶν καὶ φυσιολόγων, ἀρκοῦμαι δὲ μόνον

---

[1]) Σχαϊδεμάχερ — Περὶ Ὑλισμοῦ μεταφρ. Μοσχάκη σελ. 34 καὶ ἑπομ. Ὅρα καὶ τὰ τελευταῖα πονήματα τοῦ καθηγητοῦ Griesinger: «Traité des maladies mentales» καὶ «Les phénomènes physiques de la vie».

νὰ περατώσω αὐτὴν διὰ τῶν λόγων τοῦ ἐφόρου τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μομπελιέ. « Τὸ γεγονὸς τῶν διττῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, τῶν τῆς σωματικῆς τουτέστι ζωῆς καὶ τῆς πνευματικῆς, εἶνε τοσοῦτον περιφανὲς καὶ κατάδηλον ὥστε ὁ διαμφισβητῶν αὐτὸ χορηγεῖ τὴν ἀδιαφιλονείκητον ἀπόδειξιν τῆς περὶ τὰς φυσιολογικὰς ἐπιστήμας ἀμαθείας του».

Θὰ ἀκούσωμεν παρακατιὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰς δοξασίας καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν τῶν ἡμερῶν μας ἰατρῶν καὶ φυσιολόγων, ὧν αἱ γνῶμαι ἀπροσμάχητον ἔχουσι κῦρος ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅσων εἴπομεν ἐν ταῖς πρόσθεν μελέταις καὶ ἐκ τῆς προτεθείσης ἐπιθεωρήσεως δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε ἀδιστάκτως νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι οὐδεμία ἀνακάλυψις, οὐδεμία πειραματικὴ ἀλήθεια, οὐδεμία τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν ἀρχὴ ἀντίκειται εἰς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, αἱ δὲ τῶν ὑλοδοξούντων ἰατρῶν γνῶμαι εἶνε ὅλως ἀτομικαὶ ἀποπλανήσεις οὐδὲν ἔχουσαι ἐπιστημονικὸν κῦρος. Ἀλλὰ πῶς συμβαίνει ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ὑλιστῶν ἀνήκουσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀσκληπιαδῶν, πολλοὶ δὲ τούτων ἢ ἀδιαφοροῦσιν ἐπὶ τοῖς θρησκευτικοῖς ζητήμασιν ἢ ἀντιθρησκευτικὰ πρεσβεύουσι δόγματα; Τίς ποτὲ εἶνε ἡ σπουδαιότης τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν διδασκαλιῶν ἰατροῦ, ἐπὶ τῶν μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν καὶ κοσμολογικῶν ζητημάτων ἀπέναντι τῆς γνωματεύσεως παντὸς ἑτέρου ἐπιστήμονος ἢ καὶ παντὸς ἐχέφρονος ἀνδρὸς στερουμένου ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως;

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τῶν ζητημάτων τούτων καὶ πληθὺν συλλέξας γεγονότων καὶ πολλὰ μετὰ ἰατρῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων συζητήσας, ἀπέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς ἀπολύτου ἀναρμοδιότητος τῶν μετερχομένων τὴν θεραπευτικὴν τέχνην ἐπὶ τῆς συζητήσεως τῶν μεταφυσικῶν καὶ κοσμολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἐφ' ὅσον οὗτοι περισπώμενοι

ὑπὸ τῶν φροντίδων τῆς ἐνασκήσεως τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐνέκυψαν εἰς ἰδιαιτέρας καὶ ἐνδελεχεῖς ἐπ' αὐτῶν διερευνήσεις.

Ὁμολογῶ ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐθεώρουν τολμηρὰν τὴν δημοσίευσιν καὶ συζήτησιν τῶν συμπερασμάτων εἰς ἃ μὲ ἤγαγον αἱ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μελέται καὶ ἐκζητήσεις μου, ἀλλ' ὅτε πρὸ ἑνὸς ἔτους ὁ ἰχνηλάτης τῶν νόμων τῆς θερμοδυναμικῆς Χὶρν τὴν ἀναρμοδιότητα τῶν ἐνασκούντων τὴν ἰατρικὴν τέχνην πρὸς ἐπίλυσιν τῶν μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων ἠκρίβωσε, πᾶς δισταγμὸς ἀπ' ἐμοῦ ἐξέλιπεν, αἱ δὲ ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς πεποιθήσεις μου ἐκραταιώθησαν διὰ τοῦ κύρους τῆς γνωματεύσεως τοιούτου ἐπιστήμονος.

«Οὐκ ὀλίγοι τῶν νέων ἰατρῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ὕλην καὶ εἰς τὰς μηχανικὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ πάσας τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ φαινόμενα, ἔστωσαν ταῦτα φυσιολογικά, σωματικά, νοητικὰ ἢ ψυχολογικά. Κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἰατρῶν τούτων, θεωρούντων τὴν ὕπαρξιν πνευματικῆς δυνάμεως ὡς ὅλως περιττὴν, τὴν δὲ περὶ αὐτῆς πεποίθησιν ἐσφαλμένην, ὁ ἐγκέφαλος σκέπτεται καὶ βουλεύεται αὐτομάτως. Ὁμιλῶ περὶ τῶν νέων ἰατρῶν, διότι ἡ ἀμφιβολία ἐπεγείρεται πολλάκις μετὰ χρόνον τινὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκηρύξαντας τὴν θεωρίαν ταύτην. Ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐγκύψας ἐπὶ τῆς κλίνης τῶν νοσούντων καὶ τῶν θνησκόντων, ὁ ἐπὶ πολὺν χρόνον παρατηρήσας φαινόμενα μηδεμίαν ἐπιδεχόμενα μηχανικὴν καὶ ὀργανικὴν ἐξήγησιν, ὁ ἰατρὸς ὑγιοῦς κρίσεως καὶ εἰλικρινοῦς καρδίας τίθησι μυριάκις τὸ ζήτημα ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του· σκέπτεται ἆρά γε ἡ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ περιεχομένη ὕλη, ἢ ἄλλη τις δύναμις μετ' αὐτῆς συνεργάζεται, ἣν καλοῦμεν Ἐγώ; Ὁ ἐμβριθὴς ἰατρὸς ἀναστέλλει πᾶσαν ἐπὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τούτων ὁριστικὴν κρίσιν καὶ ἀκολουθῶν τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος θεραπεύει διὰ τῆς ἐπιστήμης τὰς νόσους καὶ παρηγορεῖ διὰ τῶν αἰσθημάτων

τοὺς ἠθικοὺς πόνους τῶν ὁμοίων του· ἰσχυρὸς ἐν τῇ συνειδήσει τιμίου ἀνδρὸς περιμένει μεθ' ὑπομονῆς τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος. Ἐὰν δὲ ἕτεροι ἰατροὶ ἐπιμένουσιν εἰς τὴν ἄρνησιν καὶ ἀποφαίνονται ὁριστικῶς ἐπὶ τῶν αἰωνίων προβλημάτων, ὁ λόγος εἶνε ὁ ἑπόμενος. Οἱ ἰατροὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνασκήσεως τοῦ ἔργου των ἀναγκάζονται νὰ ἐνασχολῶνται κυρίως ἐπὶ τῶν παθολογικῶν φαινομένων τῶν ἐμβίων ὀργανισμῶν, ἅτινα ἐπιδέχονται φυσικὰς καὶ μηχανικὰς ἐξηγήσεις, παραμελοῦντες τὰ ψυχολογικά, τὰ διανοητικὰ καὶ ἠθικὰ γεγονότα. Καὶ ὅμως διὰ τῆς διττῆς ταύτης μελέτης δυνάμεθα μόνον ν' ἀκριβώσωμεν μέχρι τίνος τὰ σωματικὰ καὶ μηχανικὰ αἴτια δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ καὶ ψυχολογικὰ φαινόμενα. Αἱ ἀσχολίαι τοῦ μετερχομένου τὴν τέχνην ἰατροῦ καταδικάζουσιν αὐτὸν εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς μελέτης τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν, ὧν αἱ γνώσεις εἰσὶν ἀπαραίτητοι πρὸς μόρφωσιν ὀρθῆς κρίσεως καὶ πρὸς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν ἀπολύτων βεβαιώσεων τινῶν διδασκαλιῶν καὶ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἐναντίων » [1]).

Εἰς τοὺς λόγους τούτους θὰ προσθέσω σκέψεις τινὰς καὶ γεγονότα τῆς προσωπικῆς ἐμοῦ πείρας.

Οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ μελέτην τῶν σωμάτων καὶ τὴν διάνοιαν στρέφοντες ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν ἁπτῶν καὶ ὁρατῶν ὀργανισμῶν παρασύρονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς σύγχυσιν τῆς ἀληθείας μετὰ τῶν μέσων καὶ τῶν τρόπων, δι' ὧν αὕτη ἀκριβοῦται καὶ ἀποδείκνυται. Διὰ τῆς συγκεντρώσεως ὅλης των τῆς προσοχῆς εἰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν νόμων τῆς ὕλης ἀποχαυνοῦται ἐν αὐτοῖς ἡ ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἱκανότης νὰ ἐνορᾷ καὶ διαγινώσκῃ τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ γεγονότων ἀνεπιδέκτων αἰσθητῆς καὶ πρακτικῆς πείρας. Συμβαίνει ὅ,τι καὶ

---

[1]) Hirn — La vie future 1882 Colmar — σελ. 52 καὶ ἑπομ.

εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ σώματος, ὧν οἱ μὲν ἐργαζόμενοι ἀναπτυσσονται καὶ ἐνισχύονται διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἐξασθενοῦσι δὲ καὶ περιπίπτουσιν εἰς μαρασμὸν οἱ ἀναπαυόμενοι καὶ μὴ ἐνασκούμενοι. Ὡς ἐκ τῆς διευθύνσεως τοῦ πνεύματος τῶν ἀσχολουμένων ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μελέτην τῶν σωματικῶν ὀργανισμῶν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐφαρμοζομένης ὑπ' αὐτῶν πειραματικῆς μεθόδου, πεποίθασιν ὅτι πᾶσαι αἱ γνώσεις πρέπει νὰ ἐκπορεύωνται ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν παρατηρήσεων, αἱ δὲ ἀλήθειαι νὰ ἐξελέγχωνται καὶ ἀποδεικνύωνται ὡς αἱ τῶν γεγονότων τῆς ἁπτῆς καὶ ὁρατῆς φύσεως. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὅλως πρακτικῆς καὶ ἐμπειρικῆς ταύτης μεθόδου προοδεύουσι βεβαίως καὶ δύνανται ν' ἀποκτήσωσιν ἐξιδιασμένην ἱκανότητα ἐπὶ τῶν ὁρώντων τ' ἀντικείμενα τῆς ἰδίας αὐτῶν μελέτης, ἀλλὰ περιπλανῶνται καὶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθυκρισίας, ὁσάκις ἐπὶ τῆς διερευνήσεως καὶ συζητήσεως μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων ἐφαρμόζουσι τὰς αὐτὰς μεθόδους καὶ τοὺς αὐτοὺς τρόπους πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας. Ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῶν μὴ ἀποτελούντων τὸ ἀντικείμενον τῶν συνήθων σκέψεων καὶ ἐκζητήσεών των, εὐκόλως καὶ ἀνεξετάστως ἀποδέχονται πᾶσαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν θεωρίαν σύμφωνον πρὸς τὴν διεύθυνσιν καὶ τὴν ῥοπὴν τοῦ πνεύματός των, σπανίως δὲ ἐπιδίδονται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐπεγειρομένων κοινωνικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων, διότι ἐκ τῶν προτέρων δὲν ἀποδέχονται ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ λάβωσι διάφορον τῆς ὑπὸ τῆς ὑλοδοξίας ἀποδεχθείσης λύσεως. Βουλόμενοι, καὶ εἰς ἐπισταμένην ἐπιδιδόμενοι ἐκζήτησιν καὶ τὰς καταλλήλους ἐφαρμόζοντες μεθόδους, νικῶσι βεβαίως τὴν ῥοπὴν τοῦ πνεύματος καὶ καθίστανται ἁρμοδιώτεροι παντὸς ἄλλου πρὸς λύσιν τῶν κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων, ἀλλ' οὔτε πάντες πρὸς τοῦτο ἐνδιαφέρονται οὔτε εἰς τοιαύτας ἐρεύνας ἐπιδίδονται οὔτε ἡ ἐνάσκησις τῆς ἐπιστήμης ἐπιτρέπει

πάντοτε εἰς αὐτοὺς τοιαύτας ἐκζητήσεις, οἱ πλεῖστοι δὲ τούτων ἢ ἀδιαφοροῦσι περὶ τῆς λύσεως τῶν αἰωνίων προβλημάτων ἢ ἀκολουθοῦντες τὴν ἐμπειρικὴν τοῦ πνεύματός των ῥοπὴν θεωροῦσιν ὡς ἀναξίαν μελέτης πᾶσαν πεποίθησιν ἢ θεωρίαν μὴ ἀποδεικνυμένην διὰ τῆς αἰσθητῆς τῶν πραγμάτων παρατηρήσεως.

Πρὸ ἑνὸς περίπου ἔτους διαλεγόμενος μετά τινος ἰατροῦ περὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τοῦ Δάρβιν συστήματος, παρετήρουν αὐτῷ ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς δι' οὗ ἐγένετο κατ' ἀρχὰς ἀποδεκτὴ ἡ δαρβίνειος θεωρία ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν καὶ φυσιοδιφῶν ἐξέλιπεν, ὀλίγιστοι δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀποδέχονται τὴν ὀρθότητα αὐτῆς, ὡς ἐκ τῶν ἐξαγομένων μάλιστα τῶν παλαιοντολογικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς ἀνασκευῆς αὐτῆς ὑπὸ σοφῶν ἐπιστημόνων καὶ φυσιολόγων. «Πλανᾶσαι, μοὶ εἶπεν ὁ μετ' ἐμοῦ συνδιαλεγόμενος ἰατρὸς, οὐδεὶς πλὴν τῶν θεολογούντων καὶ τῶν τυφλῶς παρακολουθούντων τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, οὐδεὶς ἐπιστήμων ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀληθείας τῆς δαρβινείου διδασκαλίας καὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ πιθηκοειδοῦς τινος ζώου». Πρὸ μιᾶς ἑβδομάδος εἶχον λάβῃ τὸν ἐπικήδειον λόγον ὃν ὁ Βίρχοφ ἀπήγγειλεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Δάρβιν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς ἐν Φραγκφόρτῃ συνελθούσης ἀνθρωπολογικῆς ἑταιρίας, λαβὼν δὲ αὐτὸν ἀνὰ χεῖρας ἀνέγνων τὸ ἑπόμενον χωρίον· «Δὲν πρέπει νὰ αἰτιώμεθα τὸν Δάρβιν, ἀλλὰ τοὺς ἡμετέρους τῆς Γερμανίας φυσιοδίφας ὅσοι διέστρεψαν τὰς θεωρίας του μέχρι τῆς ὑλιστικῆς δοξασίας. Αὐτὸς οὗτος ὡμολόγει ὅτι αἱ ἀνατομικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεις του ἦσαν λίαν περιωρισμέναι· ἐφ' ὅσον δὲ καὶ ἂν παρωθήσωμεν τὰς περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑποθέσεις, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πρό τινος ἀποδεχθεῖσα ὑπὸ πολλῶν θεωρία περὶ ἐκπορεύσεως αὐτοῦ ἀπὸ ἄλλου ζωϊκοῦ ὀργανισμοῦ, οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν. Ἡ θεωρία αὕτη ἀποδείκνυται ψευδὴς ὅταν ἐμβριθῶς

μελετήσωμεν τὰ πράγματα, ἐγὼ δὲ θεωρῶ ὅτι ἡ ἡμετέρα ἑταιρία νέον κέκτηται τίτλον δόξης μὴ θαμβωθεῖσα ὑπὸ τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ διατηρήσασα πλήρη ἀταραξίαν καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐγένετο μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀποδεκτὴ ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων ». Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ χωρίου τούτου, « σοὶ ὁμολογῶ, μοὶ εἶπεν ὁ ἰατρὸς, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ὅτι οὐδέποτε ἔλαβον τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσω ἐπισταμένως τὴν δαρβίνειον θεωρίαν, οὐδὲ ποτὲ ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω ὅτι ἀνὴρ οἷος ὁ Βίρχοφ δὲν ἀπεδέχετο τὴν ὀρθότητα αὐτῆς καὶ μετὰ τοσαύτης μάλιστα ἀπέκρουε δυνάμεως ὥστε νὰ θεωρῇ ὡς τίτλον δόξης τῆς ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρίας ὅτι δὲν παρεσύρθη ὑπ' αὐτῆς ». « Καὶ δὲν εἶσαι μόνος μεταξὺ τῶν ἰατρῶν ὁ μετὰ τοσαύτης εὐκολίας καὶ ἄνευ μελέτης ἀποδεξάμενος τὴν ὀρθότητα τῆς δαρβινείου ὑποθέσεως, παρετήρησα εἰς τὸν ἰατρόν· ἀνάγνωθι τὸν ἕτερον τοῦτον παράγραφον τοῦ ἰδίου Βίρχοφ ὅπως πεισθῇς μετὰ πόσης ἀπερισκεψίας διδάσκονται εἰς τοὺς λαοὺς θεωρίαι μὴ ἔχουσαι ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν, κλονίζουσαι δὲ τὰς πολυτίμους καὶ σωτηρίους αὐτῶν πεποιθήσεις ». « Σπανίως διηγέρθη πρόβλημα σπουδαιότερον τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, σπανίως δὲ συνεζητήθη πρόβλημα κατὰ τρόπον παραλογώτερον » [1]).

Συνεζήτουν ἡμέραν τινὰ μετ' ἄλλου ἰατροῦ τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀπὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης θεωρίαν, κατὰ δὲ τὴν γενομένην συζήτησιν πολλάκις ὁ μετ' ἐμοῦ συνδιαλεγόμενος ἐπανέλαβεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου οἱ ἰατροὶ δύνανται μεθ' ἁρμοδιότητος καὶ ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας ν' ἀποφανθῶσι. Μετά τινας ἡμέρας, ὁδηγούμενος ὑπὸ ἄρθρου περιοδικοῦ τινος συγγράμματος, ἐμελέτησα ἐπὶ τῶν πειραμάτων καὶ τῶν ἔργων τοῦ καθηγητοῦ Μόσου. Ὁ ἐπιφανὴς τῆς Φλωρεντίας

---

[1]) Revue scientifique 30 Septembre 1882.

ἰατρὸς, ἐπιδοθεὶς πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν ἐπισταμένην καὶ εἰδικὴν μελέτην τῶν ἐγκεφαλικῶν νοσημάτων καὶ εἰς παρατηρήσεις καὶ πειράματα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου μυελοῦ, ἐφεῦρε καὶ κατάλληλον ἐργαλεῖον πρὸς ἐξακρίβωσιν καὶ ὁρισμὸν τῶν κινήσεων τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης. Ὁσάκις ὡς ἐκ τραύματος ἢ ἄλλου νοσήματος ἀπεγυμνοῦτο ὁ μυελὸς, ὁ ἰατρὸς Μόσος παρέμενε παρὰ τῷ πάσχοντι νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ παρετήρει τὰς κινήσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, μετὰ πάσης δὲ λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας ἐσημείου ταύτας καὶ τὴν πρὸς ταύτας ἀντιστοιχοῦσαν τοῦ πάσχοντος ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐκδήλωσιν. Ἡ δημοσίευσις τῶν ἔργων καὶ τῶν πειραματικῶν τοῦ Μόσου παρατηρήσεων διήγειρε μέγα ἐνδιαφέρον εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, τὸ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθὲν ἐργαλεῖον ἐθεωρήθη ἐν Γερμανίᾳ ὡς μία τῶν σπουδαιοτέρων ἐπιστημονικῶν προόδων. Ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ «Ἀνθολογίᾳ» τῆς Ῥώμης κατὰ Μάρτιον τοῦ 1882 ὁ Μόσος ἐξέθηκε περιληπτικῶς τὰ τελευταῖα τῶν πειραμάτων του συμπεράσματα ὡς ἑξῆς. «Διὰ τῶν πολυχρονίων ἐκζητήσεων καὶ παρατηρήσεών μου διέγνων τὸν μηχανισμὸν, δι' οὗ ἐπρονόησεν ἡ φύσις πρὸς ἐπίτασιν τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας ὅταν ὁ μυελὸς πρόκηται νὰ ἐργασθῇ· πρῶτος ἀνεκάλυψα, ὥρισα καὶ ἐθαύμασα πολλὰ τῶν φαινομένων δι' ὧν ἀποκαλύπτεται ἡ μηχανικὴ ἐνεργότης τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης· πλὴν καί τοι καταβαλὼν ἐνδελεχῆ καὶ πολυχρόνιον προσοχὴν καὶ μελέτην, παρατηρήσας δὲ διὰ τῶν ἐντελεστέρων ἐργαλείων τὸν μυελὸν, ὅτε εἶχον αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ ἠκολούθουν αὐτοῦ τὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις καὶ ὅτε αἱ ἰδέαι καὶ αἱ παθήσεις τοῦ ἀτόμου ἐκόγλαζον καὶ συνωθοῦντο καὶ ὅτε ἐπήρχετο ἡ τοῦ ὕπνου ἀνάπαυσις, ἡ οὐσία τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶνε δι' ἐμὲ μυστήριον! Μεταξὺ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὑπάρχει ἄβυσσος, ἣν ἡ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ

νὰ πληρώσῃ. Οὐδεὶς δύναται, ἔστω καὶ διὰ τῆς φαντασίας, νὰ νοήσῃ τίνι τρόπῳ σφαιρίδια αἵματος διερχόμενα διὰ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν συνείδησιν, καὶ οὐδεὶς ἐμπορεῖ νὰ φαντασθῇ τίνι τρόπῳ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν κινήσεων καὶ τῆς ζωῆς τῶν διαφόρων κυττάρων καὶ τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν δύναται νὰ ἐκπηγάσῃ τι ἱκανὸν νὰ παραγάγῃ τὴν αἴσθησιν καὶ τὸ συνειδός. Ἐνταῦθα αἱ ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσιν. Ὅτε διὰ τῆς πείρας ἢ καὶ διὰ τῶν ὑποθέσεων τῆς διανοίας ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς ὕλης διαίρεσιν, εἰς τὴν ἐσχάτην ἐντοποθέτησιν τῶν ἐγκεφαλικῶν ἐνεργειῶν, συναισθανόμεθα ὅτι τὸ λέγειν «εἴμεθα πνευματισταὶ ἢ ὑλισταὶ» οὐδεμίαν πλέον ἔχει σημασίαν. Αἱ σχολαὶ αὗται συναντῶνται εἰς τὸ μηδὲν τῆς πλήρους ἀγνοίας καὶ ἀμαθείας. Ἡ οὐσία τῆς ὕλης δὲν εἶνε ὀλιγώτερον ἀκατάληπτος τῆς τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τοῦ Λουκρετίου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ὑλιστῶν οὐδόλως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου προωδεύσαμεν καὶ οὐδὲν γεγονὸς καὶ οὐδεμία θεωρία μᾶς ἀπεκάλυψαν τὴν οὐσίαν τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς διανοητικῆς ἐνεργότητος. Οὐσιωδῶς οἱ ὑλισταὶ οὐδὲν ἄλλο ποιοῦσιν ἢ ν' ἀνατρέπωσιν ἓν δόγμα ὅπως ἀνεγείρωσιν ἕτερον. Εἶνε προτιμότερον μεθ' ὅλης τῆς παῤῥησίας καὶ εἰλικρινείας νὰ ὁμολογήσωμεν τὴν ἀμάθειάν μας». Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ καθηγητοῦ Μόσου καὶ τὴν εἰλικρινῆ ὁμολογίαν τῆς περὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀμαθείας τῆς ἐπιστήμης, παρεκάλεσα τὸν ἰατρὸν μεθ' οὗ συνδιελεγόμην νὰ λάβῃ γνῶσιν αὐτῶν καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην των. Μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι ἤθελεν ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλήν μου, πλὴν μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου μοὶ ἐδήλωσεν ὅτι αἱ τῆς ἐνασκήσεως τοῦ ἔργου του ἀσχολίαι δὲν τῷ ἐπιτρέπουσι νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τοιαύτας μελέτας· «δὲν ἔχω τι νὰ σοὶ παρατηρήσω, ἰατρέ, ἀπήντησα εἰς αὐτὸν, ἀλλ' ὁμολόγησον ὅτι ὑμεῖς ἐστὲ οἱ ἀναρμοδιώτεροι πάντων τῶν

λοιπῶν ἐπιστημόνων ν' ἀποφαίνησθε ἐπὶ τῶν ζητημάτων τοῦ διανοητικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, μὴ θέλοντες ἢ μὴ εὐκαιροῦντες νὰ λαμβάνητε γνῶσιν οὐδὲ τῶν περὶ αὐτῶν πειραματικῶν παρατηρήσεων καὶ ἐρευνῶν τῶν ἰδίων συναδέλφων σας».

Ἀνεγίνωσκον ἡμέραν τινὰ ἐντὸς τοῦ γραφείου μου τὸν ὑπὸ τοῦ Pasteur ἀπαγγελθέντα λόγον ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἐν αὐτῇ ὡς τακτικοῦ μέλους ἐγκαθιδρύσεώς του. Φίλος ἰατρὸς ἐλθὼν εἰς ἐπίσκεψίν μου καὶ παρατηρῶν με ὅλως ἀφωσιωμένον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν· «φίλε, μοὶ εἶπεν, ἀναγινώσκεις βεβαίως τί ὅπερ πολὺ σ' ἐνδιαφέρει». — «Ναὶ, τῷ ἀπήντησα, ἀναγινώσκω κατὰ εἰκοστὴν ἴσως φορὰν τὸν τελευταῖον λόγον τοῦ Pasteur» — «Εχεις δίκαιον, μοὶ παρετήρησε τότε ὁ ἰατρὸς, νὰ ἐνδιαφέρησαι εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ σοφοῦ τῶν σοφῶν». Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἰατρὸς ἐπεχείρησε νὰ ἐκθέσῃ πάσας τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ περιδόξου τῶν ἡμερῶν μας ἐπιστήμονος καὶ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας ἃς προσήνεγκεν εἰς τὰς νοσολογικὰς καὶ βιολογικὰς ἐπιστήμας. Ὁμιλῶν ὁ Ἑρνέστος Ρενὰν περὶ τοῦ Pasteur ἔλεγεν, «οὐδεὶς τῶν ἐπιστημόνων διέτρεξε πάντας τοὺς κύκλους τῆς φύσεως μετὰ βήματος τοσοῦτον ἀσφαλοῦς καὶ σταθεροῦ ὅσον ὁ Pasteur· ὁ ἐπιστημονικὸς αὐτοῦ βίος εἶνε πεφωτισμένη καὶ διαλάμπουσα ὁδὸς ἐν μέσῳ τῆς νυκτὸς τοῦ ἀοράτου καὶ τῶν ἐσχάτων ἀβύσσων ἀφ' ὧν ἐκπορεύεται ἡ ζωή». Ἐὰν οἱ λόγοι τοῦ φίλου μου δὲν ἦσαν τοσοῦτον εὔγλωττοι ὡς οἱ τοῦ Ρενὰν, ἀλλὰ βεβαίως ἐνεπνέοντο ὑπὸ ἀληθοῦς ἐπιστημονικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. «Ἄκουσον, φίλε μου, εἶπον τότε τῷ ἰατρῷ, ὃν ἐγνώριζα ὑλοδοξοῦντα· ὑπόθες ὅτι ἐπὶ ζητήματος ἐνδιαφέροντος τὴν ἐμὴν συνείδησιν καὶ σχέσιν ἔχοντος πρὸς τὰς φυσιολογικὰς καὶ βιολογικὰς ἐπιστήμας ὀφείλω νὰ μορφώσω γνώμην τινὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς βασιζόμενος νὰ λάβω ἀπόφασιν καὶ ν' ἀποδεχθῶ δοξασίαν ἀμέσως καὶ σπουδαίως συνεχομένην μετὰ τῆς διανοητικῆς

καὶ ἠθικῆς μου ὑπάρξεως· θὰ ἐνεργήσω ἆρά γε μετὰ συνέσεως καὶ λογικότητος ἐὰν συμμορφωθῶ πρὸς τὰς γνωματεύσεις καὶ συμβουλὰς τοῦ Pasteur;» — «Βεβαίως, ἀπήντησεν ὁ ἰατρός· ἡ γνώμη τοῦ Pasteur ἰσοφαρίζει πρὸς τὴν γνώμην μιᾶς ὅλης ἐπιστημονικῆς Ἀκαδημίας· δὲν εἶνε ἁπλῶς ἐπιστήμων, ἀλλ' εἶνε ἀληθὴς τῆς ἐπιστήμης ἐνσάρκωσις· ἐὰν οὗτος ὁριστικῶς ἀπεφάνθη ἐπὶ ζητήματός τινος τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, θὰ ἦτο ἀληθὴς ἀφροσύνη νὰ μὴ συμμορφώσῃς τὴν πεποίθησίν σου πρὸς τὰς γνώμας αὐτοῦ». Οἱ λόγοι οὗτοι μοὶ ἐνεποίουν ἀληθῆ ἀγαλλίασιν, ὁ δὲ ἰατρὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀπαστράπτουσαν εἰς τὸ πρόσωπόν μου φαιδρότητα. Ἐγίνωσκε πάσας τὰς ἀνακαλύψεις καὶ πάντα τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς, ἀλλ' ἠγνόει ὅτι ὁ Pasteur εἶνε ὁ μέγας ἀντιπρόσωπος καὶ ὑπέρμαχος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν θετικῶν καὶ ἀκριβῶν ἐπιστημῶν! «Καὶ σὺ, φίλε μου, εἶπον τότε αὐτῷ, ὡς ἐκ τῶν πρακτικῶν ἔργων καὶ ἐνασχολήσεών σου δὲν ἔλαβες βεβαίως τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃς τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις τοῦ Pasteur περὶ τῶν ἀκροτάτων τοῦ πνευματικοῦ κόσμου προβλημάτων· ἄκουσον αὐτὰς, καὶ ἐὰν ὑπῆρξεν εἰλικρινὴς ἡ πρός με συμβουλή σου, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, ἀπόβαλε ἀπὸ τοῦ νοῦ τὰς θεωρίας τῶν ὑλοδοξούντων καὶ διάνοιξον τὴν καρδίαν σου πρὸς παραδοχὴν τῆς αἰωνίου ἀληθείας».

Τὴν 27 Ἀπριλίου 1882 ὁ Pasteur ὡμίλησεν ἐν τῇ συνεδριάσει τῶν σοφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Λιτρὲ ὃν διεδέχετο. Ὁ Λιτρὲ δὲν ἦτο οὔτε ἄθεος οὔτε ὑλιστὴς, ἀλλ' ἀνῆκεν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, καθ' ἣν ἡ ἐπιστήμη δέον νὰ περιορίζῃ τὰς ἐκζητήσεις καὶ ἐρεύνας της ἐπὶ τῶν φαινομένων καὶ τῶν γεγονότων, χωρὶς νὰ ἐπιλαμβάνηται συζητήσεων καὶ ἐρευνῶν περὶ ἀοράτου καὶ μυστηριώδους κόσμου, εἰς ὃν ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀδυνατεῖ νὰ

εἰσδύσῃ. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀνέλυεν ὁ Pasteur ἐνώπιον τῶν σοφῶν τῆς Γαλλίας καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Δημοκρατίας, ἥτις ὕψωσεν ἄφρονα σημαίαν καταδιώξεως πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ ὑπερκοσμίου ἰδέας. «Ἐννοῶ, ἔλεγεν ὁ μέγας ἀνὴρ, τὴν ὑπὸ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας πρεσβευομένην ἀρχήν, ἡ ἐπιστήμη δέον νὰ περιορίζηται εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν γεγονότων καὶ νὰ μὴ ὑπερπηδᾷ τὸν κύκλον τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ νοήσω ἐπὶ τίνι λόγῳ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀγωνίζονται ν' ἀποκλείσωσιν ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὸ σπουδαιότατον πάντων τῶν γεγονότων, τὴν θετικωτέραν πασῶν τῶν γνώσεων, τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου. Τί ὑπάρχει ἆρά γε πέρα τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ; Ἕτεροι οὐρανοὶ ἀστερόεντες. Ἔστω. Πέρα δὲ τούτων τί ὑπάρχει; Ἰδοὺ τί ἐκζητεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δι' ἀκαταβλήτου ἐπιμονῆς καὶ δυνάμεως. Θὰ διακόψῃ ἆρά γε τὰς ἐρεύνας του εἰς ὡρισμένον τι σημεῖον χώρου ἢ χρόνου; Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε μὲν εὐρύτερον τοῦ προηγουμένου ἀλλὰ πάντοτε πεπερασμένον, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὐδόλως ἱκανοποιεῖται οὐδὲ δύναται νὰ περιορισθῇ ἐπὶ ὡρισμένου σημείου τόπου καὶ χρόνου, ἀλλὰ προχωρεῖ, προχωρεῖ πάντοτε καὶ ἀνερευνᾷ καὶ ἀδιαλείπτως ἐκζητεῖ τὸ Ἄπειρον. Μάτην θὰ βεβαιώσητε ὅτι πέρα τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ὑπάρχουσι χρόνοι καὶ μεγαλεῖα ἀπέραντα· οὐδεὶς θὰ νοήσῃ τοὺς λόγους σας· οὐδεὶς ν' ἀπομακρύνῃ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου. Ὁ δὲ τὸ Ἄπειρον συναισθανόμενος καὶ ἀνομολογῶν ἐπισωρεύει εἰς τὴν ἁπλῆν ταύτην βεβαίωσιν σύνολον ὑπερκοσμίων ἰδεῶν ὑπερβαλλουσῶν πάντα τὰ θαύματα τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, διότι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ Ἀπείρου συγκεντροῦνται καὶ συνυπάρχουσι δύο ἐναντίοι χαρακτῆρες· ἡ ἰδέα αὕτη ἐπιβάλλεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, εἶνε δὲ ἅμα ὑπ' αὐτοῦ ἀκατάληπτος! Ἡ ἰδέα τοῦ Ἀπείρου καταπλήττει τὸν νοῦν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον

κατεχόμενον ὑπ᾽ αὐτῆς οὐδὲν ἀπομένει ἢ νὰ κλίνῃ εὐσεβῶς τὴν κεφαλήν. Πλὴν καὶ καθ᾽ ἣν στιγμὴν κλίνει γόνυ πρὸ τοῦ Ἀπείρου αἱ διανοητικαί του δυνάμεις σαλεύονται, ἡ δὲ διάνοια διατρέχει τοὺς ὑψίστους κινδύνους τῆς τοῦ Πασχὰλ ἐξόχου ἀφροσύνης! Τί δὲ ἀξιοῖ ἡ θετικὴ φιλοσοφία καὶ οἱ ταύτης ὀπαδοί; Νὰ διαγράψῃ καὶ ἐξαλείψῃ ἄνευ λόγου τὴν ἀρχέγονον καὶ συμφυᾶ τῷ ἀνθρώπῳ ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου, νὰ ὑπερπηδήσῃ δὲ πάσας τὰς ἐξ αὐτῆς ἐκπορευομένας συνεπείας ἔν τε τῷ ἀτομικῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ! Τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου θεωρῶ ἐμφανῶς καὶ πανταχοῦ ἐκδηλουμένην ἐν τῷ Κόσμῳ· διὰ τῆς ἰδέας ταύτης τὸ ὑπερκόσμιον ἐνυπάρχει ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶνε ἡ ἀποτύπωσις τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου. Τοῦ μυστηρίου τοῦ Ἀπείρου διαφωτίζοντος τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, ναοὶ λατρείας τοῦ Ὑψίστου θὰ ἀνεγείρωνται πάντοτε εἴτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βράμα ἢ Ἀλλὰχ, εἴτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰεχωβᾶ ἢ Ἰησοῦ, πέριξ δὲ τῶν ναῶν τούτων θὰ ἴδητε τοὺς πιστοὺς γόνυ κλίνοντας καὶ βυθιζομένους εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου. Καὶ τί ποτὲ εἶνε τὸ ἰδεῶδες ἢ ἀκτὶς τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου; Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ περὶ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ῥοπὴ δὲν ἤρτηνται ἆρά γε ἀπὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ Παντός; Καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν δὲν ἐκπηγάζουσιν ἆρά γε ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἴσοι; Ἡ ἀνθρωπότης, ἔλεγεν ὁ Λιτρὲ, ἔχει ἀπαραίτητον ἀνάγκην πνευματικοῦ τινος συνδέσμου, οὗ ἄνευ αἱ κοινωνίαι δὲν εἶνε ἢ μεμονωμέναι οἰκογένειαι, στίφη ἀνθρωπίνων ὄντων καὶ ἄτομα, ἀλλ᾽ οὐχὶ ὠργανωμένη κοινωνία. Ἀλλ᾽ ὁ πνευματικὸς οὗτος σύνδεσμος, ὃν ὁ Λιτρὲ ἐναπέθετεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδαμοῦ μακρὰν τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου δύναται νὰ ἐξευρεθῇ, διότι ἐν ταύτῃ μόνῃ συνταυτίζεται καὶ τὸ μέγα τοῦ Κόσμου μυστήριον. Τὸ ὕψος τῶν ἀνθρωπίνων

πράξεων ἤρτηται ἀπὸ τῶν ἰδεῶν ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθησαν. Εὐτυχὴς ὁ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸ θεῖον, τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ ἐν ᾗ ἐπαναπαύεται, τὸ ἰδεῶδες τῆς τέχνης, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπιστήμης, τὸ ἰδεῶδες τῆς πατρίδος, τὸ ἰδεῶδες τῶν ἀρετῶν τοῦ Εὐαγγελίου. Αὗται εἶνε αἱ ζῶσαι πηγαὶ τῶν μεγάλων ἔργων ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ Ἀπείρου φωτιζόμεναι».

Καὶ ἤδη τὸν λόγον ἀποτείνων πρὸς τοὺς ὑλοδοξοῦντας ἰατροὺς θὰ ἐπαναλάβω αὐτοῖς τὰ πρὸς τὸν φίλον μου ἀπευθυνθέντα ἐρωτήματα.

Δὲν προτίθεμαι νὰ εἰσδύσω εἰς τὰς πεποιθήσεις καὶ ὑπαγορεύσεις τῆς ὑμετέρας συνειδήσεως οὐδὲ ἀξιῶ νὰ μεταβάλω αὐτάς, ἀλλ' ἐρωτῶ ὑμᾶς· φρονεῖτε ἄρά γε ὅτι ἐν οἵᾳ διάκεινται θέσει αἱ φυσικαὶ καὶ βιολογικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκητε ἐν ὀνόματι αὐτῶν ὅτι ἀντίκεινται αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν; Τῶν διαπρεπεστάτων ὑμῶν συναδέλφων καὶ τῶν περιφανῶν τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων ὁμολογούντων ὅτι αὕτη οὔτε ἔλυσεν οὔτε νὰ ἐπιλύσῃ δύναται τὰ αἰώνια προβλήματα, ἢ βεβαιούντων ὅτί τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξε συμφωνοῦσι πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, φρονεῖτε ἄρά γε ὅτι ὁ ἐπιστήμων καταχρώμενος τῆς θέσεως, ἣν κατέχει ἀπέναντι τῆς νεότητος καὶ τῶν ὄχλων, δικαιοῦται νὰ διδάσκῃ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑλοδοξίας, νὰ ἐπενεργῇ δὲ πρὸς νέκρωσιν παντὸς αἰσθήματος θρησκευτικότητος καὶ ἠθικῆς εὐθύνης; Σεῖς καὶ ἐγώ, θὰ εἴπωμεν ἄρά γε εἰς τὰ τέκνα μας, εἰς τοὺς ἐργάτας μας, εἰς τοὺς νέους καὶ εἰς πάντας τοὺς ἔχοντας δικαίωμα νὰ αἰτήσωσι συμβουλὴν ἀπὸ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας μας λόγους, οὓς βεβαίως ὑμεῖς δὲν ἀπηγγείλατε, ἀλλ' οὓς βλέπω ἐγγεγραμμένους εἰς τοὺς κώδηκας τοῦ νεωτέρου Ὑλισμοῦ; «Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ὁ δὲ Κόσμος εἶνε τυχαῖον σύμβαμα στερούμενον πάσης ἀρχῆς νοήσεως καὶ ἠθικότητος. Ὁ

ἄνθρωπος εἶνε ζωϊκός τις ὀργανισμὸς μὴ ἔχων ἐλευθερίαν ἐνεργείας, εὐθύνην ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ. Ἀρετὴ καὶ κακία, δικαιώματα καὶ καθήκοντα, ἐγκλήματα καὶ πράξεις φιλανθρωπίας εἶνε λόγοι κενοὶ πάσης ἐννοίας ὡς μὴ ἀντιστοιχοῦντες εἰς οὐδεμίαν πραγματικότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε μηχανὴ κινουμένη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μηχανικῶν καὶ ἀσυνειδήτων αἰτίων· εὐτυχὴς ὅτε ταῦτα τὸν ὁδηγοῦσιν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν, ἀνεύθυνος ὅτε τὸν παρασύρουσιν εἰς τὸ ἔγκλημα, δυστυχὴς ὅτε σύρεται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐθελοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως πρὸς ἐκπλήρωσιν καθηκόντων ἢ πρὸς ἀνωτέρους ἠθικότητος σκοπούς, οἵτινες εἶνε παραλογισμοὶ καὶ πλημμελεῖς ἐκκρίσεις νοσούσης ἐγκεφαλικῆς ὕλης».

Προλαμβάνω τὰς ἀπαντήσεις σας· «Οὐδέποτε τοιαύτας ἐδιδάξαμεν ἀρχάς, οὐδέποτε τοιαύτας ἐχορηγήσαμεν συμβουλάς. Πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὑλιστικῶν ἀρχῶν, καί τοι ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων ἀποκηρυσσομένων, τὰς πεποιθήσεις μας ἐκδηλοῦμεν ἀπροκαλύπτως· ἀλλ' οὔτε τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς θέλομεν νὰ κλονίσωμεν οὔτε τὰς δοξασίας μας νὰ ἐπιβάλωμεν. Ἐὰν αἱ πρεσβευόμεναι ὑφ' ἡμῶν ἀρχαὶ δὲν εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ πλάνη αὐτῶν θὰ ἐξελεγχθῇ, πᾶν δὲ τὸ κακὸν θὰ περιορισθῇ εἰς τὰς ἐγερθείσας ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων».

Ναί, τοῦτο εἶνε ἀληθές. Οὔτε ἀσεβεῖς καὶ ἀνηθίκους ἐδόσατε συμβουλὰς οὔτε ἀπελήξατε εἰς ἀνόσια συμπεράσματα· διατηρεῖτε ἐν ταῖς καρδίαις τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἣν ἐλάβετε ἐντὸς τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς κοινωνίας εἰς ἣν ἀνήκετε, τὸ δὲ ἠθικόν σας συναίσθημα ἀποκρούει τ' ἀποτρόπαια συμπεράσματα. Ἀλλ' αἱ συμβουλαὶ καὶ τὰ συμπεράσματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται μόνον εἰς τοὺς κώδηκας τοῦ Ὑλισμοῦ, ἀλλ' εἶνε ἄμεσοι καὶ ἀναγκαῖαι ἀπόρροιαι τῆς διδασκαλίας σας·

ἐὰν δὲ ταύτας ἀποκρούετε, ἐστὲ ἀσυνεπεῖς ἀπαρνούμενοι τὰς ἐπαγγελλομένας ἀρχάς. Τὸ ὁμιλεῖν περὶ δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων, περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ φιλοπατρίας καὶ ἐλευθερίας καὶ αὐταπαρνήσεως εἰς ἄνθρωπον, οὕτινος ἀπενεκρώσατε τὴν πίστιν καὶ τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐνοικούσης πνευματικῆς καὶ αὐθυποστάτου ἀρχῆς συμβιβαζομένης πρὸς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν ἠθικὴν εὐθύνην, τὸ ὁμιλεῖν περὶ ἀρετῆς καὶ ἐγκλημάτων μηχανῆς, ἀφ' ἧς αἱ ἰδέαι καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἀποφάσεις καὶ αἱ βουλήσεις ἐκρέουσι κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην δι' ἀσυνειδήτων μηχανικῶν κινήσεων, ὡς τὰ οὖρα ἀπὸ τῶν νεφρῶν καὶ ἡ χολὴ ἀπὸ τοῦ ἥπατος, εἶνε ἀληθὴς παραλογισμὸς καὶ τερατώδης παραφροσύνη, εἶνε ταὐτὸ ὡς τὸ λαλεῖν περὶ τῶν καθηκόντων τῆς ἀτμοκινήτου μηχανῆς ἢ τῆς εὐθύνης τῶν ἀνέμων ἢ περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ῥέοντος ποταμοῦ.

Λέγετε ὅτι ἐπὶ τέλους τὰς διδασκαλίας σας περιορίζετε ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῶν κοσμολογικῶν φαινομένων, ἀδιαφοροῦντες ἐὰν ὡς ἐξ αὐτῆς ἐπεγείρονται ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ἀλλὰ περιορίζεσθε ἆρά γε εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ συζητήσεις, ὅτε διδάσκετε εἰς τοὺς λαοὺς τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας ὡς ἀληθείας ἐπιστημονικάς, χωρὶς κἂν νὰ εἰδοποιῆτε αὐτοὺς ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται ἀποκρούονται παρὰ τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων: Ἐπεγείρατε τὰς ἀμφιβολίας καὶ ἐκλονίσατε τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἀλλ' εἶσθε ἆρά γε εἰς θέσιν ν' ἀντικαταστήσητε εἰς αὐτὰς ἐπιστημονικήν τινα ἀλήθειαν, ἔστω καὶ ἂν πρόκηται νὰ προκύψωσιν ἐξ αὐτῆς ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ καταστροφαί; Ὄχι, ὄχι. Παραλογισμοὶ καὶ ἀμφιβολίαι· ἰδοὺ τὸ ἔργον σας! Ὤ! τὰ ἐρείπια τῆς ἀμφιβολίας, ἣν διεδόσατε, ἔχομεν δυστυχῶς πρὸ ὀφθαλμῶν εἰς τὸ ἄτομον, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν κοινωνίαν· ἀλλ' αἱ βάσεις τοῦ νέου οἰκοδομήματος, ὅπερ προτίθεσθε

ν' ἀνεγείρητε, εἶνε ἐπιστημονικῶς μὲν ψευδεῖς, ἠθικῶς δὲ κτηνώδεις καὶ κοινωνικῶς ἀνατρεπτικαί. Ἡ ἀμφιβολία! ἀλλ' ἡ ἀμφιβολία ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ. Ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, περὶ αἰωνιότητος, περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ ἠθικῆς εὐθύνης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ ἄρνησις ἢ ὁμολογία. Ἡ δὲ ἀμφιβολία εἶνε ἄρνησις, ἐὰν δὲν διασκεδασθῇ ἀπὸ τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας.

Ἰατροί! Ὁμολογοῦμεν ὑμῖν χάριτας ἐπὶ τοῖς κόποις καὶ τοῖς κινδύνοις, εἰς οὓς ἐκτίθεσθε, ὅπως παρατείνητε τὸν ἡμέτερον βίον, θεραπεύσητε τὰς ἀσθενείας τοῦ σώματος ἢ ἐπουλώσητε τὰς πληγάς του. Ἀμφισβητοῦμεν ὅμως ὑμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ἐμβάλλητε εἰς κίνδυνον, ἐν ὀνόματι τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἄλλην ζωὴν πολυτιμοτέραν τῆς τοῦ σώματος, τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἡμῶν ζωήν, τὴν ἰδεώδη ζωὴν τῶν ἡμετέρων πόθων καὶ ἐλπίδων, τὴν ζωὴν τῶν ὁρμῶν ἡμῶν πρὸς τὸ ἄπειρον, τὴν ζωήν, ἥτις μόνη ἐνισχύει καὶ παραμυθεῖ ἡμᾶς ἐν μέσῳ θλίψεων καὶ βασάνων, ἃς ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη ἔσται πάντοτε ἀνίσχυρος νὰ πραΰνῃ. Εἶσθε ἁρμόδιοι ν' ἀποφαίνησθε περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ὑμετέρα αὐθεντία ἔχει οἷα καὶ τὰ ὑμέτερα πειράματα ὅρια. Τὸ ἐνιαῖον τῆς ἡμετέρας διανοίας, ἡ ἐλευθέρα ἡμῶν βούλησις, ἡ ἠθικὴ ἡμῶν εὐθύνη, αἱ ποιητικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ ἡμῶν ἐπίνοιαι, τὰ θρησκευτικὰ ἡμῶν συναισθήματα, αἱ πτήσεις ἡμῶν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ἡ λατρεία ἡμῶν πρὸς τὸ ἰδεῶδες, αἱ ἐξαίσιαι ὁρμαὶ τῆς ἀγάπης, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως καθιστῶσαι τὸ σῶμα ὄργανον ὑπερτέρων σκοπῶν, ὁ κόσμος τῶν αἰσθημάτων, καταφανέστερος δι' ἡμᾶς καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ταῦτα πάντα ὑπεκφεύγουσι τοὺς ὑμετέρους ὑπολογισμοὺς οὐδὲ ὑπόκεινται εἰς τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ πειράματα ὑμῶν. Καὶ σεῖς, ὦ ἰατροί, ἔχετε εἰς τὰ χείλη ἀπαύστως τὸ καθῆκον, ὄντως

ὃ ἔχετε ζωηρὰν τὴν συναίσθησιν αὐτοῦ καὶ ὁ βίος ὑμῶν εἶνε θυσία εἰς τὴν λατρείαν τοῦ καθήκοντος. Σπεύδετε εἰς τὴν προσκλησιν τοῦ πένητος, ἀγρυπνεῖτε καὶ ταλαιπωρεῖσθε, ὅπως θεραπεύσητε τὸν μὴ δυνάμενον ν' ἀνταμείψῃ τοὺς ὑμετέρους κόπους, ἐκτίθεσθε δὲ εἰς τοὺς δεινοὺς κινδύνους τῶν μιασματικῶν νόσων. Ἀλλὰ τίς ἡ δύναμις αὕτη, ἣν αἰσθάνεσθε ἐν ὑμῖν καὶ εἰς ἣν ὑπακούετε; Τί τὸ καθῆκον ὅπερ ἐκπληροῦτε μετὰ τοσαύτης αὐταπαρνήσεως; Μάτην θὰ ζητήσητε αὐτὸ εἰς τὰ νεῦρα τοῦ σώματος καὶ εἰς τὰ γάγγλια τοῦ ἐγκεφάλου! Τὸ κεκμηκὸς καὶ καταπεπονημένον σῶμα ἐπιβάλλει ὑμῖν τὴν ἀνάπαυσιν, τὸ δ' ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως παρορμᾷ ὑμᾶς εἰς ἀποφυγὴν τῶν κινδύνων· ἀλλ' ὑμεῖς δὲν ὑπείκετε εἰς τοὺς νόμους τοῦ σώματος οὐδὲ ἀκολουθεῖτε τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐνστίκτου· συμμορφοῦσθε ἐλευθέρως πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἥτις ἀποκαλύπτει ὑμῖν τὸ καθῆκον· τὸ δὲ καθῆκον εἶνε νόμος, ἀλλ' οὐχὶ νόμος μοιραῖος, ἀναπόδραστος, ἀσυνείδητος ὡς πάντες οἱ νόμοι τῆς ὕλης· εἶνε ζωή, συνείδησις, θέλησις, ἐλευθέρα ἐκλογή. Τὸ καθῆκον δὲν εἶνε ζωῶδες ἔνστικτον· εἶνε αἴσθημα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ βίου, εἶνε ἄρνησις τοῦ ἐνστίκτου· τὸ καθῆκον εἶνε ἀλήθεια καὶ πραγματικότης ἀποκαλυπτομένη ἡμῖν διὰ συναισθήσεως καὶ ἐνοράσεως, συνδέουσα ἡμᾶς μετὰ τοῦ ἀοράτου καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, καίπερ μὴ οὖσα ἐπιδεκτικὴ διαλεκτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως. Οὐχὶ διὰ τῶν μηχανικῶν καὶ ἀναγκαίων τῆς φύσεως δυνάμεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπολύτου τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος δύναμις αἴρεται ἰδεώδης ὑπεράνω τῶν φυσικῶν νόμων, ἐν ἀνάγκῃ δὲ τοὺς ὑποτάσσει καὶ κατανικᾷ. Τὸ καθῆκον ἄρα δὲν εἶνε οὔτε ἔνστικτον οὔτε πειραματικὴ ἀλήθεια, καὶ ὅμως σεῖς ἀναγνωρίζετε τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ καὶ αἰσθάνεσθε τὴν εὐθύνην νὰ συμμορφωθῆτε πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις του, καίπερ ἄριστα

γινώσκοντες ὅτι εἶσθε ἐλεύθεροι νὰ ἐκτελέσητε ἢ ἀθετήσητε αὐτό. Ἀλλὰ καθῆκον καὶ εὐθύνη θὰ ἦσαν λόγοι κενοὶ ἐννοίας, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἁπλοῦν ἄθροισμα σωματικῶν κυττάρων καὶ μορίων ὕλης, ἐὰν δὲν ἦτο πεπροικισμένος διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐνορᾶν τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀλήθειαν ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπολογισμῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀποφασίζειν καὶ ὁρᾶν ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν μοιραίων τῆς φύσεως νόμων. Ὑμεῖς πιστεύετε εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην δύναμιν, εἶσθε πεπεισμένοι περὶ τῆς ὑμετέρας ἐλευθερίας καὶ διὰ τοῦτο αἰσθάνεσθε ἐν βάθει τῆς συνειδήσεως τὴν ἠθικὴν τῶν ὑμετέρων πράξεων εὐθύνην, ἐναντίον τῶν δογμάτων τῆς ὑλοδοξίας. Ἀλλὰ τότε λοιπὸν ὑλισταὶ εἶσθε μόνον κατ' ὄνομα· δὲν εἶσθε «οἱ ἄγριοι τοῦ πολιτισμοῦ» ὡς ἡ κυρία Σὰνδ ἀπεκάλει τοὺς ἀθέους. Πιστεύετε εἰς Θεὸν, διότι τὸ καθῆκον δὲν εἶνε δημιουργία τῆς ὕλης· εἶνε ὁ δαμαστὴς τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ἡ ἱερὰ τοῦ ἀπείρου εὐθυγνωσία καὶ ἀπόῤῥοια. Τὰς συνειδήσεις ὑμῶν φωτίζει ἀκτὶς τοῦ αἰωνίου καὶ ἀπείρου καὶ ἀνεσπέρου φωτὸς, καὶ διὰ τοῦτο ζωηρῶς αἰσθάνεσθε καὶ ἀσκεῖτε τὸ καθῆκον. Ἀλλὰ τότε δὲν ἀπεβάλετε τῶν ὑμετέρων καρδιῶν τὰ δόγματα τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, διότι ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶνε ἡ διὰ τῆς ἐνισχύσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος κύρωσις καὶ ἡ ἐπὶ ἀδιασείστου βάσεως θεμελίωσις τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος. Καὶ ἐὰν ὅμως ἡ ὑμετέρα ἀγωγὴ, ἡ κοινωνικὴ ὑμῶν θέσις καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος προεφύλαξαν ὑμᾶς ἀπὸ τῆς ἐπιῤῥοῆς τῶν ἀσεβῶν θεωριῶν, πλὴν αἱ θεωρίαι αὗται εἶνε πάντοτε τὸ νοσηρὸν ἀποκύημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἡ ἄρνησις τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ μέγας κοινωνικὸς κίνδυνος. Πᾶσαι αἱ κλάσεις τῆς κοινωνίας δὲν ἀπαλλάσσονται ἐξ ἴσου τῆς δηλητηριώδους αὐτῶν ἐπιδράσεως οὐδὲ πάντες δύνανται ν' ἀφιερωθῶσιν εἰς τὴν ἐπισταμένην αὐτῶν μελέτην, ὅπως ἀποκρούσωσιν

ἀφ' ἑαυτῶν τὰς ἐπεγειρομένας ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἀμφιβολίας κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. Ὁ ἰὸς δογμάτων χειραφετούντων τῶν ἄνθρωπον ἀπὸ πάσης ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ εὐθύνης εἰσδύει εἰς τὰς ψυχὰς τῆς νεολαίας, σαλεύει πρόῤῥιζον τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, σβύνει τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνιότητος καὶ ἀντικαθιστῶν εἰς πᾶσαν πίστιν τὸ μηδὲν, ἐμβάλλει εἰς κίνδυνον τὴν ἐλευθερίαν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν χρηστότητα τῶν λαῶν.

ΜΕΛΕΤΗ Ζ'.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΑΡΒΙΝ ΠΕΡΙ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.

Οὐδεμία ἐκ τῶν ἐπαγγελλομένων ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν δοξασιῶν ἀναδεικνύει προφανέστερον τὴν γενομένην ὑπ' αὐτῶν κατάχρησιν τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν λαῶν, ὅσῳ ἡ τοῦ δαρβινισμοῦ. Ἐὰν ἡ πολύκροτος αὕτη θεωρία ἐδιδάσκετο οἵα ὑπὸ τῶν αὐτουργῶν της προὐτείνετο καὶ ὑπετυποῦτο, πᾶσα περὶ αὐτῆς συζήτησις θὰ περιωρίζετο ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν συζητήσεων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, οὐδόλως δὲ θὰ συνεκρούετο μετὰ τῶν βάσεων τοῦ καθόλου τῆς ἀνθρωπότητος θρησκεύματος· μεταβληθεῖσα ὅμως καὶ ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων παραφθαρεῖσα, κατέστη ἐν ταῖς ἡμέραις μας τὸ κέντρον περὶ ὃ στρέφονται αἱ ἀσεβεῖς αὐτῶν φαντασιοσκοπίαι.

Ὁ βοτανικὸς Λαμὰρκ, διαφωτίζων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τὴν πρεσβευομένην κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δοξασίαν ὑπὸ τοῦ Ἀναξιμάνδρου, Ξενοφάνους τοῦ Κολοφωνίου καὶ Ἐμπεδοκλέους, ἐδίδασκεν ὅτι τὰ διάφορα εἴδη τῶν ζωϊκῶν ὄντων δὲν ἔλαβον σύγχρονον ὕπαρξιν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλ' ἀναφανέντων τῶν ἁπλουστέρων παρήχθησαν ἐκ τούτων διὰ τῶν ἀλλοιώσεων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν τὰ πολυπλοκώτερα. Αἱ εἰσηγήσεις αὗται

τοῦ Λαμάρκ προῆλθον καὶ πάλιν εἰς φῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων δύο ἄγγλων φυσιοδιφῶν, τοῦ Οὐάλλας καὶ τοῦ Καρόλου Δάρβιν, ἐγένοντο δὲ σπουδαῖον ἀντικείμενον ἐπιστημονικῶν συζητήσεων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λαμάρκ καὶ ὁ Οὐάλλας καὶ ὁ Δάρβιν, προτείναντες τὰς ἰδέας των ὡς ἁπλᾶς ὑποθέσεις πρὸς ἐπιστημονικὴν βάσανον καὶ μελέτην, ἐπεκαλοῦντο ἐπ' αὐτῶν τὰς ἐρεύνας καὶ ἐκζητήσεις τῶν φυσιοδιφῶν, οὐδέποτε δ' ἐδογμάτισαν ὅτι αἱ πρῶται ἐμφανίσεις τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου αὐτομάτως ἀπὸ τῆς Γῆς παρήχθησαν.

Καὶ ὁ μὲν Λαμάρκ ἀπροκαλύπτως ἔλεγεν ὅτι ἄφρονες ἀναδείκνυνται οἱ τὴν φύσιν μετὰ τοῦ Δημιουργοῦ συνταυτίζοντες, ὁ δὲ Οὐάλλας ἐθεώρει ἀδύνατον τὴν αὐτόματον ἀλλοίωσιν τῆς κτηνώδους ζωῆς καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς μετάβασιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν καὶ ἠθικότητα ἄνευ τῆς ἐνεργείας «ἀνωτέρας καὶ ὑπερκοσμίου Δυνάμεως ὁδηγούσης τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ὡρισμένον καὶ εἰδικὸν σκοπόν», ὁ δὲ Δάρβιν διεμαρτύρετο κατὰ τῶν ἐξαγαγόντων ἀθεϊσμοῦ συμπεράσματα ἐκ τῆς φερωνύμου θεωρίας του. «Δὲν βλέπω, ἔλεγεν ὁ τελευταῖος, διὰ τίνα λόγον αἱ δοξασίαι μου θὰ σκανδαλίσωσι τὸ ἁγνότατον τοῦ ἀνθρώπου θρησκευτικὸν αἴσθημα. Τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας εἰς τοῦτο μάλιστα ἔγκειται, ὅτι ἅπαν τὸ ἐπὶ τῆς Γῆς ζωϊκὸν βασίλειον ἐπήγασεν ἐξ ἑνὸς ἢ πλειόνων ὄντων ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ προικισθέντων δι' ἀπεράντου καὶ καταπληκτικῆς παραγωγικῆς δυνάμεως. Εὐλαβὴς κληρικὸς καὶ δεινὸς ἅμα συγγραφεὺς ἔλεγέ μοι· βαθμηδὸν ἐνόησα, ὅτι οὐχ ἧττον ὑψηλὴν ἰδέαν περὶ τῆς Θεότητος συλλαμβάνω, ἀποδεχόμενος ὅτι ἐδημιούργησεν ὀλίγα μόνον ἀρχέτυπα ἱκανὰ ἀφ' ἑαυτῶν ν' ἀναπτυχθῶσιν εἰς ἄλλους ἀναγκαίους τύπους ἢ πιστεύων ὅτι ἐδέησε νὰ προσφύγῃ εἰς ἀλλεπαλλήλους πράξεις δημιουργίας». Ὁ δὲ Assa Gray, ὁ σπουδαιότερος τῶν ὀπαδῶν τοῦ Δάρβιν, ἐπεχείρει ν' ἀποδείξῃ ἐν ἰδιαιτέρῳ πονήματι ὅτι

οὐδεμία ἐγείρεται σύγχρουσις μεταξὺ τοῦ δαρβινισμοῦ καὶ τῶν περὶ δημιουργίας θρησκευτικῶν πεποιθήσεων· « Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Δάρβιν ὁρᾷ τὴν τάξιν τῶν τῆς ζωῆς φαινομένων οὐχὶ δὲ καὶ τὸ παραγαγὸν αὐτὴν αἴτιον. Ἐὰν ἀπεδεικνύετο ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα προέκυψαν ἐκ τῆς ἀνελίξεως τῶν πρώτων ἀρχετύπων τῆς ζωῆς καὶ τῆς βαθμιαίας αὐτῶν μεταβολῆς, ἡ ἐνυπάρχουσα ἁρμονία μεταξὺ τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου καὶ τῶν νέων ἐμφανίσεων θὰ ἐνίσχυε τὰ ἐπιχειρήματα περὶ προϋπάρξεως σχεδίου καὶ Δημιουργοῦ » [1].

Ἀλλ' οἱ ἐν Γερμανίᾳ θιασῶται τοῦ δαρβινισμοῦ, ἀντὶ νὰ προβῶσιν εἰς φυσικὰς ἐρεύνας καὶ παρατηρήσεις πρὸς διαφώτισιν τῆς προτεινομένης ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὑποθέσεως, ἐξέλαβον ταύτην ὡς ἀλήθειαν ὁριστικῶς ἀποδεδειγμένην· διαστρέψαντες δὲ καὶ παραφθείραντες προέβησαν εἰς νέας καὶ ἀλλοκότους ὑποθέσεις, μεθήρμοσαν αὐτὴν πρὸς τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας καὶ ἀντικατέστησαν τὴν πλάνην περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως εἰς τὴν περὶ δημιουργίας ἀλήθειαν, παραδεδεγμένην καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐγκαινιστῶν τῆς δαρβινείου θεωρίας. [2].

Καὶ τῷ ὄντι· ὁ μὲν Δάρβιν παρήνει τοὺς ὀπαδούς του νὰ μὴ παρασύρωνται ὑπὸ τῆς φαντασίας καὶ ἀποδίδωσιν εἰς τὴν ὑπόθεσίν του μεῖζον κῦρος τοῦ πρέποντος, ὡς μὴ ἐμπεδουμένην ἐπὶ θετικῶν καὶ ἀδιαφιλονεικήτων γεγονότων, τινὲς δὲ τούτων οὐ μόνον προεκήρυξαν αὐτὴν ὡς ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐπρότειναν ν' ἀντικατασταθῇ ὁριστικῶς εἰς τὰ περὶ δημιουργίας διδάγματα ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις. Ὁ Δάρβιν ὡς πιθανὴν ἐπρότεινε τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀφ' ἑνὸς ἀρχετύπου καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιθήκου, πολλάκις δὲ ἀνωμολόγησε τὴν λογικὴν τῶν

---

[1]) Ὅρα Natural selection not inconsistent with natural theology — Assa Gray — London 1861.

[2]) Ὅρα Revue scientifique 30 Septembre 1882.

εἰσηγήσεών του ἀσθένειαν, ὁ δὲ Ἔκελ ἐπεχείρησε νὰ ὁρίσῃ μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας τὴν κτηνώδη τοῦ ἀνθρώπου καταγωγήν, πρὸς ὃ ἐξεπόνησε καὶ γενεαλογικὸν πίνακα χαρακτηρισθέντα ὑπὸ ἄλλων δαρβινιστῶν ὡς παράλογον καὶ γελοῖον. Καὶ τὸ δὴ πάντων σπουδαιότατον, οἱ τὴν θεωρίαν τοῦ Δάρβιν παραμορφώσαντες καὶ νοθεύσαντες, ὑπερπηδῶντες τὰ ὅρια αὐτῆς καὶ χωροῦντες μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς, διδάσκουσιν ὅτι καὶ τὸ ἀρχέτυπον καὶ τὸ πρωτόπλασμα, ἐξ οὗ παρήχθη ἅπαν τὸ ζωϊκὸν βασίλειον, αὐτομάτως ἀνεφύη ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς θαλάσσης ὑπὸ τὴν μορφὴν βρυοζώου ἢ νηκτοῦ, ἐξ οὗ σὺν τῷ χρόνῳ παρήχθησαν οἱ ἰχθύες, ἐκ τούτων δὲ τὰ ἀμφίβια καὶ ἑρπετά, καὶ ἐκ τούτων πάλιν τὰ πτηνά, τὰ θηλαστικά, οἱ πίθηκοι καὶ ὁ ἄνθρωπος.

Καὶ τὰς μὲν τερατώδεις περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως παραδοξολογίας θέλω ἐλέγξῃ ἐν τῇ ἑπομένῃ μελέτῃ, ἐνταῦθα δὲ θέλω ὁρίσῃ τὴν δαρβίνειον ὑπόθεσιν καὶ ὑποδείξῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὰ γεγονότα τ' ἀποδεικνύοντα τὸ ἔωλον καὶ ἀνυπόστατον αὐτῆς.

Λ'.

Βάσις τῆς ὑποθέσεως τοῦ Δάρβιν.

Ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς δαρβινείου ὑποθέσεως ἐρείδεται ἐπὶ ἑνὸς συλλογισμοῦ ἀπορρέοντος ἐκ τοῦ ἑπομένου γεγονότος.

Οἱ τὰ ζῶα ἀνατρέφοντες καὶ τιθασσεύοντες διὰ τεχνητῆς καὶ καταλλήλου τῶν φύλων συζεύξεως ἐπιφέρουσιν εἰς τὰ ἄτομα τῶν διαφόρων εἰδῶν παντοίας μεταβολάς, αἵτινες κληρονομικῶς μεταβιβαζόμεναι παράγουσι τὰς ἀναριθμήτους ποικιλίας τῶν προβάτων, τῶν βοῶν, τῶν ἵππων, τῶν περιστερῶν, τῶν κυνῶν, ὅλως

νέας καὶ πρότερον ἀγνώστους. Ὁ ἀνατροφεὺς ἐκλέγει λ. χ. ἐκ τῶν προβάτων δύο ἄτομα, ἄρσεν καὶ θῆλυ, ἔχοντα πλατείαν τὴν οὐρὰν καὶ συζευγνύων ταῦτα ὡς καὶ τοὺς ἐπιγόνους αὐτῶν σχηματίζει μίαν ποικιλίαν προβάτων μὴ προϋπάρχουσαν, τῶν ἰδιοτήτων τῶν γονέων κληρονομικῶς μεταβιβαζομένων εἰς τοὺς ἐπιγόνους. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐμορφώθησαν 150 ποικιλίαι περιστερῶν, 180 κυνῶν, πολλαὶ δὲ βοῶν καὶ ἵππων καὶ ἄλλων κατοικιδίων ζώων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποδεικνύει δύο τινά· 1.ον Ὅτι ἐν τῇ φύσει ὑπάρχει τάσις πρὸς μεταβολὴν τῶν χαρακτήρων τῶν ζώων καὶ πρὸς παρέκβασιν ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων. 2.ον Ὅτι αἱ παρεκβάσεις αὗται ἅπαξ παραχθεῖσαι μεταβιβάζονται κληρονομικῶς εἰς τοὺς ἐπιγόνους καὶ μονιμοποιοῦνται.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ὁ Δάρβιν ἀρύεται τὴν θεωρίαν του. Ὁ ἀνατροφεὺς ἐκλέγων τὰ κάλλιστα μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ συζευγνύων αὐτὰ καθίστησι κληρονομικὰς καὶ μονίμους τὰς ἐξόχους αὐτῶν ἰδιότητας καὶ διὰ τοιαύτης μεταμείψεως ἐξευγενίζει, βελτιοῖ ἢ τροποποιεῖ τὸ εἶδος χάριν τῶν διαφόρων σκοπῶν του. «Ἐὰν δὲ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἄλλων τεχνητῶν μέσων ἐπιτυγχάνῃ ἀποτελέσματα τοσοῦτον σπουδαῖα, τί δὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ ἡ φύσις δι' ὅλως αὐτομάτου διαλογῆς; Φρονῶ ὅτι ὅλος ὁ ζωϊκὸς κόσμος παρήχθη ἐκ τεσσάρων ἢ πέντε πρωτογόνων εἰδῶν. Ἴσως ἡ ἀναλογία ἐδύνατο νὰ μὲ ὠθήσῃ καὶ προσωτέρω, ὥστε νὰ πιστεύσω ὅτι πάντα τὰ ζῶα κατάγονται ἐξ ἑνὸς μόνον πρωτοπλάσματος ἀρχετύπου· ἀλλ' ἡ ἀναλογία θὰ ἦτον ὁπωσοῦν τολμηρά. Ὅ,τι ἐν σμικρῷ κατορθοῖ ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς καλουμένης τεχνικῆς διαλογῆς, αὐτὸ τοῦτο κατορθοῖ ἡ φύσις διὰ τῆς φυσικῆς διαλογῆς (Natural Selection). Μεταξὺ τῶν ζώων παρατηρεῖται ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως, καθ' ὃν τὰ μὲν ἐπιζῶσι τὰ δὲ ἀπόλλυνται, διότι οὐχὶ πάντα δύνανται

νὰ τραφῶσι, πολλάκις δὲ τὰ μὲν χρησιμεύουσι πρὸς τροφὴν τῶν ἄλλων. Κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον τῆς ζωῆς ἐπιζῶσι βεβαίως τὰ ἰσχυρότερα καὶ τὰ ἐκ τῆς φύσεως πεπροικισμένα διὰ τῶν καλλιτέρων ἰδιοτήτων. Οὕτω δὲ τῶν ἰσχυροτέρων διατηρουμένων καὶ μεταδιδόντων τοῖς ἀπογόνοις τὰς ἑαυτῶν παραλλαγὰς γενῶνται νέαι παρεκβάσεις καὶ ποικιλίαι καὶ εἰδοποιοὶ διαφοραὶ, ἐξ ὧν τὰ εἴδη παράγονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ἐν σμικρῷ ἐπιτυγχάνει τὴν ποικιλίαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνατρεφομένων ».

Ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐξ ἀναλογίας τιθεμένης ταύτης ὑποθέσεως ἓν πρῶτον ἐπεγείρεται ἐρώτημα. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος διὰ τεχνικῆς διαλογῆς ἐπιτυγχάνῃ τὴν μεταλλαγὴν τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν, ἔπεται ἆρά γε ἀναγκαίως ὅτι καὶ ἡ φύσις προβαίνει αὐτομάτως εἰς τὴν καλουμένην φυσικὴν διαλογήν; Ἀποσαφήσωμεν τὴν πρώτην ταύτην καὶ προκαταρκτικὴν ἀντίρρησιν.

Πολλάκις ὁ ἄνθρωπος ἐφαρμόζων τὰ ἐπινοούμενα ὑπ' αὐτοῦ μέσα καὶ ἀκολουθῶν μεθόδους ἃς διὰ τῆς πείρας ἢ τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας ἐδημιούργησε, παράγει διὰ τῆς διδομένης ὑπ' αὐτοῦ διευθύνσεως τῶν φυσικῶν νόμων ἀποτελέσματα ἅ τινα ἡ φύσις οὐδέποτε αὐτομάτως παρήγαγεν. Εὑρισκόμενοι ἐνώπιον παναρχαίου ναοῦ ἢ ὀβελίσκου ἢ ἄλλου μνημείου, οὗτινος ἀγνοοῦμεν τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀνεγέρσεως, διαβλέπομεν ἐν αὐτῷ τὸ ἔργον τῆς διανοίας καὶ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐάν τις μᾶς εἴπῃ ὅτι καὶ ἡ φύσις ἐν τῷ διαστήματι πολλῶν αἰώνων καὶ διὰ τῆς κατὰ μικρὸν προσθήκης καὶ συνενώσεως τῶν ἀτόμων τῆς ὕλης ἐδύνατο νὰ παραγάγῃ τὸ μνημεῖον ἢ τὸν ὀβελίσκον, δὲν θὰ ὦμεν ἀναντιρρήτως εἰς θέσιν ν' ἀποκρούσωμεν ὡς φυσικῶς ἀδύνατον τοιαύτην ὑπόθεσιν, ἀλλὰ βεβαίως θὰ ἀπορρίψωμεν αὐτὴν λέγοντες ὅτι παρετηρήσαμεν μὲν τὸν ἄνθρωπον ἀνεγείροντα κτίρια καὶ μνημεῖα, ἀλλ' οὐδέποτε εἴδομεν τὴν φύσιν

ὁμοίως ἐνεργοῦσαν καὶ παράγουσαν. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν τεχνητῶν μέσων καὶ διὰ τῆς διαλογῆς τῶν φυλῶν ἐπιτυγχάνει τὴν ἀλλοίωσιν τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ζώων, τοῦτο εἶνε βέβαιον καὶ ἀδιαφιλονείκητον, ἀλλ' ἐπραξε τοῦτο καὶ ἡ φύσις ἆρά γε διὰ φυσικῆς διαλογῆς οὕτως ὥστε ἀπὸ ἑνὸς ζωϊκοῦ εἴδους νὰ παραχθῇ ὁρμεμφύτως ἕτερον; Ἰδοὺ ὅ,τι δὲν εἴδομεν οὐδέποτε, οἱ δὲ δαρβινισταὶ δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ὑποδείξωσιν οὐδὲ ἕν γεγονὸς μαρτυροῦν ὅτι ἡ φύσις προέβη εἰς τοιαύτην ἀλλοίωσιν διὰ φυσικῆς, ὡς ὁ ἄνθρωπος προβαίνει διὰ τῆς τεχνικῆς διαλογῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἄρα βιομηχανίας ἐπερειδομένη ὑπόθεσις, ἐν ἐλλείψει θετικοῦ τινος γεγονότος μαρτυροῦντος τὴν αὐτὴν ὑπὸ τῆς φύσεως διεύθυνσιν τῶν ἑαυτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν ἔχει λογικὴν ὑπόστασιν.

Καὶ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο. Τῆς ὑποθέσεως τοῦ Δάρβιν θεμελιουμένης ἐπὶ συλλογισμοῦ ἐξ ἀναλογίας ἀπορρέοντος ἐκ γεγονότος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, ἡ ἀναλογία αὕτη δέον νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ γεγονότος τοῦ καθιστῶντος τὴν βάσιν καὶ τὸ ἔρεισμα τῆς ὑποθέσεως. Τώρα, εἶνε μὲν βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατορθοῖ διὰ τεχνητῶν μέσων νὰ μεταβάλλῃ τὰς ἰδιότητας τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους καὶ πολυαρίθμους νὰ σχηματίσῃ ποικιλίας, ἀλλ' οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ μεταμορφώσῃ τὰ εἴδη καὶ νὰ παραγάγῃ πτηνὰ ἀπὸ ἰχθύων, πρόβατα ἀπὸ βοῶν ἢ λαγωοὺς ἀπὸ κυνῶν. Κατὰ δὲ τὴν δαρβίνειον ὑπόθεσιν ἐκ τῆς φυσικῆς διαλογῆς δὲν παρήχθησαν ἁπλῶς ποικιλίαι, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ εἴδη ἐπήγασαν ἀπὸ τεσσάρων ἢ καὶ ἀπὸ ἑνὸς πρωτοπλάσματος καὶ ἀρχετύπου. Οὕτως ἐπεκτεινομένης τῆς ὑποθέσεως, οὐ μόνον ἐλλείπουσιν αἱ πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς ἀποδείξεις ἐνδεικνύουσαι ὅτι ἡ παραλλαγὴ τῶν εἰδῶν δύναται νὰ ἐπέλθῃ αὐτομάτως διὰ φυσικῆς διαλογῆς, ἀλλ' ἐλλείπει ἐξ αὐτῆς καὶ τὸ ἔρεισμα τῆς ἀναλογίας, καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε κατώρθωσε

*

τὴν μεταβολὴν ἑνὸς εἴδους εἰς ἕτερον. Ἡ παρατήρησις αὕτη στενῶς συνδέεται μετὰ τῶν σπουδαίων ζητημάτων τοῦ μεταμορφωτέου ἢ μὴ τῶν εἰδῶν, καὶ τῆς λειτουργίας τῶν φυσικῶν νόμων κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς ζωῆς, εἰς ὧν τὴν μελέτην προβαίνομεν εὐελπιστοῦντες ὅτι θὰ καταστήσωμεν εἰς πάντας καταληπτὰ τὰ σπουδαιότατα τῶν ἐπιχειρημάτων τ' ἀνατρέποντα ἐκ βάθρων τὴν δαρβίνειον θεωρίαν.

B'.

Νόμοι τῆς φύσεως κατὰ τὴν μετάδοσιν τῆς ζωῆς.

Παρατηροῦντες τὰ κατὰ τὴν μετάδοσιν τῆς ζωῆς, ἀκριβοῦμεν γεγονὸς σπουδαιότατον ἅμα καὶ προφανὲς εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐπιστήμονος οὐχ ἧττον ἢ τοῦ ἀμαθεστέρου τῶν κτηνῶν ἀνατροφέως. Ἡ Γῆ κατοικεῖται ὑπὸ καταπληκτικοῦ ἀριθμοῦ ζωϊκῶν ὑπάρξεων διαφερουσῶν κατά τε τὴν μορφὴν, τὰς ἕξεις καὶ τὰ ἔνστικτα, ὑποβαλλομένων δὲ εἰς σταθεροὺς καὶ ἀμεταβλήτους φυσικοὺς νόμους διατηροῦντας τὴν ἁρμονίαν τῶν διαφόρων εἰδῶν, τὸ ἀσύγχυτον τῶν διαχωριζόντων αὐτὰ ὁρίων καὶ τῶν ἑνὸς ἑκάστου γνωρισμάτων.

Ὑπάρχουσι κλάσεις ζώων ἐχόντων ὁμοιότητα μορφῆς, ὀργάνων καὶ ἐνστίκτων καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑφίσταται φυσιολογικὸς σύνδεσμος· ὡς ἐκ τούτου ἡ σύζευξις δύο ἐξ αὐτῶν διαφόρου φύλου, προκαλουμένη ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀποβαίνει γόνιμος καὶ καρποφόρος, ἑκάστη δὲ τῶν κλάσεων τούτων ἀπαρτίζει ἓν ἰδιαίτερον εἶδος. Τὰ πρόβατα εἶνε τοῦ αὐτοῦ εἴδους οὐχὶ μόνον διότι μορφολογικῶς ὁμοιάζουσιν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐκ τῆς ἐπιμιξίας αὐτῶν γεννῶνται νέα ἄτομα ὁμοιάζοντα αὐτοῖς. Ὁμοιότης

σχήματος καὶ μορφῆς, καὶ γόνιμος τῶν δύο φύλων ἕνωσις, εἶνε οἱ δύο ὅροι οἱ διακρίνοντες τὸ ἓν τοῦ ἑτέρου τῶν εἰδῶν.

Τὸ πρῶτον παριστάμενον ἡμῖν φαινόμενον κατὰ τὴν μετάδοσιν τῆς ζωῆς εἶνε ἡ ὁμοιότης τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς κατὰ τὰ κυριώτερα καὶ δεσπόζοντα χαρακτηριστικά. Ἡ ὁμοιότης αὕτη μεταξὺ ἀτόμου καὶ ἀτόμου τοῦ ἰδίου εἴδους οὐδέποτε εἶνε πλήρης ὡς παρουσιαζομένων ἀτομικῶν διαφορῶν κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὰς ἐπουσιώδεις αὐτῶν ἰδιότητας· ἐνίοτε μάλιστα αἱ διαφοραὶ αὗται μεταβιβαζόμεναι κληρονομικῶς καὶ σπουδαιότεραι ἀποβαίνουσι καὶ ποικιλίας τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἀποτελοῦσιν. Ἡ φύσις εἶνε εὔκαμπτος καὶ οὐδὲν παρεμβάλλει πρόσκομμα εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χώρου καὶ τοῦ κλίματος ἢ καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βιομηχανίαν πρὸς τροποποίησιν τῆς μορφῆς, τοῦ μεγέθους ὡς καὶ αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων καὶ τῶν ἕξεων τῶν ζώων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ αἱ μεταμορφώσεις καὶ αἱ ποικιλίαι αὐτῶν εἶνε ἀναρίθμητοι καὶ ἀπεριόριστοι· ἀλλ' ἡ φύσις εἶνε ἄκαμπτος ὡς πρὸς τὸν φυσιολογικὸν σύνδεσμον τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, διατηρουμένου τούτου σταθεροῦ, μονίμου καὶ ἀναλλοιώτου. Ἐφ' ὅσον καὶ ἂν ἀπομακρύνωνται τὰ ἄτομα καὶ αἱ ποικιλίαι τοῦ αὐτοῦ εἴδους μορφολογικῶς, τὸ γόνιμον τῆς συζεύξεώς των οὐδέποτε μεταβάλλεται. Μέγισται εἶνε καὶ σπουδαῖαι αἱ διαφοραὶ τοῦ μεγέθους, τοῦ δέρματος, τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἐνστίκτων τοῦ κυνὸς τῆς Terra Nuova καὶ τοῦ μικροτάτου κυνὸς ἐκ τῶν Charles-dogs, ἀλλ' ἡ ἕνωσις τούτων προκαλεῖται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ διατηρεῖται ἀείποτε γόνιμος. Ὁ χῶρος τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς σωματικῆς τοῦ εἴδους μεταμορφώσεως εἶνε ἀπέραντος, ἀλλὰ τὸ κέντρον αὐτοῦ τὸ καθιστὸν γόνιμον τὴν σύζευξιν τῶν οὕτω μεταβληθέντων ἀτόμων καὶ τῶν παραχθεισῶν ποικιλιῶν εἶνε σταθερὸν, ἀμετάβλητον καὶ ἀδυσώπητον ἀπέναντι πάσης ἐνεργείας καὶ ἀντιδράσεως. Θὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα γεγονότα τινὰ διαφωτίζοντα

τὸν ἐξαίσιον τοῦτον φυσικὸν νόμον δι' οὗ διατηρεῖται ἡ ἁρμονία ἐν τῷ ζωϊκῷ βασιλείῳ, ὡς διὰ τῶν νόμων τῆς ἕλξεως καὶ τῆς βαρύτητος διατηρεῖται ἡ ἁρμονία τῶν οὐρανίων σωμάτων.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπωφελούμενος τῆς εὐκαμψίας τῶν νόμων τῆς φύσεως ὡς πρὸς τὸ μεταβλητὸν τῶν μορφολογικῶν τῶν ζώων ἰδιοτήτων, παρήγαγε τοιαύτας ποικιλίας ἐν τοῖς διαφόροις εἴδεσιν, ὥστε ἐνίοτε ἄτομόν τι ἀπέχει κατὰ τὴν μορφὴν περισσότερον ἄλλων ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἢ ἄλλων εἴδους διαφόρου. Ὁ παρατηρῶν τὴν διαφορὰν τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἕξεων τῶν παραχθεισῶν 150 ποικιλιῶν τοῦ εἴδους τῶν περιστερῶν καὶ συμπαραβάλλων τινὰς ἐξ αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγρίας περιστερὰς θὰ ἐδίσταζε νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἀνήκουσιν εἶδος. Καὶ οἱ φυσιοδίφαι, ἰδίως δὲ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ δαρβινισμοῦ, στρέψαντες τὴν προσοχὴν καὶ τὰ πειράματά των ἐπὶ τούτῳ κατώρθωσαν σπουδαιοτάτας καὶ καταπληκτικὰς μεταβολάς, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι πρὸς διακοπὴν τοῦ φυσιολογικοῦ συνδέσμου ὑπῆρξαν μάταιαι, περιστερὰ δὲ τιθεμένη ἐγγὺς περιστερᾶς ἑτέρου φύλου, ὅλως διαφόρου κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ ὄργανα τῆς πτήσεως, συζεύγνυται καὶ γονιμοποιεῖ. Ὁ Δάρβιν ἀνωμολόγησεν ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν τοῦ περισπουδάστου τούτου γεγονότος· «ἐγὼ δὲν γνωρίζω, ἔγραφεν, οὐδεμίαν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ σύζευξις τῶν ποικιλιῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους τῶν κατοικιδίων ζώων νὰ ὑπῆρξεν ἄγονος, τοῦτο δὲ εἶνε ἀληθῶς καταπληκτικόν, διότι ἀναρίθμητοι εἶνε αἱ ποικιλίαι τῶν περιστερῶν, τῶν χοίρων, τῶν κυνῶν καὶ τῶν πτηνῶν».

Καὶ δὲν εἶνε τοῦτο μόνον· ἡ φύσις οἱονεὶ προβλέπουσα τὰς καταβληθησομένας ἐνεργείας ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀποκοπὴν τοῦ φυσιολογικοῦ συνδέσμου μεταξὺ ἀτόμων καταγομένων ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς γενάρχας καὶ θέλουσα οὐ μόνον νὰ διατηρήσῃ τὴν

ἁρμονίαν καὶ τὸ ἀσύγχυτον τῶν εἰδῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι πᾶσα πρὸς παράβασιν τοῦ νόμου τούτου προσπάθεια εἶνε ματαία καὶ ἀνωφελὴς, κατέστησε τὰς συζεύξεις ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἀλλὰ διαφόρου μορφῆς καὶ ποικιλίας, γονιμωτέρας τῶν συζεύξεων ζώων τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ ποικιλίας· οὕτω, ἐφ' ὅσον τὰ ἄτομα ἑνὸς εἴδους ἀπομακρύνονται καὶ διαφέρουσι κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὰ ἔνστικτα καὶ τὰς ἕξεις, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ φυσιολογικὸς αὐτῶν σύνδεσμος ἐνισχύεται, κραταιοῦται καὶ ἡ ἐπιμιξία καθισταμένη γονιμωτέρα μαρτυρεῖ τὸ ἀμετάβλητον τοῦ συνδέσμου τούτου τοῦ διατηροῦντος τὴν ἀδιάσπαστον αὐτῶν ἑνότητα ἐν τῇ ἀπεράντῳ ποικιλίᾳ· οὕτω δὲ οἱ χιλιοστοὶ ἀπόγονοι δύνανται μὲν νὰ διαφέρωσι κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὰς ἕξεις, ἀλλ' ἡ γόνιμος αὐτῶν σύζευξις εἶνε σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος.

Ἓν ἕτερον φαινόμενον, τὸ τῆς στειρώσεως τῆς νόθου ἐπιμιξίας, ὑπὸ ὅλως ἐναντίαν ἔννοιαν, νέαν χορηγεῖ ἀπόδειξιν τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς παραγωγῆς τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἑτέρου. Εἴπομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε κατώρθωσε ν' ἀπομακρύνῃ ἐπὶ τοσοῦτον τὰς ποικιλίας καὶ τὰς ἀτομικότητας τῶν εἰδῶν ὥστε νὰ καταστήσῃ στεῖραν τὴν σύζευξίν των, ἀλλ' εἴς τινας περιπτώσεις κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ γόνιμον τὴν ἕνωσιν δύο ἀτόμων ἀνηκόντων εἰς διάφορα συγγενῆ εἴδη, ὄνου μετὰ ἵππου, κυνὸς μετὰ λύκου, λαγωοῦ μετὰ κονίκλου. Ἀλλ' ὅμως καὶ τὰς ἐξαιρετικὰς καὶ ἀνωμάλους ταύτας ἐπιμιξίας ἡ φύσις φαίνεται ἐπιτρέψασα ὅπως νέαν χορηγήσῃ ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἀσυγχύτου τῶν εἰδῶν. Ἐκ τῆς συζεύξεως τοῦ ὄνου καὶ τοῦ ἵππου γεννᾶται ἡμίονος, ἀλλ' ὁ νέος οὗτος ζωϊκὸς τύπος ἐξαντλεῖται εἰς πρώτην γενεὰν ἐστερημένος ὢν τῶν στοιχείων πρὸς μεταβίβασιν τῆς ζωῆς. Ἄλλοτε, τὸ παραχθὲν νόθον ἐκ τῆς συζεύξεως συγγενῶν εἰδῶν δὲν εἶνε

μὲν στεῖρον, ἀλλ' αἱ προκύψασαι ἐξ αὐτοῦ νέαι ἰδιότητες δὲν μεταβιβάζονται εἰς τοὺς ἐπιγόνους, μετὰ δὲ τὴν πρώτην ἢ τὴν δευτέραν γενεὰν ἐπανέρχονται σταθερῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως οἱ τύποι ἑνὸς τῶν εἰδῶν ἐξ οὗ παρήχθη, καὶ οὕτως ὁ μὲν τόκος τοῦ γεννήματος τῆς νόθου ἑνώσεως λύκου καὶ κυνὸς εἶνε κύων ἢ λύκος, ὁ δὲ καρπὸς τῆς ἑνώσεως λαγωοῦ καὶ κονίκλου εἶνε λαγωὸς ἢ κόνικλος.

Ἀφ' ἑνὸς λοιπὸν τὸ ἀδύνατον τῆς διακοπῆς τοῦ φυσιολογικοῦ συνδέσμου τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἀφ' ἑτέρου τὸ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς παραγωγῆς νέου εἴδους ἐκ τῆς συζεύξεως ἀτόμων διαφόρων εἰδῶν, ἰδοὺ τὰ δύο σταθερὰ καὶ προφανῆ ζωολογικὰ γεγονότα τ' ἀπαρτίζοντα τὸν νόμον τῆς φύσεως τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἀσυγχύτου τῶν εἰδῶν. Καὶ ὁ νόμος οὗτος δὲν βεβαιοῦται μόνον ἐκ τῶν φυσιολογικῶν τούτων γεγονότων καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας πείρας, ἀλλ' εἶνε ὁ ἐπικρατῶν νόμος τῶν αἰώνων καὶ πάσης τῆς ἱστορίας τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου. Τὰ ἐξ ἀρχαίων χρόνων πονήματα φυσικῆς ἱστορίας, οἱ εὑρεθέντες σκελετοὶ ζωϊκῶν ὄντων, αἱ διὰ τῆς γλυπτικῆς διατηρηθεῖσαι ἀπεικονίσεις ζώων καὶ αἱ αἰγυπτιακαὶ μομίαι, χορηγοῦσι τὴν ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἀσυγχύτου τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. Διὰ τῶν γεωλογικῶν παρατηρήσεων ἀνευρέθησαν μὲν τὰ λείψανα εἰδῶν ἐκλειψάντων καὶ μὴ ἐπιφαινομένων πλέον ἐπὶ τῆς Γῆς, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξευρέθη λείψανόν τι ἐνδεικνύον τὴν μεταβολὴν ἑνὸς εἴδους εἰς ἕτερον ἢ παραγωγὴν ἄλλου ἐκ τῆς ἑνώσεως δύο διαφόρων. Τὸ εἶδος ἀποθνήσκει καὶ ἐκλείπει, ἀλλὰ δὲν μεταμορφοῦται εἰς ἕτερον, διὰ δὲ τοῦ νόμου τούτου διατηρεῖται ἡ ἐξαισία ἁρμονία τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου ἐν μέσῳ τῆς ἀπεράντου ποικιλίας τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν.

Ἂς προσεγγίσωμεν ἤδη τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Δάρβιν εἰς τὸν βεβαιωθέντα τοῦτον φυσικὸν νόμον κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς

ζωῆς. Ἔστω ὅτι ἐπὶ τῆς Γῆς ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ζωϊκὸν κύτταρον, ἡ πρώτη κυψέλη, ἐξ ἧς διὰ τῆς ἐξελίξεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἐπιγόνων αὐτοῦ ἐπρόκειτο νὰ παραχθῶσι πάντα τὰ ζωϊκὰ ὄντα μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν τὸ κύτταρον τοῦτο ἐδημιουργήθη ὑπὸ ὑπερφυσικῆς δυνάμεως, ὡς οἱ Λαμὰρκ καὶ Οὐάλλας καὶ Assa Gray ἐδόξαζον ἢ ἐὰν αὐτόματως ἀνεφύη εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης κατὰ τὸν Ἔκελ, τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἐξετάζομεν, διότι τὴν στιγμὴν ταύτην ζητεῖται ἐὰν ἐκ τῆς πρώτης ἀναφυείσης ζωϊκῆς κυψέλης καὶ διὰ τῆς αὐτομάτου λειτουργίας τῶν φυσικῶν νόμων ἐδύναντο νὰ παραχθῶσι τὰ διάφορα εἴδη τῶν ζώων. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν δύναται ν' ἀντιστῇ εἰς σπουδαῖον ἔλεγχον, προσκρούουσα καὶ ναυαγοῦσα πρὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἀσυγχύτου τῶν εἰδῶν. Ἐὰν τὸ πρῶτον ἀρχέγονον καὶ πρωτόπλασμα εἶχε τοὺς χαρακτῆρας ἰχθύος, πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ καταγόμενα καὶ οἱ τούτων ἐπίγονοι θὰ διετήρουν τὸν φυσιολογικὸν σύνδεσμον ἐφ' ὅσον καὶ ἂν μετεβάλλετο ἡ μορφή των. Ἐκ τοῦ πρώτου ἐκείνου ἀρχεγόνου θὰ παρήγοντο ἀναρίθμητοι μυριάδες ποικιλιῶν καὶ ἀτόμων, ἀλλ' ὁ φυσιολογικὸς αὐτῶν σύνδεσμος καὶ ἡ γόνιμος αὐτῶν ἐπιμιξία θὰ διετηρεῖτο πάντοτε σταθερὸς καὶ ἀναλλοίωτος, ὡς εἶνε σταθεροὶ καὶ ἀμετάβλητοι οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Καὶ ἐὰν πάλιν ὑποθέσωμεν ὅτι τρία ὑπῆρξαν τὰ δημιουργηθέντα ἢ τὰ αὐτομάτως παραχθέντα πρωτοπλάσματα, τὰ ἐκ τούτων παραγόμενα εἴδη θὰ ἦσαν πάντοτε τὰ αὐτά, καθ' ὅσον ἐκ τῆς ἐπιμιξίας αὐτῶν νέον εἶδος δὲν ἠδύνατο νὰ παραχθῇ καὶ νὰ διατηρηθῇ, τοιούτου ὄντος τοῦ ἀναλλοιώτου τῆς φύσεως νόμου. Ἡ ὕπαρξις τῶν ζώντων ἐπὶ τῆς γῆς εἰδῶν, συναρμολογουμένη μετὰ τοῦ ὁρισθέντος φυσικοῦ νόμου κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς ζωῆς, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν βεβαίωσιν καὶ ἀκρίβωσιν τῆς ἀναμφισβητήτου ἀληθείας περὶ τῆς ἀπ' ἀρχῆς ἀρτίας καὶ πλήρους ἐμφανίσεως ἑκάστου εἴδους μετὰ τῶν

οὐσιωδῶν αὐτοῦ γνωρισμάτων, φυσικῶς ἀδυνάτου οὔσης τῆς παραγωγῆς τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἑτέρου. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἢ ἐδημιουργήθη ἢ αὐτόματος ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς γῆς, πάσης ἄλλης ὑποθέσεως ἐξελεγχομένης ψευδοῦς ὑπὸ προφανοῦς, ἀδιαφιλονεικήτου καὶ ἀδυσωπήτου τῆς φύσεως νόμου· tertium non datur· δημιουργία ἢ αὐτόματος γένεσις. Καὶ τὸ μὲν τερατῶδες τῆς αὐτομάτου γενέσεως θὰ κατίδωμεν ἡλίου φαεινότερον ἐν τῇ προσεχεῖ μελέτῃ, ἐνταῦθα δὲ δυνάμεθα μετὰ μαθηματικῆς βεβαιώσεως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ δαρβίνειος ὑπόθεσις, περὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἄλλης ζωϊκῆς ὑπάρξεως, εἶνε παράλογος ὡς προσκρούουσα εἰς τοὺς ἀναλλοιώτους τῆς φύσεως νόμους.

Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἰς ὃ ἀπελήξαμεν διὰ τῆς σταθμίσεως τῶν γεγονότων καὶ τῆς λογικῆς τοῦ κοινοῦ νοὸς, εἶνε ἆρά γε ἐπιστημονικῶς ὀρθόν; Μή τι αἱ βιολογικαὶ ἐπιστῆμαι ἀνεκάλυψαν γεγονότα ἢ ἀληθείας ἀγνώστους εἰς τοὺς μὴ ἐντριβεῖς περὶ τὰς ἐπιστήμας ταύτας ἐξελεγχούσας δὲ ὡς πλημμελεῖς τὰς σκέψεις καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ κοινοῦ νοός; Ἡ ἐρώτησις καὶ ἀμφιβολία, αὕτη εὔλογος οὖσα, ἀναγκαίως ἐπεγείρεται εἰς τὸν νοῦν ἑκάστου, διότι ἀδυνατεῖ τις ἀληθῶς νὰ πιστεύσῃ ὅτι θεωρία ἐξελεγχομένη ψευδὴς ὑπὸ τῶν φυσικῶν νόμων πρεσβεύεται ὑπὸ ἐπιστημόνων, προκηρύσσεται ὡς ἀλήθεια καὶ δι' αὐτῆς ἐπισκοτίζεται ὁ νοῦς τῶν λαῶν καὶ κλονίζονται αἱ περὶ δημιουργίας πεποιθήσεις των. Καὶ ὅμως τοῦτο εἶνε ἀληθές, καὶ οὔτε γεγονότα οὔτε ἀλήθειαι ἀνεκαλύφθησαν ἐξελέγχουσαι πεπλανημένας τὰς γενομένας σκέψεις, οἱ δὲ τῆς φύσεως νόμοι λειτουργοῦντες πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ὡς καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν παντὸς ἐπιστήμονος διαμαρτύρονται καὶ καταδικάζουσι τὴν δαρβίνειον θεωρίαν.

Ὁ Κάρολος Δάρβιν ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ αὐτοῦ ὡμολόγησεν ὅτι «οἱ φυσιοδίφαι εἰς οὓς ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει τὸ πλεῖστον τῶν

σημερινῶν προόδων δὲν ἀποδέχονται τὴν παρ' αὐτοῦ προτεινομένην ὑπόθεσιν τῆς παραγωγῆς ἑνὸς ἀπὸ ἑτέρου εἴδους», ἡμεῖς δὲ μετὰ θάρρους προσθέτομεν ὅτι οὐ μόνον δὲν ἀποδέχονται, ἀλλὰ καὶ ἀποκρούουσιν ὡς ὑπὸ τῶν νόμων τῆς φύσεως ἐξελεγχομένην ἀνυπόστατον καὶ ψευδῆ. Καὶ ὁ Κουβιὲ, καὶ ὁ Ἀγαζίζ, καὶ ὁ Argyle, καὶ ὁ Brown, καὶ ὁ Φρειδερῖκος Μολὴ, καὶ ὁ Reusch, καὶ ὁ Bulger, καὶ ὁ Βίρχοφ, καὶ ὁ Barraude, καὶ ὁ Meurchisson, καὶ ὁ Godron, καὶ ὁ Flourens καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ τῆς Εὐρώπης ἀκαδημίαι καὶ πάντες οἱ ἑρμηνεῖς τῶν ζωολογικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν ἀπορρίπτουσι τὴν δαρβίνειον θεωρίαν. «Ἐγὼ δὲν δύναμαι ν' ἀποδεχθῶ οὐδεμίαν τῶν διδασκαλιῶν περὶ παραγωγῆς τῶν ζωϊκῶν ὄντων διὰ τῆς ἐξελίξεως καὶ μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν, ἔλεγεν ὁ Πρόεδρος τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἑταιρίας Quatrefages, καθ' ὅσον αὗται ἐρείδονται ἐπὶ τῆς μεταβολῆς καὶ συγχύσεως τῶν εἰδῶν. Αἱ θεωρίαι αὗται προσκρούουσιν εἰς γεγονὸς φυσιολογικὸν ἀδιαφιλονείκητον· εἶνε ἐν πλήρει ἀντιθέσει καὶ ἐναντιότητι πρὸς τὸν νόμον τῆς διατηρήσεως τοῦ ἀσυγχύτου τῶν εἰδῶν ἐν μέσῳ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς Γῆς ἐπελθουσῶν μεταβολῶν. Ὁ θέλων νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἐπιστήμην ὀφείλει ἀναγκαίως ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὕπαρξιν καὶ διατήρησιν τῶν εἰδῶν ὡς γεγονὸς ἀρχέτυπον, οὐδὲ πρέπει νὰ θυσιάζῃ τὰς θετικὰς γνώσεις καὶ τὰς διὰ τοσούτων κόπων βεβαιωθείσας ἐπιστημονικὰς ἀληθείας εἰς ὑπόθεσιν εὐφυᾶ μὲν, ἀλλὰ μὴ ἔχουσαν ὑπόστασιν ἐνώπιον τῶν πραγμάτων». Καὶ τὴν δαρβίνειον θεωρίαν δὲν ἀπορρίπτουσι μόνον οἱ τὰς περὶ δημιουργίας πεποιθήσεις πρεσβεύοντες φυσιοδῖφαι, ἀλλὰ καί τινες τῶν ὑλιστῶν καὶ τῶν ἀντεπεξερχομένων κατὰ πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, κατελθόντες εἰς ἐπιστημονικὴν ἐπ' αὐτῆς συζήτησιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἀντιβαίνει εἰς τοὺς ἀκάμπτους τῆς φύσεως νόμους τοὺς διέποντας τὴν μεταβίβασιν τῆς ζωϊκῆς ὑπάρξεως.

Γνωστὸς εἶνε ὁ ἄγγλος ὑλιστὴς Huxley. Ἀναγνωρίσας οὗτος ὅτι πᾶσαι αἱ ὑλιστικαὶ δοξασίαι θραύονται καὶ ναυαγοῦσιν ἐνώπιον τοῦ γεγονότος τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς Γῆς ἐπεδόθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τὴν μελέτην τῆς δαρβινείου θεωρίας, πλεῖστα δὲ συνέλεξε γεγονότα καθιστῶντα αὐτὴν, κατὰ τὴν κρίσιν του, εὔλογον καὶ πιθανήν. Ἐκθέσας τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκζητήσεών του, «πάντα καλῶς ἔχουσιν, ἔλεγεν, ἀλλ' ὅταν πρόκηται ν' ἀνασκευάσωμεν τὴν ἀντιτεινομένην ἡμῖν ἀντίρρησιν περὶ τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς μεταμορφώσεως καὶ μεταλλαγῆς τῶν εἰδῶν, τότε πάντα ἀπόλλυνται. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ, ἀποδέχομαι τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑποθέσεως τοῦ Δάρβιν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως νὰ μοὶ χορηγηθῇ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἐφικτοῦ τῆς παραγωγῆς νέων εἰδῶν διὰ τῆς ἐπιμιξίας ἑτέρων».

Εἷς τῶν ἐν Γαλλίᾳ δαρβινιστῶν, ὁ Αἰμίλιος Φερρὶε, ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ δημώδεις τὰς περὶ μεταμείψεως τῶν εἰδῶν θεωρίας διὰ τοῦ δημοσιευθέντος «περὶ Δαρβινισμοῦ» συγγράμματός του. Καὶ εἰς μὲν τὰ τρία πρῶτα μέρη ἐκτίθησι πάσας τὰς βάσεις τῆς δαρβινείου ὑποθέσεως καὶ τὰ καθιστῶντα πιθανὴν τὴν ὀρθότητα αὐτῆς ἐπιχειρήματα, ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ἐπιλαμβάνεται τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐπεγειρομένης ἀντιρρήσεως ἐκ τοῦ ἀμεταμορφώτου καὶ ἀναλλοιώτου τῶν εἰδῶν. «Ἡ ἔνστασις, λέγει ὁ Φερρὶε, εἶνε σπουδαία, ὅπως δὲ ἀποδείξωμεν τὸ ἐφικτὸν τῆς παραγωγῆς ἑνὸς εἴδους ἀπὸ ἑτέρου, δύο δυνάμεθα νὰ βαδίσωμεν ὁδούς. Ἡ μὲν εἶνε ἄμεσος καὶ εὐθεία, ἡ δὲ ἔμμεσος καὶ πλαγία. Ἡ εὐθεία θὰ ἦτο ἡ ὑπόδειξις γεγονότος τινὸς μαρτυροῦντος ὅτι ἐκ τῆς ἐπιμιξίας ἀτόμων διαφόρων εἰδῶν ἐπήγασε νέος τις τύπος ζωϊκῆς ὑπάρξεως· ἡ στείρωσις ὅμως τῶν νόθων γεννημάτων καθίστησιν ἀδύνατον τὴν χορήγησιν τῆς ἀμέσου ταύτης ἀποδείξεως. Ἡ δὲ πλαγία θὰ ἦτο ἡ ὑπόδειξις γεγονότος τινὸς βεβαιοῦντος ὅτι μεταξὺ δύο ἀτόμων καταγομένων ἀπὸ γεναρχῶν τοῦ

αὐτοῦ εἴδους διεκόπη ὁ ἐνυπάρχων φυσιολογικὸς σύνδεσμος πρὸς τεκνοποίησιν· ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἔχομεν τὴν ὁμολογίαν τοῦ Δάρβιν βεβαιοῦντος καὶ μετὰ πολλὰς ἐρεύνας καὶ πειράματα μαρτυροῦντος ὅτι οὐδὲ ἓν γεγονὸς ἀγόνου ἐπιμιξίας μεταξὺ ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους δύναται νὰ ὑποδειχθῇ». Μεταβαίνων ἀκολούθως ὁ Φερρὶὲ εἰς τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεών του, λυπούμενος δὲ ὅτι ἀπέναντι τούτων ἵσταται ἀδυσώπητος ὁ νόμος τῆς φύσεως περὶ ἀμεταβλήτου τῶν εἰδῶν, ὁ πάσας τὰς περὶ ἐξελίξεως τῆς ζωῆς ὑποθέσεις καὶ θεωρίας ἄρδην ἀνατρέπων, «ἂς ἐλπίσωμεν εἰς τὸ μέλλον, ἔγραφε, καὶ εἰς ἀπώτατον μελλον εἰς ὃ ἐπιφυλάσσεται ἡ ὁριστικὴ τοῦ ζητήματος λύσις. Ἐὰν μετὰ ἕνα ἢ καὶ δύο αἰῶνας χορηγηθῇ ἡ ἀπόδειξις τῆς διασταυρώσεως τῶν εἰδῶν ἢ τῆς στειρώσεως ἀτόμων ἐκ τοῦ αὐτοῦ ζεύγους καταγομένων, τότε τὸ πρόβλημα θὰ ἐπιλυθῇ». Καὶ ἡμεῖς, ἀναγνῶστα, ἂς ἀφήσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὴν στάθμισιν τῶν μετὰ ἕνα ἢ δύο αἰῶνας ἀποκαλυφθησομένων καὶ ἂς περιορισθῶμεν ἐνταῦθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀλήθειαν ὁμολογουμένην ὑπ' αὐτῶν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Δαρβινισμοῦ. Ἡ ὑπόθεσις τῆς μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν καὶ τῆς δι' ἐξελίξεως παραγωγῆς νέων μέχρι τῆς ἀνθρωπογονίας, ἀντιβαίνει προφανῶς εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, κατὰ δὲ τοῦ ἐντεῦθεν πηγάζοντος ἀναγκαίου καὶ ἀκαταβλήτου λόγου, πρὸς ἀπόῤῥιψιν τῶν δαρβινείων φαντασιοσκοπιῶν, οὐδὲ ἓν γεγονὸς οὐδὲ μίαν σκέψιν ν' ἀντιτάξωσι δυνάμενοι οἱ ταύτας κηρύσσοντες προσκαλοῦσιν ἡμᾶς ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν ἀλήθειαν προτάσεως φυσικῶς ἀδυνάτου ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς μετὰ δύο αἰῶνας ἀποδείξεως. Ἀλλὰ καὶ τὸ μέλλον εἰς ὃ μᾶς παραπέμπουσιν ἐξελέγχει τοὺς παραλογισμούς των. Ὁ Φερρὶὲ ἔγραφε καὶ τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας μᾶς ἔδιδε κατὰ τὸ 1872, ὁ δὲ δαρβινιστὴς Mantegazza ἔγραφεν ἐν ἔτει 1879 ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ δαρβίνειος θεωρία ὀπισθοχώρησεν, ὁ δὲ

Βίρχοφ κατὰ τὸ ἔτος 1882 ἐβεβαίου ὅτι αἱ γεωλογικαὶ ἐκζητήσεις τῶν τελευταίων δέκα ἐτῶν ἀνέδειξαν τὴν περὶ μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν θεωρίαν ὅλως ἀνυπόστατον καὶ ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτον! Ἰδοὺ τὸ μέλλον εἰς ὃ ἤλπιζε καὶ εἰς ὃ μᾶς παρέπεμπεν ὁ Φερριέ!

Ὁ Λιτρὲ ὑποστηρίξας καθ' ὅλον τὸν βίον δοξασίας τῷ Γλισμῷ παρεμφερεῖς καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς ἐξετάσεως τῆς δαρβινείου θεωρίας, δὲν ὑπέκρυψε τὰς ἐντυπώσεις ἃς τῷ διήγειρεν ἡ παρατήρησις τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀναλλοιώτου νόμου τοῦ ἀμεταμορφώτου τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. «Τὸ σπουδαῖον γεγονὸς, καθ' οὗ προσκρούει τὸ περὶ μεταβολῆς τῶν εἰδῶν σύστημα, εἶνε ἡ μονιμότης αὐτῶν, ἀντιτασσομένη εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μεταμορφώσεως· μέχρι τοῦδε δὲν κατωρθώσαμεν νὰ μεταβάλωμεν τὸν τύπον οὐδὲ ἑνὸς τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. Αἱ παραχθεῖσαι ὑφ' ἡμῶν ποικιλίαι, δι' ὅσον καὶ ἂν ἀπέχωσιν ἀλλήλων, διετήρησαν ἀείποτε τὸν ἀρχέγονον τύπον οὐδὲ ἐπετεύχθη ποτὲ ἡ παραγωγὴ κυνὸς ἀπὸ λύκου. Μέχρις οὗ δὲν βεβαιωθῇ διὰ τῆς πείρας τὸ ἐφικτὸν τῆς μεταβολῆς τοῦ εἴδους δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὴν θεωρίαν ὡς ἔχουσαν μεῖζον κῦρος τοῦ πρέποντος».

Ὁ Hartmann συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Δάρβιν καὶ τοῦ Ἔκελ περὶ τῆς παραγωγῆς πάντων τῶν εἰδῶν ἐξ ἑνὸς ἀρχεγόνου πρωτοπλάσματος, ἀλλ' ἀνομολογῶν τὸ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς διὰ βαθμιαίας καὶ φυσιολογικῆς ἐξελίξεως μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν προτείνει νέαν τερατώδη ὑπόθεσιν. «Τί προτιθέμεθα ν' ἀποδείξωμεν; λέγει ὁ Hartmann ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ὁμόφρονάς του· τί ἐνδιαφέρει ἡμῖν ν' ἀποδείξωμεν; Ἡμεῖς δοξάζομεν ὅτι πάντα τὰ ἐπὶ τῆς Γῆς ζῶντα, καὶ τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβανομένου, παρήχθησαν ἀπὸ μιᾶς πρώτης ζωϊκῆς κυψέλης, ἐξ ἧς ἀπὸ μεταμορφώσεως εἰς μεταμόρφωσιν καὶ ἀπὸ μεταβολῆς εἰς μεταβολὴν προέκυψαν πάντα τὰ εἴδη, ὡς καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἔχει καλῶς καὶ συμφωνοῦμεν πληρέστατα ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν· ἀλλὰ προ-

βαίνοντες εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τῆς ἀπεράντου ταύτης ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν μίαν ὑπόθεσιν, ἔστω καὶ μὴ ἀποδεικνυομένην, ἀλλὰ πιθανὴν ἢ μὴ προσκρούουσαν κἂν εἰς τὸ φυσικῶς ἀδύνατον. Τώρα, ἡ ὑπόθεσις τοῦ Δάρβιν, μεθ' οὗ συμφωνῶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον εἰς ὃ πρέπει νὰ κατευθυνθῶμεν, ἀντίκειται προφανῶς εἰς τὰ γεγονότα καὶ εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Μεταμόρφωσις δι' ἀνεπαισθήτων καὶ βαθμιαίων μεταβολῶν ἐκτίθησι τὴν θεωρίαν μας εἰς τὴν σπουδαίαν ἀντίρρησιν τῆς μὴ γενέσεως καὶ παραγωγῆς τῶν διαμέσων ὑπάρξεων, δι' ὧν ἐπραγματώθη ἡ ἀλλοίωσις, καὶ εἰς τὴν ἔτι σπουδαιοτέραν καὶ ἀκαταμάχητον ἀντίρρησιν τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς μορφώσεως ἑνὸς ἐξ ἄλλου εἴδους καὶ τῆς διασταυρώσεως καὶ συγχύσεως αὐτῶν, ἐνῷ οἱ νόμοι τῆς φύσεως δὲν ἐπιτρέπουσιν οὔτε τὴν διασταύρωσιν οὔτε τὴν διακοπὴν τῆς γονίμου ἐπιμιξίας τῶν καταγομένων ἀπὸ ἑνὸς ζεύγους ἐπιγόνων. Ἀντὶ ταύτης ἂς ἀποδεχθῶμεν ἑτέραν ὑπόθεσιν, περὶ ἧς ἀληθῶς οὐδεμίαν ἔχομεν ἀπόδειξιν, ἀλλὰ μὴ ἐκθέτουσαν ἡμᾶς τοὐλάχιστον εἰς τὴν διάψευσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν φυσικῶν νόμων. Ἂς παραδεχθῶμεν τὴν ἑτερογονίαν, τὴν ὑπόθεσιν τουτέστι καθ' ἣν ἐκ τυχαίας καὶ ἀνωμάλου γενέσεως παρήχθη τέρας, ἐξ οὗ νέον εἶδος παρήχθη· οὕτω ἐκ τερατώδους γενέσεως ἑρπετοῦ παρήχθη πτηνὸν καὶ ἀπὸ πιθήκου ἕτερον τέρας ἔχον τὰς ἀνθρωπίνους ἰδιότητας, ἐξ οὗ παρήχθη τὸ ἀνθρώπινον γένος. Τοιῷδε τῷ τρόπῳ τὰ διάφορα εἴδη τῶν ζωϊκῶν ὄντων εἶνε τερατώδεις παρεκβάσεις τοῦ πρώτου ἀναφανέντος σκώληκος ἢ βρυοζώου, αἵτινες διατηρηθεῖσαι εἰς τοὺς ἐπιγόνους παρήγαγον ἅπαν τὸ βασίλειον τῆς ζωῆς». Ἀλλ' ἵνα τί ἡ φύσις δὲν ἐξακολουθεῖ παράγουσα τοιαῦτα εἴδη ἐκ νέων τερατωδῶν γεννήσεων; πῶς συμβαίνει ὅτι τὰ γεννηθέντα πρὸ αἰώνων καὶ τὰ ἐν ταῖς ἡμέραις μας γεννώμενα τέρατα ἢ ἀποθνήσκουσιν ἢ διατηροῦμενα καὶ εἰς ἐπιμιξίαν ἐρχό-

μενα δὲν παράγουσιν ἄλλα τέρατα, μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν οἱ ἐπίγονοί των ἐπανέρχονται εἰς τὴν φυσιολογικὴν τοῦ εἴδους αὐτῶν κατάστασιν; Περὶ τούτων μικρὸν ἔμελε τὸν Hartmann ὁμολογήσαντα ὅτι ἡ ὑπόθεσίς του οὐδὲν ἔχει ἔρεισμα ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἐγένετο δὲ πρὸς ἀντικατάστασιν ἑτέρας ἣν ἐθεώρει παράλογον. Καὶ αἱ μὲν τερατολογίαι τοῦ Hartmann κατεγελάσθησαν ἀληθῶς ὑπὸ τῶν σοφῶν, νέαν ὅμως προσέθηκαν ὁμολογίαν περὶ τοῦ παραλογισμοῦ τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ νέον ἐχορήγησαν ἐκμαρτύριον περὶ τῶν γενομένων προσπαθειῶν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν περὶ δημιουργίας πεποιθήσεων, ἔστιν ὅτε καὶ διὰ τῶν πλέον ἀλλοκότων καὶ ἀνοήτων ὑποθέσεων.

Συνοψίζοντες τὰ μέχρι τοῦδε συζητηθέντα συμπεραίνομεν διὰ τῶν λόγων τοῦ ἐπιφανοῦς φυσιολόγου D.r James· «Τὸ προτεινόμενον ὑπὸ τῶν δαρβινιστῶν σύστημα πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν περὶ δημιουργίας πεποιθήσεων τῆς ἀνθρωπότητος ἔχει ὡς σημεῖον ἀφετηρίας τὸ ἄγνωστον, ὡς ἀποδείξεις τὸ κενὸν, ὡς ἀναγκαῖα συμπεράσματα τὸ τερατῶδες καὶ τὸ φυσικῶς ἀδύνατον».

Γ'

Τὰ γεγονότα [1]).

Συνωδὰ πρὸς τὴν δαρβίνειον θεωρίαν ἡ μεταβολὴ τῶν εἰδῶν καὶ ἡ μετάμειψις αὐτῶν δὲν ἐγένοντο δι' ἁλμάτων καὶ δι' αἰφνη-

---

[1]) Ὅπως μὴ διακόπτηται ἡ σειρὰ τοῦ λόγου δι' ἀλλεπαλλήλων σημειώσεων παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ ἑπόμενα συγγράμματα, εἰς ἃ ἐκτίθενται διὰ μακρῶν· τὰ ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ ἀναφερόμενα γεγονότα — Valroger, Génèse des espèces chap. IV. — Lyell, The age of man, and the origin of species — Σχαϊδεμάχερ μετάφρ. ἑλλην. ὑπὸ Μοσχάκη σελ. 54 καὶ 63 — Littré καὶ Langel εἰς Revue des deux mondes 1858 καὶ 1863.

δίων καὶ τυχαίων μεταμορφώσεων. Ἐλάχιστα παρεκβάσεις ἀπὸ τοῦ πατρῴου τύπου, μικρὸν κατὰ μικρὸν καὶ λεληθότως ἐπαυξανόμεναι εἰς τοὺς ἐπιγόνους, ἐν ἀπείρῳ διαστήματι χρόνου καὶ μετὰ ἀναριθμήτους γενεὰς ἐπήνεγκον τὰς ἀλλοιώσεις, ἐξ ὧν παρήχθησαν τὰ νῦν ἐπὶ τῆς γῆς ὑπάρχοντα εἴδη· οὕτω π. χ. ἀπὸ τῶν ἑρπετῶν μέχρι τῆς ἐξ αὐτῶν παραγωγῆς τῶν πτηνῶν ἀναρίθμητοι ποικιλίαι καὶ εἴδη παρήχθησαν ἀπομακρυνόμενα ἐκ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἀπὸ τοῦ τύπου τῶν ἑρπετῶν, ἠρέμα δὲ καὶ κατὰ μικρὸν προσεγγίζοντα πρὸς τὸν τύπον τῶν πτηνῶν· ὡσαύτως ἡ ἀπὸ τοῦ πιθήκου καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου προϋποτίθησιν ἀναγκαίως τὴν γένεσιν μυριάδων ἀτόμων καὶ εἰδῶν ἀπομακρυνομένων βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως ἀπὸ τοῦ πιθηκοειδοῦς τύπου, λαμβανόντων ἀνθρωποειδῆ μορφὴν καὶ ἐπὶ τέλους ἀπολῃγόντων εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ἡ θεωρία μου εἶνε ἀληθής, ἔλεγεν ὁ Δάρβιν, πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπῆρξαν ἀναρίθμητοι μεσάζουσαι ποικιλίαι συνδέσασαι τὰς διαφόρους ὁμάδας καὶ τὰ ζωϊκὰ εἴδη». Καὶ ὁ ὀπαδὸς τοῦ δαρβινισμοῦ Mantegazza ἔγραφεν· «Οὐδεὶς πρέπει νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ Ἀδὰμ τοῦ Δάρβιν ὡμοίαζε πρὸς τοὺς ἤδη ὑπάρχοντας πιθήκους· πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι παρήχθη πρὸ τοῦ ἀνθρώπου ἄλλο προνομιοῦχον ὂν ἐν μέσῳ τῆς ζωϊκῆς ὑπάρξεως, ὡρισμένον εἰς τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τῆς ἀπεριορίστου προοδευτικότητος». Ἀγαθῇ τύχῃ λοιπόν! Ποῦ εἶνε τὰ προνομιοῦχα ταῦτα ἄτομα, τίνες δὲ αἱ μεσάζουσαι ἀναρίθμητοι ποικιλίαι, αἱ χρησιμεύσασαι ὡς γέφυραι πρὸς μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἴδους εἰς τὸ ἕτερον; Πάντα ἐξηφανίσθησαν καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῆς Γῆς ἐπιφαίνεται! Ἰδοὺ ἡ ἀπάντησις τῶν δαρβινιστῶν, ἀξία ἀληθῶς διδασκαλίας ἐρειδομένης ἐπὶ βεβαιώσεων πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀντιστρατευομένων! Καὶ πῶς ἀρά γε τοῦτο συνέβη; κατὰ τίνα δὲ παράδοξον σύμπτωσιν πάντα τὰ μεσάζοντα εἴδη τὰ παραχθέντα ἀπὸ τοῦ βρυοζώου μέχρι τοῦ

ἑρπετοῦ, ἀπὸ τοῦ ἑρπετοῦ μέχρι τοῦ πτηνοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ πιθήκου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου ἐξέλιπον καὶ πάντα ἠφανίσθησαν καὶ οὐδὲν ἴχνος τῆς ὑπάρξεώς των κατέλιπον: Καὶ προσέξατε ὅτι ἡ σύμπτωσις αὕτη δὲν περιορίζεται εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, καθότι οὔτε πρὸ ἑνὸς αἰῶνος οὔτε πρὸ πολλῶν, οὔτε ὅτε ὁ Ἀριστοτέλης τὸν φυσικὸν κόσμον περιέγραφεν, οὔτε ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς οὔτε ἐπὶ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ὑπῆρξεν ἄτομον ἢ ποικιλία ἢ εἶδος μεσάζον καὶ μὴ ἀνῆκον εἰς ἓν τῶν γνωστῶν καὶ ὁριστικῶς κατηρτισμένων εἰδῶν. Ἀλλ' ἐὰν πάντα τὰ παραχθέντα μεσάζοντα εἴδη καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς μεταμόρφωσιν προκύψασαι παρεκβάσεις καὶ ποικιλίαι ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τῆς Γῆς, τί ἐγένοντο οἱ φυσικοὶ νόμοι οὓς ἐπικαλοῦνται οἱ δαρβινισταί; τί ἐγένετο ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν καὶ ἡ πρὸς παρέκβασιν τάσις καὶ ῥοπὴ καὶ ἡ μεταβίβασις τῶν ἀλλοιώσεων καὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἐνέργεια τῆς φυσικῆς διαλογῆς, τῆς κρηπίδος ταύτης τῆς δαρβινείου θεωρίας; Ἢ οἱ ἀναφερόμενοι τῆς φύσεως νόμοι εἶνε πραγματικοὶ, ὑφιστάμενοι καὶ λειτουργοῦντες ἢ εἶνε φαντασίας ἀποκυήματα. Ἐὰν τὸ πρῶτον, ἔδει ἀναγκαίως ἡ ἐπενέργεια τῶν νόμων τούτων ἢ τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν νὰ ὦσι καὶ σήμερον ὁρατὰ καὶ προφανῆ ἢ τοὐλάχιστον ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἁπλοῦν τι ἴχνος τῆς ἐνεργείας αὐτῶν κατὰ τὸ παρελθόν. Ἐὰν δὲ οὔτε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐπιφαίνεται ἐνέργειά τις τῶν ἐπινοηθέντων τούτων νόμων καὶ τῆς φύσεως ῥοπῶν, οὔτε ἴχνος τι ἀνεκαλύφθη μαρτυροῦν τὴν ἐν τῷ παρελθόντι λειτουργίαν αὐτῶν, τότε δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀδιστάκτως ὅτι οἱ νόμοι καὶ αἱ ῥοπαὶ αὗται οὔτε ὑπῆρξαν οὔτε ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ἐπενοήθησαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν παραλόγου θεωρίας. Καὶ πότε εἴδομεν ἢ πότε ἱστορικῶς ἐβεβαιώσαμεν παρέκβασίν τινα ἢ μεταμόρφωσιν ζωϊκοῦ τινος εἴδους; Καὶ τὰ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ὑπάρχοντα εἴδη διαφέρουσιν ἆρά γε τῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπαρχόντων καὶ ὑπὸ τῶν φυσιοδιφῶν

περιγραφομένων ἢ ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς Γῆς ἀπολιθωθέντων; Καὶ δὲν ἀνελίσσεται ἀρά γε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας σπουδαῖον τῆς φύσεως γεγονὸς, καταδεικνύον ὅτι οὐδεμία ποτὲ προέκυψε φυσικὴ παρέκβασις καὶ ἀλλοίωσις ἢ προκύψασα διὰ τεχνητῶν μέσων καὶ εἰς τὴν φύσιν ἐγκαταλειφθεῖσα μετὰ μικρὸν ἐξέλιπε καὶ οὐδὲν ἴχνος κατέλιπεν οὐδὲ εἰς τοὺς ἐπιγόνους μετεβιβάσθη; Ἐκλέξατε ἐκ τῶν περιστερῶν ἢ τῶν ἵππων ἢ ἄλλων κατοικιδίων ζώων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης βιομηχανίας βελτιωθέντων, τὰ τῆς εὐγενεστέρας ποικιλίας καὶ ἐγκαταλείψατε ἐλεύθερα εἰς τὰ δάση. Μετ' ὀλίγον χρόνον θὰ ἀπολέσωσι πάντας τοὺς τεχνητοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰς ἕξεις, θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ἀγρίαν καὶ φυσικὴν κατάστασιν τοῦ εἴδους των καὶ οὐδεμίαν τῶν παρεκβάσεων θὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς ἐπιγόνους. Καὶ ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶνε προφανής· ἐπὶ τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου εἷς ἐπεβλήθη νόμος ἀναγκαῖος, ἀναλλοίωτος καὶ ἀκατάβλητος, ἡ διατήρησις τῶν εἰδῶν. Ἐπιτρέπει μὲν ἡ φύσις εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ μεταβάλῃ καὶ ἀλλοιώσῃ τὴν μορφὴν καὶ τὰς ἕξεις τῶν ζωϊκῶν ὑπάρξεων, ἀλλὰ πρὸς συντήρησιν τοῦ εἴδους διατηρεῖ ἀναλλοίωτον τὸν φυσιολογικὸν σύνδεσμον, ἀδιαφοροῦσα δὲ διὰ τὰς γενομένας παρεκβάσεις καὶ ἀλλοιώσεις καὶ εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς παραλαμβάνουσα τὰ κατοικίδια ζῶα, ἐξαλείφει ἐκ τούτων τὰς γενομένας παραλλαγὰς καὶ ἐπαναφέρει εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἀγρίαν κατάστασιν, καὶ ὡς οὐδεμίαν διαλογὴν ποιεῖται αὐτομάτως, οὕτω οὐδόλως διατηρεῖ καὶ τὰς γενομένας ἐκ τεχνικῆς διαλογῆς μεταμορφώσεις.

Ποῦ εἶνε λοιπὸν τὰ ἄτομα καὶ αἱ ποικιλίαι, ποῦ δὲ αἱ ἀναρίθμητοι μυριάδες τῶν ζωϊκῶν ὑπάρξεων, αἵτινες παρήχθησαν πρὸς μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον εἶδος; Εἶνε ἴσως τεθαμμένα εἰς τὰ ἔγκατα τῆς Γῆς; Ἂς εἰσδύσωμεν ἤδη εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἡμετέρου πλανήτου, διότι καὶ ἐκεῖ θέλομεν ἀπαντήσῃ

τὰ ἴχνη τοῦ ἀδυσωπήτου τῆς φύσεως νόμου, τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν εἰδῶν.

Εἶνε πασίγνωστοι αἱ γεωλογικαὶ ἐκζητήσεις καὶ ἔρευναι εἰς ἃς ἐπεδόθησαν οἱ ἐπιστήμονες τῇ ἀρωγῇ ἑταιριῶν καὶ κυβερνήσεων. Αἱ παλαιοζωϊκαὶ γαῖαι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Σκανδιναυΐας καὶ πολλῶν χωρῶν τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἀνεδιφήθησαν καὶ ἐμελετήθησαν. Καὶ κατὰ τὰς ἐρεύνας ταύτας ἐξευρέθησαν μὲν τὰ ἴχνη εἴδους τινὸς ἐκλείψαντος καὶ μὴ διατηρηθέντος, ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἦτο αὐθύπαρκτον καὶ οὐδεμίαν εἶχε συγγένειαν πρὸς τὰ ὑπάρχοντα. Οὐδὲν ὀστοῦν, οὐδὲν ἴχνος, οὐδὲν κρανίον ἀνεκαλύφθη ἐκ τῶν μεσαζόντων ἀναριθμήτων εἰδῶν, ὅσα κατὰ τὴν δαρβίνειον θεωρίαν παρήχθησαν ἀπὸ τοῦ πιθήκου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, καί τοι τῶν ἐκζητήσεων γενομένων μέχρι τῶν τιτανωδῶν στρωμάτων τῆς Γῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἦλθεν ἐπὶ τῆς Γῆς τελευταῖος, ὡς πάντες οἱ φυσιοδίφαι ὁμολογοῦσι, καὶ τὰ πρὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀνθρωποειδῆ ὄντα τὰ ἀπὸ τοῦ πιθήκου ἀποχωρισθέντα, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ παρουσιασθῶσι πρῶτα εἰς τὰς γεωλογικὰς παρατηρήσεις· ἀπ' ἐναντίας δὲ οὐ μόνον ἐκ τῶν γεωλογικῶν τούτων παρατηρήσεων οὐδὲν ἴχνος ὑπάρξεως μεσάζοντος εἴδους ἀνευρέθη, ἀλλὰ καὶ νέον καὶ σπουδαῖον ἐβεβαιώθη γεγονὸς μαρτυροῦν τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀμεταμόρφωτον τῶν εἰδῶν.

Διάσημοι γεωλόγοι, ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μελέτην τῆς συμπαραβολῆς τοῦ σχήματος καὶ τοῦ ὀστεολογικοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἐν ταῖς ἡμέραις μας καὶ ἐν ταῖς ἱστορικαῖς ἐποχαῖς ὑπαρχόντων ζώων πρὸς τὰ ἐν προϊστορικαῖς ἐποχαῖς ὑπάρξαντα, καὶ ὁδηγούμενοι ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων λειψάνων τῶν τελευταίων, ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδεμία ἐπῆλθεν εἰς τὰ εἴδη ἀλλοίωσις ἢ μεταβολή, ἐὰν δέ που ἐξευρέθη ἁπλῆ ποικιλία, αὕτη δὲν διετηρήθη οὐδὲ κληρονομικῶς εἰς τοὺς ἐπιγόνους μετεδόθη. Ὁ σοφὸς ζωο-

λόγος Van Beneden μετὰ μακρὰς ἐρεύνας καὶ ἐκζητήσεις ἔγραφεν· «Οὐδεμία παρετηρήθη ἀλλοίωσις ἢ ἐλαχίστη μετάμειψις ζωϊκῶν ὄντων· ἐὰν οἱ ἐλέφαντες καὶ αἱ ἄρκτοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζων ἐν τοῖς σπηλαίοις μέχρι τῆς ἡμετέρας, δὲν παρουσιάζουσιν οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν σχήματος ἢ μεγέθους, οἱ τὴν μόρφωσιν τῶν εἰδῶν ἀποδίδοντες εἰς τὴν φυσικὴν διαλογὴν λανθάνονται. Ὁ περὶ ὑπάρξεως τῆς ζωῆς ἀγὼν εἶνε γεγονὸς ἀναμφήριστον, ἀλλ' εἶνε ἐπίσης βέβαιον ὅτι οὐδεμίαν ἐνασκεῖ ἐπιῤῥοὴν ἐπὶ τῆς μεταβολῆς καὶ μεταμείψεως τῶν εἰδῶν, ὁ δὲ ἀρχικὸς αὐτῶν τύπος διατηρεῖται ἀμετάβλητος καὶ ἀναλλοίωτος. Διὰ τῆς τεχνητῆς διαλογῆς ὁ ἄνθρωπος ἐπιφέρει ἁπλᾶς μεταβολὰς εἰς τὰ ἄτομα, διατηρουμένου ὅμως πάντοτε τοῦ εἴδους, ἀλλ' ἡ φύσις οὐδὲ τὰς ἁπλᾶς ταύτας ποικιλίας παράγει αὐτομάτως, διατηρεῖ μάλιστα σταθερῶς καὶ ἀκάμπτως τὸν τύπον τοῦ εἴδους ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀρχαίᾳ καθαρότητι». Καὶ ὁ Barraude ἐπὶ 350 εἰδῶν ἐπεκτείνας τὰς παλαιοντολογικὰς αὐτοῦ μελέτας εἰς τὰ αὐτὰ ἀπέληξε συμπεράσματα. «Οὐδὲν παρετήρησα ἴχνος, ἔλεγεν ὁ ἐπιφανὴς γεωλόγος, ἐνδεικνύον ὅτι διὰ τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος καὶ τῆς φυσικῆς διαλογῆς ἐπῆλθεν ἐλαχίστη τῶν εἰδῶν μετάμειψις, πλεῖστοι δὲ παλαιοντολόγοι ἐξετάσαντες ἄλλα εἴδη καὶ ἄλλας γεωλογικὰς ἐποχὰς οὐδὲν ἴχνος τοιαύτης μεταμορφώσεως ἀνεκάλυψαν».

Καταπλαγέντες οἱ τῆς ὑλοδοξίας ὀπαδοὶ ἐκ τῶν ἐξαγομένων τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων ἐρευνῶν καὶ ἀγωνιζόμενοι πρὸς διάσωσιν τῶν θεωριῶν των, ἔστρεψαν τὴν σύντονον αὐτῶν προσοχὴν καὶ μελέτην εἰς νέας γεωλογικὰς ἐκζητήσεις, ἡμέραν δέ τινα ἀνεφώνησαν «Εὑρήκαμεν! εὑρήκαμεν!» Ἀλλὰ τίνες οἱ ἀνακαλυφθέντες οὗτοι ἐπιστημονικοὶ θησαυροί;

Ὁ Engis ἀνεκάλυψεν ἔν τινι σπηλαίῳ τῆς Ἑλβετίας ἀπολιθωθὲν κρανίον μὴ ἔχον, κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ δαρβινισμοῦ,

οὔτε τοὺς χαρακτῆρας τῶν κρανίων τῶν πιθήκων οὔτε τοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἑτέρου τινὸς μεσάζοντος ἀνθρωποειδοῦς ζώου ἐξ οὗ παρήχθη ὁ ἄνθρωπος. Πλὴν μετὰ μικρὸν χρόνον μυρία παρουσιάσθησαν κρανία τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Αὐστραλίας μηδόλως διαφέροντα τοῦ ἀπολιθωθέντος, ὁ δὲ ἀνατόμος Lucae ἀπέδειξεν ὅτι τὸ κρανίον τοῦτο ἔχει τὴν αὐτὴν προτομὴν τοῦ ὀνομαστοῦ ἑλληνικοῦ κρανίου τοῦ Blumenach.

Πολὺν ἤγειραν κρότον οἱ ὑλοδοξοῦντες κατὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ ἐν Neanderthal σκελετοῦ, ὁ δὲ Huxley διεσάλπισεν ὅτι ἐξευρέθη ἐπὶ τέλους τὸ μεσότοιχον μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ πιθήκου. Ἀλλ' ὁ Schaafhanssen διετράνωσεν ὅτι ὁ σκελετὸς οὗτος οὐδόλως διαφέρει πολλῶν σκελετῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐνδεικνυόντων μὲν παθολογικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ συνήθων καὶ γνωστῶν, τὴν γνώμην δὲ ταύτην πάντες οἱ ἀνατόμοι καὶ λοιποὶ φυσιοδίφαι ἠσπάσθησαν. «Ὁ καθηγητὴς Schaafhanssen, λέγει ὁ Lyell, ἀπέδειξεν ὅτι ὁ τοῦ Neanderthal σκελετὸς οὐδόλως τῶν συνήθων ἀφίσταται καὶ ὅτι οὐδαμῶς ἀποτελεῖ τὸ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ πιθήκου μεταίχμιον». Ὁ δὲ Βίρχοφ ἐπιληφθεὶς τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀπολιθωμένων κρανίων καὶ σκελετῶν, «τὰ παλαιότατα κρανία, ἔγραφεν, οὐδόλως δεικνύουσι τεκμήρια τῆς ὑποδεεστέρας αὐτῶν καταγωγῆς, οὐδὲ κἂν ὁ τοῦ ἀγρίου χαρακτὴρ ἔν τισι τούτων ὁριστικῶς ἐμφαίνεται· μόνον τὸ τοῦ Neanderthal ἐμποιεῖ τὸ πρῶτον τοιαύτην ἐντύπωσιν, πλὴν τοῦτο ἀπεδείχθη ἤδη ὡς παθολογικὴ μόρφωσις». Καὶ ὁ Natzel μετὰ μακρὰν καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν καὶ ἀνάλυσιν τῶν ἀνακαλυφθέντων κρανίων καὶ τῶν γενομένων ἐρευνῶν συνεπέρανεν ὡς ἑξῆς· «ἡ ἐλπὶς τῆς ἐκ τῶν προϊστορικῶν σκελετῶν ἐπιβεβαιώσεως καὶ ἐξακριβώσεως τῆς ἐκ τῶν ἀλάλων ἀνθρωπογονίας ὁλοσχερῶς ἐματαιώθη».

Ἡ ἐν Στουτγάρδῃ συνελθοῦσα κατὰ τὸ 1871 σύνοδος τῶν ἀνθρωπολόγων ἔθετο πρὸς συζήτησιν τὸ ἐπεγειρόμενον ζήτημα

ὡς ἐκ τῆς εὑρέσεως κρανίων μικροκεφάλων. Ὁ καθηγητὴς Λούσκα ἐποιήσατο ἔναρξιν τῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων παραστήσας κρανίον τῆς μικροκεφάλου Μαργαρίτας Von Stetter πρὸ μικροῦ ἀποθανούσης ἐν ἡλικίᾳ δέκα ὀκτὼ ἐτῶν. Ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος οὗτος ἦτο ἀπολιθωμένος ἤθελε θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν δαρβινιστῶν ἀνήκων εἰς ἀνθρωποειδὲς ζῷον, ὡς ἔχων μὲν τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα ἀλλ' ὢν μικρότερος τοῦ γορίλλα καὶ κατά τινας ἰδιότητας πρὸς τὸ κρανίον τούτου παρεμφερής. Ὁ σοφὸς καθηγητὴς λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τοῦ παρουσιασθέντος κρανίου ἀνήρεσε τὴν περὶ πιθηκοειδοῦς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαν, μετ' αὐτοῦ δὲ συνεφώνησαν καὶ οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὰς συζητήσεις Ἔσκερ καὶ Γέγερ.

Πεισθέντες οἱ ὑλοδοξοῦντες ὅτι αἱ παλαιοντολογικαὶ ἔρευναι ἀντὶ νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς ἰδέας των ἐξήλεγχον τὰς παραδοξολογίας των, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν ζώντων, καὶ δὴ ὁ Ἔκελ ἐβεβαίου ὅτι κατὰ πληροφορίας ἃς ἠρύσθη παρά τινος λογίου, μεταξὺ τῶν φυλῶν τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ζῶσιν ἔτι πιθηκοειδῆ ἀνθρωπάρια ἐνδιαιτώμενα ἐπὶ τῶν δένδρων καὶ ἀγνοοῦντα ὅλως τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός. Ὁ ἀκάματος περὶ τὰς ἐκζητήσεις ταύτας Peschel, ὁ τὴν ὑφήλιον περιελθών, διεβεβαίωσεν ὅτι, «τοιαῦτα ὄντα ἐν πιθηκοειδεῖ καταστάσει οὔτε παρ' ἐμοῦ οὔτε παρ' ἄλλου περιηγητοῦ εὑρέθησαν»· ὁμιλήσας δὲ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἔκελ ἀναφερομένου λογίου ἔμαθεν ὅτι αἱ πληροφορίαι του ἐβασίζοντο ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων δούλου τινος Ἀφρικανοῦ διηγουμένου πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι εἶδεν οὐραγκουτάγκους διὰ ῥοπάλων φονεύσαντας ἐλέφαντα! Ἀλλὰ καὶ τοὺς μύθους τούτους ἐξήλεγξεν ὁ ἐντομολόγος Möhniche ἀπαντῶν εἰς τὰς βεβαιώσεις τοῦ Ἔκελ. «Ἐγώ, λέγει, καί τοι πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν περιηγούμενος, οὐδὲ ἴχνος τοιούτων ὄντων ἀπήντησα μεταξὺ τῶν μαύρων ἀγρίων τῶν τὰ ἐνδότερα τῆς Μαλαϊκῆς

Χερσονήσου οἰκούντων. Οὐδὲ ἀπήντησα λαοὺς ἄνευ γνώσεως καὶ χρήσεως τοῦ πυρὸς καὶ ἄλλων ἐργαλείων ἔν τινι χώρᾳ τῶν Ἰνδοσινικῶν καλουμένων χωρῶν· οὐδὲ ἐν τῇ Ἀφρικῇ ὑπό τινος ἐπιστήμονος περιηγητοῦ εὑρέθησαν τοιαῦτα πιθηκοειδῆ ἀνθρωπάρια».

Ποῦ εἶνε λοιπόν, ἐρωτῶμεν καὶ πάλιν, τὰ μεσάζοντα εἴδη καὶ αἱ ποικιλίαι τὰ χρησιμεύσαντα ὡς μεταίχμια καὶ ὡς μεταβατικαὶ τροποποιήσεις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον εἶδος; Οὔτε ὑπάρχουσι σήμερον οὔτε ὑπῆρχον κατὰ τὸ παρελθὸν οὔτε ἴχνος ἐξευρέθη διὰ τῶν παλαιοντολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκζητήσεων· δὲν ὑπάρχουσι δὲ οὔτε ὑπῆρξαν οὔτε ἐξευρέθησαν, διότι οὐδέποτε εἶδον τὸ φῶς, διότι ἡ φύσις συντηρεῖ τὴν ἀδιάσπαστον φυσιολογικὴν ἑνότητα παντὸς εἴδους, οὐδέποτε δὲ οὔτε αὐτομάτως παρήγαγεν ἓν εἶδος ἀπὸ ἑτέρου οὔτε τοιαύτην ἐπέτρεψε μεταβολὴν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βιομηχανίαν. Ποῦ εἶνε λοιπὸν τὰ ἴχνη τὰ μαρτυροῦντα τὴν παρέκβασιν τῶν εἰδῶν καὶ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἑτέρου ἐναντίον τοῦ ὑφισταμένου καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας λειτουργοῦντος φυσικοῦ νόμου, καὶ τίς ἡ ἔνδειξις ἢ τὸ τεκμήριον τῆς ἀπὸ τοῦ πιθήκου καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου;

Ἐὰν τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπευθύνητε πρὸς τοὺς παραφθείραντας καὶ νοθεύσαντας τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Δάρβιν ὑπόθεσιν ὅπως κλονίσωσι τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις ἢ πρὸς ἕνα τῶν φιλεπιδεικτικῶν σοφίας καὶ ἐπιστήμης, θὰ μειδιάσωσι καὶ θὰ οἰκτείρωσι τὴν ἀμάθειάν σας. Ἐὰν ὅμως τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν ἀπευθύνητε πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἡ ἀπάντησις θὰ ἦνε πάντη διάφορος. «Ὁμολογῶ, ἔλεγεν ὁ Δάρβιν, ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις αὗται εἶνε βεβαίως σπουδαιόταται, εἶνε μάλιστα τοιαύτης βαρύτητος καὶ σπουδαιότητος ὥστε διάσημοι παλαιοντολόγοι οἷοι ὁ Ἀγαζίζ, ὁ Barraude, ὁ Pictet, ὁ Falconer ὡς καὶ οἱ ἐπιφανεῖς γεωλόγοι Murchisson, Sedwich καὶ ἕτεροι ὁμοφώνως

καὶ μετὰ πολλῆς δυνάμεως ὑπεστήριξαν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν». Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δάρβιν κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν τὸν Ἀγαζίζ, ἀκούσωμεν τὰς περὶ δαρβινείου θεωρίας δοξασίας του, ἃς καὶ οἱ λοιποὶ ὁμοφώνως ὑποστηρίζουσιν· ἃς ἐλπίσωμεν δὲ ὅτι τὴν ἀμάθειάν του δὲν θὰ οἰκτείρωσιν οἱ τῶν Ἀθηνῶν δαρβινισταί.

Ὁ Λουδοβῖκος Ἀγαζίζ, πλουτίσας τὴν Εὐρώπην διὰ σπουδαίων ζωολογικῶν ἔργων καὶ παλαιοντολογικῶν ἀνακαλύψεων, προσεκλήθη εἰς τὸν Νέον Κόσμον κατὰ τὸ ἔτος 1849 ὅπως καθέξῃ ἕδραν Φυσικῆς Ἱστορίας· τὴν πρόσκλησιν μετ' ἀγαλλιάσεως ἀπεδέξατο. Τὸ ἐν Εὐρώπῃ ἐπιστημονικὸν στάδιόν του ἦτο περιφανές, ἡ δὲ θέσις του δὲν ἐπρόκειτο νὰ καταστῇ περιφανεστέρα ἐν Ἀμερικῇ, ἀλλ' ὁ Ἀγαζίζ ἀποδεξάμενος τὴν πρόσκλησιν ἀπέβλεψεν εἰς τὰ χορηγούμενα πρὸς αὐτὸν μέσα πρὸς ἐπέκτασιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν του. Οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν φυσιοδιφῶν διέθετο τοσαῦτα μέσα ὅσα οἱ Ἀμερικανοὶ ἐχορήγησαν πρὸς διευκόλυνσιν καὶ ἐπιτυχίαν τῶν ζωολογικῶν καὶ παλαιοντολογικῶν τοῦ Ἀγαζίζ ἐκζητήσεων· πλῆθος ἐπιστημόνων ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας του, ἕκαστος δὲ ἐθεωρεῖτο μέγα τιμώμενος ἐὰν συμπεριελαμβάνετο μεταξὺ τῶν ἀκολούθων του εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ὁδοιπορίας καὶ εἰς τὰ ἔργα εἰς ἃ ἐπεδίδετο· κατὰ τὸ ἔτος 1859 ἀνηγέρθη ἐν Cambridge εὐρύτατον οἰκοδόμημα ἐν ᾧ κατετίθεντο αἱ παλαιοντολογικαὶ αὐτοῦ συλλογαί· αἱ ἐτήσιοι χορηγίαι τοῦ μουσείου τούτου ἀνήρχοντο κατὰ τὸ ἔτος 1871 εἰς φράγκα 860,000, εἰς τὴν γενομένην δὲ ἔκθεσιν κατὰ τὸ ἔτος 1872 ὁ Ἀγαζίζ ἔλεγε· «τὸ μουσεῖόν μας περιέχει τὰς πλουσιωτέρας τοῦ κόσμου συλλογὰς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως». «Ὁ Ἀγαζίζ, ἔλεγεν ὁ Βύχνερ, εἶνε ὁ περιφανέστερος τῶν ζώντων φυσιοδιφῶν», δαρβινιστὴς δὲ τῆς Ἰταλίας, ἔγραφεν, «ἡ γνώμη τοῦ Ἀγαζίζ ἀντισταθμίζει τὴν γνώμην ὅλης ἀκαδημίας φυσιοδιφῶν». Τοιούτου ἀνδρὸς τὰς κρίσεις ἐπικαλούμεθα ἤδη.

« Σέβω μεγάλως τὸν Δάρβιν διὰ τὰς γενομένας ὑπ' αὐτοῦ σπουδαίας ἐπιστημονικὰς ἐκζητήσεις, ἀλλὰ τὸ καθῆκον καὶ αἱ πεποιθήσεις μου ἐπιβάλλουσί μοι νὰ ἐμμείνω ἐπὶ τῶν ἀντιρρήσεων ἃς φέρω κατὰ τῆς διδασκαλίας του. Ἡ θεωρία τοῦ Δάρβιν ἀντίκειται εἰς τὰς ὀρθὰς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μεθόδους, πρόκειται δὲ νὰ ἐπιφέρῃ ὀλεθρίας ζημίας εἰς τὴν πρόοδον αὐτῶν. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Δάρβιν δὲν ἐκπηγάζει ἀπὸ τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων, ἀλλ' εἶνε θεωρία ἐκ τῶν προτέρων ἐπινοηθεῖσα καὶ ἀντιτασσομένη εἰς ἀρχὰς ὁριστικῶς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀποδεχθείσας. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς οὐδὲν γεγονὸς ἀναφέρεται καὶ οὐδὲν ἴχνος ἐξευρέθη χορηγοῦν τὴν ἐλαχίστην ἔνδειξιν τῆς μεταμείψεως τῶν εἰδῶν καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Ἅπασαι αἱ νεώτεραι ἐκζητήσεις ἐπεβιβαίωσαν τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κουβιέ, κατέδειξαν δὲ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου περὶ τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. Αἱ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης βιομηχανίας παραγόμεναι ποικιλίαι τῶν ζώων οὐδόλως ἀποδεικνύουσι τὸ ἐφικτὸν τῆς ὁρμεμφύτου μεταβολῆς τοῦ ἑνὸς εἴδους εἰς ἕτερον, ἀπ' ἐναντίας δὲ νέον προσθέτουσι κῦρος εἰς τὴν πεποίθησιν τῆς δημιουργίας τῶν εἰδῶν ὑπὸ ὑπερφυσικοῦ αἰτίου. Μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖ ὡς ἀξίωμα τὴν γένεσιν τοῦ ὁμοίου ἀπὸ τὸ ὅμοιον καὶ τὸ ἀμετάβλητον τοῦ εἴδους διὰ τοῦ ὑφισταμένου φυσιολογικοῦ συνδέσμου. Ἀγνοῶ ἀληθῶς τίνα εἰσὶ τὰ γεγονότα ἐφ' ὧν ἡ δαρβίνειος θεωρία πρόκειται νὰ στηριχθῇ καὶ ποῖον εἶνε τὸ ἔρεισμα τῆς βεβαιώσεως τῆς παραλλαγῆς καὶ μεταμείψεως τῶν ἐπιγόνων ἑνὸς εἴδους. Αἱ ποικιλίαι τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους εἶνε ἀναρίθμητοι, ἀλλ' οὐδεμία τούτων παρεκβαίνει τῶν χαρακτήρων τοῦ εἴδους. Παρετήρησα 27,000 κογχυλῶν καὶ δὲν ἀπήντησα μίαν πρὸς τὴν ἄλλην ὁμοιάζουσαν ἀκριβῶς ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις τῆς μορφῆς,

ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν εὗρον παρεκβαίνουσαν τῶν χαρακτήρων τοῦ εἴδους ἢ ὑπεμφαίνουσαν ἀβεβαιότητά τινα περὶ τῶν ὁρίων τούτου. Τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ παρατηρήσεις μᾶς ἀπομακρύνουσι τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ μᾶς ὁδηγοῦσιν εἰς ὑπερτάτην Νόησιν ἀποκαλυπτομένην καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἐξαισίας τῶν ἀτόμων ποικιλίας καὶ τῆς ἀναλλοιώτου τῶν εἰδῶν συντηρήσεως » [1]).

Περαιοῦντες τὴν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μελέτην τῆς δαρβινείου θεωρίας, συμπεραίνομεν διὰ τῶν λόγων ἑτέρου φυσιοδίφου ὑπὸ τοῦ Δάρβιν καταταχθέντος μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων.

« Ἡ δαρβίνειος θεωρία ἀναδείκνυται ἐκ διαμέτρου ἐναντία τῶν ἀρχῶν τῆς ζωολογίας καὶ φυσιολογίας. Ἡ ἀποδιδομένη ὑπὸ τοῦ Δάρβιν μεταμείψεως ἐνέργεια εἰς τὴν φυσικὴν διαλογὴν διαψεύδεται ὑπὸ πάντων τῶν γνωστῶν γεγονότων» [2]).

Δ'.

Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πίθηκος.

Θεωρία ὑπὸ μὲν τῶν αὐτουργῶν αὐτῆς προτεινομένη ὡς ἁπλῆ ὑπόθεσις, ὑπὸ δὲ τῶν σοφῶν τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων ἀπορριπτομένη, διαψευδομένη δὲ ὑπὸ τῶν πραγμάτων καὶ εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀντιστρατευομένη, δύναται μὲν νὰ ἐκθαμβώσῃ ἐπὶ μικρὸν τοὺς μὴ ἐπισταμένως αὐτὴν μελετῶντας, ἐφ' ὅσον ὅμως οἱ νόμοι τῆς φύσεως δὲν μεταβάλλονται καὶ τὰ γεγονότα μαρτυροῦσι περὶ τῆς πλάνης αὐτῆς, πᾶσα περαιτέρω

---

[1]) Agassiz — De l'espèce.

[2]) Pictet — Bibliothèque universelle de Génève — Mars 1860.

συζήτησις καὶ ἀνασκευὴ εἶνε ἄσκοπος καὶ ματαία. Ἀφοῦ τὸ ἀνυπόστατον καὶ παράλογον τῆς δαρβινείου θεωρίας ἀπεδείχθη διὰ τῶν μαρτυριῶν ἐπιφανεστάτων ἐπιστημόνων, περιττὸν εἶνε νὰ προσαχθῶσι κατ' αὐτῆς νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα· ἀλλὰ καὶ δικαίωμα ἔχω καὶ καθῆκον ἅμα νὰ ἐγείρω ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ νοὸς διαμαρτυρίαν κατὰ δοξασίας ἐξομοιούσης τὸ ἐπὶ τῆς Γῆς ἴνδαλμα τῆς αἰωνίου Σοφίας πρὸς τὰ κτηνώδη πλάσματα.

Τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀδελφότητος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ πιθήκου ἢ τῆς ἀπὸ τούτου καταγωγῆς τοῦ ἑτέρου, ἐξεζήτησαν οἱ δαρβινισταὶ εἰς τὴν ἐνυπάρχουσαν ὅπωθεν ὁμοιότητα μεταξὺ τῶν δύο τούτων ζωϊκῶν ὄντων, διὰ δὲ τῶν ἐξ αὐτῆς τεκμηρίων ἐπεχείρησαν νὰ ἐπισκοτίσωσι τὸ διαχεόμενον ὑπὸ τῶν γεγονότων ἁπλετον φῶς καὶ νὰ κατισχύσωσι τῆς ἀκαταβλήτου τῶν φυσικῶν νόμων δυνάμεως. Καὶ δὴ οἱ πόδες καὶ τὰ χείλη, οἱ μυῶνες καὶ τὰ νεῦρα, αἱ τρίχες καὶ οἱ ὄνυχες μετ' ἐπιστασίας ἐμελετήθησαν, διϋλίσθησαν καὶ συμπαρεβλήθησαν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς διατυμπανιζομένης ὁμοιότητος. Ἀληθῶς τὸ τρίχωμα τοῦ πιθήκου καὶ τὸ λεῖον τοῦ ἀνθρωπίνου δέρματος, ἡ ἔλλειψις οὐρᾶς ἐξ ἑνὸς τῶν συμπαραβαλλομένων, ἡ ὀρθοβασία τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ταύτης μορφωθέντες πόδες, ἡ διάπλασις καὶ ἐσωτερικὴ τοῦ ἐγκεφάλου κατασκευή, αἱ σκοπίμως πρὸς ἐλευθέραν καὶ τεχνικὴν χρῆσιν δημιουργηθεῖσαι χεῖρες, ἡ ἔναρθρος φωνὴ καὶ ὁ μετὰ νοητοῦ κόσμου ἀκαταλήπτως συνδεόμενος λόγος ἦσαν σπουδαῖα καὶ ἀνυπέρβλητα προσκόμματα πρὸς εὐόδωσιν τῆς συμπαραβολῆς· ἀλλ' ἡ ἀκένωτος πηγὴ τῶν μυθολογικῶν ἐπινοήσεων καὶ τὰ τερατώδη τῆς νέας πίστεως δόγματα συνεπλήρωσαν εὐκόλως τὸ μέγα χάσμα τῆς ἀβύσσου, τὸ διαχωρίζον καὶ αὐτὰ τὰ σώματα τῶν δύο παραβαλλομένων ὄντων. Αἱ διαφοραὶ εἶνε μέγισται, εἶπον, καὶ σπουδαῖαι, ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει διότι ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ πιθήκου δὲν εἶνε εὐθεία καὶ

ἄμεσος. Πρὸ τῆς γενέσεως ταύτης παρήχθησαν μυριάδες μυριάδων πιθηκοειδῶν εἰδῶν, ἄτινα μικρὸν κατὰ μικρὸν προσελάμβανον ἀνθρωποειδεῖς χαρακτῆρας, μέχρις οὗ παρήχθη τὸ κατὰ Δάρβιν «θαῦμα καὶ δόξα τοῦ Κόσμου», ὁ ἄνθρωπος. Καὶ περὶ μὲν τῶν μυθολογουμένων τούτων εἰδῶν τῶν μὴ καταλιπόντων ἴχνος τῆς ὑπάρξεώς των ἐπὶ τῆς Γῆς ἠκούσαμεν τὰς ἐπαγγελίας τῶν διασήμων γεωλόγων, περὶ δὲ τοῦ δόγματος τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πίθηκον ὀλίγα θὰ εἴπω ἀναπτύσσων τὴν κατ' αὐτοῦ διαμαρτυρίαν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Προκειμένου περὶ συμπαραβολῆς δύο ζωϊκῶν ὄντων ὅπως ἐκ τῶν ἐξαγομένων ταύτης ἀκριβωθῇ ἐὰν εἰς τὸ αὐτὸ ἀνήκουσι βασίλειον ἢ εἰς τὸ αὐτὸ γένος, πρέπει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ν' ἀπευθύνωμεν τὰς παρατηρήσεις μας ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν χαρακτήρων καὶ τῶν ἰδιορρύθμων γνωρισμάτων ἑνὸς ἑκάστου τῶν συμπαραβαλλομένων, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ ὅλως δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη. Ἀναλυομένων τῶν συστατικῶν στοιχείων λίθου καὶ δένδρου ἐλαχίστη θὰ ἐξευρεθῇ χημικὴ μεταξὺ αὐτῶν διαφορά, ἀλλ' οὐδεὶς βεβαίως θὰ εἴπῃ ὡς ἐκ τούτου ὅτι λίθος καὶ δένδρον εἰς τὸ αὐτὸ ἀνήκουσι βασίλειον, καθόσον ἐκτὸς τῆς χημικῆς αὐτῶν συστάσεως οὐσιώδης τοῦ δένδρου χαρακτὴρ εἶνε ἡ φυτικὴ ζωή, ἧς στερεῖται ὁ λίθος· ὁμοίως, ἀναλυομένων τῶν σωματικῶν στοιχείων δένδρου καὶ κτήνους, ἐλαχίστη ἢ καὶ οὐδεμία θὰ ἐκπηγάσῃ μεταξὺ αὐτῶν χημικὴ διαφορά, ἀλλ' οὐδεὶς ὡς ἐκ τούτου θὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀμφότερα εἰς τὸ αὐτὸ κατατάσσονται βασίλειον, τοῦ κτήνους αὐτοκινουμένου καὶ πεποικισμένου δι' ἐνστίκτων καὶ ἄλλων ὀργανικῶν λειτουργιῶν, ὧν στερεῖται τὸ δένδρον. Ἤδη πρόκειται νὰ συμπαραβληθῇ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν πίθηκον, οἱ δὲ δαρβινισταὶ πολλὰς ἀνευρίσκουσιν ὁμοιότητας τῆς τε μορφῆς καὶ κατασκευῆς τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος τοῦ πρώτου πρὸς τὰς τοῦ δευτέρου. Ἔστω· λησμονήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὰς

παμμεγίστας διαφορὰς τῶν σωμάτων τῶν δύο τούτων ὄντων, ἃς ἐπιφανεῖς ὥρισαν ἀνατόμοι καὶ ἐξ ὧν ἠρύσθησαν τὴν ἀπόδειξιν τῆς διαφορᾶς τοῦ γένους αὐτῶν [1]). Ὑποθέσωμεν τὴν πλήρη τῶν σωμάτων ὁμοιότητα καὶ ἴδωμεν ἐὰν ἐκ ταύτης δυνάμεθα λογικῶς νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο συμπαραβαλλομένων ὄντων καὶ περὶ τῆς ταυτότητος γενέσεως ἢ καταγωγῆς.

Ὁ Δάρβιν δοξάζει ὅτι τὸ ἰδιόρρυθμον τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα ἀπὸ τῶν λοιπῶν ζώων εἶνε τὸ αἴσθημα τῆς ἠθικότητος τὸ συνοψιζόμενον εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος. Ὁ Quatrefages προστίθησιν εἰς τοῦτο καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα· ἕτεροι θεωροῦσιν ὅτι τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ὁ ἐνδιάθετος καὶ ἔναρθρος λόγος, καὶ ἄλλοι πάλιν τὸ δημιουργικὸν τῆς διανοίας του καὶ τὸ προοδευτικὸν αὐτοῦ καθ' ὅλας τὰς φάσεις τῆς πνευματικῆς καὶ σωματικῆς αὐτοῦ ἐνεργότητος. Ἀλλ' εἴτε ἓν τούτων εἴτε ἅπαντα συλλήβδην ἀπαρτίζουσι τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας καὶ τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ κτήνους εἶνε ὅλως ἀδιάφορον, οὔσης πάντοτε παραλόγου πάσης συμπαραβολῆς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κτήνους, στερουμένου τούτου παντὸς ἴχνους ἐκ τῶν οὐσιωδῶν χαρακτήρων καὶ γνωρισμάτων τοῦ πρώτου.

Ὁ Δάρβιν πολλοὺς συντάξας τόμους πρὸς ἐπεξήγησιν τῶν ὑφισταμένων διαφορῶν μεταξὺ τῶν δακτύλων καὶ τῶν ὀνύχων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιθήκου, μόλις ὀλίγους ἀφιέρωσε λόγους πρὸς ἐπεξήγησιν τῆς θεμελιώδους καὶ ῥιζικῆς διαφορᾶς τῆς προκυπτούσης ἐκ τῆς ἐν τῷ πιθήκῳ παντελοῦς ἐλλείψεως τοῦ

---

[1]) Περὶ τῶν μεγίστων ἀνατομικῶν καὶ φυσιολογικῶν διαφορῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀπὸ τοῦ σώματος τῶν πιθήκων ὅρα τὰ συμπεράσματα τῶν ἐξόχων ἀνατόμων τῶν ὑπὸ τοῦ Σούγρα ἀναφερομένων ἐν τῷ πονήματί του περὶ Δαρβινισμοῦ Σελ. 100 καὶ ἑπ.

ἠθικοῦ συναισθήματος, τοῦ ἀποτελοῦντος, κατὰ τὴν ὁμολογίαν του, τὸ οὐσιωδέστατον τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα. Καὶ τίνες ἆρά γε εἶνε οἱ λόγοι οὗτοι; «Φαίνεταί μοι λίαν πιθανόν, ἔλεγεν ὁ Δάρβιν, ὅτι πᾶν κτῆνος πεπροικισμένον διὰ κοινωνικῶν ἐνστίκτων θὰ ἐδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ἐὰν αἱ νοητικαί του δυνάμεις ἀνεπτύσσοντο ὡς αἱ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοὐλάχιστον προσήγγιζον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τούτων» [1]). Παράδοξος ἀληθῶς λύσις σπουδαιοτάτου προβλήματος! Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα διανοίγει χάσμα τεράστιον μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κτήνους, ὁ δὲ Δάρβιν ὅπως πληρώσῃ αὐτὸ βεβαιοῖ ὅτι καὶ τὸ κτῆνος θὰ ἠδύνατο πιθανῶς νὰ συναισθάνηται τὸ καθῆκον, ἐὰν αἱ νοητικαὶ δυνάμεις του ἀνεπτύσσοντο ὡς αἱ τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν δηλαδὴ τὸ κτῆνος δὲν ἦτο κτῆνος! Ἀλλὰ καὶ καθ' ἣν ἡμέραν παρουσιάσητε ἡμῖν πίθηκον τεραστίας νοητικῆς ἀναπτύξεως, οὐδὲ τότε θὰ ἐπιλύσητε τὸ γιγαντῶδες πρόβλημα τὸ ἐπεγειρόμενον ἐκ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, ὅπερ ὑμεῖς αὐτοὶ ἀναγνωρίζετε ὡς τὸ θεμελιῶδες τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα, διότι τὸ καθῆκον δὲν εἶνε οὔτε φόβος τιμωρίας, οὔτε ἕξις ἢ συμπάθεια, οὔτε ψιλὸς τῆς διανοίας ὑπολογισμός. Τὸ καθῆκον εἶνε κόσμος ὁλόκληρος, ἀόρατος μὲν καὶ ἀσώματος ἀλλ' ὑπάρχων, ἐνεργῶν καὶ δεσπόζων, εἶνε ζωὴ ἰδιότυπος σφριγῶσα καὶ θείας αἴγλης ἀπαστράπτουσα, ἰδίους ἔχουσα χαρακτῆρας καὶ πηγάς, συμβαδίζουσα μὲν μετὰ τῆς νοήσεως ἀλλὰ μὴ ἐξηρτημένη ἐξ αὐτῆς. Τὸ καθῆκον εἶνε ἀπαύγασμα τῆς λειτουργίας δυνάμεων δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος μόνος πεπροίκισται, εἶνε ἡ ἐλευθερία περὶ τὴν ἐκλογήν, ἡ δύναμις τοῦ ἀνθίστασθαι εἰς τὰ ἔνστικτα καὶ εἰς τὰς ἀκαθέκτους τῆς φύσεως ὁρμάς, τὸ καθῆκον εἶνε ἡ ἀναίρεσις παντὸς ὑπολογισμοῦ συμφέροντος, ἡ αὐταπάρνησις καὶ ἡ ἐθε-

---

[1]) Δάρβιν — Περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου Κεφ. Γ'.

λοθυσία, εἶνε τὸ αὐτενεργὸν τῆς συνειδήσεως τὸ καθιστὸν τὸν ἄνθρωπον

. . . . un' alma sola
che vive e sente e sè in sè rigira.

Ἡ συνείδησις, ἡ ἐνοικοῦσα αὕτη ἀκτὶς τοῦ ἀπείρου ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγαθότητος, τοῦ καθήκοντος καὶ σταθμίζει ἅμα τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις καὶ ἀποφάσεις ἐνώπιον τῶν ἑαυτῆς ἀποκαλύψεων τῆς ἠθικότητος. Δὲν εἶνε τῷ ὄντι ἡ διάνοια ἡ τοὺς νόμους τῆς ἠθικότητος δημιουργοῦσα, ἀλλ' οὗτοι ἀποκαλύπτονται ἐν τῇ συνειδήσει κατὰ τρόπον ὅλως διάφορον καὶ ἀντίθετον τῶν ἐνστίκτων καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, διότι οὗτοι μὲν κατ' ἀνάγκην ἐπιβάλλονται καὶ τὸ κῦρος αὐτῶν φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς, οἱ δὲ ἐκ τῆς συνειδήσεως πηγάζοντες ἠθικοὶ νόμοι ἐκπληροῦνται ἢ παραβιάζονται κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἡ ἀπόλυτος τῆς βουλήσεως ἐλευθερία, ὅλως ἀνεξάρτητος τῶν νόμων τοῦ σώματος καὶ τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, εἶνε ὁ ἀπαράβατος ὅρος τῆς ὑποστάσεως τοῦ καθήκοντος, τοῦ θεμελιώδους τούτου γνωρίσματος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τὸ καθῆκον συμβαδίζει μετὰ τῆς εὐθύνης περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν, ἡ δὲ ἰδέα τῆς εὐθύνης εἶνε παραλογισμὸς, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἐλευθερία περὶ τὴν ἐκλογήν. Ὅθεν ἀποκάλυψις τοῦ καθήκοντος ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐλευθερία περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, ἰδοὺ αἱ βάσεις τῆς ἠθικότητος ὧν ἕνεκεν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ἁπλοῦν τοῦ γένους ἄτομον, ὡς πάντα τὰ λοιπὰ κτήνη, ἀλλὰ πρόσωπον ὑπεύθυνον δυνάμενον νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ ἔνστικτα καὶ φυσικοὺς νόμους, νὰ παλαίσῃ δὲ κατὰ τῶν ἰδίων παθῶν καὶ ὀρέξεων καὶ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως. Καὶ τὸ ἔξοχον καὶ ἐξαιρετικὸν τοῦτο ὄν, τὸ δεσπόζον ἐπὶ τῆς φύσεως, δὲν εἶνε δημιούργημα τῆς ποιήσεως ἢ ἰδεῶδες καὶ

μυθολογικὸν ἴνδαλμα, ἀλλ' εἶνε ἡ ζωὴ καὶ ἡ πραγματικότης· καλεῖται φιλόστοργος μήτηρ ἢ πατὴρ ἢ ἀδελφὸς ἢ πιστὸς φίλος, ἐὰν θυσιάζον τὰς ἰδίας ὀρέξεις καὶ τὰ ἴδια συμφέροντα ἀφιεροῖ ἑαυτὸ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν οἰκογενειακῶν καὶ φιλικῶν καθηκόντων· καλεῖται Λεωνίδας, ἐὰν ἐκτίθησιν ἑαυτὸ εἰς βέβαιον θάνατον ὅπως σώσῃ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος· καλεῖται Χριστόφορος Κολόμβος ἢ Βικέντιος Πάολας, ἐὰν παραδίδῃ ἑαυτὸ εἰς στερήσεις καὶ κινδύνους ὅπως ἐξυπηρετήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα· καλεῖται στρατηγὸς Γουρένος οὗτινος τὰ μέλη ἔτρεμον κατὰ τὴν ἔναρξιν πάσης μάχης· «τρέμεις, ἔλεγεν ἡμέραν τινὰ εἰς τὸ ἴδιον σῶμα, τρέμεις, σκελετέ· θὰ ἔτρεμες ὅμως περισσότερον ἐὰν ἐγνώριζες ποῦ σήμερον θὰ σὲ ὁδηγήσω». Τὸ ὂν τοῦτο φέρει τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων ὅσοι ἑκουσίως ἐγένοντο βορὰ τῶν τίγρεων καὶ τῶν λεόντων ἵνα μὴ ἀπαρνηθῶσι τὰς πεποιθήσεις των. Ἰδοὺ τίνα τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου· ἰδοὺ τίνων δυνάμεων ἴχνη ὤφειλον ν' ἀνιχνεύσωσιν οἱ δεινοὶ συζητηταὶ εἰς τὰ κτήνη καὶ εἰς τοὺς πιθήκους ὅπως κατά τι ἐλαττώσωσι τὸ τερατῶδες τῆς διδασκαλίας, δι' ἧς ἐναντίον τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῶν γεγονότων ἀγωνίζονται ν' ἀποκτηνώσωσι τὴν ἀνθρωπότητα.

Καὶ ἡ θρησκευτικότης; ἡ δύναμις αὕτη δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος μεταρσιοῦται εἰς ἰδεώδεις ὁρίζοντας καὶ προσεγγίζει εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀγαθότητα, ἐξ ἧς ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐφ' ἧς ἐπαναπαύεται; Καὶ τὸ προοδευτικὸν δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ νέους κόσμους, νέους ὁρίζοντας, νέας ὑπάρξεις;

Ῥίψατε ἐταστικὸν ἐπὶ τοῦ Σύμπαντος βλέμμα.

Ἡ Κτίσις ἅπασα διέπεται ὑπὸ σταθερῶν καὶ ἀναλλοιώτων νόμων. Ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ἡ γῆ, οἱ ἀστέρες, ἅπαν τὸ πλανητικὸν σύστημα κατά τε τὰς κινήσεις καὶ ἐξελίξεις αὐτῶν, τὸ φυτικὸν τοῦ ἡμετέρου πλανήτου βασίλειον, ὡς καὶ τὸ τῆς ζωῆς, ὑπόκεινται εἰς νόμους ἀναγκαίους, ἀκάμπτους, ἀμεταβλήτους. Αἱ

μετοικήσεις τῶν πτηνῶν καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ κτήνους εἶνε πάντοτε τὰ αὐτὰ καὶ οὐδέποτε ἠλλοιώθησαν, ζῶσι δὲ δοῦλα καὶ ἁλυσόδετα ἐντὸς τῆς σφαίρας ἣν ἡ φύσις διέγραψεν εἰς αὐτὰ ἅπαξ καὶ διὰ παντός. Τὰ ἄτομα διαφέρουσι κατὰ τὴν μορφήν, ἀλλὰ καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ὁμοιάζουσιν, ἕκαστον δὲ αὐτῶν γεννᾶται πλῆρες καὶ ἄρτιον πεπροικισμένον δι' ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἐνστιγματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς νοήσεως, οὗτινος εἶνε ἐπιδεκτικὸν τὸ εἶδος εἰς ὃ ἀνήκει· γνωρίζει δὲ χωρὶς νὰ ἐκμάθῃ πᾶν ὅ,τι εἶνε ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τοῦ εἴδους του καὶ πρὸς πλήρωσιν τῆς ἐν τῇ φύσει ὁρισθείσης ἀποστολῆς του. Αἱ μέλισσαι παράγουσι σήμερον τὸ μέλι ὡς παρῆγον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους, αἱ δὲ νεώτεραι δὲν εἶνε ἧσσον πεπειραμέναι τῶν πρεσβυτέρων. Ἡ ἱστορία τῶν ζώων εἶνε ἡ φυσικὴ αὐτῶν ἱστορία μὴ διαφέρουσα κατὰ τόπους καὶ χρόνους· τὰ πτηνὰ κατασκευάζουσι τὰς φωλεάς των μετὰ θαυμασίας τέχνης ἣν ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν γεννώμενα, ἡ δὲ σημερινὴ κατασκευὴ οὐδόλως διαφέρει τῆς πρὸ πολλῶν χιλιάδων ἐτῶν. Οἱ μύρμηκες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, τὰ αὐτὰ ἔχουσιν ἔνστικτα, τὰς αὐτὰς ἕξεις, τὸν αὐτὸν νοήσεως βαθμόν. Ἐν μέσῳ ὅμως τῆς παγκοσμίου ταύτης ἀποκρυσταλλώσεως καὶ ἀκαμψίας τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐνστιγματικοῦ βίου, μία, ἀλλὰ μία καὶ μόνη διαλάμπει ἐξαίρεσις. Ὃν χειραφετούμενον ἀπὸ τῶν καθολικῶν τῆς φύσεως νόμων, κατὰ τοὺς ἰδιορρύθμους αὐτοῦ χαρακτῆρας καὶ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα, πεπροίκισται διὰ τῆς δυνάμεως τῆς μεταβολῆς, τῆς ἀναπτύξεως καὶ βελτιώσεως ἑαυτοῦ καὶ πάντων τῶν περὶ ἑαυτὸ καὶ τῆς ἀπεριορίστου προόδου καὶ τελειοποιήσεως. Καὶ ἡ δύναμις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶνε ἐνστιγματικὴ, δὲν εἶνε εἷς τῶν συνήθων νόμων τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου, οὐδὲ ὁρμεμφύτως ἀνελίσσεται ὡς οἱ ἀναγκαῖοι τῆς φύσεως νόμοι,

ἀλλ' ἤρτηται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας καὶ κυριαρχικῆς τοῦ ἀτόμου βουλήσεως. Ἕκαστος, θέλων, ἐγκαταλείπει τὴν ἐξαισίαν ταύτην δύναμιν εἰς νέκρωσιν καὶ ἀποχαύνωσιν ἢ ἐπωφελούμενος αὐτῆς τελειοποιεῖται καὶ προοδεύει. Ἕκαστον ἄτομον ἐξετάζει καὶ κρίνει, προτίθεται σκοπόν τινα ἴδιον, ἐκλέγει τὰ μέσα, τίθησι ταῦτα ἐν ἐνεργείᾳ καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ προταθέντος σκοποῦ, καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ διὰ τῆς αὐτομάτου τῶν νόμων τῆς φύσεως λειτουργίας, ἀλλ' ἀνεξαρτήτως, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐναντίον τῆς διευθύνσεως τούτων· διότι ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον διευθύνει τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ συνδυάζει αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὡς δεσπόζων καὶ κυρίαρχος τίθησι πολλάκις εἰς πάλην καὶ σύγκρουσιν παραλύων τὴν δύναμιν τοῦ ἑνὸς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἑτέρου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Θέλει νὰ περιπατήσῃ ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἡ δὲ φύσις ἀνθίσταται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην, καὶ ὁ ἄνθρωπος κόπτει δένδρον δι' οὗ καὶ προπαρασκευάζει σχεδίαν ἢ ναυπηγεῖ πλοῖον, δι' οὗ διατρέχει τὰς θαλάσσας καὶ τοὺς ὠκεανοὺς κατευθυνόμενος πρὸς γνωστὰς καὶ ἀγνώστους χώρας, ὧν τὴν ὕπαρξιν ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν ἡ διαβλέπουσα πέρα τῶν ὁρωμένων διάνοιά του. Οἱ ἄνεμοι ἀνθίστανται εἰς τὰς κινήσεις τοῦ πλοίου του, ἀλλ' ὑποζεύξας τὴν δύναμιν τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ταύτην διευθύνας πρὸς κατανίκησιν τῶν ἀνέμων περιΐπταται ἀκωλύτως ἐπὶ τῶν ὑδάτων κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας του. Κεραυνὸς καταπεσὼν ἐφόνευσε τὸ τέκνον του, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος κατεσκεύασεν ἐργαλεῖον δι' οὗ κατενίκησε τὴν καταστρεπτικὴν τοῦ κεραυνοῦ δύναμιν· μὴ περιορισθεὶς δὲ εἰς τοῦτο κατέστη κύριος τῆς ἀπειλούσης τὴν ζωήν του δυνάμεως, ὑπέταξεν αὐτὴν εἰς τὰς θελήσεις του καὶ κατέστησε δούλην καὶ ὑπηρέτιδα, μεταβιβάζουσαν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἰδέας του ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς γῆς. Συναισθάνεται ὅτι εἶνε κύριος καὶ βασιλεὺς ἐπὶ

*

τῆς γῆς καὶ ἀποφασίζει νὰ κατασκευάσῃ ὄντα ἀναγνωρίζοντα τὴν ἀποκλειστικὴν αὐτῶν ἀρχὴν καὶ ὑπόστασιν ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ τῆς χειρός του. Θέλει νὰ δημιουργήσῃ· λαμβάνει τεμάχιον λίθου, ἀποτυποῖ ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀκτῖνας τῆς φαντασίας, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθῶν του, καὶ ἡ ὕλη καθίσταται ἀγνώριστος καὶ τὸ ὁρατὸν ἀφανίζεται πρὸ τοῦ ἀοράτου, καὶ δημιουργεῖ τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Ἅγιον Πέτρον, τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου καὶ τὸν Μωϋσέα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, καὶ δημιουργεῖ τὴν Θεοτόκον τοῦ Ῥαφαήλου καὶ τὴν Ἐλπίδα τοῦ Guido. Ἀπαιωρούμενος τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἁπτοῦ κόσμου, ἐπὶ δὲ τῶν πτερύγων τῆς φαντασίας περιϊπτάμενος, δημιουργεῖ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὁμήρου καὶ τὴν Θείαν Κωμῳδίαν τοῦ Δάντου, ἢ τὰς ἁρμονίας τοῦ Beethoven καὶ τοὺς μελῳδικοὺς τοῦ Βελλίνη φθόγγους. Καὶ δὲν περιορίζεται εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων οὐδὲ ἀρκεῖται εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας, ἀλλὰ θέλει νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων, νὰ διαγνώσῃ δὲ καὶ βελτιώσῃ τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ βίον τὸν διαχωρίζοντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς λοιπῆς Κτίσεως, θέσας δὲ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ μετώπου, ποδηγετούμενος ὑπὸ τῶν ἐμπνευστικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ἀναλύων καὶ συναρθρῶν πάσας τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ ἐνοράσεις, εἰσπηδᾷ ἐντὸς τοῦ ὠκεανοῦ τῶν αἰωνίων προβλημάτων καὶ καλεῖται Πλάτων ἢ Ἀριστοτέλης, Βερουλάμιος ἢ Κάντιος ἢ Βίκος ἢ Ἔρδερ ἢ Καρὸ ἢ Ἰούλιος Σιμών.

Οἱ δαρβινισταὶ διδάσκουσιν ὅτι ἡ φύσις ἐνεργεῖ πάντοτε δι' ἀνεπαισθήτων καὶ ὅλως ἀφανῶν καὶ μακροχρονίων παραλλαγῶν καὶ ἐξελίξεων· ὅτε δὲ ἡμεῖς μάτην ἐκζητοῦμεν τας ὑποτιθεμένας ἀλλοιώσεις τῶν εἰδῶν, ἀδυνατεῖτε, μᾶς λέγουσι, ν' ἀνιχνεύσητε τὰ ἴχνη τούτων, καθ' ὅσον ἡ φύσις οὐδέποτε προβαίνει δι' αἰφνιδίων μεταβολῶν καὶ ἁλμάτων ἀπολειπόντων αἰσθητὰ καὶ προφανῆ σημεῖα τῶν ἐνεργειῶν της. Ἔστω· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος

ἐξανίσταται κατὰ τοῦ βεβαιουμένου τούτου νόμου, ὑπερπηδᾷ καὶ καταβάλλει αὐτὸν, διότι καταρτίζει ἴδιον καὶ ἐξαιρετικὸν καὶ ὅλως διακεκριμένον βασίλειον ἐν μέσῳ τῆς Κτίσεως. Προχωρεῖ, μεταβάλλεται, τελειοποιεῖται καὶ προοδεύει δι' ἀκαριαίων ἐλιγμῶν, διὰ βιαίων τροπῶν καὶ ἀναπάλσεων, καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν περιστοιχουσῶν αὐτὸν περιστάσεων, καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐφ' ὅλου τοῦ πλανήτου, ἐφ' οὗ διάγει τὸν βίον, καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ. Ἀναπνέει τὴν ἀτμοσφαῖραν τῶν σοφιστῶν τῶν Ἀθηνῶν, διὰ δὲ τῆς διορατικότητός του διανοίγει τὴν βίβλον τῆς αἰωνιότητος καὶ εἶνε Σωκράτης· εἶνε ὁ ἀτυχέστερος τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀγορητῶν, ἡ φύσις τῷ ἠρνήθη τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῆς γλώσσης, καὶ καταβάλλων τὰ προσκόμματα τῆς φύσεως εἶνε Δημοσθένης· ζῇ ἐν μέσῳ τῆς ἀμαθείας καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ εἶνε ὁ Γαλιλαῖος τῶν Γαλιλαίων· καταδιωκόμενος εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς γῆς εἶνε Δάντης Ἀλιγιέρης. Χθὲς ἦτο ἔτι ἁπλοῦς ἐργάτης, ἐκτυποῖ τὰ ἴχνη τῆς μεγαλοφυΐας του ἐπὶ τεμαχίου μετάλλου, δημιουργεῖ τὴν δύναμιν δι' ἧς αἱ ἰδέαι τῶν σοφῶν ἀντηχοῦσιν εἰς πᾶσαν χώραν, ἀνατρέπει τοὺς ὅρους τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ κόσμου καὶ ὁ Γούτεμβεργ εἶνε ὁ ἐνδοξότερος παντὸς ἐπὶ τῆς γῆς ἡγεμόνος. Χθὲς ἦτο ἁπλοῦς σφυρηλάτης, σήμερον δὲ ἄρας καὶ ἐξαλείψας τὰς διαχωριζούσας τοὺς λαοὺς ἀποστάσεις ἔδωκε πτέρυγας εἰς τὸν σίδηρον καὶ εἶνε ὁ Στέφενσων. Καλεῖται Βέρδης, ἡμέραν δέ τινα ὁ λαὸς τῶν Μεδιολάνων ἔκλωζε καὶ ἐσύριζε κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ πρώτου αὐτοῦ μελοδράματος, κλείεται ἐντὸς ἐρημητηρίου καὶ μετ' ὀλίγον ἐξέρχεται μουσουργὸς τῶν Λομβαρδῶν καὶ τῆς Αἴδας.

Ἀπέναντι τῆς ἐξαισίας ταύτης καὶ γιγαντιαίας δυνάμεως, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἐκουσίᾳ καὶ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ βουλήσει συνταράσσεται καὶ ἐπινοεῖ, ὑπερπηδᾷ καὶ καταβάλλει πάντα τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως παρεμβαλλόμενα αὐτῷ προσκόμματα, βαίνει πρὸς

ἀπεριόριστον προοδευτικότητα καὶ πραγματοῖ πρόοδους βιομηχανίας καὶ τέχνης, προόδους ἐπιστήμης καὶ κοινωνικῶν καὶ πολιτειακῶν ὀργανώσεων, καὶ τὸ παρελθὸν ἀνατρέπει καὶ ἱστορίαν δημιουργεῖ διάφορον καὶ ποικίλην κατὰ τὰς χώρας καὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰς κοινωνίας καὶ τὰ ἄτομα, τί ἆρά γε ἀντιτάσσουσιν οἱ δαρβινισταί: τίνα τῆς δυνάμεως ταύτης ἀνεκάλυψαν ἴχνη εἰς τοὺς ἡμετέρους πιθηκοειδεῖς προγόνους καὶ ἀδελφούς; Εἶδον ἡμέραν τινά, ἔλεγεν ὁ Δάρβιν, πίθηκον διὰ λίθου συντρίβοντα ἀμύγδαλον καὶ ἕτερον ἐμβάλλοντα ξύλον εἰς τὴν ὀπὴν κλείθρου. Ἰδοὺ ἅπασα ἡ πρόοδος καὶ ἡ τελειοποίησις τοῦ πιθήκου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος! Ἀλλὰ καὶ τὰ ἆθλια ταῦτα τῆς ἀπομιμήσεως ἔργα ἐτελοῦντο ὑπὸ τὴν θέλησιν καὶ τὴν μάστιγα τοῦ ἀνθρώπου, πᾶσαι δὲ αἱ μεταβολαὶ καὶ βελτιώσεις τῶν ἵππων, τῶν κυνῶν, τῶν περιστερῶν καὶ τῶν λοιπῶν κατοικιδίων ζώων δὲν ὁρμῶνται ἐκ φυσικοῦ νόμου ἀλλ' ἀποτυποῦσι τὰ ἴχνη τῆς διανοίας καὶ τῆς προοδευτικότητος τοῦ ἀνθρώπου μεταποιοῦντος καὶ μεταβάλλοντος οὐ μόνον ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ περιστοιχοῦντα καὶ προσεγγίζοντα αὐτὸν καὶ φωτιζόμενα ὑπὸ τῶν λαμπηδόνων τῶν αἰωνίων αὐτοῦ γνωρισμάτων. Ἀνυψώσατε, ἀνυψώσατε τοὺς σκελετοὺς τῶν κτηνῶν καὶ θέσατε ἐπὶ πολυτίμων βάθρων, θαυμάσατε πάντα τὰ ἐνστικτα αὐτῶν καὶ πᾶν ὅτι πράττει τὸ μιμητικόν των, ἀναλύσατε καὶ μεγαλύνατε τὴν ὑπαύγειαν τῆς ἐνστιγματικῆς αὐτῶν νοήσεως, καὶ κυλινδοῦντες εἰς τὸν βόρβορον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐπισκιάσατε καὶ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ συμπαραβάλατε αὐτὰς πρὸς τὰς τοῦ πιθήκου καὶ τῆς ἀλώπεκος, ἀλλὰ καὶ ταῦτα πράττοντες ματαιοπονεῖτε, διότι οὐδέποτε θὰ πληρώσητε τὴν ἄβατον ἄβυσσον τὴν διαχωρίζουσαν τὸ βασίλειον τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς στασιμότητος ἀπὸ τοῦ βασιλείου τῆς ἱστορίας τῆς προόδου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ προοδευτικότης, τὸ αἴσθημα, ἡ ζωὴ τῆς συνειδήσεως, ἡ θρησκευτικότης,

ἡ ἐθελοθυσία, ἡ δι' ὑψηλῆς καὶ εὐγενοῦς ἐμπνεύσεως τὴν καρδίαν ζωογονοῦσα ἀγάπη, ἡ ἐλευθερία, τὸ ὕψιστον τοῦτο σημεῖον τῆς ἠθικότητος, τὸ βασίλειον ἐνὶ λόγῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκρούει πάσας τὰς παραλόγους θεωρίας καὶ πάσας τὰς ἀνοσίους ἀποπείρας τὰς γενομένας ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας πρὸς ἐπισκότισιν καὶ ἐκμηδένισιν τῆς ἀληθείας.

Σοφὸς ἀνὴρ ἔλεγεν ἡμέραν τινά, «μετ' ὀλίγα ἔτη οὐδεὶς πλέον θὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Δάρβιν καὶ οὐδεὶς θὰ ἐνθυμῆται τοῦ ὀνόματος τούτου, ὡς οὐδεὶς πλέον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ βαρῶνος Holbach, οὗτινος τὸ σύστημα τοσοῦτον διήγειρε θόρυβον κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα». Δὲν συμμερίζομαι τὴν πεποίθησιν ταύτην· ἡ πολύκροτος διδασκαλία ἀληθῶς ἀποτελματίζεται ἤδη καὶ καταῤῥέει, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Καρόλου Δάρβιν θὰ ἐπιζήσῃ κατὰ σύμπαντα τὸν μετέπειτα χρόνον. Ὁ τολμηρὸς φυσιοδίφης ὑποστηρίζει τὰς ἰδέας του μετ' ἀπαραμίλλου εἰλικρινείας ἅμα καὶ καρτερίας· ἀνομολογεῖ ἀφ' ἑνὸς ὅτι αἱ προτεινόμεναι περὶ ἐξελίξεως καὶ φυσικῆς διαλογῆς θεωρίαι εἶνε ἁπλαῖ ὑποθέσεις καὶ εἰκασίαι, ἀλλ' ὅμως πρὸ τῶν περὶ ἀνθρωπογονίας εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεών του πρέπει νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ πεποιθήσεις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ φυσικοὶ νόμοι καὶ ἀναμφήριστα γεγονότα καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι. Ἀλλ' ἡ ὀξύτης τοῦ νοὸς ἀμβλύνεται, αἱ πτέρυγες τῆς φαντασίας παραλύονται, τὸ διαυγὲς τῆς διανοίας του ἐπισκοτίζεται καὶ τὸ θάῤῥος ἐγκαταλείπει τὸν δαιμόνιον ἄνδρα ἐνώπιον σκώληκος, ἐνώπιον ἐντόμου, ἐνώπιον τοῦ πρώτου ἐκείνου ἀργεγόνου, ἐξ οὗ κατὰ τὴν ἀνασκευασθεῖσαν θεωρίαν παρήχθη ἅπαν τὸ ζωϊκὸν βασίλειον. Ἐνώπιον τοῦ πρωτοπλάσματος τούτου, ὁ βιαιότατος νέων ἰδεῶν ὑποκινητὴς ἵσταται ἔκθαμβος, μετὰ μακρὰν δὲ καὶ ἐμβριθῆ μελέτην τὸ περὶ γενέσεως τῆς ζωῆς πρόβλημα παρίσταται πρὸ τῆς διανοίας τοῦ Καρόλου Δάρβιν ζοφῶδές τε καὶ ἀσέληνον, ἀνεπίλυτον καὶ γιγαντιαῖον. Τίς

εἶνε ἆρά γε ἡ ἄπειρος αἰτιότης, τίς δὲ ἡ ὑπερτάτη σοφία καὶ τίς ἡ καταπληκτικὴ δύναμις ἡ περικλείσασα ἐντὸς τῆς πρώτης ταύτης ζωϊκῆς κυψέλης τὰ σπέρματα σύμπαντος τοῦ παραχθέντος ἐξ αὐτῆς ζωϊκοῦ καὶ νοητοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου: Ἐρευνᾷ καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀναμοχλεύει καὶ τὴν λύσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς ἐκζητεῖ· ἀλλ' οἱ νόμοι τῆς φύσεως ἢ σιωπῶσιν ἢ πᾶσαν πλὴν τῆς δημιουργίας ὑπόθεσιν ἀποκρούουσι, καὶ ἡ πηγὴ τῶν ὑποθέσεων ἀποξηραίνεται καὶ αἱ θεωρίαι ἐξαφανίζονται· καὶ ὁ ἄκαμπτος φυσιοδίφης κλίνει γόνυ πρὸ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἡ ζωὴ τῆς κυψέλης ταύτης, ἐπιφωνεῖ, πεπροικισμένης διὰ τεραστίας καὶ ἀκαταλήπτου δυνάμεως, εἶνε ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως πανσόφου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ!

Ἡ πολύτιμος αὕτη καὶ βαθυτάτη πεποίθησις θὰ ἐπιζήσῃ τῆς διδασκαλίας. Ὁ Κάρολος Δάρβιν, θὰ εἴπωσιν οἱ μεταγενέστεροι, ὁ διὰ τῶν εὐφυῶν καὶ τολμηρῶν αὐτοῦ ὑψηγοριῶν ἐπιχειρήσας ν' ἀνατρέψῃ τὰ ἐπιστημονικὰ γεγονότα καὶ τὴν τάξιν τῆς δημιουργίας, ἐπρέσβευεν ἅμα καὶ ἀκραδάντους εἶχε πεποιθήσεις περὶ τῆς πρώτης ὑπερκοσμίου Αἰτιότητος τῆς Φύσεως καὶ τῆς Ζωῆς [1]).

---

[1]) Ὁ καθηγητὴς τῆς Φυσιολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης Φίλιππος Λουσάνας κατὰ τὸν ἐναρκτήριον λόγον τῶν μαθημάτων του, τῇ 21 Νοεμβρίου 1883, ἐπηγγέλλετο, ὅτι μεταξὺ τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν θεμελιωδῶν τῆς θρησκείας δογμάτων οὐδεμία ὑφίσταται σύγκρουσις οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ἀντίθεσις, ὡς οἱ ὑλισταὶ διδάσκουσι. Πρὸς μαρτυρίαν τῶν λόγων του ἐπεκαλέσθη τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις ἐξ ὧν ἐπληροῦτο ἡ καρδία τοῦ Καρόλου Δάρβιν. Ὅρα. "Perseveranza„ 23 Νοεμβρίου 1883.

ΜΕΛΕΤΗ Η΄.

Η ΖΩΗ.

Οἱ ὑλισταὶ, οἱ πανθεϊσταὶ, καὶ πάντες οἱ ἀμφισβητοῦντες τὴν ὀρθότητα τῶν περὶ δημιουργίας πεποιθήσεων καὶ ἀληθειῶν ὀχυροῦνται ὄπισθεν τοῦ μυστηρίου τῆς αἰωνιότητος. Κατ' αὐτοὺς ἡ ὕλη ἀναρχός τε καὶ αἰώνιος αὐτοκινουμένη καὶ ἀνελισσομένη ἐν τῷ πελάγει τῶν αἰώνων, ἄνευ προδιαγεγραμμένης ἰδέας καὶ ἄνευ σκοποῦ, παρήγαγε τυχαίως καὶ αὐτομάτως τὴν ἁρμονίαν τοῦ Παντὸς, ἐπὶ τῆς Γῆς δὲ ὀργανικόν τι ὄν, ἐξ οὗ σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι παρήχθησαν πάντα τὰ εἴδη τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ βασιλείου, ἐξ ἑνὸς δὲ τούτων καὶ ὁ ἄνθρωπος.

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἀπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου μέχρι τοῦ Παύλου Ζανὲ, πάντες οἱ τὰ πρῶτα φέροντες εἰς τὰς μεταφυσικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν διδασκαλιῶν τούτων καὶ κατέδειξαν τὸ σαθρὸν καὶ ἀνυπόστατον πάσης θεωρίας διαμφισβητούσης τὸ ὕψος τῆς νοήσεως καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους εἰς τὰ φαινόμενα καὶ τὰς λειτουργίας τῶν φυσικῶν νόμων. Ἀλλὰ σπουδάσματα τοιαῦτα οὐδαμῶς ἐγχωροῦσιν εἰς τὰς προκειμένας μελέτας, δι' ὧν προτίθεμαι, ἀνεξαρτήτως πάσης ὑπερβατῆς καὶ μεταφυσικῆς θεωρίας, νὰ ἐλέγξω τὴν πλάνην παντὸς ἀντιθρησκευτικοῦ δόγματος.

Αἱ αὐταὶ καὶ μείζονες ἔτι ἐπεγείρονται δυσκολίαι πρὸς ἀνασκευὴν τῆς περὶ τῆς αἰωνιότητος τῆς ὕλης πλάνης δι' ὑψηλῶν μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν καὶ διὰ θεωριῶν ἀπορρεουσῶν ἀπὸ τῶν ποικίλων καὶ πολυπλόκων τῆς μηχανικῆς νόμων. Δέδοται εἰς τὸν περιώνυμον μαθηματικὸν Κοσὴ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ μαθηματικῶς ἀνυποστάτου τῆς διδασκαλίας περὶ αἰωνιότητος τῆς ὕλης· εἰς τὸν Auguste de la Rive νὰ περατώσῃ τὰς περὶ Φυσικῆς παραδόσεις του ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τῆς Γενεύης, ἀνασκευάζων τὴν θεωρίαν ταύτην διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν διεπόντων τὴν ὕλην νόμων· δέδοται εἰς τὸν περιφανῆ Χὶρν τοιαύτην νὰ ἐπιχειρήσῃ συζήτησιν ἐνώπιον τῆς ἐν Βελγίῳ Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν· ἀλλ' οὔτε εἰς τὸν γράφοντα οὔτε εἰς πάντας τοὺς ἀναγινώσκοντας θὰ ἤρμοζε τοιαύτη τῶν ἐρευνῶν μας διεύθυνσις [1]).

Ἀλλ' ὅμως καὶ χωρὶς νὰ μεταρσιωθῶμεν εἰς ὑπερβατὰς μελέτας καὶ προβλήματα ὑψηλῆς μαθηματικῆς, δυνάμεθα εὐτυχῶς νὰ μορφώσωμεν εὐκρινεῖς ἰδέας καὶ ἀκραδάντους πεποιθήσεις περὶ τῶν διαμφισβητουσῶν τὴν δημιουργίαν θεωριῶν ἀναλύοντες ἓν τῶν φαινομένων τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ ἐφαρμόζοντες ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀρχὰς τῆς στοιχειώδους καὶ κοινῆς λογικῆς· τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶνε ἡ Ζωή.

Ἡ ζωὴ ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς Γῆς ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ· ἐὰν πρὸ χιλιάδων ἢ πρὸ μυριάδων ἐτῶν, τοῦτο εἶνε ὅλως ἀδιάφορον

---

[1]) Οἱ βουλόμενοι νὰ ἐπιληφθῶσι τῆς μαθηματικῆς καὶ μηχανικῆς μελέτης περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ὑπάρξεως τῆς ὕλης ἐν τῇ αἰωνιότητι δύνανται νὰ συμβουλευθῶσι· α.' τὰς ἐν Τορίνῳ παραδόσεις τοῦ Κοσὴ τοῦ ἔτους 1832 — β.' Τὴν Cronique Génévoise 11 Ἰανουαρίου 1868 — γ.' τὸ ὑπόμνημα τοῦ Χὶρν τοῦ ἔτους 1881 ὑποβληθὲν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Βελγίου ἐν σελ. 13 καὶ ἑπ. — δ.' τὰ μαθηματικὰ ἔργα τοῦ Clausius — ε.' Balfour Stevart "L'univers invisible„ μεταφρασθὲν ἀπὸ τοῦ Ἀγγλικοῦ εἰς τὴν Γαλλικὴν τῷ 1883.

εἰς τὰς προκειμένας ἐκζητήσεις καὶ μελέτας. Ὑπῆρξεν ἐποχὴ καθ' ἣν οὔτε ἄνθρωπος οὔτε κτῆνος οὔτε ἔμβιον πλάσμα ἢ σπέρμα ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ὡς ἐκ τῆς πυρώδους καταστάσεως, ἐν ᾗ εὑρίσκετο. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὕτη ἀλήθεια ἐκυρώθη διὰ τῶν γενομένων γεωλογικῶν ἐρευνῶν, δι' ὧν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐξηκριβώθη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς Γῆς τελευταῖος τῶν ἐμψύχων πλασμάτων [1]).

Τῆς πραγματικῆς ταύτης ἀληθείας τὴν ἀπόδειξιν εἶνε ὅλως περιττὸν νὰ ἐπιχειρήσω ἐνταῦθα ὡς ὑπὸ πάντων τῶν βιολόγων καὶ γεωλόγων ἀνακηρυττομένην καὶ ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων ὁμολογουμένην.

Τεθέντος τούτου, ἐπεγείρεται τὸ μέγα καὶ σπουδαῖον ζήτημα, οὗ τῆς μελέτης πρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν. Τίς ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου; τίνι δὲ τρόπῳ ἐπεφάνη ἡ ζωὴ ἐπὶ τῆς Γῆς;

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ μυστήριον τῆς αἰωνιότητος ἐγκαταλείπει τοὺς ἀντεπεξερχομένους κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς δημιουργίας, ἀδυνατοῦντας ν' ἀμφισβητήσωσι τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἐμφάνισιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἀληθῶς, λέγουσιν, ἡ ζωὴ δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου, ὁ δὲ ἄνθρωπος τελευταῖος μεταξὺ τῶν ζώντων ἔλαβε τὴν γένεσιν καὶ ἀρχήν του, ἀλλὰ καὶ ζωὴ καὶ ἄνθρωπος παρήχθησαν αὐτομάτως καὶ τυχαίως διὰ τῆς τακτικῆς λειτουργίας τῶν νόμων καὶ δυνάμεων τῆς προϋπαρχούσης ὀρυκτῆς καὶ ἀνοργάνου ὕλης. Καὶ τὸ πρῶτον μὲν παρήχθη ἐξ αὐτῆς ἓν ἔμβιον πρωτόπλασμα, ἁπλοῦν ζωϊκὸν κύτταρον, ἐκ τούτου δὲ δι' ἐπιλογῆς καὶ ἀνελίξεως

---

[1]) Quatrefages: L'Espèce Humaine chap. XII. — Etudes synthétiques de Géologie par A. Doubrée — Rougemont: L'histoire de la Terre. Conférence. Génève.

καὶ διαδοχικῆς μεταμείψεως παρήχθησαν οἱ ἰχθύες, τὰ ἑρπετά, τὰ πτηνά, τὰ λοιπὰ κτήνη, τ' ἀνθρωπόμορφα ζῶα καὶ ἐξ ἑνὸς τούτων ὁ ἄνθρωπος.

Κατέδειξα ἐν τῇ πρόσθεν μελέτῃ τὸ ἀνυπόστατον τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς γενέσεως τῶν εἰδῶν καὶ τῆς ἐκπορεύσεως αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς πρωτοπλάσματος, ἤδη δὲ προτίθεμαι νὰ ἐξελέγξω τὴν περὶ τῆς αὐτομάτου γενέσεως θεωρίαν καὶ ἀποδείξω ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῆς πλάνης ἢ ὀρθότητος τοῦ δαρβινισμοῦ, τὸ ἀνυπόστατον καὶ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς αὐτομάτου ἐμφανίσεως ἐπὶ τῆς Γῆς καὶ τοῦ ἁπλουστάτου ζωϊκοῦ κυττάρου ἄγει εἰς τὴν περὶ δημιουργίας ἀλήθειαν καὶ πεποίθησιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Α.'

Θέσις τοῦ ζητήματος

Τίνι τρόπῳ παρήχθη καὶ τίς ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου ἐκείνου πρωτοπλάσματος, ἐξ οὗ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν ἀντιφρονούντων παρήχθη σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἅπαν τὸ ζωϊκὸν βασίλειον;

Δύο εἶνε αἱ ὑποθετικαὶ λύσεις τοῦ ζητήματος τούτου καὶ οὐδεμία ἄλλη δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς αὐτῶν.

Ἢ τὸ πρῶτον ἀναφανὲν πρωτόπλασμα αὐτομάτως παρήχθη ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης διὰ τῆς λειτουργίας τῶν μοιραίων καὶ ἀναγκαίων τῆς φύσεως νόμων, ἢ πρὸς παραγωγὴν καὶ ἔναρξιν τῆς μήπω ἐπὶ τῆς Γῆς ὑπαρχούσης ζωῆς ἐπέδρασεν ἄλλη τις δύναμις ἀνεξάρτητος τῶν νόμων τῆς φύσεως· αὐτόματος γένεσις ἢ δημιουργία. Τρίτη ὑπόθεσις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδὲ διὰ τῆς διανοίας νὰ νοηθῇ οὐδὲ διὰ τῆς φαντασίας νὰ δημιουργηθῇ.

Ἡ διατύπωσις αὕτη τοῦ ζητήματος ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς λογικῆς τῶν γεγονότων, ὡρίσθη ὑπὸ τῶν ἑρμηνέων τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐγένετο κατ' ἀνάγκην δεκτὴ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ὑλιστῶν· tertium non datur, τρίτη ὑπόθεσις δὲν χωρεῖ, ἔλεγεν ὁ Βίρχοφ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν τῆς Γερμανίας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἔκελ ἀποδεχόμενος τὴν ὀρθότητα τῆς διατυπώσεως ταύτης τοῦ περὶ ζωῆς ζητήματος, ἀνωμολόγει ὅτι, ἐὰν ἡ περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως θεωρία ἦνε ψευδὴς, ἡ περὶ δημιουργίας ἐξ ὑπερκοσμίου καὶ ὑπερφυοῦς δυνάμεως εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀληθής· «διὰ τὸν μὴ ἀποδεχόμενον τὴν αὐτόματον τῆς ζωῆς γένεσιν οὐδεμία ἄλλη διέξοδος ὑπάρχει ἢ ἡ τῆς ὑπερφυσικῆς δημιουργίας» [1]).

Τιθεμένου οὕτως τοῦ ζητήματος, ἐὰν διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν γεγονότων, διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν πειραμάτων καὶ διὰ τοῦ κύρους τῆς αὐθεντίας τῶν περιφανεστέρων τῶν ἡμερῶν μας φυσιοδιφῶν καταδειχθῇ οὐ μόνον τὸ ἀνυπόστατον, ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς, ὁδηγούμεθα ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν περὶ δημιουργίας ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἄλλης μεταφυσικῆς ἢ θρησκευτικῆς ἀληθείας, ποδηγετούμενοι παρ' αὐτῶν τῶν ὑλιστῶν τῶν ἀνομολογούντων ὅτι τὸ περὶ γενέσεως τῆς ζωῆς ζήτημα δὲν εἶνε ἐπιδεκτικὸν ἄλλης τινὸς λύσεως ἐκτὸς τοῦ διλήμματος

ΑΥΤΟΜΑΤΟΣ ΓΕΝΕΣΙΣ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ.

Τὴν πλάνην τῆς περὶ αὐτογενέσεως δοξασίας θέλω ἐξελέγξῃ ἐν τῇ προκειμένῃ μελέτῃ δι' ἀκαταγωνίστων λογικῶν ἐπιχειρημάτων, διὰ τῶν πειραματικῶν τῆς ἐπιστήμης ἀληθειῶν καὶ διὰ τοῦ κύρους τῆς ἀποφάνσεως πάντων τῶν περιφανῶν βιολόγων, μὴ ἐξαιρουμένων οὐδ' αὐτῶν τῶν πρεσβευόντων τὰς δαρβινείους ἀρχάς.

---

[1]) Haeckel — Antropogénie.

B'.

Ἀνάλυσις τῶν γεγονότων.

Ἐκ τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ παραχθῇ ἡ ζωή;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπευθύνων πρὸς τοὺς ὑλοδοξοῦντας δὲν ἀπαιτῶ βεβαίως οὔτε ἱστορικήν τινα ἀπόδειξιν περὶ τῆς αὐτομάτου γενέσεως οὔτε ἐπιστημονικὴν ἀκρίβωσιν περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς θεωρίας ταύτης. Ἐρωτῶ ἁπλῶς ἐὰν ἡ περὶ αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς διδασκαλία συναρμολογεῖται μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν νόμων τῆς φύσεως ἢ ἐὰν ἀπ' ἐναντίου ἡ ἐμβριθὴς αὐτῶν μελέτη χορηγῇ πλήρη καὶ ἀναμφήριστον τὴν ἀπόδειξιν τῆς πλάνης αὐτῆς.

Τίνα εἶνε τὰ διακρίνοντα τὴν ζωὴν ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου καὶ ὀρυκτῆς ὕλης χαρακτηριστικά;

Τὰ ζῶα, τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντα τὰ φυτὰ σύγκεινται ἐκ τῶν αὐτῶν μορίων τῆς ὕλης, ἐξ ὧν καὶ τ' ἀνόργανα σώματα, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν τελευταίων τούτων καὶ τῶν πρώτων διανοίγεται ἄβυσσος ἀνυπέρβατος, οἱ δὲ τὰ πρῶτα διέποντες φυσικοὶ νόμοι εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον διάφοροι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τῶν τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἀντίθετοι, ὥστε ἐκ τῆς ἁπλῆς αὐτῶν ἀντιπαραθέσεως πειθόμεθα ὅτι ἡ ζωὴ δὲν ἠδύνατο νὰ παραχθῇ ἀπὸ τῆς ὕλης ἄνευ τῆς ἐνεργείας ἄλλης ἀρχῆς, ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῶν μηχανικῶν τοῦ ἐνύλου καὶ ὁρατοῦ κόσμου νόμων καὶ δυνάμεων.

Τὸ ζῆν εἶνε ἀδιαίρετος ἑνότης δεσπόζουσα ἐν μέσῳ τῆς ποικιλίας ἀναριθμήτων χημικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεων. Ἕκαστον μέλος τοῦ ἐμβίου ὄντος διεξάγει ἰδίας λει-

τουργίας ἀνεξαρτήτους ἅμα καὶ συνεχομένας μετὰ τῶν λοιπῶν, τεινούσας πρὸς ἕνα σκοπὸν καὶ συντέλεσιν ἑνὸς σχεδίου, πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς. Ἡ κεφαλή, ἡ γαστήρ, οἱ πόδες, οἱ ἱστοὶ καὶ τὸ ἐφ' ὅλου τοῦ σώματος ἐξαπλούμενον νευρικὸν σύστημα πληροῦσιν ἰδαιτέρας καὶ ἀνεξαρτήτους ἐνεργείας πρὸς συντήρησιν τῆς κοινῆς καὶ ἐνιαίας ἀρχῆς, ἀφ' ἧς λαμβάνουσι τὴν ὕπαρξιν καὶ ἐξ ἧς πορίζονται τὴν δύναμιν τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς σκοπίμου κινήσεως. Ἀποκόπτοντες μέρος λίθου μεταβάλλομεν τὸ τούτου γεωμετρικὸν σχῆμα, ἡ οὐσία ὅμως αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ τοῦ ἀποκοπέντος μέρους κατ' οὐδὲν ἀλλοιοῦται· ἀλλ' ἡ παράλυσις ἢ ἀποκοπὴ ἑνὸς τῶν ὀργάνων τοῦ ζῶντος πλάσματος αἴρει ἀπὸ τοῦ ἀποκοπέντος μέλους τὴν ζωτικότητα, καὶ νῦν μὲν συνεπιφέρει καὶ τὸν θάνατον τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, πάντοτε δ' ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τῶν λοιπῶν μελῶν. Πεποιικισμένα τὰ ἐνόργανα σώματα ἐσωτερικῆς καὶ ὀργανικῆς ἀρχῆς ἐνεργοῦσι καὶ ἀντενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν λοιπῶν, ἀναπτύσσονται ἰδίᾳ δυνάμει, μεταβάλλονται, ἀναδημιουργοῦνται καὶ πολλαπλασιάζουσι τὸ γένος των εἴτε διὰ τῆς ἀμέσου γενέσεως ὁμοειδῶν εἴτε διὰ τῶν παραγομένων ὠῶν, κατά τινας δὲ περιστάσεις εἰς ὑποδεεστέρους ὀργανισμοὺς καὶ διὰ μέρους τινὸς τοῦ ἰδίου σώματος. Οἱ ἱστοὶ καὶ πάντα τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τὰ συναποτελοῦντα τὸ ζωϊκὸν πλάσμα φθείρονται διὰ τῆς ἀδιαλείπτου ἐργασίας καὶ παραγωγῆς χημικῶν καὶ μηχανικῶν φαινομένων, ἀλλὰ νέας πορίζονται δυνάμεις καὶ νέα συστατικὰ συντηρήσεως εἴτε ἐκ τῶν ἔξωθεν σωμάτων εἴτε ἐκ τῆς διὰ τῶν πεπτικῶν ὀργάνων παρασκευαζομένης καὶ διὰ τοῦ αἵματος διανεμομένης τροφῆς καὶ διὰ τῆς ἀποβολῆς παντὸς ἐφθαρμένου ἢ περιττοῦ ἐν τοῖς διαφόροις ὀργάνοις. Ἕκαστον τῶν ἐμβίων πλασμάτων πεπροίκισται δι' ἰδιαιτέρας καὶ μυστηριώδους καὶ ἰδιονόμου πλαστικῆς αὐτενεργούσης δυνάμεως, ἀντιστοιχούσης πρὸς τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος

εἰς ὃ ἀνήκει, δι' ἧς πάντα τὰ ἐν αὐτῷ εἰσαγόμενα καὶ παρὰ τῶν διαφόρων μελῶν προσλαμβανόμενα σώματα δὲν τάσσονται οὐδὲ ἐπενεργοῦσι συμφώνως πρὸς τοὺς χημικοὺς καὶ μηχανικοὺς νόμους, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς νόμους ὅλως ἰδιαιτέρους καὶ ἀντιθέτους πρὸς τοὺς νόμους τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀνοργάνων σωμάτων· ὁ δὲ εἰσπνεόμενος ἀὴρ ἢ τὰ λαμβανόμενα βρώματα μεταποιούμενα λαμβάνουσι ποικίλας καὶ διαφόρους μορφὰς, πάντοτε ὅμως ὡρισμένας καὶ προδιαγεγραμμένας. Οὕτως ἡ τροφὴ καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ ἐνοργάνῳ σώματι ὑλικὰ μόρια, καίτοι ὅμοια καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, εἰσαγόμενα εἰς τὸν ἵππον ἢ εἰς τὸν κύνα, εἰς τὴν ὄρνιθα ἢ εἰς τὸν λέοντα, εἰς τὸ ἄρσεν ἢ εἰς τὸ θῆλυ μεταβάλλονται διαφοροτρόπως συμφώνως πρὸς τὴν ἀναπλαστικὴν ἑκάστου παραγωγικὴν δύναμιν. Ἡ οὐσία τῶν ἐνοργάνων ὄντων δὲν εἶνε ἁπλῆ καὶ τυχαία ἕνωσις διαφόρων σωματικῶν μελῶν ἀποτελούντων τὸ ἐνιαῖον τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλ' εἶνε ἀρχὴ ζῶσα καὶ ἑνωτικὴ, αὐτοδημιουργουμένη διὰ τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν διαφόρων τοῦ ὀργανισμοῦ μελῶν, ὑπ' αὐτῆς συγκρατουμένων καὶ ὑπ' αὐτῆς διατηρουμένων ἐν ζωῇ καὶ ἐνεργείᾳ. Πλὴν δὲ τούτου τὰ ζωϊκὰ πλάσματα εἰσὶ πεπροικισμένα διὰ σπουδαιοτάτων χαρακτηριστικῶν, ὧν στεροῦνται πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ φυτικοῦ κόσμου ἐνόργανα σώματα, τῆς αὐτοκινήσεως, τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἐπιθυμίας, τοῦ ἐνστίκτου, τῆς συνειδήσεως, τοῦ λογισμοῦ, τοῦ αἰσθήματος.

Πρὸς ὁρισμὸν τῶν ἰδιορρύθμων τῆς ζωῆς χαρακτήρων θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ ἀσφαλῶς ὁ περικλεὴς Κλαύδιος Βερνάρ.

« Ἡ οὐσία τῆς ζωῆς ἔγκειται εἰς τὴν ὀργανικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ἐὰν ἐπρόκειτο διὰ μιᾶς φράσεως νὰ ὁρίσω φυσιολογικῶς τὴν ζωὴν, θὰ ἔλεγον· ἡ ζωὴ εἶνε δημιουργία. Τὸ διακρίνον τὸ ἔμψυχον πλάσμα δὲν εἶνε ἡ οὐσία τῶν φυσικοχημικῶν αὐτοῦ χαρακτηρισμάτων, ἀλλ' ἡ δημιουργία τῆς μηχανῆς ταύτης

ἀναπτυσσομένης ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν μας ὑπὸ ὅρους ὅλως ἰδιάζοντας καὶ κατὰ τὴν διεύθυνσιν μιᾶς ὡρισμένης ἰδέας, ἐκδηλούσης τὴν φύσιν τοῦ ζῶντος πλάσματος καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς. Τὸ οὐσιῶδες εἰς τὴν ζωὴν, τὸ μὴ ἀναγόμενον οὔτε εἰς τὴν χημείαν οὔτε εἰς τὴν φυσικὴν οὔτε εἰς οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, εἶνε ἡ δεσπόζουσα ἰδέα κατὰ τὴν ἀνέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς. Ἐν παντὶ ζωϊκῷ σπέρματι ὑπάρχει μία δημιουργικὴ ἰδέα ἐκδηλουμένη καὶ ἀναπτυσσομένη διὰ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ· μέχρις οὗ ἡ ἰδέα αὕτη διατηρεῖται καὶ ἐπενεργεῖ, τὸ σῶμα ζῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς, ἀποθνήσκει δὲ ὅταν καταπαύσῃ ἡ ἐπενέργεια τῆς δημιουργικῆς ταύτης ζωογόνου ἀρχῆς. Ἐνταῦθα τὰ πάντα ἤρτηνται ἀπὸ τῆς διευθυνούσης καὶ δημιουργούσης ἰδέας· ἡ ἰδέα αὕτη διατηρεῖ τὸ ζωϊκὸν πλάσμα καὶ ἀναδημιουργεῖ τὰ ἐκ τῆς ἐργασίας ἢ τῆς νόσου ζημιούμενα ἢ φθειρόμενα ὄργανα».

Οὕτως ἕκαστον ἔμβιον εἶνε ἡ ἐκδήλωσις μιᾶς ἰδέας, ἧς ἡ πραγμάτωσις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ σπέρματος, ἀναπτύσσεται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐπίτασιν ἐπὶ ὡρισμένον τινὰ χρόνον, καὶ ἀκολουθεῖ ἀνελίσσουσα τοὺς ἰδιορρύθμους αὐτῆς χαρακτῆρας μέχρι τοῦ θανάτου. Ἡ λὴν ἡ δύναμις καὶ ζωϊκὴ αὕτη ἀρχὴ δὲν ἀναπτύσσεται τυχαίως καὶ ἀσκόπως, ἀλλ' ἐνεργεῖ, ἀναπαράγει, μεταβάλλει καὶ δημιουργεῖ πρὸς ἕνα ὡρισμένον καὶ προδιαγεγραμμένον σκοπὸν, πρὸς συντέλεσιν ὡρισμένου ὄντος, κατὰ νοητικὴν καὶ σκόπιμον καὶ λογικὴν ἐνεργότητα προφανῶς ἀντιτασσομένην εἰς τὴν ἀδράνειαν ἢ εἰς τὰς ἀναποδράστους καὶ μηχανικὰς μεταβολὰς τῆς ἀνοργάνου ὕλης.

Τώρα ἐρωτῶμεν. Τίνι τρόπῳ ἀπὸ τῆς προϋπαρχούσης ἐπὶ τῆς Γῆς ἀνοργάνου ὕλης τυχαίως κινουμένης καὶ ἀνελισσομένης παρήχθη ὂν ἀντιθέτους ἔχον αὐτῆς χαρακτῆρας καὶ ὑπὸ νόμων ὅλως διαφόρων πολλάκις δὲ καὶ ἐναντίων διεπόμενον; Τίνι τρόπῳ

ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης μετεβιβάσθησαν εἰς τὸ παραχθὲν πρωτόπλασμα ἡ ἑνότης τῆς ἐνεργείας ἐν τῇ ἀπείρῳ ποικιλίᾳ τῶν λειτουργιῶν τῶν διαφόρων αὐτοῦ ὀργάνων, τὰ τῆς αὐτοκινησίας καὶ αὐτοσυντηρήσεως, τὰ τῆς μεταβιβάσεως καὶ διατηρήσεως τοῦ ἰδίου εἴδους διὰ τοῦ νόμου τῆς γενέσεως καὶ διαδοχῆς; Καὶ τίνι τρόπῳ διὰ τῆς μεταβολῆς καὶ ἀνελίξεως τὸ πρῶτον ἐκεῖνο πρωτόπλασμα τὸ ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἐκπηγάσαν παρήγαγε καὶ ὄντα σκεπτόμενα καὶ βουλευόμενα καὶ πνευματικὰς διεξάγοντα λειτουργίας;

Ἐπὶ τῶν ἐρωτημάτων τούτων ἀπήντησε πρὸ πολλῶν αἰώνων ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ δὲ κῦρος τῆς πείρας καὶ τῆς ἐπιστήμης καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα χρόνον μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐπέθηκε τὴν σφραγῖδα τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ δαιμονίου τῆς Ἑλλάδος πνεύματος [1]). Ἐν τῷ ζωϊκῷ σπέρματι ἐνυπάρχει ἰδέα, σχέδιον καὶ σκοπὸς πρὸς ἐπίτευξιν ὡρισμένου ὄντος. Τὸ σῶμα τοῦ ἐμβίου πλάσματος δὲν μεταποιεῖται οὐδὲ μεταβάλλεται κατὰ τοὺς νόμους τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ δεσπόζουσιν οἱ νόμοι τοῦ πνεύματος, τοῦ σχεδίου καὶ τοῦ προδιαγεγραμμένου σκοποῦ. Ἡ δὲ ἰδέα αὕτη καὶ τὸ σχέδιον καὶ ὁ προορισθεὶς σκοπὸς καταδεικνύουσι προδήλως τὴν ὕπαρξιν προαιωνίου δυνάμεως καὶ νοητικῆς βουλήσεως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης. Τοιαῦται εἶνε αἱ ἐπὶ τοῦ τεθέντος ἐρωτήματος ἀπαντήσεις τῶν διερμηνέων τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Χάλερ καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τοῦ Κλαυδίου Βερνὰρ, τοῦ Pasteur καὶ πάντων τῶν ἐξόχων βιολόγων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπαντήσεων τούτων διαμφισβητοῦσιν οἱ ὑλοφρονοῦντες, καὶ πᾶσαν ἰδέαν καὶ πᾶν σχέδιον ἀπαρνούμενοι κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ζωῆς, δοξάζουσιν ὅτι πάντα τὰ ἔμβια

---

[1]) Ἀριστοτ. Μεταφ. Βιβλίον Δ.΄ Κεφ. 8.ον

καὶ ἔμψυχα ὄντα ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν γένεσίν των αὐτομάτως ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης. Ὅπως δὲ ἀνατρέψωσι τὰς παραδεδεγμένας ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης δοξασίας, φρονεῖτε ἆρά γε ὅτι ἐπικαλοῦνται ἀνακάλυψίν τινα ἢ νέαν θεωρίαν ἢ πρώην ἄγνωστα γεγονότα; Πλανᾶσθε. Οἱ ὑλισταὶ προτείνοντες τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν ἀνομολογοῦσιν ἅμα ὅτι πρόκειται περὶ ὑποθέσεως καὶ δόγματος, ὑπὲρ τῆς ὀρθότητος τοῦ ὁποίου οὔτε γεγονότα οὔτε ἀποδείξεις οὔτε τεκμήρια ὑπάρχουσιν. «Ἐὰν ὑποθέσωμεν λέγουσιν, ὅτι ἐν μέσῳ περιστάσεων εἰς ἡμᾶς ἀγνώστων ἐμορφώθη μία πρώτη ζωϊκὴ κυψέλη, θὰ ἔχωμεν ἐξ αὐτῆς τὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς» (Φόχτ). «Βεβαίως ἡ πρώτη τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς ἐμφάνισις ὑπῆρξεν αὐτόματος, ἀλλ' εἶνε δύσκολον ν' ἀποδειχθῇ τοῦτο δι' ἀποδείξεων τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης» (Ἔκελ). «Δὲν ἔχομεν οὔτε ἀποδείξεις οὔτε τεκμήρια· οἱαδήποτε ὅμως καὶ ἂν ᾖ ἡ ἡμετέρα ἄγνοια, πρέπει ν' ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἡ δημιουργία τῆς ζωῆς προέκυψεν ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἄνευ παρεμβάσεως ἄλλης τινὸς δυνάμεως» (Βύχνερ).

Τὴν παῤῥησίαν ταύτην τῶν κορυφαίων τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν ἠθέλαμεν ὑπερεπαινέσῃ καὶ θεωρήσῃ ὡς μαρτύριον εἰλικρινείας κατὰ τὴν ἐπεγειρομένην συζήτησιν, ἐὰν βεβαιοῦντες ἡμᾶς περὶ τῆς ἐλλείψεως ἀποδείξεων καὶ τεκμηρίων, καταδεικνυόντων τὴν ὀρθότητα τοῦ προτεινομένου ἡμῖν δόγματος, δὲν ὑπέκρυπτον καὶ τὰ γεγονότα καὶ τὰς γενομένας ἐπιστημονικὰς ἐκζητήσεις καὶ τὰ πειράματα τ' ἀνατρέποντα ἄρδην τὰς δοξασίας των καὶ ἐξελέγχοντα τὸ ἀνεπιστῆμον καὶ τερατῶδες αὐτῶν. Τ' ἀποσιωπώμενα ταῦτα γεγονότα καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐκζητήσεις καὶ ἀληθείας τὰς ἀποδεικνυούσας ὅτι ἡ θεωρία τῆς αὐτομάτου γενέσεως δὲν εἶνε μόνον ψιλὸν δόγμα πίστεως στερούμενον πάσης ἀποδείξεως, ἀλλὰ καὶ θεωρία ὁριστικῶς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καταδικασθεῖσα, θέλω ἐκθέσῃ ἐνταῦθα.

*

Γ΄

Τὰ γεγονότα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια.

«Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐμβίων ὄντων, ἔλεγεν ὁ Βολταῖρος, οὐδὲν οἱ σοφοὶ γινώσκουσι περισσότερον τῶν ἀμαθῶν. Ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ἡ ὄρνις ἢ τὸ ᾠόν; Τὸ ἐρώτημα εἶνε δημῶδες καὶ ὅμως θορυβεῖ τὴν ἐπιστήμην μὴ δυναμένην νὰ ἐπεξηγήσῃ τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἐπενεργείας ὑπερφυοῦς δυνάμεως». Ἡ τοῦ Βολταίρου βεβαίωσις ἐπιστώθη καὶ κατέστη ἀδιαφιλονείκητος τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης ἀλήθεια διὰ τῶν γενομένων πειραμάτων καὶ ἀνακαλύψεων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Πᾶν ζωϊκὸν πλάσμα ἐκπορεύεται καὶ λαμβάνει τὴν γένεσιν αὐτοῦ ἀπὸ ἐνζώου ἀρχῆς. Ἡ ζωὴ πηγάζει ἀπὸ τῆς ζωῆς, οὐδέποτε δὲ δύναται νὰ παραχθῇ ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης. Οὗτος εἶνε ὁ καθολικὸς καὶ μοιραῖος καὶ ἀδιαφιλονείκητος βιολογικὸς νόμος ὁ δεσπόζων ἐπὶ τῆς γενέσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ βασιλείου τῆς ζωῆς, τὸ δὲ περὶ αὐτομάτου γενέσεως τοῦ πρώτου ζωϊκοῦ πρωτοπλάσματος δόγμα, καθὸ ἀντιστρατευόμενον πρὸς τὸν διέποντα τὰ ἐπὶ τῆς Γῆς ζῶντα πλάσματα νόμον ἐξελέγχεται ψευδὲς καὶ πεπλανημένον. Τὸν νόμον τοῦτον θὰ διαφωτίσω καὶ διὰ τῶν γεγονότων τῆς ἐπιστήμης πρὶν ἢ ὁρίσω τὰ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα συμπεράσματα.

Μέχρι τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος οἱ ὑλοδοξοῦντες εὐρύτατον εἶχον στάδιον φαντασιωδῶν καὶ χιμαιρικῶν ὑποθέσεων πρὸς διεξήγησιν τῆς ἐπὶ τῆς Γῆς ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ μετὰ τὰς γενομένας ἐκζητήσεις καὶ τὰς ἀποδειχθείσας πειραματικὰς ἀληθείας ἡ θέσις τῶν πραγμάτων μετεβλήθη καὶ ἡ πηγὴ τῶν ὑποθέσεων

ἐξηράνθη, ἐπιστημονικῶς δὲ ἐβεβαιώθη ὁ βιολογικὸς τῆς φύσεως νόμος, καθ' ὃν ἡ ζωὴ ἐκπορεύεται πάντοτε ἀπὸ τῆς ζωῆς, ἡ δὲ παραγωγὴ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης εἶνε φυσικῶς ἀδύνατος.

Ὁ ἰταλὸς φυσιοδίφης Ῥέδης πρῶτος ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῆς περὶ αὐτομάτου γενέσεως θεωρίας ἀνεκάλυψε καὶ ἐξηκρίβωσε τὸν περὶ ἐκπορεύσεως τῆς ζωῆς νόμον ὡς καθολικῶς δεσπόζοντα καὶ ἐπὶ τῆς γενέσεως τῶν ἐλαχίστων ἐντόμων. Πάντα τὰ ἐπὶ τῆς Γῆς ζῶντα, κατὰ τὸν Ῥέδη, λαμβάνουσι τὴν γένεσιν καὶ ὕπαρξίν των ἀπὸ ἑτέρων ζώντων πλασμάτων εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τῶν εἰς τὰ ᾠὰ περιεχομένων σπερματίων. Ὁ νόμος οὗτος εἶνε καθολικὸς καὶ ἀπόλυτος καὶ οὐδεμία τούτου ὑπάρχει ἐξαίρεσις ἢ περιορισμός, διότι καὶ τὰ ἐλάχιστα ἔντομα, ἅτινα ὡς ἐκ τῆς σμικρότητός των εἶνε ἀόρατα τῷ ὀφθαλμῷ καὶ ὧν ἡ γένεσις ἀποδίδεται εἰς σεσηπύιας ὕλας, παράγονται ἀπὸ σπερματίων ἐντόμων βιούντων ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἢ διαιτωμένων ἐν τοῖς ὕδασι. Τὸν νόμον τοῦτον ἐπίστωσεν ὁ σοφὸς φυσιοδίφης δι' ἀμέσων μικροσκοπικῶν παρατηρήσεων καὶ διὰ χημικῶν πειραμάτων. Ἑτοιμάζων τεμάχια κρέατος καὶ ἐναποθέτων εἰς ἀγγεῖα προπαρασκευασθέντα ὅπως προφυλάξωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἐντόμων τῆς ἀτμοσφαίρας, ἐξηκρίβωσεν ὅτι καὶ μετὰ τὴν σῆψιν, ἀπὸ τῶν σεσηπότων κρεάτων δὲν παρήγοντο σκώληκες.

Ὁ ὁλλανδὸς Schwammerdon ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν μικροσκοπικὴν ἔρευναν τοῦ βίου τῶν ἐντόμων ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1668 τὸ μέγα περὶ φυσικῆς ἱστορίας ἔργον του, ἐν ᾧ διὰ τῶν ἐντελεστέρων περιγραφῶν περὶ τοῦ τρόπου τῆς μεταδόσεως τῆς ζωῆς τῶν ἐντόμων καὶ δι' ἀφιλονεικήτων γεγονότων νέας ἔδιδεν ἀποδείξεις περὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου τῆς ἐκπορεύσεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ζωῆς. Οἱ Βουὲ καὶ Σπαλλαντζάνης [1]) ἐκύρωσαν διὰ νέων

---

[1]) Spallanzani — Fisica animale e vegetale, cap. II e III.

πειραμάτων τὰ συμπεράσματα τοῦ Ῥέδη, ἡ δὲ θεωρία τῆς αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς θὰ ἐλησμονεῖτο ἐντελῶς, ἐὰν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δὲν ἔφερον αὐτὴν καὶ πάλιν εἰς φῶς οἱ ὑλοδοξοῦντες ἐγείροντες ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν γενομένων παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων. Ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη νέαι ἐκζητήσεις καὶ ἔρευναι κατέστησαν ἀδιαφιλονείκητον τὸν περὶ ἐκπορεύσεως τῆς ζωῆς νόμον, ἡ δὲ ἐπιστήμη ὁριστικῶς ἀπεφάνθη περὶ τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου τῆς αὐτομάτου γενέσεως.

Κατὰ τὸ 1859 ὁ Πουσὲ ἐδημοσίευσε διατριβήν, δι' ἧς ἀνήγγειλεν ὅτι ἐπέτυχε τὴν παραγωγὴν σκωλήκων ἀπὸ σεσηπότων κρέατων, καί τοι ἐκκαθαρίσας τὴν περὶ αὐτὰ ἀτμοσφαῖραν ἀπὸ παντὸς ζωϊκοῦ σπερματίου. Ἡ Ἀκαδημία τῶν Παρισίων ἐπεφόρτισε τότε τὸν φυσιοδίφην Φλουρὰνς νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ Πουσὲ βεβαιούμενα ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος. Ὁ Φλουρὰνς ὑποβάλλων τὴν ἔκθεσίν του ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας ἐξεφράζετο κατὰ τρόπον λίαν ἐφεκτικόν. « Δὲν δύναμαι, ἔλεγεν ἐν αὐτῇ, νὰ παραδεχθῶ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας περὶ αὐτομάτου γενέσεως, ἀλλὰ μετὰ τ' ἀγγελλόμενα τοῦ Πουσὲ πειράματα δὲν δύναμαι ν' ἀποφανθῶ ὁριστικῶς καὶ περὶ τῆς πλάνης αὐτῆς μέχρις οὗ δὲν ἐπαναληφθῶσι καὶ ἐξελεγχθῶσι δεόντως τὰ νέα ταῦτα πειράματα». Οἱ Κλαύδιος Βερνὰρ, Δουμὰ, Quatrefages καὶ Payen ἀντεπεξῆλθον κατὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πουσὲ ὑποστηριζομένου θέματος, ὁ δὲ Pasteur ἐδημοσίευσε τότε σπουδαῖον πόνημα, ἐν ᾧ διημφισβήτει τὰ ἐξαγόμενα τῶν πειραμάτων τοῦ Πουσὲ, ἀνήγγελλε δὲ ἅμα νέα πειράματα προφανῶς ἐξελέγχοντα τὴν πλάνην τῆς περὶ αὐτομάτου γενέσεως θεωρίας. Ἡ Ἀκαδημια τότε συνέστησεν ἐπιτροπὴν φυσιοδιφῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Φλουρὰνς καὶ προσεκάλεσε τοὺς δύο ἀντιδοξοῦντας νὰ ἐπαναλάβωσιν ἐνώπιον αὐτῆς τὰ πειράματά των. Ἀλλ' ὁ μὲν Πουσὲ δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρόσκλησιν, ὁ δὲ Pasteur παρέστη ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς καὶ

ὑποβαλὼν τὰς παρατηρήσεις του ἐπανέλαβε τὰ πειράματα, ἐφ' ὧν ἡ συσταθεῖσα ἐπιτροπὴ ἐρειδομένη ἐξήλεγξε τὴν πλάνην τῶν συμπερασμάτων τοῦ Πουσέ· ὁ δὲ Φλουράνς ὡς εἰσηγητὴς αὐτῆς συνέταξε τότε τὴν τελευταίαν ἔκθεσίν του περὶ τῆς αὐτομάτου γενέσεως. «Ὅτε ἡ ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος γνώμη μου, ἔλεγεν ὁ Φλουράνς, δὲν εἶχεν ὁριστικῶς μορφωθῇ, ἀπεφηνάμην μετά τινος δισταγμοῦ. Ἀλλ' ἤδη ἡ πεποίθησίς μου εἶνε πλήρης καὶ ἀποφαίνομαι μετὰ θετικότητος. Τὰ γενόμενα ὑπὸ τοῦ Pasteur πειράματα λύουσιν ὁριστικῶς τὸ ζήτημα. Κατὰ τὴν περὶ αὐτομάτου γενέσεως θεωρίαν ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν ὕλην σεσηπυίαν καὶ ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα ὅπως ἔχωμεν καὶ παραγωγὴν ἐντόμων. Ἀλλ' ὁ Pasteur ἐναποτίθησι σεσηπυίας ὕλας ἐν ἀτμοσφαίρᾳ, ἣν ἐκκαθαίρει ἀπὸ ζωϊκῶν σπερματίων, καὶ οὐδὲν ἔντομον γεννᾶται. Αὐτόματος λοιπὸν γένεσις δὲν ὑπάρχει, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου δὲν ἐπιτρέπεται πλέον ἀμφιβολία· ὁ ἐγείρων δισταγμοὺς ἀποδεικνύει ὅτι δὲν νοεῖ οὐδὲ τοὺς ὅρους τοῦ ζητήματος».

Ὁ ὑλιστὴς Huxley, μέγας ὑπέρμαχος τῆς θεωρίας τῆς αὐτομάτου γενέσεως, παρευρέθη εἰς τὰ γενόμενα ὑπὸ τοῦ Pasteur πειράματα, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀγγλίαν ἔγραφε μεθ' ὅλης τῆς εἰλικρινείας. «Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν ἐπιτρέπεται πλέον ἡ συζήτησις· ὁ Pasteur διὰ τῶν τελευταίων πειραμάτων του ἀνέτρεψεν ἄρδην καὶ διὰ παντὸς τὴν περὶ αὐτομάτου γενέσεως θεωρίαν».

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἀκριβοῦς τῶν γενομένων πειραμάτων περιγραφῆς ἐπανελήφθησαν ταῦτα ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Ἐρεμβεργ, Σουὰν, Σοὺλτς καὶ Οὔγγερ, τὰ δὲ ἐξαγόμενα ὑπῆρξαν ἀκριβῶς τὰ αὐτά· ἡ δὲ τοῦ Pasteur θεωρία περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐκπορεύσεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ὕλης ἄνευ προϋπάρξεως ζωϊκῶν σπερματίων

ἐγένετο δεκτὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὡς ἀλήθεια ἀναμφισβητήτως καὶ πειραματικῶς ἀποδεδειγμένη [1]).

Δύο τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς Εὐρώπης φυσιολόγων ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν γενομένων πειραμάτων καὶ συναρμολογήσαντες τὰ ἐξαγόμενα τούτων μετὰ τῶν φυσιολογικῶν τῆς ζωῆς χαρακτηριστικῶν διετύπωσαν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἣν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ λάβωμεν ὡς ἀφετηρίαν τῶν περαιτέρω σκέψεών μας.

«Τὸ ὠὸν, ἔγραφεν ὁ Κλαύδιος Βερνὰρ, εἶνε ὠὸν διότι ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχει δύναμις, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ αὐτομάτως· ἡ δύναμις αὕτη εἶνε ἀναγκαίως διαδοχική».

«Ὅσα μέχρι τοῦδε ἀνέπτυξα, ἔλεγεν ὁ Brücke εἰς μίαν τῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης παραδόσεών του, καθιστῶσιν οὐ μόνον ἀπίθανον ἀλλὰ φυσικῶς ἀδύνατον τὴν ὑπόθεσιν τῆς αὐτομάτου γενέσεως. Τὸ ζήτημα ἀπ' ἐναντίου παρουσιάζεται ἁπλούστατον, ὅταν ἀποδεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ἀρχικῆς καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ὅλως ξένης καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς ὕλης, ἧς ἄνευ ἡ πρώτη τῆς ζωῆς ἀρχὴ θὰ ἦτο φυσικῶς ἀδύνατος».

Δ'.

Γένεσις τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ ἤδη, ἀναγνῶστα, συγκεντροῦντες ἐπὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου τὰς διδασκαλίας τῶν ἀμφισβητούντων τὴν ἐξ ὑπερφυοῦς δυνάμεως δημιουργίαν τῆς ζωῆς, δυνάμεθα νὰ κατίδωμεν ἐν πάσῃ τῇ παραλόγῳ αὐτῶν γυμνότητι τὸ τερατῶδες αὐτῶν.

---

[1]) Ὅρα "Les colonies animales et la formation des organismes,, ὑπὸ Edmond Perier καθηγητοῦ τοῦ ἐν Παρισίοις φυσιοδιφικοῦ Μουσείου δημοσιευθὲν τῷ 1881.

Ἰδοὺ ἡ προτεινομένη ἡμῖν γενεαλογία.

Α΄. Κατ' ἐποχήν τινα καὶ ὑπὸ ἀγνώστους περιστάσεις ἀνεφύη αὐτομάτως ἐπὶ τῆς Γῆς ἐκ τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἐμβιόν τι πρωτόπλασμα, ἁπλοῦν κύτταρον, ἔχον πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς.

Β΄. Ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης κυψέλης παρήχθησαν τυχαίως καὶ αὐτομάτως ἕτερα ζωϊκὰ ὄντα.

Γ΄. Ἐκ τῶν αὐτομάτων τούτων γενέσεων παρήχθησαν ζωϊκὰ πλάσματα ἔχοντα τοὺς διαφόρους χαρακτῆρας τοὺς ἀποτελοῦντας τ' ἄρρενα καὶ τὰ θήλεα. Ἡ ἁρμονία τῆς ἑνώσεως τῶν φύλων καὶ ὁ νόμος τῆς ζωϊκῆς γενέσεως ἐπήγασεν ἐκ τῆς τυχαίας ταύτης παραγωγῆς.

Δ΄. Ἀπὸ τῆς ἑνώσεως τῶν παραχθέντων ἐμβίων κυττάρων τῶν διαφόρων φύλων προέκυψαν δι' ἐπιλογῆς καὶ ἀνελίξεως καὶ μεταμείψεως οἱ ἰχθύες, τὰ ἑρπετά, τὰ πτηνὰ καὶ τὰ κτήνη ἅπαντα μέχρι τῶν πιθηκοειδῶν.

Ε΄. Ἀπὸ ἑνὸς τῶν τελευταίων παρήχθη ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Τὴν γενεαλογικὴν ταύτην κλίμακα δὲν ὑποβάλλω οὔτε εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τῶν πεποιθήσεων τῆς ἀνθρωπότητος οὔτε εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς μεταφυσικῆς ἐπιστήμης οὔτε εἰς τὰ δόγματα θετικοῦ τινος ἢ φυσικοῦ θρησκεύματος. Τὴν κλίμακα ταύτην φέρω ἐνώπιον τῆς χημικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ βιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ παρ' αὐτῆς ἐκζητῶ τὰς ἀποφάνσεις καὶ κρίσεις, ὅπως πρὸς αὐτὰς συμμορφώσω τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις μου. Ἰδοὺ δὲ αἱ ἐκζητούμεναι παρὰ τῆς ἐπιστήμης κρίσεις.

Ἑκάστη τῶν βεβαιώσεων τῆς εἰς ἐξέτασιν ὑποβαλλομένης γενεαλογικῆς κλίμακος ἀντίκειται εἰς τὰ γεγονότα, εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ εἰς τὴν πειραματικὴν ἀλήθειαν, διότι οὔτε ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἠδύνατο κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους νὰ παραχθῇ μία ἔμβιος κυψέλη, οὔτε ἐκ τῶν τυχαίων ταύτης

παραγωγῶν νὰ προκύψῃ ἡ ἰδέα καὶ τὸ προδιαγεγραμμένον σχέδιον καὶ οἱ νόμοι τῆς ἁρμονίας καὶ ἑνώσεως τῶν φύλων, οὔτε τὸ ἓν εἶδος τῶν ζωϊκῶν ὄντων δύναται νὰ παραχθῇ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου, οὔτε τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα καὶ αἱ δυνάμεις δι' ὧν πεπροίκισται ὁ ἄνθρωπος ἐδύναντο νὰ προκύψωσιν ἀπὸ ὄντων στερουμένων τούτων.

Ἐν τοιαύτῃ θέσει πραγμάτων ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς συμβουλεύοντας ἡμᾶς ν' ἀποβάλωμεν πᾶσαν περὶ δημιουργίας πεποίθησιν καὶ ἐκζητοῦντες παρ' αὐτῶν νὰ μᾶς προσαγάγωσι τὰς ἀποδείξεις, τὰ ἐπιχειρήματα ἢ καὶ τὰ ἁπλᾶ τεκμήρια τὰ μαρτυροῦντα περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν θεωριῶν, ἃς πρόκειται ν' ἀντικαταστήσωμεν εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ πειραματικὰς ἀληθείας, πληροφορούμεθα παρ' αὐτῶν ὅτι οὔτε ἀποδείξεις οὔτε ἐπιχειρήματα οὔτε τεκμήρια οὔτε λόγοι ὑπάρχουσι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὀρθότητος τῶν προτεινομένων δοξασιῶν, ἀλλ' ὅτι αὗται πρέπει νὰ γεινωσι δεκταὶ ὅπως μὴ ἐμπέσωμεν εἰς τὴν ἑτέραν περὶ δημιουργίας ὑπόθεσιν, ἣν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀνεξετάστως ἀποβάλλουσιν [1]).

Ἐννοῶ πληρέστατα τοὺς ἀποδεχομένους τὴν ὕπαρξιν ὑπερφυῶν δυνάμεων καὶ ἀνωτάτων τοῦ Παντὸς αἰτίων καὶ πιστεύοντας εἰς τὴν ἐπίδρασιν ταύτης ἐπὶ τῆς πορείας τῶν ὑπ' Αὐτῆς τεθέντων καὶ δημιουργηθέντων φυσικῶν νόμων· ἀλλὰ τοὺς ἀπαρνουμένους τὴν ὕπαρξιν ὑπερκοσμίων δυνάμεων, τοὺς διδάσκοντας ἡμᾶς ν' ἀποβάλωμεν πᾶσαν πεποίθησιν μὴ ἀποδεικνυμένην ἐπιστημονικῶς, τοὺς ἐπιπίπτοντας κατὰ πάσης θρησκευτικῆς παραδόσεως ἐρειδομένης ἐπὶ τοῦ θαύματος καὶ ἐπιχειροῦντας ἅμα ν' ἀντικαταστήσωσι τὰς πεποιθήσεις ταύτας διὰ δογμάτων, ὧν τὴν ὀρθότητα ὁμολογοῦσιν ὅτι δὲν δύνανται οὐδὲ δι' ἁπλῶν τεκ-

---

[1]) Burmeister — Histoire de la Création.

μηρίων νὰ πιστώσωσι, διὰ δογμάτων ἀντιστρατευομένων μὲν εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους, ψευδῶν δ' ἐξελεγχομένων διὰ πειραμάτων τῆς ἀκριβολόγου ἐπιστήμης, τοὺς ἐπαγγελλομένους καὶ μεταδιδάσκοντας οὐχὶ πλέον θαύματα ὑπερφυῶν δυνάμεων, ἀλλὰ τὸ θαῦμα τοῦ λίθου ἐξ οὗ αὐτόματος ἐπήγασεν ἡ ζωὴ, τοῦ κυττάρου ἐξ οὗ ἀνελίχθη τὸ ζωϊκὸν βασίλειον καὶ τοῦ πιθήκου, ἐξ οὗ παρήχθη ὁ ἄνθρωπος, δὲν δύναμαι νὰ νοήσω καὶ ἄκων ἄγομαι νὰ πιστεύσω ὅτι παρασύρονται ὑπὸ τοῦ φανατισμοῦ τῆς ἀθείας, ὡς παρασύρεται καὶ ταράσσεται ἡ διάνοια τῶν θρησκομανῶν καὶ παντὸς ἄλλου φανατιῶντος. Καὶ ταῦτα ὅμως διαλογιζόμενος ἀκολουθῶ μελετῶν ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν διδαγμάτων μεθ' ὅλης τῆς ψυχρότητος, μὴ ἐπαναπαυόμενος δ' ἐπὶ τῶν κρίσεων τῶν περιφανῶν τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων ἐκζητῶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ φῶς οὐχὶ πλέον παρὰ τῶν Δέβη καὶ τῶν Ἀμπὲρ καὶ τῶν Brücke καὶ τῶν Κλαυδίων Βερνὰρ, ἀλλὰ παρὰ τῶν ὑποδεικνυομένων ἡμῖν ὡς τῶν ἀνωτέρων πνευμάτων τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων, οἵτινες τὰς γνώμας καὶ διδασκαλίας τούτων πολλάκις ἐπικαλούμενοι ἀπεπειράθησαν νὰ συγχύσωσι μετὰ τῶν ἰδίων δογμάτων.

Ε'

Παραμόρφωσις ἐπιστημονικῶν θεωριῶν.

Ὑλισταὶ καὶ πανθεϊσταὶ κατιδόντες ὅτι ἡ ἐν τῷ χρόνῳ ἐμφάνισις τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε αἱ ὕφαλοι, ἐφ' ὧν θραύονται καὶ ναυαγοῦσιν αἱ θεωρίαι των, τῆς δ' ἐπιστήμης ἐξελεγχούσης διὰ πειραματικῶν ἀληθειῶν τὸ ἀνυπόστατον καὶ τὴν σαθρότητα αὐτῶν, προσέδραμον εἰς μηχά-

νευμα οὕτινος ἡ ἐπιτυχία ὑπῆρξε πλήρης ἐν πολλοῖς. Προσεγγίσαντες τὰς θεωρίας ταύτας πρὸς ἄλλας συγγενευούσας καὶ ἐχούσας τὸ κῦρος τῆς γνώμης περιφανῶν ἐπιστημόνων καὶ τὰς τελευταίας μετὰ τῶν πρώτων συγχύσαντες καὶ συγχωνεύσαντες, παρέστησαν τὰς ἀντιδημιουργικὰς δοξασίας ὡς πρεσβευομένας ὀρθῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἑρμηνέων τῆς ἐπιστήμης, ὧν τὰς διδασκαλίας παραλαβόντες παρέφθειραν καὶ παρεμόρφωσαν. Τὴν γενομένην ταύτην σύγχυσιν προτίθεμαι νὰ ἐξελέγξω ἐνταῦθα γνωρίζων ἐκ πείρας ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν περιπλανηθέντων εἰσὶ θύματα τῆς συγχύσεως καὶ παραμορφώσεως ταύτης.

Εἶπεν ὁ Βίρχοφ ὅτι πάντα τὰ σώματα τῶν ἐμψύχων ὄντων σύγκεινται ἐκ κυψελῶν ἢ ἐλαχίστων ζωϊκῶν κυττάρων, ὧν ἕκαστον ἰδίαν ἔχει ζωὴν καὶ ἐξ οὗ ἕτερα γεννῶνται καὶ ἐκπορεύονται ἐνόργανα κύτταρα. Τὴν θεωρίαν ταύτην προσεγγίσαντες οἱ ὑλισταὶ πρὸς τὴν περὶ αὐτομάτου γενέσεως, ἰδού, εἶπον, καὶ ὁ κλεινὸς φυσιολόγος τῆς Γερμανίας, ἀποδεχόμενος τὴν ζωὴν τῶν κυττάρων καὶ τὴν ἐκ τούτων ἐκπόρευσιν ἑτέρων, δὲν ἀπομακρύνεται τῆς ἡμετέρας περὶ αὐτομάτου γενέσεως θεωρίας. Ἀλλ' ὁ Βίρχοφ ἐξήλεγξε τὴν γενομένην ταύτην σύγχυσιν τῆς περὶ ζωϊκῶν κυττάρων θεωρίας του μετὰ τοῦ παραλογισμοῦ τῆς αὐτομάτου γενέσεως. «Πρεσβεύω ἀληθῶς, εἶπεν ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν, ὅτι τὰ σώματα τῶν ἐμβίων πλασμάτων σύγκεινται ἐξ ἐλαχίστων καὶ ἀναριθμήτων ζωϊκῶν κυψελῶν, ὅτι δ' ἐκ τούτων παράγονται νέα ζωϊκὰ κύτταρα. Πλὴν τίνα ἔχει σχέσιν ἡ δοξασία μου αὕτη πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς αὐτογενέσεως, μεθ' ἧς θέλουσι νὰ τὴν συνταυτίσωσι; Πλάσμα ἔμβιον, ζωϊκὸν κύτταρον, ἁπλουστάτη ζωϊκὴ κυψέλη δύναται νὰ παραχθῇ αὐτομάτως ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης: ὑπῆρξε δημιουργία τῆς ζωῆς: ὑπῆρξεν αὐτόματος γένεσις: Ἰδοὺ τὸ ἀληθὲς τοῦ ζητήματος κέντρον. Ἐπὶ δὲ τούτου οὐ μόνον ἀπέβησαν μάταιαι ἅπασαι αἱ ἐπιστημονικαὶ

προσπάθειαι πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐφικτοῦ τῆς αὐτομάτου γενέσεως, ἀλλὰ τὰ τελευταῖα πειράματα κατέδειξαν προφανῶς ὅτι πᾶσα ἐλπὶς περὶ τούτου ἐντελῶς ἀπώλετο» [1]).

Τοῦ Φλουράνς ἐπιδοθέντος εἰς ἐπιστημονικὰ ἐπὶ τῶν ζώων πειράματα καὶ δημοσιεύσαντος τὰ ἐξαγόμενα τούτων, καθ' ἃ ἀπεδεικνύετο ἡ ἐνυπάρχουσα στενὴ σχέσις τῶν φαινομένων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς κινήσεως μετὰ τῆς καταστάσεως τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, οἱ ὑλισταὶ ἐπεκαλέσθησαν τὰ συμπεράσματα ταῦτα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν θεωριῶν των. Ἀλλ' ὁ Φλουράνς ὁλόκληρα ἐδημοσίευσε πονήματα, δι' ὧν ἐξήλεγχε τὴν γενομένην σύγχυσιν καὶ παραμόρφωσιν τῶν ἰδεῶν του, ἐν τινι δὲ τούτων ἀνασκευάζων τὰς περὶ γενέσεως τῆς ζωῆς ἰδέας τῶν ὑλοδοξούντων ἔγραφεν. «Οἷος παραλογισμός! Τίς ποτε νὰ πιστεύσῃ ἢ νὰ φαντασθῇ δύναται ὅτι ἐνόργανον σῶμα, οὗ τινος τὰ μέλη στενῶς καὶ ἀδιαῤῥήκτως συνέχονται διὰ σοφοῦ καὶ μεμετρημένου συνδέσμου, διὰ δυνάμεως ἐξαισίας καὶ θαυμασίας, παρήχθη αὐτομάτως διὰ τῆς μεταβολῆς καὶ ἑνώσεως μορίων ἀνοργάνων σωμάτων; Καὶ τίνι ποτὲ τρόπῳ τὸ ὀργανικὸν πλάσμα ἤντλησε τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἀπὸ στοιχείων στερουμένων παντὸς ἴχνους τοιούτων δυνάμεων; Καὶ πῶς ἄρά γε ἡ κίνησις παρήχθη ἀπὸ τῆς ἀδρανείας, ἡ αἰσθητικότης ἀπὸ τῆς ἀναισθησίας, ἡ ζωὴ ἀπὸ τοῦ θανάτου;» [2]).

Ὡς εἴδομεν ἐν ταῖς πρόσθεν μελέταις, οἱ ὑλοφρονοῦντες διέπραξαν ἐπίσης μεταμορφώσεις καὶ παραφθορὰς εἰς τὸ προτεινόμενον ὑπὸ τοῦ Δάρβιν ζωογενετικὸν σύστημα, παραστήσαντες τοῦτο μὲν ὡς ἀποδεχόμενον τὸν περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γένεσεως παραλογισμόν, τὸν δὲ αὐτουργὸν αὐτοῦ ὡς ἕνα τῶν ἀθεϊστῶν. Μάτην ὁ Δάρβιν διεμαρτύρετο εἰς τὰ διάφορα αὐτοῦ

---

[1]) Revue scientifique 8 Déc. 1877.
[2]) Ontologie naturelle.

συγγράμματα κατὰ τῆς γενομένης τῶν ἀρχῶν του παραφθορᾶς· μάτην ἐν ἰδιαιτέραις ἐπιστολαῖς διεμαρτύρετο κατὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὸν ἀθεϊσμοῦ πεποιθήσεων [1]· μάτην παραλαμβάνων καθ' ἑκάστην Κυριακὴν τὴν οἰκογένειάν του ἐπορεύετο εἰς τοὺς ναοὺς ὅπως δεηθῇ εἰς τὸν Ὕψιστον· μάτην οἱ θεολόγοι τῆς Δύσεως ἐκήρυσσον ὅτι αἱ περὶ τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας διδασκαλίαι οὐδόλως ἀντίκεινται εἰς τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ὅτι δὲ τοῦ Δάρβιν ἀποδεχομένου τὴν δημιουργιαν τῶν πρώτων ζωϊκῶν πλασμάτων αἱ δοξασίαι αὐτοῦ περὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς ζωῆς δὲν ἀντιστρατεύονται εἰς τὰ θεμελιώδη τοῦ Χριστιανισμοῦ δόγματα [2]. Οἱ τὰς περὶ δημιουργίας τῆς ζωῆς ἐπιβουλεύομενοι πεποιθήσεις τῆς ἀνθρωπότητος συμφέρον εἶχον νὰ συγκαταριθμήσωσιν εἰς τὰς τάξεις των τ' ὄνομα σπουδαίου φυσιοδίφου, πρὸς τοῦτο δὲ παρέστησαν τὸν Κάρολον Δάρβιν ὡς ἀποδεχόμενον τὴν δοξασίαν τῆς ἐκπορεύσεως τῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς ὕλης ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἄλλης ὑπερφυοῦς ἀρχῆς. Τὴν γενομένην ταύτην σύγχυσιν καὶ παραμόρφωσιν ὁ Φλαμαριὼν εὐγλώττως πρὸ ἐμοῦ ἐξήλεγξεν. «Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως (ὁ Δαρβινισμὸς) δὲν ἀποδέχεται τὴν ἐπὶ τῆς Γῆς ἐμφάνισιν τῆς ζωῆς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ὑψίστης δημιουργικῆς Δυνάμεως. Ὄχι· οὔτε οἱ σοφοὶ οὔτε οἱ ἑρμηνεῖς τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν ἐδίδαξαν ἀθεϊσμοῦ διδασκαλίας, ἀλλ' οἱ ὑλοδοξοῦντες μεταβάλλοντες καὶ παραφθείροντες τὰ συστήματα τῶν ἐπιστημόνων ἀρύονται ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα ὑπὸ τούτων ἀποκρουόμενα. Τὸ καθῆκον ἐπιβάλλει ἡμῖν ν' ἀπακαλύψωμεν τὸ στρατήγημα τοῦτο καὶ καταδείξωμεν εἰς τὸ δημόσιον τὰς ὑλιστικὰς φαντασιοσκοπίας καὶ φρεναπάτας».

---

[1]) Ἐφημερὶς Αὐγούστης Ὀκτωβρίου 1883.

[2]) Valroger, Prêtre de l'Oratoire — La Génèse des Espèces Σελ. 37.

Τοῦ καθηγητοῦ Stokes βεβαιώσαντος ὅτι ἐπὶ τῆς συζητήσεως τῶν βιολογικῶν ζητημάτων δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ ἐπικαλεσθῶμεν πρὸς λύσιν αὐτῶν τοὺς νόμους τῆς ἀνοργάνου ὕλης, οἱ ὑλοδοξοῦντες ἔσπευσαν νὰ κατατάξωσιν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ὁμοφρόνων των, ἀλλ' ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἐξήλεγξε δημοσίᾳ τὴν γενομένην τῶν δοξασιῶν του παραμόρφωσιν. «Εἰπὼν ὅτι ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ζωῆς δυνάμεθα μετά τινος πιθανότητος νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τοὺς νόμους τῆς ἀνοργάνου ὕλης, ὡμολόγησα ἅμα ὅτι πρὸς ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τῆς ζωῆς δέον νὰ παραδεχθῶμεν ἀναγκαίως καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀγνώστου καὶ μυστηριώδους δυνάμεως συλλειτουργούσης μετὰ τῶν φυσικῶν νόμων πρὸς συντέλεσιν προδιαγεγραμμένου σκοποῦ. Ἐνταῦθα εὑρισκόμεθα ἐνώπιον ἀνεξιχνιάστου μυστηρίου! Ἐὰν δὲ μετὰ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἐγκύψωμεν καὶ ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ πνεύματος, τὸ μυστήριον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀποβαίνει ἀνεξερεύνητον. Ἐπὶ τῶν ἐκζητήσεων τούτων ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ φωτίσῃ τὴν ἡμετέραν διάνοιαν, καθ' ὅσον μάλιστα αὕτη εἶνε τὸ ὄργανον ἅμα καὶ τὸ ὑποκείμενον τῶν μελετῶν μας. Ἐν τοιούτοις ζητήμασιν ἡ ἐπιστήμη χρησιμεύει μόνον ὅπως καταμετρήσωμεν τὸ βάθος τῆς ἀμαθείας μας καὶ πεισθῶμεν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς βοηθείας ὑπερκοσμίων δυνάμεων» [1].

Τοῦ περιφανοῦς φυσιοδίφου τῶν δύο Κόσμων Ἀγαζὶζ ἀναπτύξαντος θεωρίαν τινὰ περὶ τῶν διαφόρων φυλῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀντικειμένην εἰς τὸ γράμμα χωρίου τινὸς τῆς Γενέσεως, οἱ ὑλοδοξοῦντες τὰς χεῖρας κροτοῦντες, ἰδοὺ εἶπον, καὶ ὁ σοφώτερος τῶν φυσιολόγων τὰς ἡμετέρας ἀρχὰς καὶ δοξασίας συμμερίζεται καὶ πρεσβεύει. Ἀλλ' ὁ Ἀγαζὶζ δὲν περιωρίσθη εἰς

---

[1]) Λόγος τοῦ καθηγητοῦ καὶ προέδρου Stokes εἰς τὴν British Association ἐν Exeter.

ἁπλῆν διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς γενομένης ταύτης τῶν διδασκαλιῶν του παραμορφώσεως· πλῆρες ἐξεπόνησε καὶ ἐδημοσίευσε πόνημα, ὅπερ δικαίως ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἡ ὁριστικὴ τῶν ἀθεϊστικῶν παραλογισμῶν ἀνασκευὴ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς ζωολογίας. Τὴν ἐκτενῆ περὶ δημιουργίας τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου συζήτησιν ἀπεπεράτωσεν ὁ περίδοξος ἀνὴρ διὰ τοῦ ἑπομένου συμπεράσματος· «Τὰ μέχρι τοῦδε συζητηθέντα δυνάμεθα ν' ἀνακεφαλαιώσωμεν ἐν ὀλίγοις. Οὐδὲν τῶν ἐπὶ τῆς Γῆς ἐνοργάνων ὄντων παρήχθη αὐτομάτως διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν νόμων τῆς φύσεως, παντα δὲ παρήχθησαν διὰ τῆς ἐπενεργείας ὑπερφυοῦς Δημιουργικῆς Αἰτίας. Τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτομάτως παραγόμενα εἶνε τ' αὐτὰ ἐπὶ πάσης τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς, τ' αὐτὰ δὲ ἦσαν καὶ καθ' ὅλας τὰς γεωλογικὰς ἐποχὰς, τὰ δ' ἐνόργανα σώματα λίαν ἀπέχουσιν ἀπὸ τῶν φυσικῶν τῆς αὐτομάτου παραγωγῆς νόμων καὶ τοιαῦτα πάντοτε ὑπῆρξαν. Μεταξὺ τῶν φαινομένων τῆς ἀνοργάνου ὕλης καὶ τῶν ὀργανικῶν ὄντων δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ σχέσις αἰτίου πρὸς ἀποτέλεσμα οὐδὲ σχέσις ἐκπορεύσεως τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἑτέρου. Ἡ ἀναδίφησις τῶν φαινομένων τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου καθίστησι καταφανὲς οὐ μόνον τὸ ὕψος τῆς διανοίας, ἀλλὰ καὶ τῆς προνοίας καὶ παντοδυναμίας τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐλεύσεται ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ Φυσικὴ Ἱστορία ἔσεται ἡ ἀνάλυσις τῶν διαλογισμῶν τοῦ Ὑψίστου, ἐκδηλουμένων ἐν τῷ ζωϊκῷ βασιλείῳ. Ἐν πονήματι καθαρῶς ἐπιστημονικῷ δὲν διενοήθην νὰ συζητήσω ἀλλότριον ἀντικείμενον, ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ τηρήσω σιωπὴν ἐνώπιον τῶν ἐπεγειρομένων συζητήσεων περὶ τῆς γενέσεως τῆς ζωῆς. Φρονοῦσί τινες ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ οὐσιώδης μεταξὺ τῆς ἀνοργάνου ὕλης καὶ τῶν ζώντων καὶ σκεπτομένων ὄντων. Τοιαῦτα φρονήματα πεπλανημένης φιλοσοφίας μοὶ ἐπιβάλλουσι τὸ καθῆκον νὰ ἐκδηλώσω τὰ ἐμά. Μέχρις οὗ δὲν μοὶ χορηγεῖται ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ὕλη καὶ αἱ τῆς φύσεως δυνάμεις κρίνουσι καὶ

σκέπτονται, ἡ ἐκδήλωσις φαινομένων κρίσεως καὶ διανοίας ἔσεται δι' ἐμὲ ἡ πλήρης ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως ὄντος δυναμένου νὰ χορηγήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς ὄντα κρίνοντα καὶ νοοῦντα. Πᾶς μεταξὺ τῶν διαφόρων ὄντων ἐνυπάρχων σκόπιμος καὶ νοητικὸς σύνδεσμος εἶνε δι' ἐμὲ ἡ πλήρης περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀπόδειξις» [1]).

Δὲν προεθέμην ἐνταῦθα ν' ἀναφέρω πάντας τοὺς ἀντεπεξελθόντας κατὰ τῆς περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως θεωρίας, ἀλλὰ νὰ ὑποδείξω ἁπλῶς τὰς γενομένας παραμορφώσεις καὶ παραφθορὰς ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν καὶ ἐκζητήσεων πρὸς ἐξαπάτησιν τῆς εὐπιστίας τῆς νεότητος καὶ τῶν μὴ ἐπιδιδομένων εἰς ἀνθρωπολογικὰς μελέτας περὶ τῶν πεποιθήσεων καὶ δοξασιῶν σπουδαίων τῆς ἐπιστήμης ἑρμηνέων. Ἐπικαλοῦνται οἱ τὰ ἀσεβῆ τῆς ἀθείας διδάγματα διδάσκοντες τὰς γνώμας τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἔχουσι πάντοτε τ' ὄνομα τῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τῶν χειλέων των, καὶ ὅμως ἐπιστήμη καὶ περιφανεῖς φυσιοδίφαι ἀποῤῥίπτουσι καὶ βδελύσσονται τὰς λαοφθόρους θεωρίας καὶ τὴν πλάνην αὐτῶν ἐξελέγχουσιν.

Ὁ καθηγητὴς Δουμᾶς, τὸ σέμνωμα τοῦτο τῶν χημικῶν ἐπιστημῶν, ἐκλεχθεὶς μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν σοφῶν τῆς Γαλλίας, ἐπρόκειτο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐν αὐτῇ ἐγκαθιδρύσεώς του νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ ἀποθανόντος Γυιζώτου, οὗτινος τὴν ἕδραν κατελάμβανε. Ἡ προσδοκία τοῦ κοινοῦ τῶν Παρισίων ἦτο μεγίστη, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχον ἀποδοθῇ εἰς τὸν Δουμᾶ ἀντιθρησκευτικαὶ δοξασίαι, ἐπρόκειτο δὲ ἀφ' ἑτέρου νὰ λαλήσῃ περὶ μεγάλου πολιτικοῦ καὶ ἐπιστήμονος ἀφιερώσαντος εἴκοσιν ἔτη τοῦ βίου πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπετείνετο συμπιπτούσης τῆς ἡμέρας τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Δουμᾶ εἰς τὴν ἕδραν τῆς Γαλλικῆς

---

[1]) Ἀγαζίζ — De l'Espèce.

Ἀκαδημίας πρὸς ἐποχήν, καθ' ἣν καὶ Κυβέρνησις καὶ Παρισιανὸς ὄχλος ἀγόμενοι ὡσεὶ παραφρονοῦντες ὑπὸ τοῦ φανατισμοῦ τῆς ἀθείας διέπραξαν τὰς στυγερὰς κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καταδιώξεις, αἵτινες ἠτίμασαν τὴν Κυβέρνησιν τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας Γαλλικῆς Δημοκρατίας. «Τινὲς ἐπαγγέλλονται καὶ μεταδιδάσκουσιν, ἔλεγεν ὁ σοφὸς ἀνὴρ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη προσήγγισεν εἰς τὴν λύσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῶν ἐπεγειρομένων ἀπὸ τῶν ὑλιστικῶν δοξασιῶν. Ἀνέρχομαι ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου ὅπως διαμαρτυρηθῶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης κατὰ τοιούτων βεβαιώσεων. Ὁ Ὑλισμὸς τοῦ Ἐπικούρου καὶ Λουκρετίου ἐπαναφαίνεται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις μας ἐνισχυόμενος διὰ τῆς παραμορφώσεως τῶν θεωριῶν τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ ζωὴ παρήχθη διὰ τῆς ἁπλῆς τῶν φυσικῶν νόμων μεταμείψεως· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ἀγνοεῖ ὅλως πόθεν παρήχθη ἡ ζωὴ, τίνι τρόπῳ μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν καὶ ποῦ κατευθύνεται· ἡ ζωὴ εἶνε δι' αὐτὴν πρόβλημα ἀνεπίδεκτον λύσεως. Ἡ ἐπιστήμη ἀποβάλλει καὶ διαψεύδει πᾶσαν ἐναντίαν βεβαίωσιν γενομένην ἐν ὀνόματι αὐτῆς. Αἱ πολυχρόνιοι ἐπὶ τῶν ὀργανικῶν σωμάτων χημικαὶ μελέται καὶ τὰ πειράματα διαφωτίζουσι καὶ ἐνισχύουσι τὸ αἴσθημα περὶ τῆς θείας καὶ μυστηριώδους οὐσίας τῆς ζωῆς».

Συμπέρασμα.

Οἱ ὅροι τοῦ περὶ γενέσεως τῆς ζωῆς ζητήματος καθωρίσθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων.

Δημιουργία ἢ αὐτόματος γένεσις· τρίτη ὑπόθεσις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Οἱ τὴν ὑπόθεσιν τῆς δημιουργίας ἀποκρούοντες ἀποδέχονται μὲν κατ' ἀνάγκην τὴν περὶ αὐτομάτου γενέσεως, ἀνομολογοῦσι δὲ ὅτι περὶ τῆς ὀρθότητος ταύτης οὔτε ἀπόδειξίς τις ἐπιστημονικὴ οὔτε τεκμήριον ὑπάρχει. Κατ' αὐτοὺς ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐπιβάλλεται, διότι ἐκτὸς ταύτης δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἑτέρα ἢ ἡ τῆς δημιουργίας, ἣν ἐκ τῶν προτέρων ἀποβάλλουσιν. Ἰδοὺ ὁ κύκλος εἰς ὃν περιστρέφονται ἅπασαι αἱ θεωρίαι περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως.

Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις περὶ αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως ἀνατρέπεται,

α.' ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς φύσεως, καθ' ὃν ἡ ζωὴ ἐκπορεύεται πάντοτε ἀπὸ τῆς ζωῆς·

β.' ὑπὸ τῆς ἀκριβωθείσης πειραματικῆς ἀληθείας, καθ'ἣν ἡ ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης ἐκπόρευσις τῆς ζωῆς εἶνε φυσικῶς ἀδύνατος·

γ.' ὑπὸ τῆς ὁμοφώνου γνώμης τῶν ἐπιφανῶν βιολόγων, καθ' ἣν ἐν τῷ ζωϊκῷ ὀργανισμῷ ἐνυπάρχει καὶ ἀνελίσσεται ἰδέα καὶ προδιαγεγραμμένον σχέδιον καὶ βιωτικὸν στοιχεῖον μὴ ἐκπορευόμενον ἀπὸ τῆς σωματικῆς τοῦ ὀργανισμοῦ συστάσεως οὐδὲ μετ' αὐτῆς συγχεόμενον.

Ἆρα ἡ περὶ αὐτομάτου γενέσεως τῆς ζωῆς ὑπόθεσις εἶνε ψευδὴς καὶ πεπλανημένη, εἶνε ἡ ἄρνησις τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῆς πειραματικῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ὕπαρξις δημιουργίας δὲν ἐπιβάλλεται μόνον ὑπὸ τῶν μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἀλλὰ κυροῦται ὑπὸ τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης ὡς ἀλήθεια περιφανὴς καὶ ἀναμφίλεκτος.

Τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν ἀπέναντι τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν περαίνω ἐνταῦθα διὰ τῶν λόγων ἐπιστήμονος οὗ τὸ κῦρος οὐδεὶς τῶν ὑλιστῶν ἀμφισβητεῖ. Ὁ Ἐρβέρτος Σπένσερ, ὀπαδὸς τῶν περὶ ἐξελίξεως τῆς ζωῆς ἀρχῶν τοῦ Καρόλου Δάρβιν, ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς καὶ

*

ἐπὶ τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων, περὶ δὲ τῆς ὑφισταμένης ἁρμονίας μεταξὺ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης καὶ τῶν βάσεων τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων, ἀπεφαίνετο ὡς ἑξῆς. «Βεβαίως ἡ ἐπιστήμη εἶνε ἐχθρὰ τῶν δεισιδαιμονιῶν ἀλλὰ δὲν εἶνε ἐχθρὰ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας. Βεβαίως μέρος τι τῆς χυδαίας ἐπιστήμης ἐμφορεῖται ὑπὸ πνεύματος ἀντιθρησκευτικοῦ, τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦτο δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην τὴν εἰσδύουσαν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐμβατεύουσαν εἰς τὰ βάθη τῶν φαινομένων. Ἀληθὴς θρησκεία καὶ ἀληθὴς ἐπιστήμη, εἶνε δύω ὁμαίμονες ἀδελφαὶ τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν ἄνευ βλάβης ἀμφοτέρων. Ἡ θρησκεία ἀκμάζει ὅταν ὑπηρετῆται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἡ ἐπιστήμη μεγαλύνεται ὅταν ἦνε θρησκευτική. Τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ ἔργα δὲν ἐπήγασαν κυρίως ἐκ τῆς διανοίας τῶν ἀνθρώπων ἀλλ' ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν ὑπὸ ἐξόχου θρησκευτικοῦ πνεύματος. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε φιλόθρησκος διότι ἐνῶ μᾶς δεικνύει πᾶν ὅ,τι δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, μᾶς γνωρίζει τὰ ὅρια πέρα τῶν ὁποίων οὐδὲν νὰ γνωρίσωμεν δυνάμεθα. Οὐδὲν ἄλλο μέσον, ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης, εἶνε ἱκανὸν νὰ μᾶς κάμῃ νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν ἀδυναμίαν τῆς διανοίας ἡμῶν ἀπέναντι παντὸς πράγματος ὑπερβαίνοντος αὐτήν. Καὶ ἐνῶ, ὡς πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους παραδόσεις καὶ αὐθεντίας, ἡ ἐπιστήμη φέρεται ἴσως ἀγερώχως, ἀπέναντι ὅμως τοῦ ἀδιαχωρίστου παραπετάσματος τοῦ καλύπτοντος τὸ Αἰώνιον καὶ Ἀπόλυτον, καθίσταται λίαν ταπεινή. Ἀληθὴς σοφὸς εἶνε ἐκεῖνος ὅστις γνωρίζει πόσον ὑπερέχει, οὐχὶ μόνον τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως, ἡ καθολικὴ ἐκείνη δύναμις ἡ ἐκδηλουμένη διὰ τῆς Φύσεως, τῆς Ζωῆς, καὶ τῆς Διανοίας» [1].

---

[1]) Ἑρβέρτος Σπένσερ. Περὶ Ἀγωγῆς. Μετάφρασις Π. Ι. Χαλικιοπούλου Σελ. 95 καὶ ἀκ.

ΜΕΛΕΤΗ Θ'.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΒΟΥΛΗΣΙΣ.

Ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν καὶ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιστήμης ἀνεσκευάσαμεν τὰς ἀντιστρατευομένας κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας δοξασίας. Εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν, κατὰ τὸν Liebig, ἐπιπολαίων τῆς ὑλοδοξίας ἐπιστημόνων ἀντετάξαμεν τὰς πεποιθήσεις τῶν περιφανῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου φυσιοδιφῶν, πρόκειται δ' ἤδη νὰ ἐνισχύσωμεν τοὺς λόγους καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατελήξαμεν διὰ τῆς μελέτης ψυχολογικοῦ γεγονότος, τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου τὸ θράσος πάσης φαντασιοπληξίας θραύεται, καὶ ἐξαντλεῖται τὸ πνεῦμα πάσης σοφιστείας.

Ὁ ἄνθρωπος τωόντι εἶνε πεπροικισμένος διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐλευθέρως κρίνειν καὶ ἀποφασίζειν καὶ βουλεύεσθαι, ἀνεξαρτήτως καὶ κατ' ἀντίθεσιν μάλιστα καὶ αὐτῶν τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν νόμων. Τὰ πάντα ὑπόκεινται εἰς τοὺς μηχανικοὺς τῆς φύσεως νόμους, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος μεταξὺ τῶν κτισμάτων ἔχει τὴν δύναμιν ν' ἀποσκιρτᾷ ἐξ αὐτῶν καὶ διευθύνῃ τὴν ἐνεργότητά του κατὰ τρόπον ἀντιστρατευόμενον πρὸς πάντα μηχανικὸν καὶ φυσικὸν νόμον καὶ καταλύοντα αὐτόν.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ, ὅπως καταστήσῃ προφανῆ τὴν ἀλήθειαν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος σύγκειται ἐκ στοιχείων σωματικῶν ἅμα καὶ πνευματικῶν συνεχομένων ἀλλήλοις καὶ συναποτελούντων τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, ἀλλ' ὑποβαλλομένων εἰς διαφόρους νόμους καὶ παρουσιαζόντων ἀλλοίους, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ὅλως ἀντιθέτους χαρακτῆρας.

Οἱ ὑλισταὶ κατεῖδον ἅπασαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ ἀπορρεούσας ἀναγκαίας συνεπείας, μὴ δυνάμενοι δὲ ταύτην ν' ἀμφισβητήσωσιν, ἀμφισβητοῦσιν αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Βεβαίως, λέγουσιν, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἐλευθέρως κρίνειν καὶ ἀποφασίζειν καὶ βουλεύεσθαι, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν μηχανικῶν τοῦ σώματός του κινήσεων, ἡ θεωρία ἡμῶν εἶνε ἀνυπόστατος καὶ ψευδής· ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶνε πλάνη καὶ φρεναπάτη, διότι αἱ ἀποφάσεις καὶ βουλήσεις αὐτοῦ ἤρτηνται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν μηχανικῶν τοῦ σώματος κινήσεων, οὐδὲν δὲ ὑπάρχει εἰς αὐτὸν ἴχνος ἐλευθέρας ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας. Ὁ κλέπτων δὲν ἦτον ἐλεύθερος νὰ κλέψῃ ἢ οὐ, διότι εἰς τὸ σῶμά του τοιαῦται ἀνεπτύχθησαν μηχανικαὶ κινήσεις ἐκ τῶν εἰσαχθέντων εἰς τὸν στόμαχον βρωμάτων, ἐκ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὑλικῶν περιστάσεων, ὥστε ἡ ἀπόφασις τῆς κλοπῆς ἐπεβλήθη εἰς τὸν ἐγκέφαλόν του κατ' ἀνάγκην ἀναπόδραστον, ἐξ ἧς δὲν εἶχε τὴν δύναμιν ν' ἀπαλλαγῇ. Ὁ βοηθήσας τὸν πλησίον εὑρέθη εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ κλέψαντος θέσιν, ἀλλ' αἱ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ γενόμεναι ἀσυνείδητοι σωματικαὶ δονήσεις ἐπέβαλον κατ' ἀνάγκην τὴν πρᾶξιν τῆς βοηθείας, ὡς εἰς τὸν κλέπτην τὴν ὑπεξαίρεσιν ἀλλοτρίας ἰδιοκτησίας. Καὶ ὁ κλέψας εἶνε ἀπηλλαγμένος εὐθύνης, ὡς μὴ ἐλευθέρως βουλευόμενος, καὶ ὁ τὸν πλησίον βοηθήσας εἶνε ἀνάξιος

ἐπαίνου ὡς ἐνεργήσας ὑπὸ τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος νόμων. Ὅπως δὲ μὴ ἐκληφθῶμεν ὡς παραμορφοῦντες τὰς τερατολογίας τῶν ἀσεβῶν θεωριῶν, μεταφέρομεν ἐνταῦθα τὰ κείμενα τῶν συγγραφέων τῆς ὑλιστικῆς διδασκαλίας.

«Τῶν πνευματικῶν φαινομένων τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος μὴ ἐχόντων ἰδίαν ὕπαρξιν, ἀλλ' ἐξαρτωμένων ἐκ τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος ἐνεργειῶν, ἡ ἐλευθέρα βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀνυπόστατος καὶ ψευδὴς ἰδέα» (Moleschott).

«Τῆς εὐθύνης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων οὔσης ἀνυποστάτου ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐλευθέρας βουλήσεως, αἱ λέξεις πλημμελήματα, παρεκτροπαὶ καὶ ἐγκλήματα δὲν ἔχουσι σημασίαν. Αἱ ἰδέαι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀγάπη καὶ μῖσος, γενναιότης καὶ προδοσία, ὑποκρίσια, κακουργήματα, ληστεῖαι καὶ φόνοι εἶνε ἀναγκαῖαι συνέπειαι τῶν ἐγκεφαλικῶν κινήσεων. Ὁ ἄνθρωπος ἂς ἐνεργῇ ὡς βούλεται ἀδιαφορῶν περὶ τῆς καλουμένης συνειδήσεως» (Βύχνερ).

Τὸ ζήτημα οὕτω τίθεται καθαρῶς ὑπὸ τῶν ὑλιστῶν ὑπὸ τὴν ὀρθὴν καὶ πραγματικὴν αὐτοῦ ἔποψιν. Ἡ θεωρία τοῦ Ὑλισμοῦ εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Ἡ ἐλευθερία αὕτη προϋποτίθησι τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὕπαρξιν δυνάμεως αὐθυπάρκτου, ἐνεργούσης ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἀναποδράστου τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος νόμων ἀνάγκης καὶ ἐχούσης πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ μέσα ἐκλογῆς μεταξὺ ἰδεῶν, πεποιθήσεων, ἀποφάσεων καὶ βουλήσεων. Ἀλλὰ δοθέντος τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως οὔσης στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, τὸ ὑλιστικὸν σύστημα κλονίζεται ἐκ βάθρων καὶ καταπίπτει ὡς ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως καθ' ἣν οὐδεμία ὑπάρχει δύναμις ἐκτὸς τῆς ὕλης μὴ ὑποβαλλομένη εἰς τοὺς μηχανικοὺς τῶν σωμάτων νόμους.

Προβαίνοντες ἤδη εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας θέλομεν ἀρυσθῆ τὰς σκέψεις καὶ κρίσεις ἡμῶν ἐκ τεσσάρων σειρῶν γεγονότων καὶ παρατηρήσεων.

Α' Ἐκ τῆς καθολικῆς πεποιθήσεως.

Β' Ἐξ αὐτῆς τῆς λογικῆς τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν.

Γ' Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἑκουσίων τοῦ ἀνθρώπου πράξεων.

Δ' Ἐκ τῶν πρακτικῶν συνεπειῶν τῆς ὑλιστικῆς δοξασίας.

Α'

Καθολικὴ πεποίθησις.

Ἡ καθολικὴ πεποίθησις περὶ τῆς ἀληθείας γεγονότος τινος δὲν εἶνε πάντοτε ὁ ἀσφαλέστατος ὁδηγὸς πρὸς μόρφωσιν τῶν ἰδίων κρίσεων καὶ πεποιθήσεων, ἀλλ' εἶνε ἡ ὑπερτάτη καὶ ἀκαταγώνιστος τῆς ἀληθείας ἀπόδειξις, ὁσάκις πρόκειται περὶ γεγονότος, οὗτινος οἱ χαρακτῆρες δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶσιν εὐχερῶς καὶ ὑπὸ οἱουδήποτε ἄνευ εἰδικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἡ δὲ κοινὴ πεποίθησις, οὖσα καθολικὴ καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεων, δύναται νὰ ὑποστῇ καὶ τὴν ἐξέλεγξιν τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ ἀναλύσεως.

Τὸ περὶ ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως ζήτημα εἶνε ἐξ ἐκείνων, ἐφ' ὧν ἕκαστος δύναται ἐξ ἰδίας πείρας νὰ μορφώσῃ ὀρθὴν καὶ ἀσφαλῆ κρίσιν. Οὐδεὶς ποτὲ ὑπῆρξε ὁ μὴ εὑρεθεὶς εἰς τὴν θέσιν νὰ βουλευθῇ, ν' ἀποφασίσῃ καὶ νὰ ἐνεργήσῃ, κατ' ἔννοιαν ὅλως ἀντίθετον τῶν ὀρέξεων τοῦ ἰδίου σώματος, οὐδεὶς ὑπῆρξεν ὁ μὴ ἀναγνωρίσας εἰς ἑαυτὸν, ἢ μὴ ἐπικαλεσθεὶς παρ' ἄλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος. Ἀλλ' εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν τοῦ καθήκοντος ἔγκειται ἀκριβῶς ἡ λύσις τοῦ ζητήματος.

Βεβαιοῦντες ὅτι ἔχομεν καθῆκον νὰ προστατεύσωμεν τὰ τέκνα μας, νὰ σεβασθῶμεν τὴν ζωὴν καὶ ἰδιοκτησίαν τῶν ὁμοίων μας, νὰ τηρήσωμεν τὰς δοθείσας ὑποσχέσεις, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἡ δύναμις τῆς ἐκπληρώσεως ἢ παραβιάσεως τῶν καθηκόντων, ὅτι δὲ οὔτε ἡ ἐκπλήρωσις, οὔτε ἡ παραβίασις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ μηχανικῶν καὶ ἀσυνειδήτων αἰτίων. Ὡς δὲ τὸ ἄτομον διὰ τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος παραδέχεται τὸ ἐλεύθερον τῆς βουλήσεως, οὕτω καὶ αἱ κοινωνίαι διὰ τῶν νομοθετικῶν ὁρισμῶν, δι' ὧν ἐπιτρέπουσιν ἢ ἀπογορεύουσι πράξεις τινάς, βασίζονται ἐπὶ τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς τὸν ἄνθρωπον δυνάμεως τοῦ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ὁριζομένας ὑπαγορεύσεις. Οὐδέποτε ἡ ἀνθρωπότης ἤγειρεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς συζητουμένης ταύτης ἀληθείας καὶ οὐδέποτε ἄνθρωπος ἠκολούθησε κατὰ τὸν πρακτικὸν αὐτοῦ βίον ἀντίθετον τῆς κοινῆς τῆς ἀνθρωπότητος πεποίθησιν, τὸ δὲ σπουδαιότερον ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὑλισταὶ δι' ὅλων αὐτῶν τῶν πράξεων διαψεύδουσι καὶ ἀποκηρύσσουσι τὰς διδασκαλίας των. Ῥαπίσατε ἕνα τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν τοῦ Ὑλισμοῦ! Φρονεῖτε ἀράγε ὅτι θέλει ὑποστῇ ἀπαθῶς τὸ ῥάπισμα καὶ ἐφαρμόζων τὰς δοξασίας καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ θέλει σᾶς θεωρήσει ὡς λίθον ἢ κλάδον δένδρου ἐπιπεσόντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του ὡς ἐξ ἀσυνειδήτων αἰτίων καὶ ἀναποδράστου ἀνάγκης; Πλανᾶσθε. Θ' ἀντεκδικηθῇ διὰ τῶν χειρῶν του ἢ θὰ σᾶς καταγγείλῃ ἐνώπιον τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Ἐὰν δὲ ὑπερασπιζόμενοι ἐνδείξητε εἰς αὐτὸν τὸ ἄρθρον τοῦ νόμου, δι' οὗ ὅπως καταγνωσθῇ ποινὴ ἀπαιτεῖται ἐλευθερία βουλήσεως καὶ ἐνεργείας, ἐὰν ὑποστηρίξητε ὅτι ἀκουσίως τὸν ἐῤῥαπίσατε ὡς ἐξ ἀνάγκης ἀναποδράστου ἀναπτυχθείσης εἰς ὑμᾶς ἐκ τῆς τροφῆς, ἧς ἐγεύθητε τὴν προτεραίαν, ἢ ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαίρας, θ' ἀκούσητε ὑπὸ τοῦ ῥαπισθέντος ἐκτενῆ λόγον πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεπηρεάστου ὑμῶν βουλήσεως. Ἐὰν δὲν θέλετε νὰ ἐκτεθῆτε

εἰς ποινικὴν καταδίωξιν, κατασκοπεύσατε τὸν ὑλιστὴν ἐντὸς τῆς οἰκογενείας του. Εἶνε ζηλότυπος πρὸς τὴν σύζυγον, ὧν δὲ πεπεισμένος ὅτι ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεώς της ἤρτηται νὰ ἐξέλθῃ ἢ οὐ τῆς οἰκίας ἀπαγορεύει τὴν ἔξοδον. Ἡ σύζυγος παραβιάζει τὴν δοθεῖσαν διαταγὴν, ἐξέρχεται καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὸν συζυγικὸν οἶκον ἐν ὥρᾳ νυκτός. Φρονεῖτε ἆρά γε ὅτι ὁ σύζυγος συμμορφούμενος πρὸς τὰς ὑλιστικὰς διδασκαλίας του θὰ ὑποστῇ ἀταράχως τὴν παρεκτροπὴν τῆς συζύγου; Φρονεῖτε ἆρά γε ὅτι θὰ θεωρήσῃ αὐτὴν ἀνεύθυνον; Πλανᾶσθε. Ἐὰν δέ τις τῶν φίλων του παρευρεθεὶς εἰς τὴν μετὰ τῆς συζύγου διένεξιν ὑπενθυμίσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Φὸχτ ἢ Βύχνερ, ὁ ὑλιστὴς θὰ ἐπανανάβῃ ὅσα ὁ ὁμόφρων αὐτοῦ Lamettrie ἔλεγεν, «ἄλλως ὁμιλῶν καὶ ἄλλως γράφων, εἰς τὴν οἰκίαν μου λέγω ὅ,τι φρονῶ, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους ὅ,τι ὠφελεῖ». Καὶ τοῦτο πράττουσι πάντες οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ὑλισμοῦ. Προκηρύττουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὢν ἐστερημένος πνεύματος στερεῖται ἀναγκαίως τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως χωρὶς τοῦτο νὰ πιστεύωσι, γράφουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπείκει εἰς τοὺς μηχανικοὺς καὶ ἀναποδράστους νόμους τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἐναντίας πεποιθήσεις, τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὑλισμοῦ μὴ δυναμένης νὰ ὑποστῇ τὴν ἐλαχίστην συζήτησιν ἀπέναντι τῆς δυνάμεως τοῦ βουλεύεσθαι καὶ ἀποφασίζειν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ὕλης, ἀρνοῦνται διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ καλάμου τὸ προφανὲς γεγονὸς καὶ ἀποστεροῦσι τὸν ἄνθρωπον τοῦ εὐγενεστέρου αὐτοῦ προσόντος, ἀλλ' ἐν ταῖς σχέσεσι μετὰ τῶν ὁμοίων των καὶ ἐν τῷ πρακτικῷ αὐτῶν βίῳ λησμονοῦσι καὶ παραγκωνίζουσι τὰ ἴδια ἑαυτῶν διδάγματα.

Τοιαύτη εἶνε ἡ καθολικὴ τῆς ἀνθρωπότητος πεποίθησις περὶ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Οὐδεμία ἀτομικὴ ἐξαίρεσις, οὐδεὶς δισταγμὸς, οὐδεμία εἰλικρινὴς ἀμφιβολία ἐγείρεται ἢ δύναται νὰ ἐγερθῇ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἀληθείας.

Β'.

Ἡ ἐλευθέρα βούλησις καὶ ἡ λογικὴ τοῦ Ὑλισμοῦ.

Συμφώνως πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ὑλισμοῦ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ πεποιθήσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῶν μηχανικῶν τοῦ ἐγκεφάλου κινήσεων αἵτινες ἔχουσι τὴν πηγήν των εἰς τὰς ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων του ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων παραγομένας ἐντυπώσεις. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ παρήχθη εἰς τὸν ἐγκέφαλον τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῆς ἀναιρούσης τὸν μηχανικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν;

Ἐννοοῦμεν τὴν μόρφωσιν πεπλανημένων πεποιθήσεων περὶ ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ὁ ἄνθρωπος παρατηρῶν τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐμόρφωσε τὴν ψευδῆ πεποίθησιν περὶ τῆς περιστροφῆς τούτου περὶ τὴν γῆν, ἅμα δὲ ἡ ἐπιστήμη κατέδειξε τὴν πλάνην ταύτην, ἡ ὀρθὴ ἰδέα τῆς περιστροφῆς τῆς γῆς ἀντικατέστησε τὴν ἐσφαλμένην. Ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως πόθεν ἀρά γε ἠδύνατο νὰ ἐκπηγάσῃ;

Πάντα τὰ περιστοιχίζοντα τὸν ἄνθρωπον ὑπόκεινται εἰς τοὺς ἀπαραβάτους νόμους τῆς φύσεως καὶ τοῦ μηχανικοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὑλιστῶν, κατ' οὐδὲν διαφέρει ὡς πρὸς τοῦτο τῶν λοιπῶν σωμάτων ὑπαγόμενος εἰς τοὺς ἀναποδράστους τῆς ὕλης νόμους. Ἐν τοιαύτῃ θέσει πραγμάτων πῶς ἠδύνατο νὰ μορφωθῇ εἰς τὸν ἐγκέφαλον τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως; Τίνι τρόπῳ ἡ σωματικὴ τοῦ ἐγκεφάλου μηχανὴ, ἡ κατὰ τοὺς ὑλιστὰς παράγουσα τὰς κρίσεις καὶ ἀποφάσεις ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἀνωτέρας πνευματικῆς δυνάμεως, ἐδημιούργησε τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας; Καὶ ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει ἢ ὕλη, ἀνάγκη,

μηχανισμός. Τοιαύτη εἶνε ἡ διδασκαλία τῶν ὑλιστῶν. Ἀλλὰ τίς δύναμις καὶ ποῖον ἀντικείμενον προεκάλεσεν εἰς τὸν ἐγκέφαλον κινήσεις καὶ μεταβολὰς παραγαγούσας τὸ ἐν τῇ φύσει ἀνύπαρκτον, τὴν πνευματικὴν καὶ ἐλευθέραν βούλησιν; Πῶς δὲ οἱ ἐγκέφαλοι ἅπαντες τῆς ἀνθρωπότητος, καίτοι πρὸ εἴκοσι αἰώνων μαθόντες παρὰ τῶν ὑλιστῶν ὅτι πλανῶνται, ἐξακολουθοῦσι παράγοντες τὴν αὐτὴν τῆς ἐλευθερίας ἰδέαν καὶ ὁμολογοῦντες ὅτι αἱ ἀποφάσεις καὶ βουλήσεις δὲν εἶνε προϊὸν τῆς ἐνεργείας των ἀλλὰ προϊὸν δυνάμεως πνευματικῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ σώματος;

Τὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεων τούτων θὰ ἐνισχυθῶσι καὶ θὰ καταστῶσι καταφανέστερα ἐκ τῆς ἀναλύσεως σπουδαίου ψυχολογικοῦ γεγονότος.

Ὁ ἄνθρωπος δύναται ἑκουσίως νὰ ψευσθῇ καὶ ἀπαγγείλῃ προτάσεις ἐναντίας τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πραγματικότητος ἐν πληρεστάτῃ γνώσει καὶ συνειδήσει. Τὴν πρωΐαν σᾶς ἐπεσκέφθη εἷς τῶν φίλων μεθ' οὗ ἐπὶ μακρὸν συνδιελέχθητε. Μετ' ὀλίγας ὥρας ἐρωτᾶσθε ἐὰν εἴδατε τὸν ἐπισκεφθέντα ὑμᾶς φίλον. Συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ὑλιστῶν ἡ εἰκὼν τοῦ φίλου εἶνε μηχανικῶς ἐντετυπωμένη ἐπὶ τοῦ μυελοῦ καὶ οὕτω διατηρεῖται εἰς τὴν μνήμην. Ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἐρωτήσει τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐγχαραχθέντα ἴχνη ἀφυπνίζονται, τίθενται εἰς ἐνέργειαν μηχανικὴν, ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν ὁμιλητικῶν ὀργάνων καὶ διατυποῦσι τὴν ἀπάντησιν. Ἀλλ' ὑποθέσατε ὅτι ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀποκρύψητε τὴν γενομένην ἐπίσκεψιν ἀρνεῖσθε ὅτι εἴδατε τὸν ἐπισκεφθέντα ὑμᾶς φίλον, καὶ ἐν πληρεστάτῃ γνώσει, παραμορφοῦντες τὴν ἀλήθειαν, ψεύδεσθε καὶ ἀπαντᾶτε ἀποφατικῶς εἰς τὴν γενομένην ἐρώτησιν. Τίνι τρόπῳ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδημιουργήθη ψεῦδος μὴ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν πραγματικότητα; Ὑπὸ τίνος δυνάμεως καὶ αἰτίας ἐπῆλθον αἱ κινήσεις τοῦ ἐγκεφάλου

πρὸς μόρφωσιν ἰδέας τοῦ μὴ ὑπάρχοντος καὶ ἀναιροῦντος μάλιστα τὸ ὑπάρχον: Τίνι τρόπῳ παρηγκωνίσθησαν αἱ φυσικαὶ καὶ μηχανικαὶ κινήσεις τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἀντεκατέστησαν αὐτὰς ἕτεραι ἀντίθετοι παραγαγοῦσαι τὴν ψευδῆ ἀπάντησιν, περὶ ἧς οὔτε ὑλική τις πραγματικότης ὑπῆρχεν, οὔτε ἀπεικόνισις εἰς τὸν ἐγκέφαλον; Αἱ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ διατηρούμεναι ἐντυπώσεις, κατὰ τὴν ὑλιστικὴν θεωρίαν, αἱ καταρτίζουσαι τὴν μνήμην τοῦ ἀνθρώπου, θέτουσιν ἐν ἐνεργείᾳ τὰ διάφορα τοῦ μυελοῦ μέρη τ' ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰ ὁμιλητικὰ ὄργανα. Ἔστω. Ἀλλὰ τὸ ψεῦδος, τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος δημιούργημα, τὸ μὴ ἔχον οὔτε σωματικὴν ὑπόστασιν καὶ μὴ ἐγχαράξαν ἴχνος τι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παραγκωνίσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ μυελοῦ ὑλικῶς παραχθεῖσαν ἀπεικόνισιν, νὰ μεταβάλῃ τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας, ν' ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ μὴ ὑπάρχον, καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὰ φωνητικὰ ὄργανα διατύπωσιν γεγονότος μὴ ὑπάρξαντος καὶ μὴ ἀπεικονισθέντος ἐπὶ τοῦ μυελοῦ. Τὸ πρόσωπον τοῦ φίλου ἀπεικονίσθη ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, κατὰ δὲ τοὺς μηχανικοὺς νόμους τῆς ὕλης ἡ ἀπάντησις ὑμῶν ἔδει νὰ ἦνε καταφατική, ἀλλ' ὑμεῖς ἔχοντες τὴν δύναμιν τοῦ ἐλευθέρως δημιουργεῖν ἰδέας ἀντιθέτους τῆς πραγματικότητος καὶ ἐπενεργεῖν ἐπὶ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων κατὰ τρόπον ἀνεξάρτητον ἀπὸ παντὸς μηχανικοῦ νόμου, ἀπαντᾶτε ἀποφατικῶς εἰς τὴν γενομένην ἐρώτησιν, ἀντικαθιστῶντες πνευματικὴν δημιουργίαν εἰς τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, οὐχὶ ἐκ πλάνης ἢ παρανοήσεως, ἀλλὰ διὰ βουλήσεως πεφωτισμένης καὶ ἐλευθέρας. Καὶ ἡ δύναμις αὕτη τῆς ἐλευθέρας σκέψεως, τῆς παραγκωνίσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐντυπώσεων, τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ψεύδους εἰς τὴν πραγματικότητα, εἶνε ἐπακριβῶς ἡ ἐλευθέρα τοῦ ἀνθρώπου βούλησις, εἰς ἣν μᾶς ὁδηγεῖ αὐτὴ ἡ τῶν ὑλιστῶν θεωρία, ἡ μὴ ἀποδεχομένη

τὸ ἐφικτὸν τῆς μορφώσεως πεποιθήσεων, ἀποφάσεων καὶ λειτουργιῶν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ὕλης καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν μηχανικῶν νόμων.

Γ'

Ἀνάλυσις τῶν ἑκουσίων πράξεων.

Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκπηγάζουσι πολλάκις ἐκ τοῦ ζωϊκοῦ ἐνστίκτου ἢ ἐκ σωματικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκῶν καὶ ὀρέξεων. Διαβλέπει τὸν κίνδυνον, ὃν διατρέχει ἡ ὕπαρξίς του, καὶ σκέπτεται καὶ βουλεύεται πρὸς ἀποσόβησιν αὐτοῦ· συναισθάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς τροφῆς καὶ ἐργάζεται πρὸς θεραπείαν αὐτῆς· προσβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ ψύχους ἀνευρίσκει μέσα πρὸς προφύλαξιν τοῦ σώματός του· ὑπὸ τὰς μορφωθείσας ἐντὸς τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας ἕξεις διευθύνει τὴν ἐνεργότητά του εἰς πράξεις, αἵτινες, καίπερ μὴ συνδεόμεναι μετὰ τῆς ὀργανικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως, συντείνουσιν εἰς τὴν εὐζωΐαν ἢ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν μορφωθεισῶν οἰκογενειακῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν. Αἱ πράξεις αὗται τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, εἰ καὶ κατὰ πολὺ ἀπέχουσαι, δὲν εἶνε διαφόρου φύσεως τῶν ἐνεργειῶν πάντων τῶν λοιπῶν ζωϊκῶν ὄντων. Ἀλλ' αἱ ἑκούσιαι τοῦ ἀνθρώπου πράξεις δὲν περιορίζονται ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου. Διὰ τῆς ἐξόχου διανοίας καὶ κρίσεως του ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μορφώσῃ σχέδια ὅλως ἀνεξάρτητα ἀπὸ πάσης ζωϊκῆς, ἐνστιγματικῆς ἢ καὶ κοινωνικῆς ἀνάγκης. δύναται νὰ διευθύνῃ τὰς ἐνεργείας του πρὸς ἕνα σκοπὸν καὶ νὰ προβῇ εἰς ἐπίτευξιν αὐτοῦ διὰ μέσων ἀντιστρατευομένων πρὸς τὰς σωματικὰς ἀνάγκας καὶ ἕξεις του, παραβαίνων καὶ ὑπερνικῶν πάντα σωματικὸν καὶ μηχανικὸν νόμον.

Κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε πλέον ἓν τῶν συνήθων ζωϊκῶν ὄντων τῆς φύσεως, ἀλλ' εἶνε νομοθέτης ἅμα καὶ δημιουργὸς πράξεως προφανῶς ἀποδεικνυούσης ὅτι ὑπεράνω τοῦ σωματικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ ἐνυπάρχει ἐν αὐτῷ ἐλευθέρα πνευματικὴ δύναμις μὴ ὑπείκουσα εἰς τοὺς μηχανικοὺς νόμους, ἀλλὰ τούτους διευθύνουσα, ὑπερνικῶσα καὶ καταβάλλουσα.

Ὁ ἄνθρωπος προσεγγίζων τὴν χεῖρα εἰς τὸ πῦρ αἰσθάνεται πόνον ἐπιβάλλοντα εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς χειρὸς ἐκ τοῦ παραγαγόντος τὸν πόνον ἀντικειμένου. Ἡ ἀπόφασις αὕτη εἶνε ἀναγκαία συνέπεια τῶν νόμων τῆς εὐαισθησίας τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀλλ' ἔχων τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ καταβάλῃ τοὺς σωματικοὺς νόμους, εἰσάγει τὴν χεῖρα ἐντὸς τοῦ πυρὸς καὶ διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ ἐλευθέρας βουλήσεως ἐγκαταλείπει αὐτὴν εἰς τοὺς πόνους καὶ εἰς τὴν καταστροφήν. Οἱ πόνοι, τὸ ἔνστικτον, ἡ φυσικὴ εὐαισθησία, πάντες οἱ μηχανικοὶ καὶ σωματικοὶ νόμοι ἐπενεργοῦσι κατ' ἔννοιαν ὅλως ἀντίθετον τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ὑπερνικῶσα τοὺς πόνους, τὴν εὐαισθησίαν καὶ πάντας τοὺς νόμους τῆς ὕλης δημιουργεῖ πρᾶξιν ἀντιβαίνουσαν εἰς πάντας τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐνοργάνων σωμάτων.

Ἐξερράγη πυρκαϊὰ εἰς διαπλέον τὸν ὠκεανὸν πλοῖον. Μετὰ μικρὸν τὸ σκάφος καὶ πάντες οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτοῦ ἔσονται βορὰ τοῦ πυρός, μία δὲ ἀμυδρὰ ἐλπὶς σωτηρίας ἀπομένει, ἡ ἐντὸς τῶν λέμβων διάσωσις. Παρατηρήσατε τὸν γενναῖον πλοίαρχον διευθύνοντα τὰς σωστικὰς ἐργασίας! Ἀποβιβαζόμενος δύναται νὰ διασωθῇ, — τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἐπιβάλλει τὴν ἀπόφασιν τῆς διασώσεως, — ἀλλ' ὁ πλοίαρχος ὑπερνικῶν πᾶν ἔνστικτον καὶ πάντα σωματικὸν νόμον, σκέπτεται περὶ σωτηρίας τῶν γυναικῶν, τῶν βρεφῶν καὶ πάντων τῶν ἐπιβατῶν. Εἰς μάτην

οἱ ναῦται τὸν προσκαλοῦσι νὰ διασωθῇ! Ἀτρόμητος βλέπει τὰς φλόγας προσεγγιζούσας καὶ τὴν θάλασσαν βρυχωμένην ἐντὸς τοῦ πλοίου, ἀτρόμητος δίδει τὰς τελευταίας πρὸς τοὺς ναύτας ὁδηγίας! Πάντες σώζονται· εἷς δὲ μόνος γίνεται θῦμα τοῦ πυρὸς καὶ ἀποθνήσκει τὸν θάνατον τοῦ καθήκοντος, ὁ γενναῖος πλοίαρχος. Ὑπῆρξαν ἄρα γε οἱ σωματικαὶ τῆς φύσεως νόμοι οἱ ὑπαγορεύσαντες τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην ἀπόφασιν: Ὑπῆρξαν ἄρα γε τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ πλοιάρχου ἄτομα τοῦ σιδήρου ἢ τοῦ φωσφόρου ἢ τοῦ ἀνθρακίου τὰ ἐπενεργήσαντα πρὸς παραγωγὴν τῆς πραγματωθείσης ἐθελοθυσίας: Τὸ ἔνστικτον ἄρα γε παρέσυρεν εἰς τὸν θάνατον τὴν εὐγενῆ ἐκείνην ὕπαρξιν; Ὄχι, μυριάκις ὄχι! Ἂς μὴ ἀτιμάζωμεν διὰ ψευδῶν καὶ ἀσεβῶν θεωριῶν τὸν θάνατον τῆς αὐταπαρνήσεως! Τὸ ἔνστικτον ἀποφεύγει τοὺς κινδύνους, τὰ δὲ ἀνθράκια καὶ τὰ φωσφόρα ἄτομα ὑπείκουσι εἰς τοὺς μηχανικοὺς τῆς ὑπάρξεως καὶ συντηρήσεως νόμους. Ἡ ἰσχυρὰ, ἡ ἐλευθέρα τοῦ πλοιάρχου βούλησις, ἐμπνεομένη ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος, κατέστη ἀκαταγώνιστος καὶ ὑπερνικήσασα τὴν δύναμιν τοῦ ἐνστίκτου καὶ τοῦ πυρὸς, τῆς ὕλης καὶ παντὸς φυσικοῦ νόμου, ἐδημιούργησε τὴν ἀπόφασιν καὶ ἐπέβαλεν εἰς τὸ σῶμα τὴν θέλησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ καταστροφῆς πρὸς διάσωσιν ἄλλων ὑπάρξεων, εἰς δὲ τὴν δημιουργίαν ταύτην οὔτε ὁ ὕψιστος Δημιουργὸς, οὔτε ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τὸ σῶμα σύγκειται, συνετέλεσεν. Ἡ μὲν ὕλη ἀντέτασσε τοὺς νόμους τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ὁ δὲ Δημιουργὸς ἐγκατέλιπε τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ διασώσεως καὶ ἐθελοθυσίας.

Παρατηρήσατε τὸ ζῶν ἐκεῖνο πτῶμα ἐντὸς τοῦ δεσμωτηρίου! Ἦτο νέος, ὑγιὴς, εὔρωστος, πλήρης σφριγώσης ζωῆς καὶ ἀνδρικοῦ κάλλους. Εἷς στεναγμὸς ὑπὲρ τῆς δεδουλωμένης πατρίδος ὑπῆρξε τὸ μόνον αὐτοῦ ἔγκλημα. Ἴδατε! Αἱ στερήσεις καὶ αἱ βάσανοι κατέβαλον πάσας τὰς ζωϊκὰς δυνάμεις, αἱ ἀλύσεις

διήνοιξαν ἤδη βαθείας πληγὰς ἐπὶ τοῦ ἀποσυντιθεμένου σώματος, αἱ ἀναμνήσεις τῶν φιλτάτων καὶ τῆς παρελθούσης οἰκογενειακῆς εὐτυχίας κατασπαράσσουσι τὴν καρδίαν σφοδρότερον καὶ αὐτῆς τῆς σωματικῆς ὀδύνης. Μία λέξις ἐκ τῶν χειλέων τοῦ μάρτυρος, μία ὑπόσχεσις, ἀρκεῖ πρὸς κατάπαυσιν τῶν δεινῶν του. Ἀλλ' οὔτε ἡ λέξις ἐξαγγέλλεται, οὔτε ἡ ὑπόσχεσις δίδεται. Τὰ πάντα μετεβλήθησαν, τὰ πάντα παρήλλαξαν ἢ διεφθάρησαν καὶ τὸ ἄλλοτε πλῆρες καλλονῆς σῶμα εἶνε ἤδη εἰδεχθὴς σκελετός, ἀλλ' ἕν τι μένει ἀμετάβλητον καὶ ἀκαταγώνιστον, ἡ ἀδιάσειστος τοῦ μάρτυρος ἀπόφασις, ἧς ἡ ἐλαχίστη μεταβολὴ ἤθελεν ἀποδώσει αὐτῷ τὴν ζωὴν, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν οἰκογένειαν. Ἀπέναντι τῆς παραφθορᾶς, τῆς ἀπονεκρώσεως καὶ καταλύσεως τοῦ σώματος ἡ ληφθεῖσα ἀπόφασις ἵσταται ἑδραία καὶ ἀκατάβλητος, ὑπερνικῶσα δὲ καὶ καταβάλλουσα τὴν δύναμιν τῶν ἁλύσεων καὶ τοὺς πόνους τῶν πληγῶν καὶ παραγκωνίζουσα τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ μέλλοντος, ἀνυψοῦται ὑπεράνω τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἐκπέμπει ἐκ τοῦ σκότους τοῦ δεσμωτηρίου ἐκλάμψεις πατριωτικοῦ φωτὸς, διαφωτίζει καὶ ὑπεκκαίει τὰς καρδίας τῶν λαῶν καὶ ἀντὶ τοῦ καταλυθέντος σώματος ἐξεγείρει λεγεῶνας ἡρώων οἵτινες ἡμέραν τινὰ θὰ διεκδικήσωσι τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος.

Ἀνδρέας ὁ Γυζῶτος, πατὴρ τοῦ διασήμου Γυζώτου, καταδικασθεὶς εἰς θάνατον ὑπὸ τοῦ ἐπαναστατικοῦ δικαστηρίου τῆς πρώτης γαλλικῆς δημοκρατίας ἐφυγοδίκει καὶ ὑπεξέφευγε τὴν καταδίωξιν, κρυπτόμενος ἀπὸ σπηλαίου εἰς σπήλαιον. Στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα συνέλαβεν αὐτὸν καὶ ἁλυσόδετον παρέδωκεν εἰς ἕνα τῶν χωροφυλάκων, ὅπως ὁδηγήσῃ εἰς τὸ δεσμωτήριον. Ὁ χωροφύλαξ ἐγίνωσκε πρὸ πολλοῦ τὴν οἰκογένειαν τοῦ συλληφθέντος, ἐπρότεινε δὲ εἰς αὐτὸν ν' ἀπελευθερώσῃ καὶ τῷ χορηγήσῃ πάντα τὰ μέσα τῆς διασώσεως. Ὁ Γυζῶτος ἦτον πατὴρ

πέντε τέκνων, τὸ δὲ πατρικὸν φίλτρον ὑπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τὴν παραδοχὴν τῆς γενομένης προτάσεως χωρὶς ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ὁ σωτὴρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ ἐλύοντο αἱ ἁλύσεις καὶ προπαρεσκευάζετο ἡ φυγή, ἀποτανθεὶς ὁ Γυζῶτος εἰς τὸν χωροφύλακα ἠρώτησεν αὐτὸν ἐὰν ἔχῃ τέκνα. « Εἶμαι πατὴρ τριῶν τέκνων» ἀπήντησεν ὁ χωροφύλαξ. «Δὲν εἶνε δίκαιον τότε νὰ σωθῇ ὁ πατὴρ τῶν τέκνων μου, εἶπεν ὁ Γυζῶτος, καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ ὁ πατὴρ τῶν ἰδικῶν σου. Ἄγωμεν». Τὴν ἐπιοῦσαν παρεδίδετο ὁ καταδικασθεὶς καὶ ἀπέθνησκεν ἐπὶ τῆς λαιμητόμου.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος δὲν ἔχομεν εὐτυχῶς ἀνάγκην οὔτε τῶν φώτων τῆς ἐπιστήμης, οὔτε τῆς αὐθεντίας πεποιθήσεων ἀλλοτρίων, διότι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἀπόλυτον ἔχει ἁρμοδιότητα μελέτης, κρίσεως καὶ μορφώσεως ἰδίας πεποιθήσεως. Ἀφοῦ οἱ ὑλισταὶ ἀνομολογοῦσιν ὅτι αἱ διδασκαλίαι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν θεωριῶν των ἐπὶ τοσοῦτον εἶνε ὀρθαί, ἐφ' ὅσον ἐν ἡμῖν οὐδεμία ὑπάρχει δύναμις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ τῶν μηχανικῶν τῆς ὕλης νόμων, δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ψεύδους τῶν ἀρχῶν καὶ θεωριῶν των διὰ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, δι' ἁπλουστάτων σκέψεων τοῦ κοινοῦ νοός. Διὰ τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦ κοινοῦ νοὸς ἀποκαλύπτεται ἐν ἡμῖν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πραγματικότης, διαβλέπομεν ἐν ἡμῖν τὴν ὕπαρξιν αὐτοβούλου, ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ παντὸς σωματικοῦ νόμου δυνάμεως, ὡς βλέπομεν τὸ φῶς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἕκαστος δὲ ἐξ ἡμῶν ἐπὶ μικρὸν σκεπτόμενος ἐπὶ τῶν ἰδίων βουλήσεων, ἀποφάσεων καὶ ἐνεργειῶν θὰ φθάσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὸ ἑπόμενον συμπέρασμα. «Ἀναλύων τὰς βουλήσεις, τὰς ἀποφάσεις καὶ ἐνεργείας μου, παρατηρῶ ὅτι πλεῖσται ἐξ αὐτῶν ἤρτηνται ἐκ τῶν ἀναγκῶν, ἐκ τοῦ ἐνστίκτου, ἐκ τῶν ὀρέξεων τοῦ σώματός μου, ἐκ τοῦ πόθου τῆς προσδοκωμένης ἡδονῆς ἢ τῆς ἀποφυγῆς σωματικοῦ πόνου, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχω πλήρη πεποίθησιν ὅτι

ἄλλαι ἐκ τῶν ἐμῶν πράξεων καὶ βουλήσεων οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν μετὰ τῶν σωματικῶν μου ὀρέξεων ἢ ἀναγκῶν, πολλάκις δὲ κατ' αὐτῶν παλαίουσι καὶ ἀντιστρατεύονται. Αἱ ἰδέαι τῆς δικαιοσύνης, τῆς τιμῆς, τοῦ καθήκοντος μὲ πείθουσιν ἐνίοτε νὰ ἀντιστῶ εἰς τὰς ὀρέξεις τοῦ σώματος, νὰ ὑποστῶ τοὺς πόνους, ν' ἀποδεχθῶ ἑκουσίως τὰς στερήσεις καὶ νὰ καταβάλω τὰς ὁρμὰς τοῦ ἐνστίκτου καὶ τὰς προσδοκίας πάσης ἡδονῆς. Εἰς τὸν βίαιον χαρακτῆρα ἀντεκατέστησα τὴν ἀταραξίαν καὶ τὴν ψυχικὴν γαλήνην, εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν, εἰς ὃν μὲ παρέσυραν αἱ ὁρμαὶ τοῦ σώματος, ἀντεκατέστησα τὴν ὑπὲρ τῶν ἄλλων θυσίαν διὰ τῶν ἰδίων πόνων καὶ στερήσεων, εἰς τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως δύναμαι, θέλων, νὰ ἀντικαταστήσω τὴν θυσίαν τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως ὑπὲρ τῆς τιμῆς ἢ ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Παραβιάσας κατά τινα περίστασιν τὸ καθῆκον συνησθάνθην ἐλέγχους συνειδήσεως, οἱ δὲ ἔλεγχοι οὗτοι ἤθελον εἶσθαι ἀνεξήγητον φαινόμενον ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἐν ἐμοὶ ἡ πεποίθησις ὅτι ἤμην ἐλεύθερος νὰ ἐπιτελέσω ἢ παραβιάσω τὸ καθῆκον. Ἡ ἀλήθεια περὶ γεγονότος τινὸς ὑποπεσόντος εἰς τὰ ἐμὰ αἰσθητήρια εἶνε ἐναποταμιευμένη εἰς τὴν μνήμην μου, ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν δύναμιν νὰ παραγκωνίσω αὐτὸ καὶ ἐντὸς ἐμοῦ νὰ δημιουργήσω γεγονὸς μηδέποτε ὑπάρξαν ὑποβάλλων τὸ ψεῦδος εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἐξερχόμενος ἀπ' ἐμοῦ καὶ ἐμβλέπων ἐπὶ τῶν ὁμοίων μου παρατηρῶ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα καθ' ὅλας τὰς χώρας καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς οὐδέποτε ἤγειρεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, οἱ δὲ περὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθήματα τῆς ἀνθρωπότητος φιλοσοφήσαντες ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Βάκωνος καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τοῦ Ῥουσὼ, τοῦ Κὰντ, τοῦ Κουζὲν εἰς τὰ αὐτὰ ἔφθασαν ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα εἰς ἃ ἤγαγεν καὶ ἐμὲ ἡ ἁπλῆ σκέψις ἐπὶ τῶν ἐμῶν πράξεων καὶ ἀποφάσεων».

*

Καὶ τίνος ἄλλης ἔχομεν ἀνάγκην ἀναλύσεως, τίνος δὲ ἄλλου ἐπιχειρήματος, ὅπως βεβαιώσωμεν τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχουσαν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως δύναμιν; Τὸ γεγονὸς εἶνε προφανὲς, εἶνε αὐταπόδειχτον, εἶνε ἡ βάσις πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνεργείας, ὑπὸ μόνου τοῦ φανατισμοῦ τῶν ὑλιστῶν διὰ τῶν σοφισμάτων ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀποδεχόμενον, ὡς ἄλλοτε ἠμφισβητήθη ἡ ὕπαρξις τοῦ ἡλίου καὶ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τὰ αἰσθητήριά μας σωματικῶν ἀντικειμένων. Οὐδὲν δυσχερέστερον τῆς διὰ διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων ἀποδείξεως τῶν προφανῶν γεγονότων καὶ τῶν προδήλων ἀληθειῶν, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως ἐπὶ τοσοῦτον δεσπόζει σύμπαντος τοῦ ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ὥστε ὅπου καὶ ἂν στρέψωμεν τὰς σκέψεις καὶ τὰς μελέτας μας νέα καὶ καταφανῆ ἀνευρίσκομεν ἀδιαφιλονείκητα τῆς ἀληθείας μαρτύρια.

Δ.'

Πρακτικαὶ συνέπειαι τῆς ὑλιστικῆς δοξασίας.

Ὑποδεικνύοντες τὰς ἀμέσους πρακτικὰς συνεπείας τῆς ἀρνήσεως ἐλευθέρας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ βουλήσεως, δὲν ἐννοοῦμεν ἕνεκεν αὐτῶν νὰ καταδικάσωμεν τὴν ὑλιστικὴν θεωρίαν ἐὰν ἦνε αὕτη ἀληθὴς, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν πρακτικῶν συνεπειῶν, εἰς ἃς ἀναγκαίως ὁδηγεῖ, ἐννοοῦμεν νὰ ἐνισχύσωμεν τὰς ἤδη ἀναπτυχθείσας ἀποδείξεις καὶ καταστήσωμεν καταφανεστέραν τὴν ὀρθότητα τῆς καθολικῆς πεποιθήσεως. Ὅταν ἀποκρούωμεν θεωρίαν τινὰ περὶ βελτιώσεως φυτοῦ, διότι ἐφαρμοσθεῖσα ἐπέφερε πάντοτε τὴν ἀπονέκρωσιν καὶ ἀποξήρανσιν αὐτοῦ, δὲν ἀποβάλλομεν αὐτὴν ὡς ἐκ

τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ κρίνομεν ἐκ τούτων περὶ τοῦ ψεύδους αὐτῆς. Οὕτως ὁ μαθηματικὸς ἀποδεικνύων τὴν ὀρθότητα τῆς προτάσεώς του διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἐπαγωγῆς τῆς ἐναντίας προτάσεως, δὲν ἀποβλέπει εἰς τὰ ἄτοπα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' ἐκ τούτων συμπεραίνει περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τεθείσης προτάσεως. Ἐὰν ἡ περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως θεωρία τῶν ὑλιστῶν μᾶς ἄγῃ εἰς συνεπείας καὶ συμπεράσματα ἀποκρουόμενα ὑπὸ τῆς συνειδήσεως καὶ ἀντιστρατευόμενα πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, θὰ καταδικάσωμεν αὐτὴν οὐχὶ ὡς ἐκ τῶν δεινῶν αὐτῆς συνεπειῶν, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ καταδεικνυομένου ψεύδους αὐτῆς, πηγάζοντος ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ ἀποδεικνυομένου ἄλλως τε ἐκ παντοίων ἄλλων γεγονότων καὶ ἀποδείξεων.

Ἡ ἠθικότης εἶναι τὸ κύριον τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα μεταξὺ πάντων τῶν ζωϊκῶν ὄντων. Ὁ Κάρολος Δάρβιν, οὗ τὸ κῦρος οὐδεὶς τῶν ὑλιστῶν ἀμφισβητεῖ, ἐπρέσβευεν ὅτι ὁ διακρίνων τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν λοιπῶν ζώων χαρακτὴρ δὲν εἶνε οὔτε ὁ σωματικὸς αὐτοῦ ὀργανισμός, οὔτε αἱ διανοητικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις. Ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος εἶνε τὸ ἰδιάζον αὐτοῦ προσὸν καὶ τὸ οὐσιῶδες τῆς φύσεώς του στοιχεῖον. Ἀλλ' ὡς ἤδη εἴπομεν, ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀλήθειαν καὶ πραγματικότητα τῆς δυνάμεως τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦνε ἐλεύθερος εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐνεργότητός του, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦνε εἰμὴ τὸ σῶμα αὐτοῦ, αἱ δὲ βουλήσεις του ἤρτηνται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν μοιραίων καὶ μηχανικῶν τῶν σωμάτων νόμων, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε καθήκοντα ἀπέναντι ἄλλων, οὔτε εὐθύνην τινὰ τῶν πράξεών του. Ὄν ἄνευ καθήκοντος, ἄνευ εὐθύνης, ἄνευ δικαιώματος, ἄνευ ἠθικότητος, ἰδοὺ τί εἶνε ὁ ἄνθρωπος στερούμενος τῆς δυνάμεως τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου αὐτοῦ βουλήσεως. Οἱ κατακρεουργοῦντες τὰ τέκνα των γονεῖς, ὅπως ἀπαλλαγῶσι

τοῦ βάρους τῆς διατροφῆς αὐτῶν, τὰ ἀποκτείνοντα τὸν πατέρα αὐτῶν τέκνα, ὅπως ἀποκτήσωσι τὴν κληρονομίαν του, οὐδεμίαν τῶν πράξεών των ἔχουσιν εὐθύνην καὶ κατ' οὐδὲν ἠθικῶς διαφέρουσι τῶν γονέων, ὅσοι θυσιάζουσι τὴν ἑαυτῶν ὕπαρξιν πρὸς διατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων των, ἢ τῶν τέκνων ἅτινα στεροῦνται πάσης ἀπολαύσεως, ὅπως ἐκπληρώσωσι τὰ πρὸς τὴν οἰκογένειαν καθήκοντα. Ὁ Νέρων καὶ ὁ Ἀτίλας τυραννοῦντες καὶ καταστρέφοντες τοὺς λαοὺς δὲν εἶνε ἄξιοι μομφῆς καὶ κατ' οὐδὲν ἠθικῶς διαφέρουσι τῶν ἡγεμόνων ὅσοι ἀφιέρωσαν τὰς ἡμέρας των εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν ὑπηκόων των.

Ἀλλ' ἐνταῦθα φαίνεταί μοι ὅτι διαβλέπω ἐπεγειρόμενον αἴσθημα βδελυγμίας καὶ ἀγανακτήσεως ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ὑπὸ τῆς ἀποτροπαίου θεωρίας ἀποπλανηθέντος· ἀναγνώστου. Καὶ ἐγώ, λέγει ἐν ἑαυτῷ, ἀποδέχομαι τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὑλισμοῦ, ἀλλὰ τὰς συνεπείας ταύτας βδελύσσομαι καὶ ἀποκρούω, οὔτε θεωρῶ αὐτὰς ὡς ἀναγκαῖα συμπεράσματα τῶν ἀρχῶν τῆς ὑλοδοξίας.

Εὐγενὴς ψυχή! Τὸ αἴσθημα τοῦτο σὲ τιμᾷ, ἀλλὰ βεβαίως δὲν γνωρίζεις οὔτε ἐμελέτησες τὴν θεωρίαν ἐξ ἧς ἀπεπλανήθης. Πρόσελθε καὶ ἴδε. Ἂς ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰς θεμελιώδεις βάσεις τοῦ Ὑλισμοῦ.

« Δὲν ὑπάρχει Θεός. Ὁ ἄνθρωπος στερούμενος πάσης πνευματικῆς ζωῆς καὶ δυνάμεως εἶνε ἁπλῆ σωματικὴ μηχανή, ἧς αἱ κινήσεις, αἱ σκέψεις καὶ αἱ βουλήσεις ἤρτηνται ἐκ τῶν εἰς τὴν ὕλην ἐπιβαλλομένων φυσικῶν νόμων. Ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως εἶνε μῦθος καὶ φαντασιοπληξία. Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι εἶνε νοσούσης φαντασίας ἀποκυήματα, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων περιπλανᾶται ἡ ἀνθρωπότης, μηδεμίαν ἔχουσαι πραγματικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν. Ἀρετὴ καὶ κακία, καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἐθελοθυσία καὶ κακουρ-

γήματα, εἶνε φράσεις κεναὶ νοήματος, ἡ δὲ κοινωνία οὐδὲν ἔχει δικαίωμα ν' ἀπονέμῃ τιμὰς καὶ ἀμοιβὰς εἰς τοὺς ἀσκοῦντας τὰς ἐναρέτους πράξεις ἢ νὰ καταγινώσκῃ ποινὰς εἰς τοὺς διαπράττοντας τὰ ἐγκλήματα, καθόσον καὶ αἱ πρῶται καὶ τὰ τελευταῖα πηγάζουσιν ἐκ νόμων ἀναποδράστων, μοιραίων καὶ ἀσυνειδήτων καὶ ἐκ τῶν τυχαίων τῶν ἀτόμων κινήσεων». Συμφώνως πρὸς τὸν κώδικα τοῦτον τοῦ Φόχτ, τοῦ Βύχνερ καὶ πάντων τῶν ὑλιστῶν, παραγκωνίζομεν πᾶσαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν, ἀποβάλλομεν πάντα ἠθικὸν νόμον ἐρειδόμενον ἐπὶ τοῦ καθήκοντος, καταργοῦμεν καὶ τὴν κοσμικὴν δικαιοσύνην.

Μετὰ δὲ ταῦτα; Τίς ἔσεται ὁ ὁδηγὸς, τίς δὲ ἡ ἀρχὴ καὶ τίνα τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν, πρὸς ἐκπολιτισμὸν καὶ πρὸς τὴν νέαν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς ἣν μᾶς προσκαλεῖ ἡ διδασκαλία τοῦ Ὑλισμοῦ;

Οἱ ὑλισταὶ εἶνε σύμφωνοι περὶ τῆς καταστροφῆς, περὶ τῆς ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐκθρονίσεως τοῦ Θεοῦ τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν. Οἱ μὲν λέγουσιν, ἡ ἐντὸς τῆς οἰκογενείας ἀνατροφὴ καὶ διάπλασις τῶν παίδων ἀρκεῖ, ὅπως χειραγωγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ καταστήσῃ αὐτὸν ἄξιον τῆς ἀποστολῆς του, οἱ δὲ, πρεσβεύοντες ὅτι ὁ γάμος εἶνε παρὰ φύσιν θεσμὸς καὶ διδάσκοντες τὴν κατάργησιν τῆς οἰκογενείας, φρονοῦσιν ὅτι αἱ κοινωνίαι δύνανται διὰ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νὰ μορφώσωσι καταλλήλως τοὺς λαοὺς, ἕτεροι πάλιν προσδοκῶσι τὴν πρόοδον ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τελευταῖος δὲ ὁ Ἔκελ ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς πρό τινων μηνῶν ὅτι τὰ ἔνστικτα, ἅπερ ὁ ἄνθρωπος ἔχει κοινὰ μετὰ τῶν βατράχων καὶ τῶν μυρμήκων, μετὰ τῶν λύκων καὶ τῶν χοίρων, εἶνε ἱκανὰ, ὅπως ὁδηγήσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν πρόοδον καὶ εἰς τὸν ἐκπολιτισμόν.

Ἀλλ' ἡ προτεινομένη ἐκπαίδευσις πρὸς τίνα θὰ ῥέπῃ σκοπὸν καὶ διὰ τίνων μέσων θὰ πραγματωθῇ; Ἡμεῖς γνωρίζομεν ἤδη παρὰ τοῦ Βύχνερ ὅτι, «ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ ἀπόλαυσις τοῦ βίου καὶ ἡ διὰ καλῆς τροφῆς καὶ διαίτης παραγωγὴ φωσφόρου, ἐξ οὗ ἀπορρέουσιν αἱ ὀρθαὶ ἰδέαι καὶ τὰ εὐγενῆ συναισθήματα. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἡμῶν πρέπει νὰ τείνωσιν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν ἃς ὑπὸ μυρίας μορφὰς μᾶς προσφέρει ἡ ὕλη, πᾶσα δὲ ἐνέργεια πρὸς διάφορον σκοπὸν τείνουσα εἶνε ἐκμηδένισις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως». Ἡ προτεινομένη ἄρά γε ἐκπαίδευσις θὰ λάβῃ ὡς πρόγραμμα τὰς ἀρχὰς ταύτας πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἱκανοποίησιν τῶν σωματικῶν ὀρέξεων καὶ ἡδονῶν, ἢ θέλει διδάξει τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσιν; Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν περίστασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα ὡς ἔωλα καὶ ψευδῆ παρηγκωνίσαμεν, κινδυνεύομεν δὲ ν' ἀκούσωμεν ὑπὸ τῶν προφητῶν τοῦ Ὑλισμοῦ ὅτι ἐκμηδενίζομεν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀλλ' ἔστω ὅτι δι' ἀκατανοήτου ἀντιφάσεως ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικότητος καὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, διδάσκομεν δὲ ταύτας οὐχὶ ἐν ὀνόματι τοῦ καθήκοντος ἢ τῆς θεότητος, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς ὕλης καὶ τῶν φυσικῶν τῶν σωμάτων νόμων. Τίνι τρόπῳ δυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην πρὸς τὰς βάσεις κοινωνίας ὑλιστῶν;

Ὁ πατὴρ νουθετῶν καὶ ἐκπαιδεύων τοὺς υἱούς του θὰ εἴπῃ αὐτοῖς· «Ἀγαπητοί μου, ἔστε συνετοὶ καὶ νηφάλιοι, ἐνασχολεῖσθε εἰς καλὰ ἔργα δυνάμενα νὰ συντείνωσιν εἰς τὴν πρόοδον ἑκάστου ὑμῶν καὶ τῆς ὅλης οἰκογενείας, ζήσατε ἐν ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ, μὴ ἐπιθυμήσητε τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον, ἀλλ' ὅταν ἐπιστῇ ἡ κατάλληλος ὥρα, ἐκλέξατε ἕκαστος τὴν ἰδίαν σύζυγον ἀπολαύοντες τῆς οἰκογενειακῆς εὐδαιμονίας». Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα διδάσκει ὁ πατὴρ, ἓν τῶν τέκνων θὰ λάβῃ ἀνὰ χεῖρας τὸν κώδικα τῆς

ὑλιστικῆς θεωρίας καὶ θὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν νουθετοῦντα πατέρα. «Ἀγαπητὲ πάτερ! ἡμεῖς δὲν ἔχομεν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποσχεθῶμεν ὅτι θ' ἀκολουθήσωμεν τὰς συμβουλάς σου. Αἱ ἰδέαι, αἱ σκέψεις, τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ἀποφάσεις ἡμῶν ἤρτηνται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν κινήσεων, ἃς θὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὸν μυελόν μας τὰ εἰσαγόμενα εἰς τὰς γαστέρας μας βρώματα καὶ ὁ εἰς τοὺς πνεύμονας εἰσερχόμενος ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ. Ἀντὶ συμβουλῶν, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐπιρροὴν τινὰ ἐφ' ἡμῶν, στερουμένων ἐλευθέρας βουλήσεως, φρόντισε μᾶλλον νὰ προπαρασκευάσῃς ἡμῖν κατάλληλον τροφὴν καὶ ποικιλίαν ἐδεσμάτων, ἐξ ὧν θὰ παραχθῶσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλόν μας ἄτομα ἀφθόνου φωσφόρου, τὰ ὁποῖα θὰ ὑποκινήσωσι καλὰς ἰδέας, ἀγαθὰς βουλήσεις καὶ ἀποφάσεις καὶ θὰ μᾶς ὁδηγήσωσιν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου, τὴν ὁποίαν μᾶς ὑποδεικνύεις. Ὡς πρὸς δὲ τὰς περὶ γάμου ἰδέας σου, αὗται εἶνε λίαν ἐσφαλμέναι, εἶνε λείψανα τῶν πεπαλαιωμένων ἐκείνων ἀνοήτων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν συστημάτων τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρωπότης ὁριστικῶς κατήργησε καὶ ἀπέβαλε. Ἀνάγνωθι, πάτερ, σελίδα 160 τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ περὶ ὕλης καὶ δυνάμεως βιβλίου τοῦ Βύχνερ. «Ὁ γάμος εἶναι μία τυχαία καὶ αὐθαίρετος ἕνωσις, ἡ δὲ τήρησις τῆς πίστεως τῶν συζύγων ἀνόητος περιορισμός. Ἡ ἐξάμβλωσις τῶν τέκνων εἶναι φυσικὸν δικαίωμα τῶν γονέων ἀδιαφιλονείκητον». Ἀνάγνωθι καὶ τὸ ἕτερον τοῦτο τεμάχιον τοῦ Φοϋερβάχ· «Ποιεῖτε πᾶν ὅ,τι αἱ ὀρέξεις καὶ αἱ φυσικαί σας ὁρμαὶ ἀπαιτοῦσι καὶ ὑπαγορεύουσι, διότι θὰ ἦτο μωρία νὰ μὴ ἱκανοποιῆτε πᾶσαν ἐπιθυμίαν σας. Τὸ καλὸν εἶνε πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ὀρέξεις του, ἡ δὲ σωφροσύνη εἶναι ἐγωϊσμός». Ἀγνοοῦμεν τί δύναται ὁ πατὴρ ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ υἱοῦ, ἀφοῦ ἅπαξ ἐγένοντο δεκταὶ αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι, ἡ δὲ ἐλευθέρα τοῦ ἀνθρώπου

βούλησις ἀνεκηρύχθη μῦθος καὶ φαντασιοπληξία, ἀλλὰ γνωρίζομεν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι αἱ συμβουλαί του οὐδεμίαν θὰ ἔχωσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν τέκνων.

Τίνα δὲ θὰ ὦσι τὰ πρὸς τὸν λαὸν διδάγματα κατὰ τὴν προτεινομένην δημοσίαν ἐκπαίδευσιν; Οἱ κορυφαῖοι τῶν ὑλιστῶν, οὓς θέλομεν ἐκλέξει πρὸς μόρφωσιν τῆς κοινωνίας, θὰ εἴπωσιν· «Ἐργάσθητε καὶ ἀπολαύσετε ἐλευθέρως τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας σας. Σεβάσθητε τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἄλλων, τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμήν των. Μὴ ὁπλισθῆτε κατὰ τοῦ πλησίον, ἀλλ' ἀγαπήσατε καὶ περιθάλψατε αὐτόν. Ὅταν ἐνσκήψωσιν ἐφ' ὑμῶν τὰ δεινὰ τοῦ βίου, ἡ ἔλλειψις ἐργασίας, ἡ ἀσθένεια, ὁ θάνατος τῶν φιλτάτων, μὴ ἐλπίσητε ἀνακούφισίν τινα καὶ μὴ ἔχητε ἐλπίδα ἐν τῷ μέλλοντι, διότι πάντα ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῶν ἀναγκαίων νόμων τῆς φύσεως καθ' ὧν οὐδεμία δύναμις δύναται ν' ἀντιταχθῇ». Ἀλλ' ἐνώπιον τῆς διδασκαλίας ταύτης ὁ ἐργάτης θ' ἀντείπῃ κατὰ τῶν διδασκόντων. «Ὑπῆρχε βίβλος τὴν ὁποίαν ἀνεγίνωσκον ἢ ἤκουον παρ' ἄλλων ἀναγινωσκομένην εἰς ἣν ἦτο γεγραμμένον. Μὴ κλέψῃς, μὴ μοιχεύσῃς, μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Εὐθύνεσαι ἀπέναντι τῶν ἀνθρωπίνων νόμων καὶ ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ἐὰν παραβιάσῃς τὰ προστάγματα ταῦτα. Ἐν ταῖς ταλαιπωρίαις τοῦ βίου ὑπόμενε μετ' ἐλπίδος, τὸν δὲ θάνατον τῶν φιλτάτων σου μὴ θεώρει ὡς παντελῆ ἐκμηδένισιν καὶ καταστροφήν. Τὴν βίβλον ἐκείνην ἥρπασατε ἐκ τῶν χειρῶν μου καὶ μοὶ ἐνεχειρίσατε τὸν κώδικα τοῦ Προυδῶνος καὶ τοῦ Φόχτ, ἐν αὐτῷ δὲ ἀναγινώσκω· «Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κλοπή. Ὁ φονεύων τὸν πλησίον του οὐδεμίαν ἔχει εὐθύνην, καθότι ὁ ἄνθρωπος στερεῖται ἐλευθέρας βουλήσεως. Οἱ καταγινώσκοντες ποινὰς νόμοι εἶνε ἄδικοι καὶ τυραννικοί, διότι τιμωροῦσι πράξεις παραγομένας ὑπὸ νόμων φυσικῶν καὶ ἀπαραβάτων, καθ' ὧν δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τὴν δύναμιν ν' ἀντιταχθῇ. Σεῖς μοὶ ἀφηρέσατε

πᾶσαν ἐλπίδα μελλούσης ζωῆς καὶ ἀντικατεστήσατε εἰς αὐτὴν τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, ἤδη δὲ διὰ τῆς διδασκαλίας σας προτίθεσθε νὰ μὲ ἐπαναφέρητε εἰς τὰς πεπαλαιωμένας ἕξεις τῆς καλουμένης ἀρετῆς, τοῦ σεβασμοῦ ἀνυπάρκτων δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐκπληρώσεως γελοίων καθηκόντων. Τὰς διδασκαλίας ταύτας ἀποβάλλω καὶ συμμορφοῦμαι πρὸς τοὺς ὁρισμούς, οὓς συνέταξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ὑλισμοῦ, ὃν ἠσπάσθη ἡ ἀνθρωπότης ἀποβαλοῦσα τὰς θρησκευτικὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὰς ἀνοήτους τῆς ἠθικότητος ἀρχάς». Ἀγνοῦμεν τίνες ἔσονται αἱ ἀπαντήσεις τῶν διδασκάλων, ἀλλ' ἡ λογικὴ τοῦ ἐργάτου εἶνε ἀδιαφιλονείκητος καὶ αὕτη θὰ ἐδέσποζε καὶ θὰ ἐπεκράτει.

Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας; Καὶ τί εἶνε ἄρα γε ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ εἰς τὸ ἄτομον ἡ δύναμις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ ἐνεργείας; Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε φύσει ἐλεύθερος, ἐὰν αἱ ἰδέαι τοῦ δικαιώματος καὶ τοῦ καθήκοντος ἦνε ψευδεῖς καὶ χιμαιρικαί, τίς δύναται νὰ ἦνε ἡ βάσις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας; Ἐὰν ὁ δεσμεύων τὴν ἐνεργότητά μου τύραννος δὲν παραβιάζει δικαίωμά μου, ἐὰν ὑποβάλλων με εἰς τὴν δουλείαν δὲν ἐνεργεῖ κατὰ τρόπον ἀντίθετον τῆς φυσικῆς μου ὑποστάσεως, ἐὰν ἐγὼ δὲν ἦμαι φύσει ἐλεύθερος, ἐν τίνι ποτὲ δικαιώματι δύναμαι νὰ ἐξεγερθῶ κατὰ τοῦ δεσμεύοντος τὴν ἐλευθέραν βούλησίν μου, ἐνῷ αὕτη δὲν ὑπάρχει καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο νὰ μὲ στερήσῃ δυνάμεως, ἣν οὐδόλως κατέχω; Οἱ Hobbes καὶ Hewald, οἱ δοξάζοντες ὅτι τυραννία καὶ δουλεία εἶνε ἀναγκαῖοι κοινωνικοὶ θεσμοί, δείκνυνται λογικοὶ καὶ συνεπεῖς πρὸς τὰς ὑλιστικὰς ἀρχάς των. Ἀλλ' οἱ ὑλισταί, οἵτινες ἀμφισβητοῦντες τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν, λαλοῦσι περὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, καταδικάζουσι τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀρχὰς ἢ ἀποδεικνύουσι διὰ τούτου ὅτι ἕνα μόνον σκοπὸν προτίθενται, νὰ ἐξαπατήσωσι τοὺς λαοὺς προτείνοντες εἰς αὐτοὺς πᾶν ὅ,τι

δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ζωϊκὰς ὁρμὰς καὶ ὀρέξεις των. Εἰς κοινωνίαν ἐν ᾗ ἤθελεν ἐπικρατήσει τὸ δόγμα τῆς ἀρνήσεως τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας μία μόνη δύναται νὰ ἦνε ἡ βάσις τῆς διοικούσης αὐτὴν ἐξουσίας καὶ τῶν θεσμῶν αὐτῆς, ἡ σωματικὴ δύναμις, ὁ σίδηρος, τὰ δεσμά. Καὶ ἐὰν τὰ δεσμὰ ταῦτα καὶ τὸν σίδηρον καὶ τὴν σωματικὴν δύναμιν ἁρπάσητε ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἑνὸς καὶ παραδώσητε εἰς χεῖρας τῶν πολλῶν, καὶ ἐὰν ὀργανώσητε σύστημα πλήρους πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς βουλήσεως λαοῦ, ὃν ἐστερήσατε πάσης ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, θὰ ἔχητε στρατιὰς ὁλοκλήρους Νερώνων καὶ Ἀτιλῶν, ἀλλ' οὐχὶ κοινωνίαν προόδου καὶ ἐκπολιτισμοῦ, δὲν θὰ ἔχητε μάλιστα οὐδὲ κοινωνίαν ἀνθρώπων ἐπιδεκτικὴν συντηρήσεως, ἀλλὰ λεγεῶνας λύκων στερουμένων καὶ αὐτῶν τῶν στοιχείων συντηρήσεως τῶν λοιπῶν συναγελαζομένων κτηνῶν.

Καὶ τῷ ὄντι. Πάντα τὰ ζωϊκὰ ὄντα εἶνε πεπροικισμένα διὰ φυσικῶν ἐνστίκτων ἀποτελούντων νόμους ἀναγκαίους καὶ ἀπαραβάτους, δι' ὧν συντηροῦνται τὰ διάφορα αὐτῶν εἴδη καὶ ἐκπληροῦσι τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν ἐν τῷ ἀπεράντῳ κόσμῳ τῆς ζωῆς. Ἀλλ' αἱ ἐνστιγματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ὁρμαὶ, ἀφ' ἑνὸς μὲν περιορίζονται εἰς τὰς πρώτας σωματικὰς ἀνάγκας καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ ἰδίου γένους, ἀφ' ἑτέρου δὲ λίαν διαφέρουσι καὶ τῶν λοιπῶν ζωϊκῶν ἐνστίκτων, τούτων μὲν ὄντων σταθερῶν καὶ ἀναποδράστων, ἐκείνων δὲ μεταβαλλομένων ἢ καὶ καταβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Ὁ Ἔκελ προτείνας ν' ἀντικαταστήσωμεν διὰ τῶν κοινωνικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνστίκτων τὴν ἀποβαλλομένην συνείδησιν καὶ τὰς παραγκωνιζομένας ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἐθεμελίωσε πάσας τὰς σκέψεις του ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν ζώων, ἐκ τούτων δὲ ἐσυμπέρανε καὶ περὶ τῆς θέσεως εἰς ἣν ὁ ἄνθρωπος ἤθελεν εὑρεθῇ ἐὰν ἀπεχωρίζετο τῶν ἰδεῶν ἠθικῆς ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, ἅμα δὲ

καὶ πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως. «Παρατηρήσατε, λέγει ὁ Ἔκελ, τοὺς μύρμηκας καὶ τὰς μελίσσας. Ἂς προσπαθήσωμεν νὰ καταστρέψωμεν μίαν φωλεὰν αὐτῶν καὶ θέλομεν ἴδει πάντας τοὺς μικροὺς ἐκείνους πολίτας νὰ δράμωσιν, οὐχὶ πρὸς διαφύλαξιν τῆς ἰδίας αὐτῶν ὑπάρξεως, ἀλλ' ὅπως προστατεύσωσι τὴν ἀγαπητὴν κοινότητα, εἰς ἣν ἀνήκουσιν. Οἱ γενναῖοι πολεμισταὶ ἀνθίστανται εἰς τὴν ἔφοδον τῶν δακτύλων μας, οἱ ἐπὶ τῶν νεογνῶν ἐπιστατοῦντες διασώζουσι τὰ ὠὰ τῆς φωλεᾶς, οἱ δὲ τῶν λοιπῶν ἔργων προϊστάμενοι ἀνεγείρουσιν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων νέας κατοικίας. Ὁ ὀργανισμὸς τῶν μυρμήκων καὶ τῶν μελισσῶν παρήχθη ἐκ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν τῶν συναγελαζομένων ζώων καθ' ὃν τρόπον παρήχθη ὁ ἡμέτερος πολιτισμός». Ἀλλὰ πῶς! Ὁ ἐκπολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος παρήχθη ἐκ τῶν ζωϊκῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνστίκτων μηδόλως διαφερόντων τῶν ἐνστίκτων τῶν μυρμήκων καὶ μελισσῶν; Πρέπει τίς ν' ἀπετυφλώθη ἐκ τοῦ φανατισμοῦ τῶν ὑλιστικῶν δοξασιῶν, ὅπως δημοσιεύῃ τοιούτους παραλογισμούς, διότι ἡ παρατήρησις τῶν μυρμήκων καὶ μελισσῶν ἐκείνων καταδεικνύει τὸ ἀλλόκοτον τῆς ὑποβολῆς ἐνστιγματικῆς ἠθικῆς εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Οἱ μύρμηκες καὶ αἱ μέλισσαι τρέχουσιν ἀληθῶς πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς κινδυνευούσης φωλεᾶς καὶ ἐπιτελοῦσι τὰ διάφορα ἔργα τῆς διασώσεως καὶ τῆς ἀνεγέρσεως νέας κατοικίας, ἀλλ' εἰς ταῦτα ὁρμῶνται ὑποκινούμεναι ἐκ τῆς ἐνστιγματικῆς ἐκείνης καὶ ἀσυνειδήτου ἐνεργείας, ἣν δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ ὑπεκφύγωσιν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος; Ὅταν ἡ πατρὶς διατρέχῃ κίνδυνον, τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ὑπαγορεύει εἰς ἕκαστον τῶν πολιτῶν τὴν διάσωσιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως, ὅπως δὲ ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κινδυνευούσης πατρίδος, δέον νὰ παλαίσῃ, νὰ νικήσῃ, νὰ καταβάλῃ αὐτό, διὰ τοῦτο δὲ οὐχὶ πάντες οἱ λαοὶ οὐδὲ οἱ πολῖται ἁπαξάπαντες ἀναλαμβάνουσι τὴν ὑπεράσπισιν

τῆς πατρίδος ὡς πράττουσιν οἱ μύρμηκες καὶ αἱ μέλισσαι. Ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα κατὰ καθῆκον, κατ' ἐκλογήν, δι' ἐλευθέρου συναισθήματος καὶ ἀγάπης, οὐχὶ δὲ ἐκ φυσικῆς ἐνστιγματικῆς καὶ ἀκαταβλήτου ὁρμῆς.

Αἱ πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίαι καὶ αἱ ὑπὲρ αὐτῆς γενόμεναι θυσίαι δὲν ἐπιβάλλονται ἐξ ἐνστιγματικῆς τινος καὶ ἀκαταβλήτου ἀνάγκης, ἀλλ' ἀποφασιζόμεναι ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ ἐναρέτου πατριώτου ἀποτελοῦσι διὰ τοῦτο μίαν τῶν εὐγενεστέρων ἀρετῶν καὶ διεγείρουσι τὰ αἰσθήματα σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης τῶν λοιπῶν συμπολιτῶν. Ἐὰν τὰ κοινωνικὰ τοῦ ἀνθρώπου ἔνστικτα ἤρκουν πρὸς συντήρησιν, πρὸς κατάλληλον διοργάνωσιν, πρὸς ἐκπολιτισμὸν καὶ πρόοδον τῆς κοινωνίας, ἤθελον ἐπιδράσει ὁμοίως ἐπὶ πάντων τῶν ἐπὶ τῆς Γῆς οἰκούντων, ἡ δὲ ἀνάπτυξις καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς τῶν λαῶν ἤθελεν εἶνε ἴσος καὶ ὁμοιόμορφος, ὡς εἶνε ὅμοιαι πᾶσαι αἱ ἕξεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν κτηνῶν πρὸς ἃ μᾶς ἀφομοιοῦσιν οἱ προφῆται τοῦ Ὑλισμοῦ. Τὸ κτῆνος ἐνεργεῖ κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην σύμφυτον πρὸς τὴν ὕπαρξίν του, ἐνεργεῖ πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὑπὸ μοιραῖον, ὁμοιόμορφον καὶ ἀναπόδραστον νόμον ὡς μία μερὶς τοῦ εἴδους καὶ τοῦ γένους εἰς ὃ ἀνήκει, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος ἐν μέσῳ τῆς κτίσεως ἐνεργεῖ ὡς πρόσωπον δι' ἰδίας ἐπινοήσεως καὶ δι' ἰδίας ἀπολύτου ἐλευθερίας, ἐγχαράσσει δὲ ἐπὶ τῶν ἔργων του τὸν τύπον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργότητος εἰς ἣν τὸν ὁδηγεῖ ἡ διάνοια ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης φυσικῆς ἀνάγκης καὶ ἐνστιγματικῆς ὁρμῆς. Πάντα τὰ γένη τῶν κτηνῶν ὑποβαλλόμενα εἰς σταθεροὺς καὶ ἀμεταβλήτους νόμους δὲν ἔχουσιν ἱστορίαν. Ἡ περιγραφὴ τῶν χαρακτήρων καὶ τῆς ἐνεργότητός των εἰς ὡρισμένην χώραν καὶ ἐποχὴν εἶναι ἡ φυσικὴ αὐτῶν ἱστορία ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ πάσῃ ἐποχῇ. Ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν μεταξὺ τῶν κτισμάτων καὶ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑπεξαιρέσῃ ἑαυτὸν ἐκ τοῦ ὁμοιομόρφου

καὶ ἀμεταβλήτου τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων σωματικῶς ζῇ. Ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος χειραφετούμενος ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων νόμων τελειοποιεῖ ἑαυτὸν καὶ πάντα ὅσα τὸν περιστοιχίζουσι, δημιουργεῖ δὲ ποικίλην ἱστορίαν ἀντιθέτων ἐκδηλώσεων καὶ χαρακτήρων καὶ ἐνεργειῶν διάφορον κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς, κατὰ τοὺς διαφόρους λαούς, κατὰ τὰ διάφορα πρόσωπα καὶ τὰς ἀτομικότητας. Ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος συγκινεῖται καὶ ἐπινοεῖ καὶ κατεδαφίζει καὶ πάλιν ἀνεγείρει τὰς κατοικίας καὶ τὰς πόλεις, ἐν αἷς ἐγκαθίσταται ὑπὸ ποικίλας καὶ ἀναριθμήτους μορφάς. Ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος τίθησι κανόνας καὶ περιορισμοὺς καὶ νόμους ἐπὶ τῆς ἰδίας ἐνεργότητος καὶ ὀργανίζει θεσμοὺς καὶ κυβερνήσεις καὶ δημοσίας διαχειρίσεις καὶ συντηρεῖται καὶ προοδεύει καὶ ἐκπολιτίζεται ὑπὸ διαφόρους, πολλάκις δὲ καὶ ὑπὸ ἀντιθέτους νόμους καὶ θεσμοὺς καὶ κυβερνήσεις. Ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μόνος διευθύνει κατ' ἰδίαν βούλησιν τοὺς ἐπὶ τῶν σωμάτων ἐπιβεβλημένους νόμους, καὶ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια τῆς φύσεως δημιουργεῖ τὴν τέχνην, τὴν βιομηχανίαν, τὴν ἐμπορίαν, τὴν ἐπιστήμην. Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοιούτων προόδων ὀφείλει σταθερῶς νὰ παλαίσῃ καὶ νὰ νικήσῃ. Παλαίει κατὰ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ ὀρέξεων τοῦ ἰδίου σώματος, παλαίει κατὰ τῶν φυσικῶν νόμων ὅσοι ἀντιστρατεύονται πρὸς τὰς ἐπινοήσεις καὶ πρὸς τὰ ἔργα του, παλαίει κατὰ τῶν ὁμοίων του ὅπως τὰς ἐπισκοτιζούσας τὴν ἀλήθειαν προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας καταβάλῃ ἢ ὅπως ἀποκρούσῃ τὰς ψευδεῖς διδασκαλίας ὅσαι προτίθενται νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἁπλῆν σωματικὴν μηχανὴν καὶ παραλύσωσι τὰς πηγὰς πάσης προόδου καὶ πάσης ἠθικῆς ζωῆς, ἡ δὲ ἀδιάλειπτος αὕτη πάλη εἶνε ἡ τρανωτάτη τῶν ἀποδείξεων τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως.

Ἐπὶ μακρὸν ἀναπτύξαντες τὸ περὶ ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως θέμα, ὑπ' ὄψιν εἴχομεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ ψυχολογικοῦ τούτου γεγονότος ἐπὶ τῆς ἀνασκευῆς πάσης ἀντιθρησκευτικῆς θεωρίας. Οἱ ὑλισταὶ κατιδόντες τὴν σπουδαιότητα ταύτην, ἔστρεψαν πάσας τὰς προσπαθείας καὶ πᾶσαν τὴν σοφιστείαν τῶν λόγων των πρὸς ἐπισκότισιν ἀληθείας ἣν οὐδεὶς ἐν καλῇ πίστει ν' ἀμφισβητήσῃ δύναται. Ἐπιχειρήσαντες ν' ἀνατρέψωσι τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τὴν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ περὶ ὑπάρξεως ψυχῆς ἰδέαν, κατενόησαν ὅτι ἔδει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κλονίσωσι τὰς περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως ἐπικρατούσας ἰδέας παρά τε τῇ ἀνθρωπότητι καὶ τῇ ἐπιστήμῃ. Τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως ἐλευθέρας περὶ τὸ βουλεύεσθαι δυνάμεως συνταυτίζεται μετὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρξεως ἀΰλου καὶ πνευματικοῦ στοιχείου καὶ ἀποτελεῖ περιφανῆ ἀπόδειξιν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων. Πνευματικὴ δύναμις, ἀντιθέτους ἔχουσα χαρακτῆρας τῇ ὕλῃ καὶ μὴ ὑποβαλλομένη εἰς τοὺς μηχανικοὺς τῶν σωμάτων νόμους, δὲν ἐδύνατο νὰ ἐκπηγάσῃ ἐκ τῆς ὕλης, ἀναγκαίως δὲ ἐκπορεύεται ἐκ πνευματικῆς παντοδυνάμου αἰτίας ἐχούσης τὴν δύναμιν τοῦ παράγειν ὄντα τῇ ὕλῃ ἀντίθετα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῶν κοσμικῶν νόμων. Τὸ σύστημα τῶν ὑλιστῶν καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστα καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἑνὸς ἀποκλείει τὸ ἕτερον. Ὁ συναισθανόμενος ὅτι ἔχει ἐλευθερίαν βουλήσεως δὲν εἶνε ὑλιστής, ὁ δὲ ἀποδεχόμενος τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας ὀφείλει, ἐὰν θέλῃ νὰ ᾖ συνεπὴς πρὸς τὰς δοξασίας του, ν' ἀποδεχθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μηχανὴ ἄνευ συνειδήσεως στερουμένη πάσης αὐτοβούλου καὶ ἐλευθέρας ἐνεργείας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνεύθυνος.

ΜΕΛΕΤΗ Ι'.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ.

«Τὸ κυριώτερον τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα τὸ διακρίνον αὐτὸν ἀπὸ τῶν λοιπῶν πλασμάτων εἶνε τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Τὸ αἴσθημα τοῦτο εἶνε δύναμις χορηγοῦσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἱκανότητα τοῦ ἐνορᾶν τὸ ἄπειρον ὑπὸ διαφόρους καὶ ποικίλας μορφάς, ἀνεξαρτήτως τῆς διανοίας καὶ τοῦ κοινοῦ νοός. Ἄνευ τῆς ἐμφύτου ταύτης δυνάμεως οὐδεμία θρησκεία θὰ ἦτο δυνατὴ, ἔστω καὶ ἡ ἁπλουστέρα τῶν εἰδώλων λατρεία».

(Max. Müller.)

Μέγα καὶ καταπληκτικὸν γεγονὸς ἀνελίσσεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἀρξάμενον μὲν ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν δὲ τὸν ἄξονα περὶ ὃν στρέφεται ἅπας ὁ πνευματικὸς καὶ κοινωνικὸς αὐτοῦ βίος.

Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ αἱ τῆς λατρείας τοῦ θείου ἐκδηλώσεις, γεγονὸς παγκόσμιον καὶ καθολικὸν τὴν ἔκτασιν, ἀΐδιον τὴν διάρκειαν, πανίσχυρον ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀτόμου μορφώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς τῶν λαῶν διαπλάσεως, ἀδιάφθορον καὶ ἀμετάβλητον κατὰ τοὺς θεμελιώδεις καὶ οὐσιώδεις αὐτοῦ χαρακτῆρας, εἶνε τὸ διαπρεπέστατον καὶ οὐσιωδέστατον τῶν γνωρισμάτων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

Ἐπὶ μακρὸν ἀναπτύξαντες τὸ περὶ ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως θέμα, ὑπ' ὄψιν εἴχομεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ ψυχολογικοῦ τούτου γεγονότος ἐπὶ τῆς ἀνασκευῆς πάσης ἀντιθρησκευτικῆς θεωρίας. Οἱ ὑλισταὶ κατιδόντες τὴν σπουδαιότητα ταύτην, ἔστρεψαν πάσας τὰς προσπαθείας καὶ πᾶσαν τὴν σοφιστείαν τῶν λόγων των πρὸς ἐπισκότισιν ἀληθείας ἣν οὐδεὶς ἐν καλῇ πίστει ν' ἀμφισβητήσῃ δύναται. Ἐπιχειρήσαντες ν' ἀνατρέψωσι τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τὴν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ περὶ ὑπάρξεως ψυχῆς ἰδέαν, κατενόησαν ὅτι ἔδει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κλονίσωσι τὰς περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως ἐπικρατούσας ἰδέας παρά τε τῇ ἀνθρωπότητι καὶ τῇ ἐπιστήμῃ. Τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως ἐλευθέρας περὶ τὸ βουλεύεσθαι δυνάμεως συνταυτίζεται μετὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρξεως ἀΰλου καὶ πνευματικοῦ στοιχείου καὶ ἀποτελεῖ περιφανῆ ἀπόδειξιν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων. Πνευματικὴ δύναμις, ἀντιθέτους ἔχουσα χαρακτῆρας τῇ ὕλῃ καὶ μὴ ὑποβαλλομένη εἰς τοὺς μηχανικοὺς τῶν σωμάτων νόμους, δὲν ἐδύνατο νὰ ἐκπηγάσῃ ἐκ τῆς ὕλης, ἀναγκαίως δὲ ἐκπορεύεται ἐκ πνευματικῆς παντοδυνάμου αἰτίας ἐχούσης τὴν δύναμιν τοῦ παράγειν ὄντα τῇ ὕλῃ ἀντίθετα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῶν κοσμικῶν νόμων. Τὸ σύστημα τῶν ὑλιστῶν καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστα καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ἑνὸς ἀποκλείει τὸ ἕτερον. Ὁ συναισθανόμενος ὅτι ἔχει ἐλευθερίαν βουλήσεως δὲν εἶνε ὑλιστὴς, ὁ δὲ ἀποδεχόμενος τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας ὀφείλει, ἐὰν θέλῃ νὰ ᾖ συνεπὴς πρὸς τὰς δοξασίας του, ν' ἀποδεχθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μηχανὴ ἄνευ συνειδήσεως στερουμένη πάσης αὐτοβούλου καὶ ἐλευθέρας ἐνεργείας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνεύθυνος.

ΜΕΛΕΤΗ Ι'.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ.

«Τὸ κυριώτερον τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα τὸ διακρίνον αὐτὸν ἀπὸ τῶν λοιπῶν πλασμάτων εἶνε τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Τὸ αἴσθημα τοῦτο εἶνε δύναμις χορηγοῦσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἱκανότητα τοῦ ἐνορᾶν τὸ ἄπειρον ὑπὸ διαφόρους καὶ ποικίλας μορφάς, ἀνεξαρτήτως τῆς διανοίας καὶ τοῦ κοινοῦ νοός. Ἄνευ τῆς ἐμφύτου ταύτης δυνάμεως οὐδεμία θρησκεία θὰ ἦτο δυνατή, ἔστω καὶ ἡ ἁπλουστέρα τῶν εἰδώλων λατρεία».

(Max. Müller.)

Μέγα καὶ καταπληκτικὸν γεγονὸς ἀνελίσσεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἀρξάμενον μὲν ἀπὸ τῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν δὲ τὸν ἄξονα περὶ ὃν στρέφεται ἅπας ὁ πνευματικὸς καὶ κοινωνικὸς αὐτοῦ βίος.

Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ αἱ τῆς λατρείας τοῦ θείου ἐκδηλώσεις, γεγονὸς παγκόσμιον καὶ καθολικὸν τὴν ἔκτασιν, ἀίδιον τὴν διάρκειαν, πανίσχυρον ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀτόμου μορφώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς τῶν λαῶν διαπλάσεως, ἀδιάφθορον καὶ ἀμετάβλητον κατὰ τοὺς θεμελιώδεις καὶ οὐσιώδεις αὐτοῦ χαρακτῆρας, εἶνε τὸ διαπρεπέστατον καὶ οὐσιωδέστατον τῶν γνωρισμάτων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

Κατὰ τῆς ὑψίστης ταύτης δυνάμεως καὶ πραγματικότητος, τῆς πᾶσαν ἄλλην ὑπερβαλλούσης καὶ ἐπισκιαζούσης, νήπιοι σοφισταὶ τὴν ἐπιστήμην ἐπικαλούμενοι, σκοποῦντες δὲ νὰ καταπλήξωσι καὶ ἀπατήσωσι τὰ πλήθη διὰ τῆς θρασύτητος τῶν ἰδίων θεωριῶν, ἐπαγγελλόμενοι ὅτι διέγνωσαν τὰ μυστήρια τῆς φύσεως καὶ τῆς δημιουργίας, ἐξανίστανται καὶ ἀνενδότως ἐργάζονται ὅπως ἀπονεκρώσωσι μὲν τὴν ζωὴν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἀντικαταστήσωσι δὲ εἰς ταύτας τὸ χάος καὶ τὴν πανώλεθρον σύγχυσιν λαοφθόρων διδασκαλῶν.

Ἐξελέγξαντες τὴν πλάνην τῶν τερατωδῶν τούτων θεωριῶν διὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἀπελευθερώσαντες τὴν ὁδὸν ἣν διανύομεν ἀπὸ τοῦ ἑκάστοτε ἐπισειομένου ἐπιστημονικοῦ φάσματος, δυνάμεθα ἤδη ἀκωλύτως νὰ διασκοπήσωμεν καὶ σταθμήσωμεν τὸ μέγα γεγονός· ἀναλύοντες δὲ τοὺς ἰδιορρύθμους αὐτοῦ χαρακτῆρας ν' ἀρυσθῶμεν ἀσφαλῆ συμπεράσματα, ἀναμφηρίστους ἀληθείας, ἑδραίας καὶ ἀκραδάντους πεποιθήσεις.

Καὶ κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν καὶ μελέτην ταύτην οὐδόλως θέλω ἀπομακρυνθῇ τῆς διαχαραχθείσης ὁδοῦ καὶ τῆς ἐφαρμοσθείσης μεθόδου. Οὔτε δογματικὰς τῆς πίστεως ἀληθείας θὰ ἐπικαλεσθῶ οὔτε νὰ ἐπιχειρήσω προτίθεμαι μακρὰν μεταφυσικὴν καὶ θεολογικὴν συζήτησιν. Τὰ γεγονότα ἀνθρωπολογικῶς μελετώμενα ἔσονται τὸ ὑποκείμενον τῶν σκέψεών μου, ἡ δὲ αὐστηρὰ λογικὴ τὸ ὄργανον πάσης μελέτης καὶ συζητήσεως.

Ἐφ' ὅσον ὅμως καὶ ἂν ἀπομακρύνω τοῦ λόγου πᾶσαν δογματικὴν καὶ ὑπερβατὴν θεωρίαν, ἡ φύσις αὐτὴ τῆς προκειμένης μελέτης μοὶ ἐπιβάλλει νὰ ἐπικαλεσθῶ καὶ πάσας τὰς δυνάμεις, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος ἐνορᾷ, εὐθυγινώσκει ἢ ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐπεκτείνω δὲ τὰς ἐμὰς σκέψεις καὶ ἐπὶ πάντων τῶν γεγονότων τῶν στενῶς καὶ ἀδιαρρήκτως συνδεομένων μετὰ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων.

Τὰ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἁπτοῦ κόσμου περιστρεφόμενα ζητήματα λύονται εἴτε διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν αἰσθητηρίων μας εἴτε διὰ μαθηματικῶν καὶ ἀκριβῶν τῆς διανοίας ὑπολογισμῶν. Ἀλλὰ τὰ διανοητικά, τὰ ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ προβλήματα, συνεχόμενα μετὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐνοράσεων τῆς συνειδήσεως, δὲν εἶνε δεκτικὰ διαλεκτικῆς καὶ μαθηματικῆς ἐπιλύσεως ὡς τὰ τῆς μηχανικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Ὡς ὁ ἐπιχειρῶν ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει ἢ ὅτι ἔχει τὴν συναίσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τοῦ καθήκοντος, τοῦ χρόνου, τῆς ἐκτάσεως, ματαίως θὰ ἠγωνίζετο νὰ χορηγήσῃ τὴν ἀπόδειξιν διὰ διαλεκτικῶν συλλογισμῶν, ἐὰν μὴ ἐπεκαλεῖτο τὰς προφανεῖς ἐνοράσεις καὶ ὀξυδερκεῖς συναισθήσεις τοῦ συνειδότος, εἰς ὃ ἀποκαλύπτονται αἱ πρῶται καὶ ἀναγκαῖαι ἀλήθειαι, οὕτω θὰ ἦτο παράλογος ἡ ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων ἐφαρμογὴ μεθόδου ἀπαδούσης πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν.

Ἡ θρησκεία, τῷ ὄντι, ἡ ἀποτελοῦσα τὸν σύνδεσμον τοῦ Ἀπείρου μετὰ τοῦ πεπερασμένου, ἰδίᾳ δὲ ἀποκαλύπτουσα τὰς σχέσεις τῆς ἐκουσίας ἀφοσιώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Δημιουργόν, δὲν εἶνε οὔτε τῆς διανοίας ἐπινόησις οὔτε τῆς ἐπιστήμης ἀνακάλυψις οὔτε θεσμὸς ἔξωθεν ἐπιβληθεὶς εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν δογμάτων καὶ παραδόσεων τῶν ἱστορικῶν καὶ θετικῶν θρησκευμάτων, ἀλλ' εἶνε σύμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἐνόρασις τῆς συνειδήσεως καὶ αὐθόρμητος τοῦ συναισθήματος ἀποκάλυψις, εἶνε γεγονός, ὡς εἶνε αἱ ἰδέαι τῆς ὑπάρξεως καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου. Ἡ αὐθόρμητος αὕτη τοῦ θείου συναίσθησις ἀναπτύσσεται βεβαίως καὶ συμβαδίζει μετὰ τῶν λοιπῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἐκδηλοῦται καὶ ἀνελίσσεται διὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, διαμορφοῦται δὲ καὶ μεταποιεῖται καὶ ποικίλλεται διὰ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ θείου ἐν τῇ

ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' οὔτε αἱ λοιπαὶ διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις ἐδύναντο νὰ δημιουργήσωσι θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, οὔτε θρησκευτικαὶ παραδόσεις ἐδύναντο νὰ καταστῶσι πανίσχυροι ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν καὶ νὰ ἐξυφάνωσι τὸν ἱστὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, οὔτε θετικὰ θρησκεύματα θὰ συνηρμολογοῦντο καὶ θὰ ἐδογματίζοντο, οὔτε ἡ παραγκώνισις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων θὰ καθίστατο πρόξενος σπουδαίων δεινῶν καὶ διαταράξεων, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συμφυὴς τῇ ὑποστάσει του δύναμις συνδεομένη μετὰ τοῦ Ἀπείρου καὶ συναίσθημα, λαμβάνον τὴν ἀρχήν του ἐξ ἀνωτέρου πνευματικοῦ κόσμου, βαθείας ἔχον ῥίζας ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ ἀποτελοῦν οὐσιωδέστατον τῆς ὑπάρξεώς του στοιχεῖον. Τούτου δ' ἕνεκεν, προτιθέμενος νὰ καταδείξω ὅτι ἡ θρησκεία εἶνε ὁ νόμος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ ὁρίζων ἐν ᾧ αὕτη δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν εἰς ἣν προώρισται, βαδίζουσα πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀτομικῆς, τῆς οἰκογενειακῆς καὶ κοινωνικῆς τελειότητος, ὀφείλω κατ' ἀνάγκην ν' ἀποτείνω τὸν λόγον οὐ μόνον εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλὰ πρώτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν, εἰς τὴν ἐνάργειαν τῶν πρώτων ἀληθειῶν καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ συναισθήματα, ἐξ ὧν ἐκπορεύονται καὶ μεθ' ὧν τὰ θρησκευτικὰ γεγονότα ἀναποσπάστως συνδέονται.

Ὁ Μοντέσκιος εἶπε· «νόμοι εἰσὶν αἱ ἀναγκαῖαι τῶν πραγμάτων σχέσεις», ὁ δὲ Θιέρσος ἐπικρίνων τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ἔλεγεν· «οἱ νόμοι εἶνε ἡ μονιμότης τῶν πραγμάτων». Ἐν τῷ συνδυασμῷ τῶν δύο προτάσεων εὕρηται, φρονῶ, ὁ πλήρης καὶ ἀκριβὴς τῶν φυσικῶν νόμων ὁρισμός. «Φυσικοὶ νόμοι εἶνε αἱ μόνιμοι καὶ ἀναγκαῖαι τῶν πραγμάτων σχέσεις».

Πρὸς ἀποσάφησιν ὅμως τοῦ ὁρισμοῦ δέον νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἐπὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ὀργανικῶν ὄντων ἐπιβληθέντας,

ἀπὸ τῶν νόμων τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Παρατηρεῖ ὁ Νεύτων τὰ βαρέα σώματα· βλέπει μῆλον πίπτον ἀπὸ τοῦ δένδρου· μελετῶν δὲ ἐπὶ τοῦ περιστατικοῦ τούτου καὶ συναρμολογῶν αὐτὸ πρὸς ἄλλα τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀνακαλύπτει ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς καταπτώσεως τοῦ μήλου ἀνάγεται εἰς ἕτερον γενικὸν καὶ μόνιμον, συμπεραίνει δὲ ὅτι τὰ βαρέα σώματα ἕλκονται πρὸς ἄλληλα. Τὰς μονίμους ταύτας σχέσεις τῶν βαρέων σωμάτων ὀνομάζει φυσικὸν νόμον τῆς ἕλξεως ἢ τῆς βαρύτητος.

Ὅπως οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ συντηρῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ζωὴν καὶ ἐπιτελῶσι τὰς φυσιολογικὰς αὐτῶν λειτουργίας, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ διατηρῶνται διὰ καταλλήλου τροφῆς, ἧς ἄνευ ἀποστειροῦνται καὶ φθίνουσιν. Ἡ τροφὴ ἄρα εἶνε ὁ νόμος τῆς ὑπάρξεως καὶ συντηρήσεως τῆς ζωῆς.

Προκειμένου ὅμως περὶ ἠθικῶν ὄντων πεπροικισμένων δι' αὐτενεργείας καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως, οἱ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν συντηρήσεως καὶ προόδου νόμοι ἔχουσι κατ' ἀνάγκην καὶ κῦρος διάφορον καὶ χαρακτῆρας ἰδιορρύθμους μὴ ἀνατρέποντας ἢ περιορίζοντας τὸ ἀπόλυτον τῆς ἐλευθέρας αὐτῶν ἐνεργείας.

Ἐκ τῆς σταθερᾶς συμβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν ὁμοίων του, ἐκ τῶν προκυπτόντων ὠφελημάτων ἀπὸ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν προσόντων τῆς γλώσσης καὶ τῆς συμπαθείας δι' ὧν πεπροίκισται ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις, συμπεραίνω περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ νόμου τῆς κοινωνικότητος καὶ λέγω· ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὂν φύσει κοινωνικόν. Ὁ ἐπιβεβλημένος οὗτος νόμος εἶνε μὲν μόνιμος καὶ ἀναγκαῖος, τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως καὶ τὸ κῦρος αὐτοῦ εἶνε πάντη διάφορα τῶν διεπόντων τὰ σώματα. Ὁ ἄνθρωπος χρώμενος τῇ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ δύναται νὰ παραβιάσῃ τὸν τῆς κοινωνικότητος νόμον καὶ νὰ ζήσῃ μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ὁμοίων του· θὰ στερηθῇ πάντων τῶν πλεονεκτημάτων τῆς συμπράξεως, τῆς

ἀλληλοβοηθείας, ὡς καὶ πάσης μεταδόσεως τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων του, θὰ ζήσῃ φυτικὸν ὅλως καὶ ἄσκοπον βίον, ἀλλὰ θὰ δυνηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ συντηρηθῇ, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον εὑρίσκει τὰ πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα. Οὕτω τὸ κῦρος τοῦ ἐπιβληθέντος ἠθικοῦ νόμου δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τῆς ἐκπληρώσεως ἐπὶ ποινῇ ἀποσβέσεως τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' εἰς τὴν στέρησιν τῶν πλεονεκτημάτων τῶν πηγαζόντων ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς τ' ἀποτελέσματα τῆς πλημμελοῦς καὶ παθολογικῆς καὶ ἐκρύθμου θέσεως εἰς ἣν ἐκτίθεται ὁ ἐκ τοῦ φυσικοῦ νόμου ἀπομακρυνόμενος. Ὁμοίως ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου ἐκπηγάζουσι τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ διατηρήσεως τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ ἐνεργείας, καθ' ὅσον αὕτη συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς τὴν συντήρησιν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Ἀλλὰ καὶ τὰ δικαιώματα ταῦτα δύνανται νὰ παραβιασθῶσι καὶ τὰ εἰς ταῦτα ἀντιστοιχοῦντα καθήκοντα ν' ἀθετηθῶσιν. Ἡ κοινωνία μετὰ τὴν παραβίασιν καὶ ἀθέτησιν ταύτην θὰ ὑπάρξῃ, ἐπὶ χρόνον τινὰ τοὐλάχιστον, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἦνε μέσον συντηρήσεως καὶ προόδου τῶν μελῶν αὐτῆς θὰ καταστῇ θέατρον ἐξοντώσεως καὶ καταστροφῆς.

Λέγων ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὂν φύσει θρησκευτικὸν δὲν ἐννοῶ νὰ βεβαιώσω ὅτι ἀποβάλλων ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν καὶ ἀπονεκρῶν τὸ συναίσθημα, ἐξ οὗ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι ἐκπηγάζουσι, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς γνώσεις καὶ καταχτήσεις του ἐπὶ τοῦ ἄπτου κόσμου, ἀλλὰ μελετῶν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, παρατηρῶν ὅτι αὗται παρακολουθοῦσι πάντοτε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἀναφαίνονται πρὸ παντὸς δόγματος καὶ ἱστορικοῦ θρησκεύματος, ἐξακριβῶν διὰ τῆς πείρας τὴν ἔντασιν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, παρακολουθῶν τὸν τρόπον

τῆς ἀνελίξεως τῶν θετικῶν θρησκευμάτων καὶ συνδυάζων τὰ ἐξαγόμενα τῶν μελετῶν τούτων πρὸς τὴν καθολικότητα καὶ μονιμότητα τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων, συμπεραίνω ὅτι ἡ θρησκεία εἶνε ὁ νόμος τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν αἴσθημα στοιχεῖον ὑποστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ τὸ διαπρεπέστατον τῶν γνωρισμάτων τῶν διακρινόντων τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν λοιπῶν πλασμάτων. Μὴ προκειμένου ὅμως οὔτε περὶ φυσικοῦ νόμου, οἷοι οἱ ἐπιβαλλόμενοι εἰς τὸν σωματικὸν καὶ ὁρατὸν κόσμον, οὔτε περὶ ἐνστιγματικῆς τινος ῥοπῆς, ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ ἐλευθερίᾳ καὶ τὸν θρησκευτικὸν νόμον δύναται νὰ παραβιάσῃ καὶ πᾶσαν ν' ἀποβάλῃ ἀπὸ τῆς καρδίας θρησκευτικὴν πεποίθησιν. Ἀλλ' οὕτω πράττων, ἀνεξαρτήτως πάσης σκέψεως περὶ αἰωνίου κύρους καὶ μελλούσης ὑπάρξεως, τίθεται ἐκτὸς τῆς φυσιολογικῆς αὐτοῦ καταστάσεως στερούμενος τῆς πολυτιμοτέρας τῶν δυνάμεων πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, πρὸς ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν καὶ πρὸς προαγωγὴν πάσης οἰκογενειακῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου. Τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀπονεκρουμένου συνεκλείπει μετ' αὐτοῦ τὸ στήριγμα τοῦ καθήκοντος, ἀποξηραίνεται πᾶν ἰδεῶδες καὶ ὑψηλὸν φρόνημα, σβέννυται πᾶσα ζωοποιὸς ἀνωτέρα ἐλπὶς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀκρωτηριαζόμενος τοῦ πολυτιμοτέρου τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου προσόντος καθίσταται τὸ ἀθλιώτερον τῶν ἐπὶ γῆς πλασμάτων, ζῶν ἄνευ λόγου καὶ ἄνευ σκοποῦ τινος, ὅπως ὑποστῇ τὰ δεινὰ καὶ τὰς ταλαιπωρίας τοῦ βίου καὶ καταλήξῃ εἰς τὴν ἐκμηδένισιν καὶ καταστροφήν.

Τὴν σπουδαιότητα καὶ περιφάνειαν τῶν ἀληθειῶν τούτων προτίθεμαι νὰ διεξέλθω διὰ μακρῶν ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ.

Α.'

Καθολικότης τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος.

«Εὕροις ὃ' ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου μὴ χρωμένης εὐχαῖς, μηδὲ ὅρκοις, μηδὲ μαντείαις, μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἔστιν οὐδ' ἔσται γεγονὼς θεατής».

(Πλούταρχος).

Ὁ πρῶτος καὶ σπουδαῖος χαρακτὴρ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων εἶνε ἡ καθολικότης καὶ τὸ παγκόσμιον αὐτῶν. Ὁ Κικέρων ἐμαρτύρει πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν ὅτι «δὲν ὑπάρχει λαὸς, ὅσον βάρβαρος καὶ ἀπολίτευτος καὶ ἂν ὑποτεθῇ, μὴ ἔχων τὴν ἰδέαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ». Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐπιβεβαιωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ταχίτου καὶ Πολυβίου καὶ πάντων τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος εἶνε καὶ σήμερον ἀληθὴς μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Αὐστραλίας καὶ τῶν ἀγνώστων εἰς τοὺς ἀρχαίους χωρῶν. Ἐρρέθη ἀληθῶς ὅτι παράτισι τῶν ἀγρίων λαῶν δὲν ἀναφαίνονται ἴχνη θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, ἀλλ' αἱ γενόμεναι ἐπὶ τούτῳ μελέται καὶ ἐκζητήσεις κατέδειξαν ἐμφανέστατα ὅτι ὁ Πλούταρχος δὲν ἐσφάλλετο λέγων ὅτι «οὐδεὶς ἔστιν οὐδ' ἔσται θεατὴς ἀνιέρου καὶ ἀθέου λαοῦ».

Ὁ Ῥόβερστων ἐβεβαίου ὅτι λαοί τινες τῆς Ἀμερικῆς οὐδεμίαν εἶχον περὶ θεότητος ἰδέαν, ἐπὶ δὲ τῆς βεβαιώσεως ταύτης πλεῖστοι συγγραφεῖς τοῦτ' αὐτὸ ἐπανέλαβον. Ἀλλ' ὁ D' Arbigny μεταβὰς εἰς τὰς χώρας τῶν ὑποδειχθέντων λαῶν οὐ μόνον τὰ ἐναντία ἐμαρτύρησεν, ἀλλὰ καὶ τὰ δόγματα τῆς πίστεώς των ἐξηκρίβωσεν, ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς. Ἐπὶ πολὺν

χρόνον ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Βερζὲρ ἐπιστεύετο ὅτι λαοί τινες τῆς Καλιφορνίας οὐδὲν ἐπρέσβευον θρήσκευμα, ἀλλ' ὁ Μοφροὺς περιηγηθεὶς πᾶσαν τὴν χώραν ταύτην ἐπιστοποίησεν ὅτι πάντες οἱ οἰκοῦντες αὐτὴν λαοὶ πιστεύουσιν εἰς τὴν ὕπαρξιν «Θεοῦ μὴ ἔχοντος πατέρα ἢ μητέρα, ἀοράτου, ἀγνώστου ἀρχῆς, φίλου τῶν ἀγαθῶν καὶ τιμωροῦ τῶν κακῶν», πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐγείρουσι καὶ ναοὺς ὠοειδοῦς σχήματος, ἐν οἷς εὑρίσκουσιν ἄσυλον οἱ ἐγκληματίαι. Οἱ Μίγκονες, οἱ ἀγριώτεροι καὶ βαρβαρώτεροι τῶν γνωστῶν λαῶν, ἐθεωροῦντο ὡς ἐστερημένοι πάσης ὑπερκοσμίου καὶ θρησκευτικῆς ἰδέας, ἀλλ' οἱ περιηγηταὶ Michel Simes, Day καὶ ὁ λοχαγὸς Stockoe, κατοικήσαντες μεταξὺ αὐτῶν, ἀνήρεσαν τὴν ἐπικρατοῦσαν δόξαν καὶ ἀπέδειξαν ὅτι οἱ Μίγκονες πιστεύουσιν εἰς τὴν ὕπαρξιν Ἀνωτάτου Ὄντος ἐνοικοῦντος ἐν τῷ Ἡλίῳ καὶ εἰς ἑτέραν δευτερεύουσαν ὑπερφυσικὴν δύναμιν ἐνοικοῦσαν ἐν τῇ Σελήνῃ, πρεσβεύοντες δὲ τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόγμα ἀνάπτουσι πυρὰ κατὰ τὴν ἐκφορὰν τῶν λειψάνων, ὅπως ἐξευμενίσωσι τὰ παραλαμβάνοντα τὰς ψυχάς των πνεύματα. Καὶ περὶ τῶν Ὁτεντότων σπουδαία ἐπὶ τούτου ἠγέρθη ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Kolben καὶ τοῦ Walkenaer κατεδείχθη ὅτι οἱ Ὁτεντότοι λατρεύουσιν ἐν τῇ Σελήνῃ τὸν Θεὸν, ὃν καλοῦσι Γούγγια Τικόα (Θεὸν τῶν Θεῶν). Ἐρωτηθεὶς εἷς ἐξ αὐτῶν ἵνα τί δὲν λατρεύουσιν ἀπ' εὐθείας τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἀποδίδουσι τὴν λατρείαν αὐτῶν εἰς τὴν Σελήνην, «οἱ πρόγονοί μας, ἀπήντησεν, ἡμάρτησαν ἐνώπιον τοῦ Ὑψίστου εἰς τρόπον ὥστε αἱ καρδίαι των ἀπολιθωθεῖσαι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ τιμήσωσι τὸν Δημιουργὸν, ὡς οὗτοι δὲ, οὕτω καὶ ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοί των μόλις ἐσμὲν ἄξιοι νὰ λατρεύωμεν τὰ θαυμάσια ἔργα του».

Ὁ καθηγητὴς Roskoff τῆς Βιέννης ἐν τῷ περὶ ἀρχῆς τῶν θρησκειῶν συγγράμματί του δημοσιευθέντι κατὰ τὸ ἔτος 1880

ἀνεσκεύασε πᾶσαν ἐναντίαν γνώμην, καὶ δι' ἐκθέσεων περιηγητῶν καὶ δι' ἀφιλονεικήτων καὶ ἀκαταμαχήτων ἀποδείξεων καὶ γεγονότων κατέδειξεν ὅτι παρ' ἁπάσαις ταῖς ἀγρίαις φυλαῖς ὑπάρχουσιν ἐξωτερικαὶ λατρεῖαι ἐκδηλοῦσαι πεποιθήσεις περὶ ἀοράτων ὄντων, εἰς ἃ ἀποδίδεται ἡ τοῦ κόσμου διοίκησις καὶ δημιουργία. Περὶ τῆς ἀληθείας δὲ τοῦ γεγονότος τούτου οὐδεμία πλέον δύναται νὰ ἐπεγερθῇ συζήτησις καὶ ἀμφιβολία μετὰ τὰς ἐρεύνας καὶ τὰς πολυχρονίους ἐκζητήσεις εἰς ἃς ἐπεδόθη ὁ δαρβινιστὴς Tylor, τὸ ἐξαγόμενον τῶν ὁποίων ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ἐξέθηκεν ἐν τῷ «Περὶ τοῦ ἀρχαίου Πολιτισμοῦ» συγγράμματί του. «Βασιζόμενος ἐπὶ σπουδαίας συλλογῆς μαρτυριῶν ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι ἡ πίστις εἰς ὑπερφυσικὰ ὄντα ὑπάρχει παρὰ πάσαις ταῖς ἀγριωτέραις φυλαῖς, μεθ' ὧν ἐδυνήθημεν νὰ ἔλθωμεν εἰς ἐπαφήν τινα» [1]).

Τὸ γεγονὸς τῆς καθολικότητος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἀναλυόμενον καὶ μελετώμενον εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀτομικότητας τὰς ἀφισταμένας κατά τε τὴν κοινωνικὴν θέσιν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, παρουσιάζει φαινόμενα ἄξια ἐμβριθοῦς σκέψεως ἐμφανῶς καταδεικνύοντα ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δὲν εἶνε οὔτε τυχαῖον οὔτε ἀπὸ τῶν περιστάσεων οὔτε ἀπὸ τῆς διαφόρου διανοητικῆς τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων καταστάσεως ἐξαρτώμενον.

Ὁ Σαμαρείτης ἐπὶ τῆς πίστεως τῆς Ἱερᾶς Βίβλου ἐρειδόμενος ἐπίστευεν εἰς τὴν ὕπαρξιν δικαίου, παντεπόπτου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Πλάτων διὰ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου καὶ αὐστηρᾶς λογικῆς κατέληγεν εἰς μεταφυσικὰς ἀληθείας συναδούσας πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Μωσαϊκοῦ θρησκεύματος.

---

[1]) Tylor — Civilisation primitive· μετάφρασις εἰς τὸ Γαλλικὸν Barbier τομ. 1.ος σελ. 492.

Ὁ Ἰνδὸς ἐπερείδων τὰς πεποιθήσεις του ἐπὶ τῶν παραδόσεων τῆς φυλῆς του ἐθεώρει τὴν φύσιν ὡς ἀπαύγασμα ὑπερφυοῦς θείας δυνάμεως, συγχρόνως δὲ ὁ Σενέκας ἐν τῇ εὐρυτάτῃ πολυμαθείᾳ του φιλοσοφῶν ἔγραφε· « Τί εἶνε ἡ φύσις εἰμὴ ὁ Θεὸς, ὁ εἰς τὸν κόσμον ὡς θεῖος λόγος διαχεόμενος; Ὅπου καὶ ἂν στρέψῃς πάρεστιν ἐνώπιόν σου· οὐδὲν εἶνε αὐτοῦ κενὸν, αὐτὸς πληροῖ πάντα τὰ ἔργα του· ἀχάριστε θνητὲ, ἀπατᾶσαι λέγων ὅτι οὐδὲν ὀφείλεις εἰς τὸν Θεὸν ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν, διότι φύσις δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἐὰν μὴ ὑπῆρχε Θεός ».

Ὁ γεωργὸς εὐλογεῖ τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ εὐοδόσει τῶν ἔργων του καὶ τῇ πρόόδῳ τῶν φυτειῶν του, καίπερ ἀγνοῶν τοὺς θαυμασίους νόμους τῆς ἐκβλαστήσεως καὶ τῆς καρποφορίας· ὁ δὲ πατὴρ τῆς βοτανικῆς ἐπιστήμης Λιναῖος διανύσας τὸν βίον ἅπαντα πρὸς ἀνίχνευσιν καὶ ὁρισμὸν τῶν νόμων τοῦ φυτικοῦ κόσμου καταπλήσσεται ἐπὶ τῷ ὕψει τῆς σοφίας τοῦ Δημιουργοῦ, κατεχόμενος ὑπὸ θαυμασμοῦ ἐνώπιον τῆς τελειότητος καὶ τῶν ἐλαχίστων φαινομένων.

Liebig, ὁ κατὰ τὸν ὑλιστὴν Moleschott « ἐπιφανέστερος τῆς Γερμανίας χημικὸς » ἐθεωρεῖτο μέχρι τινὸς ὡς ὁ ἀνακαλύψας σπουδαίαν χημικὴν σκευασίαν, δι' ἧς ἐπρόκειτο νὰ προληφθῇ ἡ ἐξάντλησις τῶν παραγωγικῶν τοῦ ἐδάφους δυνάμεων. Νέα πειράματα καὶ νέαι μελέται ἔπεισαν αὐτὸν ὅτι ἡ ἀνακάλυψις οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα, διότι φυσικαὶ καὶ ἀφανεῖς δυνάμεις ἦσαν τεταγμέναι ὅπως προνοῶσι περὶ τῆς μὴ ἐξαντλήσεως τῶν φυτικῶν τῆς γῆς παραγωγικῶν δυνάμεων, ἐκπλησσόμενος δὲ ἀπέναντι τῆς νέας ταύτης ἀνακαλύψεως ἀνεφώνει ὡς ὁ Προφήτάναξ « πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας » καὶ « ἥμαρτον, ἔγραφε κατὰ τὸ 1862, ἥμαρτον ἀπέναντι τοῦ Δημιουργοῦ· εἰργαζόμην ὅπως τελειοποιήσω τὰ ἔργα του, ἐν δὲ τῇ ἀποτυφλώσει μου ἐνόμισα

ὅτι ἐλλείπει εἷς κρίκος τῶν νόμων τῆς φύσεως, ὃν ἐγὼ σκώληξ μηδαμινὸς διενοούμην ν' ἀναπληρώσω ».

Καὶ οὐ μόνον τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶνε κοινὸν εἴς τε τοὺς ἐπιστήμονας καὶ ἀμαθεῖς, ἀλλὰ πληροῖ καὶ τὰς καρδίας τῶν ἀρνουμένων πᾶν κῦρος θείας καὶ ἀμέσου ἀποκαλύψεως εἰς θετικόν τι θρήσκευμα. Εἴδομεν ἐν μιᾷ τῶν πρόσθεν μελετῶν μετὰ πόσης δυνάμεως καὶ δριμύτητος ὁ Βολταῖρος καὶ Ῥουσὼ καὶ οἱ θεϊσταὶ τῶν τελευταίων αἰώνων ἀντεπεξῆλθον κατὰ πάσης ὑλιστικῆς καὶ πανθεϊστικῆς δοξασίας. Καὶ ὁ πολὺς μεταξὺ τῶν ἰατρῶν Broussais ἀποκηρύξας τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας, ἃς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπρέσβευε, δὲν ἀπεδέξατο μὲν τὰς ἐπαγγελίας οὐδὲ τὰ δόγματα τοῦ ἱστορικοῦ θρησκεύματος, οὐχ ἧττον ἐθεώρησεν ὡς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν τὴν περὶ ὑπάρξεως Ἀνωτάτου Ὄντος ἐνόρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. «Συναισθάνομαι, ἔγραφεν ὁ Broussais πρός τινας φίλους του, ὅτι Νοῦς τὰ πάντα συνηρμολόγησεν. Ἡ πεῖρα δὲν μοὶ χορηγεῖ τὴν ἀποδειξιν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἐδημιούργησεν. Ὁμολογῶ ὅμως ὅτι ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ἀτελεῖς ἔχομεν γνώσεις, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐπαναπαύομαι ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὑπερτάτης Νοήσεως, ἣν δὲν ἀποτολμῶ νὰ καλέσω καὶ δημιουργὸν, εἰ καὶ τοιαύτη πρέπει νὰ ἦνε ἀναγκαίως» [1]).

Τοιοῦτος εἶνε ὁ χαρακτὴρ τῆς καθολικότητος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἐξ ὧν πληροῦνται αἱ καρδίαι τῶν ἀγρίων καὶ ἐκπολιτισμένων λαῶν, αἱ καρδίαι τῶν ἀποβαλλόντων τὰ δόγματα τῶν ἱστορικῶν θρησκευμάτων, ὡς καὶ ἀδιακρίτως αἱ συνειδήσεις τοῦ ἀμαθοῦς καὶ τοῦ ἐπιστήμονος. «Ὁ νοῦς, ἔγραφεν ὁ Θιέρσος, ἀνακαλύπτει τὸν Νοῦν ἐν τῷ Κόσμῳ, τὰ δὲ μεγάλα

---

[1]) Nicolas — Preparation philosofique à la foi Chrétienne τομ. 1ος σελ. 247 ἔκδ. 7.η

πνεύματα εἶνε ἱκανώτερα τῶν μικρῶν ὅπως διακρίνωσι τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἔργοις του».

Ποῖον δ' εἶνε τὸ ἐκ τῆς καθολικότητος τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων ἐκπηγάζον λογικὸν καὶ ἀναγκαῖον συμπέρασμα;

Ὁ περιώνυμος φυσιοδίφης καὶ πρόεδρος τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἑταιρίας Quatrefages μελετήσας ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη τὰ ἀνθρωπολογικὰ ζητήματα καὶ βεβαιώσας ὅτι τὸ σταθερὸν καὶ πρώτιστον τοῦ ἀνθρώπου φυσικὸν γνώρισμα τὸ συμφυόμενον μετὰ τῆς πνευματικῆς του ἀναπτύξεως, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἱστορικῆς παραδόσεως, εἶνε αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι, ὥρισε τὸν ἄνθρωπον «ὂν ἠθικὸν καὶ θρησκευτικόν». Κατὰ τὸν κλεινὸν φυσιοδίφην ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει ἁπλῶς εἰς τὸ ζωϊκὸν βασίλειον, ἀλλ' ἀπαρτίζει βασίλειον ἰδιαίτερον ἐν μέσῳ τῆς Κτίσεως συνδέον τὸν ἁπτὸν καὶ ὁρατὸν κόσμον μετὰ τοῦ ἀοράτου καὶ ὑπερκοσμίου διὰ τῶν συναισθημάτων τῆς ἠθικότητος καὶ θρησκευτικότητος, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀδιάῤῥηκτος ὑπάρχει σύνδεσμος καὶ ἀλληλεπίδρασις.

Ἡ ἀνάλυσις τῶν λοιπῶν χαρακτηριστικῶν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν θὰ διαφωτίσῃ καὶ καταστήσῃ προδήλους καὶ καταφανεῖς τὰς ἀληθείας ταύτας.

Β'.

Τὸ ἀνεξίτηλον καὶ ἀΐδιον τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

«Ἡ θεολογία εινε σύγγρονος τῆς ἀνθρωπολογίας. Ἡ ἀρχαιότης τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων δὲν περιορίζεται εἰς μόνα τὰ μνημεῖα τῆς γραπτῆς ἱστορίας, διότι καὶ εἰς αὐτα τὰ λείψανα ἀξέστου μετάλλου τ' ἀνακαλυφθέντα διὰ τῶν παλαιοντολογικῶν ἐρευνῶν, ἐφ' ὧν ἐνεχαράχθη ἴχνος ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀνευρίσκομεν τὰς ἀποδείξεις τῆς ἐπικρατήσεως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων».

(Max Müller).

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἱστορία ἐλευθέρου ὄντος, οὗτινος ἡ αὐτενέργεια δὲν ἤρτηται ἀπὸ νόμων ἀμεταβλήτων καὶ σταθερῶν. Ὁ ἄνθρωπος κινεῖται καὶ συνταράσσεται, ἐπινοῶν δὲ καὶ ἀνακαλύπτων καὶ πάντοτε ἐργαζόμενος, ὁτὲ μὲν οἰκοδομεῖ ἄλλοτε δὲ καταστρέφει καὶ καταλύει, ἀείποτε δὲ ἐμπνεόμενος ἐκ προοδευτικοῦ καὶ δημιουργικοῦ πνεύματος, δι' οὗ μόνος μεταξὺ τῶν ζωϊκῶν ὄντων εἶνε πεπροικισμένος, μεταβάλλει, μεταποιεῖ καὶ διευθύνει τὰ ἔργα του πρὸς ὡρισμένον τινὰ σκοπὸν συμφώνως πρὸς τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας του, συνῳδὰ πρὸς τὰς ἰδέας, τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰς προλήψεις του. Εἰς τοὺς κοινωνικοὺς ὀργανισμούς, εἰς τὸ εἶδος τῶν κυβερνήσεων, εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον, εἰς τὰς περὶ τοῦ καλοῦ αἰσθηματικὰς ἐκδηλώσεις του μέγισται διαφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις ἀναφαίνονται κατὰ τοὺς καιρούς, κατὰ τὰς χώρας καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις. Οἱ αἰῶνες παρέρχονται καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἀνελίσσεται· ἔθνη ἐμφανίζονται καὶ προοδεύουσιν, ἐκλείπουσι δὲ καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀντικαθίστανται· φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι

ἐπικρατοῦσι καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον ἐπὶ μακρὸν διέπουσι καὶ ὡς ἀναμφήριστοι ἀλήθειαι ἐκλαμβάνονται, μέχρις οὗ νέα συστήματα καὶ ἀνακαλύψεις καταδείξωσι τὸ πλημμελὲς καὶ πεπλανημένον αὐτῶν· κοινωνικὰ ἱδρύματα καὶ θεσμοὶ καὶ πολιτεύματα μεταβάλλονται ἢ καὶ ὅλως ἐκλείπουσιν· ἱστορικὰ θρησκεύματα περικαλύπτονται διὰ τοῦ νέφους τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ παντοειδῶν ἀποπλανήσεων, μεταμορφοῦνται δὲ ἢ καὶ καταπίπτουσιν· ὡς καὶ αὐτὴ ἡ ἄψυχος τῶν ὀρέων ὕλη μεταποιεῖται ἐν τῷ πελάγει τῶν αἰώνων καὶ ἡ θάλασσα ἀποξηραίνεται καὶ τὸ ξύλον κρυσταλλοῦται καὶ ἀπολιθοῦται ἡ γῆ· ἐν μέσῳ δὲ τῆς παγκοσμίου ταύτης κινήσεως καὶ μεταβολῆς ἕν τι μένει σταθερὸν, ἀναλλοίωτον, ἀκατάβλητον, ἡ βάσις τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων, ἡ ἰδέα περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ ζωῆς πνευματικῆς καὶ αἰωνίας ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἁπτοῦ καὶ ὁρατοῦ κόσμου. Τὴν δὲ πηγὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῶν πεποιθήσεων τούτων ματαίως θὰ ἐκζητήσωμεν εἰς τόπον καὶ χρόνον, διότι αὗται συμβαδίζουσαι μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος προηγήθησαν πάσης παραδόσεως καὶ πάσης κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ὡς μαρτυροῦσι τ' ἀνακαλυπτόμενα προϊστορικὰ μνημεῖα, ἐν οἷς ἐνεγαράχθησαν τὰ ἴχνη τῶν ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ ὅτε ἡ ἀνθρωπότης ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει ἔζη ἐν ταῖς ὀπαῖς καὶ τοῖς σπηλαίοις τῆς γῆς.

Τὰ χρονικὰ τῶν διαφόρων θρησκευμάτων, ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς ἀναγράφουσι τὰς ἰδεώδεις τῆς ἠθικότητος ἀρχὰς καὶ τὰς εὐγενεστέρας πράξεις καὶ ἐθελοθυσίας τῆς ἀνθρωπότητος, γέμουσι καὶ ἀνοήτων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν προκηρυχθεισῶν ἐν ὀνόματι θρησκευτικοῦ τινος δόγματος. Ἀπὸ τοῦ φετιχισμοῦ εὑρισκόμεθα κατὰ τὴν αὐτὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἐνώπιον τῶν ὑψηλοτέρων, ἁγιωτέρων, μυστηριωδῶν δογμάτων, πράξεων εὐσεβείας καὶ ἠθικότητος, ὑπερκοσμίων ἀληθειῶν καὶ ἀποκαλύψεων, αἵτινες

καὶ ἄκοντας ἀνυψοῦσιν ἡμᾶς εἰς ἄλλον ὁρίζοντα, ὁρίζοντα ἁγιότητος καὶ τελειότητος. Ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν ἀφρόνων δεισιδαιμονιῶν καὶ καταχρήσεων τῶν ἱερατικῶν τάξεων τὰ ἱστορικὰ θρησκεύματα ἀπώλεσαν πολλάκις τὴν λαμπηδόνα καὶ τὸ γόητρον αὐτῶν, τὸ δὲ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐπισκιαζόμενον καὶ χαυνούμενον ἐφαίνετο ὡσεὶ ἐκλεῖπον καὶ ἀποσβεννύμενον ἀπὸ τῆς καρδίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φαινομενικῆς θρησκευτικῆς κρίσεως, νέα πρόοδος, νέα μεταβολὴ προπαρεσκευάζετο ἐξαγνίζουσα καὶ καθαίρουσα τὸ προϋφεστὸς θρήσκευμα, νέαν δ' ἐμβάλλουσα ζωὴν καὶ νέας δυνάμεις εἰς τὸ ἀδιάφθορον καὶ ἀΐδιον θρησκευτικὸν αἴσθημα.

Ἀλλ' ἐνταῦθα, ἀναγνῶστα, φαίνεταί μοι ὅτι ἀκούω φωνὴν πολλάκις βεβαίως ἀντηχήσασαν εἰς τὰ ὦτά σου. «Περιττὸν εἶνε νὰ ὁμιλῶμεν ἐν ταῖς ἡμέραις μας περὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν· ἡ θρησκεία ὤχετο ἀπιοῦσα. Ἂς ἐνασχοληθῶμεν περὶ τῶν ἐνδόξων κατακτήσεων καὶ προόδων τοῦ θετικοῦ καὶ πρακτικοῦ αἰῶνος καθ' ὃν ζῶμεν. Γνωρίζω τὴν φωνὴν ταύτην· εἶνε ἡ ἠχὼ τῶν λόγων τοῦ Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου. Οἱ θεοὶ ὤχοντο ἀπιόντες. Καὶ ἀληθῶς οἱ μυθολογούμενοι θεοὶ ἠφανίσθησαν, ἀλλ' οὐδέποτε τὸ θεῖον ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος· μετὰ δὲ τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην ὁ Ἥλιος ἐμφανίζεται ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι καὶ διαφωτίζων τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα διὰ νέων λαμπηδόνων ὁδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς νέους ἰδεώδεις τῆς ἠθικῆς, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς εὐσεβείας ὁρίζοντας, εἰς νέον ἐκπολιτισμὸν, εἰς νέας κοινωνικὰς προόδους. Γνωρίζω τὴν φωνὴν ἐκείνην· ἐπαναλαμβάνει τοὺς λόγους τοῦ Λουκρετίου εἰπόντος ὅτι ὁ ἐπεγειρόμενος ἀπὸ τῶν φυσικῶν φαινομένων φόβος ἐνέπνευσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς περὶ θεότητος ἰδέας, τοῦ φόβου δὲ διασκεδαζομένου συνεκλείπουσι μετ' αὐτοῦ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις. Καὶ ὅμως ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀνακαλύπτει τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ

δεσπόζει ἐπὶ τῶν δυνάμεών της, ἐπὶ τοσοῦτον τὸ θεῖον ἀνελίσσεται ἐν τῇ ἀνθρωπότητι διαυγέστερον καὶ φαεινότερον. Δὲν εἶνε πλέον οἱ ἀμαθεῖς οἱ τοὺς νόμους τῆς φύσεως φοβούμενοι, ἀλλ' οἱ ἀστέρες τῆς ἐπιστήμης, οἱ Κέπλεροι καὶ οἱ Κοπέρνικοι, οἱ Ἔρσχελ καὶ οἱ Λιναῖοι, οἱ τοὺς φυσικοὺς νόμους ὁρίζοντες καὶ ἀνακαλύπτοντες, οἱ διαβλέποντες ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ἀνυψούμενοι εἰς τὴν ἀνωτάτην Αἰτίαν τοῦ Παντός. Δὲν εἶνε πλέον οὔτε οἱ ἁλιεῖς οὔτε οἱ ἱερεῖς οἱ τὴν θρησκευτικὴν ἰδέαν ἀνυψοῦντες εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ περιωπήν, ἀλλ' εἶνε οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος οἱ διδάσκοντες ὅτι «ἡ ἐπιστήμη ἄνευ θρησκείας δὲν ἀνυψοῖ ἀλλὰ καταβιβάζει τὸ φρόνημα τῶν ἐθνῶν» [1]). Ναί· καὶ ἄλλοτε καὶ πολλάκις τὸ εἴπετε καὶ σήμερον στεντορείως ἐπαναλαμβάνετε· «ἡ θρησκεία ὤχετο ἀπιοῦσα». Ἔστω· τὸν τάφον ἤδη ἠνοίξατε ἔν τινι γωνίᾳ τῆς γῆς καὶ ἐν αὐτῷ τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν θάψαντες, τὸν λίθον ἐπ' αὐτοῦ ἀπεθέσατε. Ἀγαθῇ τύχῃ! ἀλλὰ μετὰ ταῦτα; Παρατηρήσατε· ὁ λίθος ἀποκυλίεται καὶ ἡ θρησκεία ἐκ τοῦ τάφου ἐγείρεται καὶ ἡ μαρμαρυγὴ τῶν λαμπηδόνων αὐτῆς διαφωτίζει τοὺς εὐγενεστέρους τῶν λαῶν ὅσοι προΐστανται τῶν ἐπιστημονικῶν καταχτήσεων καὶ τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀμερικῆς ἀπὸ τῆς εἰς δημοκρατικὸν καὶ ἀνεξάρτητον πολίτευμα ἐγκαταστάσεώς των ἐχώρισαν τὴν πολιτείαν ἀπὸ τῆς θρησκείας, οὐδεὶς δὲ νόμος ἢ θεσμὸς ἀναγνωρίζει ἢ προστατεύει ἐκκλησίαν ἢ ὡρισμένον θρήσκευμα. Καὶ ὅμως ὅτε πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐπρόκειτο νὰ πανηγυρίσωσι τὴν ἑκατονταετηρίδα τῆς ἀπελευθερώσεώς των, αἱ γενόμεναι ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις ἐνεκαινίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν διὰ θρησκευτικῶν τελετῶν. Ἡ ἀγωγὴ τῶν παίδων ἐν Ἀμερικῇ εἶνε ὅλως κοσμικὴ, μηδόλως τοῦ Κράτους ἀναλαμβάνοντος τὴν ἐντολὴν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν ἐκ-

---

[1]) Vera εἰς Strauss, § 7.

παιδεύσεως. Ἀλλ' ὅμως εἴς τε τ' ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἐκπαιδευτήρια ἡ ἔναρξις τῶν παραδόσεων ἄρχεται καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ περατοῦται διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἑρμηνείας ἑνὸς κεφαλαίου τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς καὶ δι' εὐχαριστηρίου δεήσεως καὶ ὑμνολογίας πρὸς τὸν Ὕψιστον [1]). Παρατηρήσατε τὴν φιλελευθερωτέραν τῶν Βουλῶν τῆς ὑφηλίου, τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Βράδλωφ ἐκλεχθεὶς βουλευτὴς, καὶ ἀποποιηθεὶς νὰ ὀμόσῃ τὸν νενομισμένον ὅρκον ἐπὶ λόγῳ ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς Θεὸν ἀπεβλήθη τῆς Βουλῆς. Ἐκλεχθεὶς ἐκ δευτέρου, μετεμελήθη καὶ ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὁρκισθῇ ὅπως καταλάβῃ τὴν θέσιν του ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ, ἀλλ' ὁ Ἀγγλικὸς λαὸς σύσσωμος ἐξηγέρθη κατὰ τοῦ ἀσεβήσαντος καὶ διὰ χιλιάδων ἀναφορῶν ἐζήτει τὴν ἀπὸ τῆς Βουλῆς ἀπέλασίν του. Μάτην ὁ χριστιανικώτατος Γλάδστων ἠγόρευσεν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως πρὸς παραδοχὴν τοῦ δὶς ἐκλεχθέντος. Ἡ Βουλὴ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, διατρανώσασα τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα ἐξ ὧν ἐμφοροῦνται καὶ τὰ μέλη της καὶ ὁ ὑπ' αὐτῆς ἐκπροσωπούμενος λαὸς, ὁ δὲ Βράδλωφ ἀπεπέμφθη ἀκυρωθείσης τῆς ἐκλογῆς του. Ὁ ἐλευθερόφρων μεταξὺ τῶν ῥητόρων τῆς Βουλῆς τῶν Κάτω Χωρῶν ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἐπερωτηθεὶς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐὰν θὰ διατηρήσῃ τὸν θρησκευτικὸν ὅρκον τῶν δημοσίων λειτουργῶν κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ὑπηρεσίας των, «τὸν θρησκευτικὸν ὅρκον, ἀπήντησε, θὰ διατηρήσω διότι τὸ Κράτος εἶνε μὲν κοσμικὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἄθεον· ἐν πολιτείᾳ ἀθέων δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε τέχνη οὔτε ἐπιστήμη οὔτε πατριωτικὸς ἐνθουσιασμὸς οὔτε δίκαιον οὔτε νόμος». Κατὰ τὴν τελευταίαν δεκα-

---

[1]) Ἔκθεσις τῆς Mademoiselle Loizillon ἐπιθεωρητοῦ τῶν μητρικῶν σχολείων, ὑποβληθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας.

πενταετίαν ἡ Εὐρώπη ἅπασα ὑπετάγη εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ἀκάμπτου καὶ σιδηρᾶς βουλήσεως τοῦ ἀρχικαγκελαρίου τῆς Γερμανίας· Ναπολέων ὁ Γ′ ἀποτολμήσας ν' ἀντιστῇ εἰς τὰς βουλήσεις τοῦ πρίγκιπος Βίσμαρκ ἀπεβλήθη τοῦ θρόνου του καὶ ἡ Γαλλία κατατροπωθεῖσα ἀπώλεσε πολυτίμους ἐπαρχίας. Ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει, πανταχοῦ, εἴτε διὰ τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ ἐμπειρίας εἴτε διὰ τῶν ὅπλων, ἐπέβαλε τὰς ἀποφάσεις του. Ἀλλ' ἡ σιδηρᾶ ἐκείνη βούλησις ἐθραύσθη καὶ ἡ ἀγέρωχος δύναμις ἡττήθη ἀπέναντι τῆς ἰσχύος τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἡ πρωσσικὴ Βουλὴ προτάσει τοῦ πρίγκιπος Βίσμαρκ παρεδέχθη πρὸ πέντε ἐτῶν νόμους, οὓς οἱ καθολικοὶ ἐθεώρησαν ὡς προσβάλλοντας τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν συνειδήσεως. Ἀπαρτίζοντες σμικρὰν μειονότητα τοῦ ὑπηκόου λαοῦ δὲν εἶχον οὔτε πλειοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ οὔτε ἄλλα μέσα σπουδαίας ἀντενεργείας. Ἡ μάχη παρετάθη πεισματώδης ἐπὶ πενταετίαν ὅλην, ἐσχάτως δ' ὁ Βίσμαρκ προτείνας τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπὶ προτάσει αὐτοῦ κυρωθέντων νόμων ὡμολόγησεν ἑαυτὸν ἡττηθέντα [1]). Ἡ θρησκεία ᾤχετο ἀπιοῦσα, προκη-

---

[1]) Οἱ προτάσει τοῦ Βίσμαρκ κυρωθέντες νόμοι περιοριζόμενοι εἰς τὴν διακανόνισιν ζητημάτων ἐκκλησιαστικῆς διαχειρήσεως, οὐδόλως ἔθιγον θρησκευτικόν τι δόγμα. Περιέργους ἀποκαλύψεις, περὶ τῶν θρησκευτικῶν τοῦ πρίγκιπος Βίσμαρκ ἰδεῶν ἔκαμεν ὁ πρώην γραμματεὺς αὐτοῦ Busch ἐν τῷ τελευταίῳ συγγράμματί του δημοσιευθέντι κατὰ Φεβρουάριον 1884. Φιλήδονος, φιλοπότης καὶ πανθεϊστὴς, ὁ πρίγκιψ, κατὰ τὴν νεαράντου ἡλικίαν, μόλις ἀνδρωθεὶς καὶ πρὶν εἰσέλθει εἰς τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ πολιτικὸν στάδιον, ἠλλοίωσε ῥιζικῶς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις του μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ Βοῦνσεν καὶ Στάλ. Ἔκτοτε, γράφει ὁ Busch, ἐπῆλθεν ὡς θεία τις ἔλλαμψις εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Βίσμαρκ, καὶ ὁ Γαλιλαῖος κατώρθωσε νὰ κεραυνώσῃ τὸν Σπινόζα. «Πῶς μετεβλήθησαν αἱ ἰδέαι μου, ἔγραφεν ὁ Βίσμαρκ, κατὰ τὸ 1851, ἐντὸς 14 ἐτῶν! Δὲν ἐννοῶ νῦν πῶς ἄνθρωπος περὶ αὐτοῦ καὶ μόνου σκεπτόμενος, καὶ οὐδὲν θέλων νὰ γνώσκῃ περὶ Θεοῦ, πῶς ἄνθρωπος τοιοῦτος δύναται νὰ ζήσῃ βίον ἐλεύθερον ὑπεροψίας καὶ κόρου. Δὲν ἐννοῶ πῶς

*

ῥύσσουσιν οἱ Βύχνερ καὶ Φόχτ καὶ μετ' αὐτῶν οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ἀνεκάλυψαν καὶ διεφώτισαν τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας καὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ προσέξατε εἰς τὴν ἐξαισίαν ταύτην ἁρμονίαν· δὲν εἶνε οὔτε ἡ ἁρμονία τῶν ἐκκλησιαστικῶν χορῶν, οὔτε ἡ ἁρμονία τῶν ὑπὸ τῶν κληρικῶν ψαλλομένων ὕμνων, οὔτε ἡ ἀπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας ἐγειρομένη φωνή. Εἶνε ἡ ἁρμονία τῆς ἐπιστήμης, εἶνε ἡ ὁμόφωνος γνώμη τῶν διασήμων αὐτῆς ἑρμηνέων, εἶνε ἡ φωνὴ τοῦ Φαραδάη καὶ Δέβη, τοῦ Pasteur, τοῦ Βίρχοφ, τοῦ Liebig, τοῦ Choiseul. Ἀκούσατε τῶν λόγων αὐτῆς· «Ψεύδεσθε ἢ ἀπατᾶσθε· ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν γινώσκει, οὐδὲν ἀνίχνευσεν, οὐδὲν ἀνεκάλυψεν ἐξ ὅσων ὑμεῖς ἐπαγγέλλεσθε, ὅ,τι δὲ γινώσκει εἶνε ὅτι αἱ διδασκαλίαι σας εἶνε ψευδεῖς καὶ πεπλανημέναι». Καὶ ὤ! τῆς δυνάμεως

ὑπέμεινα τοιοῦτον δεινοπάθημα· ἐὰν ἤθελον καταδικασθῇ νὰ ζήσω πάλιν ὡς ἄλλοτε χωρὶς τοῦ Θεοῦ οὐδαμῶς θὰ ἐδίσταζον ν' ἀποθέσω τὸν βίον ὡς ῥυπαρὸν ὑποκάμισον». Καὶ δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἰδεῶν του, ἀλλ' αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ προσηλυτεύσῃ καὶ ἄλλους, θεωρῶν δὲ τὸν Χριστιανισμὸν οὐ μόνον ὡς τὸ ἐντελέστατον τῶν θρησκευμάτων ἀλλ' ὡς καὶ τὸ μόνον ὑγιὲς θεμέλιον παντὸς κράτους καὶ ὡς ἀνεξάντλητον πηγὴν ἰσχύος καὶ παραμυθίας ἐν μέσῳ τῆς ταραχῆς καὶ πάλης ἣν συνεπάγονται αἱ βιωτικαὶ περιπέτειαι, ἐπεχείρει συχνὰς ὁδοιπορίας καὶ ἔχων πάντοτε ἀνὰ χεῖρας τὴν Καινὴν Διαθήκην ἀνεγίνωσκε μετὰ ζήλου πρὸς ἰδίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν συνοδοιπόρων του ἐποικοδόμησιν. Παρῆλθον ἔκτοτε πολλὰ ἔτη καθ' ἃ ὁ Βίσμαρκ ἤρατο ὑπερμεγέθεις θριάμβους καὶ κατέσχε θέσιν οἵαν οὐδεὶς τῶν προγενεστέρων πολιτικῶν ὠνειροπόλησε πώποτε, ἀλλ' αἱ πεποιθήσεις του ἔμειναν ἀκράδαντοι, ἀνομολογῶν δὲ ὅτι ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς Εὐρώπης ὀφείλονται πρώτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος, τοῦ καθιστῶντος τὸν ἰσχυρότατον προμαχῶνα τοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου, πρεσβεύει, ὅτι οὐδεμία ἐπικράτεια δύναται νὰ διατελέσῃ ἔμπεδος καὶ διαρκὴς ἐὰν μὴ ἐρείδηται ἐπὶ θρησκευτικῆς κρηπῖδος, «Ἐὰν μὴ ἤμην χριστιανός, ἔλεγεν, οὐδὲ μίαν ὥραν θὰ ἐθήτευον τῷ βασιλεῖ. Τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος ἀρύομαι ἐκ μόνου τοῦ Θεοῦ. Τὴν ἐμὴν καρτερίαν, ἣν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη ἀντέταξα πρὸς τοιούτους καὶ τηλικούτους πειρασμούς, ἔχω ἠντλημένην ἐκ τῆς καθαρᾶς μου πίστεως· ἐὰν μὲ ἀφέλητε τὴν πίστιν συναφαιρεῖτε με καὶ τὴν πατρίδα».

τῆς ἀληθείας! Ὢ! τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ θείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος! Σήμερον τὸ πρῶτον, ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὅτε ἡ ἐπιστήμη διαβουκολεῖται πρὸς ἐπικράτησιν ἀνοσίων ἐπαγγελιῶν, ἔξοχοι αὐτῆς ἱεροφάνται ἀναλαμβάνουσι ν' ἀποδείξωσιν ὅτι οὐ μόνον αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι δὲν ἀντιβαίνουσι πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῆς μέσων καὶ ὁρίων οὐδὲ ἐν τῷ μέλλοντι δύναται ν' ἀνακαλύψῃ γεγονὸς ἢ ἀλήθειαν ἀντιστρατευομένην πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος ἰδέας. Καθ' ὃν δὲ χρόνον σοφισταί τινες τοὺς ἐπιστήμονας ἐπαγγελλόμενοι προκηρύσσουσιν ὅτι ἡ ἐπιστήμη πάντα τὰ μυστήρια τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τοῦ τρόπου τῆς γενέσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀνεκάλυψεν, οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ διαπρυσίως ἀνομολογοῦσιν ignoramus et ignorabimus· καὶ ἐνῷ κατὰ τὰ κηρύγματα τῶν σοφιστῶν τούτων ὁ Δαρβινισμὸς ἐπρόκειτο ν' ἀνατρέψῃ ἐκ βάθρων πᾶσαν θρησκευτικὴν πεποίθησιν, ὁ Δάρβιν αὐτὸς ἀποβαλὼν πᾶσαν ἱστορικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν καὶ θρησκευτικὴν παράδοσιν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου, θορυβεῖ καὶ καταπλήσσει αὐτοὺς διὰ τῆς περὶ τούτου ἐγγράφου ἀπαντήσεώς του. «Τὸ περὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεών μου ζήτημα σπουδαῖον εἶνε μόνον δι' ἐμὲ αὐτόν. Ἐπειδὴ ὅμως μ' ἐρωτᾶτε, ἀπαντῶ ὅτι αἱ ἐπὶ τούτου γνῶμαί μου πολλάκις μεταβάλλονται. Ἐάν τις πρέπῃ νὰ ὀνομάζηται θεϊστὴς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διδομένης εἰς τὴν λέξιν ταύτην σημασίας· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μεγίστων μου ταλαντεύσεων ὑπῆρξα ἄθεος. ἄνθρωπος δηλονότι ἀρνούμενος τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ» [1]).

Οὕτω δὲ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα οὐ μόνον ἀναδείκνυται καθολικὸν καὶ παγκόσμιον, ἀλλὰ καὶ ἀδιάφθορον καὶ ἀΐδιον. Ὑπὸ

---

[1]) Ἐφημερὶς Αὐγούστης — Ὀκτώβριος 1883.

τὴν ἐπίδρασιν ἀσεβῶν διδαγμάτων καὶ θεωριῶν ἀτομικαὶ ἀποπλανήσεις ἐπιτυγχάνονται καὶ ἡ νεότης δηλητηριάζεται καὶ ἀποπλανᾶται, ἀλλὰ τοῦ ψεύδους τῶν θεωριῶν τούτων ἐξελεγχομένου, τῆς δ' ἐπιστημονικῆς ἀληθείας διαδιδομένης καὶ τῆς διανοίας ἀπελευθερουμένης ἀπὸ τῆς πιέσεως τῶν παραλόγων διδασκαλιῶν, τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐγχαραχθὲν θρησκευτικὸν αἴσθημα ἀναλαμβάνει τὴν δύναμιν καὶ τὰς λειτουργίας καὶ τὴν φυσιολογικὴν αὐτοῦ ἔντασιν καὶ ζωήν. Τὴν διεύθυνσιν τῆς μαγνητικῆς βελόνης δύνασθε ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς χειρὸς νὰ μεταβάλητε κατὰ βούλησιν, ἀλλ' ἀφίνοντες ἐλευθέραν θὰ ἴδητε αὐτὴν ῥέπουσαν πρὸς τὴν φυσικὴν διεύθυνσιν, πρὸς ἣν διὰ φυσικοῦ νόμου ὡρίσθη. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις δύνανται νὰ ἐπισκοτισθῶσι πρὸς καιρὸν ἐν ἀτόμῳ ἢ κοινωνίᾳ τινί, ἀλλ' οὐδέποτε ἐκλείπουσιν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐφ' ἧς ὡς ἠθικοὶ ἐτάχθησαν νόμοι.

Γ'

Πανίσχυρος τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἔντασις βεβαιουμένη ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀνελίξεως τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων.

«Πάντα ὑπὸ τῆς θρησκείας διέπονται».

(Κικέρων).

«Μὴ πιστεύσητε ὅτι γνωρίζετε λαόν τινα, ἐὰν δὲν ἀναδράμητε εἰς τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις, ἀφ' ὧν κατ' ἀνάγκην ἐκπορεύονται οἱ πολιτικοὶ αὐτοῦ θεσμοί, αἱ τέχναι, ἡ ποίησις καὶ τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συστήματα». (Edgard Quinet).

Μελετῶντες ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐπί τε τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν, εὐχερῶς κατανοοῦμεν ὅτι ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἔντασις αὐτοῦ ὑπερτεροῦσα πασῶν τῶν λοιπῶν

δυνάμεων διαμορφοῖ ταύτας καὶ ζωογονεῖ καὶ μεταβάλλει, ἐνίοτε δὲ κατισχύουσα ἀπολύτως τὰς ἐκμηδενίζει καὶ ἀπονεκροῖ.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε μόνον ὂν θρησκευτικόν, ἀλλ' εἶνε περιοικισμένος καὶ διὰ διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων καὶ διὰ σωματικῶν κλίσεων καὶ ἀναγκῶν· ἡ δὲ φυσιολογικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἔγκειται εἰς τὴν κατάλληλον θεραπείαν καὶ ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐναρμονίου λειτουργίας καὶ συναρμολογήσεως πασῶν τῶν δυνάμεών του. Ὁσάκις ἡ διάνοια ἀναλαμβάνει τὴν ἐπίλυσιν πάντων τῶν ἐπεγειρομένων ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ προβλημάτων διὰ τῆς καθαρᾶς διαλεκτικῆς, χωρὶς ν' ἀποβλέψῃ καὶ εἰς πάντα τὰ λοιπὰ στοιχεῖα καὶ πηγὰς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐνοράσεις καὶ ἐμπνεύσεις τοῦ συναισθήματος καὶ εἰς τὰς πρώτας καὶ ἀναμφηρίστους ἀληθείας τοῦ κοινοῦ νοός, καταλήγει εἰς συμπεράσματα ψευδῆ καὶ πεπλανημένα, ἢ καταδικάζει ἑαυτὴν εἰς τὸν σκεπτισμὸν καὶ τὴν ἀπάρνησιν τῶν ἰδίων σκέψεων. Ὅσῳ τῷ ὄντι καὶ ἂν ὠθήσῃ τὴν ἀνάλυσιν πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἰδέας, θὰ φθάσῃ εἰς σημεῖον, οὗ πέραν ἀδυνατεῖ νὰ προχωρήσῃ, ὀφείλει δ' ἀναγκαίως ν' ἀποδεχθῇ πρώτας τινὰς ἀληθείας μὴ οὔσας ἐπιδεκτικὰς ἀναλυτικῆς τινος καὶ διαλεκτικῆς ἀποδείξεως. Οὕτως αἱ ἰδέαι τῆς ὑπάρξεως, τοῦ χρόνου, τῆς ἐκτάσεως, τοῦ δικαίου, τοῦ καθήκοντος δὲν εἶνε δεκτικαὶ ἀναλυτικῶν ὁρισμῶν καὶ ἀποδείξεων, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη διάνοια περιπίπτει εἰς ἀδιέξοδον λαβύρινθον ἀλλοκότων ὑψηγοριῶν καὶ λεπτολογιῶν, ὁσάκις μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἐπιχειρεῖ ν' ἀνιχνεύσῃ τὴν γένεσιν καὶ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης συναισθήσεως καὶ φυσικῆς ἐνοράσεως. Ὡσαύτως, ὁσάκις τὰ αἰσθήματα συμπαθείας ἢ αἱ σωματικαὶ ἀνάγκαι καὶ ὀρέξεις παραγκωνίζουσι τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς διανοίας καὶ τοῦ καθήκοντος, κατακυριεύουσαι δὲ πάσας τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, εἰς πάθη

μεταβάλλονται, ὁδηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ ἐγκλήματος. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, οὗτινος ἡ πλημμελὴς ἀνάπτυξις καὶ κατίσχυσις πρὸς ἐκμηδένισιν πάσης ἄλλης ψυχικῆς δυνάμεως συνεπιφέρει ἀποτελέσματα ἐπὶ τοσοῦτον ὀλεθριώτερα, ἐφ' ὅσον τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα βαθυτάτας ἔχον ρίζας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ εἶνε τὸ ζωηρότερον, τὸ διαπρεπέστερον καὶ ἐπικρατέστερον πάντων τῶν λοιπῶν. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἀναπτυσσόμενον παραλλήλως τῆς διανοίας καὶ τῆς ἠθικότητος καὶ ὁδηγούμενον ἐξ ἁγνῶν καὶ ὑψηλῶν παραδόσεων εἶνε πηγὴ ἐνισχύσεως, παρηγορίας καὶ ἐλπίδων κατὰ τὰς ταλαιπωρίας τοῦ βίου, πηγὴ ἀκένωτος πράξεων ἀρετῆς, ἐθελοθυσίας καὶ ἁγιότητος. Ἀλλὰ τὸ συναίσθημα τοῦτο, ἀναπτυσσόμενον διὰ πεπλανημένων δογμάτων καὶ ἀνοήτων προλήψεων, ἐπισκοτίζει καὶ ἀνατρέπει τὰς λειτουργίας τῆς διανοίας καὶ καταργεῖ πᾶσαν ἠθικότητος καὶ καθήκοντος ὑπαγόρευσιν, μεταποιούμενον εἰς μισαλλοδοξίαν καὶ θρησκευτικὸν φανατισμόν. Τὸ φῶς τῆς διανοίας ἀποσβέννυται εἰς τὸν ὑπὸ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ κατεχόμενον, τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ἐκμηδενίζεται, ὡς καὶ αὐταὶ δὲ αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ τῆς συμπαθείας ἀποξηραίνονται. Ἀλλ' ἐὰν ὁ φανατισμὸς ἀποδεικνύῃ ὅτι καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα πλημμελῶς ἀναπτυσσόμενον καὶ ἐν διαταράξει τῆς ἰσορροπίας τῶν λοιπῶν ψυχικῶν δυνάμεων ὁδηγεῖ εἰς ὀλεθρίας συνεπείας, ἀποδεικνύει ἅμα ἐμφανέστατα τὴν ἔντασιν αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀτόμου παντοδυναμίαν. Ὡς δὲ τὰ ποτάμια ὕδατα ἐξερχόμενα τῆς κοίτης ἐπιφέρουσι μείζονας ζημίας καὶ ἐρημώσεις, ἐφ' ὅσον μᾶλλον ὁρμητικὴ καὶ ἀκράτητος εἶνε ἡ φυσικὴ αὐτῶν ῥοή, οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐν τῇ ἀνωμάλῳ καὶ παθολογικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει ἐπιφέρει μείζονας ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀναστατώσεις ὡς ἐκ τῆς

ζωτικότητος αὐτοῦ καὶ ἰσχύος ἀπέναντι πάντων τῶν λοιπῶν αἰσθημάτων.

Προβαίνοντες ἤδη εἰς γενικὴν ἐπιθεώρησιν τῶν διαφόρων χαρακτήρων τῶν κυριωτέρων ἐκδηλώσεων τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εὐκόλως θὰ κατίδωμεν ἐν τοῖς πράγμασι τὴν ἔντασιν καὶ ἰσχὺν αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν ἣν ἐνασκεῖ ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος.

Κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἀσίας, ἐν αἷς πρεσβεύονται πανθεϊστικὰ θρησκεύματα, ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου ἐξαλείφεται συγχωνευομένη ἐν τῷ μεγάλῳ Σύμπαντι· ἡ αὐτενέργεια τῆς διανοίας καὶ τῆς βουλήσεως χαυνοῦται καὶ μαραίνεται· τὸ δὲ ἄτομον ἀφηρημένον εἰς ἰδεώδη ῥεμβασμὸν διέρχεται τὰς ἡμέρας ἐν νωχελεῖ ἀδιαφορίᾳ. Τὸ ζῆν εἶνε ὠχρὰ καὶ ἀσθενὴς ἐν τῇ φύσει ζωή, ὁμοία τῆς τῶν φυτῶν καὶ κτηνῶν ἄνευ ὑποθερμαίνοντος πόθου καὶ φρονήματος. Ἡ ἐθνικὴ ἐνεργότης φαίνεται ὡς ἀργοῦσα καὶ ἀπολιθωθεῖσα, ἡ γῆ κακῶς καλλιεργεῖται, οἱ δὲ χαρακτῆρες ἐκνενευρισμένοι καὶ διυφέρποντες διακρίνονται ὡς ἐκ τῆς ταπεινόφρονος καὶ ἐλεεινῆς αὐτῶν ῥευστότητος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μεγάλων ναῶν εἶνε ἄμορφος ὄγκος παριστάνων· τὸ Σύμπαν, ἐν ᾧ ἐνοικεῖ τὸ πανθεϊστικὸν πνεῦμα. Τὸ γιγαντῶδες, τὸ πολύπλοκον, τὸ τερατῶδες, διακρίνουσι καὶ τὴν γλυπτικὴν αὐτῶν καὶ τὴν ποίησιν, ὁ δὲ ζωϊκὸς κόσμος, τὰ κτήνη καὶ ὁ ἄνθρωπος, συγχέονται ὑπὸ σκιὰς καὶ χονδροειδεῖς μορφάς. Τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀποχαυνωθέντος καὶ νεκρωθέντος ὑπὸ τοῦ δόγματος τῆς ἀμέσου ἐκπορεύσεως παντὸς γεγονότος, παντὸς συμβάματος καὶ πάσης πράξεως ἀπὸ τῆς θείας βουλήσεως, μηδόλως δὲ τοῦ ἀτόμου ἰσχύοντος πρὸς μεταβολὴν ἢ ἀποτροπὴν τοῦ εἱμαρμένου, οἱ τῶν πανθεϊστικῶν θρησκευμάτων λαοὶ οὔτε εἰργάσθησαν οὔτε ἠγωνίσθησαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας

των. Καταχτηθέντες ὑπ' ἄλλων λαῶν ἢ ὑποδουλωθέντες εἰς τὰς ἱερατικὰς καὶ προνομούχους τάξεις ζῶσιν ἐν ἀναισθήτῳ ἀδρανείᾳ, καὶ ἀδιαφοροῦντες ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἀποδίδουσι ταῦτα εἰς τὴν ἄμεσον ἐπενέργειαν τοῦ ζωοποιοῦντος τὸ Σύμπαν θείου πνεύματος. Ἀτομικὸς, οἰκογενειακὸς καὶ κοινωνικὸς βίος εἶνε πιστὸν ἀπεικόνισμα τοῦ πανθεϊστικοῦ δόγματος.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ Ῥώμῃ τὸ θρήσκευμα συνέπηξε καὶ διωργάνωσε τὴν κοινωνίαν. Κατ' ἀπωτάτας ἐποχὰς ἡ λατρεία τοῦ θείου περιωρίζετο ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ, ἰδιαιτέραν ἑκάστης οἰκογενείας λατρείαν ἐχούσης. Προϊόντος τοῦ χρόνου πολλαὶ οἰκογένειαι ἀπεδέχοντο κοινήν τινα λατρείαν, ἐντεῦθεν δ' ἔλαβον ἀρχὴν αἱ φυλαὶ, αἱ κοινότητες καὶ αἱ πόλεις. Τὸ ἱερὸν πῦρ διετηρεῖτο ἐν ἑκάστῃ τῶν πόλεων, αἱ δὲ ἐκκλησίαι τῶν λαῶν, αἱ πρὸς πόλεμον καὶ πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης ἀποφάσεις, εἶχον χαρακτῆρα ὅλως θρησκευτικόν. Αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως ἐθεοποιήθησαν, αἱ τοῦ θείου τελειότητες ἀπεικονίσθησαν δι' ἀνθρωπίνων ἀρετῶν καὶ τὰ πάθη αὐτὰ κατέστησαν κοινὰ εἰς τὰς μυθολογουμένας θεότητας. Ἡ ζωὴ τῶν θεῶν διήρχετο ὡς ἡ τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ Ὄλυμπος ἦτο τὸ ἰδανικὸν συνέδριον, εἰς ὃ συνήρχοντο ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Διός. Τὰ πρῶτα μνημεῖα ὑπῆρξαν οἱ ναοὶ, τὰ πρῶτα τῆς γλυπτικῆς ἔργα αἱ θεότητες παριστάμεναι ὑπὸ ἀνθρωπίνους μορφὰς, ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ἡ ποίησις ἐξύμνει τὰ ἔργα τῶν θεῶν καὶ ἐξύφαινε τὴν θρησκευτικὴν μυθολογίαν. Αἱ ἰδέαι τῆς θεότητος ἐπλήρουν τὸν πρακτικὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὸ θεῖον ἐξεζητεῖτο ἐν τῷ ἰδεώδει τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, κατ' ἀντίθεσιν δὲ τῶν πανθεϊστικῶν δογμάτων ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα ἐνεσαρκοῦτο εἰς προσωπικοὺς καὶ διακεκριμένους χαρακτῆρας ἐκπροσωποῦντας δύναμίν τινα τῆς φύσεως ἢ ἀνθρωπίνην τινὰ ἐνεργότητα. Ἕκαστος κλάδος βιομηχανίας ἐξαγιασθεὶς παρίστατο ὑπὸ μιᾶς τῶν θεοτήτων καὶ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν προστασίαν

αὐτῆς. Τὸ κάλλος θεωρούμενον ὡς τὸ ὑπέρτατον τῶν ἐπὶ γῆς ἀγαθῶν ἀπεδόθη καὶ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου· καὶ τὸ πρῶτον μὲν διετυπώθη ὑπὸ τοῦ ὑλιστοῦ Ἱππίου ὑπὸ τὴν μορφὴν «ὡραίας κόρης, ὡραίου ἵππου ἢ ἀγάλματος», ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἡ ἰδέα τοῦ κάλλους ἐξηυγενίσθη καὶ συνεταυτίσθη μετὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἰδεώδους, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀπὸ τῆς θεότητος ἀπορρέοντος ὡς ἀπὸ πηγῆς πάσης τελειότητος. Ἡ φυσικὴ καλλονή, ἔλεγεν ὁ Πλάτων, εἶνε ἡ πρώτη βαθμὶς τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἀναβαίνων τὴν κλίμακα παρατηρεῖ τὸ κάλλος μεταμορφούμενον· ὅτε δὲ ἀνελθὼν εἰς τὰ ὕψη δὲν διακρίνει πλέον τὰς γηΐνους μορφάς, τότε ἀναθεᾶται τὴν θείαν καὶ ἀνωτάτην καλλονὴν ἐξ ἧς ἀναβλύζουσιν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀρετή. Τοιαύτη τοῦ κάλλους θρησκευτικὴ λατρεία καὶ πνευμάτωσις ἐνήσκησεν, ὡς εἰκός, ἐπί τε τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης μεγίστην ἐπιρροήν, τῆς ἰδέας θείας τελειότητος ἐμφιλοχωρησάσης ἐπὶ πάντων τῶν ἔργων τῆς φαντασίας. Ὁ Φειδίας δημιουργῶν τὴν Παλλάδα δὲν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει αἰσθητήν τινα καλλονήν, ἀλλ' ἐνεπνέετο ὑπὸ τῆς ἰδέας οὐρανίου κάλλους ὁδηγούσης τὴν χεῖρα καὶ ζωογονούσης τὸ αἴσθημα. Καὶ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ τὸ θρήσκευμα ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἀτελὲς ἀπετύπου τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ. Ἡ μνήμη τῶν προγόνων ἦτο λατρεία προσεγγίζουσα τῇ τῶν θεῶν, ἐντεῦθεν δ' ἐπήγασαν τὰ κληρονομικὰ καὶ τὰ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας δικαιώματα. Ὁ υἱὸς προὐτιμᾶτο τῆς θυγατρὸς, διότι μόνος κατὰ τὰ θρησκευτικὰ κείμενα ἐδύνατο νὰ προσφέρῃ θυσίας καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἱερὸν πῦρ. Εἰς τὸ ἐξ υἱοθεσίας τέκνον ἀπενεμήθησαν πάντα τὰ δικαιώματα τοῦ νομίμου, ὅπως δι' αὐτοῦ ὁ οἰκογενειάρχης διατηρήσῃ ἐν τῷ οἴκῳ του τὴν τῶν προγόνων λατρείαν.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων ἡ μελέτη τοῦ Ἰουδαϊκοῦ καταδεικνύει ἐμφανῶς καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν φυσικὴν ἔντασιν

καὶ ῥοπὴν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὴν σφριγῶσαν ζωὴν καὶ τὴν ἐπικράτησιν αὐτοῦ ἀπέναντι πάσης ἄλλης ἀνθρωπίνης δυνάμεως.

Προβαίνων νῦν ἐπὶ τῆς μελέτης τοῦ θρησκεύματος τούτου, μετὰ μικρὸν δὲ καὶ εἰς τὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὀφείλω καὶ αὖθις νὰ ἐπαναλάβω ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν θρησκευμάτων τούτων μελετῶ ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ παντὸς ἄλλου ἱστορικοῦ γεγονότος, ἀσχέτως πρὸς πᾶν δόγμα πίστεως περὶ ἀμέσου καὶ ὑπερκοσμίου ἐκπορεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως, ὅπως τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς ἐφαρμόζων ἐπ' αὐτῶν ὁρίσω τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Συζητήσαντες τὰς ἀντιθρησκευτικὰς δοξασίας ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σφαίρᾳ, εἰς ἣν μᾶς ἤγαγον οἱ ἀντιφρονοῦντες, ἀκολουθήσωμεν τὴν αὐτὴν μέθοδον καὶ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν ταύτην μελέτην οὐδόλως ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τῶν γεγονότων καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς πείρας.

Ὡς μεταξὺ τῶν ἀτόμων παρατηροῦνται ἔκτακτοί τινες ῥοπαὶ καὶ ἱκανότητες πρὸς ὡρισμένην τινὰ ἐνέργειαν, οὕτω παρατηροῦνται ἐν μέσῳ τῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων βαθμολογίαι ἰδιαζούσης ἐπιδεκτικότητος πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον ὡρισμένου τινὸς συναισθήματος ἢ δυνάμεως. Παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἑλλάδος κατίσχυσεν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ· ὁ Ῥωμαϊκὸς λαὸς διεκρίνετο διὰ τὸ ὀργανωτικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὴν ῥύθμισιν τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων καὶ τῶν μελῶν τῆς πολιτείας· τὸ δὲ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος διεκρίθη διὰ τὴν πρὸς τὴν θρησκείαν κλίσιν καὶ τὴν ἐξιδιασμένην ἀνάπτυξιν καὶ κατίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Τούτου δ' ἕνεκεν, τὸ μὲν ἰδεῶδες τοῦ καλοῦ καὶ ὑψηλοῦ ἐπραγματώθη ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων, εἰς τὴν παλαιὰν δὲ Ῥώμην ὀφείλουσι ν' ἀναδράμωσιν οἱ νομολόγοι καὶ νομοθέται ὅπως γνωρίσωσι τὰς ἐντελεστέρας ἐκδηλώσεις καὶ τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ δικαίου, καὶ ἐν

τῇ ἐθνικῇ τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους ἱστορίᾳ δυνάμεθα ν' ἀνιχνεύσωμεν καὶ κατίδωμεν ἐμφανέστερον τοὺς χαρακτῆρας καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Ὁ ἐθνικὸς βίος τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εἶνε ὁ θρησκευτικὸς αὐτοῦ βίος, ἡ ἱστορία καὶ ἀνάπτυξις τοῦ θρησκεύματός του. Οἱ πολιτικοὶ καὶ ἀστυκοὶ αὐτοῦ θεσμοί, οἱ νόμοι τῆς πολιτείας, οἱ κανονισμοὶ τῶν ἐθνικῶν τελετῶν καὶ πανηγύρεων, ὡς καὶ αὐτὰ τὰ διατάγματα περὶ διαίτης καὶ ἱματισμοῦ εἶχον κῦρος καὶ χαρακτῆρα θρησκευτικόν. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ δὲν ἦτο φιλοσοφικὴ διδασκαλία ἀπὸ τοῦ καθήκοντος ἀπορρέουσα, ἀλλὰ δόγμα ἀμέσου θείας ἀποκαλύψεως εἰς βραχύτατον δεκάλογον συνοψιζόμενον. Αἱ ἐπιστημονικαὶ τῶν αἰώνων πρόοδοι, αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ ἀνθρωπολογικαὶ θεωρίαι καὶ ἡ ἀνεξάρτητος τῶν ἡμερῶν μας ἠθική, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ προσθέσωσι, ν' ἀφαιρέσωσιν ἢ νὰ μεταβάλωσί τι ἀπὸ τοῦ κώδικος τούτου τῆς ἠθικότητος. Τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης ἀνάγονται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος, ἡ μουσικὴ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εἶνε ἀποκλειστικῶς ἱερά, ἡ δὲ ποίησις αὐτοῦ ὕμνος πρὸς τὸν Ὕψιστον. Στρέφων τὰς μελέτας του ἐπὶ τοῦ κοσμικοῦ θεάματος καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως δὲν ἐνασχολεῖται εἰς ἐπιστημονικὰς περὶ τούτων ἐκζητήσεις, ἀλλ' ἀνιχνεύει ἐν αὐτοῖς τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας δυνάμεως καὶ ταύτην ἐξυμνεῖ διὰ τῶν πτήσεων καὶ τῶν ὕμνων τῶν ψαλμῳδῶν του· «οἱ Οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· ποίησιν δὲ χειρῶν Αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα». Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους γράφεται ὑπὸ τῶν προφητῶν, τὰ δὲ συμβάντα δὲν σταθμίζονται ὑπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτῶν ἔποψιν, ἀλλ' ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀποκάλυψιν. Ἡ πολιτικὴ διοργάνωσις ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπόλυτος καὶ δεσποτική, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει περιωρίζετο καὶ συνεκερνᾶτο ὑπὸ τῆς θρησκείας. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐξεπροσωπεῖτο ὑπὸ τῶν προφητῶν,

οἵτινες ἐξησφάλιζον καὶ ἠγγυῶντο διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῶν θρησκευτικῆς θέσεως τὰς πολιτικὰς τοῦ λαοῦ ἐλευθερίας. Πᾶς λαὸς ἔχει τοὺς μεγάλους ἄνδρας οὓς σέβεται καὶ ἐν οἷς ἀναθεᾶται τὸ ἴδιον ἐθνικὸν μεγαλεῖον· ἕκαστος δὲ τούτων ἐκπροσωπεῖ μίαν τῶν ἐθνικῶν κλίσεων καὶ ἀναπτύξεων εἴτε ἐν τῇ φιλολογίᾳ εἴτε ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ πᾶσαι αἱ ἔξοχοι ἀτομικότητες μίαν μόνην κλίσιν καὶ μίαν ἐκπροσωποῦσιν ἀνάπτυξιν, τὸ ὑπερισχύον ἐν αὐταῖς θρησκευτικὸν πνεῦμα. Ἡ θρησκεία εἶνε ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ, αὕτη δὲ δεσπόζει ἐφ' ἁπάσης τῆς ὑπάρξεώς του. Διὰ τῆς πίστεως καὶ διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς ἀνθίσταται εἰς τὴν δουλείαν τῆς Βαβυλῶνος, εἰς τὴν πανίσχυρον τῆς Ῥώμης δεσποτείαν, εἰς τὸν διασκορπισμὸν τοῦ Τίτου, εἰς τὸν ἀφορισμὸν τῶν Παπῶν, εἰς τὰ διατάγματα τῶν ἡγεμόνων, εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν μισαλλοδοξίαν τῶν λαῶν, ἐν μέσῳ δὲ τῆς γιγαντώδους πάλης τῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων καὶ τῶν ἀποτροπαίων καταδιώξεων, ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς διεσκορπισμένος μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς γῆς ἐθνικοτήτων διέσωσε τὸ ἐνιαῖον τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἐν τῇ ἀλυμάντῳ τῆς πίστεώς του τηρήσει.

Ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ τούτου, παρ' ᾧ ἐν μὲν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀβραὰμ ἐπραγματώθη ἡ πατριαρχικὴ πίστις, ἐν δὲ τῷ προσώπῳ τοῦ Μωϋσέως τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἡρωϊκοῦ ἅμα καὶ ἐθνικοῦ θρησκεύματος, προπαρεσκευάσθη ὑπὸ τῶν Ἐζεκιὴλ καὶ Ἡσαΐου ἡ ὁδὸς τῆς πλήρους τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἱκανοποιήσεως καὶ τῆς πραγματώσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου ἐν τῇ ἀπολύτῳ καὶ ὁριστικῇ αὐτοῦ τελειότητι.

Ἡ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐμφάνισις Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ τελεσθέντος ἔργου, ἀνατρέποντα πάντας τοὺς νόμους τῶν σχέσεων μεταξὺ αἰτίου

καὶ ἀποτελέσματος καὶ διακόπτοντος τὴν σειρὰν καὶ τὸν ἱστορικὸν σύνδεσμον τῶν ἀνθρωπίνων συμβάντων, καταρτίζουσι τοὺς ὅρους τοῦ μεγάλου προβλήματος τοῦ ἐκθαμβοῦντος καὶ ἐπισκοτίζοντος πάσας τὰς διανοίας, αἵτινες ἀσχέτως πρὸς ἄμεσόν τινα καὶ ὑπερκόσμιον ἐπίνευσιν ἐπιχειροῦσι νὰ ἐπιλύσωσιν αὐτὸ δι' ἱστορικῶν ἐκζητήσεων καὶ διὰ σκέψεων τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ λογικότητος.

Τὸ πρόβλημα ἐπηγέρθη ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰησοῦ, ὑφίσταται δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ δεινότητι διὰ τοὺς ἐκζητοῦντας τὴν λύσιν του εἰς τοὺς συνήθεις τῆς ἱστορίας νόμους.

Ὁ Ἰησοῦς ἐδίδασκεν, ἐπειδὴ δὲ οἱ λόγοι του δὲν ἀπέπνεον σοφίαν ἀνθρωπίνην καὶ ἐστεροῦντο τῶν ἐξωτερικῶν μέσων τῆς ἐπιδράσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν στοιχείων τῆς ἐπιτυχίας, οἱ Ἰσραηλῖται ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῷ ὕψει τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐπὶ τῇ ἀκαταστάτῳ δυνάμει ἣν ἐνήσκουν οἱ λόγοι αὐτοῦ ἐπί τε τῶν μαθητῶν καὶ τῶν ἀκροατῶν, θαμβούμενοι δὲ καὶ ἐκπλησσόμενοι ἐπήγειραν τὸ μέγα πρόβλημα· «πόθεν ἡ ἰσχὺς καὶ πόθεν ἡ δύναμις τῶν λόγων τοῦ ἀνθρώπου τούτου;» [1]). Ἐκ δὲ τῆς ἐκπλήξεως ταύτης δὲν κατελαμβάνοντο μόνον οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ ὄχλοι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξοχώτερα τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ πνεύματα. Γ' ὄνομα τοῦ ἐπὶ πάσης θύραθεν καὶ θεολογικῆς σοφίας προεξάρχοντος Παύλου καταδεικνύει ἐμφανῶς ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νέου κηρύγματος καὶ ἡ ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ ἐπεγειρομένη ἐντύπωσις δὲν περιωρίζετο εἰς μόνους τοὺς ὀπαδοὺς καὶ μαθητάς του.

Παρῆλθον ἔκτοτε καὶ συνεπληρώθησαν δεκαοκτὼ αἰῶνες, τὸ δὲ πρόβλημα ὑφίσταται ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ δεινότητι· ἐγείρεται

---

[1]) «Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις;» (Ματ. 13—54).

δὲ καὶ συζητεῖται οὐχὶ ὑπὸ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἀπαρνουμένων τὸ χριστιανικὸν δόγμα καὶ διαμφισβητούντων τὸ θεῖον καὶ ὑπερκόσμιον τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰησοῦ.

Ὁ Ἰάκωβος Ρουσὼ ἀποβαλὼν τὰ χριστιανικὰ δόγματα ὡς καὶ τὴν πίστιν πάσης ἀμέσου καὶ ὑπερφυοῦς ἀποκαλύψεως, ἱστάμενος ἐνώπιον τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησου ἀνεφώνει· «Εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου τούτου διαβλέπω ὑπεράνθρωπον ἀρετὴν, εἰς δὲ τοὺς λόγους του σοφίαν ὑπερβαίνουσιν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶνε δι' ἐμὲ προφανής. Πῶς τοῦτο συμβαίνει; Ἰδοὺ τί δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω».

Baur, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐν Τυβίγκῃ κριτικῆς σχολῆς, ἀφιερώσας τὸν βίον εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς γνησιότητος τινῶν ἐκ τῶν χωρίων αὐτῆς, ἀνωμολόγει ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶνε τὸ μέγα τῆς ἱστορίας αἴνιγμα ἀνεπίδεκτον λύσεως.

Ὁ Strauss ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ ἐν τῷ συγγράμματί του ἐπιγραφομένῳ «Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ», ὅτι ἡ τοῦ Ναζωραίου ἱστορία εἶνε μυθολογικὸν ἄθυρμα καὶ ἀπεικόνισις θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν μᾶλλον ἢ ὕπαρξις ἐμφανισθεῖσα ἐν μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ ἰδίου συγγράμματος ἀνεκάλει τὴν θρασεῖαν καὶ ἀσεβῆ βεβαίωσίν του, καὶ «ὁ Ἰησοῦς, ἔγραφεν ὁ ἴδιος Strauss, ὄχι, δὲν εἶνε μυθολογικὸν πρόσωπον, ἀλλ' εἶνε ἡ τελειοτάτη καὶ ὑπερτάτη ἱστορικὴ ἐμφάνισις καὶ ἐκπροσώπησις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ἐθυσίασα ἀληθῶς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, συνέτριψα τὰς πέτρας τοῦ σκανδάλου, ἀλλ' οὐδέποτε ἀπὸ τῆς καρδίας μου ἀπεμάκρυνα τὸν Ἰησοῦν». Ἰδοὺ δὲ τίνα ἀναγινώσκομεν ἐν τρίτῃ καὶ νεωτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος· «Οὐδεὶς θὰ ἐχῃ τὸ δικαίωμα καὶ οὐδεὶς ποτε θὰ λάβῃ τὴν θρασύτητα νὰ τεθῇ πλησίον τοῦ Ἰησοῦ. Οὐδέποτε καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἐποχῇ θὰ ἀνυψωθῇ τις ὑπεράνω τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας. Πᾶσα περαιτέρω ἐν τῷ

μέλλοντι θρησκευτικὴ ἀνέλιξις θὰ περιορισθῇ εἰς μόνον τὸν τύπον. Οὔτε ἐν ταῖς ἡμέραις μας οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι ἡ θρησκευτικὴ πρόοδος δύναται, ἔστω καὶ πόρρωθεν, νὰ ὁδηγήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα πέρα τῆς γιγαντιαίας προόδου, εἰς ἣν ὡδηγήθη ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ».

Ὁ Schwarz, εἷς τῶν ὀπαδῶν τῆς κριτικῆς σχολῆς, ἐπιχειρήσας νὰ δώσῃ ἱστορικὴν ἐξήγησιν τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, ἀπολήγει μετὰ μυρίους ἑλιγμοὺς καὶ ἱστορικὰς περιπλανήσεις εἰς λαβύρινθον ὑπερκοσμίων ἐνοράσεων καὶ ὑπερβάλλων πάντας τοὺς ἱστορικοὺς νόμους φθάνει εἰς συμπέρασμα ἀντίθετον τῶν προτάσεών του. «Ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, λέγει ὁ Schwarz, οὐδεὶς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι πρόοδός τις εἶνε ὁριστικὴ μὴ δυναμένη νὰ ὑπερβληθῇ ὑπὸ νέας προόδου, διότι ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σφαίρᾳ δὲν ἐπενεργεῖ τὸ θεῖον ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν μέχρι τοιαύτης τελειότητος ὥστε πᾶσα νέα πρόοδος νὰ καταστῇ ἀδύνατος. Κατὰ τὸν θρησκευτικὸν βίον δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ὑπερτάτην τινὰ ἔμπνευσιν καὶ ἀποκάλυψιν ἐν τῷ πνεύματι ἑνὸς ἀτόμου πραγματοῦντος τὴν ἐξαιρετικὴν καὶ τελείαν καὶ ἀπόλυτον ἕνωσιν τοῦ θείου μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου. Τὸ δυνάμενον ἁπλῶς νὰ νοηθῇ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατέστη πρᾶγμα καὶ γεγονὸς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ».

Ὁ Ἐρνέστος Ρενὰν ἀγωνίζεται καθ' ὅλον τὸν βίον πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομήματος, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ περιορίσῃ τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου προβλήματος ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν ὁρίων καὶ καταδείξῃ ὅτι ὁ Ναζωραῖος ὑπῆρξεν ὁ θεμελιωτὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καθ' ὃν τρόπον ἄλλοι ὑπῆρξαν θεμελιωταὶ ἑτέρων θρησκευμάτων. Ἀλλ' ὢ τοῦ παραδόξου φαινομένου! Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ρενὰν ἀπέθετε τὸν τελευταῖον ἐπὶ τοῦ ἀνεγειρομένου οἰκοδομήματος λίθον, κατηδάφισε καὶ κατέλυσεν αὐτὸ διὰ τῶν

ἰδίων χειρῶν. Ἐν τῷ ἰδίῳ συγγράμματι τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἰδοὺ τί ἀναγινώσκομεν. «Ὁ Ἰησοῦς εἶνε ἡ ἀπαράμιλλος καὶ ἀκένωτος ἀρχὴ πάσης ἠθικῆς ἀναγεννήσεως, ὁ δημιουργὸς τοῦ κώδικος τῆς ζωῆς τῆς τελειότητος, ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἀπολύτου θρησκεύματος οὐ μόνον τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου κατοικουμένου ὑπὸ ἠθικῶν καὶ νοητῶν ὄντων πλανήτου, πρὸς ὃν δικαίως ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις ἀπέδωκε τ' ὄνομα Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς προεκήρυξε τὴν ἀλήθειαν τοῦ πνεύματος καὶ ἔθετο τὰ θεμέλια τῆς ἀληθοῦς θρησκείας. Μετὰ τὸ ἔργον τοῦ Ναζωραίου οὐδὲν ἄλλο ἀπολείπεται ἢ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ γονιμοποίησίς του. Πᾶν ὅ,τι ἐπιχειρηθῇ ἐκτὸς τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως θὰ ἀποβῇ ἄγονον. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ἐπέλθῃ ἐπὶ τοῦ δόγματος μεταβολὴ, ὁ Ἰησοῦς ἔσεται ἐν τῇ θρησκευτικῇ σφαίρᾳ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀγνοῦ συναισθήματος. Οὐδεὶς οὐδέποτε νὰ ὑπερακοντίσῃ δύναται τὴν ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδαχήν. Ἐπιτρέπεται νὰ καλέσωμεν θεῖον τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ τὸ προϊστάμενον καὶ σήμερον ἔτι ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος, οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολύτου κενώσεως τοῦ θείου ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ διότι ὁ Ἰησοῦς ὥθησε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ὑπερτάτην πρὸς τὸ θεῖον πρόοδον. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ὦσι τὰ συμβάντα τοῦ μέλλοντος οὐδεὶς οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπερβάλῃ τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τί θὰ ἤμεθα ἆρά γε ἡμεῖς ἄνευ τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἂς προσέξωμεν μὴ καταστῶμεν συνένοχοι τῶν ἠθικῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα θὰ συνεπήγετο ἡ ἐξασθένισις τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ».

Ξένον καὶ παράδοξον γεγονός! Strauss καὶ Ῥενὰν καὶ Schwarz οἱ τὸν βίον ἀφιερώσαντες ὅπως διὰ τῆς κριτικῆς διασείσωσι τὰς χριστιανικὰς πεποιθήσεις περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, ἐπισκοτίζουσι καὶ δεινοτέραν καθιστῶσι τὴν ἱστορικὴν τοῦ προβλήματος λύσιν. Τὸ πρὸ πολλῶν αἰώνων γεγραμμένον, πληροῦται ἤδη ἐν ταῖς ἡμέραις καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν·

«ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω». Καὶ ἐκθαμβοῦται καὶ ἰλιγγιᾷ ὁ νοῦς τῶν σοφῶν καὶ τῶν συζητητῶν τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν ἐπιχειρησάντων τὴν λύσιν τοῦ ὑψίστου τῆς ἱστορίας μυστηρίου, καθισταμένων ἀκουσίως νέων ἀπολογητῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ! Διότι ἀληθῶς ἐὰν ἡ ἕνωσις τοῦ θείου μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐπραγματώθη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ τελειότητι, κατὰ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Schwarz· ἐὰν κατὰ τὰς βεβαιώσεις τοῦ Strauss καὶ Ῥενὰν ἡ ἐπελθοῦσα θρησκευτικὴ πρόοδος διὰ τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ ἦνε ὁριστικὴ καὶ οὐδεμία ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ὑπερακοντίσῃ αὐτὴν δύναται, δὲν ἀνομολογεῖται ἄρά γε διὰ τῶν βεβαιώσεων τούτων τὸ ὑπερφυὲς καὶ ὑπερκόσμιον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου; Μὴ δέ τις νομίσῃ ὅτι τὸ παράδοξον καὶ καταπληκτικὸν τοῦτο γεγονὸς περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς ὑποδειχθέντας ἄνδρας, διότι ἡ μαρμαρυγὴ τοῦ καταυγάζοντος τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ φωτὸς ἐκθαμβεῖ τὸν νοῦν καὶ αὐτῶν τῶν ὑλιστῶν καὶ πανθεϊστῶν.

Ὁ Διδερῶτος ἔν τινι συναστροφῇ ἀθέων, ἧς προίστατο, ἀκούων σκωπτικοὺς καὶ περιφρονητικοὺς κατὰ τῆς Γραφῆς λόγους· «Ἐξαίρετα! ἀνεφώνησε, θαυμάσια! Κύριοι! Καὶ ὅμως ἐσμὲν ἐσκοτισμένοι τὸν νοῦν καὶ πεπλανημένοι τὴν καρδίαν τοιαῦτα φρονοῦντες καὶ λέγοντες. Καὶ τίς ἐξ ἡμῶν ἢ τίς τῶν ἀνθρώπων ἐδύνατο νὰ συγγράψῃ μίαν καὶ μόνην ἁπλουστάτην ἅμα μεγαλοπρεπῆ καὶ πανθαύμαστον διήγησιν ὡς τὴν τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἥτις ὡς Θεοῦ δύναμις συγκινεῖ ἀπὸ τοσούτων ἤδη αἰώνων τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς καὶ καρδίας;»

Οἱ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ τὸν καθ' ἡμᾶς, πρεσβεύοντες τὰς δοξασίας τῆς πανθεϊστικῆς φιλοσοφίας τῆς συνταυτιζούσης τὸν Θεὸν μετὰ τοῦ Παντὸς, τίνα ἄρά γε ἔλαβον θέσιν ἀπέναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἠγωνίζοντο ἐπὶ μακρὸν ὅπως,

διαστρέφοντες τὰς βάσεις τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ἀποδείξωσιν ὅτι αἱ θεωρίαι των οὐδόλως ἀπομακρύνονται τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Ναζωραίου. «Μὴ ἐξετάζητε ἁπλῶς τὸν Ἰησοῦν, ἔλεγεν ὁ Ἔγελος, ὡς ἁπλοῦν πρόσωπον ἀρετῆς καὶ ἀναμαρτησίας, ἵνα μὴ ἐπισκοτίσητε τὴν ὑπ' αὐτοῦ παριστανομένην ἰδέαν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Διὰ τῆς ἑρμηνείας, διὰ τῆς κριτικῆς, διὰ τῆς ἱστορίας ἀναδιφήσατε, ὡς θέλετε, τὰ τοῦ Ἰησοῦ, εἴπατε ὅτι τὰ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων ἢ ὑπὸ τῶν Συνόδων, ὑπὸ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐπιῤῥοήν, πάντα ταῦτα εἶνε οὐσιωδῶς ἀδιάφορα, τὸ δὲ σπουδαῖον εἶνε νὰ ὁρίσωμεν τὴν ἐν τῷ Ἰησοῦ ἐνσάρκωσιν τῆς ἰδέας τῆς ἀληθείας». Ἑρμηνεύων δὲ ὁ Ἔγελος τὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ πανθεϊστικοῦ αὐτοῦ συστήματος, συμπεραίνει ὅτι «ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἔγκειται ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια ἡ ἱκανοποιοῦσα τὰς εὐγενεστέρας τοῦ πνεύματος ἀνάγκας καὶ ἐφαρμοζομένη εἰς πάντας τοὺς βαθμοὺς τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ» [1]). «Ὁ Χριστιανισμὸς, ἔγραφεν ἕτερος πανθεϊστὴς, εἶνε ἡ ἀπόλυτος θρησκεία ἱστορικῶς καὶ θεωρητικῶς, διότι ἐν αὐτῇ ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα ἀποκαλύπτεται ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ τελειότητι» [2]). Καὶ Schelling καὶ Lessing καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῆς πανθεϊστικῆς φιλοσοφίας ὀπαδοὶ, εἰς ἐκτενῆ πονήματα ἠγωνίσθησαν νὰ καταδείξωσι τὴν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐνσάρκωσιν τῆς ἀληθείας διὰ τῆς συναρμολογήσεως τοῦ λόγου μετὰ τῶν ἀποκαλύψεων τῆς Γραφῆς, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐξωτερικῆς ἀποδείξεως καὶ παντὸς ὀρθοδόξου τοῦ Χριστιανισμοῦ δόγματος.

Ὁ Τερέντιος Μαμιάνης ἐν τῷ περὶ θρησκείας φιλοσοφικῷ αὐτοῦ πονήματι ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι πρὸς ἐξήγησιν τῆς

---

[1]) Ἔγελος — Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας μέρος γ'.
[2]) Vera εἰς Strauss § 16.

ἐμφανίσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρκεῖ νὰ μελετήσωμεν τοὺς συνήθεις τρόπους τῆς ἀνελίξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ συναρμολογήσωμεν αὐτοὺς πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ συγγραφῇ ἀναλύων τὴν ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδαχὴν «ἐρωτῶ, ἐπιφωνεῖ, τὴν φάλαγγα τῶν κριτικῶν καὶ φιλοσόφων τῆς Γερμανίας, τίνες ὑπῆρξαν αἱ πηγαὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδαχῆς; Οὐδεμία τοῦ ἁγιωτάτου καὶ τελειοτάτου ἔργου δύναται νὰ δοθῇ ἐξήγησις, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν μυστηριώδη ἔμπνευσιν καρδίας συνταυτιζομένης μετὰ τῆς Θεότητος» [1]).

Τίς εἶνε ἆρά γε ἡ ἐξήγησις τοῦ καταπληκτικοῦ τούτου γεγονότος, καὶ πόθεν ἡ ἰσχὺς τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τοῦ πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων εἰς ἀφανῆ τινα γωνίαν τῆς Γῆς ἐπιφανέντος τῆς Μαρίας υἱοῦ; Δὲν προτίθεμαι ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ τῶν μελετῶν νὰ ἐπιληφθῶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας αὐτῆς τῶν ἀπαρνουμένων τὸ ὑπερκόσμιον τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἐνσαρκώσεως τῆς θεότητος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ, θὰ βεβαιώσω καὶ διαφωτίσω φαεινὴν, ἀναμφήριστον καὶ ὑπὸ πάντων ἀνομολογουμένην ἀλήθειαν. Ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸ ἐπιτελεσθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον εἰσὶν αἱ ἱστορικαὶ καὶ πειραματικαὶ καὶ ἀλάνθαστοι ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀκαταβλήτου ζωτικότητος, τῆς ἀπείρου δυνάμεως καὶ πανισχύρου ἐντάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἡ δὲ ἀλήθεια αὕτη καθίσταται προφανεστέρα καὶ ἐπιλάμπει διαυγέστερον, ἐφ' ὅσον ἀπομακρυνόμενοι τῶν δογμάτων τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν ἔργων καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀνελίξεως τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς, τοὺς νόμους τῆς συνήθους λογικότητος καὶ ἀλληλουχίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

---

[1]) Terenzio Mamiani — La religione dell' Avvenire. Milano 1880, σελ. 288 καὶ 413.

Ὁ Ἰησοῦς τῷ ὄντι δὲν κατέλιπεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα οὔτε δογματικὸν κώδικα οὔτε κώδικα λατρείας καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν, οὔτε ὠργανωμένην τινὰ κοινωνικὴν δύναμιν. Πνευματικὴ ζωὴ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος, ἀνάμνησις τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἐκδήλωσις τῆς ἀπείρου πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀγάπης, ἰδοὺ τὰ πάντα. Ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς δόγματος, ὁ Ἰησοῦς ὑπῆρξεν ἡ τελειοτάτη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος πραγμάτωσις καὶ ἐκδήλωσις, συναρμολογηθεῖσα πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἠθικότητος μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀπολύτου ἁγιότητος καὶ ἀναμαρτησίας. Ἐὰν ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ἀνθρώπου ὑπάρχῃ ἡ ῥοπὴ καὶ ἡ ἱκανότης πρὸς μυστηριώδη τοῦ θείου ἐνόρασιν, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἕνωσις τοῦ θείου μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἀχώριστος καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις. Καταδικάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν εἰς ἁπλοῦς τύπους περιοριζομένην φαρισαϊκὴν πίστιν καὶ ἐμφυσᾷ τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, ἀλλ' ἀναγνωρίζων τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως καταδικάζει ἅμα τὸν καταδιώκοντα ἢ μεμφόμενον τὸν ὅμοιόν του διὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Θεωρεῖ φίλους καὶ ἀδελφοὺς τοὺς ἐκπληροῦντας τὸ καθῆκον καὶ τοὺς συμμορφουμένους πρὸς τὰ θεῖα παραγγέλματα, ἀλλὰ δὲν ἀπορρίπτει τὴν φιλοξενίαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ οὐδὲ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν, πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μετανοίας τῶν ὁποίων κυρίως ἐργάζεται. Ὑποτασσόμενος εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον σέβεται τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, ἀλλ' ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ πνεύματος, αὐτὸν ἐφαρμόζων, ἐπιτελεῖ καὶ κατὰ Σάββατον τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν ὑπὲρ τοῦ ταλαιπωρουμένου. Ἀναβιβάζων εἰς πνευματικὴν τελειότητα τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως, θεωρεῖ ὡς ἔγκλημα καὶ αὐτὸ τὸ ἁπλοῦν ἐπιθυμίας βλέμμα ἐπὶ τῆς γυναικὸς τοῦ πλησίον, ἀλλὰ σταθμίζων τὴν ἀνθρωπίνην

ἀδυναμίαν ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἁμαρτωλοῦ ἀπέναντι τῆς διώξεως τῶν ὑποκριτῶν. Ὁ Ἰησοῦς δὲν καταδικάζει, ἀλλ' ἀναδείκνυται ἐπιεικὴς καὶ νουθετεῖ πρὸς μετάνοιαν. « Γύναι ὕπαγε καὶ μηκέτι ἁμάρτανε». Συζῶν πάντοτε μετὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Ἰησοῦς ἔχει τὴν καρδίαν ἀείποτε πρὸς τὰ ἄνω προσηλωμένην, ἀλλ' ἀφιεροῖ συγχρόνως καὶ τὴν ἰδίαν ἐνεργότητα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ παρηγορεῖ τοὺς πεινῶντας καὶ παρευρίσκεται εἰς τοὺς γάμους καὶ εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ θαυμάζει τοὺς κρίνους τοῦ ἀγροῦ καὶ μετὰ τῶν παίδων συνδιαλέγεται καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῶν τελωνῶν μεταβαίνει, εἰς δὲ τὸν καταμεμφόμενον αὐτὸν ὡς προσπελάζοντα τοὺς ἀσεβεῖς ἀποκρίνεται· «ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἰατροῦ δὲν εἶνε παρὰ τοῖς ὑγιαίνουσιν, ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀσθενοῦσι». Λατρεία, προσευχή, δόγματα, πάντα εἶνε διὰ τὸν Ἰησοῦν μέσα πρὸς καθαγιασμὸν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειοποίησιν· ὁ δὲ ὑπέρτατος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος σκοπὸς δὲν εἶνε ἁπλῆ καὶ ἄγονος πρὸς τὸν Δημιουργὸν λατρεία, ἀλλὰ συναίσθησις καὶ ἐκπλήρωσις τοῦ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντος, ἀποδοχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐν πλήρει τῆς συνειδήσεως ἐλευθερίᾳ ὡς ἐκπορευομένου ἀπὸ τῆς πανσόφου βουλήσεως, αὐταπάρνησις καὶ ἐθελοθυσία ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, εἶνε ἑνὶ λόγῳ ἡ ἐπὶ γῆς ἐπικράτησις τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τῆς ἀληθείας τουτέστι καὶ τῆς πνευματικῆς τελειότητος. Ἀπέναντι τῆς διδασκαλίας ταύτης τῆς ἀποκηρυττούσης πάντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους, ὅταν οὗτοι μὴ ὦσιν ἐξωτερίκευσις ἐνθέου φρονήματος, οὐδὲ συντείνωσιν εἰς τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν, ἡ ἱερατικὴ καὶ προνομιοῦχος τάξις τῶν γραμματέων ἐξήγειρε κατὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν φανατισμὸν τοῦ πλήθους μέχρι σταυρώσεως. Κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ ἐπὶ γῆς βίου συγκεφαλαιώσας ὁ Ἰησοῦς τὴν διδασκαλίαν του εἰς ἓν ὑπέρτατον δόγμα, ἐπέγραψεν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ λαβάρου τοῦ ὁριστικοῦ τῆς

ἀνθρωπότητος θρησκεύματος «Ἀγάπη». Ἀλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν εἶνε οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ ὑπολογισμοῦ ὑπαγορευομένη οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένη οὔτε ἡ ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων διδασκομένη. Νέα καὶ καινὴ ἐντολὴ ἐλευθέρως καὶ αὐτομάτως ἀναβλύζουσα ἀπὸ τῆς πίστεως καρδίας ἐξαγιασθείσης, ὑπερτέρας παντὸς ὑπολογισμοῦ, φόβου ἢ ἀποδόσεως, δὲν διδάσκεται διὰ λογων καὶ ὁρισμῶν οὐδὲ διὰ νόμων ἐπιβάλλεται, ἀλλ' ἐγκαινίζεται δι' ἐμπράκτου πραγματώσεως καὶ θυσίας. «Ὑπόδειγμα δίδωμι ὑμῖν. Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς». Τὴν οὕτω ἐξαγιασθεῖσαν τῆς ἀγάπης ἐντολὴν ἀπορρέουσαν ἐκ τῆς νέας ἐν τῇ ἀνθρωπότητι πνευματικῆς ζωῆς καὶ ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ πλησίον, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως θυσίαν, ὑποδειγματίσας ὁ Ἰησοῦς καὶ κυρώσας ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ σταυροῦ ἐφ' οὗ ἀνηρτήθη, ἔρριψε βλέμμα εὐσπλαγχνίας καὶ ἀφάτου γλυκύτητος πρὸς τοὺς σταυρώσαντας αὐτὸν, ὑπὲρ ὧν μετ' οὐρανίας ἀγάπης προσηύχετο· «Πάτερ ἄφες αὐτοῖς».

Οὕτω ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδίδαξεν ἁπλῶς νέον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι θρήσκευμα, ἀλλὰ καταδικάσας τὴν γενομένην τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἐφαρμογὴν, ἀνυψώσας εἰς πνευματικὴν καὶ ἀπόλυτον τελειότητα τὸ δόγμα πάσης θρησκείας, νέαν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι καθιερώσας ζωὴν ἐλευθερίας, χάριτος καὶ ἀγάπης, κατέστησεν ἑαυτὸν τὴν ἀναλλοίωτον βάσιν καὶ τὴν στερεὰν κρηπῖδα τοῦ ὁριστικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος θρησκεύματος, πραγματώσας ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ τὴν ἰδεώδη καὶ ἀπόλυτον τελειότητα τῆς ἀνάπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο πνεῦμα τῆς ἀγάπης, τῆς ἐθελοθυσίας, τῆς πίστεως, τῆς εὐσεβοῦς ἀδελφότητος, τὸ ἀπολυτροῦν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς καὶ προσεγγίζον μέχρι τῆς θείας τελειότητος, ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐνσαρκωθεῖσα ζωὴ τῆς ἁγιότητος καὶ ἀναμαρτησίας ἐδέσποσε δεσποτείαν οὐράνιον ἐπὶ τῶν αἰώνων, εἰσεχώρησεν εἰς τὰ βάθη τῶν καρδιῶν καὶ καθηγίασε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς λοιπὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς τῆς ἀνθρωπότητος δυνάμεις. Ἡ λαμπρότης τῆς θείας καὶ ἀκτινοβόλου ζωῆς ἐπεσκοτίσθη εἰς τὰ ὄμματα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτε εἰς τὴν ὅλως πνευματικὴν καὶ ἐλευθέραν αὐτῆς ἐπίδρασιν προσετέθη καὶ ἡ σύμπραξις κοινωνικῶν, κοσμικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυνάμεων καὶ ἐπενεργειῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἔργα καὶ ἐν παραβάσει πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ κατακυριεύοντες ἐπὶ τῆς γῆς, γινώσκοντες τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐπεκαλέσθησαν ἐνίοτε τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς φιλοδοξίας, τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων, δηλητηριάσαντες τὴν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς συνειδήσεως ἀνάπτυξιν τῆς πνευματικῆς καὶ θείας ζωῆς τῆς ἐμφανισθείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ διαυγῆ καὶ ζωογόνα ὕδατα τῆς αἰωνίας πηγῆς διερχόμενα διὰ δυσωδῶν τελμάτων ἐθολώθησαν, [illegible]ήμεῖς ἀνερχόμενοι εἰς τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἀναβλύζουσι δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτὰ ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ διαυγείᾳ, ἐν δὲ τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ τὴν πραγμάτωσιν καὶ ἐκδήλωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν τῇ ἀπολύτῳ καὶ ὑπερκοσμίῳ τελειότητι.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγκαινισθεῖσα νέα θρησκευτικὴ ζωή, ἀνεξαρτήτως πάσης ὑλικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως, ἱκανοποιοῦσα τὰς ἠθικὰς καὶ ὑπερφυεῖς καὶ ἰδεώδεις τῆς ἀνθρωπότητος ἀνάγκας, ἀνέτρεψε τὰ τῆς λατρείας τῶν φυσικῶν δυνάμεων· ἀντικατέστησεν εἰς τὰ ἐθνικὰ θρησκεύματα τὴν θρησκείαν

πάσης χώρας, πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως· ἀντέστη ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας εἰς γιγαντώδη πάλην κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ὑποτάξασα αὐτήν· διέῤῥηξε τὰ δεσμὰ τῆς τυραννίας τῶν Νερώνων καὶ Δομιτιανῶν, τῶν Τραϊανῶν καὶ Ἰουλιανῶν καὶ Βαλεριανῶν· νέαν ἐνεφύσησε ζωὴν εἰς τοὺς γεγηρακότας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης λαούς· διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς δυνάμεως ὑπέταξε τὰς βαρβαρικὰς ὁρδὰς, αἵτινες ἠπείλουν τοὺς ἐξημερωμένους λαούς· τοὺς δεσμοὺς τῆς οἰκογενείας καθηγίασε, τὰς διακρίσεις τοῦ γένους καὶ τῶν φυλῶν ἐξήλειψε, καὶ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀδελφότητα διὰ τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας καθιέρωσεν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, «οὐκ ἔνι Ἕλλην ἢ Ἰουδαῖος, οὐκ ἔνι δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ». Ἐν μεταγενεστέρᾳ ἐποχῇ τὸ δόγμα τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης ζωοποιοῦν τὰς καρδίας τῶν πιστῶν, εἰσάγον πνεῦμα προόδου καὶ διεγεῖρον συναισθήματα ἐλέους, ἀνήγειρε σχολεῖα διὰ τοὺς λαούς, ἤνοιξε τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἐπιστημονικὰ ἱδρύματα, ἐν οἷς οἱ ἐπιστήμονες ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταδιωκόμενοι προσέφευγον καὶ εἰργάζοντο, ἵδρυσε τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων ἐν ᾧ ἐδίδαξεν ὁ Ἀβελάρδος, τὸ τῆς Κανταβρηγίας καὶ Ὀξφόρδης, ἐξ ὧν ἀνεφάνησαν ὁ Μόρος, ὁ Βάκων τοῦ Βερουλαμίου καὶ ὁ Νεύτων, τὸ τῆς Γλασκωβίας καὶ τοῦ Ἐδιμβούργου ἐν Σκωτίᾳ, τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰένης, τῆς Λειψίας, τῆς Τυβίγγης ἐν Γερμανίᾳ· διωργάνωσεν ἱδρύματα εὐποιΐας καὶ ἐλέους διὰ τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς, καὶ ἀνήγειρε νοσοκομεῖα καὶ φιλανθρωπίας καταστήματα διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας, τοὺς γεγηρακότας καὶ τοὺς πενομένους· ἵδρυσε θρησκευτικὰς ἀδελφότητας πρὸς περίθαλψιν τῶν πασχόντων· ἐνέπνευσε τὰ θαυμάσια τῆς σοφίας καὶ εὐγλωττίας ἔργα εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ Βασίλειον, εἰς τὸν Αὐγουστῖνον καὶ Βοσουέτον, ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ εἰς τοὺς Σλαϊερμάχερ καὶ Νεάνδερ· νέον ἐνεφύσησε πνεῦμα εἰς τὴν τέχνην διὰ τοῦ

Ῥαφαὴλ καὶ Μιχαὴλ Ἀγγέλου· ὑπέκαυσε καὶ ἐξηγίασε τὴν φαντασίαν τῶν δημιουργῶν νέας ποιήσεως, τοῦ Δάντου, τοῦ Καλδερῶνος, τοῦ Κλόπστοκ· διήνοιξε πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, νέαν ἐμφυσήσασα πνευματικὴν ζωὴν εἰς τὸ ἄτομον, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις· μετεμόρφωσε τὴν ἀνθρωπότητα δημιουργοῦσα τὸν καθ' ἡμᾶς ἐκπολιτισμὸν ἐν μέσῳ τοῦ χάους καὶ τῶν ἠθικῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἐρειπίων. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ γιγαντιαῖα ἐξαγόμενα, πᾶσαι αἱ μεταμορφώσεις καὶ οἱ ἠθικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θρίαμβοι ἐπετελέσθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἐν τῇ ζωῇ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς ἀρχῆς, εἰς ἣν, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους ἀνθίσταντο καὶ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι, καὶ συμφέροντα ἱερατικῶν τάξεων, καὶ πεποιθήσεις ἀρχαίων θρησκευμάτων, τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος πασῶν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων.

Ὁ Μωαμεθανισμὸς ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι διασκοπούμενος ἐνδεικνύει ὑπὸ ἐναντίας ἐπόψεις τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας καὶ τ' αὐτὰ στοιχεῖα ζωτικότητος καὶ ἀκαταβλήτου ἐντάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ὁ Μωαμεθανισμὸς θεωρούμενος ὡς ἓν τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκευμάτων δὲν εἶνε ἢ μία αἱρετικὴ συναρμολόγησις τῶν δογμάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν θρησκειῶν τούτων καὶ τῆς μωαμεθανικῆς αἱρέσεως διανοίγεται ἄβυσσος ἠθικὴ καὶ δογματική. Ὁ Μωάμεθ, πολιτικὸς δεσπότης ἅμα καὶ πνευματικὸς προφήτης, καταχτητὴς τῶν λαῶν καὶ κυρίαρχος τῆς συνειδήσεως τῶν ὑπηκόων, παρέχει ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ ὑπόδειγμα καὶ τύπον ἀγρίου φανατισμοῦ, παρ' ᾧ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ὅλως ἐξέλιπεν. Εἰς τοὺς ἄλλους διδάσκει τὴν ταπεινοφροσύνην, ἀλλὰ δὲν νίπτει τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν οἵτινες ὀφείλουσι ν' ἀπομάσσωσι τὸν ἀπὸ τῶν χειλέων του ἐκρέοντα σίαλον. Οἱαδήποτε κατὰ τῶν ἰδεῶν

καὶ τῆς διδασκαλίας του ἀντιλογία τιμωρεῖται μὲ θάνατον. Οἱ ἀστυκοὶ καὶ κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ αὐτοῦ νόμοι, καθὸ θεωρουμένου ὡς ἀνωτάτου θρησκευτικοῦ προφήτου καὶ εἰς τὰς πολιτικάς του ἐνεργείας θεόθεν λαμβάνοντος τὰς ἑρμηνεύσεις, κρίνονται ἀπολύτως τέλειοι καὶ οὐδεμιᾶς προόδου ἐπιδεκτικοί. Πᾶσα ἀτομικὴ ἀπόφασις, ὡς καὶ πᾶσα ἀνθρωπίνη πρᾶξις ἐκπορεύεται ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ πεπρωμένον εἶνε τὸ δόγμα τῶν πιστῶν. Ἡ βία καὶ ἡ χύσις τοῦ αἵματος ἐπιβάλλονται ὡς καθήκοντα εἰς τοὺς πιστούς, ἐὰν πρόκειται νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ λαοὶ ἢ τὰ ἄτομα εἰς τὸ θρήσκευμα τοῦ Προφήτου. Τὸ Κοράνιον εἶνε ἡ μόνη πηγὴ τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης σοφίας. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα διαμορφωθὲν καὶ διὰ τοιούτων δογμάτων παραφθαρὲν ἀπετύπωσε καὶ ἀπεικόνισε τοὺς ἀνεξιτήλους αὐτοῦ χαρακτῆρας ἐπὶ τῶν πρεσβευόντων τὸν Μωαμεθανισμὸν λαῶν. Ὁ πιστὸς δὲν εἶνε εἰμὴ ὄργανον κυριαρχίας καὶ κατακτήσεως, ὁ δὲ κατὰ τῶν ἀσεβῶν πόλεμος εἶνε τὸ πρώτιστον τῶν καθηκόντων· αἱ αἰσθητικαι καὶ σωματικαὶ ἡδοναὶ εἶνε ἡ ἀμοιβὴ τῶν πιστῶν ἔν τε τῇ παρούσῃ καὶ μελλούσῃ ζωῇ. Οὐδεμία πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πρόοδος ἐπιτρέπεται, ἐὰν μὴ αὕτη ὁρίζεται καὶ ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ Κορανίου. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοιούτου θρησκεύματος ἡ γεωργία, τὸ ἐμπόριον, αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι θεωροῦνται ὡς ἐπασχολήσεις ἀπομακρύνουσαι τὸν πιστὸν ἀπὸ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἀποστολῆς του· ἡ οἰκογένεια ἐξέλιπεν ἐν τῇ πολυγαμίᾳ· οἱ δὲ πολιτειακοὶ θεσμοὶ συγχεόμενοι μετὰ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων κατεδικάσθησαν εἰς τὴν στασιμότητα καὶ εἰς τὸ ἀνεπίδεκτον πάσης μεταβολῆς καὶ προόδου. Ὅπου ἂν εἰσεχώρησεν ὁ Μωαμεθανισμὸς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὰ στίγματα καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ δογμάτων, τὸν ζυγὸν τῆς βίας, τὸ ἀδιάλλακτον τῶν φυλῶν μῖσος, τὴν ἀπάλειψιν παντὸς ἴχνους ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Ὁ Μωαμεθανισμὸς

δύναται νὰ καταστήσῃ θρησκομανεῖς τοὺς λαοὺς καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φανατισμοῦ νὰ ὁδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν νίκην καὶ εἰς τὴν κατάκτησιν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν δογμάτων, πᾶσαν πρόοδον ἀποκλειόντων καὶ ἐκμηδενιζόντων τὴν ἀτομικὴν ἐνεργότητα καὶ ἐλευθερίαν, ἡ νίκη καθίσταται ἄγονος καὶ ἡ κατάκτησις προσωρινή. Οἱ Μουσουλμάνοι κατέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προὐχώρησαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς αὐστριακῆς πρωτευούσης εἰς τὴν καρδίαν τῆς Εὐρώπης. Ἀλλ' ἐνώπιον τῆς ζωτικότητος καὶ τῆς ἀδιαφθόρου καὶ σφριγώσης τοῦ Χριστιανισμοῦ νεότητος, ἐνώπιον τῆς ἐπιδράσεως τῶν δογμάτων τοῦ θρησκεύματος τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἠθικῆς τελειότητος καὶ τῆς προόδου, ἡ μουσουλμανικὴ κυριαρχία ἐξέλιπε καὶ ἠφανίσθη. Ἐν μικρᾷ τῆς Ἑλλάδος γωνίᾳ ὑψώθη τὸ λάβαρον τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ὁ ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τοῦ Ἰησοῦ εὐλογηθεὶς μέγας καὶ ἱερὸς ἀγὼν ἔθραυσεν αἰώνων δεσμὰ καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἤδη ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Ῥωμουνία, τὸ Μαυροβούνιον ἀναπνέουσι τὴν αὔραν τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ Γαλλία δεσπόζει ἐν Ἀλγερίᾳ καὶ ἡ Ἀγγλία ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν ταῖς Ἰνδικαῖς χώραις.

Συμπέρασμα.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ αἱ τούτου ἐκδηλώσεις ἐν τοῖς ἱστορικοῖς θρησκεύμασιν εἶνε γεγονὸς, ἀδιάψευστον καὶ περιφανὲς ὡς ἡ ἱστορία, εὐρύτατον καὶ ἀπέραντον ὡς ἡ ἀνθρωπότης, ἀΐδιον καὶ ἀκατάβλητον ὡς οἱ ἠθικοὶ τῆς φύσεως νόμοι. Ἡ ἔντασις καὶ ἡ καθολικότης καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν

κοινωνιῶν ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς συμπεράσματα ἀδιαφιλονείκητα καὶ αὐταπόδεικτα, ἄπλετον διαχέοντα φῶς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος.

Δύναμις καθολικὴ παρακολουθοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς πᾶσαν χώραν, εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, εἰς πᾶσαν κατάστασιν βαρβαρότητος ἢ ἡμερώσεως· αἴσθημα διατηρούμενον ζῶν, σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον ἐν μέσῳ τῶν διανοητικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀνελίξεων· πεποιθήσεις ἀνθιστάμεναι εἰς πάσας τὰς ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐπεγειρομένας προσβολὰς, ἐπιζῶσαι δὲ καὶ ἐνισχυόμεναι ἔν τε τῷ ἀτόμῳ καὶ τοῖς λαοῖς καὶ μετὰ τὴν κατάπτωσιν ἢ τὴν μεταβολὴν τῶν ἱστορικῶν καὶ θετικῶν θρησκευμάτων· αἴσθημα ἐμπνέον καὶ ζωοποιοῦν τὴν καρδίαν τοῦ Ὁτεντότου οὐχ ἧσσον τῆς τοῦ Κεπλέρου καὶ Λεϊβνιτίου, ἀπόλυτον ἐνασκοῦν δύναμιν ἐπί τε τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν λαῶν, ὑπερπηδῶν καὶ παραγκωνίζον πᾶν κώλυμα ἀνθιστάμενον καὶ ἀντιπράσσον εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ λειτουργίαν καὶ ἀνάπτυξιν, εἶνε αἴσθημα φυσικὸν, αἴσθημα ἔμφυτον, αἴσθημα καταρτίζον ἓν τῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Τὰ γεγονότα, σύμφωνα ἄλλως τε πρὸς τὴν λογικὴν, πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινὴν πεποίθησιν, ἐπεγείρονται κατὰ πάσης διαφόρου ἑρμηνείας καὶ κατὰ πάσης ἐναντίας διδασκαλίας. Πεπλανημένη γνώμη καὶ δοξασία δύναται βεβαίως νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, ἀλλὰ δὲν ἀνθίσταται ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς προσβολὰς τῆς ἐπιστήμης, τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀληθείας. Γνῶμαι καὶ δοξασίαι πεπλανημέναι δύνανται μὲν νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ δημιουργήσωσι φυσικὰς τάσεις καὶ ῥοπὰς οὐδὲ ἐσωτερικὴν ἐνδόμυχον καὶ πανίσχυρον δύναμιν κατισχύουσαν πάσης ἄλλης ἀνθρωπίνης δυνάμεως. Οἱ ἐπαγγελλόμενοι ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις ἐκπηγάζουσιν ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν

θρησκευμάτων, ἀνατρέπουσι τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ λογικὴν ἐμφάνισιν τῶν γεγονότων. Τὰ θετικὰ θρησκεύματα διαμορφοῦσι βεβαίως καὶ ἀναπτύσσουσι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, ἀλλ' ἐὰν ἡ ἔμφυτος τῆς θρησκευτικότητος φύσις καὶ δύναμις δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν ἄνθρωπον οὔτε νὰ δημιουργηθῶσιν ἠδύναντο θρησκευτικαὶ παραδόσεις οὔτε τὰ διδάγματα αὐτῶν ν' ἀφομοιωθῶσι μετὰ τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄρτος διατρέφει τὸ σῶμα, ὡς ἔχοντος τοῦ στομάχου τὴν φυσικὴν ἰδιότητα τοῦ διαλύειν καὶ μεταβάλλειν αὐτὸν εἰς τροφὴν τοῦ σώματος· ἄνευ ταύτης ὁ ἄρτος δὲν θὰ ἦτο τοῦ λίθου διάφορος. Τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος ἀνευρίσκομεν ἴχνη καὶ μαρτυρίας κατὰ τὴν πρώτην σύμπηξιν καὶ ἀπαρχὴν τῶν λαῶν, ὅτε οὔτε κοινή τις λατρεία ἦτο καθιερωμένη, οὔτε θετικὸν ὑπῆρχε θρήσκευμα ἢ παράδοσις, οὔτε ἱερατική τις τάξις ὠργανωμένη. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις προηγήθησαν τῶν θρησκευμάτων, ταῦτα δὲ δογματισθέντα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν πεποιθήσεων. Τοιοῦτον εἶνε τὸ συμπέρασμα τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν στατιστικῶν γεγονότων, σύμφωνον πρὸς τὴν λογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν.

Ἀλλ' ἐὰν τοιοῦτος ἦνε ὁ χαρακτὴρ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐὰν δὲν πρόκειται περὶ ἐπεισάκτου καὶ φαντασιώδους δημιουργήματος, ἀλλὰ περὶ φυσικῆς καὶ ἀρχεγόνου τάσεως καὶ ῥοπῆς, τίνι τρόπῳ ὁ ἄνθρωπος δύναται ν' ἀποβάλῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις ἢ νὰ χαλαρώσῃ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐν αὐτῷ ἐμφύτου θρησκευτικῆς δυνάμεως;

Ἡ λύσις τῆς ἀπορίας ταύτης ἔγκειται, τὸ μὲν, ἐν τῇ πλήρει καὶ ἀπολύτῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίᾳ, τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν λοιπῶν πλασμάτων, τὸ δὲ, ἐν τῇ ἤδη ὑποδειχθείσῃ διαφορᾷ μεταξὺ τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν τῆς φύσεως νόμων. Τὸ κτῆνος πεπροικισμένον διὰ φυσικῶν καὶ ἐνστιγματικῶν τάσεων

καὶ ῥοπῶν εἶνε εἰς ταύτας δεδουλωμένον καὶ ὑπ' αὐτῶν ὁρμεμφυτως ἄγεται. Ἀλλ' αἱ ῥοπαὶ καὶ τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ἠθικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις καὶ οἱ ἐπ' αὐτοῦ τεθέντες νόμοι δὲν στεροῦσιν αὐτὸν τοῦ ἰδιαιτάτου καὶ πολυτίμου προσόντος τῆς ἐλευθερίας, ἐξ ἧς ἐκπορεύεται καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ εὐθύνη ἧς χάριν κατέχει τὴν εὐγενεστέραν καὶ ὑψηλοτέραν θέσιν ἐν μέσῳ τῆς Κτίσεως.

Ἀνὴρ μὴ διακρινόμενος ἐπὶ σταθερότητι καὶ ἐμβριθείᾳ πεποιθήσεων, κυμαινόμενος δὲ καθ' ὅλον τὸν βίον μεταξὺ πίστεως καὶ ἀμφιβολίας, ἀλλ' ἀείποτε τὰς ἰδέας αὐτοῦ διατυπῶν μετ' ἀπαραμίλλου τέχνης, ὁ Ἐρνέστος Ῥενὰν, ἔθετο πρὸ τῆς συνειδήσεώς του τὸ ἀπόῤῥημα τοῦτο, ἐν στιγμῇ ὑπερκοσμίου τῆς καρδίας του πτήσεως. Τὴν δοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ λύσιν ἀναγράφω ἐνταῦθα ὡς ἐκπορευομένην ἀπὸ συνειδήσεως ἐλευθέρας πάσης θετικοῦ τινος θρησκεύματος ἐπιδράσεως καὶ χρησιμεύουσάν μοι, ἀποθέτοντι πρὸς καιρὸν τὸν κάλαμον, ὅπως ὑπομνήσω εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι τὴν ὁδοιπορίαν διηνύσαμεν ὁδηγούμενοι καὶ τὰς πεποιθήσεις ἡμῶν ἐξελέγχοντες διὰ τῶν περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἐλευθέρως φρονούντων, ἀνεξαρτήτως πάσης παραδόσεως ἐπιλυούσης τὰ ἐπεγειρόμενα ζητήματα.

«Ἀλλοίμονον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ἐὰν ἐπεχείρει νὰ κατεδαφίσῃ τὸ θρησκευτικὸν οἰκοδόμημα! Ἡ προικήσασα τὸ κτῆνος φύσις δι' ἀλανθάστου ἐνστίκτου δὲν ἔθετο ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος μίαν πλάνην. Ἀπὸ τῶν ὀργάνων δι' ὧν ἕκαστον ὂν ἐπροικίσθη δύνασαι νὰ ὁρίσῃς τὴν τύχην του. Ἔστι Θεὸς ἐν ἡμῖν. Ψευδεῖς αἱ θρησκεῖαι ὅταν ἀποπειρῶνται ν' ἀποδείξωσι, νὰ ἐνσαρκώσωσιν ἢ νὰ ὁρίσωσι τὸ Ἄπειρον, ἀληθεῖς δὲ, βεβαιοῦσαι τὴν ὕπαρξίν του. Τὰ παχυλώτερα τῶν θρησκευτικῶν σφαλμάτων καὶ περιπλανήσεων εἶνε μηδὲν ἀπέναντι τῆς κηρυσσομένης ὑπ' αὐτῶν ἀληθείας. Ὁ ἁπλούστερος τῶν θνητῶν ἀκολουθῶν τὴν λατρείαν

τῆς καρδίας εἶνε μᾶλλον πεφωτισμένος περὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ἢ ὁ ἄθεος ὁ ἀξιῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τοῦ αὐτομάτου καὶ τοῦ πεπερασμένου. Ὦ Οὐράνιε Πάτερ! Ἀγνοῶ τί ἐπιφυλάττεις εἰς ἡμᾶς τοὺς θνητούς. Ἡ πίστις αὕτη, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, ὅπερ Σὺ δὲν ἐπιτρέπεις ν' ἀποσβεσθῇ ἀπὸ τῆς καρδίας τῆς ἀνθρωπότητος, εἶνε ἆρά γε παρηγορία, ἣν Σὺ περιεποίησας ἡμῖν ὅπως καταστήσῃς ἀνεκτὴν τὴν ἀθλίαν τύχην μας; εἶνε ἆρά γε πλάνη εὐεργετικὴ ἐναρμονίως συναρμολογηθεῖσα ἐν ἡμῖν, ἢ εἶνε τῆς καρδίας ἐνόρασις ἱκανοποιοῦσα πάντας τοὺς ἀξίους νὰ συναισθανθῶσι τὴν πραγματικότητα καὶ ἀλήθειαν αὐτῆς; Σὺ δὲν ἐχορήγησας εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν τῆς λύσεως τῶν ἀπορίων τούτων κατὰ τρόπον πρόδηλον καὶ διαυγῆ, ὅπως ἡ πίστις εἰς τὸ ἀγαθὸν ἔχῃ ἀξίαν, ἡ δὲ ἀρετὴ μὴ ᾖ τὸ ἀπαύγασμα ψυχροῦ συμφερόντων ὑπολογισμοῦ. Καθαρὰ καὶ ὑπερτέρα πάσης ἀμφιβολίας λύσις θὰ ἦρε πᾶσαν διάκρισιν μεταξὺ πονηρᾶς καὶ ἐναρέτου ψυχῆς· τὸ πρόδηλον καὶ ἀναμφίλεκτον ἐπὶ τοιούτου ἀντικειμένου θὰ προσέβαλλε τὸ ἀπόλυτον τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας. Σὺ ἐξήρτησας τὴν πίστιν ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐνδομύχων τῆς καρδίας διαθέσεων. Εὐλογῶ τὸ ὄνομά Σου, Ὕψιστε, διὰ τὸ μυστήριον τοῦτο! Εὐλογῶ τὸ Σὸν ὄνομα, ὅτι δὲν ἀπεκαλύφθης ἡμῖν μεθ' ὅλης τῆς ἐναργείας, μεθ' ἧς ἐμφανίζεται ὁ ὁρατὸς κόσμος! Εὐλογῶ τὸ ἅγιον ὄνομά Σου, ὅτι ἐν τῇ ἀπείρῳ Σοφίᾳ τῶν Σῶν ἔργων ηὐδόκησας νὰ διατηρήσῃς ἀπόλυτον τὴν ἐλευθερίαν τῶν καρδιῶν μας! »

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ. . . . . Σελ. 3

ΜΕΛΕΤΗ Α'. — Τὰ προβλήματα . . . . . » 35

ΜΕΛΕΤΗ Β'. — Ὁ Ὑλισμὸς ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ λογικῆς ἀνασκευαζόμενος . . . . . » 71

ΜΕΛΕΤΗ Γ'. — Αἱ πειραματικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα . . . . . » 111

ΜΕΛΕΤΗ Δ.' — Ὅρια τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν . . . » 129

ΜΕΛΕΤΗ Ε'. — Θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις φυσιοδιφῶν . . . » 146

ΜΕΛΕΤΗ ΣΤ'. — Οἱ ἰατροί . . . . . » 175

ΜΕΛΕΤΗ Ζ.' — Ἡ θεωρία τοῦ Δάρβιν περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου . . . . . » 205

ΜΕΛΕΤΗ Η'. — Ἡ Ζωή . . . . . » 249

ΜΕΛΕΤΗ Θ'. — Ἡ ἐλευθέρα βούλησις . . . . . » 277

ΜΕΛΕΤΗ Ι'. — Ἀνθρωπολογικαὶ σκέψεις ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων . . . . . » 305

Ἐκδότης τὸ τυπογραφεῖον τοῦ αὐστροουγγρικοῦ Λόϋδ.